Нодиржон Абдулаҳатов

ТАСЛИМ БЎЛМАГАН ТАҚДИРЛАР: ЖАҲОН ФЕНОМЕНЛАРИ

Биринчи китоб

Фарғона - 2026

www.ziyouz.com kutubxonasi

УЎК: 159.9.072
КБК: 88.5
А 15

Нодиржон Абдулаҳатов
А15 “ТАСЛИМ БЎЛМАГАН ТАҚДИРЛАР: ЖАҲОН ФЕНОМЕНЛАРИ” – (ўқув қўлланма) – Фарғона: “Classic” нашриёти-2026. 462 бет.
ISBN: 978-9910-277-54-2

Масъул муҳаррир:

ИКРОМИДДИН ОСТОНАҚУЛОВ Тарих фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:

ЗАФАР НАЖМИДДИНОВ Тарих фанлари номзоди, доцент

ИНОМЖОН ТЕШАБОЕВ Психология фанлари фалсафа доктори (PhD)

Оғир синовлар, касаллик ва тақдир тўсиқлари қаршисида таслим бўлмаслик мумкинми? Мазкур китоб айнан шу саволга инсон иродасининг чексиз имкониятлари орқали жавоб беради. Кўзи ожизлигига қарамай буюк мақсадларга эришган жаҳон миқёсидаги матонат соҳибларининг ҳаёт йўли орқали жисмоний нуқсонлар ҳеч қачон кучли ирода ва яшаш иштиёқини тўхтатиб қола олмаслиги ёритиб берилган. Китобнинг асосий ғояси: жисмоний тўсиқлар инсон ақлий, ижодий ва маънавий салоҳиятига тўсқинлик қила олмайди. Умид фақатгина ҳиссий тасалли эмас, балки амалий ҳаёт манбаи, инсон тақдирини ўзгартирувчи биологик ва психологик мўъжизадир. Жамиятда инклюзив ҳамдардликни эмас, балки тенглик ва ҳурмат маданиятини шакллантириш. Ушбу китоб ҳар қандай оғир шароитда ҳам ўзида куч топа олишни, ҳар бир сониянинг қадрига етишни ва олға интилишни ўргатувчи бебаҳо психологик терапия ҳамда ҳаётий қўлланмадир.

Китобдан таълим тизимидаги ўқув жараёнида ҳамда инклюзив таълим, тарих, психология, педагогика, маданиятшунослик, агиография, адабиётшунослик, тарбия, диншунослик, сиёсатшунослик, жамиятшунослик соҳаларида илмий тадқиқот, маънавий- маърифий ва ўқув-тарбиявий ишларни олиб боришда ўқув қўлланма сифатида фойдаланиш мумкин.

© Н.Абдулаҳатов.

*Фарғона вилояти педагогик маҳорат маркази методик кенгашининг 30**.06.2026** йилдаги **№5** сонли қарорига асосан чоп этишга тавсия этилган**.*

1068

УЎК: 159.9.072
КБК: 88.5

ISBN: 978-9910-277-54-2

© “Classic” нашриёти-2026.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУҚАДДИМА

Мазкур китобни меҳрибон ва дуогўйларим — Кимёхон аммам ҳамда уларнинг жигарбанди Ҳикоятхон Зокированинг ёрқин хотирасига бағишлайман.

Одамлар кўпинча муаммоларини ҳал қилиш учун ташқи кучлардан ёки мўъжизалардан мадад кутишади. Бироқ инсон онгининг чексиз имкониятлари, унинг ҳар қандай оғир шароитда ҳам ўзида куч топа олиши — бунинг ўзи энг катта биологик ва психологик мўъжизадир.

Умидсизликка рухсат бермаслик — бу инсоннинг ўз тақдири ва онгли ҳаёти учун тўлиқ жавобгарликни ўз зиммасига олишини билдиради. Дарҳақиқат умидсизликка тушмаслик ва кучли ирода миядаги гормонал мувозанатни сақлайди. Доимий тушкунлик ва қўрқув иммун тизимини фалаж қилувчи кортизол ва адреналиннинг ҳаддан ташқари кўп ажралиб чиқишига сабаб бўлади. Ижобий кайфият, яшашга бўлган кучли истак эса организмга яширин захираларни ишга солишга имкон беради.

2021 йилда отажоним Урайимжон Абдулаҳад охунд ўғли оғир касалга чалинди. 2022 йилга келиб турли хил муолажалардан сўнг шифокорлар ташхисига кўра яна уч-тўрт ой умри қолганлиги маълум бўлди. Отажонимнинг иродаси жуда кучли эди. Дарди қанчалик оғир бўлмасин, оғриқлар қанчалик азоб бермасин у бир лаҳза ҳам умидсизликка тушмади. Натижада яна уч йил ҳаёт кечириб 2025 йилда оламдан ўтди. Шу вақт ичида мен дард билан курашиб яшаётган инсонлар ҳақидаги маълумотларни ўрганиш билан шуғулландим. Чунки дардмандларнинг қисматини таҳлил қилиб ва бир бутун тизимга келтириш — жамият учун улкан психологик терапия вазифасини бажаради. Бу усул оғир йўқотиш ёки қайғуни енгиб ўтишда энг самарали усуллардан биридир.

Ушбу китобнинг яратилиши инсон иродасининг ўлим ва касаллик каби енгиб бўлмасдек кўринган тўсиқлар қаршисида ҳам қанчалик қудратли эканлигини илмий ва ҳаётий жиҳатдан исботлайди. Бу тарих умид фақатгина ҳиссий тасалли эмас, балки амалий ҳаёт манбаи, инсон тақдирини ўзгартирувчи чинакам биологик ва психологик мўъжиза эканлигини кўрсатиб беради.

Инклюзив таълим ва ҳаёт фақатгина жисмоний ёки руҳий чекланишларни енгиб ўтиш эмас, балки жамиятдаги стереотип-

www.ziyouz.com kutubxonasi

ларни бузиб, инсон имкониятлари чексиз эканлигини амалда исботлаш демакдир. Ушбу китобда дунё миқёсида инклюзив ёндашув, тенг имкониятлар ва ироданинг тирик феноменига айланган машҳур шахслар ҳақида маълумотлар келтирилибгина қолмасдан инсон имкониятларининг чегарасизлиги, жисмоний нуқсонлар ёки оғир тақдир синовлари ҳеч қачон кучли ирода ва яшаш иштиёқини тўхтатиб қола олмаслигини исботловчи ҳаётий ҳикоялар ҳам жамлаган.

Шайх Нуриддин Басир, Холмуҳаммад Марғиноний, Шаҳзода Рэндиан, Жон Милтон, Луис Брайль, Фрида Кало, Алексей Маресьев, Франклин Делано Рузвельт Марли Мэтлин Пэн Шуйлинь, Киан Хунянг ёки Ҳелен Келлер, Манами Ито, Лорелаи Мошегуту каби қаҳрамонларнинг мисоллари оёқ ёки қўлсиз яшаш мумкинлигини, аммо иродасиз яшаб бўлмаслигини кўрсатади. Улар ўз тақдирларига тан бериб қолмасдан, ҳаётни янгитдан бошлашди ва бошқаларга илҳом бағишлашди.

Валентин Дикуль, Пол Александр, Жан-Доминик Боби ҳамда Дик ва Рик Ҳойтлар дуэти инсон организмининг тиббиёт қоидаларига ҳам бўйсунмайдиган даражадаги чидамлилигини ва ота-оналик ёки инсоний муҳаббатнинг чегара билмас кучини намоён этади.

Антон Вакуленконинг 15 тилда сўзлашиши, Деяна Бачконинг профессионал рассом бўлиши, Сакинанинг жаҳон чемпиони деган шарафга сазовор бўлиши инсон танасидаги қандайдир етишмовчилик унинг ақлий ва ижодий салоҳиятига тўсқинлик қила олмаслигини исботлайди. Ник Вуйчич, Ғоним Мифтаҳ ва бошқаларнинг ҳаёт йўли қоронғуликда ҳам ёруғлик топиш мумкинлигини, умид ҳеч қачон сўнмаслиги кераклигини уқтиради.

Бу инсонлар ўз тақдирларига тан бериб, тушкунликка тушиб қолмадилар. Уларнинг ҳар бири жисмоний нуқсон инсоннинг руҳий қудрати ва мақсад сари интилиши олдида ҳеч нарса эмаслигини ўз ҳаётлари билан исботлаб кўрсатдилар.

Ушбу китоб ҳар бир ўқувчига оғир вазиятларда таслим бўлмаслик, ҳар бир кун ва ҳаётнинг ҳар бир сонияси чексиз қадрли эканлигини англатади. Китобдаги ҳар бир исм ва феномен — инсон руҳиятининг енгилмас кучига қўйилган тирик ҳайкалдир. Китоб инсонни шукроналикка ундайди, ўз муаммоларини кичик кўришга ва олға интилиш учун куч топишга ўргатади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Китобнинг энг муҳим жиҳатларидан бири — ўқувчида инклюзив ҳамдардлик эмас, балки тенглик ва ҳурмат туйғусини шакллантиришидир.

Китобдаги ҳар бир исм соғлом деб ҳисобланадиган, аммо кичик қийинчиликларда ҳам тушкунликка тушадиган инсонлар учун кучли психологик мотивация беради.

Ҳар бир сониянинг қадрига етиш, ўзгаларнинг тақдиридан куч олиш инклюзив таълимнинг асосий мақсади — ҳар бир инсоннинг жамиятдаги ўрни ва қадрини устун қўйиш ғоясига ҳамоҳангдир.

Китоб оддий ҳикоялар тўплами эмас, балки инсон руҳиятининг енгилмас қудратини кўрсатувчи инклюзив маданият ва ҳаётсеварлик манифестидир**.** У ўқувчини нафақат ўз муаммоларига бошқача қарашга, балки танасида ёки тақдирида қандайдир тўсиқ бўлишидан қатъи назар, ҳар бир инсон жамиятнинг тўлақонли, фаол ва илҳомлантирувчи аъзоси эканини англашга ўргатади.

Ушбу китоб маиший муаммолардан нолийдиган инсонлар ва арзимас сабаблар билан ажрашаётган ёш оилалар учун кучли маънавий ва психологик дарсдир.

Ник Вуйчич (қўл-оёқсиз) ва Пол Александр (темир ўпкада яшаган) каби шахслар тақдири оддий соғлиқ, нафас олиш ва юришнинг ўзи буюк бахт эканини эслатади.Франклин Рузвельт (шол бўлиб АҚШни бошқарган) ва Алексей Маресьев (оёқсиз самолёт учирган) исолида асосий тўсиқ ташқи шароитда эмас, инсоннинг ўз иродасида экани кўринади.Кўзи ожиз алломалар (Замахшарий, Абу Бакр ар-Розий) ёки Бетховен (кар бўлиб мусиқа яратган) жасорати олдида кичик омадсизликлар ўз-ўзидан аҳамиятини йўқотади. Николай Кобелков ёки Бриэл Адамс-Витли тарихи муҳаббат фақат фаровон кунларда эмас, оғир синовларда тобланишини исботлайди. “Икки дўстнинг ибратли ҳикояси” ва Фрида Кало ҳақидаги боблар бир-бирига суянган эр-хотин ҳар қандай қийинчиликни енга олишини англатади. “Мустақил яшашни ўрган” ва “Инсон ҳаёти чексиз қадрлидир” бўлимлари ёшларни иродали бўлишга ва оилани сақлаб қолишга чорлайди.

Мазкур асар шунчаки таржимаи ҳоллар тўплами эмас, балки ношукурлар учун маънавий кўзгу, ёш оилалар учун сабр ва муҳаббат мактабидир. У ўқувчини: *“Шунча оғир шароитда улар таслим бўлишмаган бўлса, мен нега арзимас нарса учун нолишим ёки оиламни бузишим керак?”* деган хулосага олиб келади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КЎҲНА ДУНЁ ҚОМУСИНИНГ КЎЗИ ОЖИЗ МУАЛЛИФИ

Ҳомер — Қадимги Юнонистоннинг афсонавий шоири. У эрамиздан аввалги VIII асрда яшаб ўтган деб тахмин қилинади. “Ҳомер масаласи”: Жаҳон адабиётшунослигида “Ҳомер масаласи” (Homeric Question) деган машҳур баҳс бор. Айрим тадқиқотчилар Ҳомер ҳақиқатан ҳам реал яшаган ягона шахс деса, бошқалари “Илиада” ва “Одиссея” аслида юнон халқ оғзаки ижоди (бахшичилик анъанаси) асосида шаклланган ва бир неча авлод куйчилари томонидан бойитилган тўплам, Ҳомер эса уларни тартибга солган ёки якуний шаклга келтирган симо, деб ҳисоблайдилар. Ривоятларга кўра, у кўзи ожиз (кўр) шоир бўлган.

Қадимги юнон тилида *“Ҳомер”* сўзи “кўзи ожиз” ёки “эргашувчи/гаровда турувчи” деган маъноларни англатади.Қадимги Юнонистонда “Илиада” ва “Одиссея” шунчаки бадиий достон ёки шеърият эмас эди. Бу асарлар юнонлар учун ҳаётнинг барча жабҳаларини қамраб олган ҳақиқий энциклопедия (қомус) вазифасини ўтаган. Достонларда Троя уруши (эрамиздан аввалги XII аср атрофи) давридаги давлатлар, шаҳарлар, қабилалар ва уларнинг жойлашуви (масалан, “Илиада”даги “Кемалар каталоги”) жуда аниқ тасвирланган. Кейинги давр антик географлари ва тарихчилари (Страбон, Геродот ва бошқалар) ўз тадқиқотларида Ҳомернинг матнларига асосий манба сифатида таянганлар.

Ҳомер асарларида антик давр жамиятининг тузилиши, шоҳлар ва фуқаролар ўртасидаги муносабатлар, уруш ва тинчлик қоидалари, суд жараёнлари ҳамда қабилавий удумлар атрофлича ёритиб берилган.

Парфенон маданиятида Олимп илоҳлари (Зевс, Ҳера, Афина, Посейдон ва бошқалар)нинг қиёфаси, феъл-атвори ва вазифалари айнан Ҳомер достонлари орқали ягона тизимга келтирилган. Тарихчи Геродот таъкидлаганидек: “*Юнонларга илоҳларнинг келиб чиқиши ва уларнинг исмларини айнан Ҳомер ва Гесиод ўргатган”*. Ҳомер достонларида ўша даврнинг ҳарбий тактикаси, қурол-аслаҳалар хусусиятлари (бронза ва темир қуроллар), деҳқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик, денгизчилик ҳамда кийиниш ва овқатланиш маданияти майда деталларигача тасвирланган. Қадимги Афина ва бошқа юнон полисларида (шаҳар-давлатларида) ёшларни ўқитиш ва тарбиялаш айнан Ҳомер асарларини ёд олишдан бошланган. Ҳомер қаҳрамонлари (Ахиллнинг мардлиги,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Одиссейнинг донолиги, Ҳекторнинг ватанпарварлиги) ёшлар учун ахлоқий ва этик мезон ҳисобланган.

Ҳомер асарлари — ягона муаллиф томонидан ёзилган мукаммал романлар бўлишдан ташқари, антик давр инсонининг дунёқараши, фалсафаси, тарихи, фан ва маданиятини ўзида жамлаган энг буюк қомусий манбадир.

Шу сабабли, уни “Кўҳна дунё қомусининг муаллифи” деб аташ шунчаки муболаға эмас, балки асарларнинг тарихий ва маданий қимматига берилган холис ва аниқ баҳодир. Бу ҳақда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Асқад Мухтор “Илиада” достонига бағишланган кириш сўзида шундай ёзган эди:

“Қадим Юноннинг илк афсоналарига асосланган эпослари — “Илиада” билан “Одиссея” адабиётнинг туб маъносини, образли тафаккурнинг буюк миссиясини, бадиий сўзнинг қудрати ва ўлмаслигини минг йилларга эслатиб, таъкидлаб, исботлаб келмоқда. У даврларда бу буюк асарлар ахлоқ ва тарбия муассасаларининг ҳам, дорилфунунларда фалсафа ва тарих дарсликларининг ҳам ўрнини босган, қадим дунё қомуси деб аталган. Ҳомернинг ўзи эса ҳаётнинг барча вазиятлари учун олий ҳакам ҳисобланган. Классицизм вакилларининг бу достонларга нисбатан такаббурона беписандликларини ҳисобга олмаганда, улар ҳамиша, айниқса, Европа маънавий дунёсининг бош манбаларидан бири ҳисобланиб келган. Сўнгги юз йил ичида эса, Троя, Микена, Пилос шаҳарларипинг Крит оролининг харобалари, Ахиллес ва Одиссей саргузаштларининг аён излари топилгач, бу асарларни ўрганиш кенг тармоқли фанга айланди, юзлаб, минглаб китоблар ёзилди, ҳомершунослик кашфиётларининг ҳали-ҳамон охири кўринмайди.

Бундай боқий ҳаётийликнинг сири нимада? Аввало, албатта, шундаки халқ афсоналари ва тарихий воқеаларга асосланган бу достонларда қаҳрамонлик ва хиёнат, муҳаббат ва нафрат, эзгулик ва ёвузлик, садоқат ва интиқом, ҳижрон, вафо, тақдир, виждон, гуноҳ каби азалий инсоний муаммолар юксак бадиий-эпик ифодасини топгандир.

Бизнинг йил ҳисобимиздан 1200 йилча аввал Кичик Осиёнинг ғарбий шимолидаги Троада ерларида, унинг пойтахти Троя (ёки Илион) шаҳри учун бўлган жанглар билан боғлиқ кўп қадимги воқеалар юнонлар хотирасида афсоналар силсиласи сифатида сақланиб қолади. Бу хотираларда қаҳрамонлар ҳақидаги тарихий воқеалар афсоналарга чулғаниб, худолар ҳақидаги мифлар билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

қоришиб, диний тасаввурлар поэтик фантазия билан қўшилиб кетиб, бўлғувси буюк эпослар учун беҳисоб бой асос пайдо бўлади. Буюк юнон эпослари мана шу бой асосда аввал оғзаки ижроларда, кейин ёзма тарзда яна бир неча юз йиллардан сўнг юзага келади.

Маълумки, тарихий ўтмишдаги муҳим воқеалар тўғрисида қаҳрамонлик достонлари ҳамма халқларда, жумладан, ўзбек халқида ҳам бор. Бу ўринда ўхшашликлар кўп. Қадим юнон эпосларининг ижрочилари ҳам ўн минглаб сатрларни ёддан биладиган қувваи ҳофизаси ноёб одамлар бўлган, улар туркум-туркум достонларни авлодлардан авлодларга олиб ўтиб, унга ўз даврларининг таъсирини, юқи ва унсурларини сингдириб бойитиб, асарлар билан бирга ўз санъатларини ҳам, усул ва анъаналарини ҳам мерос қолдириб келганлар.

Ҳомер ана шундай ижрочиларнинг энг сўнггиларидан, тўғрироғи достончиликнинг янги даврини бошлаб берган халқ даҳоси эди. У катта эпик меросни сақлабгина қолмай, уни бутун антик дунёнинг маънавий сарчашмаси сифатида доҳиёна поэтик системага солиб, икки ўлмас эпосни ижод этди. Булар кўп асрлик анъанавий бадиҳа ижоднинг якуни — катта халқона эпоснинг дастлабки ёзма ёдгорликлари эди.

Ҳомер ўзи афсонавий шахс. Унинг таржимаи ҳолидаги деярлик барча фактлар баҳсли. Бу ном қадим юнон тилида “кўзи ожиз”, “сўқир” деган маънони беради. Демак, куйчи ҳомерлар кўп бўлган. Аммо улардан бири, ҳақиқий Ҳомер бутун антик дунёда машҳур бўлиб, Ҳомер ватани деган шарафли ном учун талашган шаҳарлар ўнлаб ҳисобланади. Бир қарашда, бу — умумлашган бир ном. Аммо воқеалари, даври, услуби, образлар дунёси жиҳатидан бир-бирининг давоми бўлган икки достоннинг ҳар бири 24 қўшиқдан иборат, бир вазндаги буюк эпосларнинг бу номга қиёс қилиниши ҳамма жиҳатдан шу қадар табиий эдики, Ҳомернинг реал шахслигига ҳеч ким етарли далил билан эътироз билдиролмади. “Ҳомер масаласи”ни ҳали ҳам тамом ҳал қилинган деб бўлмайди; у — ўзи бир фан. Чунки бу эпосларнинг яратилишида ягона авторнинг мавқеини камситувчилар ҳали ҳам кўп. Таҳрир қилган, тартибга солган, гоҳо эса ҳеч қандай Ҳомер бўлмаган, бу достонлар халқ қўшиқлари сифатида, бадиҳа тариқасида вужудга келган, деган фикрлар ўтган асрларда кўп айланиб юрди. Ҳомерни икки буюк достоннинг ягона ва доҳиёна муаллифи сифатида тан олишда фанга эпосларнинг ўзидаги яхлит бадиий бутунлик, ноёб талантга хос ижодий индивидуаллик, юксак бадиий воситаларнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

бетакрорлиги ёрдам берди. Бу масалада буюк рус олимлари ва адиблари ҳал қилувчи роль ўйнадилар. В. Белинскийнинг айтишича, инсоният ҳозирги маънавий балоғати учун Ҳомердан, “Илиада”даги ўша тонг софлигидан қарздордир. Лев Толстой Ҳомер эпосларини оригиналда ўқиш учун кекса ёшида атай қадим юнон тилини ўрганди.

Ҳомер поэмалари, Ҳораций ва Овидий китоблари Пушкиннинг, Гоголнинг севиб ўқийдиган асарлари эди.

Ҳомер, ҳар қандай севимли шоирдек, аввало ҳар бир китобхоннинг шахсий эмоционал туйғуларига мурожаат қилади. Унинг қарашларида абадий ва азалий муаммоларгина эмас, кейинги барча замонларга тегишли даъватлар ҳам сезилади. Бизнинг кунлар китобхони ҳам бу қадимий эпосларда давримизнинг энг долзарб муаммоси — уруш ва тинчлик ҳақида ўзини ҳаяжонлантирадиган мулоҳаза ва ҳис-туйғуларни топади. Ҳар қандай жангнома сингари, Ҳомернинг “Илиада”си ҳам уруш ҳақида. Аммо халқ даҳоси бўлган буюк инсонпарвар куйчи урушни энг ёрқин маънавий ва жисмоний кучларини намоён этувчи оғир имтиҳон сифатидагина тасвирлаб қолмай, у келтиргап беҳисоб кулфатларга, урушнинг ғайри инсоний, хунук оқибатларига, инсон қадрини ерга урувчи қонли қиришларига нафрат уйғотади. Европа халцлари адабиётларининг энг яхши намуналари эзгулик ва инсонпарварлик ғоялари билан шуғуланар экан, бунда қадим юнон сарчашмаларининг таъсири йўқ деб бўлмайди. Қўлингиздаги китобни ўқиганда сезарсиз, Ҳомер ҳатто ўзининг энг севимли қаҳрамони Ахиллеснинг ҳам интиқом изтиробида эс-ҳушини йўқотиб ваҳшиёна қон тўкишини кечирмайди. У меҳмондўст қўшнисига хиёнат қилиб уруш бошланишига сабаб бўлган трояликларга ҳам инсоний бир шафцат тилайди, ўз шаҳарларини, болаларини, ҳаётларини ҳимоя қилишга мажбур бўлган, ўз шаҳзодаси Париснинг касрига қолган трояликларга хайрихоҳлик билдиради. Бироқ оддий кишиларга бўлган бу хайрихоҳлик ҳеч бир жойда ёвузликни оқлаш, хиёнатни хаспўслаш тусини олмайди. Ахлоқий позициянинг бундай мустаҳкамлиги, ҳаёт- бахшлиги, эзгулик ва ҳалолликка, жаҳоний уйғунлик ва мангу гўзалликка ин- тилиш — бу достонларнинг умрбоқийлигини таъмин этган.

Уларнинг барча халқлар, барча замонлар учун барҳаётлиги сабабларидан яна бири — шеърият даҳосининг қалам ва калом қудратидир. Ҳомернинг ўткир кўз қарашида энг оддий воқеалар, энг оддий нарсалар ҳам ўзгалар тасаввурига нисбатан тиниқроқ,

www.ziyouz.com kutubxonasi

маънодорроқ, ёрқинроқ кўринади. Бу ўринда қадим юнонларнинг, Маркс айтган болалик софлигини шеърият даҳосининг ҳаётбахш қуёши ёритиб турганини ҳам айтиш керак. Турғун ва ҳаракатдаги мавҳум ва конкрет тасвирлар илоҳий ва оддий инсоний, маиший лавҳаларнинг бу қадар мураккаб ва миқёсли қоришмасини шундай қуёш нури билангина қамраш мумкин эди. Ҳомернинг идроки, ижодий хаёллари бениҳоя эркин: тарих ва афсона, худолар ва одамлар, дин ва асотирлар... бари унинг ихтиёрида; илоҳий кучлар, худолар ҳам одамлар сингари гоҳо кекчи, шуҳратпараст, гоҳо қудратли, гоҳо эса заиф ва содда. Ҳомернинг бадиий тўқима қуввати туфайли Олимп ҳақидаги анъанавий тасаввурлар ҳам, юнон мифологияси ҳам анча бойиди. Иккала достонда китобхонни ҳозиргача ҳайратга соладиган минглаб психологик кашфиётлар, инсон вужудини титратувчи тасвирлар, кулфат ва фожиалар, ҳаёт ишқи, муҳаббат ва оддий инсоний қувончлар асрлардан асрларга ўтиб келади. Гегелнинг айтишича, Ҳомернинг образлар дунёсида қаҳрамонона ҳолат ҳамиша устун, бу ҳолатнинг бир қисми бўлган қаҳрамонлар идеалга яқин туради. Шу билан бирга, хусусий ва умумий хусусиятларнинг бирлиги туфайли улар ҳамма вақт ҳаётийдирлар.

Ҳомер достонларини, айниқса “Илиада”ни ўқиганда, шундай катта миқёсли материалнинг ажойиб маҳорат билан пухта композиция қилинганини кўрасиз. Кўп қаватли сюжет чизиқлари, барча мавзу ва мотивлар, барча персонажларнинг тақдирлари бош ғояга хизмат қилиб, маънодор якун топади. Фабула тугуни фожианинг бадиий ечими, баённинг кескин бурилишлари, ҳамма эпизод ва персонажлар, барча бадиий воситалар бош мавзу ва бош қаҳрамон образи атрофида бирлашган жипс системани ташкил этади. Эпик услубдаги “Ҳомерга хос сокинлик” ҳақида кўп гапирадилар. Лекин шуниси ҳам борки, айниқса “Илиада”да воқеалар сиқиқ, гоҳо ҳис-туйғулар туғёни китобхонни минг кўйга солади”.[1]

Ҳомер асарларидан бизгача етиб келган ҳикматли сўзлар, асосан, унинг “Илиада” ва “Одиссея” эпик поэмалари қаҳрамонлари тилидан айтилган ҳамда қадимги юнон дунёқарашини акс эттиради.

• Инсонлар авлоди дарахт ба Bargларига ўхшайди: шамол уларни ерга сочади, баҳор келиб ўрмон яна янгиларини ундиради.

[1] Асқад Мухтор. Кўҳна дунё қомуси.// Ҳомер. Иллиада./ Русчадан Қодир Мирмуҳамедов таржимаси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. -Б. 5-7.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Инсонлар ҳам шундай — бири туғилади, бошқаси сўнади. *(“Илиада”)*

- Ер юзида инсончалик ожиз ва беқарор ҳеч бир жонзот йўқдир. *(“Одиссея”)*
- Вақт ҳамма нарсани даволайди ва ҳар қандай ярани тузатади.
- Энг буюк саодат — тинч-тотув яшаш ва бир-бирини тушунадиган оила аҳлига эга бўлишдир.
- Мард инсон ўзига келган омадсизликни жим ва сабот билан кўтаради.
- Тирик дўстга кўрсатилган меҳр-оқибат — ўлганлар учун тўкилган кўз ёшдан афзалдир.
- Сўзнинг кучи шундаки, у бир вақтнинг ўзида ҳам даволаши, ҳам жароҳатлаши мумкин.
- Инсон ўз тилига эгалик қилиши керак, чунки ўйламай айтилган сўз кўп офатлар келтиради.
- Аҳмоқ одам фақат бошига фалокат тушгандагина ақлли бўлади.

Ҳомернинг “Илиада” ва “Одиссея” достонлари ҳамда адиб Асқад Мухтор томонидан берилган чуқур академик таҳлил матни **инклюзив таълим ва педагогика** консепсиясига бевосита туташади. Қадимги дунёда бу асарларнинг «ҳамма учун ягона ва қамровли манба» (энциклопедия) вазифасини ўтаганининг ўзи инклюзивликнинг тарихий ва ижтимоий илдизларидан далолат беради.

Қуйида ушбу матндаги концептуал ғоялар ва Ҳомер феномени инклюзив таълимнинг назарий-педагогик ва ижтимоий-философик тамоиллари билан илмий асосда таҳлил қилиб берилган.

1. “Кўзи ожиз” (кўр) шоир феномени ва имконияти чекланган шахсларнинг жамиятдаги лидерлик мавқеи

Матнда таъкидланганидек, *“Ҳомер”* номи қадим юнон тилида “кўзи ожиз”, “сўқир” деган маънони англатади. Сақланиб қолган ривоятларда унинг жисмоний аъзосида нуқсони бўлган аэд (куйчи) сифатида тасвирланиши инклюзив таълимнинг фундаментал ғояларига мос келади:

- **Инсон капитали ва педагогик компенсация:** Жисмоний имконияти чекланган (кўриш имконияти чекланган) шахс қадимги жамиятда чеккада қолиб кетмаган, аксинча, ўзининг ноёб хотираси ва интеллекти эвазига жамиятнинг **“олий ҳаками”** ва маънавий пешвосига айланган. Бу замонавий инклюзив педагогикадаги *компенсатор имкониятларни ривожлантириш* (бир сезги аъзоси

www.ziyouz.com kutubxonasi

сустлигини бошқа интеллектуал ёки ҳис-туйғу манбалари билан тўлдириш) назариясини тўлиқ тасдиқлайди.

- **Инклюзив жамиятнинг тарихий прецеденти:** Қадимги Юнонистон жамияти Ҳомерни жисмоний аҳволига қараб эмас, балки унинг жамиятга қўшаётган улкан маънавий ҳиссаси ва истеъдодига қараб қабул қилган. У "кўҳна дунё қомусининг муаллифи" даражасига кўтарилган.

2. Эпосларнинг Universal Design for Learning (Ўқитишнинг универсал дизайни) вазифаси.

Асқад Мухтор таъкидлаганидек: *"У даврларда бу буюк асарлар ахлоқ ва тарбия муассасаларининг ҳам, дорилфунунларда фалсафа ва тарих дарсликларининг ҳам ўрнини босган..."*

Инклюзив таълимнинг замонавий стандартларидан бири **"Универсал ўқитиш дизайни" (UDL)** ҳисобланади. Унга кўра, таълим материали шундай яратилиши керакки, у турли ёшдаги, турли қабул қилиш даражасидаги ва ҳар хил эҳтиёжга эга бўлган ўқувчиларга бирдек манзур бўлсин.

- **Кўп даражали таълим (Multilevel Instruction):** Ҳомер матнлари сиқиқ, эмоционал ва кўп қаватли бўлгани сабабли, у бир вақтнинг ўзида ёш болаларга қаҳрамонлик ҳақидаги афсона, бўлажак саркардаларга ҳарбий тактика, файласуфларга эса инсон руҳияти ва тақдир ҳақидаги манба бўлиб хизмат қилган. Бу фарқли эҳтиёжга эга ўқувчиларни ягона таълим муҳитида бирлаштириш имконини берган.

3. Оғзаки анъана, қувваи ҳофиза ва кўп сенсорли таълим (Multisensory Learning).

Матнда алоҳида қайд этилади: "*Қадим юнон эпосларининг ижрочилари ҳам ўн минглаб сатрларни ёддан биладиган қувваи ҳофизаси ноёб одамлар бўлган... Булар кўп асрлик анъанавий бадиҳа ижоднинг якуни...*"

- **Инклюзия ва оғзаки ижро суғуртаси:** Ёзув-чизув кенг оммалашмаган ва ёзма манбалардан фойдаланиш имконияти чекланган даврда оғзаки ижрочилик (аэдлар ва рапсодлар) сурдо- ёки тифлопедагогиканинг ибтидоий шакли бўлган.
- Инсонлар ахборотни эшитиш (аудиал), эмоционал таъсир ва ритм (ҳекзаметр шеърий вазни) орқали қабул қилган. Бу усул бугунги кунда ҳам алоҳида таълим эҳтиёжлари бор болаларга (масалан, дислексия ёки кўришда нуқсони бор ўқувчиларга) материални етказишда энг самарали дидактик воситалардан биридир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

4. Гуманизм ва бағрикенглик: Эмпатияни шакллантириш муҳити.

Инклюзив таълим шунчаки жисмоний имконияти чекланган болани синфга ўтқазиб қўйиш эмас, балки **жамиятда бағрикенглик, эмпатия ва тенглик муҳитини шакллантиришдир.**

Матндаги энг муҳим инклюзив-педагогик ғоялардан бири шундаки:

“Ҳомер ҳатто ўзининг энг севимли қаҳрамони Ахиллеснинг ҳам интиқом изтиробида эс-ҳушини йўқотиб ваҳшиёна қон тўкишини кечирмайди. У... ўз шаҳарларини, болаларини, ҳаётларини ҳимоя қилишга мажбур бўлган... трояликларга хайрихоҳлик билдиради”.

- **Бошқани тушуниш (Эмпатия):** Ҳомер ўз асарларида душманни ҳам “ўзиники”дек ҳис қилиш, унинг изтиробларини тушуниш позициясини илгари суради. Бу замонавий инклюзив таълимдаги **«бошқачаликни қабул қилиш» (acceptance of diversity)** тамойили билан бевосита ҳамоҳанг.
- **Стереотипларни синдириш:** Достонда инсоннинг заифлиги, фожиаси ва кучли томонлари ягона бир бутунликда кўрсатилади. Бу ўқувчида ҳар қандай инсонни, унинг имконияти ёки ижтимоий мақомидан қатъи назар, "шахс" сифатида қабул қилиш кўникмасини шакллантирган.

5. Хулосавий назарий хулоса

Шундай қилиб, берилган манба асосида Ҳомер ва унинг “Кўҳна дунё қомуси”ни инклюзив таълим нуқтаи назаридан қуйидаги ягона концептуал тизимга келтириш мумкин:

Ҳомершунослик ва манбадаги факт	**Инклюзив таълимдаги назарий муқобили**
Ҳомернинг кўзи ожизлиги ва олий ҳакамлиги	Имконияти чекланган шахснинг жамиятда тўлақонли интеграцияси ва лидерлиги
Достонларнинг «Қомус» (энциклопедия)лиги	Универсал таълим дизайни (интеграциялашган, кўп даражали ўқув дастури)
Оғзаки ижро, шеърий ритм ва ноёб хотира	Кўп сенсорли (мультисенсор) ва оғзаки-эмоционал таълим методи
Душман (Троялик) азиятларига хайрихоҳлик	Эмпатия, инклюзив маданият ва фарқли томонларни қабул қилиш (inclusive mindset)

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хулоса қилиб айтганда, Ҳомер ва у томонидан яратилган инсониятнинг илк эпослари аслида антик даврнинг энг биринчи **инклюзив таълим модели** бўлиб хизмат қилган. У инсоннинг жисмоний нуқсонларига эмас, балки руҳий, маънавий ва интеллектуал салоҳиятига урғу бериб, бутун жамиятни ягона маънавий сарчашма атрофида бирлаштира олган.

КЎЗИ ОЖИЗ АЛЛОМАЛАР

Нейробиология ва нейрофизиология фани исботлашича, инсоннинг бирор сезги органи (масалан, кўриш) фаолияти чекланса ёки йўқолса, бошқа сезги органлари ва миянинг таҳлилий марказлари ўта юқори даражада фаоллашади. Соғлом инсонларнинг мияси ташқи муҳитдаги миллионлаб визуаль (кўриш) ахборотларни қайта ишлашга чалғийди. Кўриш имконияти бўлмаган инсонларда эса бу чалғитувчи омиллар мавжуд бўлмайди. Натижада барча ақлий қудрат, эътибор ва хотира жараёнлари фақатгина эшитиш, фикрлаш ҳамда ахборотни чуқур англашга йўналтирилади.Тарихда кўплаб кўзи ожиз уламоларнинг мислсиз даражадаги кучли хотирага эга бўлгани (масалан, минглаб ҳадисларни матни ва ровийлари билан ёд билиши) айнан шу нейрофизиологик компенсация жараёнининг илмий исботидир.

Раҳматуллоҳ Файзуллаев бу ҳақда қуйидагиларни келтиради: “Тарихда бундай кишилар катта жамоани ташкил этган. Улар ораларида саҳобалар, тобеинлар, авлиёлар, муҳаддислар, муфассирлар, муфаққиҳлар ва ҳуффозлар бор. Бу ҳақда Самъоний “Китобул-ансоб”, Заҳабий “Сияр аъ- ломун-нубало”, Ҳожи Халифа “Кашфуз-зунун ъан асмоил-кутуб ва-л-фунун”, Ибн Халликон “Вафаййот ул-аъйон ва анбау-абнаи-з-замон”, Тақийиддин ибн Абдулқодир ат-Тамимий “Ат-та- бақотус-санийя фий тарожимил-ҳанафийя”, Қураший “Ал-Жавоҳирул-музиййа фий табақотил-ҳанафийя”, Қосим ибн Қутлубуғо “Тожут-тарожим фий табақотил-ҳанафийя”, Ибнул-Жазарий “Ғоятун-ниҳоя фи табақотил-қурроъ”, Жалолиддин Суютий “Назмул-ақйон фи аъйонил-аъйон”да кўплаб маълумотлар келтирганлар. Салоҳ Софдий эса айни сифатга эга алломаларга бағишлаб алоҳида “Нукасул-ҳамён фий нукатил умйон”[2], Алий Қорий эса “Таслиятул-аъмо аъла балия- тил-аъмо”

[2] Муаллиф унда жоҳилия давридан ўзининг замонигача ўтган кўзи аъмоларнинг машҳурлари ҳақида алифбо ҳарфлари тартиби бўйича маълумот берган. Китоб ўн муқаддимадан иборат, ҳар

www.ziyouz.com kutubxonasi

номли махсус асарлар ёзишган. Мазкур асарларда ушбу тоифа кишиларининг ибратли ҳоллари, кўплаб юксак фазилатларига алоҳида урғу берилган.

Саҳоба розияллоҳу анҳум ораларида ҳам кўзи кўрмаганлари кўпчиликни ташкил этган. Чунончи, Абу Бакр Сиддиқнинг оталари Абу Қаҳофа, Абу Суфён ибн Ҳарб, Каъб ибн Молик ал-Ансо- рий, Ҳассон ибн Собит, Уқайл ибн Абу Толиб, Абу Усайд Молик ибн Рабиъа ас-Соъидий, Қатода ибн Нўъмон, Баро ибн Озиб, Саъд ибн Абу Ваққос, Абдуллоҳ ибн Арқам, Абдуллоҳ ибн Умму Мактум, Абдуллоҳ ибн Жаҳш, Молик ибн Рабиа, Ҳориса ибн Нўъмон, Махзума ибн Навфал, Жобир ибн Абдуллоҳ, Абдуллоҳ ибн Аббос, Утбон ибн Молик, Абу Авфо Алқама ибн Холид розияллоҳу анҳум ва бошқалар".

Абдуллоҳ ибн Умм Мактум (розияллоҳу анҳу) — Ислом тарихидаги энг машҳур, эъзозли ва фидокор саҳобийлардан бири. У киши туғма кўзи ожиз бўлишига қарамай, юксак иймони, илми ва Исломга қилган хизматлари билан беқиёс мақомга эришган.

Абдуллоҳ ибн Шурайҳ (баъзи манбаларда Амр ибн Қайс). У киши кўпроқ онасининг номига нисбат берилиб, **"Ибн Умм Мактум"** (Яширин/пардаланган она ўғли) номи билан танилган.У Оиша онамиз (р.а.)нинг тоғасининг ўғли (холаваччаси) бўлган.Исломнинг илк давриданоқ, Маккада Расулуллоҳ (с.а.в.) даъватларини бошлаган илк кунлардаёқ мусулмон бўлган."**Абаса" сураси ва олий мақоми** Абдуллоҳ ибн Умм Мактум (р.а.) деганда энг биринчи бўлиб **"Абаса" сураси** ёдга тушади.Бир куни Пайғамбаримиз (с.а.в.) Макканинг бой ва нуфузли мушрикларини Исломга даъват қилаётганларида, Абдуллоҳ келиб, Қуръондан таълим беришларини сўрайди. Суҳбат бўлинаётганидан бироз ноқулайлик сезган Расулуллоҳ (с.а.в.) юзларини буриштириб оладилар. Шу сабабли Аллоҳ таоло Ўз Пайғамбарига танбеҳ ва таълим бериб "Абаса" сурасини нозил қилади.Ушбу воқеадан сўнг Пайғамбаримиз (с.а.в.) Абдуллоҳни ҳар кўрганларида жуда катта эҳтиром билан:"**Хуш келибсан, эй Парвардигорим менга у сабабли танбеҳ берган киши!"** — деб қарши олар, остиларига тўшак тўшаб берар эдилар. У Мадинага Билол ва Мусъаб ибн Умайр (р.а.)дан сўнг энг биринчи ҳижрат қилганлардан бўлиб, мадиналикларга Қуръон ўргатган. У Билол ибн Робоҳ (р.а.) билан

бир муқаддимада аъмоликнинг турлари, даражалари, сабаблари, бундай тоифадаги кишилар яшайдиган иқлимлар, миллатлар ҳақида хабар берган. Китоб ўз йўналиши бўйича мўътабар асар саналади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

бирга Масжидун Набавийда азон айтган. Рамазон ойида Билол (р.а.) биринчи (саҳарликка уйғотиш) азонни айтса, Ибн Умм Мактум (р.а.) видолашув (саҳарлик тугаши ва бамдод) азонини айтар эди.Пайғамбаримиз (с.а.в.) ғазотларга ёки сафарларга чиққанларида, Мадинада қолган аҳолига намозда имамлик қилиш учун Абдуллоҳ ибн Умм Мактумни **13 маротаба ўз ўринларига вақтинчалик раҳбар** қилиб қолдирганлар.Кўзи ожиз бўлишига қарамай, Абдуллоҳ (р.а.) доимо жиҳодда қатнашишни, байроқдор бўлишни орзу қилар эди. У: "*Менинг қўлимга байроқни беринглар, чунки мен кўрмайман, қочиб ҳам кетолмайман, уни маҳкам тутаман*", — дер эди.Умар ибн Хаттоб (р.а.) халифалиги даврида бўлиб ўтган машҳур **Қодисия жангида** (форсларга қарши) Абдуллоҳ ибн Умм Мактум (р.а.) совут кийиб, мусулмонларнинг қора байроғини маҳкам тутиб жанг майдонида турди. Ушбу шарафли жангда у қаҳрамонларча **шаҳид бўлди**.

"Тобеинларнинг катталаридан ҳам бир қанчалари кўзлари кўрмагани айтилган. Масалан, Ато ибн Абу Рабоҳ, Абу Ҳилол Росибий, Абу Бакр ибн Абдурраҳмон, Қатода ибн Даома Садусий, Абу Абдурраҳмон Суламий, Абдуллоҳ ибн Ҳабиб ибн Рабия, Муғира ибн Муқассим, Абу Бакр Абдурраҳмон ибн Ҳорис ибн Ҳишом, Қосим ибн Муҳаммад ибн Абу Бакр Сиддиқ, Абдуллоҳ ибн Убайдуллоҳ ибн Абдуллоҳ Ҳузалий, Юнус ибн Майсара ибн Ҳалбас ал-Жабалоний ал-Аъмо ва бошқалар.

Муҳаддислар ораларида кўзи кўрмаганларига Абу Исо Муҳаммад ибн Исо Термизий, Имом Найсобурий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Абу Ғолиб Бағдодий, Язид ибн Ҳорун, Абу Жаъфар Аҳмад ибн Абу Имрон ибн Мусо ибн Исо ва бошқаларни мисол қилиб келтирадилар.

Фуқаҳолардан кўзи кўрмаганларига ҳанбалий мазҳаби фақиҳларидан Ҳусайн ибн Абул-Бақо Абдуллоҳ ибн Ҳусайн Абкарий, Муҳаммад ибн Минҳол, Жаъфар ибн Алий аз-Зарий ал-Муқрий ал-Бағдодий, Абул-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ибн Халаф ал-Маофирий ал-Қайрувоний, Абул-Ҳасан Мансур ибн Исмоил Таймий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Иброҳим Маркаший ва Абу Закариё Бағдодийларни келтириш мумкин.

Қурролардан кўзи кўрмаганлари Имом Нофеъ ал-Маданий, Амр ибн Абдуллоҳ Яҳмуд ибн Сабиъ ал-Куфий, Ҳафс бин Умар ибн Абдулазиз ад-Дурий, Ҳусайн ибн Юсуф Ансорий, Имом Шотибий Абу Муҳаммад Қосим ибн Фирруҳлар эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Муфассирлардан жуда кўпларини кўзлари кўрмагани ҳақида Жалолиддин Суютий “Табақотул-муфассирин”да қимматли маълумот келтиради ва улар қаторида Аҳмад ибн Фараҳ Абу Жаъфар ал-Бағдодий аз-Зарир, Ҳибатуллоҳ ибн Сало- ма Абул-Қосим ал-Бағдодий аз-Зарир, Аҳмад ибн Али ибн Аҳмад ал-Марасий, Алий ибн Абдуллоҳ ал-Ансорий ал-Андалусий, Сулаймон ибн Абдуллоҳ Абу Рабиъ ал-Ҳаравий аз-Зарир, Исмоил ибн Аҳмад Абу Абдурраҳмон ан-Найсобурий аз-Зарир, Ҳибатуллоҳ ибн Салома Абул-Қосим Бағдодий, Исо ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Лахмий, Абул-Ҳасан Мансур ибн Исмоил Таймийларни санаб ўтади.

Шунингдек, Абу Аъло Аҳмад ибн Сулаймон ал-Маъаррий, Абул-Бақо Абдуллоҳ ибн Ҳусайн ал-Бағдодий, Имом Акбарий, Имом Шантарий, Мансур Мисрий, Абул Айно, “Ар-равзул-анф” соҳиби Суҳайлий, луғавий аллома Ибн Саййида, Ибн Хаббоз Наҳвий, “Ҳожибия” шориҳи Ан-Найлий каби катта уламолар ҳам айни сифат соҳиби бўлган машҳур уламолар эдилар.

Таъкидлаш лозимки, мазкур зотларнинг ҳаммаси туғма кўрмайдиган кишилар бўлишмаган. Баъзилари шундай туғилган бўлса, баъзилари болалик пайтларида кўрмай қолган, яна баъзиларига кексаликда иллат етиб кўрмай қолган. Шунга қарамай, улар бир сўз билан “Уламоул-макфуфийн” — “Кўзи кўрмайдиган уламолар” деб зикр қилинганлар. Замондошлари эса гўзал қилиб “Қалб кўзи очиқ зотлар” деб таърифлашган. Баъзиларини ҳурмат юзасидан “ал-Басир” — “кўрувчи” деб зикр қилинган бўлса, кўпларини “аз-Зарийр” — “Зарар етган” деб айтганлар.

Таъкидлаш лозимки, гарчи мазкур алломаларга кўзларига зарар етган бўлса-да, кўрмасликлари уларга мусибат бўлмаган. Чунки улар айнан шу туфайли бошқалар эриша олмаган юксак мақомларга эришганлар. Мусибат деб кишини юксак мартабадан тўсувчи нарсага айтилади, аммо мусибат уни бу йўлдан тўсмаса, демак, у мусибат эмас неъматдир. Худди шу каби мазкур зотларнинг кўзларининг кўрмаслиги улар учун илоҳий неъмат бўлган. Негаки, улар бу орқали Раббиларига яқин бўлганлар, Унинг буюк қудратлари ва санъатларини идрок этганлар”[3].

Имом Бухорийнинг ҳам кўзлари ѐшлик пайтларида ожиз бўлиб, кўрмай қолади. Оналари Иброҳим пайғамбарни туш кўрадилар. У киши: “Эй аёл, Аллоҳ таоло кўп дуоинг сабабли ўғлингга кўзини

[3] Файзуллаев Р. Кўзни юмгил, кўзга айлансун кўнгил ёхуд Холмуҳаммаж домла Марғилоний маноқиби. – Тошкент: “Noshir”, 2023. -Б.17-21.

www.ziyouz.com kutubxonasi

қайтариб беради”, дейдилар. Бир неча кундан сўнг Имом Бухорийнинг кўзлари яна кўра бошлайди.

Табақот ва тарожим китобларида солиҳ салафлар орасида кўзи кўрмайдиган кишиларга оид бир-биридан қизиқ маълумотлар келтириладики, уларнинг ҳар бирида кўзи очиқлар учун кўплаб ибратлар бор. Уларни замондошлари тарафидан “Аллоҳнинг ердаги аломати” деб таърифлашган. Бу улар эришган юксак мақом, фавқулодда иқтидор ва салоҳият эътиборидан айтилган таърифлар эди. Чунончи, Имом Заҳабий “Тарихул-ислом”да ўз даврида қорилар устози, мужаввид, муҳаққиқ, барча фанлар моҳири Ҳусайн ибн Юсуф ибн Аҳмад ибн Футуҳ Абу Алий Ансорий ҳақида гапириб, кўзи кўрмаслигига қарамай, Аллоҳнинг оятларидан бир оят сифатида яшаб ўтган, дея келтирган.

Абу Мансур ас-Саолибийга кўра “Қурайшийларнинг шарафли [кишилари]дан Абу Толиб чўлоқ бўлган, Абу Жаҳл ибн Ҳишом — бир кўзли, Абу Лаҳаб, Зиёд ва Ади ибн Зайдлар ҳам шундай [бўлишган]...

Убайда ас-Салмоний кар бўлган, ал-Мураққиш ал-Акбар ҳам шундай [бўлган]. Қуфаликлардан кимдир басралик фақиҳларни айблаб, шундай деган: ал-Ҳасан — кўк кўз, Қатода — кўр, Восил — букри, Абдулворис — пес, Яҳё ибн Саъид — бир кўзли бўлган. Басраликлардан кимнингдир айтишича, Алқама— чўлоқ, Иброҳим ан-Нахъий — бир кўзли, ал-Муғира — кўр...Масруқ — фалаж бўлган. Бошқасининг айтишича, Маккaнинг фақиҳи ва муҳаддиси Ато ибн Абу Рибоҳ қопқора, пучуқ, шол, чўлоқ ва бир кўзи кўр бўлиб, кейинчалик бутунлай кўр бўлиб қолган экан”.[4]

Аллома Айдарус “Ан-нурус-софир аън ахбори қарнил-ашир” номли китобда аллома Абдуллоҳ ибн Аҳмад аш-Шофеъийни “Наҳв фанида Аллоҳ нинг ер юзидаги ояти” деб айтар экан, ҳатто “Замонасининг иккинчи Сибавайҳи” деб таърифлаган.

“Силкуд-дурар” муаллифи Муродий эса буюк аллома Иброҳим ибн Мустафо ибн Иброҳим ал-ҳанафийни “Аллоҳнинг ердаги буюк ояти” деб келтирибгина қолмай, бунга сабаб уни барча ақлий ва нақлий илмларда муқаддам ва моҳирлиги эди, дея таъкидлайди.[5]

---

[4]Абу Мансур ас-Саолибий. Китоб латоиф ал- маориф (Ажойиб маълумотлар ҳақида китоб). Тадқиқ қилувчи, таржимон, изоҳ ва кўрсаткичларни тузувчи ИсматуллА Абдуллаев. – Тошкент: “Фан”, 1987.

-Б.43.

[5] Файзуллаев Р. Кўзни юмгил, кўзга айлансун кўнгил ёхуд Холмуҳаммаж домла Марғилоний манақиби. – Тошкент: “Noshir”, 2023. -Б.60-61.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Саид ибн Масъада. Куняси Абу ал-Ҳасан ал-Аҳфаш ал-Аўсатдир. Балхлик эди, кейин Басрага кўчиб ўтди.

Наҳв илмида етук олим эди. Наҳв илмини Сибавийҳдан ўрганган. Кўплаб китоблар тасниф этган. Уларнинг айримлари қуйидагилар: "ал-Китаб фи Маъаний ал-Қуръан", "Ритаб ал- Аўсат фи-н-Наҳв". Унинг аруз бўйича ҳам китоби бор. "Баҳру-л-хабаб" деб номланган аруз баҳрини шу китобга қўшган. Кўзлари кичик ва ожиз бўлгани сабабли унга "Аҳфаш" деб ном берилган. Лаблари тишларини ёпмагани учун унга "Адлаг" ҳам дейилган. "Катта Аҳфаш"га нисбатан аввалар унга "Кичкина Аҳфаш" дейиларди.

Бу йилда Абу-л-Хаттоб Абдулҳамид ибн Абдулмажид ал-Ижлий ҳам вафот этди. У Сибавийҳ ва Абу Убайданинг шайхи эди. Кейин Али ибн Сулаймон пайдо бўлганидан кейин, унга ҳам "Аҳфаш" лақаби берилди. Шундан сўнг Саид ибн Масъадага "Ўрта Аҳфаш", Ҳижрийга "Катта Аҳфаш", Али ибн Сулаймонга эса "Кичкина Аҳфаш" дейилди. Абу-л- Хаттоб Абдулҳамид шу йилда вафот этди. Ҳижрий 221-йилда вафот этганига оид ривоят ҳам мавжуд.

Ҳасан ибн Али ибн Собит. Куняси - Абу Абдуллоҳ. Қурро эди. Кўзи ожиз ҳолда туғилган. Ибн ал-Анбарийнинг

мажлисига келиб, унинг айтганларини эшитиб ёдлаб оларди. Бошқаларга ёздирган ҳадисларни ўзи ёдлаб оларди. Гўзал кийинадиган, нозик табиатли инсон эди. Сабъа қироатлари бўйича ёзган қасидаси билан Шотибийни ортда қолдирган. Наққош буни кўрганида жуда ҳайратланган эди. Ўша даврнинг қироат шайхлари ҳам унинг қасидасини ўрганиб чиққан эдилар. Ҳасан ибн Али ибн Собит ҳижрий уч юз етмиш саккизинчи йилида вафот этган.

Ҳибатуллоҳ ибн Салама. Куняси Абул-Қосимдир. Кўзи ожиз эди. Қурро ва муфассир бир кишидир. Тафсир борасида одамларнинг энг билимдони ва хотираси энг мустаҳкамидир. Мансур масжидида дарс ҳалқаси бор эди. Ибн Жавзий унинг шундай деганини ривоят қилади: “Ундан қироат дарси олган бир устозимиз бор эди. Дўстларидан бири вафот этган, сўнгра у бу дўстини тушида кўрган ва унга шундай сўраган эди:

- Аллоҳ сенга қандай муомала қилди?

- Мени мағфират қилди.

- Мункар ва Накир билан ўртангда нималар ўтди?

- Улар мени ўтқазиб савол берганларида Жаноби Аллоҳ уларга шундай дейишимни менга илҳом қилди. “Абу Бакр билан Умарнинг юзи суви ҳурматига мени қўйиб юборинглар”.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Улардан бири бошқасига дедики: “Бу одам икки буюк инсоннинг номи билан бизга қасам ичди. Буни қўйиб юборайлик”. Шундай дегач мени қўйиб юбордилар.

Ҳибатуллоҳ ибн Салама ҳижрий тўрт юз ўнинчисанада вафот этган.

Умар ибн Собит Ас-Саманиний Наҳвшунос эди. Кўзи ожиз эди. “ал-Лумаъ” асарининг шарҳловчисидир. Наҳвни жуда яхши билган олим эди. Наҳвда авторитет эди. Ибн Халликоннинг ривоят қилишича, Али ибн Жиннийдан дарс олган, унинг каломини шарҳлаган. Наҳв санъатида уста эди. Жудий тоғи ёнидаги Жазирату Ибн Умарда Саманон номли қишлоқдан бўлгани учун унга Саманиний дейилган. Бу қишлоқнинг номи ҳам арабчада саксон маъносини англатадиган Саманин бўлиб, бу исм Нуҳ пайғамбар билан кемада бўлган саксон жонзотдан келиб чиққан.

Умар ибн Собит Ас-Саманиний ҳижрий тўрт юз қирқ иккинчи йилда вафот этган.

Имом Замахшарий “Рабиъул-аброр”да кўзи аъмо бўлса-да, “ал-Басир” – “Қалби очиқ” номи билан аталган аллома Абу Али ал-Басирнинг қуйидаги сўзларини келтирган: “Гарчи кишилар мени қўлимдан тутиб менга йўл кўрсатсалар ҳам, уларнинг барчаси бошқа ишда мендан йўл сўрайдилар, чунки кўз нурим кетган бўлса-да, аммо ақлим ҳануз ўткирди”. У зотнинг яна қуйидагича шеъри бор:

“Толиби илмларнинг ўрганган илмлари китобларда бўлса, меники қалбимда. Чунки, менинг сиёҳдоним қулоғим, дафтарларим эса қалбим бўлган”.[6]

Жалолиддин Суютий “Табақотул-ҳуффоз”да Моликийларнинг шайхларидан, 324 йилда туғу либ 430 йил раббиъул-охир ойида вафот этган буюк фақиҳ, Мағриб диёрининг алломаси, ҳадис рижол илмлари билимдони, фиқҳда йўлбошчи, усул ва фуруъда кўплаб мўътабар асарлар ёз- ган Абул-Ҳасан Али ибн Муҳаммад ибн Халаф Ал-Маъофирий ал-Қайрувоний ҳам худди шундай зотлардан бўлган эдилар. У зотнинг ҳам кўзлари кўрмас эди. Шунга қарамай, зоҳид, кучли парҳезкор эдилар.

Имом Нававий “Таҳзибул-асмо”да Мадинанинг етти фуқаҳосидан бири Абдуллоҳ ибн Убайдуллоҳ ал-Ҳузалий, ал-Маданий ҳақида гапириб шундай дейди: “Ибн Аббос, Ибн Умар, Абу Ҳурайра, Абу Саид Худрий, Абу Воқид Лайсий, Нўъмон ибн

[6] Файзуллаев Р. Кўзни юмгил, кўзга айлансун кўнгил ёхуд Холмуҳаммаж домла Марғилоний маноқиби. – Тошкент: “Noshir”, 2023. - -Б.73.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Башир, Оиша, Фотима бинт Қайс ва бошқа саҳобалар розияллоҳу анҳумлардан ҳадис эшитган. Унинг улуғлиги ва буюк имомлиги, даражасининг юқори эканига иттифоқ қилинган. У зот ўзлари айтганлар: “Мен бир ҳадисни эшитсам, уни ёдлаб олишни хоҳлайман ва шундай бўлади”. Аҳмад ибн Убайдуллоҳ айтадилар: “У зот, ишончли тобеин, солиҳ киши, илмларни жамлаган ва Умар ибн Абдулазизнинг устозидир. Кўзлари кўрмай қолган”.

Буюк аллома Абу Аъло Аҳмад ибн Сулаймон ал Маъаррий ҳам уч ёшида чечак чиқиб кўзи кўрмай қолганига қарамай шундай фазилат соҳиби эди. 336-ҳижрийда туғилиб 449-йилда вафот этган бу зотнинг ҳайратланарли зеҳни ҳақида шогирди Абу Закариё Термизий айтади: “Мен масжидда Абу Аъло ал-Маъаррийнинг ҳузурида сабоқ олаётган эдим. Шунда масжидга ҳамюртларимдан бири намоз ўқиш учун шошиб кириб келишади. Уни кўриб мени ҳаяжон босди, чунки бу ерга келганимга узоқ йиллар бўлган, юртдошларим ҳақида ҳеч қандай хабар йўқ эди. Абу Аъло, нима бўлди, ҳаяжонланяпсан, деди. Мен, ҳамюртларимдан бирини кўриб қолдим, дедим.

— Тур, бўлмаса, у билан кўришиб аҳволлаш, деди.

— Сабоғимни тугатиб олай, кейин, дедим.

— Туравер, мен кутиб тураверaман, деди.

Мен туриб у билан ўз тилимда гаплашдим, ўзим кўрган кўп нарсаларни сўрадим.

Келиб устоз ҳузурига ўтирганимда, гаплашганинг қандай тил деб сўради.

— Озарбайжон тили, дедим.

— Мен бу тилни билмайман, ундан ҳеч нарсани тушунмадим, бироқ ҳамма гапларингни ёдлаб олдим, деди ва суҳбатимизни бирма-бир, сўзма-сўз бир ҳарф туширмай ва қўшмай, ўрнини ўзгартирмай айтиб берди.

Мен устознинг тушунмаган ва билмаган тилни ёдлаб олганига таажжуб қилдим ва дедим: “Бу мўъжизадан ўзга эмас, бизга ҳофизлардан Ҳамадоний, Анборий ва улардан бошқаларнинг ҳифзи ҳақидаги маълумотлар етган, уларники мумкин. Чунки инсон ўзи тушунган ва билган тилидаги нарсаларни ёдлаши ҳарҳолда осон, аммо умрида эшитмаган, таркибларини билмаган тилдаги сўзларни ёдлаб олиши ҳақиқатда мўъжиза?! Ваҳоланки, у иккисининг суҳбати, савол-жавоблар билан тўрт юз сатрга яқин бўлган”.

У зотнинг шундай сўзлари бор эди: “Бошқалар кўрганига ҳамд айтса, мен кўзим кўрмаганига ҳамд айтаман!”.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Имом Шотибийнинг ҳам кўзлари кўрмас эди. Буюк аллома Имом Шотибий Абу Муҳаммад Қосим ибн Фийура ибн Абул-Қосим Халаф ибн Ақмад ҳазратларининг ҳам кўзлари аъмо бўлган эди. Имом Шотибий 538 ҳижрийда Андалусиянинг Шотиба қишлоғида таваллуд топиб, 590 йилда Мисрда вафот этганлар. “Ғоятун-ниҳоя фий табақотил-қурро” номли китобда бу зотни “валиюллоҳ” – “Аллоҳнинг валий-дўст бандаси” деб зикр қилинади ва “Аллоҳнинг ер юзидаги оятларидан оир оят эдилар”, дейилади. У зот катта имом, кўплаб фанлар бўйича беназир заковат эгаси, қироатда намуна, ҳадис илмида ҳофиз, арабий илмларда чуқур билимли, луғат борасида пешқадам, шунингдек, одоб, зуҳд, валийлик, ибодат, каромат ва кашфда замон муқаддами эдилар. Суннатга доим бўлувчи эдилар.

Ибн Халликон Имом Шотибийни “Аллоҳ китобининг қориси ҳам муфассири, Расулуллоҳ солааллоҳу алайҳи васаллам ҳадисларини пухта билувчи”, деб зикр қилган ва у зотга икки шайхнинг Имом Бухорий ва Муслимларнинг Саҳиҳини ва Имом Моликнинг Муваттоларини ўқиб берилган на у зот хотирасига суяниб унинг нусхасидаги баъзи хатоларни тўғрилаб олишган, деб ёзади. У зот сўз ва амалида ихлосли зот эдилар.

Ҳижрий 33-127 йилларда яшаган Амр ибн Абдуллоҳ ал-Ҳамадоний ал-Куфий шундай зотлардан эди. Куфанинг шайхи, олими, муҳаддиси бўлган. Тўрт юздан ортиқ шайхларга устозлик қилган. Ўттиз саккизта саҳобийдан таълим олган. Ҳар уч кунда Қуръонни хатм қилган бу зотни ҳам қариганда кўзлари ожиз бўлиб қолган.

“Нукатул-умйон”да келтирилишича, Ҳафс бин Умар ибн Абдулазиз ибн Саҳбон ад-Дурий ҳам худди шундай бўлган. Имом Абу Амр ад-Ду- рий, ал-Муқрий, аз-Зарир, ан-Наҳвий. Арофада муқрийларнинг шайхи бўлмиш бу зотнинг қироат борасида таснифи бор. Ўзи ривоят қилган барча ривоятларда ишончли зот бўлган.

Али Кисоийда, Исмоил ибн Жаъфарда Яҳё Язидийда, Ҳамза ибн Зайётнинг шериги Абу Амора Ҳамза ибн Қосимлардан таълим олган. Ҳарфларни Абу Бакр ибн Иёшдан эшитган. У ҳақда, биринчи бўлиб қироатларни жамлаб тартибга солиб асар ёзган, деб айтишган. Абу Исмоил Муаддибдан, Исмоил ибн Жаъфардан, Исмоил ибн Иёшдан, Суфён ибн Уйайнадан, Муҳаммад бин Марвондан, Язид ибн Ҳорун ва бошқалардан ривоят қилган. Ҳатто Аҳмад бин Ҳанбалдан ҳам ривоят қилган. Умри узун бўлган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Атрофларни кезиб чиққан. Санади кучли ва илми пухта бўлгани учун атрофлардан кучли билимдонлар ҳузурига келишар эди. Ибн Можа у зотдан ўз Сунанида ҳадис келтирган. 246 ҳижрийда вафот этган. Умри охирида кўзи кўрмай қолган.[7]

Замонавий махсус педагогика ва инклюзив психологияда психологияда **резильенс** (resilience) тушунчаси мавжуд бўлиб, у инсоннинг оғир шароитлар, стресс ёки йўқотишларни енгибгина қолмай, балки улардан кучлироқ бўлиб чиқиш қобилиятини англатади. Шахс ўз тақдиридаги жисмоний тўсиқни енгиб ўтиб, уни ўз фойдасига ишлайдиган мотивацияга айлантирганда, руҳий синсиш (депрессия) ўрнини юксак мақсад сари интилиш эгаллайди.

Илм-фанда бундай ҳолатлар инсонни ҳаётдаги бошқа чалғитувчи нарсалардан холи қилиб, тўлиқ битта мақсадга — илмга берилиш (фокус) имконини бериши билан изоҳланади.Замонавий махсус педагогика (дефектология) ва инклюзив таълим фалсафасида инсоннинг жисмоний ҳолати унинг ижтимоий ва илмий салоҳиятини белгиламайди, деб ҳисобланади.

Агар жамият шахсга тўсиқлар яратмаса ва инсоннинг ўзида ички ирода бақувват бўлса, жисмоний чеклов юксак чўққиларни забт этишга халақит беролмайди. Ушбу алломаларнинг кўзлари кўрмаслиги улар учун илмий фаолиятда рақобатдошликни пасайтирувчи эмас, балки уларни бошқалардан ажратиб турадиган ўзига хос **устунликка (ўта чуқур илмий мутахассисликка)** айланган. Улар кўриш орқали чалғимаганлари учун матнлар ва маънолар тубига бошқалардан кўра чуқурроқ кира олганлар.

Жисмоний имконият чекланиши тўғри психологик ёндашув, кучли ирода ва тўғри шаклланган компенсатор механизмлар орқали инсонни ҳеч ким эриша олмаган юксак илмий ва маънавий мақомларга олиб чиқувчи кучли турткига айланиши мумкин.

Юқорида номлари зикр қилинган алломалар ўзларидаги ҳолатни фожеа сифатида эмас, балки кучли концентрация ва илмга чуқур шўнғиш учун имконият сифатида қабул қилганлар.Тарихий манбалар асосида шаклланган бу маълумотлар кўрсатадики, инсон тараққиёти ва илм-фан ривожига жисмоний нуқсонлар эмас, балки руҳий қудрат, ирода ва жамиятнинг тўғри муносабати тўсқинлик қила олмайди. Бугунги кунда инклюзив таълим тизимини ривожлантиришда айнан шундай тарихий шахсларнинг ҳаёт йўли

[7] Файзуллаев Р. Кўзни юмгил, кўзга айлансун кўнгил ёхуд Холмуҳаммаж домла Марғилоний маноқиби. – Тошкент: “Noshir”, 2023. -Б.79-85.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва уларнинг жамиятдаги ўрни катта тарбиявий ва илмий аҳамият касб этади.

Таъкидлаб ўтиш жоизки тақдим этилган мазкур илмий-тарихий ва психологик маълумотлар бугунги кун ёшларини тарбиялаш, уларда ҳаётга бўлган муносабатни шакллантириш ва шахсий камолотга эришишда ғоят катта амалий ва тарбиявий аҳамият касб этади.

Буюк алломаларнинг ҳаёт йўли ва уларнинг психологик барқарорлиги замонавий ёшлар тарбиясида қуйидаги муҳим жиҳатлар орқали ҳал қилувчи ўрин тутади:

Ҳозирги кунда айрим ёшлар кичик маиший қийинчиликлар, вақтинчалик муваффақиятсизликлар ёки енгиб бўлмасдек кўринган тўсиқлар олдида тез тушкунликка тушишади, руҳий депрессияга бериладилар.

Тарихдаги кўзи ожиз уламолар (масалан, уч ёшида кўзидан айрилган Абу Аъло ал-Маъаррий ёки бошқа буюк алломалар) ўзларидаги жисмоний камчиликни фожеа ёки тақдирнинг жазоси деб қабул қилмадилар. Аксинча, улар бу ҳолатни ҳаётнинг янги босқичи ва буюк имконият сифатида қабул қилиб, энг юқори илмий чўққиларни забт этдилар.

Бу ёшларга "муаммо бор жойда имконият ҳам бор" деган ҳаётий ҳақиқатни ўргатади.Рақамли асрда яшаётган бугунги ёшларнинг эътибори ижтимоий тармоқлар, кераксиз ахборотлар ва турли визуаль чалғитувчи омиллар сабабли жуда тез сачрайди. Улар чуқур мутолаа қилиш, илмга шўнғиш ва хотирани ривожлантиришда қийналадилар.

Юқорида келтириб ўтилганидек, кўриш имконияти бўлмаган инсонларда ташқи визуаль чалғитувчи омиллар бўлмагани учун барча ақлий қудрат фақат фикрлаш ва эшитиб англашга йўналтирилган. Шу боис мазкур алломалар минглаб ҳадисларни, шеърларни ва ҳатто ўзлари билмаган хорижий тилдаги суҳбатларни сўзма-сўз ёдлаб ола билишган ("Сиёҳдоним қулоғим, дафтарларим қалбим"). Бу ёшларга **эътиборни бир жойга жамлаш (концентрация)** ва илмга чуқур берилиш нақадар муҳимлигини кўрсатади.

Кўплаб ёшлар "шароитим йўқ", "имкониятим чекланган" ёки "замонавий қурилмалар етишмайди" деган баҳоналар билан ўз устида ишлашни тўхтатиб қўядилар. Жисмоний ногиронлиги бор инсонлар ўзларининг ички имкониятлари (компенсатор механизмлар) орқали бутун бир жамиятнинг илмий тараққиётига

www.ziyouz.com kutubxonasi

асос солганликлари ёшларга кучли мотивация беради. Ёшлар англаб етмоғи лозимки, катта ютуқларга эришиш учун ташқи қулай шароитлар эмас, балки кучли ички ирода, мақсад ва меҳнатсеварлик биринчи ўринда туради.Бугунги кунда китоб ўқиш маданияти пасайгани, ахборотларнинг юзаки (клиппали) қабул қилинаётгани кузатилмоқда.

Ўтмишдаги алломаларнинг илм йўлидаги фидойилиги, хотиранинг кучлилиги ва илмга бўлган чексиз садоқати ёшларда китобга, мутолаага ва устозларга нисбатан ҳурмат ҳиссини уйғотади. Ўз қалбини улкан кутубхонага айлантирган буюк зотларнинг ҳаёти ёшларнинг илмий дунёқарашини кенгайтиради.

Ушбу тарихий-илмий маълумотлар ёшлар тарбиясида энг кучли тарбиявий восита бўлиб хизмат қилади. Улар ёшларга жисмоний ёки моддий тўсиқлар инсоннинг буюк мақсадларга эришишига ҳеч қачон тўсқинлик қила олмаслигини, фақатгина тўғри мотивация, ирода ва тинимсиз меҳнат орқали ҳар қандай чўққини забт этиш мумкинлигини исботлаб беради.

МУҒИЙРА ИБН МИҚСАМ ФЕНОМЕНИ

Муғийра ибн Миқсам ал-Куфий — ислом тарихидаги машҳур тобеинлардан бири, фиқҳ ва ҳадис илми олими, Куфа мактабининг энг кўзга кўринган вакилларидан бири. Манбаларда у асосан **Абу Ҳишом** ёки **Абу Муғийра** кунялари билан, шунингдек, кўзи ожиз бўлгани учун **“ал-Аъмо”** (кўзи ожиз/кўр) ва “**ал-Аҳвал”** (ғалай) сифатлари билан зикр қилинади. Тобеинларнинг кичик табақасига мансуб бўлиб, Куфанинг йирик фақиҳи ва муҳаддиси ҳисобланади. Кўзлари ожиз (ал-Аъмо) бўлишига қарамай, беқиёс хотира, илмий қувват ва теран фиқҳий тафаккурга эга бўлган. Ҳижрий **136-йил** (милодий 753–754-йиллар атрофида) Куфада вафот этган. Муғийра ибн Миқсам Куфа фиқҳ мактаби ривожида муҳим ўрин тутган. У Куфанинг буюк олими **Иброҳим ан-Нахаий**нинг энг яқин ва ишончли шогирдларидан бири бўлган. **Асосий устозлари:** Иброҳим ан-Нахаий, Омир аш-Шаъбий, Ҳаммод ибн Аби Сулаймон (Имом Аъзам Абу Ҳанифанинг устози), Мужоҳид ибн Жабр. **Шогирдлари:** Суфён аш-Саврий, Суфён ибн Уяйна, Шоъба ибн ал-Ҳажжож, Заида ибн Қудома ва бошқа кўплаб ҳадис ҳамда фиқҳ аиммалари. Муҳаддислар ва рижолшунослар

www.ziyouz.com kutubxonasi

(ҳадис ровийларини танқид қилувчи олимлар) томонидан юқори баҳоланган.

Яҳё ибн Маъин, **Аҳмад ибн Ҳанбал** ва **Абу Ҳотим ар-Розий** каби йирик муҳаддислар уни **«Сиқа» (ишончли, ишончга лойиқ ровий)** ва "**Сабуут" (мустаҳкам олим)** деб эътироф этишган. Унинг ривоятлари Имом Бухорий, Имом Муслим ва "Сунан" эгалари (Абу Довуд, Термизий, Насоий, Ибн Можа) асарларидан ўрин олган.

Муғийра ибн Миқсам Иброҳим ан-Нахаийнинг фиқҳий меросини ва Куфа аҳлининг (аҳли рай) фиқҳий қарашларини кейинги авлодга етказишда катта роль ўйнаган. Манбаларда таъкидланишича, у Иброҳим ан-Нахаий ва аш-Шаъбийнинг фатволари ҳамда ҳадисларини жуда аниқ, фарқлаб ривоят қилувчи ноёб хотира соҳиби бўлган. Кўзи ожизлигига қарамай, Куфа масжидида дарс ва фатво ҳалқаларига бошчилик қилган.

Муғийра ибн Миқсам ал-Куфий — жисмоний имконияти чекланган бўлишига қарамай, ўз иродаси, ноёб хотираси ва илмга бўлган фидокорлиги орқали ислом ҳуқуқшунослиги (фиқҳ) ва ҳадисшунослиги тарихида ўчмас из қолдирган улуғ сиймолардан биридир.

Муғийра ибн Миқсам ал-Куфий ал-Аъмо сиймоси ва унинг илмий мероси ислом цивилизацияси тарихида **инклюзив муҳит, тенг имкониятлар ва шахсий феномен (суперкомпенсация)** тушунчаларининг энг ёрқин тарихий ва академик намуналаридан биридир.

Замонавий инклюзив таълим, педагогика ва ижтимоий психология назариялари нуқтаи назаридан ушбу матнда келтирилган маълумотларни қуйидагича илмий таҳлил қилиш мумкин:

1. Когнитив ва Сенсор Компенсация (Когнитив психология).

Л.С. Выготскийнинг "**Дефектология ва компенсация назарияси"** ҳамда нейропластиклик тамойилларига кўра, инсондаги муайян бир сенсор аъзонинг (масалан, кўриш) йўқотилиши бошқа анализаторлар (эшитиш, хотира, аналитик фикрлаш) ва мия функцияларининг шиддатли ривожланишига — **суперкомпенсацияга** олиб келади.

- Муғийра ибн Миқсам кўзи ожиз ("ал-Аъмо") бўлишига қарамай, "ноёб хотира", "беқиёс илмий қувват" ва "теран фиқҳий тафаккур"га эга бўлгани таъкидланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• Унинг Иброҳим ан-Нахаий ва аш-Шаъбий каби устозларининг фатволари ҳамда ҳадисларини оғзаки тарзда жуда аниқ ва фарқлаб (дифференциация қилиб) ривоят қилиши — сенсор чекланишлар фонида ақлий ва когнитив механизмларнинг олий даражада шаклланганини кўрсатади.

2. Инклюзив Муҳит ва Жамиятнинг Толерантлиги (Социологик модел).

Инклюзив таълимнинг марказий ғояси — **“Ногиронликнинг ижтимоий модели” (Social Model of Disability)** ҳисобланади. Бу моделга кўра, инсоннинг ижтимоий фаоллигига унинг биологик аҳволи эмас, балки жамиятда яратилган муҳит ва муносабат тўсиқ бўлиши мумкин.

• **Тўсиқларнинг йўқлиги:** VIII аср Куфа ижтимоий ва илмий муҳитида Муғийра ал-Аъмога кўзи ожизлиги учун камситиш ёки сунъий чекловлар қўйилмаган. Аксинча, у Куфа масжидида марказий **дарс ва фатво ҳалқаларига бошчилик қилган**.

• **Академик тан олиниш:** Унинг замонасидаги ва ундан кейинги йирик муҳаддислар (Яҳё ибн Маъин, Аҳмад ибн Ҳанбал) уни физиологик ҳолатига қараб эмас, балки ақлий ва академик салоҳиятига қараб **“Сиқа” (ишончли)** ва **“Сабуут” (мустаҳкам олим)** деб эътироф этишган.

3. Таълимда Тенгдошлар ва Устоз-Шогирд Тизими (Pedagogical Peer & Mentorship).

Инклюзив педагогикада “**Тенг имкониятли таълим” (Mentorship Framework)** муҳим роль ўйнайди. Олим ёки ўқувчининг шаклланишида муҳитдаги ижтимоий-педагогик суянчиқ (Scaffolding) ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

• Муғийра Куфа фиқҳ мактабида Иброҳим ан-Нахаий ва Ҳаммод ибн Аби Сулаймон каби буюк устозлардан бевосита таълим олди.

• Ўз навбатида, у Суфён аш-Саврий, Суфён ибн Уяйна ва Шоъба каби ислом дунёсининг энг йирик олимларига устозлик қилди. Бу инклюзив таълим муҳитида жисмоний имконияти чекланган шахс фақат таълим олувчи (бенефициар) эмас, балки **билим манбаи ва таълим берувчи (трансформатор)** даражасига кўтарила олишини исботлайди.

4. Ижтимоий Интеграция ва Меҳнат Мустақиллиги (Agency and Autonomy)

Замонавий инклюзив педагогиканинг вазифаси — шахсни жамиятга тўлақонли интеграция қилиш ва унинг мустақил

www.ziyouz.com kutubxonasi

ижтимоий субъект (**Agency**) сифатида ўз ўрнини топишини таъминлашдир.

- Муғийра ибн Миқсам ҳаёти давомида бошқаларга борам/пассив қарам бўлиб қолмади. У ислом ҳуқуқшунослиги (фиқҳ) ва ҳадисшунослиги тарихида Куфа мактаби ривожини белгилаб берган асосий устунлардан бирига айланди.
- Унинг ривоятлари Имом Бухорий ва Имом Муслим каби дунёвий академик стандартдаги тўпламлардан ўрин олгани унинг ижтимоий-илмий интеграцияси максимал даражада муваффақиятли бўлганини кўрсатади.

Муғийра ибн Миқсам ал-Куфий манбаларда «ал-Аъмо» (кўзи ожиз) ташхиси билан қайд этилган бўлса-да, унинг ҳаёт йўли инклюзия ва матонатнинг мукаммал тарихий моделидир:

1. **Инклюзив маданият қадимий илмий анъаналарга эга:** Ислом илм-фан тарихида кўзи ожиз ёки жисмоний имконияти чекланган олимларнинг юқори академик мақомга эришиши жамиятда азалдан инклюзив қадриятлар мавжуд бўлганини кўрсатади.
2. **Ирода ва инклюзив муҳит синергияси:** Шахсий ирода, ноёб хотира ва жамият яратиб берган тенг имкониятлар бирлашганда, инсон биологик чекланишларни енгиб, цивилизация ривожига таъсир кўрсатадиган даражада ютуқларга эриша олади.

ҚАТОДА АС-САДУСИЙ ФЕНОМЕНИ

Ислом тарихидаги машҳур тобеинлардан бири, буюк муҳаддис, тафсирчи ва ислом олимларидан бири Қатода ас-Садусий (680-735) туғма кўзи ожиз (кўр) эди, аммо Аллоҳ таоло унга ғоят кучли хотира ва зеҳн ато этган. Бу ҳақда Ибн Касир “Ал- Бидоя ва-н-Ниҳоя фи-т-тарих”, яъни “Бошланиш ва ниҳоя тарихида” номли асарида қуйидагиларни келтиради:

“Қатода ибн Дуома ас-Садусий. Куняси Абул-Хаттоб ал-Басрий эди, кўзи ожиз эди. Тобеин уламоларидан ва илмига амал қилувчи имомлардан эди. У Саид ибн Мусаййиб, Мисрий, Абул-Олия, Зурара ибн Авфо,Ато, Мужоҳид, Муҳаммад ибн Ширин, Масруқ, Абу Мижиес ва бошқалардан иборат тобеинлар жамоасидан ва Анас ибн Моликдан ривоятлар қилган. Айюб, Ҳаммод ибн Маслама, Ҳумайд ат-Тавил, Саид ибн Абу Аруба, Аъмаш, Шуъба,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Авзоий, Масъар, Муаммар ва Ҳаммом каби буюклар ҳам ундан ҳадис ривоят қилганлар.

Саид ибн Мусаййиб дедики: “Қатодадан кўра фазилатлироқ ироқлик менга келмаган”.

Бакир ал-Музаний: “Ундан кўра мустаҳкамроқ ҳофизни кўрмадим”, деган.

Муҳаммад ибн Ширин: “У одамлар орасида энг мустаҳкам ҳофиз эди”, деган.

Матар дедики: “Қатода бир ҳадисни эшитганида уни ёдлагунича, бир қўрқув ва титроқ уни эгаллар эди. Ниҳоят ўша ҳадисни ёдлар эди”.

Зуҳрий: “Қатода Маҳкулдан кўра олимроқ эди”, деган.

Муаммар: “Зуҳрий, Ҳаммод ва Қатодадан кўра фақиҳроғини кўрмадим”, деган.

Қатода дедики: “Эшитган ҳар бир нарсамни қалбим ёдлади”.

Аҳмад ибн Ҳанбал дедики: “Қатода Басраликлар орасида хотираси энг мустаҳкам киши эди. Эшитган ҳар бир нарсасини ёдлар эди. Жобир бир марта унга бир саҳифалик ёзувни ўқиб берган эди, у эса эшитган ўша саҳифадаги ибораларни ёдлаган эди. Жобир бир куни у ҳақда гапирди, унинг илмини, фиқҳини, жадал илми борасидаги билимини, тафсирга воқифлигини ва бошқа хусусиятларини мақтади”.

Абу Ҳотим дедики: “Қатода ҳижрий 117-йилда Воситда тоун касаллигидан ўлди. Ўша вақтда эллик олти ёки эллик етти ёшда эди”[8].

Қатода дедики: “Ким Аллоҳга боғланса, Аллоҳ у билан бирга бўлади. Аллоҳ ким билан бирга бўлса, унинг ёнида енгилмас бир жамоат, ухламайдиган бир посбон, адашмайдиган бир ҳидоят йўлбошчиси ва унутмайдиган бир олим бордир”.

Қатода дедики: “Жаннатда Жаҳаннам томонига қараган бир дераза бор. Жаннат аҳли ундан қараб шундай дейишади: "Мана бу бадбахтларга нима бўлдики, Жаҳаннамга киришдилар? Бизлар сизларнинг тарбиянгиз туфайли Жаннатга кирдик". Жаҳаннам аҳли шундай дейишади: "Ҳа, бизлар сизларни тарбия қилиш учун сизларга буюрдик, аммо ўзимиз ўша буйруқларни бажармас эдик. Сизларни баъзи нарсалардан қайтардик, аммо ўзимиз ўша тақиқларни бузар эдик”.

[8] Ушбу маълумотга таянадиган бўлса Қатода ибн Дуома ас-Садусий 56 ёшида милодий 735-736 вафот этган. Демак Қатода 680 йилда туғилган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қатода дедики: “Кишининг ўз нафсини, динини ва одамларни ислоҳ қилиш мақсадида илмдан бир боб ёдлаши, бир йил муддат билан ибодат қилишидан фазилатлироқдир.

Агар илм билан кифояланилса эди, Мусо алайҳиссалом ўзига берилган илм билан кифояланар эди. Аммо ундан ҳам кўпроғини истади”.

Ислом тарихининг буюк алломаларидан бири Қатода ибн Дуома ас-Садусий ҳаёти ва илмий мероси нафақат классик ислом илмлари, балки замонавий **инклюзив таълим (inclusive education)** ва махсус педагогика концепциялари нуқтаи назаридан ҳам улкан илмий-амалий аҳамиятга эга.

Замонавий инклюзив таълимнинг асосий ғояси — жисмоний имкониятларидан қатъи назар, ҳар бир инсоннинг таълим олиш ва жамиятда ўз ўрнини топиш ҳуқуқини таъминлашдир. Қатода ас-Садусийнинг ҳаёт йўли жисмоний нуқсон (туғма кўзи ожизлик) инсоннинг юқори интеллектуал чўққиларни забт этишига тўсқинлик қила олмаслигининг тарихий исботи ва феноменал далилидир.

1. Сенсор компенсация механизми ва когнитив ривожланиш.

Ибн Касирнинг “Ал-Бидоя ва-н-Ниҳоя” асарида келтирилган маълумотларга кўра, Қатода ас-Садусий туғма кўзи ожиз бўлган. Психология ва нейропедагогикада бундай ҳолатлар кўпинча **сенсор компенсация (компенсатор механизмлар)** орқали изоҳланади.

- **Ҳиссий ва эшитиш хотирасининг фаоллашуви:** Кўриш анализаторининг йўқлиги инсоннинг бошқа сезги органлари, хусусан, эшитиш (аудиаль қабул қилиш) ва нутқни idrok этиш марказларининг фаолиятини кучайтиради. Қатоданинг *«Эшитган ҳар бир нарсамни қалбим ёдлади»* деган сўзлари унинг аудиаль хотираси ғоят юқори даражада ривожланганини кўрсатади.
- **Ички фокус ва концентрация:** Замонавий инклюзив таълим методологиясида диққатни жамлаш (концентрация) муҳим ҳисобланади. Матарнинг гувоҳлик беришича, Қатода бир ҳадисни эшитганида титроқ ва қўрқув ҳисси билан қаттиқ масъулият ҳис қилган, бу эса маълумотни узоқ муддатли хотирага (long-term memory) чуқур ўрнатишга хизмат қилган.

2. Замонавий инклюзия контекстида «Ҳофизлик» феномени.

Инклюзив таълим тизимида ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларига қараб ўқитиш усуллари танланади. Кўзи ожиз

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўқувчилар учун Брайль алифбоси ёки замонавий аудио воситалар асосий манба ҳисобланади. Бироқ Қатода яшаган даврда бундай махсус технологиялар бўлмаган ва у бутунлай **оғзаки баён қилиш (орал анъана)** ва тинглаб ёдлаш усулига таянган.

- **Ҳофизлик мақоми:** Бакир ал-Музаний ва Муҳаммад ибн Ширин каби уламоларнинг уни *"энг мустаҳкам ҳофиз"* деб эътироф этишлари инклюзив таълимдаги тенгсизлик мифларини йўққа чиқаради. Жисмоний чекланиш когнитив ёки интелектуаль салоҳиятга тўсиқ эмас, балки алоҳида ёндашув орқали бартараф этиладиган ҳолатдир.
- **Педагогик баҳолаш:** Имом Аҳмад ибн Ҳанбалнинг Жобирдан келтирган ривоятида бир марта ўқиб берилган саҳифани тўлиқ ёдлаб қолиш қобилияти қайд этилган. Бу инклюзив таълимда махсус ёндашув асосида билим олган шахсларнинг ўз тенгқурларидан ҳатто ўтиб кетиши мумкинлигини кўрсатади.

3. Ўқитувчи ва жамият роли: Интеграциядан инклюзияга.

Инклюзив таълим фақатгина ўқувчининг имкониятлари билан чекланмайди, у жамият ва муҳитнинг тайёрлигини ҳам талаб қилади. Саид ибн Мусаййибнинг: "*Қатодадан кўра фазилатлироқ ироқлик менга келмаган"*, деб уни юқори баҳолаши илмий жамоатчиликнинг (муҳитнинг) инклюзив ёндашувга тайёрлигини, шахснинг қобилиятига қараб баҳо берилганини англатади.

- **Муҳитнинг қабул қилиши:** Жамият Қатоданинг жисмоний нуқсонига эътибор қаратишмади, балки унинг илми, фаҳми, тафсир ва фиқҳ борасидаги салоҳиятини қадрлади. Замонавий инклюзив таълимнинг ҳам бош мақсади шу — шахсдаги «чекланиш»ни эмас, балки унинг «потенциали»ни кўра билишдир.

4. Қатода ас-Садусийнинг таълимий-фалсафий қарашлари ва уларнинг инклюзив талқини.

У келтирган ҳикматли фикрлар инклюзив таълим фалсафасига бевосита ҳамоҳангдир:

"Кишининг ўз нафсини, динини ва одамларни ислоҳ қилиш мақсадида илмдан бир боб ёдлаши, бир йил муддат билан ибодат қилишидан фазилатлироқдир".

- **Илмнинг устуворлиги:** Ушбу фикр таълим ва билим олишнинг инсон тараққиётидаги муҳим ўрнини кўрсатади. Инклюзив таълим ҳам ҳар бир шахсга жамиятда ўз ўрнини топиши, билим орқали ўзини ва атрофдагиларни ривожлантириши учун тенг имконият яратади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Тинимсиз изланиш:** Қатоданинг Мусо алайҳиссалом ҳақидаги фикри (“*Агар илм билан кифояланилса эди, Мусо алайҳиссалом ўзига берилган илм билан кифояланар эди. Аммо ундан ҳам кўпроғини истади”*) таълим жараёнининг узлуксизлигини (**Lifelong Learning**) англатади. Жисмоний имкониятлардан қатъи назар, инсон ҳар доим янги билимларга интилиши кераклигини илмий жиҳатдан асослайди.

Қатода ас-Садусий феномени инклюзив таълимнинг тарихий ва амалий тасдиғи сифатида хизмат қилади. У жисмоний ногиронлиги бор шахсларнинг ҳам кучли ирода, тўғри ташкил этилган таълим муҳити ва юқори зеҳн соҳиби бўла олиши мумкинлигини исботлаган илмий шахсиятдир. Унинг ҳаёти замонавий махсус педагогика ва инклюзив таълим методологиясида ўрганиш учун муҳим илмий-тарихий манба ҳисобланади.

Ушбу тарихий манба ва **Абу Муовия ад-Дарир (Муҳаммад ибн Хазим)** сиймоси — замонавий **инклюзив таълим (Inclusive Education)** ва **инклюзив жамият (Inclusive Society)** консепция-ларининг ёрқин ва илмий жиҳатдан муҳим намунасидир.

Матнда берилган маълумотларни педагогика, ижтимоий психология ва сурдо/тифлопедагогика нуқтаи назаридан қуйидаги илмий йўналишларда таҳлил қилиш мумкин:

1. Тифлопедагогика ва "Компенсатор Механизмлар" Модели.

Абу Муовия 8 ёшида кўриш қобилиятини йўқотган. Замонавий тифлопедагогика ва нейропсихологияда **когнитив компенсация (нейропластиклик)** назарияси мавжуд.

- **Сенсор компенсиция:** Визуал сенсор каналнинг ёпилиши оқибатида эшитиш (аудиал) ва хотира (когнитив) ресурсларининг фаоллиги мутаносиб равишда кескин ортади.
- **Аудиал хотиранинг ривожланиши:** Муҳаддиснинг Имом Аъмашдан минглаб ҳадисларни аниқ ёдлаб олиши ва "асосий мезон" даражасига чиқиши — кўзи ожиз шахсларда аудио-схемалар ва когнитив карталарнинг мукаммал шаклланишини кўрсатади.
- **Таълимдаги омил:** Ислом таълим тизимидаги **"Шафаҳий" (оғзаки)** таълим усули (устоздан эшитиш ва ёд олиш) кўзи ожиз таълим олувчи учун мутлақо барьерсиз (barrier-free) муҳит яратган.

2. Ногиронликнинг Ижтимоий Модели (Social Model of Disability).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Замонавий инклюзия "Ногиронликнинг тиббий модели"дан (инсонни бемор деб қараш) "Ижтимоий модел"га (жамият яратган имконият ва тўсиқларга эътибор қаратиш) ўтишни талаб қилади.

- **Лақабдаги эътироф (Ад-Дарир):** Араб жамиятида "Ад-Дарир" (кўзи ожиз) тахаллуси инсонни камситиш ёки камситиб кўрсатиш учун эмас, балки унинг ўзига хос жисмоний ҳолати ва юқори иродасини ажратиб кўрсатиш учун ишлатилган.
- **Стигматизациянинг йўқлиги:** Жамият уни физиологик нуқсонига қараб эмас, балки **когнитив салоҳияти (илми ва саҳиҳлиги)** бўйича баҳолаган. Унинг ривоятлари Ислом дунёсининг энг нуфузли "Олтита саҳиҳ тўплами" (Ал-Кутуб ас-Ситта)нинг барчасига киритилгани — академик ва ижтимоий инклюзиянинг энг юқори нуқтасидир.

3. Таълимда "Устоз — Шогирд" ва Раҳбарлик (Mentorship) Тизими.

Инклюзив таълим тизимида ўқитувчининг позицияси ва эмпатияси ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Таълим олувчи (Абу Муовия)	Устозлар роли (Аъмаш ва б.)	Шогирдлар роли (Имом Аҳмад ва б.)
Кўриш имконияти чекланган, аммо юқори академик салоҳиятга эга.	Алоҳида эътибор ва домий мулоқот орқали билимни етказиб бериш.	Жисмоний чекланишларга қарамай, ундан таълим олиш ва уни имом/устоз сифатида тан олиш.

- **Педагогик фаолиятдаги инверсия:** Абу Муовия фақатгина таълим олувчи (истеъмолчи) бўлиб қолмаган, балки Имом Аҳмад ибн Ҳанбал, Яҳё ибн Маъин каби ўз даврининг буюк олимларига устозлик қилган. Бу — инклюзив таълимнинг асосий мақсади бўлган **"Мустақил ва фойдали ижтимоий субъектни шакллантириш"** принципига тўлиқ мос келади.

4. Инклюзив Маданият ва Элитар Қабул (Халифа Ҳорун ар-Рашид воқеаси).

Халифа Ҳорун ар-Рашиднинг Абу Муовиянинг қўлига шахсан сув қуйиб бериши инклюзив жамиятнинг жуда муҳим қадриятини очиб беради:

Ижтимоий мақом ва эҳтиром жисмоний имкониятга эмас, маънавий ва интеллектуал камолотга қараб белгиланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Тенглик ва эҳтиром:** Инклюзив муҳитда инклюзия шунчаки "раҳм-шафқат" (хария) эмас, балки **шахснинг қадриятини (интеллекти ва меҳнатини) эътироф этиш** ҳисобланади. Халифанинг ҳаракати айнан илмга бўлган ҳурмат ва инклюзив тенглик намунасидир.

5. Замонавий Инклюзив Таълим Учун Хулоса ва Тавсиялар.

Абу Муовия ад-Дарир феномени бугунги инклюзив педагогика учун қуйидаги илмий ва амалий сабоқларни беради:

1. **Индивидуал таълим траекторияси (ИЭП):** Кўзи ожиз ўқувчиларнинг кучли томонларини (эшитиш, таҳлил қилиш, хотира) аниқлаб, таълимни шунга мослаштириш зарур.
2. **Тўсиқсиз муҳит (Inclusive Environment):** Билим олишда жисмоний нуқсон эмас, балки номувофиқ таълим методикаси тўсиқ бўлади. Билим беришнинг аудиал ва рақамли (аудиокитоблар, экран ўқиш дастурлари) усулларини ривожлантириш лозим.
3. **Жамиятдаги стереотипларни синдириш:** Инклюзив таълим инсонга фақат мактабга бориш имконини эмас, балки жамиятда юқори мавқе ва эътирофга эришиш траекториясини таклиф этиши керак.

РАЖО ИБН ВАЛИД ФЕНОМЕНИ

Маданият, илм-фан ва санъат тарихида эшитиш қобилиятини йўқотган (кар ёки оғир эшитувчи) бўлишига қарамай, таслим бўлмасдан жаҳон цивилизациясига бебаҳо ҳисса қўшган, сермаҳсул асарлар ва муҳим тадқиқотлар яратган кўплаб буюк шахслар ўтган.

Эшитиш аъзосидаги нуқсон уларнинг ички дунёсини бойитиб, диққат-эътиборини тўлиқ ижод ва тафаккурга қаратишига имкон берган.

Абу Мансур ас-Саолибий “Йатимат ад-даҳр фи маҳосин аҳл ал-аср” (Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси) номли китобида XI асрда Бухорода яшаб ўтган Ражо ибн Валид ҳақида қуйидагиларни келтириб ўтган.

“Ражо ибн ал Валид ал Исбаҳоний Абу Саъд. Таниқли котиблардан ва пойтахт [номи]дан Хуросоннинг [турли] жойларида мутасарриф бўлган хизматчилардан. У ниҳоятда ўқимишли [киши] ва ажойиб шоир эди. Қулоғи кар бўлиб, агар бирор киши унга гапирса ва унинг [гапини] эшитмаса, унга: “овозингизни баландроқ қил, чунки сенинг кўнглингда қандай [касал] бўлса, менинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

қулоғимда ҳам шу” дер экан. Бу нодир [сўзни] Табаристон ҳокими ан-Носир ал-Утрушга ҳам нисбат беришади. Эҳтимол, Ражо буни ундан эшитган ва [ўз шеърида] ишлатгандир.

Карлиги билан мақтаниб [шундай] дерди:

Унга [маҳбубга] муҳаббатим туфайли менга шифо бўладиган ва узр айтишдан халос этадиган карликка мубтало бўлганим учун тангрига ҳамд айтаман.

Агар у [менга] бирор сир айтмоқчи бўлса, мажбуран юзини юзимга тутади ва [бу билан] мен билганни у билмайди.

Бу [шеър] билан у ғилайлиги ҳақида [қуйидагини] айтган кишига тақлид қилган:

Унга муҳаббатим туфайли мени ёмон назардан сақлайдиган ғилайликка мубтало бўлганим учун тангрига ҳамд айтаман.

Мен унга [маҳбубга] қарайман, рақиб эса менга қараяпти деб ўйлайди, [бу билан] узр [айтишдан] хотиржам бўламан.

Ражонинг малиҳ [шеър]ларидан, райҳон гулдастаси ҳақида унинг сўзи:

Яшил рангли шарбатли қовун [каби], назар солувчиларга гўзал манзара бахш этади.

Агар маъшуқ уни ҳидласа,нинг яшил рангини фируза, [маъшуқ] юзини эса ақиқа деб ўйлайсан.

Унинг сўзи:

Мана май, буниси эса туҳфалар, коса ичувчилар ўртасида алмашиб турибди.

Уларни гўё “син” [ҳарфи], уларнинг соқийсини эса гўё улар олдида [тик] турган “алиф” деб ўйлайсан.

Буни Ибн ал-Муътаззнинг [қуйидаги] сўзидан олган:

Суҳбатдошлар ўртасидаги соқийлар сатрлар орасида турувчи алифлар кабидир.

Абу Наср Саъд ибн Ёқуб [Ражога] тегишли малиҳ парчаларни менга айтиб берган эди, улардан:

Унинг тумори ичида шундай бир хатки, кулиб туриб сенга васлдан хабар беради, оҳ уриб туриб эса ҳижрондан [хабар беради].

Унинг қоғоз устидаги сатрларининг чиройлилиги худди гўзал қизларнинг сурма билан бўялган кўзларига ўхшайди”[9].

Абу Мансур ас-Саолибийнинг “Йатимат ад-даҳр” асаридан келтирилган XI аср Бухоро муҳитида яшаган котиб ва шоир **Ражо ибн Валид ал-Исбаҳоний** ҳақидаги ушбу тарихий парча замонавий

[9] Абу Мансур ас-Саолибий. Йатимат ад-даҳр фи маҳосин аҳл ал- аср (Аср аҳлининг фозиллари ҳақида замонасининг дурдонаси). Тошкент: “Фан”, 1976. – Б.168-169.

www.ziyouz.com kutubxonasi

инклюзив таълим, **махсус психология** ва **социология** нуқтаи назаридан жуда катта илмий-назарий ва амалий қимматга эга.

Ушбу матн асосида «Ражо ибн Валид феномени»ни инклюзив таълим концепциясига боғлаган ҳолда бир нечта муҳим илмий йўналишларда таҳлил қилиш мумкин:

1. Сенсор компенсация ва психологик мослашув (Adaptation).

Инклюзив педагогика ва сурдопсихологияда эшитиш қобилияти чекланган шахсларда бошқа аъзолар ва психологик механизмлар орқали компенсация (ўрин тўлиш) жараёни содир бўлиши исботланган.

- **Юз ифодаси ва визуал мулоқот:** Ражо ибн Валиднинг "*Агар у [менга] бирор сир айтмоқчи бўлса, мажбуран юзини юзимга тутади...*" деган мисраси декструктив ҳолатни (эшитиш нуқсонини) визуал-мимик ва яқин масофадаги эмоционал алоқага айлантирганини кўрсатади. Сурдопедагогикада бу лабдан ўқиш ва визуал контакт орқали ахборотни тўлиқроқ қабул қилишнинг ёрқин намунасидир.
- **Бадиий-эстетик компенсация:** Эшитишнинг чеклангани шоирнинг ташқи шовқинлардан узилишига ва нигоҳ (визуал идрок) ҳамда сўз санъатига жуда чуқур эътибор қаратишига олиб келган. Унинг "қовунни фируза ва ақиқага", "соқийларни алифга", "ҳарфларни синга" ўхшатиши ўткир бадиий ва визуал идрокининг натижасидир.

2. Ижтимоий модель ва инклюзив жамият интеграцияси.

Инклюзив таълим ва тиббий-ижтимоий модель ўртасидаги асосий фарқ шундаки, тиббий модель нуқсонни «касаллик» деб қараса, ижтимоий модель жамиятнинг шахсни қандай қабул қилиши ва унга яратиб берилган шароитга эътибор қаратади.

- **Юқори ижтимоий мақом:** Манбада Ражо ибн Валиднинг "*таниқли котиблардан ва Хуросоннинг [турли] жойларида мутасарриф бўлган хизматчилардан*" экани таъкидланади. Бу XI аср Ислом цивилизациясида ва давлат бошқарув тизимида жисмоний ногиронлиги бор (кар) шахсларга нисбатан камситиш (дискриминация) бўлмаганини, балки уларнинг билими ва қобилиятига қараб юқори лавозимларга ва ижтимоий мавқега эга бўлиш имкони берилганини кўрсатади.
- Бу ҳолат ҳозирги инклюзив таълимнинг **"баробар имкониятлар ва чекловсиз муҳит (Barrier-free environment)"**

www.ziyouz.com kutubxonasi

тамойили ўрта асрлар Бухоросида амалда мавжуд бўлганидан далолат беради.

3. Психологик резилентлик (Чидамлилик) ва Стигматизацияга қарши кураш

Инклюзив педагогикада ўқувчи ёки шахснинг ўз нуқсонидан уялмасдан, уни психологик жиҳатдан енгиб ўтиши ва ижобий қабул қилиши (Self-acceptance) жуда муҳим ҳисобланади.

- **Нуқсонни ижобий англаш:** Ражо ибн Валиднинг "*Карлиги билан мақтаниб [шундай] дерди... танрига ҳамд айтаман"* дейиши унинг юқори психологик резилентлигидан (эгилувчанлиги ва чидамлилигидан) далолат беради. У ўз карлигини фожиа ёки нуқсон деб эмас, балки суҳбатдоши билан яқинроқ ва маҳрамроқ мулоқот қилиш манбаи деб талқин қилади.
- **Юмор ва ўзига ишонч:** Мулоқотдаги "*...сенинг кўнглингда қандай [касал] бўлса, менинг қулоғимда ҳам шу"* деган жавоби унинг юқори интеллектуал ва психологик устунликка эга эканини, жамиятдаги мумкин бўлган стигма ёки ачинчли қарашларни юмор ва мантиқ орқали йўққа чиқара олганини кўрсатади.

4. Инклюзив таълим ва сурдопедагогика учун амалий хулосалар.

Ражо ибн Валид мисоли замонавий инклюзив таълим учун қуйидаги илмий ва методик хулосаларни беради:

1. **Потенциални рўёбга чиқариш:** Эшитиш имконияти чекланган ўқувчиларнинг академик, адабий ва ташкилотчилик салоҳияти чекланмаган. Тўғри йўналтирилган таълим уларнинг кучли томонларини (ёзма нутқ, котиблик, таҳлилий ва бадиий тафаккур) юзага чиқаради.
2. **Шахслараро алоқанинг янги шакллари:** Эшита олмаслик инсонни жамиятдан узмайди, балки мулоқотнинг муқобил (визуал, ёзма, имо-ишора ёки психологик) шаклларини шакллантиради.
3. **Тарихий илдизлар:** Ўзбек ва шарқ педагогикаси тарихида инклюзив қарашлар ва жисмоний нуқсони бор шахсларни жамиятга тўлақонли интеграция қилиш анъанаси чуқур тарихий илдизларга эга.

Хулоса қилиб айтганда, Ражо ибн Валид сиймосида биз нафақат XI асрдаги иқтидорли шоир ва давлат хизматчисини, балки жисмоний нуқсонини интеллектуал ва бадиий устунликка айлантира олган, инклюзив жамиятнинг энг ёрқин тарихий намуналаридан бирини кўрамиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АБУ ЖАЪФАР АЛ-ЖОВАРСОНИЙ ФЕНОМЕНИ

Абдулкарим ас-Самъоний ўзининг “Насабнома” асарида IX асрда яшаган аллома Абу Жаъфар ал-Жоварсоний ҳақида маълумотлар келтирар экан уни кўзи ожиз бўлишига қарамай юз мингдан ортиқ ҳадисни ёддан билганлигини таъкидлайди: “Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Бакр ал-Жоварсоний бу нисбат билан машҳур бўлиб, Бухорода яшаган олимлардан. Бу киши зоҳид, тақводор ва доим ибодат билан машғул бўлиб, нафл намозларини кўп ўқирдилар. Кўзлари ожиз эди, аммо юз мингдан кўпроқ ҳадисни ёддан айтиб берардилар. Абу Яҳё ал-Ҳаммоний, Ҳусайн ибн Али ал-Жуъфий ва Саъид ибн Омир аз-Забъийдан ҳадис илмидан таълим олганлар. Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Бухорий ва Исҳоқ ибн Муҳаммад ал-Бухорий у зотнинг шогирдларидан. Бу киши ҳижрий 258 (милодий 873) йили Омулда (Чоржўйда) вафот этганлар”.[10]

Юқоридаги тарихий маълумотни **инклюзив таълим** (барча фуқароларга, жумладан ногиронлиги бор шахсларга ҳам умумий таълим жараёнида тенг имконият яратиш) ғояси ва замонавий педагогик ёндашувлар нуқтаи назаридан қуйидагича таҳлил қилиш мумкин:

1. “Махсус эҳтиёж” ва “Имконият чекланганлик”нинг илмий-тарихий прецеденти

- **Кўзнинг ожизлиги ва юқори когнитив қобилият:** Манбада олимнинг кўзлари ожиз бўлгани, бироқ юз мингдан ортиқ ҳадисни ёддан билгани алоҳида таъкидланган. Замонавий инклюзив таълим фалсафаси жисмоний ёки сенсор нуқсон (кўриш, эшитиш ёки ҳаракатланишдаги чекланишлар) инсоннинг интеллектуал салоҳияти, ақлий фаолияти ва жамиятга қўшадиган ҳиссасига тўсқинлик қила олмаслигини кўрсатади. Ал-Жоварсоний ҳаёти бунинг ёрқин тарихий исподидир.
- **Компенсатор механизмлар:** Тиббий-педагогик нуқтаи назардан, кўриш имконияти чекланган инсонларда эшитиш хотираси, диққат ва фикрлаш жараёнлари фавқулодда ривожланиши мумкин. Олимнинг юз минглаб ҳадисларни ёд олгани унинг кучли эшитиш хотирасига ва махсус ўзлаштириш кўникмаларига эга бўлганини билдиради.

[10]Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ибн Мансур ат-Тамимий ас-Самъоний. Насабнома (ал Ансоб) . / Таржимонлар: Ҳожи Абдулғафур Раззоқ Бухорий,Комилжон Раҳимов. Бухоро: “Бухоро” нашриёти,, 2003.-Б.30.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Таълим муҳитининг мослашувчанлиги ва очиқлиги.

- **Интеграция ва қабул қилиниш:** IX аср Мовароуннаҳр илмий муҳитида жисмоний ногиронлиги бор шахсларнинг четда қолмаганлиги, аксинча, уларнинг жамиятда етакчи илмий мақомга (муҳаддис, қори, олим) эришгани илмий муҳитнинг инклюзив табиатга эга бўлганидан далолат беради.
- **Устоз-шогирд анъанасидаги тенглик:** Ал-Жоварсонийнинг ҳам ўз даврининг йирик устозларидан таълим олгани, ҳам кейинчалик кўплаб шогирдларга илм улашгани таълим жараёнида ҳамкорлик ва ўзаро қўллаб-қувватлаш муҳити юқори бўлганини кўрсатади. Бу замонавий инклюзив синфлардаги «тенгдошлар таълими» (peer-to-peer learning) ёндашувига тўғри келади.

3. Ижтимоий фаоллик ва шахс субъектлиги.

- **“Ногиронлик” модельини ўзгартириш:** Замонавий инклюзив ёндашув ногиронликка тиббий муаммо сифатида эмас, балки ижтимоий тўсиқлар нуқтаи назаридан қарайди. Ал-Жоварсонийнинг жисмоний нуқсонига қарамай, ўз соҳасида чўққиларни забт этгани унинг нафақат объект (таълим олувчи), балки жамиятга илм тарқатувчи фаол **субъект** бўлганини кўрсатади.
- **Психологик матонат (Резилиенс):** Олимнинг доимий ибодатда бўлиши, нафл намозларини кўп ўқиши ва илмга бўлган фидойилиги шахснинг ички мотивацияси ҳар қандай ташқи тўсиқларни енгиб ўтишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини кўрсатади.

Абу Жаъфар ал-Жоварсоний фаолияти инклюзив таълим фалсафаси фақатгина XX–XXI асрларга оид янгилик эмаслигини, балки унинг илдизлари тарихимизда, хусусан, Мовароуннаҳрнинг бой илмий меросида чуқур эканини кўрсатади. Бу таҳлил ногиронлиги бор инсонларнинг салоҳиятини тўғри баҳолаш ва улар учун тенг имкониятлар муҳитини яратиш ҳар қандай тараққиёт қилган жамиятнинг асосий белгиси эканини исботлайди.

АС-САРСАРИЙ ФЕНОМЕНИ

Яҳё ибн Юсуф ибн Яҳё ибн Мансур ибн Муаммар Абдуссалом шайх имом аллома Жамалуддин Абу Закария ас-Сарсарий (ҳижрий 588–656 / милодий 1192–1258 йиллар) — таниқли Ислом олими, фақиҳ, тилшунос, зоҳид ва машҳур шоир бўлган. У Ҳанбалий мазҳабининг йирик вакилларидан бири ҳисобланади. Ас-Сарсарий:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу нисба Бағдод яқинидаги Сарсар номли шаҳарчадан келиб чиққанини билдиради. Ал-Ансорий: Насаби саҳобалардан бирига бориб тақалиши муносабати билан шундай ҳам аталган. Жамалуддин ва Абу Закария: Унинг унвони (лақаби) ва куняси. У ўз замонасида “Ҳассонус-сунна” (Суннагўйларнинг Ҳассони — Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг машҳур шоири Ҳассон ибн Собитга қиёсланиб) деган шарафли ном билан танилган. Тилшунослик, фиқҳ (ислом ҳуқуқшунослиги), ҳадис ва тасаввуф илмларининг билимдони бўлган. Унинг шеъриятида Пайғамбар алайҳиссаломни мадҳ этувчи қасидалар (“Мадоҳи ву-набавия”) жуда катта ўрин эгаллайди. Унинг қасидалари Ислом оламида кенг шуҳрат қозонган. Жамалуддин ас-Сарсарий ҳижрий 656 йилда (милодий 1258 йилда) Мўғулларнинг Бағдод шаҳрини қамал қилиб, вайрон қилган вақтларида фожинали равишда шаҳид бўлган. Ушбу шахсият Ислом тарихида, хусусан, ҳанбалий мазҳаби олимлари орасида юксак эътироф этилган илм ва адабиёт намояндаси сифатида муҳим ўрин тутади. Бу ҳақда Ибн Касир “Ал- Бидоя ва-н-Ниҳоя фи-т-тарих”, яъни “Бошланиш ва ниҳоя тарихида” номли асарида қуйидагиларни келтиради:

“Сарсарий ал-Мадиҳ. Яҳё ибн Юсуф ибн Яҳё ибн Мансур ибн Муаммар Абдуссалом шайх имом аллома Жамалуддин Абу Закария ас-Сарсарий. Турли илмларга воқиф буюк олим эди. Фазилат соҳиби бўлиб, ҳанбалий мазҳабига мансуб эди. Кўзи ожиз эди. Бағдодликдир. Шеърларининг кўп қисми Расулуллоҳга мадҳия туридир. Бу соҳада машҳур девони бор. Бунинг устунлигини ҳамма тан олади. Ҳикоя қилинишича, у луғатга оид "Сиҳоҳи Жавҳарий"ни бутунлай ёдлаган эди. Шайх Абдулқодирнинг шогирди Шайх Али ибн Идрис билан дўстлашган эди. Закий инсон эди. Юзидан нур ёғилар эди. Ҳеч ўйламасдан бадииҳа айтар эди. Фасоҳат ва балоғат соҳиби эди. Муваффақуддин ибн Қудоманинг таълиф этган "ал-Кофий" номли асарини назмга айлантирган. "Мухтасарул-Ҳаракий"ни ҳам насрдан назмга ўгирган. Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) учун ёзган мадҳияларига келсак, айтилишича, уларнинг умумий ҳажми йигирма жилдни ташкил қилади. Пайғамбарлардан бошқасини мақтагани эшитилмаган. Татарлар Бағдодга кирганларида Кармон ибн Ҳулагу уни ёнига чақирди. У эса бормади. Уйида тош тўплади. Татарлар ичкарига кирганларида уларни ўзи тайёрлаган бу тошлар билан урди ва бир қисмининг юзини, кўзини, бошини ёрди. Ёнига борганларида асоси билан улардан бирини ўлдирди. Сўнгра татарлар уни шаҳид қилдилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Улуғ Аллоҳ унга раҳмат қилсин. Шаҳид этилганда олтмиш саккиз ёшда эди. Қутбуддин ал-Йониний унинг таржимаи ҳолини "аз-Зайл" номли асарда баён қилар экан, девонининг гўзал бир қисмини нақл қилган. Алифбо тартибида тузилган девони бор. Шунингдек узун қасидалари мавжуд. Ҳаммаси ҳам гўзалдир".

Жамалуддин Абу Закария ас-Сарсарий ҳаёти ва илмий мероси нафақат классик Ислом тарихи, балки замонавий **инклюзив таълим ва педагогика** нуқтаи назаридан ҳам ўта ноёб ва чуқур мазмунли феноменни ташкил этади. Манбаларда унинг **кўзи ожиз бўлгани** ва шу билан бирга улкан илмий чўққиларга эришгани алоҳида таъкидланади.

Қуйида ас-Сарсарий шахсияти ва фаолиятининг инклюзив таълим тамойиллари билан боғлиқ илмий жиҳатларини таҳлил қиламиз.

1. Ногиронлиги бор шахсларнинг потенциали ва компенсаторлик механизмлари.

Инклюзив таълимнинг асосий ғояси — жисмоний ёки сенсор нуқсонлар (кўриш, эшитиш ёки ҳаракатланишдаги чекловлар) инсоннинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятига тўсқинлик қила олмаслигини исботлашдир.

- **Феноменал хотира ва когнитив ривожланиш:** Ибн Касирнинг гувоҳлик беришича, кўзи ожиз бўлган Ас-Сарсарий араб тили луғатшунослигининг фундаментал асарларидан бири бўлган "Сиҳоҳи Жавҳарий"ни тўлиқ ёд олган. Бу кўзи ожиз инсонларда эшитиш орқали қабул қилиш ва хотира механизмлари (компенсаторлик қобилиятлари) ғоят юқори даражада ривожланиши мумкинлигининг илмий исботидир.
- **Илмий ва ижодий маҳсулдорлик:** Унинг асарлари шунчаки ёд олиш билан чекланиб қолмаган. У Муваффақуддин ибн Қудоманинг мураккаб ҳиқмотли-ҳуқуқий асари "ал-Кофий"ни ҳамда "Мухтасарул-Ҳаракий"ни насрдан шеърий шаклга (**назмга**) ўгирган. Шунингдек, унинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга бағишланган мадҳиялари **йигирма жилдни** ташкил этган. Бу ҳолат сенсор ногиронлиги бор шахснинг юқори даражадаги анализ, синтез ва бадиий тафаккур соҳиби бўла олишини кўрсатади.

2. Педагогик мослашув ва "Бадииҳа" (Импровизация) феномени.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Инклюзив педагогикада таълим олувчининг ўқув жараёнига мослашиши ва ўз имкониятларини эркин намоён этиши муҳим ҳисобланади.

- **Тилшунослик ва фасоҳат:** Манбаларда Ас-Сарсарийнинг "*ҳеч ўйламасдан бадииҳа айтар эди"* (яъни фикрни дарҳол, юқори бадиий шаклда равон баён қила олиш қобилияти) экани қайд этилган. Бу унинг тил бойлиги ва фикрлаш тезлиги ғоят юқори эканини билдиради. Кўриш қобилиятининг йўқлиги унинг жамиятдаги ақлий ва ижтимоий фаоллигига ҳеч қандай салбий таъсир кўрсатмаган, аксинча, унинг руҳий матонатини оширган.

3. Психологик матонат, мустақиллик ва инклюзив жамият концепцияси.

Замонавий инклюзив таълим тизимининг яна бир мақсади — шахсни мустақил, жамиятда ўз ўрнига эга ва ҳимоялана оладиган қилиб тарбиялашдир.

- **Шахсий мустақиллик ва қаҳрамонлик:** Ас-Сарсарийнинг умри охирида мўғуллар босқини вақтида ўз уйида ҳимояга тайёргарлик кўриши, босқинчиларга қарши мустақил равишда курашиши ва Ватан ҳамда эътиқод эркинлиги йўлида шаҳид бўлиши унинг нақадар кучли ирода соҳиби бўлганини кўрсатади.
- **Жамият томонидан эътироф этилиши:** Ўрта асрлар муҳитида бундай инсонларнинг нафақат камситилмагани, балки «Суннагўйларнинг Ҳассони» (*Ҳассонус-сунна*) деган юксак шарафли ном билан улуғлангани — ўша давр илмий жамоаси инклюзисиянинг юқори босқичида бўлганидан, яъни шахснинг жисмоний нуқсонига эмас, унинг **интеллектуал ва маънавий салоҳиятига** қараб баҳо берганидан далолат беради.

Ас-Сарсарий феномени замонавий инклюзив таълим учун катта илмий-методологик аҳамиятга эга. У жисмоний имкониятларнинг чекланиши инсон тараққиётига тўсиқ бўла олмаслигини, тўғри ташкил этилган когнитив салоҳият ва ирода инсонни жамиятнинг энг олдинги қатордаги етакчиларидан бирига айлантириши мумкинлигини тарихий мисолда исботлаб берган жонли амалиётдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АБУ АБДУЛЛОҲ РУДАКИЙ ФЕНОМЕНИ

Шарқда танилган мутафаккир Абу Абдуллоҳ Жаъфар Рудакий 860 йилда Самарқанд яқинидаги Панжрудак қишлоғида, деҳқон оиласида туғилди. Бу даврда Мовароуннаҳр Эрон, Ҳиндистон, Хитой, Миср ва Сурия билан савдо ва маданий алоқаларни яхши йўлга қўйган эди.

X асрда Бухоро, Самарқанд, Урганч, Марв, Нишопур, Балх, Зарафшон водийсининг юқори қисми ҳунармандчилик, савдо ва маданий марказларга айланган эди. Айниқса, Бухоро шаҳри ИХ–Х асрлардаёқ Шарқнинг энг йирик маданий марказларидан бири бўлган. Рудакий ёшлигиданоқ шеъриятга ихлос қўйди, ўз замонасининг машҳур чолғучиси Абул Аббос Бахтиёр қўлида мусиқадан маълумот олди. Дастлабки маълумотни ўз қишлоғида олган Рудакий ўқиш учун Самарқандга борди. У ерда чуқур билим олиб, тез орада адабиёт ва санъат соҳасида ҳам донг чиқаришга муваффақ бўлди.

Бухоро ҳукмдори Наср ибн Аҳмад Сомоний (914–943) даврида Рудакийнинг шоирлик шуҳрати Бухоро ва умуман Шарққа кенг тарқалди. Рудакий асарларига эътибор берилса, унинг астрономия ва қадимги юнон фалсафасини ҳам яхши тушунганлигини кўриш мумкин.

Сомонийлар давлатининг кўзга кўринган давлат арбоби Абуфазл Балъамий Рудакий ҳақида «У фақат машҳур шоир бўлибгина қолмай, балки ўз даврининг етук олими ҳам эди», деб баҳо берган.

Наср ибн Аҳмад Сомоний Рудакийни ўз саройига таклиф этгандан сўнг, унинг ҳаётининг кўп қисми Бухорода ўтди. Унинг кўзи ожиз бўлган. Баъзи манбаларда, унинг онадан кўр туғилганлиги ҳақида нақллар бор. Рудакий қариган чоғида қувғинга учраб, ўз қишлоғига қайтган. У 941 йилда оламдан кўз юмди ва ўз ватанида дафн этилди.

Рудакийнинг адабий меросидан бизгача 2 қасида, 50 рубоий, шеърлар, достон ва бошқалар етиб келган. Аммо ХИИ аср шоири Рашид Самарқандийнинг таъкидлашича, биронта шоир Рудакий сингари кўп асар ёзган эмас. Муҳаммад Авфийнинг хабар беришича, Рудакий юзта тўплам (дафтар) ёзган.

Қадимги манбаларда Рудакийнинг “Офтоб даврони”, ”Ароис ан-нафоис” (“Нафис куртаклар”) ва «”Синбоднома”» достонлари бўлганлиги ҳақида маълумотлар учрайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Рудакийнинг қасидаларидан “Менинг онам”, “Бухоро васфи” ва “Қариликдан шикоят” кабилар бизгача етиб келган. Рудакийнинг ижодида Х асрнинг ижтимоий ҳаёти ўз аксини топган. Унинг ҳамма асарларида халқнинг орзу-умидлари, манфаатлари ифода қилинган.

Рудакийнинг ахлоққа оид асарларида ақл-идрок, хулқ-атвор ва билим асосий ўринни эгаллаган. Мутафаккир билимни ҳамма бойликлардан устун қўяди. Унинг айрим насиҳатлари инсоннинг қандай ҳолатда бахтли бўлиш шароитларини аниқлашга ёрдам беради. Рудакийнинг фикрича, инсоннинг тўла бахтга эга бўлиши учун тўрт нарса керак: соғлиқ, яхши одоб, яхши ном ва ақл. У инсонларни воқеаларнинг ички моҳиятидан унинг ташқи томонини ажрата билишга чақиради. У яхшилик, сахийлик ва улуғворликни тарғиб қилади.

Рудакийнинг табиат гўзалликларини ифода этган асарлари жуда жозибалидир. Унинг асарларида Ватанга, халққа муҳаббат мавзуларигина ёритилмай, кенг фалсафий фикрлар ҳам баён этилган.

Буюк мутафаккир кишилар ўртасидаги дўстлик ва ўзаро ҳамкорлик кишилик жамияти учун муҳим аҳамиятга эга эканини бир неча бор таъкидлаб ўтган. Унинг қуйидаги сатрлари диққатга сазовордир:

Жаҳоннинг шодлиги йиғилса бутун,
Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун. [11]

Рудакий ҳаётни устоз деб ҳисоблайди ва ундан таълим олишга ундайди:

Ҳар киши олмаса ҳаётдан таълим,
Унга ўргатолмас ҳеч бир муаллим.

Рудакий асарларида инсон ақлу заковатига ишонч кучли. Асарларининг тили, бадиий ифода воситалари содда ва тушунарли қилиб ёзилган. У биринчи бўлиб, Х асрдаёқ форс мумтоз адабиётига асос солганлиги учун кўпгина Эрон олимлари форс шеъриятининг ватанини Мовароуннаҳр деб ҳисоблашади.

Рудакийнинг хилма-хил жанрларда ёзилган асарларининг қай бирини олиб қарамайлик, улар чуқур тафаккур натижасида юзага келган бузилмас мантиқ кучига эга асарлар эканлиги намоён

[11] Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Марказий Осиёда ислом маданияти.-Тошкент: «Шарқ», 2005.-Б.168.

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлади. Инсон зеҳнининг ўткирлигига қаттиқ ишонган шоир одам ақли ва идрокини улуғлайди:

Тўрт нарсани берди менга оқилларча ўйламоқ:
Тансиҳатлик, яхши одат, яхши ном, яхши фикр.
Тангри кимга қилган бўлса бу тўрт нарсани насиб,
Мангу шодлик билан яшаб, ғам емаса арзир, -

дер экан, кишининг бахтли ҳаёт кечириши учун тансиҳатлик, яхши ном, яхши идрок кераклигини таъкидлайди[12].

Табиатни, ватанни васф қилиш, ахлоқий панду насиҳатлар билан асарни безаш кейинги мутафаккирларга Рудакийдан анъана бўлиб қолди.[13]

Абу Абдуллоҳ Рудакий феноменини замонавий **инклюзив таълим** ва махсус педагогика (тифлопедагогика) тамойиллари асосида қуйидагича илмий таҳлил қилиш мумкин:

1. Сенсор имкониятлар чекланганлиги ва шахснинг универсал қобилияти.

Инклюзив таълимнинг бош ғояси инсоннинг жисмоний ёки сенсор нуқсони унинг жамиятдаги ўрнига ва интеллектуал салоҳиятига тўсқинлик қилмаслигини исботлашга қаратилган.

- **Когнитив компенсация ва мусиқий-ижодий салоҳият:** Рудакийнинг кўзи ожиз бўлгани (айрим манбаларга кўра, туғма ёки кейинчалик орттирилган) унинг илм ва санъат чўққиларини забт этишига ғов бўла олмади. У ёшлигиданоқ мусиқа ва шеърият сирларини пухта эгаллаб, нафақат машҳур шоир, балки ўз даврининг етук олими даражасига кўтарилди. Тифлопедагогикада бу ҳодиса сенсор депривацияни эшитиш, эсда сақлаш ва чуқур тафаккур қилиш орқали муваффақиятли енгиб ўтишнинг классик намунаси сифатида баҳоланади.
- **Ижтимоий ва илмий интеграция:** Бухоро ҳукмдори саройига таклиф этилиши ва давлат арбоблари томонидан эътироф этилиши жисмоний ногиронлиги бор шахснинг жамиятда муносиб мавқеъ эгаллаши ҳамда интеллектуал жиҳатдан тенг ҳуқуқли эканлигининг тарихий исподидир.

2. Инсон бахти ва камолотининг инклюзив мезонлари.

Инклюзив жамият фалсафаси шахснинг ҳар томонлама ривожланиши, унинг қадри ва соғлом муҳитга интеграция қилинишини талаб этади.

---

[12] Шомуҳаммедов Ш. Рудакийнинг ҳаёти ва ижоди.// Рудакий. Тошкент: Давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1957. -Б.16

[13] 100 Марказий Осиё мутафаккирлари. – Тошкент: «ЯНГИ НАШР», 2012. -Б.16-17.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Тўлақонли ҳаёт кечириш формуласи:** Рудакий илгари сурган бахт концепцияси — *соғлиқ (тансиҳатлик), яхши одоб, яхши ном ва ақл (фикр)* инклюзив педагогиканинг гуманистик ғоялари билан тўлиқ уйғунлашади. Шоир инсоннинг ижтимоий муваффақияти жисмоний бақувватликда эмас, балки ақлий салоҳият ва юксак ахлоқда эканлигини улуғлайди.

• **Ҳаётни устоз деб билиш тамойили:** «Ҳар киши олмаса ҳаётдан таълим, Унга ўргатолмас ҳеч бир муаллим» деган сатрлар инклюзив таълимнинг асосий тамойилларидан бири — *ҳаётий тажрибага асосланган ва амалий билим бериш* жараёнининг муҳимлигини кўрсатади. Бу ҳар бир шахс ўзининг индивидуал имкониятларидан келиб чиқиб таълим олиши зарурлигини англатади.

3. Эмпатия, дўстлик ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш муҳити.

Инклюзив таълимнинг муваффақияти жамиятдаги ўзаро ҳамкорлик, бағрикенглик ва эмпатия муҳитига бевосита боғлиқдир.

• **Дўстлик ва ижтимоий бирдамлик:** Рудакийнинг «Жаҳоннинг шодлиги йиғилса бутун, Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун» деган ғояси инклюзив муҳитнинг психологик асосини ташкил этади. Шахслар ўртасидаги ҳамкорлик, бир-бирини қўллаб-қувватлаш ҳар қандай тўсиқларни (хоҳ жисмоний, хоҳ ижтимоий бўлсин) енгиб ўтишда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

• **Ташқи кўринишдан эмас, ички моҳиятдан келиб чиқиш:** Инсонларни воқеаларнинг ташқи томонидан кўра, унинг ички моҳиятини ажрата билишга чақириш — инклюзив ёндашувнинг асосидир. Бу ногиронлик ёки бошқа фарқларга қараб эмас, балки инсоннинг ички интеллектуал ва маънавий имкониятларига қараб баҳо беришни тақозо этади.

Абу Абдуллоҳ Рудакий феномени жисмоний ногиронлиги бор инсоннинг буюк ижодий ва илмий ютуқларга эришишига тўсқинлик қила олмаслигини кўрсатувчи ёркин тарихий мисолдир. Унинг меросидаги ақл-идрокка ишонч, ахлоқ, билимни устун қўйиш ва ижтимоий бирдамлик ғоялари замонавий инклюзив таълимнинг фалсафий пойдевори билан тўла ҳамоҳангдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АБУ БАКР АР-РОЗИЙ ФЕНОМЕНИ

Абу Бакр ар-Розий Хуросон ва Марказий Осиё фани ва маданияти анъаналарини Бағдодда давом эттирган йирик қомусий олим эди.

Аллома 865 йилнинг 28 августида ўрта асрларнинг муҳим илмий ва маданий марказларидан ҳисобланмиш Рай шаҳрида таваллуд топди. Манбаларда унинг ёшлик йиллари ҳақида маълумотлар оз сақланган. Бу маълумотларга кўра, у ёшлик йилларида аввалига адабиёт ва шеъриятга қизиқиб шеърлар ёзган ҳамда мусиқанинг шайдоси бўлган. Бундан ташқари, олим ўша кезлари заргарлик ҳунарини ҳам ўрганган, ҳатто саррофлик билан шуғулланган.

Ар-Розий ўзининг “Жолиюнуснинг карашларига шубҳалар” рисоласида, ёшлик чоғларида “ажойиботлар яратувчиларнинг” хатоларини топиш мақсадида кўп тажриба ва тадқиқотлар олиб борганини баён этади. Эҳтимол, юқорида санаб ўтилган сабаблар, ёш олимнинг кимё фанини чуқур ўзлаштиришига сабаб бўлган. Кейинчалик ар-Розий ўзининг “Сирлар китоби”, “Кимёга кириш”, “Минералларнинг пайдо бўлиши”, “Тошлар ҳақида китоб”, “Иксир ҳақида китоб”, “Олтин ва миснинг софлик тамғаси (пробаси)”, “Кимёни инкор этувчи ал-Киндийга раддия”, “Кимёгарларни инкор этувчи Муҳаммад ибн Лайс ар-Расаилийга раддия”, “Сирларнинг сири китоби” каби асарлар яратиб, ўрта аср кимё фани ривожига ўзининг бениҳоя улкан ҳиссасини қўшди.

Ибн ал-Қифтий ва Абу Райҳон Берунийнинг таъкидлашларича, ар-Розийнинг кимёвий тажрибаларга астойдил берилиб кетгани ва доимий тутун, буғ, ўткир ҳид ва оловнинг таъсирида бўлиши оқибатида кўзининг шикастланишига олиб келади. Шифо истаб, кўз табибига мурожаат этган ар-Розийдан даво эвазига беш юз динор талаб қилинганидан сўнг, олим ўзига-ўзи “ҳақиқий кимё мана шу экан, сен шуғулланиб юрганинг кимё эмас», деб табобатни ўрганишга киришади. Ёши 30 атрофида бўлган ар-Розий табобат, кимё ва фалсафа каби соҳаларда илм излаб Бағдодга келади. Олим тез орада машҳур табибга айланади ва ҳатто “арабларнинг” Жолиюнуси деган фахрий номга сазовор ҳам бўлади. Инсонларни даволашдаги юксак маҳорати туфайли турли ҳукмдорлар ар-Розийни ўз пойтахтларига таклиф эта бошлайдилар. Шу тариқа у аввалига Рай, кейинчалик эса Бағдодда Адуд ад-Давла даврида, мазкур ҳукмдорнинг номи билан “Адудий” деб юритилган

www.ziyouz.com kutubxonasi

шифохонани бошқаради. “Ислом энциклопедияси”да таъкидланишича, ар- Розий XVII асрга қадар табобат соҳасида катта обрўга эга алломалардан бири бўлган.

Абу Бакр ар-Розий умрининг сўнгги йилларида кўр бўлиб қолади. Манбаларда бунинг сабаби сифатида олимнинг кўп ўқиши, кимёвий моддалар билан тажрибалар ўтказиши, йирик ловияни кўп истеъмол қилиши ва ҳатто Хуросон ҳукмдори Абу Солиҳ ибн Мансурнинг калтаклатгани кўрсатилади. Олим 925 йилда 60 ёшида Рай шаҳрида оламдан ўтади.

Ибн ан-Надим ар-Розийнинг 113 та китоби ва 28 та рисоласини, Ибн Абу Усайбиъа эса 232 та асарининг номини келтиради. Мутахассисларнинг ҳисобларига кўра, олимнинг манбаларда эслатилган асарларининг умумий сони 270 дан ортади.

Ҳ. Ҳикматуллаев ар-Розийнинг энг машҳур тиббий асарлари ҳақида қуйидаги маълумотларни келтиради:

1. “Катта тўплам”. Олимнинг мазмун жиҳатидан энг муҳим ва ҳажм жиҳатидан энг катта (30 жилд) асари. Муаллиф унда қадимги юнон табобатидан то ўз замонасигача бўлган назарий ва амалий тиббий маълумотларни тўплаган ҳамда ўзининг Рай ва Бағдод шифохоналарида амалга оширган тажриба ва кузатишларини тавсифлаган. Асар ўз моҳиятига кўра, табобат тарихидаги нодир қомус (энциклопедия)лардан саналади.

2. “Йўриқнома”. Асл номи “Табобат ҳақида ҳақ сўзлар” бўлган бу асарда муаллиф Буқротнинг “Фусўл” китобидаги тушунилиши мушкул бўлган матнларни шарҳлаб беради.

3. “Мансурга бағишланган тўплам”. Рисола табобат, анатомия, гигиена, фармакология ва соғлиқни сақлашнинг бошқа масалаларига бағишланган 10 мақоладан иборат.

4. “Подшоҳлар табобати”. Рисола Табаристон ҳокими Али ибн Ваҳсузонга бағишланган бўлиб, унда “бошдан оёққача” бўлган касалликларни доривор таом билан даволаш баён этилади.

5. “Табиб келмаган кишига”. Китобда табиб келмаган ҳолатда турли касалликларни даволаш ҳақида кўрсатмалар берилади.

6. “Сиканжубиннинг манфаатлари”. Рисолада сиканжубин номли ичимликнинг хосиятлари, фойдаси, истеъмол қилиш вақти ва ҳолатлари баён этилади.

7. “Мураккаб дориларга бағишланган катта китоб”. Асар турли касалликлар ва уларга нисбатан ишлатиладиган мураккаб дориларга бағишланган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

8. “Чечак ва қизамиқ ҳақида китоб” табобат тарихида юқумли касалликлардан саналмиш чечак ва қизамиққа бағишланган илк асар. Унда кузатилган тажрибалар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, асар муаллифи эса унинг илк кашфиётчиси ҳисобланади.

Ар-Розийнинг кимёга оид “Сирларнинг сири” китобининг аҳамияти “кимёвий реакцияларни тезлаштириш ва реакцияга киришган моддаларни қайтадан аввалги ҳолатига қайтариш мумкинлиги” ғоялари билан белгиланади.

Олим табобат ва кимёдан ташқари доришунослик, фалсафа, мантиқ, риёзиёт, фалакиёт, илоҳиёт ва бошқа фанларга оид турфа рисолаларнинг ҳам муаллифи ҳисобланади.

Ар-Розийнинг риёзиёт, фалсафа ва бошқа фанларни чуқур билган бухоролик Муҳаммад ибн Юнус исмли севимли шогирди бўлган. Бундан ташқари, унинг Бухорога келган кезларида Сомонийлар ҳукмдорини фалаждан тузатгани ҳақида маълумотлар бор. Бу эса унинг Рай ва Бағдод шаҳарларида фаолият кўрсатганига қарамасдан, Марказий Осиё, хусусан, Бухоро донишмандлари билан узвий алоқада бўлганидан далолат беради. Баъзи маълумотларга кўра, Абу Бакр ар-Розий турли фан соҳаларига оид икки юздан ортиқ илмий кашфиётлар муаллифи бўлиб, улардан ярмига яқини табобат, йигирма биттаси алкимё, қолганлари эса фалсафа, физика, фалакиёт, оптика, риёзиёт ва бошқа фанларга оид эканлиги таъкидланади.[14]

Абу Бакр ар-Розий тиббиёт, ахлоқ, фалсафа ва ҳаёт тарзига оид кўплаб пурмаъно ҳикматли сўзлар ва ўгитлар қолдирган. Унинг асарларидан ўрин олган энг машҳур цитаталари ва ҳикматлари:

Тиббиёт ва соғлиқни сақлаш ҳақида.

•Агар табиб беморни таом билан даволашга қодир бўлса, демак, у бахтга эришган табибдир. Чунки у беморни ортиқча дори-дармон билан қийнамайди.

•Касалликни даволашда битта ва оддий дори билан кифояланиш мумкин бўлган жойда, мураккаб ва кўп таркибли дориларни ишлатма.

•Беморнинг соғайишга бўлган умидини ҳеч қачон сўндирманг. Ҳатто табибнинг ўзи беморнинг тузалишига ишонмаса ҳам, унга умид бағишлаши керак, чунки инсон руҳияти организмига бевосита таъсир кўрсатади.

[14]Абдуҳалимов Б. Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги фаолияти. – Т. “O‘zbekiston”, 2010.-Б.230-234.

www.ziyouz.com kutubxonasi

•Агар беморда даволанишга бўлган хоҳиш ва табибга бўлган ишонч кучли бўлса, касаллик устидан ғалаба қозониш эҳтимоли икки баробар ортади.

Ахлоқ ва нафсни тарбиялаш ҳақида ("Руҳий тиббиёт" асаридан).

•Ақл — Аллоҳнинг инсонга берган энг улуғ неъматидир. Ақлимиздан фойдаланиб, биз ҳаётимизни тартибга соламиз, зарарли нарсалардан қочамиз ва эзгуликка эришамиз. Ақлни нафс ва хоҳиш-истакларга бўйсундириш — инсоннинг энг катта хатосидир.

•Инсон ўз хатолари ва камчиликларини кўра билиши учун энг аввало ўзига холис қараши ёки ҳақиқатни айта оладиган дўстнинг танқидига қулоқ тутиши керак.

•Ғазаб — ақл чироғини ўчирувчи шамолдир. Ғазабга эргашган инсон ўз хатти-ҳаракатларининг оқибатини кўришдан маҳрум бўлади.

Илм ва ҳаёт фалсафаси ҳақида.

•Китоблар — тафаккурнинг озуқаси ва ўтмиш донишмандлари билан суҳбатлашиш воситасидир. Кимки китоб ўқишдан тўхтаса, у маънавий жиҳатдан ортга чекина бошлайди.

(Кўзини даволашни рад этганда айтган машҳур сўзи):

•Дунёни етарлича кўрдим, энди уни кўриш учун аъзоларимни кестиришга ва ортиқча азоб чекишга ҳожат йўқ.

Абу Бакр ар-Розийнинг ҳаёт йўли ва илмий фаолияти бугунги ёшлар тарбияси учун фақат тарихий факт эмас, балки замонавий кўникмалар ва шахсий ривожланиш (Soft & Hard Skills) бўйича тайёр маҳорат сабоғидир.

Унинг ёрқин ҳаётий мисоллари орқали ёшларда қуйидаги муҳим фазилатларни шакллантириш мумкин:

1. Умрбод таълим олиш ва мослашувчанлик (Lifelong Learning & Adaptability).

- **Тарихий факт:** Ар-Розий ёшлигида мусиқа, адабиёт, заргарлик ва саррофлик билан шуғулланган. У 30 ёшга кирганда — ўша давр ўлчовлари бўйича анча улғайган ёшида — соҳасини тубдан ўзгартириб, тиббиёт ва кимёни нолдан ўрганишни бошлаган.
- **Ёшлар тарбиясидаги аҳамияти:** Замонавий тез ўзгараётган дунёда (сунъий интеллект ва янги касблар асрида) ёшларга битта касб билан чекланиб қолмаслик, исталган ёшда янги соҳани

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўзлаштиришдан чўчимаслик ва эгилувчан фикрлаш кўникмасини сингдиришда ажойиб намунадир.

2. Танқидий фикрлаш ва тан олинган бедорликка шубҳа билан қараш (Critical Thinking).

- **Тарихий факт:** Ар-Розий ўзининг **“Жолинуслик карашларига шубҳалар”** номли асарида ўзидан олдинги энг буюк тиббий авторитет ҳисобланган Жолинус (Гален) қарашларини кўр-кўрона қабул қилмай, тажриба орқали хатоларини кўрсатиб берган.
- **Ёшлар тарбиясидаги аҳамияти:** Ёшларни ахборот хуружлари даврида ҳар қандай маълумотни кўр-кўрона қабул қилмасдан, мантиқий ва тажрибавий текширувдан ўтказишга, "ахборот гигиенаси" ва танқидий тафаккурга ўргатади.

3. Тўсиқлар олдида енгилмаслик ва матонат (Resilience & Mental Toughness)

- **Тарихий факт:** Аллома умрининг сўнгги йилларида кўз нуридан маҳрум бўлган. Лекин бу фожиа уни тушкунликка туширмаган — у оғзаки айтиб туриб (имло йўли билан) шогирдларига китоб ёздиришни ва илм беришни давом эттирган.
- **Ёшлар тарбиясидаги аҳамияти:** Ёшларда стрессга чидамлилик ва иродани тарбиялайди. Ҳаётдаги жисмоний, иқтисодий ёки руҳий тўсиқлар мақсаддан воз кечишга сабаб бўлолмаслигини кўрсатади.

4. Ижтимоий масъулият ва инсонпарварлик (Empathy & Social Responsibility)

- **Тарихий факт:** У к.амбағал ва оддий одамлар учун **“Табиб келмаган кишига”** номли қўлланма ёзиб, арзон даволаниш усулларини ўргатган. Шифохонадан тузалиб чиқаётган камбағал беморларга эса оёққа туриб олиши учун моддий ёрдам ажратган.
- **Ёшлар тарбиясидаги аҳамияти:** Ёш авлодда фақат ўз манфаатини ўйлаш (эгоизм) эмас, балки ўз билими ва имкониятлари билан жамиятга, муҳтожларга ёрдам бериш — эмпатия ва ижтимоий масъулият туйғусини шакллантиради.

5. Илмга садоқат ва меҳнаткашлик (Grit & Dedication)

- **Тарихий факт:** Манбаларга кўра, у 270 дан ортиқ асар яратган. Бунинг ортида кунлик кимёвий тажрибалар, кечалари китоб ўқиш ва изланишлар ётибди (ҳатто кўзининг шикастланишига ҳам шу доимий меҳнат сабаб бўлган).
- **Ёшлар тарбиясидаги аҳамияти:** Муваффақият ва эътироф фақат енгил йўл ёки омад билан эмас, балки тинимсиз меҳнат,

www.ziyouz.com kutubxonasi

интизом ва соҳасига бўлган чексиз садоқат эвазига келишини тушунтиради.

Юқорида келтирилган тарихий ва биограф маълумотлар Абу Бакр ар-Розийнинг фаолиятини замонавий **инклюзив таълим, универсал дизайн ва ижтимоий адаптация (реабилитация)** тамойиллари нуқтаи назаридан илмий-педагогик таҳлил қилиш учун бой асос беради.

Инклюзив таълим фақат имконияти чекланган шахсларни ўқитишни эмас, балки **билим олишдаги тўсиқларни олиб ташлаш (accessibility), ижтимоий тенглик, индивидуал ёндашув ва узлуксиз таълимни** назарда тутади. Матнидаги маълумотларни ушбу тамойиллар асосида 4 та асосий йўналишда анализ қилиш мумкин:

1. Билимнинг ҳамма учун очиқлиги ва "Универсал дизайн" (Universal Design for Learning).

Матнда ар-Розийнинг **“Табиб келмаган кишига”** (*“Ман ла яҳдуруҳу ат-табиб”*) асари ва тиббий билимларни тарқатиш шакли келтирилган.

Педагогик ва инклюзив таҳлил: Инклюзив таълимнинг асосий ғояси — билим ва хизматларни жамиятнинг барча қатламларига (ижтимоий ва иқтисодий аҳволидан қатъи назар) тенг ва тушунарли етказишдир. Ар-Розий тиббиётни фақат элита ёки бойлар монополиясидан чиқариб, шифокорга мурожаат қилиш имкони бўлмаган, чекка ҳудудлардаги ёки камбағал аҳоли учун мустақил таълим ва ўз-зини даволаш қўлланмасини яратди. Бу замонавий инклюзив таълимдаги *"Универсал ўқув дизайни"* (билимни ҳамма учун фойдаланишга қулай шаклда тақдим этиш) концепциясига тўлиқ мос келади.

2. Жисмоний имконияти чекланганига қарамай "Узлуксиз таълим ва таълимда тенглик".

Матнда алломанинг **"умрининг сўнгги йилларида кўр бўлиб қолгани"**, лекин шунга қарамай илмий ва педагогик фаолият билан шуғулланган кўрсатилган.

Тўсиқсиз таълим муҳити ва адаптация: Ар-Розий кўз нурини йўқотган бўлса-да, илм олиш ва бериш муҳитидан узилиб қолмаган. У "имло" (айтиб туриб ёздириш) ва оғзаки мулоқот каби ассистив (ёрдамчи) усуллардан фойдаланиб, ўзининг муҳим асарларини айнан шу даврда якунлаган ва шогирдларига (хусусан, бухоролик Муҳаммад ибн Юнусга) дарс беришни давом эттирган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Инклюзив жамият модели: Бу кейс ўрта асрлар шароитида ҳам инсоннинг жисмоний функционаллиги чеклангани (кўрлик) унинг академик ва ижтимоий фаоллигига тўсиқ бўлмаслиги кераклигини кўрсатувчи тарихий намунадир.

3. Билим олишдаги психологик мотив: Тажрибавий билимга бўлган эҳтиёж.

Матнда таъкидланишича, ар-Розий кўзини даволатиш учун табиб ундан 500 динор сўраганда, *"ҳақиқий кимё мана шу экан"* деб 30 ёшида табобатни нолдан ўрганишга киришган.

Педагогик ва инклюзив таҳлил: Инклюзив ва мустақил таълимда (self-directed learning) шахсий ҳаётий муаммо ёки тўсиқ таълим олиш учун кучли мотивация турткиси (problem-based learning) вазифасини ўтайди. Ар-Розий ёши 30 га чиққанига қарамай, соҳасини тубдан ўзгартириб (мусиқа ва заргарликдан — кимё ва тиббиётга), умрбод таълим олиш (Lifelong Learning) принципини амалда кўрсатган.

4. Индивидуаллаштирилган ва инклюзив тиббий-педагогик ёндашув.

Матнда олимнинг **“Подшоҳлар табобати”** (касалликларни парҳез ва таом билан даволаш) ва **“Чечак ва қизамиқ ҳақида китоб”** сингари асарлари манба сифатида келтирилган.

Педагогик ва инклюзив таҳлил: Инклюзив педагогиканинг марказида *"ҳар бир таҳсил олувчининг индивидуал эҳтиёжларини ҳисобга олиш"* ётади. Ар-Розий инсон организмига агрессив муолажалар ўтказишдан кўра, ҳар бир беморнинг мижози ва ҳолатига мос келувчи енгилроқ (агрессив бўлмаган) даволаш усулларини (масалан, таом билан даволаш) таклиф этган. Бу таълимдаги агрессив ва бир хил стандартлардан воз кечиб, бемор/ўқувчи эҳтиёжига мослашиш (differentiation) принципига мос келади.

Абу Бакр ар-Розийнинг фаолияти замонавий инклюзив таълим нуқтаи назаридан:

1.**Билимни десегрегация қилиш** (ижтимоий табақаланишдан холи қилиб, ҳаммага етказиш).

2. Шахснинг жисмоний ҳолатидан қатъи назар жамиятда тенг ҳуқуқли билим берувчи бўлиб қолиши.

3. Ҳар бир инсонга инсонпарварлик ва индивидуал эҳтиёж нуқтаи назаридан ёндашиш тамойилларини ўзида мужассам этган илк қомусий меросдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АДИБ АҲМАД ФЕНОМЕНИ

Манбаларда Адиб Аҳмаднинг туғилган жойи Югнак деб аталади. Бу номдаги қишлоқлар қадимги Самарқанд атрофи, Фарғона водийси ва Сирдарё бўйларида мавжуд бўлган. Аҳмад онадан кўзи ожиз туғилди. Алишер Навоий бу ҳақда шундай ёзади: "Ҳақ субҳонаҳу ва таоло агарчи зоҳир кўзин ёпуқ яраттандур, аммо кўнгил кўзин бағоят ёруқ қилғондур". Аҳмад ёшлигидан жуда қобилиятли ва зийрак бўлган. Кўзи ожизлиги сабабли, ўзга турк йигитлари сингари от миниб, қилич чопишга эмас, Қуръони каримни ёд олиб, Расулуллоҳ ҳадисларини ўзлаштиришга жидду-жаҳд кўрсатган.

Адиб Аҳмад салоҳиятли шоир ва одоб-ахлоқ муаллимидир. Ўндан бизгача фақат "Ҳибат ал-ҳақойиқ" (Ҳақиқатлар туҳфаси) достони етиб келган, холос. Асар 484 мисрадан иборат. Унинг ҳозиргача 3 та тўлиқ қўлёз- маси, 2 та айрим парчалари сақланиб қолган. Энг қадимги қўлёзма 1444 йили Самарқандда Улуғбекнинг нуфузли амирларидан Зайнулобиддин ибн Султонбахт ал-Журжоний ал-Ҳусайний томонидан уйғур ёзувида кўчирилган. Матн орасидаги оят, ҳадис ва айрим байт- лар араб ёзувида. Бу нусхада китоб "Атабат ал-ҳақойиқ" (Ҳақиқатлар эшиги) деб кўрсатилган. Кейинги нусха уйғур ва араб ёзувларидан 1480 йили Туркистондан Истамбулга бориб қолган истеъдодли котиб Шайхзода Абдураззоқ бахши томонидан кўчирилган. Учинчи қўлёзма араб хатида бўлиб, унга Туркия султони Боязит II (1481—1512) нинг муҳри босилган. "Ҳибат ал-ҳақойиқ" 14 бобдан иборат бўлиб, аввалги беш бобини муқаддима қисми деб аташ мумкин.

Унда Аллоҳ таолога ҳамд, пайғамбар (с.а.в.)га наът, тўрт чаҳориёрлар, амир Муҳаммад Долсипоҳсоларбек ва Анас ибн Муовияларга бағишланган мадҳиялар мавжуд.[15]

Аҳмад Югнакий номига "Адиб" сўзи қўшиб айтилиши маълум сабабга эга. У ўзини шоир эмас, балки адаб илми намояндаси деб билади. Унинг достони ҳам туркий элатларга исломий одоб қоидалари, маънавий-ахлоқий камолот сирларидан таълим беришга мўлжалланган. Буни ундаги боб сарлавҳаларидан ҳам англаш мумкин. Биринчи боб – "Илм манфаати ва жаҳолатнинг зарари ҳақида" деб аталиб, унда Пайғамбарнинг "Илм Чин эли (яъни Хитой)да бўлса ҳам, ўрганинг!" деган ҳадислари араб тилида келтирилган ва ушбу фикр туркий тўртликлар шаклида

[15] Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Марказий Осиёда ислом маданияти.-Тошкент: "Шарқ", 2005.-Б.180.

www.ziyouz.com kutubxonasi

шарҳланган. “Саодат йўли билим билан билинади”, дейди Адиб. У билим эгаси бўлган аёл кишини эрлар қаторида кўради, билимсиз эркакни эса аёлдан ҳам заиф билади.

Алишер Навоий ўз асарида Адиб Аҳмад достонининг ушбу бобидан энг эркин тимсолни келтирган:

Сўнгакка илик тур, эранга билик,
Биликсиз эран ул иликсиз сўнгак.

Билим эгаси вафот этганда ҳам унинг номи боқий қолади, деб хулосалайди шоир, аммо билимсиз киши тиригида ҳам ўликдан фарқи йўқдир.

Адиб Аҳмад билимсизликни қоралаб яна Расулуллоҳ алайхисалом ҳадисларига мурожаат этади: “Тангри ҳеч қачон жоҳилларни азиз қилган эмас”. Илм қадрига фақат маърифатли одам етади, нодонга эса насиҳат бефойдадир. Адиб Аҳмаднинг фикрича, билим туганмас бойликдир, у фақир кишини бой этади, илм аҳлини эса араб ҳам, ажам ҳам олқишлайди.

Иккинчи боб “Тилни тийиш ва бошқа одоблар ҳақида” деб номланади. Адиб фикрича, киши бошига ҳар қандай иш тушса, тили туфайли содир бўлади, баъзилар яхшилик кўради, баъзилар афсус чекади. Ахмоқ одамнинг тили – душмани, кўп кишиларнинг тили туфайли қони тўкилди. Адиб Аҳмад беҳудагўйлик ва ёлғон сўзлашни қаттиқ қоралайди. Сўзнинг тўғриси ва қисқаси яхши деб ҳисоблайди. Боб давомида сир сақлашнинг муҳимлиги таъкидланади, “ҳатто яқин дўстингдан ҳам эҳтиёт бўл” – дея огоҳлантиради шоир. Бундай огоҳлантиришлар замонанинг қалтислигини эслатиб турарди.

Учинчи боб ҳам шунга мувофиқ “Дунё ҳолатларининг ўзгариб туриши ва дунё аҳлида вафо камлиги ҳақида”. Адиб Аҳмад ўз асарини кексалик чоғида ёзганлиги ушбу боб мазмунидан сезилади.

Адиб дунёнинг ўткинчилиги, киши умрининг елдек ўтиши, обод ўлкалар хароб бўлиб, доноларнинг кўпи дунёни тарк этганини афсус билан қайд этади. Дунё бир қўли билан кишига асал тутса, иккинчи қўли билан оғу тутади.

Шу сабабли “егулигинг ва кийгулигинг бор бўлса, кўп ҳам мол-дунё йиғишга ружу қўйма”, дейди Адиб.

“Ҳибат ул-ҳақойиқ” асари асосий қисмининг кейинги 4–7-боблари ҳам инсонларнинг юксак фазилатларини таърифлаш, нуқсонларини қоралашга бағишланган. Уларда саховат, қўли

www.ziyouz.com kutubxonasi

очиқлик, тавозеъ, инсонларга меҳрли бўлиш, вафоли, шавкатли, ҳалим табиатли, кечирувчан, камтар бўлиш тарғиб қилинади, бахил ва очкўзлик, молпарастлик, ғазабнок ва такаббурлик, риёкорлик, бесабрлик, зулм ва зўравонлик, сафсатабозлик қаттиқ қораланади.

Асар бошдан оёқ тавҳид эътиқодига таянади, муаллиф фикрлари Аллоҳ таолонинг муборак оятлари, Расулуллоҳ (с. а. в.) ҳикматли ҳадислари билан далилланади. Туркий тилда битилган шеърий матн орасида қатор оятлар, 20 дан ортиқ ҳадисларнинг асл арабий матни келтирилган, улар туркийда шеър воситасида шарҳ этилган.

Адиб Аҳмад Мовароуннаҳр ва Хуросонда туркий элатлар маданиятини юксалтиришда катта хизмат қилди. XI–XII асрларда ижод этган Маҳмуд Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Яссавий каби нафақат ўзбек халқи, балки бутун турк олами, ҳатто ислом минтақасининг буюк алломалари ижодига Адиб Аҳмаднинг таъсири беқиёсдир.[16]

Адиб Аҳмад Югнакийнинг ҳаёти ва унинг “Ҳибат ал-ҳақойиқ” асари замонавий **инклюзив таълим** ва махсус педагогика (тифлопедагогика) тамойиллари билан чамбарчас боғлиқ бўлган чуқур илмий-фалсафий маънога эга. Қуйида буюк мутафаккир феномени инклюзив таълим парадигмаси доирасида илмий жиҳатдан таҳлил қилинади:

1. Сенсор имкониятлар чекланганлигининг компенсация механизми

Инклюзив таълимнинг асосий ғояси инсоннинг жисмоний ёки сенсор нуқсонидан қатъи назар, унинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини юзага чиқариш учун тенг имкониятлар яратишдан иборат.

- **Табиий компенсация ва когнитив ривожланиш:** Аҳмад Югнакийнинг онадан кўзи ожиз туғилиши унинг фаол ижтимоий ҳаётдан чекланишига сабаб бўлмади. Алишер Навоий таъкидлаганидек, зоҳирий кўзнинг ёпиқлиги ботиний (кўнгил) кўзнинг ғоятда ёруғ бўлиши билан қопланди. Тифлопедагогикада бу ҳодиса сенсор депривация шароитида бошқа сезги аъзолари ва хотиранинг кучайиши орқали ахборотни чуқур ўзлаштириш механизми сифатида изоҳланади.
- **Мақсадли таълим траекторияси:** Кўзи ожизлик омили уни от миниб жанг қилиш каби анъанавий муҳитдан маҳрум этган

[16] 100 Марказий Осиё мутафаккирлари. – Тошкент: “YANGI NASHR”, 2012. -Б.38.

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлса-да, бу ҳолат унинг Қуръони каримни тўлиқ ёд олиш, ҳадисларни ўзлаштириш ва илм-фанга йўналтириш орқали юқори когнитив чўққиларга эришишини таъминлади.

2. Шахснинг ижтимоий адаптацияси ва маънавий-ахлоқий инклюзияси

Инклюзив жамиятнинг бош мезони — ногиронлиги бор шахсларни жамиятдан четлаштириш эмас, балки уларни жамиятнинг етакчи аъзосига айлантиришдир.

- **Интеллектуал тенглик ва лицей фаолияти:** Адиб Аҳмад ўзини оддий шоир эмас, балки "адаб илми намояндаси" сифатида намоён этди. Унинг асарлари орқали жамиятга исломий одоб-ахлоқ қоидаларини ўргатиши унинг фаол фуқаролик позициясига ва юксак ижтимоий интеграциясига яққол мисолдир.
- **Билим ва аёллар роли:** Адибнинг билим эгаси бўлган аёл кишини эрлар қаторида кўриши, билимсиз эркакни эса аёлдан ҳам заиф билиши ўша давр учун илғор **гендер ва ижтимоий инклюзия** ғояси ҳисобланади. У таълим олишда жинсий ёки физиологик тўсиқларни эмас, балки илмнинг ўзини муҳим мезон деб билган.

3. Биргаликдаги таълим (Inclusive Learning) ва муҳид мослашувчанлиги

- **Эшитиш ва кўриш воситаларининг интеграцияси:** Тарихий манбаларда “Ҳибат ал-ҳақойиқ” қўлёзмаларининг уйғур ва араб ёзувларида кўчирилганлиги матнни турли этнос вакиллари ҳамда ҳар хил ўқув услубларига мослаштириш жараёни бўлганлигини кўрсатади. Бу эса замонавий инклюзив таълимдаги *Universal Design for Learning (Ўқитишнинг универсал дизайни)* тамойилларига ҳамоҳангдир.
- **Илм ва жаҳолат дихотомияси:** Адиб таъбирича, билим туганмас бойлик бўлиб, у фақир ёки жисмоний ногиронлиги бор кишини ҳам жамиятда юқори мақомга кўтара олади. Илм қадри фақат маърифатли одамгагина аён бўлиши инклюзив муҳитни шакллантиришнинг асосий психологик шартидир.

Адиб Аҳмад Югнакий феномени шуни кўрсатадики, **жисмоний нуқсон шахснинг интеллектуал ва маънавий камолотига тўсқинлик қила олмайди**. Агар инсон учун зарур шароит ва тўғри йўналиш яратиб берилса, ҳатто сенсор ногиронлиги бор шахс ҳам бутун бир турк олами ва ислом маданияти тараққиётига улкан ҳисса қўшолувчи буюк алломага айланиши мумкин. Бу эса инклюзив таълимнинг асосий фалсафий негизини ташкил этади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

АРАБЛАР ВА АЖАМЛАР УСТОЗИ ЗАМАХШАРИЙ ФЕНОМЕНИ

Кўҳна Хоразм заминида азалдан жаҳон фани ва маданияти ривожига муносиб ҳисса қўшган кўплаб буюк алломалар етишиб чиққан. Абул Қосим Замахшарий ана шундай улуғ сиймолардан биридир.

Ислом оламида қомусий олим сифатида эътироф этилган мутафаккирнинг тўлиқ исми Абул Қосим Маҳмуд ибн Умар Замахшарий бўлиб, 1075 йил 19 мартда Хоразмнинг катта қишлоқларидан бири – Замахшар қишлоғида таваллуд топди. Замахшарий ҳақидаги маълумотлар, асосан, ўрта аср араб манбаларида келтирилади. Отаси унчалик бадавлат бўлмаса-да, саводли, тақводор, диёнатли киши бўлган ва аксар вақтини Қуръон тиловати-ю намоз ўқиш билан ўтказиб, Замахшардаги бир масжидда имомлик ҳам қилган. Замахшарийнинг онаси ҳам тақводор, диндор аёллардан ҳисобланган.

Аллома ҳақидаги манбалардан маълумки, унинг бир оёғи ёғочдан бўлиб, тарихчилар бу ҳақда: «Бир оёғи ёғочдан эди ва узун яктагини тушириб кийгани учун кўрган одам уни чўлоқ деб ўйларди», – деб ёзганлар. Оғир иллат туфайли у ёшлигидан бир оёқ бўлиб қолган ва шундан сўнг отаси уни энди оғир меҳнатга ярамайди, деб кийим тикувчи устага шогирдликка бермоқчи бўлади. Бироқ ёшлигидан илмга ҳавасманд ўсган Маҳмуд отасидан ўзини мадрасага ўқишга юборишни сўрайди. Ўғлидаги илмга бўлган зўр иштиёқ ва ҳавасни сезган отаси уни мадрасага беради.

Замахшарий илм-фаннинг турли соҳалари билан қизиқиб, толиби илмлар орасида зўр истеъдодини намоён қила бошлайди. У мадрасада ўқитиладиган илмларни, айниқса, араб тили ва адабиёти, диний илмларни пухта эгаллашга киришади, ўша даврда илм аҳли орасида қадрланган хаттотлик санъатини ҳам мукаммал эгаллаб, ўз тирикчилигини бирқадар тузатади. Сўнг талабалик ёшига етгач, билимини янада ошириш, ҳар томонлама камол топтириш мақсадида Бухорога йўл олади.

Замахшарий Бухорода ўқишни тугатгач, бир неча йил Хоразмшоҳлар хизматида бўлиб, котиблик билан шуғулланади, ҳукмдорлар билан яқинлашишга уринади. Бироқ қобилияти, илми, фазилатига яраша бирор мансаб ва муносиб эътибор кўрмагач, ўзга юртларга сафар қилади, мақсадларининг ушалишига умид боғлайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1118 йили Замахшарий оғир дардга чалинади, бу касалликдан тузалгач эса ҳукмдорлар хизмати, мансаб ва мол-дунёдан мутлақо воз кечади, қолган умрини фақат илм-фанга бағишлашга, асарлар таълиф этишга астойдил қарор қилади.

Замахшарийнинг ўз даври илмларини тўлиқ эгаллашга, олимлик даражасига етишишида, шубҳасиз, устозларининг хизмати бениҳоя катта бўлган. Мана шундай устозлардан бири – тил, луғат ва адабиёт соҳасида машҳур олим Абу Мудар Маҳмуд ибн Жарир Даббий Исфаҳонийдир. Исфаҳоний Хоразмда ҳам бир қанча муддат яшаган. Бу ўлкада мўътазилийлар таълимотининг жорий бўлиши ҳам мана шу Исфаҳоний номи билан боғлиқдир. Замахшарий Бағдодда шайхулислом Абу Мансур Наср Хорисий, Абу Саад Шаққоний, Абул Хаттоб ибн Абул Батар каби машҳур олимлардан ҳадис илмидан таҳсил олди. Маккада бўлганида эса наҳв ва фиқҳ бўйича илмни Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Талхат ибн Муҳаммад ибн Абдуллоҳ Ябирий Андалусий, шайх Садид Хайятий, луғат илмини эса Абу Мансур Мавҳуб ибн Хадар Жаволиқий каби машҳур олимлардан ўрганди.

Замахшарий ҳаёти давомида Марв, Нишопур, Исфаҳон, Шом, Бағдод ва Ҳижозда, икки марта Маккада бўлди. Олим бу ерда илмий ишларини давом эттирди, араб тили грамматикаси ва луғатини ҳамда маҳаллий қабилаларнинг лаҳжалари, мақоллари, урф-одатларини чуқур ўрганди, бу минтақа географиясига оид хилма-хил маълумотларни тўплади.

Адиб кўп асарларини Маккалигида яратади. Ўз ҳаётида чуқур из қолдирган Маккада Замахшарий беш йилча яшайди. Шу боисдан у Жоруллоҳ (“Аллоҳнинг қўшниси”) деган шарафли лақабга муяссар бўлади.

Ўз даврининг йирик олими даражасига кўтарилган Замахшарийнинг Хоразмда ҳам, Шарқнинг бошқа кўпгина шаҳарларида ҳам кўпдан-кўп шогирдлари бўлган, аллома кўп вақтини ўшаларга бағишларди. У қариндош-уруғларининг қийин-қистовларига қарамасдан, ҳаётида бирор марта ҳам уйланмаган. Илмий асарлар яратиш ва муносиб шогирдлар тайёрлашни фарзанд ўстиришдан аъло деб ҳисоблаган. Замахшарий охирги марта Маккадан қайтиб Хоразмда бир неча йил яшайди ва 1144 йил 14 апрелда вафот этади.

1333 йили Хоразмда саёҳатда бўлган машҳур араб сайёҳи ибн Баттута (1304–1377) ”Ар-Риҳла” (“Саёҳатнома”) асарида

www.ziyouz.com kutubxonasi

Замахшарийнинг устида қуббаси бўлган мақбарасини кўрганини ёзади.

Буюк мутафаккир Замахшарий араб грамматикаси, луғатшунослик, адабиёт, аруз илми, география, тафсир, ҳадис ва фиқҳга оид элликдан ортиқ асарлар яратган, уларнинг аксарияти бизгача етиб келган.

Араб тилшунослиги ва грамматикасининг турли томонларига оид асарлар Замахшарий ижодида салмоқли ўрин эгаллайди. Жумладан, араб тили грамматикасига оид “Ал-Муфассал” (1121 йил) номли асарини у Маккада яшаган пайтида, бир ярим йил давомида ёзган.

Замахшарийнинг хоразмшоҳ Алоуддин Абулмузаффар От-сизга бағишлаб ёзилган “Муқаддамат ул-адаб” асари алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу ўринда шуни таъкидлаш керакки, хоразмшоҳлар даврида илм-фан, маданият анча тараққий қилган эди. Ҳукмдорлар, айниқса, хоразмшоҳ Отсиз олимлар, шоиру адибларга ҳурмат билан қарар, ўзи ҳам истеъдодли, маърифатпарвар, адабиётга қизиққан, билимдон одам эди. Унинг даврида илм-фан тараққиёти йўлида бир қанча хайрли ишлар амалга оширилган. Шу сабабдан бўлса керак, Замахшарий “Муқаддамат ул-адаб”ни унинг номига бағишлаб ёзган. Асар беш катта қисмга бўлинган бўлиб, отлар, феъллар, боғловчилар, от ўзгартишлари ва феъл ўзгаришлари ҳақида баҳс юритади. Асар 1137 йиллари ёзиб тугалланган.

Замахшарий ўз асарида ўша давр араб тилининг истеъмолда бўлган барча сўзлари, ибораларини қамрашга интилган, уларнинг этимологиясига катта эътибор қилган. Шу боисдан ҳам Замахшарийнинг бу йирик асарини мазкур йўналишдаги дастлабки асарлардан дейишга ҳақлимиз. “Муқаддамат ул-адаб”нинг араб, форс, туркий-ўзбекча, мўғулий сўзлик киритилган қўлёзмалари мавжуд.

Замахшарий Макка амири, олим ва адиб Абул Ҳасан Али ибн Ҳамза ибн Ваҳҳос ас-Сулаймон билан дўст эди. Ибн Ваҳҳос ўз мамлакатининг географияси билан жуда яхши таниш бўлган. Замахшарий ибн Ваҳҳос маълумотларига таяниб, ўзининг Ҳижозга қилган сафаридан олган шахсий кузатишлари асосида ёзган “Китоб ул-жибол вал-амкина вал-миёҳ” (“Тоғлар, жойлар ва сувлар ҳақида китоб”) номли асарида жуғрофий жойлар, тоғлар ва денгизларга доир қимматбаҳо маълумотлар келтиради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Замахшарий адабиёт, тафсир, ҳадис, фиқҳ илмлари бўйича ҳам мукаммал асарлар яратган.

Олимнинг “Асос ул-балоға” («Балоғат асослари») асари, асосан, луғатшуносликка бағишланган. Унда араб тилининг фасоҳати, мукаммаллиги ҳақида сўз боради. Фикрни чиройли ибора ва сўзлар билан ифодалаш, сўз бойлигидан усталик билан фойдаланиш учун киши фасоҳат, балоғат илмларидан яхши хабардор бўлиши керак. Бунинг учун сўзни тўғри, ўз ўрнида ишлатиш, қоидага мувофиқ сўзлаш ва ёзиш ҳам керак бўлган. Бу асарда адабиётнинг асосий қисмлари, фразеологик сўз бирикмалари, уларни амалда татбиқ этиш йўллари чуқур таҳлил қилинган.

“Атвоқ уз-заҳаб фил-мавоиъз вал-хутаб” (“Ўгит ва насиҳатларнинг олтин шодалари”) асари насиҳатомуз мақолалар тўпламидан иборат. Асар биринчи марта 1835 йили олмон олими Фон Хомир томонидан немисчага таржима қилиниб, арабча матни билан нашр этилган.

Замахшарийнинг “Рабиъ ул-аброр ва нусус ул-ахёр” (“Яхшилар баҳори ва фозиллар ахбори”) асарида адабиёт, тарих ва бошқа фанларга оид ҳикоялар, латифалар, суҳбатларнинг энг саралари жамланган, 97 бобдан иборат бу асарнинг нодир бир қўлёзма нусхаси Тошкентда, ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. Бундан ташқари, Лейден, Берлин кутубхоналарида ҳам қўлёзмалари мавжуд.

Замахшарийнинг ғоятда кенг танилган “Кашшоф ан ҳақоиқ ит-танзил ва уюн ил-ақовил фи вужуҳ ит-таъвил” (“Қуръон ҳақиқатлари ва уни шарҳлаш орқали сўзлар кўзларини очиш”) асари Қуръон тафсирига бағишланган. “Кашшоф” Замахшарий Маккада турган пайтида, уч йил давомида (1132–1134) ёзилган.

Замахшарийнинг чуқур билими, даҳоси ва фаннинг турли соҳаларига оид ўлмас асарлари ҳали у ҳаёт пайтидаёқ бутун мусулмон Шарқида унга катта шуҳрат келтирган. Алломани чуқур ҳурмат ва меҳр билан “Устоз ул-араб вал-ажам” (“Араблар ва ажамлар устози”), ”Фахру Хваразм” (“Хоразм фахри”) каби шарафли номлар билан атаганлар. Машҳур олимлар, шоирлар, адиблар даврасида у доимо пешволардан бири бўлиб, қизғин илмий баҳслар, мунозараларда унинг фикри инобатга олинарди.

Маҳмуд Замахшарий мероси – Марказий Осиё ва Яқин Шарқ халқлари маънавиятининг муштарак мулкидир. Унинг лингвистик ва теологик асарлари бугунги кунда ҳам арабшунослик ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

исломшуносликнинг асосий манбалари бўлиб қолмоқда. “Хоразм фахри” бўлган буюк мутафаккирнинг илмий тизими инсониятнинг билим олишга бўлган интилишида доимо намуна бўлиб қолади.

Аллома Замахшарийнинг оқила онаси тақводорлиги ва раҳм-шафқатлилиги билан маълум бўлган. Болалик пайтида бир қушча билан билан бўлгна воқеани олимнинг ўз тилидан эшитиш унинг бир оёғини кесилиши сабабини ҳам ойдинлаштиради: «Ёш бола бўлганимда мен бир қушчани тутиб олдим ва оёғини ип билан маҳкам боғладим. Қушча қўлимдан чиқиб девор орасидаги бир инга кириб беркинган бўлди. Шунда мен ипни қаттиқроқ тортгандим қушнинг оёғи узлиб чиқди. Бу воқеадан онам қаттиқ хафа бўлиб:»Сен қушчанинг оёғини кесганинг каби Аллоҳ ҳам сенинг оёғини кессин», – деб мени дуоибад қилдилар. Қачонки, мен илм олиш мақсадида Бухорога бораётганимда йўлда отдан йиқилиб бир оёғим синди, оғриқ жуда кучайиб босилмаганидан оёқни кестиришга мажбур бўлдим».

Мазкур ҳикоядан кўринадики, Замахшарий болалигидаёқ бир оёғидан жудо бўлса-да, бироқ ногиронлиги унинг улуғ аллома бўлиб етишига монелик қилмади. Бу ҳақда шайх Муҳаммад Абу Заҳро шундай ёзади:

«Ҳижрий олтинчи (мелодий ўн иккинчи) асрнинг учдан биринчи бўлагида Маккаи мукаррамадаги Байтуллоҳ ал-ҳарамга кирган ҳар кимса ал-адаб толиблари, шеърият ровийлари, мавъизалар ва нақл қилиб ҳикмату-насиҳатлар йиғувчи илм шайдолари тафсир, Қуръони каримнинг бошқа илмлари ва пайғамбар алайҳиссаломнинг ҳадислар талабида бўлган илм толиблари чор атрофини ўраб олган бир кишини учратарди. Иймон-эътиқоди ғоятда кучли, илм-маърифати кенг, фикр-мулоҳазаси ўткир кишининг жисми жасади заиф эди. Унинг бир оёғи кесилган бўлиб, унинг ўрнига ёғочдан оёққа ўхшатиб ясатиб олган, шу боисдан ҳам юрган пайтда уни узун ва кенг яктак билан бекитиб оларди, кўрган одам уни оёғи кесилган одам эмас, балки чўлоқ экан, деб ўйларди. Ўзининг жисмоний ногиронлигини билдирмай, ушбу жисмий қусурини писанд қилмас ва ҳар хил шубҳаларни бартараф этиб, одамларга тажаммул жиҳатидан у шундай қиларди. Мана шу инсон ўз ҳаётининг катта қисмини Байтуллоҳ ал-ҳарамга мужовир (қўшни бўлиб яшаш)ликни ихтиёр қилди ва шу боисдан ҳам у Жоруллоҳ («Оллоҳнинг қўшниси») деган шарафли лақабга муяссар бўлди. Унда зуҳр этган буюк иқтидор туфайли ҳам минглаб илм толиблари унинг атрофида

www.ziyouz.com kutubxonasi

уймалашиб, турли илмлар бўйича қиёмига чиқиб етилган унинг сархил меваларидан узардилар».[17]

Маҳмуд Замахшарий ҳикматлари:

●Агар бирор қайғу-алам юз берган ёки таъзияли жойни эшитсанг, дарҳол у ерга бор, агар зиёфату меҳмондорчиликка чақирилсанг, унда ўзинг биласан.

●Агар тилингни тиймасанг, жиловингни душманингга бериб қўясан.

●Аҳмоқ киши ҳикмат лаззатини билмайди, бамисоли тумов киши гулнинг ҳидини сезмаганидек.

●Баъзи одамлар ўз яқин қавм- қариндошларига хайру эзгулик кўрсатмай, яқин (қариндошлиги) бўлмаганларга эҳсон қиладур — туяқуш ўз тухумларини ташлаб, бошқалар тухумларини босиб ётгани мисоли.

●Бир лаҳза назар билан ишкал ишлар тўғри бўлур, бош бармоқ калта бўлишига қарамай бутун қўлни боғлаб туради.

●Бошингизга мушкул иш ва ташвиш тушганда мунис бўлиб, одамларга меҳр-муҳаббатлироқ бўласиз, аммо давлату неъматларга эришганингизда бағритошликка мойилроқ бўласиз.

●Бу дунё ибратли ишлару панд- насиҳатларга тўладур, айни пайтда кўз ёшларига ҳам сероб.

●Одамлар ичидаги энг ярамаси хасисидир, уларнинг ичидаги энг ялқови — пасткашидир.

●Одамлар турли-туман бўладилар, афсуски уларнинг аксарияти нопокдирлар.

●От учун ҳар доим қамчи лозимдир. У гарчанд елиб-югурадиган тулпор бўлса ҳам.

●Риё бор ҳар қандай ишда раволигу зиё йўқдир.

●Савдогарнинг шуҳрати чўнтагида.

●Сенга энг яхши маслаҳат: мутакаббирлик билан юзингни тескари бурма ва шон-шуҳратинг билан фахрланма.

●Сотиб олган нарсангда алданиб, молиявий зиён-зарар кўрувинг, келгусида кўрадиган зиёнларингдан анча енгилроқ ва осонроқдир.

●Таомга ортиқ даражада ҳирс қўйишлик худбину пасткаш кишиларнинг ахлоқларидандир.

●Тилию дили тўғри ва ҳақгўй бўлган одамнинг хатою нуқсони кам бўлур.

---

[17] Уватов У. Хорзамлик буюк аллома. – Т.: «Янги аср авлоди», 2006. -Б.46-47.

www.ziyouz.com kutubxonasi

●Тилингдан чиққан садақа (яъни панду насиҳатинг ва мавъизаю ҳасананг) баъзан қўлингдан (мол- дунёнгдан) чиққан садакангдан кўра хайрлирокдир.

●Тоғнинг энг тепасига чиққан киши ундан йиқилувдан ғоят кўп огоҳ бўлмоғи лозим.

●Урушқоқ ва жанжалкаш киши хафалик билан шодлик орасида яшайди.

●Фисқу фасод қилувчилар ва фожирлар кўпайса, Аллоҳ таоло вабо юборади.

●Хайр-саховат ва фазилат соҳибининг фарзанди ҳурмат ва шону шарафга сазовор ва муносибдир, чунончи дур садафга қараганда юқори даражададир.

●Хасталик ва муҳтожлик — бу- лар иккаласи шундай бир балоки, ҳатто хутбон ичимлигидан кўра ҳам аччиқдир.

●Хатолар қилишда оворалардир, Хато — алар тушган аробалардир.

●Чайқовчи — овчи ити.

●Эй бўтам, тилингни ёмон сўзлардан сақла!

●Яхшилик билан инсон камоли,

Ани қилургача йўқтир мажоли.

●Ўз ваъдасида турмаганда турли- туман важ-карсонлар кўрсатувчи кимса ҳеч қачои мард ва ҳимматли инсон бўлолмайди.

●Ҳақиқат ва адолат билан тўғри сиёсат юргизмаган ҳар бир раҳбар бошлиқ қаттиқ азоб-уқубат ва балога гирифтор бўлур.

●Ўзингга зарур бўлган ҳар қандай керак нарсани сотиб ол — бу эркак кишининг мурувватини, қудратини, эрлигини кўрсатади. Чунки ўша нарсани бировдан сўрасанг, у сен сўраганни эмас, бошқачароғини беради (инсоннинг табиати шундай), сотиб олганингда эса ўзингга керагини танлаб оласан.

●Қуёш нурларини беркитиб бўлмаганидек, ҳақиқатнинг чироғини ҳам сўндириб бўлмас.

●Қўрқувга мубтало бўлган киши фақат қочишдан нажот излайди.

●Ҳунарманду косиблар кўпдир, бироқ моҳиру қобилиятлилари оздир (яъни, уста кўпу устаси оздир).[18]

Маҳмуд Замахшарий ҳаёти ва унинг жисмоний ногиронлиги борлигига қарамай эришган ютуқлари замонавий **инклюзив таълим** концепциясининг назарий ва амалий асосларини очиб бериш учун муҳим илмий-тарихий манба бўлиб хизмат қилади.

[18] Ҳикматлар шодаси....20-23-б.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аллома тақдири мисолида инклюзивликнинг қуйидаги илмий жиҳатларини таҳлил қилиш мумкин:

1. Жисмоний қусур ва шахсий камолот (Психологик адаптация).

Замахшарий болалик чоғида орттирган жисмоний нуқсонини (оёғидан айрилишини) фожиа сифатида қабул қилмади, аксинча, руҳий матонат кўрсатиб, ўзининг интеллексионал салоҳиятини рўёбга чиқаришга йўналтирди.

- **Инклюзив ёндашув нуқтаи назаридан:** Замахшарий мисоли кўрсатадики, таълим олиш ва жамиятда муносиб ўрин эгаллашда жисмоний параметрлар эмас, балки **шахсий мотивация ва ички ирода** ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Унинг жисмоний нуқсонини яширишга ҳаракат қилиши (узун яктак кийиши) эса ўша давр муҳитидаги ижтимоий стереотиплар таъсирини енгиб ўтиш ва ўзини тенг ҳуқуқли шахс сифатида кўрсатишга интилишини билдиради.

2. Ота-она қўллаб-қувватлаши ва ижтимоий муҳитнинг роли.

Отаси дастлаб Маҳмуднинг жисмоний ҳолатидан келиб чиқиб, уни ҳунармандчиликка (кийим тикувчига) бермоқчи бўлади. Бироқ ўғлининг илмга бўлган кучли иштиёқини кўргач, бу фикридан қайтиб, уни мадрасага ўқитади.

- **Инклюзив таълим принципи:** Ҳар қандай инклюзив муҳитнинг муваффақияти оила ва жамиятнинг қўллаб-қувватлашига боғлиқ. Отанинг фарзандидаги имкониятни (истеъдод ва иштиёқни) кўра олиши ва тўғри қарор қабул қилиши Замахшарийнинг кейинчалик “Хоразм фахри” даражасига кўтарилишида пойдевор бўлди.

3. Интеллектуал интеграция ва тўлақонли ижтимоий фаоллик.

Замахшарий фақатгина таълим олибгина қолмай, балки ўз даврининг энг машҳур олимларидан сабоқ олди, кейинчалик Маккада жамоатчилик марказида фаолият юритиб, минглаб толиби илмларга устозлик қилди (“Устоз ул-араб вал-ажам”).

- **Социологик таҳлил:** Инклюзив таълимнинг асосий мақсади шахсни жамиятдан ажратиб қўйиш эмас, аксинча, унинг жамият ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлашдир. Замахшарий илм-фан тараққиётига қўшган улкан ҳиссаси орқали ўзини жамиятнинг тўлақонли ва етакчи аъзоси сифатида тўлиқ намоён этди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

4. Ижтимоий капитал ва мақсадга интилиш.

Замахшарийнинг ҳаёти кўрсатадики, инклюзив таълим нафақат билим бериш, балки инсоннинг ички имкониятларини кенгайтириш орқали юқори **ижтимоий капитал** яратишга хизмат қилади. Жисмоний чекловларга қарамай, у ўнлаб фундаментал асарлар яратди ва бугунги кунга қадар жаҳон илм-фанида қадрланувчи илмий мактаб асосчисига айланди.

Маҳмуд Замахшарий ҳаёти ва илмий фаолияти замонавий инклюзив таълим концепциясининг илмий-фалсафий исботидир. У жисмоний ногиронлик шахснинг интеллектуал тараққиёти ва жамият ривожига қўшадиган ҳиссасига тўсиқ бўла олмаслигининг тарихий тимсоли ҳисобланади.

ШАЙХ НУРИДДИИ БАСИР ФЕНОМЕНИ

Қутби чаҳордаҳум тасаввуф арбоби, асл исми Шайх Нуриддин Басир; Суҳравердия тариқатининг машҳур пиру муршиди; Шайх Зайниддин Куйи Орифонийнинг шогирди; Нўшкентда туғма кўзи ожиз туғилган; Боғдодда бориб тариқий фаолият кўрсатиб, йирик муршидга айланган. Сўнг, Самарқандга келиб, Суҳравердия тариқатини ёйган. Ўз замонасида Самарқанднинг энг йирик тариқат муршиди. 1242 йилда вафот этиб Наводон ариғи бўйига дафн этилган. Амир Темур ҳокимиятга келгач, ул зотнинг қабрини ўзининг Арки ҳудудига киргизган ва олий мақбара қурдирган. Россия юртимизни эгаллагач, 1879 йилда Аркни қайта қуриш баҳонасида Қутби Чаҳордаҳўм мақбарасини бузишади. Махдуми Аъзам авлодидан бўлган Самарқанд Қози Калони Низомиддинхожа руслардан рухсат сўраб Қутбнинг қабридан гавдасини олиб Ҳазрати Хизр мозоротига кўчириб қайта кўмдиради.[19]

Ўрта асрларда яшаб ўтган мовароуннаҳрлик машҳур аллома Шайх Нуриддин Басир туғма кўр бўлган. Бу ҳақда Абу Тоҳирхожа “Самария” асарида қуйидагиларни келтиради: “Тўқизинчи. Қутби Чордаҳўм мозори. Бу кишининг оти Шайх Нуриддии Басирдир. Ундан “сизнинг замонингизда қутб кимдир?” деб сўрагаида у: “биродарим Абдулло ўн учинчи қутбдир, биз ўн тўртинчимиз”, деб жавоб берибдир. Шунинг учун “Қутби чордаҳўм” деб донг чиқарган. “Басир” шунинг учун деганларким, у киши онадан

[19] Каттаев К. Юртимизнинг ўта буюк алломалари, Имом Али Суғдий ва Кумушкент тарихи. Тошкент, “НАВРЎЗ” нашриёти, ДУК. 2020. -Б.44.

www.ziyouz.com kutubxonasi

сўқир туғилган бўлса ҳам, валийлик нури билан барча кўргуликларни кўрар эди. У қутблар орасида ўн тўрт кечалик тўлган ойдек эди. Шунга кўра, ўзини ўн тўртинчи қутб атайди. У шайх Зайниддии Куйи Орифонийнинг халифаси бўлиб, ундан тарбия топиб, қабул даражасига етган. Шайхликда тугалланиб, энг сўнгти босқичига мингач[20], йўлбошчисининг ғайбий ишорати юзасидаи, онаси билан бирга Нўшкентдан Самарқандга кўчиб келибди. Нўшкент ва Куйи Орифон Тошкент вилоятининг қишлоқларидандир[21]. Самарқандга келгач, Новадон булоғининг ёқасида, Кўйи чўпононда сабзаранг ёки "Масжиди кабуд" ва турклар томонидан "Кўк мачит" деб аталадиган масжидда қўниб, шунда ўрмашибдир. Зикрни жаҳрия[22] йўли билан айтар экан. Бир талай кишини олислик ўрнидан яқинлик даражасига еткизибдир. У 640 [1242-43] йилда ўлди[23]. Гавдасини Новадон булоғининг ёқасида кўмдилар.

Айтадирларким, Қутби чордаҳўмнинг қутлуғ мозори Новадон бўйида аркнинг ташқарисида экан. Амир Темур кўрагон ҳазрати шайх Абу Саъид ибн ҳазрати шайх Бурҳониддин Соғарчий[24] дан ўз ишларининг олдинга бориши учун руҳоний ёрдам сўраганда, шайх Нуриддин [Қутби чордаҳўм] қабрини зиёрат этишга буюрибди. Шу шайхниинг буйруғи бўйича Амир Темур Қутби чордаҳум мозорини Самарқанд аркига киргизиб, қабри устида гўзал ва юксак бир бино солдирган ва гумбазининг устига олтиндан бир қубба ясатиб ўрнатган экан[122]. Ушбу мозорнинг зиёрати дуонинг қабули ва тилакларнинг юзага чиқишига анча таъсирликдир. Амир Темур кечалари шул мозорнинг теварагида айланиб юрар экан. Байт:

Кор на ин гумбази гардон кунад,

Ҳарчи кунад ҳиммати мардон кунад.

Мазмуни:

Ишларни қиладиган шу айланувчи гумбаз [яъне фалак] эмас,

---

[20] "Бурҳони қотеъ" муаллифи авлиёларни еттита даражага бўлган. Буларниинг энг олийси "қутб" ва "ғавс"дир.

[21] Нўшкент - умуман шаҳарлар рўйхатида йўқ. Туманскийнинг қўлёзмаси "Ҳудуд ал-олам"да "Нўжкет" дейилган. Бу "Бенкет" шаҳридан икки тош юқорида бўлган Жабғукент бўлса керак. Аслида "Жабғу" ёки "Ябғу" шаҳри (Бартолъд, 1, 230-саҳифа). Нўшкент - умуман шаҳарлар рўйхатида йўқ. Туманскийнинг қўлёзмаси "Ҳудуд ал-олам"да "Нўжкет" дейилган. Бу "Бенкет" шаҳридан икки тош юқорида бўлган Жабғукент бўлса керак. Аслида "Жабғу" ёки "Ябғу" шаҳри (Бартолъд, 1, 230-саҳифа).

[22] Жаҳрия - худонинг исмини баланд овоз билан айтиб зикр тушув.

[23] Қози Низомийнинг ёзганига қараганда, Қутби чордаҳўмнинг ўлими 646/1248-49 дадир (А).

[24] Бурҳониддин Соғарчий XII асрда ўтган йирик руҳонийлардан. Умар Хаттоб наслидандир. Руҳобод мозори уникидир

www.ziyouz.com kutubxonasi

Балки ҳар нима қилса, эрларнинг ҳиммати қилади.[25]

1284/1868 да Бухоро амири ва рус аскари орасида бўлган уруш натижасида амир қўшини қочиб, Самарқанд рус қўшини қўлига кирди. 1297/1879да руслар Амир Темур тамонидан Қутби чордаҳўм мозори устида солинган кошинлик гўзал ва юксак бинони милтиқ дориси билан тубидан учуртириб буздилар ва қабр ерини тупроққўрғон аталган қўрғонга (крепостга) киргиздилар. Шунинг учун юқорида ёзилган йилда бу сатрларни ёзувчи мен, Самарқанд қозиси мулло Мир Низомиддин Қутби чордаҳўм суякларини (нусхада "гавдасини" деган), вилоят ҳокимига илтимос ва илтижо қилиб, Аббос ўғли Қусам мозориниг ғарбий-шамолида, Дониёл мозорига бориладиган катта йўл ёқасида, мозорнинг хизматчилари ва шипиргувчилари ёрдами билан кўчириб кўмдик". Бу ҳарфларни ёзувчи 1297да ўз кўзи билан кўриб ва ўз қўлига Қутбнинг қутлуғ бош суягини олган; ҳеч бир ўзгартирмасдан айтадирким, "ушбу кутлуғ бошнинг суяги бурун устигача бир бўлак бўлиб, кўз ўрни кўринмас эди"[26].

Қутби Чордаҳўм мақоми ва тарихий тақдири: Инклюзив таълим ва замонавий илмий ёндашув асосида таҳлил.

Абу Тоҳирхожанинг "Самария" асари ва Самарқанд қозиси Мулло Мир Низомиддиннинг изоҳлари асосида келтирилган мазкур тарихий парча маънавий, меъморий, сиёсий ва энг муҳими — инклюзивлик (ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятдаги ўрни ва салоҳияти) жиҳатидан жуда чуқур илмий таҳлилни талаб этади.

Ушбу матнни замонавий илмий-методологик ва инклюзив ёндашувлар асосида қуйидаги йўналишларда таҳлил қиламиз:

1. Инклюзив ёндашув ва шахс салоҳияти: Шайх Нуриддин Басир мисоли.

Матнда Қутби Чордаҳўм номи билан машҳур бўлган Шайх Нуриддин Басир ҳақида шундай дейилади:

""Басир" шунинг учун деганларким, у киши онадан сўқир туғилган бўлса ҳам, валийлик нури билан барча кўргуликларни кўрар эди".

- **Инклюзив талқин:** Замонавий инклюзив таълим ва ижтимоий парадигма жиҳатидан қараганда, жисмоний имкониятнинг

[25] Абу Тоҳирхожа Самарқандий. Самария (Самарқанд мозорлари зикри). Форсчадан Абд ул-Мўмин Сатторий таржимаси (1921). – Т.: "Янги аср авлоди", 2009. – Б.138-139.
[26] Ўша асар.- Б.191-192.

www.ziyouz.com kutubxonasi

чекланганлиги (бу ҳолатда туғма кўзи ожизлик) инсон ақлий, маънавий ва касбий камолотига тўсиқ бўла олмайди. Ўрта асрлар шарқ тафаккурида бундай шахслар чеккага суриб қўйилмаган, балки уларнинг ички салоҳиятига (*интуиция, маънавий идрок, руҳий басират*) таянилган.

- **“Басир” сўзининг маъноси:** Форс тилидан таржима қилинганда “кўрувчи”, “нозир”, “огоҳ” деган маъноларни англатади. Қизиғи шундаки, туғма кўзи ожиз инсонга «Басир» лақабининг берилиши унинг жисмоний камчилиги устидан маънавий ғалабасини, ташқи кўриш органлари йўқлигига қарамай, жамият ва олам жараёнларини юксак даражада ҳис эта олганини илмий ва рамзий жиҳатдан кўрсатади.

2. Ижтимоий интеграция ва географик миграция.

Шайх Нуриддиннинг фаолиятида минтақалараро интеграция ва илмий-маънавий марказларнинг алмашиши яққол сезилади.

- У Тошкент вилоятининг Нўшкент ва Куйи Орифон қишлоқларида камол топиб, Шайх Зайниддин Куйи Орифонийдан таълим олади.
- Кейинчалик ўз даврининг илм ва маданият маркази бўлган **Самарқандга** кўчиб ўтади.
- Новадон булоғи бўқасидаги “Кўк мачит”да фаолият юритиб, зикрни жаҳрия йўли билан айтиши, одамларни «олислик ўрнидан яқинлик даражасига етказиши» — унинг кучли педагогик, тарбиявий ва психологик таъсир кучга эга бўлган психотерапевтик-маънавий муҳит яратганидан далолат беради.

3. Сиёсий-меъморий контекст ва Амир Темурнинг дунёқараши.

Матнда Амир Темурнинг Қутби Чордаҳўм мазорини Самарқанд аркига киритиб, улуғвор бино қурдиргани ва гумбазига олтин қубба ўрнатгани келтирилган.

- **Тарихий-сиёсий таҳлил:** Амир Темур ўз даврида илм аҳли, авлиёлар ва сўфийларга таянган ҳолда марказлашган кучли давлат асосларини мустаҳкамлаган. Шайх Бурҳониддин Соғарчийнинг тавсияси билан бу қадамнинг ташланиши сиёсий ва маънавий ҳокимиятнинг ўзаро уйғунлигини таъминлаган.
- **Байтнинг фалсафий мазмуни:** Амир Темурнинг мазкур мазор атрофида айланиб ўқиган шеъри:

Кор на ин гумбази гардон кунад, Ҳарчи кунад ҳиммати мардон кунад.

www.ziyouz.com kutubxonasi

(Ишларни қиладиган шу айланувчи гумбаз — фалак эмас, балки ҳар нима қилса, эрларнинг ҳиммати қилади).

Бу инсон иродаси, фаол ҳаракати ва матонати тақдир ёки фалак гардишидан устун туришини англатувчи чуқур гуманистик ва фалсафий ғоядир.

4. Мустақиқ илмий далил: Антропологик ва тарихий манба сифатида.

Қози Мир Низомиддиннинг 1297 йилдаги воқеани ўз кўзи билан кўриб ёзгани қимматли тарихий-антропологик фактдир:

"...ушбу қутлуғ бошнинг суяги бурун устигача бир бўлак бўлиб, кўз ўрни кўринмас эди".

- **Илмий изоҳ:** Бу анатомик тавсиф Шайх Нуриддин Басирнинг ҳақиқатан ҳам туғма суяк патологияси (микрофтальмия ёки анофтальмия — кўз алмасининг ривожланмаслиги билан боғлиқ туғма нуқсон) билан туғилганини илмий жиҳатдан тасдиқлайди. XIX аср охиридаги мутахассис томонидан қабрнинг кўчирилиши ва суяк қолдиқларининг қайта дафн этилиши тарихий манбаларнинг ишончлилигини оширади.

Мазкур тарихий маълумот фақатгина диний ёки авлиёлар тарихига оид матн эмас, балки:

1. Ногиронлиги бор **шахсларнинг** жамиятда нақадар юксак мавқеъга эга бўлиши мумкинлигини кўрсатувчи тарихий исбот;
2. Ўрта асрлардаёқ инсоннинг жисмоний нуқсони унинг ижтимоий ва маънавий фаолиятига тўсқинлик қилмаганини кўрсатувчи **инклюзив тафаккур намунаси**;
3. Самарқанд шаҳрининг асрлар давомидаги меъморий, сиёсий ва маданий ўзгаришларини акс эттирувчи муҳим **тарихий ҳужжат** сифатида катта илмий аҳамиятга эга.

ИЛМ ВА ФАЗИЛАТ СОҲИБАСИ: СИТТУЛ ХУТАБО

Ислом тарихида нафақат эр кишилар, балки кўплаб оқила, олима ва муҳаддиса аёллар ҳам илм-фан ва маърифат ривожига беқиёс ҳисса қўшганлар. Ана шундай муҳтарама ва ибратли симолардан бири — **Ситтул Хутабо**дир.

Ситтул Хутабонинг ҳаёт йўли — жисмоний имконияти чекланганлик инсоннинг юксак мақсадларга эришишига ва илм чўққиларини забт этишига ҳеч қачон тўсиқ бўлолмаслигига ёрқин мисолдир. Унинг матонати, илмий мероси ва қолдирган ибратли

www.ziyouz.com kutubxonasi

изи бугунги кун ёшлари, хусусан, илм йўлини танлаган хотин-қизлар учун ҳақиқий намуна бўлиб хизмат қилади.

Шайх Тақиййиддин Али ибн Абдулкофий ас-Субкий (ҳижрий 683–756 / милодий 1284–1355) — мамлуклар даврида яшаб ўтган буюк ислом олими, шафиъий мазҳабининг йирик фақиҳи, муҳаддис, муфассир, калом олими ва Қоҳира ҳамда Дамашқнинг бош қозиси (қозиул-қузот) бўлган. Унинг қизи ҳам Ситтул Хутабо ўз даврининг олима аёллар жумласидан бўлган.

Бу ҳақда Ризоуддин Фахриддин ўғли “Машҳур хотунлар” номли асарида қуйидагиларни баён этган: “Ситтул Хутабо Шайх Тақиййиддин Али ибн Абдулкофий Субкийнинг қизи. У Ибн Саввофдек мўътабар олимлардан илм ўрганиб, кўзлари ожиз бўлса ҳам, илму фазилат эгаси бўлиб етишди. Кўзлари соғ қизларга ибрат.

Ситтул Хутабо Зайнаб бинти Аммоднинг холаси ва устозидир. Муҳаддис Бадриддин ибн Абу Фатҳ ва Сариуддин Маслолийнинг оналари бўлган муҳаддиса Сутайта бу аёлнинг синглисидир”.[27]

Ушбу тарихий маълумот **инклюзив таълим (inclusive education)**, **имконияти чекланган шахсларнинг жамиятдаги ўрни** ва **педагогик дефектология** нуқтаи назаридан жуда катта илмий-амалий ва тарбиявий аҳамиятга эга.

Ситтул Хутабо ва унинг оиласи мисолидаги маълумотларни замонавий инклюзив таълим концепцияси билан боғлаган ҳолатда **бир неча асосий илмий йўналишларда** таҳлил қилиш мумкин:

1. Замонавий инклюзив таълим тамойиллари ва Ситтул Хутабо тажрибаси.

Инклюзив таълим — бу инсоннинг жисмоний ёки руҳий хусусиятларидан қатъи назар, унинг сифатли таълим олиш ҳамда жамиятга тўлақонли интеграциялашув ҳуқуқини таъминлайдиган тизимдир.

Тўсиқсиз таълим муҳити (Inclusive Learning Environment): Ситтул Хутабо кўзлари ожиз (кўриш бўйича имконияти чекланган) бўлишига қарамай, Ибн Саввоф каби йирик олимлардан бевосита сабоқ олган. Бу ўша даврда (XIV аср Мамлуклар даври) инклюзив таълимнинг муҳим шарти бўлган **"эшитиш ва ёдлаш орқали таълим олиш" (аудиал таълим)** методологияси юқори даражада ривожланганини кўрсатади.

[27] Ризоуддин Фахриддин ўғли. Машҳур хотунлар./ Араб алифбосидаги усмонли турк тилидан М. Эшмуҳамедова ва Б. Умурзақов таржимаси. – Т.: “Navroz”, 2019. -Б.173.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Имкониятларни чекланмаслиги: Замонавий дефектология ва махсус педагогикада *"компенсатор имкониятлар"* тушунчаси мавжуд. Яъни, инсоннинг бир аъзоси суст ривожланса ёки шикастланса (кўриш), бошқа анализаторлар (эшитиш, хотира, тафаккур) кучлироқ компенсация қилади. Ситтул Хутабонинг кўзи ожизлигига қарамай илмда юксак мақомга эришиши — компенсатор механизмлар ва тўғри ташкил этилган ўқув жараёнининг яққол натижасидир.

2. Ижтимоий ва Оилавий Муҳитнинг Ўрни (Social & Familial Support System).

Инклюзив таълимнинг энг муҳим устунларидан бири — **оила ва ижтимоий муҳитнинг қўллаб-қувватлашидир (Supportive Environment)**.

Оиланинг интеллектуал ва маънавий кўмаги: Ситтул Хутабонинг отаси — ўз даврининг бош қозиси ва йирик олими Тақиййиддин ас-Субкий бўлган. Бу оилада алоҳида эҳтиёжли фарзандга четда қолган ёки имконияти чекланган шахс сифатида эмас, балки **тенг ҳуқуқли ва салоҳиятли таълим олувчи** сифатида қаралган.

Стигматизацияни енгиб ўтиш: Ўрта асрларда кўплаб жамиятларда жисмоний нуқсони бор шахсларга нисбатан салбий қарашлар (стигма) мавжуд бўлган бир пайтда, ислом илмий муҳитида ва ас-Субкий хонадонида Ситтул Хутабога олий маълумот берилгани ва у устоз даражасига кўтарилгани — жамиятдаги **инклюзив ва бағрикенг (толерант) қарашнинг** юқори даражада бўлганини исботлайди.

3. Таълим Олувчидан "Таълим Берувчи"га Ўтиш: Ижтимоий Инклюзиянинг Юқори Босқичи.

Инклюзиянинг энг олий мақсади — алоҳида эҳтиёжга эга шахсни шунчаки жамиятга мослаштириш эмас, балки уни **жамияга қиймат ва фойда келтирувчи фаол субъектга** айлантиришдир.

Педагогик фаолият ва устозлик: Маълумотда келтирилишича, Ситтул Хутабо Зайнаб бинти Аммоднинг холаси ва **устози** бўлган. Яъни у фақат билим олувчи (пассив) бўлиб қолмай, бошқаларга, шу жумладан соғлом инсонларга ҳам сабоқ берадиган **устоз (актив субъект)** даражасига етган. Бу инклюзив жамиятнинг энг мукаммал моделидир.

Ибрат ва мотивация манбаи: Ризоуддин Фахриддиннинг *"Кўзлари соғ қизларга ибрат"* дейиши — замонавий инклюзив тарбия ва мотивацион психологик ёндошувга тўлиқ мос келади. У

www.ziyouz.com kutubxonasi

жисмоний имконияти тўлиқ бўлган шахсларга ўз имкониятларини қадрлаш ва янада фидойи бўлиш учун маънавий мезон сифатида кўрсатилмоқда.

4. Генеалогик ва Интеллектуал Династия (Педагогик ва Илмий Занжир).

Матнда Ситтул Хутабонинг синглиси Сутайта ва унинг фарзандлари (муҳаддислар Бадриддин ва Сариуддин) ҳақида эслатиб ўтилиши оиладаги умумий муҳитнинг нақадар илмий бўлганини кўрсатади.

Инклюзив муҳитда ўсган ва муваффақиятга эришган шахс (Ситтул Хутабо) атрофидаги бошқа оила аъзоларига ва кейинги авлодга ҳам **интеллектуал ва маънавий таъсир** кўрсатади.

Бу эса алоҳида эҳтиёжли шахсларга берилган тўғри эътибор ва таълим нафақат шу шахснинг ўзини, балки бутун бир оила ва жамиятнинг ривожланишига хизмат қилишини илмий асослаб беради.

Ризоуддин Фахриддин ўғлининг "Машҳур хотунлар" асаридаги ушбу парча — миллий ва исломий меросимизда инклюзив таълим тажрибаси аввалдан мавжуд **бўлганини** кўрсатувчи муҳим тарихий манбадир.

Ситтул Хутабо феномени шуни исботлайдики:

1.Инсоннинг салоҳияти жисмоний имкониятлар билан чекланмайди;

2.Тўғри ташкил этилган педагогик муҳит ва оилавий қўллаб-қувватлаш ҳар қандай тўсиқни енгишга ёрдам беради;

3.Инклюзив таълим нафақат замонавий Ғарб концепцияси, балки шарқона ва исломий маърифатпарварликнинг ҳам узвий бир қисми бўлган**.**

ЖОН МИЛТОН ФЕНОМЕНИ

Жон Милтон (John Milton, 1608–1674) — буюк англиялик шоир, файласуф, сиёсий арбоб ва давлат котиби. У жаҳон адабиёти тарихида Шекспир билан бир қаторда турли даражада эътироф этиладиган мутафаккирлардан биридир. Унинг энг машҳур асари — инсониятнинг гуноҳга ботиши ва жаннатдан қувилиши мавзусига бағишланган **"Йўқотилган жаннат" (Paradise Lost)** эпик достони ҳисобланади.

Милтон умрининг ўрталарига келиб, аниқроғи 1652 йилда ўта кучли зўриқишлар ва касаллик туфайли **тўлиқ кўриш**

www.ziyouz.com kutubxonasi

қобилиятидан (кўрмайдиган ҳолатга) маҳрум бўлган. Бироқ у ўз фаолиятини тўхтатмади ва асосий шеърий асарларини айнан кўрмайдиган даврида яратди.

Жон Милтоннинг инсон эрки, ақл, виждон ва эътиқод ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли фикрларидан намуналар:

- Кўзнинг ожизлиги эмас, балки руҳнинг ожизлиги ҳақиқий кўрликдир.
- Менга барча бошқа эркинликлардан кўра, виждон амрига кўра эркин фикрлаш, гапириш ва эътиқод қилиш эркинлигини беринг.
- Ҳақиқат билан ёлғон очиқ жангда тўқнашганда, ҳақиқатнинг енгилганини ким кўрган? Тўсиқсиз ва очиқ курашда ҳақиқат доимо ғолиб келади.
- Эркинликни севмайдиган инсонлар фақат адолатсизлик ва зулмга хизмат қилишни хоҳлайдиганлардир.
- Кечириш — инсонга берилган энг олий фазилатдир. У кечирган одамни ҳам, кечирилган одамни ҳам улуғлайди.
- Ақлли инсон ўз хатоларидан сабоқ олади, доно инсон эса бошқаларнинг хатоларидан хулоса чиқаради.
- Тақдир ўз-ўзидан шаклланмайди, уни инсоннинг эзгу ёки ёвуз танловлари белгилаб беради.

Жон Милтоннинг ҳаёти ва ижоди инклюзив таълим, маданий интеграция ва реабилитация психологияси нуқтаи назаридан муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга.

Инклюзив жамият концепциясининг бош ғояси — инсон бирор жисмоний имкониятидан айрилса ҳам, жамиятнинг тўлақонли аъзоси бўлиб қолиши ва фойдали меҳнат билан шуғулланиши мумкинлигидир. Жон Милтон кўриш қобилиятсизлиги бошлангач ҳам сиёсий ва ижтимоий фаолиятини тўхтатмади, давлат котиби сифатида муҳим ҳужжатларни тайёрлашда ўз ҳиссасини қўшди.

Педагогика ва тифлопедагогикада инсон бирор сезги аъзосидан маҳрум бўлганда, унинг бошқа руҳий ва интеллектуал захиралари фаоллашиши илмий жиҳатдан исботланган.

Милтон кўрмай қолгач, ўзининг улкан хотирасига таянди. У шеър мисраларини хаёлида тўлиқ шакллантириб, ёдда сақлаб турди ва кейинчалик уларни ёрдамчиларига (котибларга) диктант қилиб ёздирди.

Бу ҳолат махсус педагогикада компенсация эффектининг ёрқин амалий мисоли бўлиб, кўрмайдиган инсонларнинг ҳам ақлий ва ижодий салоҳияти соғлом инсонлардан ҳеч ҳам кам эмаслигини кўрсатади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Милтоннинг ҳаёти таълим ва тарбия жараёнида жисмоний тўсиқлардан кўра интеллект ва ирода асосий ўрин тутишини кўрсатади. У кўриш қобилиятини йўқотганига қарамай, антик фалсафа, тиллар ва илмий билимларни мукаммал эгаллаган инсон сифатида ўз даврининг илғор зиёлиси бўлиб қолди.

Ўз асарларида ва сиёсий трактатларида Жон Милтон ҳар доим эркинлик, инсон ҳуқуқлари, адолат ва тенглик ғояларини ҳимоя қилган. Унинг шахсий тақдири эса жамиятдаги стереотипларни бузиб, ҳатто оғир ногиронлик ҳолатида ҳам инсон юксак чўққиларни забт эта олиши мумкинлигининг тарихий исноти бўлиб хизмат қилган.

1. Жисмоний нуқсон ва ижтимоий-гуманистик парадигма.

Жон Милтоннинг ҳаёт йўли ва ижодий фаолияти инклюзив таълим фани, реабилитация психологияси ҳамда махсус педагогика учун фундаментал илмий аҳамиятга эга. Анъанавий тарзда тиббий модель кўриш қобилиятининг йўқотилишини касбий фаолиятнинг тугаши сифатида баҳоласа-да, Милтон феномени **ижтимоий ва бихевиорал модель**нинг устуворлигини исботлайди. Бунда инсоннинг биологик нуқсони унинг ижтимоий ва ижодий фаоллигини чеклай олмаслиги, балки муҳит ва шахсий ироданинг ўзаро уйғунлиги ҳал қилувчи рол ўйнаши намоён бўлади.

2. Тифлопедагогикада компенсация эффекти ва нейропластиклик .

Педагогика ва тифлопедагогика назариясида бирор сезги аъзоси (хусусан, кўриш) фаолиятининг издан чиқиши организм-нинг бошқа қисмлари ва руҳий жараёнларнинг фаоллашувига олиб келиши илмий жиҳатдан асосланган.

- **Хотира ва тафаккурнинг гипертрофиялашуви:** Милтон кўриш қобилиятидан маҳрум бўлгач, унинг эшитиш хотираси, аналитик тафаккури ва ички вербал образларни яратиш қобилияти мислсиз даражада ривожланди. У "Йўқотилган жаннат" каби минглаб мисралардан иборат монументал эпик асарни тўлиқ хаёлида шакллантириб, тизимлаштира олди.
- **Адаптив кўникмалар (Coping strategies):** Ёрдамчилар (котиблар) институтидан фойдаланиш ва ахборотни оғзаки қабул қилиб, уни қайта ишлаш методикаси замонавий инклюзив таълимда **адаптив технологик ёндашувлар**нинг тарихий прототипи ҳисобланади.

3. Инклюзив таълим ва ижтимоий интеграция тамойиллари.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Инклюзив таълимнинг бош мақсади — ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятдан ажралиб қолишининг олдини олиш ва уларни меҳнат жараёнига фаол жалб этишдир.

- **Фаол фуқаролик позицияси:** Жон Милтон кўрмайдиган ҳолатга келганидан кейин ҳам давлат котиби сифатида муҳим сиёсий ва ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлашда давом этди. Бу инклюзив жамиятнинг энг муҳим шарти — шахснинг ўз салоҳиятига яраша жамиятга наф келтириш ҳуқуқи ва имконияти сақланиб қолиши кераклигини кўрсатади.
- **Стереотипларни трансформация қилиш:** Жамиятда кўпинча ногиронлик шахсни ожиз ёки қарам деб ҳисоблаш стереотипини келтириб чиқаради. Милтоннинг интеллектуал қудрати ушбу нотўғри қарашларни илмий ва бадиий даражада бузиб ташлади.

4. Интеллектнинг жисмоний тўсиқлардан устунлиги ва педагогик хулосалар.

Таълим ва тарбия жараёни учун Милтон тажрибасидан келиб чиқадиган муҳим илмий хулосалар:

1. **Интеллектуал автономлик:** Таълим тизимида ўқувчининг жисмоний нуқсонига эмас, унинг билиш жараёнларига (когнитив салоҳият) таяниш лозим. Милтон антик фалсафа, тиллар ва илмий билимларни чуқур эгаллагани туфайли нуқсонни ақл билан енга олди.
2. **Арт-терапия ва сублимация:** Оғир жисмоний жароҳат ёки касалликни ижодий фаолиятга йўналтириш (сублимация) инсоннинг руҳий мувозанатини сақлаш ва ҳаётдан мазмун топишнинг энг кучли воситасидир.

Жон Милтоннинг ҳаёти инклюзив таълим ва реабилитация фанининг тирик назарий испотидир. Унинг шахсий мисоли шуни кўрсатадики, таълим ва юксак ирода одамни ҳатто энг оғир жисмоний тўсиқлардан ҳам устун қўя олади. Инклюзив жамият концепцияси айнан шундай шахсларнинг эркин ривожланиши учун тенг шароит ва имкониятлар муҳитини яратишга хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛЮДВИГ ВАН БЕТХОВЕН ФЕНОМЕНИ

Людвиг ван Бетховен (1770–1827) — немис композитори, пианиночи ва дирижёр, вена классик мусиқа мактабининг сўнгги йирик вакили ҳамда романтизм даврига ўтиш даврининг энг буюк симоларидан биридир. У жаҳон мусиқа санъати тарихидаги энг нуфузли ва машҳур композиторлардан бири ҳисобланади.

Бетховен 1770 йил декабрь ойида Германиянинг Бонн шаҳрида мусиқачилар оиласида дунёга келган. Отаси Иоганн уни ёшлигидан қаттиққўллик билан мусиқага ўргатган ва ундан "иккинчи Моцарт" чиқаришни мақсад қилган.

1792 йилда у Австриянинг Вена шаҳрига кўчиб ўтади ва умрининг охиригача шу ерда яшайди. Венада у композитор Йозеф Гайндан сабоқ олади ва тез орада виртуаоз пианиночи ҳамда новатор композитор сифатида ном қозонади.

Бетховен ҳаётининг энг фожиали, аммо шу билан бирга энг ибратли томони унинг эшитиш қобилияти билан боғлиқ.У 26 ёшларида (1796 йил атрофида) тиннит (қулоқда шовқин) ва эшитишнинг сустлашишидан азият чека бошлайди.

1814-1816 йилларга келиб у тўлиқ эшитиш қобилиятидан маҳрум бўлади (пўлатдек кар бўлиб қолади).1802 йилда у чуқур руҳий тушкунликка тушиб, ака-укаларига “**Гейлигенштадт васияти”** (*Heiligenstadt Testament*) номли мактубини ёзади. Унда ўз азоблари ва ҳатто ўз жонига қасд қилиш хаёллари ҳақида сўзлайди, аммо санъатга бўлган чексиз муҳаббати ва бурчи уни яшашга ва ижод қилишга ундайди.

Тўлиқ кар бўлиб қолган бўлса-да, Бетховен мусиқа асарларини ёзишда давом этди. У мусиқани физик қулоқ билан эмас, балки мукаммал ички эшитиш ва математик-гармоник тафаккури орқали яратди.

Бетховен ижоди одатда уч даврга бўлинади:

Эрта давр (1802 йилгача): Гайдн ва Моцарт ғоялари ҳамда классик анъаналари асосида шаклланган давр. *Машҳур асарлари:* 1-ва 2-симфониялар, дастлабки фортепиано сонаталари (масалан, *“Патетик соната”*, “*Ойдин соната”*).

Ўрта (Қаҳрамонлик) даври (1802–1812): Касалликка қарши кураш ва кучли драматизм билан суғорилган давр. *Машҳур асарлари: 3*-**симфония (“Қаҳрамонона” / *Eroica*):** Аслида Наполеонга бағишланган, аммо у ўзини император деб эълон қилгач, бағишлов йиртиб ташланган. **5-симфония:** Машҳур

www.ziyouz.com kutubxonasi

“Тақдир зарбаси” (Fate motif) тузилишига эга. **6-симфония (“Пасторал”):** Табиатга бўлган муҳаббатини ифодалайди. “*Фиделио”* операси, “*Эгмонт”* увертюраси, 5-фортепиано концерти (“Император”).

Сўнгги давр (1812–1827): Тўлиқ карлик даври бўлиб, бу даврда асарлар янада чуқур, интеллектуал ва фалсафий мазмун касб этади. **9-симфония (*Symphony No. 9*):** Жаҳон мусиқа санъатининг чўққиларидан бири. Унда илк бор симфоник мусиқага хор ва солистлар ижроси киритилган (Фридрих Шиллернинг “Шодликка қасида” шеъри асосида).*Missa Solemnis* (Тантанали месса), сўнгги фортепиано сонаталари ва сўнгги торли квартетлар.

Бетховен мусиқани шунчаки аристократия учун кўнгилочар восита эмас, балки инсониятнинг руҳий кечинмалари, эркинлик, тенглик ва мустақиллик учун курашини ифодаловчи олий санъат даражасига кўтарди.Бетховеннинг ҳаёти ва ижоди эшитиш имконияти чекланган ва оғир синовларга дуч келган шахслар учун ирода, бардош ва инклюзив психологик чидамлиликнинг энг ёрқин жаҳон намуналаридан биридир.

Людвиг ван Бетховеннинг мусиқа, инсон иродаси, санъат ва ҳаёт синовлари ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли ҳикматли сўзларидан намуналар:

- Мусиқа — бу барча донолик ва фалсафадан кўра олийроқ ваҳий (кашфиёт)дир.
- Нотани хато чалиш — бу аҳамиятсиз нарса, аммо ҳис-туйғусиз ва эҳтироссиз чалиш — кечириб бўлмас хатодир.
- Санъат ва билимда чегара йўқ; улар инсонни худолик даражасигача кўтаради.
- Мен тақдирнинг бўғзидан тутаман, у мени ҳеч қачон бутунлай эгаллаб ололмайди ва синдира олмайди.
- Инсон ўз бошига тушган кулфатларга қарамай, мардонавор курашиб, эзгулик йўлида қолса — у ҳақиқий буюк инсондир.
- Тўсиқлар мени тўхтатиш учун эмас, балки мени янада кучлироқ қилиш учун берилган.
- Инсонни фақат эзгулик ва эзгу амалларгина бошқалардан улуғроқ қила олади.
- Юракдан чиққан нарсагина бошқаларнинг юрагига етиб боради.
- Бахтли бўлишни хоҳласангиз, атрофингиздагиларга бахт улашинг, чунки бошқаларни бахтли қилишдан кўра олийроқ қувонч йўқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Келтирилган маълумотлар ва тарихий манбалар асосида **Людвиг ван Бетховен феноменини** инклюзив таълим, сурдопедагогика, когнитив психология ҳамда реабилитация назарияси нуқтаи назаридан қуйидаги илмий йўналишлар бўйича таҳлил қилиш мумкин:

1. Сенсор компенсация ва ички когнитив модель (Sensory Compensation & Mental Mapping).

Инклюзив таълим ва махсус психологияда инсоннинг бир сенсор канали (эшитиш) ишдан чиққанда, бошқа когнитив ва сенсор тизимларнинг функционал фаоллашуви (нейропластиклик) содир бўлиши фундаментал қонуният ҳисобланади.

Мукаммал ички эшитиш (Auditory Imagery): Бетховен тўлиқ кар бўлиб қолган бўлса-да, мусиқа яратишда давом этгани унда ички мусиқий тафаккур ва хотиранинг юқори даражада ривожланганини кўрсатади. У физик акустик тебранишларни эшитмаса-да, гармония, ритм ва полифониянинг мукаммал математик-тизимли когнитив харитасини ички идрок орқали шакллантирган.

- **Сурдопедагогик хулоса:** Сенсор аъзонинг чеклангани инсоннинг абстракт ва интеллектуал тафаккур қилиш имкониятини тўхтатмайди. Инклюзив таълимда эшитиш ногиронлиги бор ўқувчиларнинг визуал, пространствовий (фазовий) ва когнитив компенсация имкониятларига таяниш зарур.

2. Психологик резилентлик ва посттравматик ўсиш (Resilience & Post-Traumatic Growth)

Инклюзив таълимнинг муҳим психологик концепцияларидан бири бу — **психологик чидамлилик (резилентлик)** ва шахснинг инқирозли ҳолатларни ижобий ривожланиш омилига айлантира олишидир.

- **“Гейлигенштадт васияти” ва экзистенциал бурилиш:** 1802 йилдаги чуқур руҳий тушкунлик ва суицидал хаёллар шахснинг депрессив инқироз даврини акс эттиради. Аммо Бетховеннинг санъат ва масъулият ҳисси сабабли яшашда ва ижодда давом этиши унинг ички психологик бардошини кўрсатади.
- **Ижодий даврлар трансформацияси:** Эшитиш қобилияти сустлашган сари унинг ижодида «Қаҳрамонлик даври» (3-, 5-симфониялар), пўлатдек кар бўлганидан сўнг эса чуқур фалсафий ва интеллектуал “Сўнгги давр” (9-симфония, *Missa Solemnis*) бошланди. Бу жараён травма ва жисмоний чекловнинг шахсий ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

ижодий ўсишга (*Post-Traumatic Growth*) туртки бўлганини илмий асослайди.

3. Меҳнат ва касбий реабилитация ҳамда инклюзив жамият.

Замонавий инклюзив педагогика шахсни жамиятга муваффақиятли интеграция қилишда **ижтимоий модель (Social Model of Disability)** тамойилларига таянади.

- **Касбий фаолиятнинг узилмагани:** Бетховен эшитиш қобилиятини йўқотган бўлса-да, пианиночилик ва дирижёрликдан тўлиқ воз кечмай, асосий эътиборини композиторликка қаратди. Бу ҳолат унинг жамиятдаги касбий ва ижтимоий мавқеини сақлаб қолишига хизмат қилди.
- **Санъат воситасида гуманизм:** Унинг 9-симфониясидаги «Шодликка қасида» ғояси инсониятнинг тенглиги, биродарлиги ва эркинлигини тарғиб қилади. Бу эса инклюзив таълимнинг марказий фалсафаси — ҳар бир инсоннинг қадри ва тенг ҳуқуқлилиги тамойиллари билан тўлиқ мутаносибдир.

4. Инклюзив таълим амалиёти учун хулосалар.

Бетховен феноменини ўрганиш замонавий инклюзив таълим учун қуйидаги амалий-методик тавсияларни беради:

1. **Ички потенциални юзага чиқариш:** Жисмоний ёки сенсор нуқсони бор ўқувчиларга баҳо беришда уларнинг чекланган аъзоларига эмас, балки сақланиб қолган кучли когнитив ва ижодий имкониятларига эътибор қаратиш зарур.
2. **Ирода ва мотивни шакллантириш:** ногиронлиги бор ўқувчиларда ички мотивация ва ижодий масъулиятни тарбиялаш психологик тўсиқларни енгиб ўтишнинг энг самарали воситаси ҳисобланади.
3. **Инклюзив маданиятни тарғиб қилиш:** Бетховен ҳаёти ва ижоди таълим муассасаларида эшитиш имконияти чекланган ва оғир синовларга дуч келган ўқувчилар учун инклюзив чидамлилик ва юқори зафарларнинг ёрқин тарихий ва илмий намунаси сифатида хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЛУИС БРАЙЛЬ ФЕНОМЕНИ

Луис Брайль (Louis Braille, 1809–1852) — француз тифлопедагоги, мусиқачи ва ўқитувчи, кўрмайдиган ва заиф кўрувчилар учун жаҳондаги илк универсал ўқиш ва ёзиш тизимини яратган буюк инсон.

Луис 3 ёшида отасининг чарм устахонасида асбоб билан эҳтиётсизлик оқибатида кўзини жароҳатлаб олган. Кейинчалик юзага келган инфекция унинг иккала кўзининг ҳам бутунлай кўрмай қолишига сабаб бўлган. Шунга қарамай, у ўткир ақли ва тиришқоқлиги туфайли Париждаги Кўрмайдиган болалар институтида муваффақиятли таълим олиб, кейинчалик ўша ерда ўқитувчи ва орган чалувчи мусиқачи бўлиб фаолият юритган. Унинг энг катта кашфиёти — кўрмайдиганлар учун **Брайль алифбоси**дир.

Луис Брайльнинг фаолияти замонавий инклюзив таълимнинг пойдевори ҳисобланади. Унинг инклюзив таълимга қўшган ҳиссаси қуйидаги жиҳатларда яққол намоён бўлади:

Инклюзив таълимнинг асосий шарти — ҳар бир ўқувчининг билим манбаларидан тенг фойдаланишини таъминлашдир. Брайль яратган қаварик-нуқтали алифбо (у ҳарбий шифр — "тунги ёзув"га асосланган эди) кўрмайдиган инсонларга мустақил равишда ўқиш, ёзиш, фан ва адабиётни ўзлаштириш имконини берди. Бунгача кўрмайдиган болаларга таълим бериш жуда чекланган ва оғир эди.

Брайль алифбоси туфайли кўрмайдиган ўқувчилар соғлом тенгдошлари билан бир қаторда илм олиш, китоб ўқиш ва мураккаб фанларни (математика, нота ёзувлари ва бошқаларни) ўрганиш имконига эга бўлишди. Бу инклюзив таълимнинг асосий ғояси бўлган — **"алоҳида эмас, биргаликда таълим олиш"** тамойилининг амалий тасдиғидир.

Луиснинг ўзи ҳам ногиронлиги бор инсон сифатида таълим олиб, кейинчалик ўқитувчилик қилгани кўрмайдиган болаларда ўз кучига бўлган ишончни уйғотди. У ўқувчиларга фақат фанни эмас, балки мустақил яшаш кўникмаларини ҳам ўргатди.

Бугунги кунда ҳам Брайль алифбоси дунё бўйлаб миллионлаб кўрмайдиган инсонлар учун таълим ва тараққиёт калити бўлиб хизмат қилмоқда. Унинг номи инклюзив таълим ва махсус педагогикада инсонпарварлик, тенглик ва имкониятлар чексизлигининг рамзига айланган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Луис Брайльнинг замондошлари ва шогирдлари томонидан ёзиб олинган ва бизгача етиб келган энг машҳур фикрлари:

- Бизга билим олишимиз ва мустақил бўлишимиз учун восита керак. Кўриш имкониятидан маҳрум бўлиш — бу ақл ва ижтимоий ҳаётдан узилиб қолишни англатмаслиги лозим.
- Кишиларни бир-бири билан боғлайдиган энг буюк нарса — бу сўз ва билимдир.
- Кўзларимиз дунёни кўра олмаса-да, бармоқларимиз орқали дунёни ҳис қилишимиз, ўқишимиз ва ўрганишимиз мумкин.
- Кўзи ожизлар ҳам бошқалар каби таълим олишга ва ўз салоҳиятини намоён этишга ҳақлидирлар.
- Менинг тизимим идеал бўлмаслиги мумкин, лекин у кўзи ожизларга зулматдан чиқиш ва ўз тақдирини ўз қўлига олиш имконини беради.

Луис Брайль фаолиятининг инклюзив таълим ва тифлопедагогика контекстидаги илмий-назарий таҳлили:

1. Ахборот алмашинувнинг инклюзив пойдевори.

Луис Брайльнинг ҳаёт йўли ва илмий-педагогик мероси замонавий **инклюзив таълим тизимининг фундаментал асоси** ҳисобланади. Тиббий модель нуқтаи назаридан кўриш қобилиятининг тўлиқ йўқотилиши оғир сенсор дефицит сифатида баҳоланса-да, Брайль томонидан яратилган тизим ушбу биологик чекланишнинг ижтимоий ва таълимий оқибатларини муваффақиятли бартараф этди. Унинг кашфиёти ногиронликни изоляция қилиш эмас, аксинча, жамиятнинг умумий таълим маконига интеграция қилиш мумкинлигини илмий ва амалий жиҳатдан исботлади.

2. Тифлопедагогикада тактилий ахборот ва универсал дизайн.

Инклюзив таълимнинг бош талабларидан biri — барча ўқувчиларнинг тенг равишда билим манбаларидан фойдаланишини таъминлашдир.

- **Тактилий сезги орқали ўқиш механизми:** Брайль алифбоси (қавариқ-нуқтали тизим) кўриш анализаторининг вазифасини тери-тактилий сезги тизимига кўчириш орқали когнитив фаолиятни давом эттириш имконини берди. Инсон миясининг нейропластиклик хоссаси туфайли бармоқ учларидаги рецепторлар орқали матнни ўқиш ва ўзлаштириш мумкинлиги илмий исботланди.
- **Универсал дизайн прототипи:** Ҳарбий шифр ("тунги ёзув") элементларини педагогик мақсадларга мослаштириши педагоги-

www.ziyouz.com kutubxonasi

када **трансдисциплинар ёндашув**нинг (фанлараро интеграция) ёрқин намунаси ҳисобланади.

3. "Алоҳида эмас, биргаликда" тамойилининг амалий тасдиғи.

Брайль алифбосининг жорий этилиши таълим муҳитида инклюзиянинг ижтимоий-психологик мезонларини тубдан ўзгартириб юборди:

- **Интеллектуал тенглик:** Ушбу алифбо орқали кўрмайдиган ўқувчиларфақат оддий матнларни эмас, балки математика, физика каби аниқ фанлар ҳамда мусиқа (нота ёзувлари) каби мураккаб соҳаларни ҳам соғлом тенгдошлари билан бир қаторда ўрганиш имконига эга бўлишди.
- **Сегрегациядан интеграцияга ўтиш:** Бунгача фақат махсус ва чекланган шароитларда сақланган кўрмайдиган болаларнинг умумий билим ва маданият жараёнларига қўшилиши инклюзив таълимнинг асл моҳиятини — ижтимоий тенглик ва эркинликни таъминлади.

4. Педагог шахси ва ўқувчи психологиясидаги трансформация.

Луис Брайльнинг ўзи ҳам ногиронлиги бор шахс сифатида таълим олиб, кейинчалик педагог ва мусиқачи сифатида фаолият юритгани махсус педагогикада **эмпатия ва идентификация** жараёнларининг муҳимлигини кўрсатади.

- Оғир жисмоний нуқсонга эга ўқитувчининг ўқувчиларга таълим бериши болаларда комплекс ва ижтимоий қўрқувларни йўқотиб, ўз кучига бўлган ишончни шакллантиради.
- У ўқувчиларга фақат назарий фанларни эмас, балки мустақил ҳаёт кечириш, жамиятда ўз ўрнини топиш кўникмаларини ҳам ўргатди, бу эса замонавий инклюзив таълимнинг социализация вақтидаги асосий вазифаси ҳисобланади.

Луис Брайль феномени шуни кўрсатадики, инклюзив таълим фақатгина меъёрий ҳужжатлар ёки жисмоний пандуслардан иборат эмас, балки бу — ахборот муҳитининг ҳамма учун очиқлиги ва универсаллигидир**.** Брайль алифбоси миллионлаб инсонларнинг таълим олиш, касб эгаллаш ва жамият тараққиётига ўз ҳиссасини қўшиши учун туганмас имкониятлар эшигини очган илмий-инсоний кашфиётдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

РЎЗИБОЙ ҲОФИЗ ФЕНОМЕНИ

“Машраби Соний” (Иккинчи Машраб) номи билан машҳур бўлган, асли исми Рўзибой Ҳофиз икки кўзи кўрмасада ҳаёти давомида бир қанча асарлар ёзган шоир сифатида машҳур бўлган. Бу ҳақда таниқли маърифатпарвар Пўлотжон Қаюмов қуйидагиларни ёзган эди: “Машраби Соний (Иккинчи Машраб). Бу киши қачон ўлгани тўғрисида маълумотимиз бўлмади. Ҳар ҳолда XVIII аср шоирларидан экани англашилади. Асли исми Рўзибой Ҳофиз экани 2та кўзи ҳам кўр бўлгани бир шеъридан маълум бўлади. Қори Файзулло Воиз бул кишининг Қарши шаҳридан деб айтганлари ёдимдадур.

Бул кишининг "Мабдаъи нур" номида тасаввуфга доир бир аҳлоқ китоби бор. Бу китоб бир неча марталаб тошбосмада босилиб чиқиб сотилган. Ҳар ҳовлида юрар эди.

Бу киши Мавлоно Жалолиддин Румий машҳур "Маснавий"сининг (форсча ёзилган аҳлоқ китоби) бошидан 18 бетга ўзбекча шарҳ боғлаб шунга, яъни мавлави Румийнинг сўзининг қувватлаб бир неча ҳикояларни мисол қилиб келтиради. Охири ўз фикрини қўшиб бир ғазал айтади. Ниҳоят ёпиштириб на шу маснавийдан мисол келтириб мана шунинг учун мавлавий шундай деган эди, деб уқтириб ўтади.

Бундан ташқари бу кишининг бир куллиёт девони ҳам бор. Банда Машраб деб тахаллус қўяди. Ҳофиз Рўзибой ғазалларидан бирида шундай нарсани ёзади.

Зоҳир отим Рўзибой ва Мавлавий ўғлим деган,
Машраби соний талаб бўлманг мени олдимга кел.

Машҳур шарқшунос Наливкин ўз китобида бу кишининг "Мабдаъи нур" номли асарини Машраб Намангонийга нисбат бериб, хато қилади. Бу (133 с.) киши ҳақиқатда тасаввуф шоиридир. Машраб Ҳофиз Рўзибойнинг

Хаста дил аҳли маънилар фано бўлди дариғ
Ҳосили ғам ... жабру жаво бўлди дариғ.

деб бошлаган байтлик мухаммасида аввал Ёрмуҳаммад қори деган бир шайхда тарбия олганининг, ул кўп олим ва Шоир ҳам аъмо эканининг кўрсатади. Ул вафот этгач, кейин Даҳбеддан кўчиб Қаршига келган.

Абдураҳмон Маҳдум ибн Халифа Сидлиқни тарбиясида бўлганининг ул киши бўлса 1260 нчи йилда ҳижрийда (1844 й.) вафот этганининг қайғуриб ёзиб афсусланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сомеъи соҳиб сатир Машрабдур Ҳофиз Рўзибой

Ҳоли онлар ўрнига девонабойу тийра рой

Куфр этиб рўза етиб соҳиб дуо бўлди дариғ

деб тугатади. Демак, Ҳофиз Рўзибой 1260/1844 йилларда тирик бўлгани кўринадир".[28]

"Машраби Соний" (Иккинчи Машраб) номи билан машҳур бўлган, асли исми Рўзибой Ҳофиз бўлган шоир ва мутасаввифнинг ҳаётий йўли ҳамда илмий-маърифий фаолиятини замонавий **инклюзив таълим** ва **инклюзив жамият** концепциялари асосида қуйидагича илмий таҳлил қилиш мумкин:

1. Сенсор бузилишлар (кўриш имконияти чекланганлик) ва ижтимоий адаптация.

Матнда шоирнинг иккала кўзи ҳам кўр бўлгани (тиббий нуқтаи назардан тўлиқ кўриш лаёқатини йўқотгани) очиқ кўрсатилган. Анъанавий қарашларга кўра, жисмоний ёки сенсор нуқсони бор шахслар ижтимоий жараёнлардан четда қолиши керакдек туюлади. Бироқ Рўзибой Ҳофиз мисолида бу стереотип бутунлай инкор этилади:

У нафақат оддий яшаган, балки мазкур матнда илмий-адабий фаолият билан шуғулланган.

Жалолиддин Румийнинг "Маснавий" асарига ўзбекча шарҳлар ёзган, шеърлар тўплами (куллиёт девон) ҳамда "Мабдаъи нур" номли тасаввуфга оид ахлоқ китобини яратган.

Бу ҳолат сенсор нуқсони бор шахсларнинг ҳам юқори интеллектуал салоҳиятга, чуқур тафаккурга ва ижодий қобилиятга эга бўла олишини илмий жиҳатдан исботлайди.

2. Мураббийлик ва шахсга йўналтирилган таълим (Mentorship & Inclusive Support).

Матнда Рўзибой Ҳофизнинг ўзи таълим олгани, жумладан, Ёрмуҳаммад қори деган шайхда тарбия топгани, ул зот ҳам "*кўп олим ва шоир ҳам аъмо (кўзи ожиз) экани"* алоҳида қайд этилган. Бу инклюзив таълимнинг энг муҳим тамойилларидан бири — **тенг тенгга (peer-to-peer ёки тажрибали мураббий ва ўқувчи) тизимининг** қадимдан мавжуд бўлганини кўрсатади:

Кўзи ожиз мураббийнинг яна бир кўзи ожиз ёки ногиронлиги бор шогирдни тарбиялаши ва илм чўққиларига олиб чиқиши замонавий махсус ва инклюзив педагогикада **устоз-шогирд анъанасининг муваффақиятли модели** ҳисобланади.

[28] Қаюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти: (материаллар ва хотиралар). – Тошкент: "Tamaddun", 2011. -Б.43-44.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу тизимда билим олишда жисмоний тўсиқлар эмас, балки руҳий яқинлик, илмий интилиш ва муҳит кўмаги асосий ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилган.

3. Интеллектуал интеграция ва жамиятда ўз ўрнини топиш.

Тасаввуф ва шеърият илми билан шуғулланиш юқори даражадаги хотира, аналитик тафаккур ва чуқур лингвистик билимларни талаб қилади. Рўзибой Ҳофизнинг "Мабдаъи нур" китобининг тошбосмада бир неча марта босилиб чиқиши ва халқ орасида кенг тарқалиши унинг жамиятда муносиб мавқега эга бўлганини кўрсатади:

Инклюзив таълимнинг бош мақсади инсонни жамиятдан ажратиб қўймасдан, аксинча, унинг билим ва салоҳияти орқали жамият тараққиётига ҳисса қўшишини таъминлашдир.

Шоирнинг асарлари орқали халқни ахлоққа, маърифатга чақириши унинг **нафақат таълим олувчи, балки жамиятга таълим берувчи фаол субъект** бўлганини тасдиқлайди.

Машраби Соний (Рўзибой Ҳофиз) феномени шуни кўрсатадики, кўриш имкониятининг чеклангани инсоннинг маънавий, ижодий ва илмий камолотига тўсқинлик қила олмайди. Тўғри таълим муҳити, устозлар кўмаги ва кучли шахсий ирода уйғунлашганда, ҳатто XIX аср шароитида ҳам инсон ўз имкониятлари чегарасини кенгайтириб, илм-фан ва адабиёт тарихида ўчмас из қолдириши мумкин. Бу эса инклюзив таълим концепциясининг нақадар ҳаётий ва илмий асосланган эканининг тарихий исботидир.

ХОЛМУҲАММАД ҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Холмуҳаммад қори 1857 йилда Фарғона вилоятининг ҳозирги Риштон туманининг Тўда қишлоғида туғилган. Оталари мулла Соҳибжон исмли киши бўлиб, ёшликларида вафот этади. Ота вафотидан кейин оналари Марғилонга олиб келиб, Чорвоқ маҳалласида бўлиб ўтаётган уламолар мажлисига топшириёб кетадилар. Ўшанда ҳеч ким болани қабул қилмаган экан. Аммо шу маҳаллалик мулла Абдурраҳим домла болани ўзи билан бирга олиб кетади ва қорихонага жойлаб қўяди. Ўша пайтда бўлиб ўтган бир воқеани эслаб, аллома кейинчалик шундай деган эдилар: Ҳар куни хуфтондан сўнг болалар "Мулк" (Таборак") сурасини тиловат қилар эдилар. Мен ўқишни билмас эдим. Юрагим эзилиб, Худо менга ҳам Таборак ўқишни насиб қилармикан, деб йиғлар эдим".

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аввалига алломанинг зеҳни суст бўлиб, кўп қийналадилар. Ҳатто бу ерда бир ярим йил тургач, шериклари Ғиёсиддин: “Холмад (Холмуҳаммад), энди уйинга бориб, онангни хизматини қилавер, бу ерда сендан қори чиқмайди. Чунки, бир ярим йилда ҳеч нарса бўлмадинг – дейишгача боради. Шундай қилиб 16 ёшда Қуръонни тўлиқ ёдлаб бўладилар.

Шу йили Абдурраҳим домлани Андижон қозиси хизматга чақириб, олиб кетади. Сафар олдидан устоз болани Қаландархона мадрасасига олиб бориб, Муҳаммад Амин домлага топшириб кетади. Дастлаб у зотда уч йил давомида “Тажвид Шотибий” ни таълим оладилар. Кўпинча дарсга кетаётиб махсиларини ечиб яланг оёқ борар эканлар. Етиб боргач, ариқда оёқларини ювиб, кирар эканлар.

Алломанинг зеҳнлари очилишига қуйидаги воқеа сабаб бўлган. Бир куни дарсга боргач, одатдагидек, эшик олдида устоз чиқишини кутиб турадилар. Қиш кунлари бўлгани учун қор ёға бошлайди. Қор устиларида бир қарич бўлгунича туриб қоладилар. Устоз чиққач, унга салом бериш учун эгилганларида бошларидаги қор бирга тўкилади. Буни кўрган устоз: “Холмуҳаммад, Аллоҳ сенга илм берсин, шунгача чақирмай туравердингми”, дея, дуо қиладилар. Шу туфайли аллома эшитганини ёдлаб қоладиган бўладилар.

Қўқон хони Худоёрхон сарой уламоларидан пашша баданни чақиб, қон сўриб турганида ўлдирилса таҳорат синиш ё синмаслиги ҳақида сўрайди. Сарой олимлари жавобдан ожиз бўлишади. Хон уларга уч кун муҳлат беради.

Хон олимларидан бири Марғилонга келиб, Холмуҳаммад қоридан сўрайди. Аллома: “Сизга айтиб бера олмайман, иложи бўлса мени ўзимни олиб боринг”, –дейдилар. Алломани Қўқонга олиб борадилар. Хоннинг қабулига кирадилар. Хон: “Жавоб бўлдими”, деб сўрайди. Улар қори домлага ишора қиладилар. Масалага қониқарли жавоб берадилар. Хон таъсирланиб: “Марғилоннинг бир аъмоси шундай бўлса, қолганлари қандай экан” –дея, таҳсин айтади.

Алломадан содир бўлган айни одоб ҳақида марғилонлик Тошпўлат ҳаким шундай дейди:

“Бизнинг ҳовлимиз Холмуҳаммад қори домла имомлик қиладиган Ширмонпаз масжидига яқин эди. Қори домла қачон ёлғиз қолди дегунча, кўпроқ мени чақиртирар эдилар. Бирга суҳбатлашиб ўтирар эдик.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бир куни шундай воқеа бўлди. Одатдагидек, масжиддаги ҳовуз бўйида суҳбатлашиб ўтирганимизда, бехосдан қори домла ўринларидан туриб, йўлга қараб, таъзим қилганча туриб қолдилар. Мен ҳайрон бўлдим. Чунки ҳеч ким йўқ эди. Шундай бўлса-да, мен ҳам туриб, у зотга шерик бўлдим. Бир оздан кейин кўчадан бир одам тентираганча ўтиб кетди. Афтидан ақли заиф экани билиниб турарди. У кетганидан кейин ҳам қори домла ўтирмадилар. Назаримда у масжиднинг нариги бурилишидан ҳам ўтиб кетгачгина жойларига ўтирдилар.

Мен бундай қилганлари сабабини билмай ҳайрон қараб турсам, сўз бошладилар. “Биласизми, бу кишининг аждодлари ўз даврида улуғ кишилар бўлишган, Марғилон халқига устозлик қилишган. Мен бу кишига ўшаларнинг ҳурматидан таъзим қилдим”, – дедилар. Ўшанда мен бу зотнинг каромат ва эҳтиромига қойил қолган эдим. Чунки домланинг ҳар икки кўзлари кўрмас эди”[29].

Аллома 1939 йил, 17 август куни 82 ёшда Марғилонда вафот этганлар. Бу ҳақда шундай дейилган:

Гулзори Марғинондин парвоз қилди булбул,
Гулғунчайи шариат хор узра қолди ҳамдам.[30]

Марғилонлик Тожиддин қори мулла Нуруддин махдум ўғли шундай дейдилар: Холмуҳаммад қори домла вафот этган куни мен сафарда эдим. Кечқурун уйга келсам, отам йиғлаб ўтирган эканлар. “Нима учун йиғлаяпсиз” – деб, сўрадим. “Икки сандиқ илмни ерга кўмиб келдик, болам”, – дедилар.

Алломанинг ён қўшнилари саййид Абдулаҳадхон тўра шундай дейди: “Мен қори домла ҳузурига тез-тез кириб, суҳбатлашиб, турар эдим. Бирор туш кўрсам ҳам дарҳол кириб, таъбирини сўраб олар эдим. Бир куни тушимда катта чинорни қулаб тушганини кўрдим. Чўчиб уйғониб кетдим. Таъбирини сўраш учун қори домла ҳузурига югурдим. Кирсам не кўз билан кўрайки, домла вафот этган эканлар. Тил билан айтмаслар-да, бу гал ҳам ҳол тили билан тушим таъбирини айтиб бергандилар гўё. Чинор у зотнинг ўзлари экан”.

Холмуҳаммад домла вафотига тарих

Қолди нигини холис мафқуд бўлди хотам,
Бу пийра золи кажрав кори ситам дамо-дам.

---

[29] Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Муҳаммад Юсуф Ҳазин (Хонақоҳий Ҳазрат Марғиноний). – Т.: “Sharq”, 2013.- Б.77.

[30] №2 йиғма жилд. Р.Файзуллаев кутубхонаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Баъзини маст мағрур айлаб қилиб сарафроз,
Баъзни доғ ҳасрат бирлан қилиб қадин хам.

Нисбатда эрди мақрун зотида мужтаҳидлик,
Исмида Холмуҳаммад қори лақаб муаззам.

Гулзори Марғинондин парвоз қилди булбул,
Гулғунчайи шариат хор узра қолди ҳамдам.

Фонуси динға эрди гўёки шамъ чашми,
Зулмат саҳрода тушди ислом аҳлиға мотам.

Меҳр ўти эрди ломеъ ҳуснида мазҳари хулқ.
Илми ҳадису тафсир мазмунидан мукаррам.

Хулқида моликият мерос анбиёға,
Бор эрди комилият тақвода мисли Адхам.

Амрози жаҳла эрди ҳар сўзи ани нофеъ,
Майдони гуфтигўда монанди Золу Рустам.

Ақл айди тарихи фавтиға бўйла шукри,
Ё кетди мазмунидин ўчди чироғи олам.[31]
(1358/ 1939.)

Мадраса устозлари қаторида марғилонлик буюк шайх ва тасаввуф намоёндаси Муҳаммадниёз эшон (қ.с.) алоҳида ўрин тутади. Бу зотга мадрасанинг устозлар жамоаси ва талабалар гуруҳи алоҳида эҳтиромли бўлишган. Буни у зот вафотига мадраса талабалари томонидан кўплаб тарих-марсиялар ёзилганидан ҳам билса бўлади.

Нақл қилишларича, марғилонлик бир неча киши саёҳат билан Қозоғистонга боришганда, ўша ердаги масжидга киришади. Масжиднинг имоми уларнинг марғилонлик эканликларини билиб: “Холмуҳаммад Қоридадани танийсизларми”, деб сўрабдилар. Шунда улар: “Ҳа, таниймиз. У кишига яқин маҳаллада турамиз”, дейишибди. Масжиднинг имоми тиз чўкиб, уларнинг этакларини

[31] “Холмуҳаммад қори вафотига марсия”. Р.Файзуллаев кутубхонаси. № 2- қўлёзма.

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўзларига суртиб, зиёрат қилган экан. Ўзининг номидан у кишининг номларига кўплаб дуо-ю саломлар етказишларини сўраган экан. Ҳамшаҳарлар қайтиб келишиб, бўлган воқеани етказганида, қоридада ҳовлига чиқиб, ўша томонга юзланиб, уч бора эгилганча таъзим қилган эканлар.

Марғилон шаҳридаги "Чуқур мадраса" мударриси Аҳмад Али махдум аллома ҳақида шундай деганлар: "Сўнги олти юз йил ичида Мовароуннаҳрда Холмуҳаммад қори каби аллома чиқмаган".[32] Тўғри, у кишидан кўра пешроқ олимлар кўп бўлган, лекин аъмо бўлгани ҳолда етук олим бўлиб етишгани бўлмаган экан. Чунки алломанинг кўзлари аъмо бўлган. Лекин зоҳир кўзлари кўрмаса-да қалб кўзлари очиқ бўлган. Жалолиддин Румий шундай ёзган эдилар:

Кўзни юмгил кўзга айлансин кўнгил,
Кўз бўлурми Ҳақни кўрмас бўлса ул.

Аллома қалби кўзга айланган шундай кишилардан эдилар[33].

Абдулазиз қори Ғолиб Марғиноний "Насаб" номли китобларида бу зот тўғрисида алоҳида тўхталиб, жумладан шундай дейдилар

"Мен бу соҳиб-каромат олий зот ҳақида қисқача бўлса ҳам маълумот бермай иложим йўқ. Чунки мени ҳақиқий устозим шу зотдирлар. Ушбу ёзаётганларим ҳеч қандай муболағасиз ҳақиқий маълумотлардир. Саккиз ёшларида чечак чиқиб, кўр бўлиб қолганлар. 25-30 ёшларигача етакчисиз юрганлар. Бирор нимани шарпасини умуман шаклни кўрар эканлар. Одамни ҳам. Лекин башарасини аниқлаёлмас эканлар. Хатни эса, мутлақо кўрмас эканлар. 20 ёшларида Қуръонни оғиздан ёд олганлар. Марғилонга келиб, Хўжа Форсо мадрасасида дарс тинглай бошлаганлар. Ётоқ жойлари Марғилон Чилдухтаронидаги Сайидлар даҳмасида бўлган. Ҳар куни дарсга боришда, бир кўн этиклари бўлиб, шуни кийиб, кўчанинг ўртасидан кетар эканлар. Ўшал вақтларда одатда дастёри йўқ, хотунлар кўза-пақирларни кўчага дарвозалари олдига қўйишиб қўяр эканлар. Ўткинчилар сув келтириб, қўйишар экан. Домла кўзларининг ожизлигига қарамай, йўлларида учраган шу хил идишларга сув келтириб ўтар эканлар.

Хўжа Форсода "Аврод" ўқилар эди. Шаҳарнинг ҳар ерида ихлослик ёшу қари аёллар идишларда сув олиб келиб, ўтириб,

32 Р.Файзуллаев. Маноқиб материаллари. Марғилон–Қўрғонча. 1996.

33Бу ҳақда қаранг: Тожимуҳаммад ҳожи Фозилжон ўғли. Холмуҳаммад қори муноқобларидан – Ф.: "Фарғона", 2006. –Б. 32.

www.ziyouz.com kutubxonasi

“Аврод” эшитиб, сувларини табаррук қилиб кетар эканлар. Бир куни куз фаслида ёмғир ёғиб турганда бир хотун “Аврод”дан икки кўза сув кўтариб чиқади. Дарсга келаётган домла бу хотуннинг сувларини олиб, зўрға кетаётганини кўриб, “Она сувингизни мен элтиб берай”, деб қўлидан кўзаларини оладилар. Хотун йўл четидан, домла кўча ўртасидан кетишади.

Хотун Галахумдон маҳалласига келиб, бир эшикка киради. Домла сувни остонага қўйиб, орқага қайтадилар. Ҳалиги хотун чақириб, “Ҳой болам, бу ёқ сизнинг йўлингиз эмасмиди”, деб сўрайди. (Мадрасадан Галахумдон маҳалласигача уч чақиримлик жой.) Домла: “Йўқ она, мен ўшал ерда дарс ўқийман, сизни қийналманг, деб сувингизни келтиришиб бердим”, – дейдилар. Ҳалиги хотин: “Шунча йўлни кўзингиз ожиз бўлатуриб, савоб деб босдингизми, келинг ҳаққингизга бир дуо қилай” – дейди ва уйига кириб, жойнамоз кўтариб чиқиб, даҳлиз ичига солади. Сўнгра: “Мен икки ракат намоз ўқиб, дуо қиламан. Мақсадингизни дилингизга келтириб, “омин” денг», – дейди. Домланинг мақсадлари илм бўлгани учун илм тилаб “омин” дейдилар. Аёл дуо қилади.

Сўнгра домла Хожа Форсога дарсга келсалар мударрис дарсхонани беркитаётган эканлар. Домлани кўриб, “Ҳолмуҳаммад ишинг битди, ишинг битди. Ўқимасанг ҳам бўлаверадиган бўлдинг”,– дейдилар. “Шундан кейин, дейдилар домла, – нимани ўқисам-эшитсам, шу нарсани ҳақиқати менга очилаверди ва эшитганим ёдимда қолаверди. Нима топган бўлсам, ўшал хотиннинг дуосини баракотидан бўлди”, –дейдилар.34

Холмуҳаммад қори домладан содир бўлган кўплаб воқеалар ҳам ибратли. Буюк аллома Абдулазиз Ғолиб Марғиноний “Насаб” номли китобларида бу билан боғлиқ қуйидаги воқеани келтирадилар:

“Илгари ҳар 22 январ Ленин вафоти кунида “Ленин терими” бўлар эди. Шу кунда актив партиясизларни рўйхат билан кандидатсиз тўғри партияга қабул қилинар эди. Кандидатлик муддати беш йил эди. Ленин теримида партияга ўтиш бу катта обрў эди.

Мен жуда актив эдим. 1930 йили, Ленин теримида мени партияга ўтказиб юборишган. Мен ўша ҳафта касал ётган эдим. Бу

34 Абдулазиз Ғолиб Марғиноний. Насаб. 216-118-б. Қўлёзма ҳозир муаллиф ворислари қўлида.

www.ziyouz.com kutubxonasi

вақтда обком секретари Жаҳонгир Саъди эди. Анча маълумотлик, ёшларга чидамлик эди. Ўзи сипоҳ, нотиқ, бамаъни одам эди.

Мен тузалиб келгач, мени чақирди. Хонасига кирдим. Саломлашиб кўришгач: “Ўтир хулиган, энди у безорилигингни ташла, сени партияга қабул қилдик, манави анкетани тўлдир, отангнинг касбини кўстар ё деҳқон десанг ҳам бўлади», – деб менга анкета узатди. Мен тўлдира бошладим. Бироқ бир саволга келганда ўйланиб қолдим. Анкетада, “Худога ишонасизми, йўқ?” деган савол бор эди. У вақтда шундай савол бўлиб, бунга катта аҳамият беришар эди. Мен ҳайрон бўлиб тўхтаб қолдим.

– Жаҳонгир ака, мана бу ери ғалатику?

– Нимаси? – Энгашиб кўриб, – Ҳа, йўқ деб қўяверасан-да, йўқ деб қўявер, – деди.

Мен:

– Йўғе-е, Аллоҳ сақласин, ундай демайман, йўқ десам ҳам, бор десам ҳам илмий исбот далил билан айтаман. Менга бир ҳафта муҳлат беринг, ахтариб кўрай, кейин келиб айтаман, – дедим.

– Ахтарсанг, бизчалик ахтарарсан, майли бир ҳафта эмас икки ҳафта муҳлат, ҳужжат топсанг бизга ҳам хабар қиларсан, деб анкетани олиб тортмасига солиб қўйди.

Мен ҳужжат – далил ахтариб чиқиб кетдим.

Ҳовлимиз йироқ бўлгани учун мен Ширмонпаз маҳалласида бозор ёнидаги масжиддан бир ҳужра қилиб, шу ерда ётиб турар эдим. Мўмин қори деган бир довдир мулла мен билан бирга турар эди. Ҳужрага қараб озода тутиб тургани учун унга йўл берган эдим.

Ҳужжат ахтариб, жуда кўп китобларни келтирдим. Буларни ҳаммаси туркий-ўзбекча эди, арабий-форсийни билмас эдим. Бу китоблардаги гапларнинг ҳаммаси менга эртак-афсонадек туюлди, бунга қониқмадим. Ўзбек атеистларининг китобларини ўқидим. Уларнинг асарларида мулла-эшонларни масхара қилиш, динни ҳақорат қилиш, масхаралашдан бўлак ҳеч нима йўқ эди. Русча китобларга мурожаат қилдим. Буларда ҳам динни масхаралашдан бўлак нарса йўқ эди. Илмий асарларда эса, Исо деган одам ўтган йўқ, деган сўзни уқтиришдан бўлак нарса йўқ эди. Ҳужрам ўзбекча янги-эски китобларга тўлиб кетди, кечаси-ю, кундузи ўқидим. Фарғона библиотекасига чиқдим. У ерда яхши маълумотлик, ўрта ёшлардаги бир рус хотин мудира эди. Шунга аҳволимни сўзладим, у менга ўнтача китоб-журналлар берди. Уларни ҳам ўқиб чиқдим, улар ҳам қаноатлантирмади. Кўплари насоро дини ҳақида ва умуман дин ҳақида асоссиз мулоҳазалар эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мен жинни бўлаёздим. Охири ҳужжат тополмас эканман-да, деб ўйланиб ўтирган эдим, Мўмин қори ўйимни бўлди: “Бу, нима бало бўлди сенга, ҳамма ёқни китобга тўлдириб юбординг-ку?” – деди. Мен: “Мўмин қори, ман бугун бориб партияга кириб кофир бўламан, агар қиёмат қоим бўлиб, Аллоҳ таоло мени сўроқ қилса, сени ёқангдан ушлайман (ёқасидан ушладим), Худоё, ман билан шу Мўмин қори ҳамхона эди, сени манга танитмаган дейман”, – дедим. Бечорани ранги ўчиб кетди, қўлимга бир уриб, ёқасини ажратиб: “Э йўқол-е, пес, бизга мана бу оят, мана бу ҳадис деса тамом, сан пес оят-ҳадисга унамасанг, санга Худони қандай танитаман?!” – деди. Мен: “Билмайман, танитасан, бўлмаса партияга кираман, уволиму чуволим сани бўйнинга”, – дедим.

Жуда ғамга тушди, бироз туриб, “Тўхта, танитиб қўядиган бор, маҳаллангдаги Ҳолмуҳаммад қори домла санга кўрсатиб қўяди, тур ҳозир борамиз”, – деди. Мен, “У одам кўрку, қанақа қилиб кўрсатади”, – деган эдим, “Кўп машмаша қилма, кўрсатганда биласан, тур тезроқ”, – деди.

Иккимиз бозордан ўнта иссиқ нон, икки кило узум олиб Холмад қориникига жўнадик. Келдик. Холмад қори икки кўзлари чип кўр кекса одам эдилар. Меҳмонхоналарида экан, биз келиб ўтирдик. Мўмин қоридан ҳол-аҳвол сўрадилар. Бир пиёла чой ичгач, мен Мўмин қорига “сўзла” деб ишора қилдим. Мўмин қори мендан қўрқар эди, мени “ёмон” дер эди, бўлак жойи бўлмаганидан ночор мен билан турар эди.

Мўмин қори домлага: “Тақсир, мана бу мулла Абдулазизни арзлари бор сизга”, – деб менга ишора қилди. Домла “қани” деб бир қимирлаб қўйдилар. Мен аҳволни айтдим. Охирида: “Тақсир, бу эски китобларингиз ҳозирги китобларга ҳеч жавоб бермайди, менга ақлга тўғри келадиган соғлом муҳокамалик жавоб керак”, – дедим. Домла мийиғларида бир кулиб, “Ҳужжатни мана биз топиб берамизда, фақат мен ҳозиргиларни ақидасини билмайман, сиз ўша ўзингиз ўқиган, сизга ишонарли бўлган китобларингиздан бир-иккисини эртага Мўмин қори билан бирга олиб келинг, менга ўқиб берасиз, мен ҳам бу янги ақидага тушуниб олиб, сизни маслаҳатингизни қиламан”, – дедилар. Шу билан биз қайтдик.

Мўмин қори жуда ҳам хурсанд эди, гоҳо: “Аммо жуда соз бўлдида”, – деб қўяр эди. Мен “Бу домланг кўрку, ҳали у ҳам эртага манга бир эртак айтиб беради, кунингни ўзинг кўрасан”, – дедим.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Эртасига Энгельсни “Дин ва оила” деган асарини, Ленинни “Дин халқ учун афюндир” деган брошюрасини, яна бир икки китобларни – ҳаммаси русча, олиб Мўмин қори билан келдик.

Домла: “Қани, китобларингизни ҳар қайсидан бир варақ ё бирор бет ўқинг-чи”, – дедилар. Мен ўзим танлаган жойлардан униси бунисидан ҳаммаси бўлиб уч варақча ўқидим. Ўқишда ўзбекча ўқидим. Домла китобингиз туркийми, дедилар. Мен: “Йўқ тақсир, ўрисча, ман устидан таржима қилиб ўқиётирман, рус тили ўзбекчага терс тушади”, – дедим.

Домла: “Ўрисчани ҳам овозингизни чиқариб ўқинг, ман ҳам ўрисчани биламан, “чалавек” дегани одам дегани”– дедилар. (Домла фақат шу битта сўзни билар эканлар, холос.) Мен овозимни чиқариб русча ўқиб таржима қилиб, яна икки варақ ўқидим. Домла: “Оббо мулло Абдулазиз-ей, ўрисчани шунақа биласизми, кўзини юмиб турган одамга худди ўрис гапираётганга ўхшайди-я”, – деб, завқландилар. Биз кулиб юбордик. Ман ҳам ҳазил билан: “Тақсир, ўрисчани қоронғуда ҳам гапираверaман, ўрисларни ўзлари ҳам менчалик билмайди, яна ўқийми?” – дедим. Домла: “Бўлди тушундим, булар ҳаммаси иқтисодчи экан, буларни ҳамма ҳиммати иқтисодга қаратилган бўлади”, – дедилар.

Мен анграйиб қолдим. Чунки, мен ўша вақтда бор бўлган Лениннинг деярли барча асарларини ўқиб чиққанман. Марксни “Капитал”ини уч бор ўқидим, Гегелни асарларини ўқидим, бир фикрга келолмадим. Домла эса, ҳаммаси бўлиб беш варақ, умрида эшитмаган, ўқимаган, билмаган бир мураккаб, неча қават пардага ўралган маслакни ҳамма қобиғини очиб ташлаб, яхлит ўзини намоён қилди-қўйди. Домлани бу берган баҳоси мени кўз ўнгимда йилдан-йилга тасдиқланиб, мана энди бутун дунёга аён бўлди.

Домла менга: “Сиз ақоид ўқийсиз, Мўмин қори, токчани қаранг, “Матни ақоид” бор эди”, – дедилар. Мўмин қори топиб келтирди. Бу китоб ҳаммаси бўлиб асосий қисми олти варақ қолгани ўн варақ, жами ўн олти варақ китоб экан. Ҳажми ўртача расми китобдек. Арабча экан, мен арабчани зер-забари бўлмаса ўқий олмаслигимни айтдим. Домла: “Сиз китобга қараб туринг, Мўмин қори ўқийди, сиз ёдга олинг”, – дедилар.

Мўмин қори “Бисмиллоҳ” айтиб бир жумлани ўқиди: “Қола аҳлул ҳаққи ҳақойиқул ашёи собитатун, вал илму биҳа мутаҳаққиқун, хилофан лиссуфастоийяти”.

Таржимаси: “Аҳли ҳақ дейдилар: Ашёларнинг ҳақиқати собит. Буни ҳақиқатини очиб беришга бизнинг илмимиз етарли.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сўфастоийя қовмига қарши». Мен ҳаммаси бўлиб ақоиддан шу жумлани ўқидим, холос. Шу бир жумлага домла менга ҳар куни икки соатдан баён бердилар. Ҳаммаси бўлиб шу бир жумланинг маъноси бир ҳафтада тугалланди.

Сўфастоийянинг маъноси, луғатда айтилишича, ҳукамодан бир қавмким, ҳақиқатни инкор қиладилар. Улар уч қисмга бўлинадилар, “Инодийя”, “Индийя”, “Лоадрия”. Инодийя ҳақиқатини билиб туриб инкор қиладилар. Ашё ҳақиқатига унамайдилар. Индийя, ашё ҳақиқатин бизнинг фикримизга боғлиқ, бор десак бор, йўқ десак, йўқ дейдилар. Лоадрия эса, исбот ҳам қилмайди, инкор ҳам қилмайди. Улар олам – хаёл, бизга шунақа кўринади, дейдилар. Етмиш икки фирқа, шуларни ичида даҳрия ҳам, шу уч асосий тоифага кирар экан.

Домла буларни ҳаммасини баёнлаб бердилар. Буни ичида Юнон – қадим Греция филасофларини асослари-ю Афлотун, Арасту, Суқрот ва бошқа файласуфларнинг назарияларини ҳам, насоро, яхуд ва бошқа динларнинг асосларини ҳам баёнлаб ўтдилар.

Мен уламони қандайлигини шунда билдим – бир туби йўқ денгиз.

Бу орада менинг муддатим ўтиб кетди. Мен Домлага “Тақсир мени ишим битти, энди мен чин мусулмон бўлдим, буёғида шу ақидамни мустаҳкамлаш мени биринчи вазифам”, – дедим. Домла дуо қилдилар шу дуо баракоти билан тузалдим, мулло бўлдим.

Горкомга кирдим. “Жаҳонгир ака, ахтарган нарсамни топдим, сизга хабар қилгани келдим, мен чин мусулмон бўлдим”, – дедим. Анграйиб менга қараб: “Нима қилдинг?” деди. Мен: “Холмад қори домлада “Ақоид” ўқидим”, – дедим. Секретар: “У кўрда ўқиган бўлсанг, одам бўлмайсан, боравер”, – деди.

Шу билан мен “одам” бўлмай ўзимни қадрдонларим билан “хулиган”лигимда қолдим. Лекин энди мени мустаҳкам ва баракали илдизим бор эди.

Мана шундай улуғ зот мени ҳақимга дуо қилдилар, шу домлани дуоларини ҳосили, ман ўқимасдан мулло бўлдим, ҳар нимани ҳақиқати менга маълум бўлди. Кўп нарсалар менга кашф бўлдиким, буни илм билан топиб бўлмайди.

Энди минг-минг афсусланаманки, нима учун ўшанда ўқишни давом эттирмадим, бир жумла билан қаноатландим. Агар ўша

www.ziyouz.com kutubxonasi

домлада ҳеч йўқ бир-икки йил ўқиганимда, олим мужтаҳид бўлар эканман”.[35]

Таъкид жоизки андижонлик Абдулаҳад қорининг тақдири ҳам Холмуҳаммад қорининг тақдирига ўхшаш бўлган. Абдулаҳад қори 1880-81-йилларда Андижон шаҳрида таваллуд топган. Етти ёшда ҳофизи Қуръон бўлган. Унинг кўзида қандайдир касаллик бор бўлиб, 13-14 ёшга етганда отаси Қушназар ҳожи уни бир хизматкори билан бирга даволатиш учун Петербургга жўнатади. Аммо у ерда ўтказилган жарроҳлик амалиёти сабабли бир йўла икки кўзи ҳам ожиз бўлиб юртига қайтади. Шунга қарамай, у ўз дав- рининг етук олими бўлиб етишади. Қатағон йиллари Ойим қишлоғига қочиб бориб, ўша ерда жон сақлайди. Умрининг сўнгги йилларида Жалолободда яшайди ва ўша ерда вафот этади. У зот ўз замонасида кўплаб кўзга кўринган қориларни тарбиялаган.

Тақдим этилган тарихий манбалар асосида Марғилоннинг буюк алломаси, туғма кўзи ожиз бўлишига қарамай ўз даврининг етакчи олим ва мутафаккирига айланган Холмуҳаммад қори Марғинонийнинг ҳаёт йўлини **инклюзив таълим, ижтимоий реабилитация ва имкониятлар чегарасизлиги** нуқтаи назаридан илмий таҳлил қиламиз.

1. Туғма кўзи ожизлик ва муҳит адаптацияси (Инклюзив ёндашув).

Матнда Холмуҳаммад қорининг 8 ёшида чечак касаллиги сабабли кўр бўлиб қолгани, 25-30 ёшларигача етакчисиз, мустақил ҳаракатлангани келтирилади.

- **Ижтимоий интеграция:** Замонавий инклюзив таълим парадигмасида инсоннинг жисмоний нуқсони унинг фаол ҳаётдан чекланишига сабаб бўлмаслиги керак. Холмуҳаммад қори бу тамойилни XIX аср охиридаёқ амалда исботлаган. Унинг кўчаларда одамлар қўйиб кетган идишларга сув тўлдириб юриши, мадрасага яланг оёқ бориб, арикда оёқларини ювиб кириши каби жиҳатлар унинг нафақат илм олган, балки **жамиятга хизмат қилувчи, фидойи ва масъулиятли фуқаро** бўлганини кўрсатади.
- **Психологик чидамлилик (Resilience):** Дастлабки пайтларда зеҳни суст кўриниб, шериклари томонидан «сендан қори чиқмайди» деган танқидларга учрашига қарамай, у ўзида улкан ирода топиб, 16 ёшида Қуръонни тўлиқ ёд олади. Бу жисмоний

[35] Ғолиб Марғилоний. «Насаб». Қўлёзма. 420-б.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ногиронлиги бор шахсларнинг психологиясидаги кучли ички мотивация ва матонатнинг яққол мисолидир.

2. “Махсус педагогика” ва устоз-шоҳаншоҳ муносабатлари.

Матнда қорининг илм олиш жараёни ва устозларнинг унга бўлган муносабати махсус таълимнинг тарихий илдизларидан далолат беради:

- **Қор остидаги устоз дуоси:** Қиш кунида дарс эшиги олдида совуққа қарамасдан соатлаб кутиб тургани ва бошига ёққан қор устига тўкилганида устозининг уни кўриб қолиб қилган чин қалбдан дуоси унинг билимни эслаб қолиш қобилиятини (*сенсор хотира ва эшитиш орқали идрок этишнинг кучайишини*) фаоллаштирган.
- **Эшитиш орқали идрок этиш (Auditory learning):** Кўзи ожиз инсонларда табиий равишда эшитиш, таҳлил қилиш ва хотира органлари ғоят кучли ривожланади. Холмуҳаммад қорининг арабча ва русча манбаларни эшитиб тушуниши, ҳатто Абдулазиз Ғолиб исмли талаба ўқиб берган биттагина ақоид жумласининг мазмунини бир ҳафта давомида чуқур фалсафий ва илмий тарзда очиб бериши унинг юксак ақлий салоҳиятидан далолат беради.

3. Интеллектуал универсаллик ва илмий таҳлил.

Холмуҳаммад қори фақат диний билимлар билан чекланиб қолмаган, балки турли дунёқараш ва фалсафий оқимларни ҳам чуқур англаган:

- **Атеистик ва марксистик ғояларнинг илмий таҳлили:** Абдулазиз Ғолиб Марғинонийнинг хотираларида келтирилишича, партияга ўтиш учун ҳисобланган оғир мафкуравий саволлар ва Ленин, Маркс, Гегель асарларини келтириб кўрсатганида, қори домла уларнинг моҳиятини бирпасда очиб ташлайди: *"Булар ҳаммаси иқтисодчи экан, буларнинг ҳамма ҳиммати иқтисодга қаратилган бўлади"*.
- **Қадимги Греция фалсафаси:** Софастоийя оқими (Инодийя, Индийя, Лоадрия) ва қадимги грек файласуфларининг қарашларини исботлаб бериши унинг нафақат қори, балки чуқур **фаласафий тафаккур соҳиби (мутафаккир)** бўлганини кўрсатади. Инсон танасидаги қандайдир етишмовчилик (кўрлик) унинг ақлий ва илмий салоҳиятига тўсқинлик қила олмаслигининг энг олий илмий исботи шундадир.

4. Инклюзив маданият ва жамиятнинг эътирофи.

- **Хон саройидаги обрў:** Қўқон хони ҳузуридаги мураккаб фиқҳий масалага (пашша чақиб қон сўриб турганда ўлдирилса

www.ziyouz.com kutubxonasi

таҳорат синиш-синмаслиги) тўғри ва асосли жавоб бериб, хон ва уламоларнинг ҳайратини уйғотгани унинг ҳуқуқий билимдонлигини кўрсатади.

• **Халқ ва жамият томонидан ҳурмат қилиниши:** Марғилонлик мадраса мударриси Аҳмад Али махдумнинг: *"Сўнги олти юз йил ичида Мовароуннаҳрда Холмуҳаммад қори каби аллома чиқмаган. Чунки у киши аъмо бўлгани ҳолда етук олим бўлиб етишгани бўлмаган"* деган сўзлари жамиятнинг инклюзив муҳитда ногиронлиги бор шахсга нисбатан юксак ҳурмат ва адл билан қараганини тасдиқлайди.

Холмуҳаммад қори Марғинонийнинг ҳаёт йўли — **инклюзив таълим ва ижтимоий адаптациянинг тарихий феноменидир.** У жисмоний нуқсон инсоннинг руҳий қудрати, илмга чанқоқлиги ва жамиятда муносиб ўрин эгаллаши олдида ҳеч нарса эмаслигини ўз ҳаёти билан исботлаб кетган буюк сиймо ҳисобланади.

ЖЎРА ҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Маълумки, қори атамаси арабча ”қароа” - ўқимоқ сўзидан олинган бўлиб, ўқувчи (мактаб боласи эмас, балки муайян бир матнни ўқувчи), ўқигувчи маъноларини билдиради ва ўтмишда шу маънода қўлланган. Ўша пайтларда яратилган асарларда муаллиф ўз китобини ўқиётган кишиларга нисбатан “Муҳтарам қориларимиз (яъни китобхонларимиз)га маълумки...” каби жумлаларни кўп ишлатганлар. Кейинчалик эса бу атама фақат Қуръони каримни ёддан ўқувчиларга нисбатангина қўлланиладиган бўлиб қолди. Ҳозирги тушунчадаги “қори” Қуръони каримни тажвид қоидалари асосида ёддан ўқувчи - қироат ёки тиловат қилувчи кишидир. Кўзи ожиз (аъмо) кишиларнинг қувваи ҳофизаси (хотираси, ёдлаш қобилияти) кучли бўлгани учун уларнинг ичидан қорилар кўп чиққан. Шу туфайли халқимиз кўзи ожиз кишиларга ҳурматан “Қори”, “Қори ака” деб мурожаат қилади. Қуръони каримнинг ўттиз порасини ёд билган, уни тажвид қоидаларидан оғишмай ширин тиловат қиладиган, шунингдек. сураларни муайян тартиб асосида ўқувчи қорилар “қорийи мураттаб” (тартиб билан ўқувчи қори) деб айтилади.

Юртимизда кўплаб машҳур қорилар яшаб ўтган. Бироқ уларнинг барчаси ҳақида ҳам бу кунимизга маълумотлар етиб келмаган. Шундай машҳур қорилардан бири Жўра қори Андижон вилоятининг Марҳамат туманида ҳаёт кечирган. Бу ҳақда

www.ziyouz.com kutubxonasi

Абдусалом Умарали ўғли “Марҳаматлик уламолар” номли асарида Жўра қори Отахон ўғли ҳақида қизиқ маълумотни келтиради:

“ “М Тожибоев” номли жамоа хўжалиги ўрамида “Тошлоқ” деган қишлоқ бўлган. Бу қишлоқ анча қадимий бўлиб, ўзига яраша тарихга эга. Бугунги кунда бу қишлоқ янгиланиб бутунлай бошқа кўриниш олган. Шу қишлоқда ёшлигида “Сув чечак” тошиб кўзи кўрмай қолган Жўра Отахон ўғли (Жўра қори) истиқомат қилган. Ёшлигимда қўлида ҳассаси билан шахдам қадам ташлаб кетаётган қори домлани кўп марта кўрганман. Одамларнинг кўпчилиги у кишининг кўзларини ожизлигига ишонавермас эдилар. Сабаби қори домла тунда ҳам кундузлари ҳам бирдек юра олар, йўлидаги хар қандай тўсиқни ички ҳиссиёт билан сезар эдилар. Қори домла Қуръони Карим оятларини қироат қилганда ҳар қандай музга айланган қалб эриб кетар экан. Мен ўзим ҳам қори домланинг Қуръон тиловат қилганларини бир неча бор гувоҳи бўлганман. Минг афсуслар бўлсинки, у даврларда ёшлик қилиб унчалик эътибор бермаган эканман. Эсимда бор, ўқувчилик даврларим бошимдаги шапкамни сезиб қолиб мулойимлик билан танбеҳ берган эдилар. Ота-боболаримизнинг одатларидан четлашиб кетманг деганлари ҳалигача қулоғимда жаранглаб туради. Бугун ўйлаб қоламан, кўзлари ожиз одам менинг бош кийимимни қандай сезди эканлар. 1961- йиллар уйимизга ўша даврда қўшни Аравон туманида истиқомат қилувчи Мулла Исоқ домла ташриф буюрган эди. У киши билан Қори домла қучоқ очиб кўришдилар. Кейинчалик билсам қори домла мулла Исоқ домла қўлида таҳсил олган эканлар. Устоз шогирд суҳбати анча вақтгача давом этди. Шу куни бетоб ётган отам раҳматлини «чил ёсин» қилдилар. Бу икки забардаст қориларнинг қироатини тинглаб ўтириб ухлаб қолганман.

Қори домла (Жўра қори) ўша даврларда кўпроқ қўшни Қирғизистон диёрида бўлар эдилар. Қори домлани олиб кетиш учун эшагу-отларда келган одамлар у кишининг уйи олдида қаторлашиб турар эди.

Халқ бу инсондан бирор бир наф кўрганки шундай узоқ жойлардан келишиб олиб кетишган. Бу инсон кўзининг ожизлигига қарамай қаерга таклиф этилса мамнуният билан борар эканлар. Қори домла умрининг охиригача халқ хизматида бўлди.

Донолар: Мусулмонликнинг икки шарти бор, биринчиси Ҳаққа итоат этиш, иккинчиси халққа хизмат қилиш деган эканлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қори домла ҳар иккала шартни адо этган инсонлардан экан. Бугунги кунда қори домланинг шогирдларидан мулла Абдужалил маҳалла аҳлига маслаҳатгўй. Тошлоқ қишлоғида қори домланинг фарзандлари истиқомат қилади. Яқинда бир маросимда у кишининг фарзандларидан бирининг қироатини эшитиб қолдим. Қироат худди Қори домланики эди. Фарзанд дунёнинг давомийлиги деб шунга айтсалар керакда. Бугунги ёшлар боболаримиз ҳаётидан ибрат олиб яшасалар икки дунёда ҳам кам бўлмасалар керак". [36]

Юқорида келтирилган маълумотда Андижон вилоятининг Марҳамат туманида яшаб ўтган Жўра қори Отахон ўғлининг ҳаёти, фаолияти ва руҳий-маънавий салоҳияти мисолида ўзига хос феномен тасвирланган. Ушбу тарихий-биографик маълумотни замонавий **инклюзив таълим** ва **махсус педагогика** тамойиллари асосида илмий жиҳатдан қуйидаги йўналишларда таҳлил қилиш мумкин:

1. Сенсор компенсация механизми ва ривожланган ички ҳиссиёт (экологик перцепция).

Матнда Жўра қорининг ёшлигида кечирган касаллиги натижасида кўриш қобилиятини йўқотгани, лекин шунга қарамай кундузи ҳам, тунида ҳам мустақил равишда эркин ҳаракатлангани, йўлдаги тўсиқларни ички ҳиссиёт билан сезгани алоҳида таъкидланган.

- **Илмий асос:** Сезги органларидан бирининг (кўришнинг) фаолияти чекланган ёки тўхтаган ҳолатда, организм табиий равишда компенсатор механизмларни ишга туширади. Эшитиш, тери орқали ҳис этиш (тахтил сезги) ва эхолокация (товуқ ва қадамларнинг қайтишини ҳис қилиш) қобилиятлари фавқулодда даражада ривожланади. Жўра қори феномени инсон имкониятларининг чексизлигини ҳамда ички руҳий барқарорлик жисмоний тўсиқларни енгиб ўтишда қанчалик кучли восита эканини кўрсатади.

2. Юқори даражадаги когнитив салоҳият ва хотира (қувваи ҳофиза).

Анъанавий шарқона таълим тизимида кўзи ожиз инсонларнинг хотира ва идрок қобилияти ўта юқори бўлгани учун улар илм-фан ва диний-маърифий соҳаларда етакчилик қилганлар.

- **Педагогик ёндашув:** Жўра қорининг Қуръони Каримни пухта ўзлаштириб, «қорийи мураттаб»» даражасига етгани ҳамда қўшни Қирғизистон ҳудудларидан ҳам махсус таклиф этилиб, эл

[36] Абдусалом Умарали ўғли. Марҳаматлик уламолар. Марҳамат, 2003. -Б.24-26.

www.ziyouz.com kutubxonasi

хизматида бўлгани унинг кучли хотираси ва юқори когнитив қобилиятидан далолат беради. Инклюзив таълимнинг асосий ғояси — шахснинг жисмоний нуқсонига эмас, балки унинг ақлий ва ижодий салоҳиятига таянган ҳолда жамиятга интеграция қилишдан иборатдир. Жўра қори бу тамойилнинг тарихий амалий исноди ҳисобланади.

3. Устоз-шогирд анъанаси ва ижтимоий адаптация.

Матнда қори домланинг қўшни Аравон туманидан келган Мулла Исоқ домла билан учрашгани, ундан таълим олгани ҳамда ўзи ҳам кейинчалик шогирдлар (жумладан, маҳалла маслаҳатгўйи сифатида етишиб чиққан мулла Абдужалил) тайёрлагани кўрсатилган.

- **Ижтимоий-психологик таҳлил:** Инклюзив таълим фақатгина таълим олиш ҳуқуқини таъминлаш эмас, балки шахснинг жамиятда ўз ўрнини топиши, мустақил ҳаёт кечириши ва бошқаларга наф келтиришини англатади. Жўра қорининг жамият томонидан ҳурмат қилиниши, одамлар томонидан уйи олдида от-эшакларда навбат кутиб олиб кетилиши унинг нафақат диний билимдон, балки муҳим ижтимоий ва маънавий мақомга эга бўлган шахс бўлганини кўрсатади. Бу ҳолат махсус эҳтиёжли шахсларни ижтимоийлаштиришнинг анъанавий ва муваффақиятли моделидир.

4. Ҳаётий позиция ва педагогик таъсирчанлик.

Муаллифнинг эсдалигидаги бир лавҳа — Жўра қорининг кўзи ожиз бўлишига қарамай, ёш боланинг бошидаги шапкамни сезиб қолиб: “*Ота-боболаримизнинг одатларидан четлашиб кетманг”*, дея мулойимлик билан танбеҳ бергани унинг юксак педагогик одоб ва фаросат соҳиби бўлганини билдиради.

- **Инклюзив педагогика нуқтаи назаридан:** Бу воқеа инклюзия фақат ёрдам олувчи жараён эмас, балки махсус эҳтиёжли инсоннинг ҳам жамиятга тарбиявий таъсир кўрсата оладиган фаол субъект эканини исботлайди. Жўра қорининг ўткир ҳис-туйғуси ва атрофдаги муҳитни чуқур ҳис қилиши унинг педагог сифатидаги обрўсини янада оширган.

Жўра қори феномени — жисмоний имконият чекланиши инсоннинг камолоти, жамиятдаги ўрни ва илмий-маърифий фаолиятига тўсиқ бўла олмаслигининг яққол тарихий намунасидир. Бу каби шахслар фаолиятини ўрганиш замонавий инклюзив таълим тизимида педагогик ёндашувларни бойитишга, махсус эҳтиёжли шахсларнинг психологик барқарорлиги ва ижтимоий адаптациясини кучайтиришга хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ШАҲЗОДА РЭНДИАН ФЕНОМЕНИ

1871 йилда қўл-оёқсиз туғилган Рэндиан шаҳзодаси, томошабинларга “Қурт одам” номи билан танилган, инсон руҳи танадан анча кенг эканини бутун дунёга кўрсатган**.** У тетраамелия деб аталадиган камёб касалликка эга бўлган деб ҳисобланади — бу ҳолатда тўртала қўл-оёқ бутунлай йўқ бўлади. Лекин у ўзини яшириш ўрнига, ҳайратланарли даражада мустақил яшашни ўрганганди.

У фақат оғзи, елкалари ва танаси ёрдамида қуйидагиларни бажара оларди:

- соқол олиш;
- ёзиш ва расм чизиш;
- сигарета ўраш;
- ҳаракатланиш ва мувозанат сақлаш.

1932 йилда суратга олинган “Мажруҳ” (Freaks) фильмида у экрандаги энг машҳур маҳоратини намоён қилган**:** столда ётган ҳолда, сигаретани лаби, тили ва ёқасини ишлатиб ўраган, кейин эса ёққан — ҳеч қандай спецэффектсиз, ҳеч қандай қўшимча ёрдамсиз. Фақат маҳорат ва машқ.

Саҳна номининг ортида эса бутунлай бошқа инсон бор эди — у ногиронлиги сабаб кўпинча “қизиқарли одам” сифатида эмас, балки инсон сифатида қадрланмаган дунёда ўз ҳаёти, оиласи ва карьерасини қурган.

Бугунги кунда кўплаб ногиронлик тарихи бўйича тадқиқотчилар унинг ҳаётини икки ҳиссиёт билан эслашади:

бир тарафдан — у циркда ҳам чиқиш қилган, бу тизим эса фарқли одамларни кўп ҳолда эксплуатация қилган;

иккинчи тарафдан — унинг маҳоратлари томошабинларга “чекланганлик” нима эканини қайта ўйлаб кўришга мажбур қилган.

Унинг мероси бизга шундай савол қўяди:

Биз танаси бизнинг танага ўхшамайдиган одамларга қандай қараймиз?

Нимаси йўқлигига эмас, балки уларда бор куч, талант ва шахсиятга эътибор берамизми?

Шаҳзода Рэндиан ўз танасини танламаган эди. Лекин у тирикчиликни маҳоратга, маҳоратни эса барқарорлик рамзига

www.ziyouz.com kutubxonasi

айлантирди — бу рамз ҳозир ҳам қарийб бир аср ўтса-да, одамларни ҳайратда қолдирмоқда.[37]

Шаҳзода Рэндиан ҳаёти ва фаолиятининг илмий-тиббий, психологик ва социологик таҳлили.

Тақдим этилган маълумот XX аср бошларидаги одамларнинг жисмоний имкониятлари ва психологиясига доир ноёб феноменни ёритади. Бундай ҳолатларни илмий жиҳатдан чуқур англаш учун уни учта асосий йўналишда таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир: тиббий-генетик асл илдизлар, нейропластик ва функционал компенсация механизмлари, ҳамда социологик ва этик парадигмалар.

1. Тиббий-генетик таҳлил: Тетраамелия синдроми.

Матнда тилга олинган **тетраамелия синдроми** тиббиётда ўта камёб ва оғир туғма патология ҳисобланади.

- **Этиологияси:** Бу синдром одатда *WNT3* генининг мутацияси билан боғлиқ бўлиб, у эмбрионал ривожланиш даврида оёқ-қўлларнинг шаклланиши учун масъул бўлган сигналлар алмашинувини бузади. Натижада ҳомиланинг тўртта аъзоси ҳам (юқори ва пастки оёқ-қўллар) ривожланмасдан қолади.
- **Омон қолиш даражаси:** Бундай патология билан туғилган чақалоқлар кўпинча ўпканинг тўлиқ ривожланмаслиги ёки бошқа аъзолардаги жиддий нуқсонлар туфайли нобуд бўлади. Рэндианнинг 1871 йилда бундай ҳолат билан туғилиб, узоқ ва муваффақиятли ҳаёт кечирганининг ўзиёқ биологик жиҳатдан ноёб ҳодисадир.

2. Нейробиологик ва психомотор таҳлил: Компенсация ва нейропластиклик.

Рэндианнинг қўл-оёқсиз ҳолда соқол олиши, ёзиши, сигарета ўраб ёқиши инсон миясининг чексиз имкониятларини кўрсатади. Бунда қуйидаги нейробиологик жамоалар ишлаган:

- **Кортикал қайта ташкил этилиш (Cortical Reorganization):** Агар инсон бирор аъзо билан туғилмаган бўлса ёки уни йўқотса, миянинг мотор қобилияти учун масъул бўлган соҳалари (мотор кортекс) мавжуд бошқа тана қисмлари (бўйин, елка, юз мушаклари, оғиз бўшлиғи) фойдасига кенгаяди.

[37]https://www.facebook.com/groups/841833531420503/user/61579610068697/?__cft__[0]=AZXS9JL2P5fT43z6dRlGOonTxycnu-A_Ii2feS_15HEmsMLJukEZC6cpdHfJsJjK77BM9pSTDbkY0a7FbmIS4OYhEa6c7KsU9IslwYm5C4qEfk5qvH5T-xgOqvC5jKPlvsRGf28Df87z2Axm1f5JWrixjUtCwQsCydkJwSq_TNsmXSUKgXTXgsellukyk9gk5na_3IChQbgy0ZAoKN6HkvX&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Сенсор-мотор интеграция:** Рэндиан сигарета ўраш вақтида бармоқлар варақлайдиган нозик ҳаракатларни лаб, тил ва елка мушакларининг нозик рецепторлари орқали мувофиқлаштирган. Бу миянинг кичик мотор кўникмаларини муқобил анатомик тузилмалар орқали қайта тиклаш қобилиятининг ёрқин намунасидир.

3. Социологик ва этик таҳлил: Интернализация ва ижтимоий адаптация.

Ўша давр жамиятида жисмоний нуқсони бор инсонларга нисбатан қарашлар кескин эди. Рэндианнинг фаолияти социология нуқтаи назаридан қуйидаги жиҳатлар билан изоҳланади:

- **Стигматизация ва агентилик (Stigmatization and Agency):** Матнда айтилганидек, ўша давр цирклари кўпинча ғайритабиий кўринишдаги одамларни фақат "эксплуатация" қилиш учун ишлатган. Бироқ Рэндиан пассив қурбон бўлиб қолиш ўрнига, ўз касбини маҳорат даражасига кўтариб, **моддий мустақилликка** ва ўз оиласини боқиш имкониятига эришган. Бу унинг субъектив агентилигини (ўз ҳаёти устидан назоратини) кўрсатади.
- **Ижтимоий идрокни ўзгартириш:** Унинг саҳнадаги чиқишлари оддий томошабинларнинг "нормаллик" ва "имконият" тушунчаларига нисбатан стереотипларини парчалаган. Томошабинлар уни аяб эмас, балки унинг инсоний иродаси ва профессионал маҳоратига қойил қолиб кузатишган.

Шаҳзода Рэндианнинг ҳаётий йўли шуни кўрсатадики, инсоннинг салоҳияти фақатгина анатомик тузилиш билан белгиланмайди. Биология фанлари нуқтаи назаридан у генетик нуқсон қурбони бўлиши мумкин эди, аммо психологик ирода, миянинг адаптив имкониятлари ва кучли шахсият уни ўз даврининг ноёб феноменига айлантирган. Ушбу мерос замонавий инклюзив жамият ва тиббий реабилитация илми учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган катта илмий-фалсафий асос бўлиб хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

КНАРСБОРОЛИК ЖЕК ФЕНОМЕНИ

У олти ёшида кўр бўлиб қолди. Аммо у от минишни, скрипкада чалишни, шамолга қараб йўл топишни ва одамлар ҳануз фойдаланаётган йўлларни қуришни ўрганди. Бу тўқима эмас — бу дунёни кўзлари билан эмас, қалби билан кўрган одам, Жон Меткалф тарихидир.

Жон Меткалф 1717 йил 15 августда Англиянинг Шимолий Йоркшир графлигидаги кичик Кнарсборо шаҳарчасида, ишчи оиласида туғилган. Унинг оиласи жуда камбағал, аммо ҳалол ва меҳнаткаш эди.

Бола жуда фаол, чаққон, кузатувчан бўлиб ўсган. Ёшлигида у бошқа болалардан мутлақо фарқ қилмасди — олти ёшида ўша даврда кўпинча ногиронлик ёки ўлимга олиб келадиган оғир касаллик — чечак билан оғримагунча.

Кичкина Жон тирик қолди — аммо афсуски, бутунлай кўр бўлиб қолди. Оила учун бу ҳақиқий фожиа эди. XVIII асрда кўрлик деярли жамиятдан ажралишни, тўлиқ қарамликни ва деярли ҳеч қандай келажак имкониятларининг йўқлигини англатарди.

Кўрлар учун мактаблар йўқ эди, ўзлаштириши мумкин бўлган касблар ҳам жуда кам, жамиятнинг ногиронларга муносабати эса энг яхши ҳолатда раҳмдиллик, энг ёмони — шафқатсизлик эди.

Аммо Жон ёшлигига қарамай, на тушкунликка тушди, на таслим бўлди — у кўрликни ҳукм сифатида қабул қилишдан бош тортди.

Кўр ҳолда дунёни қайта кашф қилиш

Жон жуда эрта ёшдан бошлаб дунёни эшитиш, ҳис қилиш ва хотира орқали қайта англашни ўрганди. У Кнарсборонинг кўчаларини, товушларини, тупроқнинг хусусиятларини, шамол йўналишини ёдлаб чиқди.

У ҳид билан йўл ажратишни, одамларнинг қадамлари ва араваларнинг товушидан йўлни фарқлашни ўрганди. Атрофдагилар ҳайрон бўларди: гўё у кўзсиз ҳам кўра оларди.

Уйда ўтириш ўрнига Жон мустақил равишда шаҳар бўйлаб юра бошлади, болалар билан ўйнади, ҳатто дарахтларга ҳам чиқарди.

У от минишни ҳам ўрганди — бу ақлдан озганликдек кўринар эди. Ўсмирлигида эса у Йоркшир тепаликлари бўйлаб мустақил узоқ масофаларни босиб ўтар эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

У ҳар бир баландликни, ҳар бир тошни оёқлари билан “сезишини” айтар, маконни эса товушлар ва тебранишлар орқали “кўрарди”. Худди кашалот сингари дейиш мумкин.

Мусиқа эса унга чинакам ҳайрат ва ҳурмат олиб келган биринчи машғулот бўлди. У скрипка чалишни ўрганди, тез орада моҳир ижрочига айланди ва қишлоқ базмларида ҳамда қаҳвахоналарида ижро қила бошлади.

Бу унга илк даромадини берди ва ўзига бўлган ишончни мустаҳкамлади — у ўзи ишлаб топарди, одамлар унга ачинмасди, аксинча уни таклиф қилишарди.

Ўсмирликка келиб у Кнарсборода аллақачон машҳур бўлиб улгурган эди: кўр бўлса ҳам фақат тирик қолган эмас — у куларди, скрипка чаларди, суҳбатлашарди, ҳазиллашарди, қизлар билан гаплашарди ва йўлни кўрмасдан от миниб юрарди.

Кўр қурувчи.

Катталикка етганида Жон ўша замонда фақат билимли муҳандислар қиладиган ишга киришди: у **йўл қуришни** бошлади.

У бунга доир ҳеч қандай махсус таълим олмаган эди. Лойиҳаларида у **на чизма, на формула, на харита** ишлатган. Фақат ўзи — ва унинг ғайриоддий сезгиси.

Унинг биринчи йўли 1765 йилда, 48 ёшида қурилган. Йўл ботқоқликдан ўтар эди. Унинг лойиҳасидан аввал икки тажрибали пудратчи рад этилган эди. Аммо Жоннинг танлаган йўналиши шунчалик тўғри эдики, йўл ботқоқликка чўкмади ва яна ўнлаб йиллар хизмат қилди.

Жон буни соддагина тушунтирди:

“Мен ернинг қаерда мустаҳкам, қаерда бўш нафас олаётганини эшитаман. Мен уни қадамлари билан ҳис қиламан”.

Кимдир буни шеърият деб, кимдир ақлдан озганлик деб ўйлади, аммо Жон Меткалфнинг йўллари ўзлари учун гапирарди. Улар одамларга хизмат қиларди. Ва бу — унинг истеъдодининг энг кучли исботи эди.

У умри давомида **180 милдан (тахминан 300 км)** ортиқ йўл қурган. XVIII аср учун бу улкан натижа эди.

У тупроқнинг сувга тўйинганлигини, нишаблик йўналишини, мавсумий ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда йўналиш ва материалларни танлай оларди.

Бу билимларнинг барчасини у китоблардан эмас — **ернинг овозидан** олган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Эркинлик фалсафаси.

Жон нафақат сезги эгаси, балки ўзига хос ҳаёт фалсафасига эга эди. Унинг фикрича, чекловли одам имтиёз кутмаслиги керак — у мумкин бўлган чегараларни кенгайтириши керак. У буни нафақат айтган, балки бутун ҳаёти билан исботлаган.

Унинг ҳаёти — Голивудча қаҳрамонлик эмас, балки ички интизом, ўзига содиқлик ва бошқаларнинг қўрқувларини рад этиш жасорати ҳақидаги дарсдир.

Ҳаётининг охиригача Жон пиёда юрар, маҳаллий усталарга ёрдам берар, скрипка чаларди ва трактирларда ҳикоялар айтиб берарди.

У **93 йил яшади** — ўша давр учун жуда катта умр — ва охиригача ҳушёр ақл ва мустаҳкам руҳни сақлаб қолди.

Унинг хотиралари 1795 йилда ёрдамчисига айтиб ёздирилган ҳолда чоп этилган. Улар шунчаки автобиография эмас — ҳаётий васиятга ўхшарди:

“Агар юрмоқчи бўлсанг — юра бошлагин. Йўлни кўрмасанг ҳам. Баъзан йўл фақат биринчи қадамдан кейин очилади”.

Бугун туғилган шаҳарчаси Кнарсборода унинг шарафига кичик ҳайкал туради: ”Кнарсборолик кўр Жек”. Мактаб болалари уни афсона сифатида эслайди.

Туристлар унинг ёнида суратга тушади, аммо уларнинг аксарияти бу оддий ҳайкал эмас — жамият ва табиат яратган чегараларни ирода билан енгиб ўтган одамнинг рамзи эканини билишмайди.

Жон Меткалф тарихи — ўзидан ҳеч бўлмаса бир марта шубҳаланган ҳар бир инсон учун эслатмадир: чекловлар мавжуд — лекин кўпинча улар фақат бизнинг миямизда. Қолган ҳамма тўсиқни енгиш мумкин.

Баъзан — ҳатто кўр бўлиб ҳам.[38]

Кнарсборолик Жон Меткалфнинг ҳаёт йўли ва унинг фаолияти нейрофизиология, сенсор психология, биомеханика ва инженерлик амалиёти нуқтаи назаридан ўта ноёб феномен ҳисобланади. Инсон кўриш анализаторининг тўлиқ маҳрум бўлиши одатда чуқур

[38]https://www.facebook.com/profile.php?id=100064674942367&__cft__[0]=AZXij0KZqKjD4woy5lefHtj0iV1fJdN_KeoWMpaOwNeyfH4C5ps-D96JiYmw5Q98Nk8jwTG3cTvhikRsIX8p7sOlyEZLEpYHQRka0YNPH7-UUG3ZrpNc6CTrqDaiT1HKelHCa-zr6Ynx0vtYmGGW6jaLdljMVTP5TxZICGYCg42ml4Kw8RpZkP7IR2OE0ZQYFVUXJDu_gO-BpAS10bxgTEKN&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

фазовий ориентация муаммоларини келтириб чиқаради, аммо Меткалф кейси миянинг мослашувчанлик захиралари чексиз эканини амалда исботлайди.

Қуйида ушбу маълумотнинг илмий асосда таҳлил қиламиз:

1. Сенсор компенсация ва эхолокация (сенсор алмашиниш механизми).

Матнда Жоннинг ҳид, қадам товушлари ва шамол йўналиши орқали Кнарсборо кўчаларида эркин ҳаракатлангани, ҳатто от миниб юргани ёритилган.

- **Илмий изоҳ:** Кўриш қобилиятини эрта ёшда йўқотган инсонларда миянинг кўрув маркази (визуаль кортекс) фаол равишда бошқа сезги аъзолари — эшитиш, тери-тактил ва вестибуляр ахборотларни қайта ишлашга ўтади. Бу **крос-модал пластиклик (cross-modal plasticity)** деб аталади.
- **Инсон эхолокацияси:** Жоннинг атрофдаги муҳитни "эшитиши" ва оёқлари остидаги тебранишларни ҳис қилиши аслида биологик эхолокация жараёнидир. У акустик тўлқинларнинг объектлардан қайтиши ҳамда тупроқ зичлигига қараб ҳосил бўладиган микро-вибрацияларни сезган. Бу орқали унинг миясида ташқи дунёнинг аниқ фазовий харитаси (spatial map) шаклланган.

2. Вестибуляр ва кинестетик аппаратнинг гиперривожланиши.

- **От миниш ва мувозанат:** Кўр одамнинг от миниши ва Йоркшир тепаликлари бўйлаб юриши умуртқа поғонаси, суяк-бўғим аппаратларидаги рецепторлар (проприоцепция) ва ички қулоқдаги вестибуляр тизимнинг ўта юқори даражада ишлашини талаб қилади.
- **Биомеханик ҳис:** Жоннинг ернинг мустаҳкам ёки юмшоқлигини оёқлари орқали ҳис қилиши тактил ва кинестетик сезгиларнинг максимал даражада кучайганини, мия бу сигналларни секунданинг минг қисмида таҳлил қилиб, тўғри қарор чиқарганини кўрсатади.

3. Инженерлик интуицияси ва геотехник сезги.

Меткалфнинг ҳеч қандай махсус инженерлик таълимисиз, фақат ернинг "овози" ва қадамлари орқали ботқоқликларда пухта йўллар қургани илмий жиҳатдан қизиқарли фактдир.

- **Геотехник эмпиризм:** Замонавий геология ва қурилишда тупроқнинг намлиги, зичлиги ва кўтариш қобилияти махсус асбоблар орқали ўлчанади. Жон эса буни юқори даражада ривожланган акустик ва тактил рецепторлари орқали амалга оширган. Тупроқнинг қатламлари, остидан оқиб ўтаётган

www.ziyouz.com kutubxonasi

сувларнинг товуши ва босгандаги қаршилик кучи унга грунтнинг пухталиги ҳақида аниқ маълумот берган.

- **Амалий тажриба:** Унинг қурган йўлларининг ўнлаб йиллар давомида чўкмасдан хизмат қилиши унинг табиий муҳандислик тафаккури ва кузатувчанлиги нақадар юқори бўлганини исботлайди.

4. Психологик резильентлик (чидамлилик) ва ички локус контроля.

- **Когнитив ёндашув:** XVIII асрда ногиронликка нисбатан жамиятнинг салбий қарашлари ва шафқатсиз муносабати кўпчиликни руҳий тушкунликка солар эди. Аммо Жон жамият берган "қурбон" мақомини рад этиб, **ички локус контрколга** (ҳаёти учун ўзи масъул эканига) таянди.
- **Мотивацион драйвер:** Мусиқа (скрипка чалиш) билан шуғулланиши ва мустақил даромад топиши унинг ижтимоий адаптациясини тезлаштирди. Бу эса унда мустақиллик ҳиссини мустаҳкамлаб, марказий асаб тизимининг стрессга қарши турғунлигини оширди.

Жон Меткалфнинг ҳаёти инсон организмининг биологик чегараларини енгиб ўтишда нерв тизимининг мослашувчанлиги, ирода ва табиий сезгилар қанчалик улкан кучга эга эканини кўрсатувчи илмий жиҳатдан бебаҳо кейсдир. У физиологик нуқсон инсоннинг яратмаслик ва муваффақиятга эришмаслик учун сабаб бўла олмаслигини, тўғри адаптация ва тинимсиз меҳнат орқали ҳатто энг мураккаб тўсиқларни ҳам бартараф этиш мумкинлигини исботлади.

ҚОЗИ ШАЛ ФЕНОМЕНИ

Инсон психикасининг энг олий кўринишларидан бири — бу биологик тананинг чекланганлигини маданий ва илмий мерос орқали енгиб ўтишдир.Жисмоний ҳаракат ёки кўриш қобилияти йўқолган тақдирда инсон ижтимоий фаолликдан маҳрум бўладидек туюлади. Бироқ буюк шахслар бу стереотипни бузиб ташлаганлар. Уларнинг жисмоний ожизлиги уларнинг интеллектуал фаоллигини сусайтирмади, аксинча уни кучайтирди. Алломаларнинг ижоди шуни кўрсатадики, ҳақиқий илмий ва бадиий тафаккур фақат жисмоний соғломликка эмас, балки онгнинг мустақиллиги, ирода кучи ва кучли хотирага таянади. Масалан, Имом ибн Асир ажойиб китоби “Жомиъул усул” ва “Ниҳоя” китобларини юра олмасдан,

www.ziyouz.com kutubxonasi

уйда михланиб ўтириб қолганида ёзган. Абул Аъло ал-Меъро девон ва китобларини кўзи кўрмай қолганидан кейин, Нобель мукофоти совриндори Тоҳо Ҳусайн кўзи ожиз бўлиб қолганида ҳам эсдаликлар ва таснифотлар ёзган.

Тарихда "Қози Шал" номи билан машҳур бўлган Самарқанд қозиси Мирабдулҳай (1756-1828) ҳам айнан мана шундай буюклар жумласидандир. Қози Мирабдулҳай узоқ вақт шол (тиббиётда **паралич**) билан оғриган бўлса ҳам асарлар ёзишдан тўхтамаган. Бу ҳақда XX аср бошидаги миллий уйғониш ҳаракатининг фаол вакили, таниқли жадид маърипарвари, шоир, публицист, драматург ва муҳаррир Ҳожи Муин Шукруллоҳ ўғли (1883–1942) 1926 йилда қуйидагиларни ёзган эди:

"Бир вақт Туркистонда ва балки бутун Ўрта Осиёда маориф ва маданият ўчоғи бўлғон Самарқанднинг, ўн иккинчи асри ҳижрий ўрталарида (60-70 йил) ўзаро урушлар натижасида харобазор холида қолғонлиғи тарихдан маълумдир. Шу харобалиқ чоғларида Самарқанддаги бир неча муҳташам бинолар фаторат бўлғон ва кўб қимматлик нодир китоблар, вақфномалар йўқолиб кетган. Ҳатто узун замонлар қимматчилик ва қаҳатчиқ сабабидан шаҳар ичи одамсиз қолиб, далаларда ҳам экинчилик бўлмағон.

Мана шу хароблиқ ва бузғунлиқлар, Моваройннаҳр ҳукумати манғитлар қўлига ўтгандан кейин бир мунча тузала бошлағон, манғит амирларидан Шоҳмурод ўзининг отаси Дониёл замонида (1195 йилда) Самарқандға ҳоким тайин этилгандан эътиборан шаҳарни бир қадар тузатишга ва обод этишга киришган. Бузилаётғон мадраса ва масжидларни таъмир (ремонт) қилғон. Самарқанднинг ташқи қалъасини қайтадан тузатиб, аввалги ҳолига келтирган. Шоҳмурод отасининг тахтига ўтирғондан сўнгра (1199 йили), бир ёқдан, жиддий суратда Самарқандни обод этишга бел боғлаган. Теваракдан халқни кўчуриб, шаҳарга ўрунлаштирган ва қанча янги гузар (маҳалла)лар ташкил этган. Иккинчи ёқдан, вақф ишларини тартибға қўйғон. Сўниб қолғон маориф чироғини ёқиб, Мирабдулҳай (Қози Шал)дек олим бир зотни Самарқандға қози ва мударрис белгилаган. Ёлғиз Самарқандда эмас, бутун Бухоро ва Туркистонда илму фазли блан шуҳрат чиқарғон Қози калони Шал шу Мирабдулҳайдир.

Қози Шал бир томондан қозилик бажариб, бошқа томондан, Шердор мадрасасини тузатиб, шунда дарсгўйлик эта бошлағон. Бир неча йилда кўп олим ва шогирдлар етуштургон. Шу орада қозининг тарбияси билан ўзининг уч-тўрт ўғли ҳам машҳур олимлар

www.ziyouz.com kutubxonasi

қаторига кирганлар. Қози ўзининг умри охирида икки оёғи шал бўлғон эса ҳам, жим турмағон. Ўн уч йиллик шаллик вақтларини таълиф ва таҳрир билан ўтказиб, бир неча диний-ахлоқий асарлар ёзган.

“Қози калони Шал” лақаби билан шуҳрат топган шайхул-ислом қози Мирабдулҳай Абулхайр Аъламнинг ўғли ва Мавлавий Файзийнинг набирасидир.

Мавлавий Файзий ўз асрида шуҳратлик олимлардан бўлғон. Бунинг “Мулла Жамол” татиммасига ёзғон арабча шарҳи Туркистон уламолари орасида машҳур ва мақбулдир. Қабри Шаҳрисабзда “Хўжа Амакана” деган мазористондадир. Абулхайр эса Самарқанднинг мўътабар олимлариндан саналиб ўз замонида аълам бўлиб ўгган. Бунинг қабри Самарқандда “Хон Сайид Имом” қабристонидадир. Қози Шалнинг ота-боболари Самарқанд туманидаги ёри жамоасидан(тожик)дир.

Қози калони Шал Самарқандда 1169 нчи йилда дунёға келган. Йигирма олти ёшида Бухорода хатми кутуб қилғон. Сўнгра амир Шоҳмурод тахтга ўтириши билан баробар (1199 йилда) уни Самарқандға қози калон қилиб юборғон. Бундан бошқа амир томонидан қозиға юртни бошқариш ва халқни тинчитиш учун бутун ихтиёр берилган.

Қози Шал Самарқандға келиши билан баробар ўзининг бўйнидағи вазифасини бажаришга тиришадир. Бир томондан, халқнинг арзу додини сўрайдир, бошқа ёқдан, бузғунлиқ замонида бузулаёзғон Шердор мадрасасини ремонт қилиб, шунда талабаларға турли илму фандан дарс исришга киришадир. Ўқишга салоҳиятлик кишиларни атрофига тўплайдир. Камбағал муллабаччаларга моддий ёрдам берадир. Шунинг билан қозининг шуҳрати Туркистоннинг ҳар томонида ёйиладир; ҳар ёқдан талабалар келиб, қози ҳузурида тилаган илму фанларини ўқия бошлайдирлар. Самарқанд билим ўчоғиға айланадир.

Қози калони Шал керак амир қошида ва керак халқ орасида бошқа кишилар кўролмаган даражада зўр ҳурмат ва эътибор қозонадир. Давлат ва сарват эгаси бўладир. Аҳрорий, Мираконий ва Махдуми Аъзам хўжаларидан ҳам қорачадан қиз олиб уйланадир. Катта оилалик бўладир. Қозининг хусусий таълим-тарбияси билан ўзининг бир неча ўғли ҳам турли илмлардан хабардор бўлиб етишадирлар. Шунинг билан қозининг хонадони бу кунгача илм оиласи бўлиб келадир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қози Шалнинг набираси бўлган Абутоҳирхўжа ўзининг “Самария” деган форсча тарих китобида, бобосининг шаллик вақтида ёзғон асарларини шу тартибда кўрсатадир:

1. “Байзовий” тафсирининг ҳавошийси.
2. “Саҳиҳи Бухорий”нинг форсча шарҳи.
3. “ Забур”нинг форсча шарҳи.
4. “Ахлоқи Баҳодурхоний”.
5. “Ҳидоя” шарҳининг шарҳи (“Балиъ” китобидан охириғача).

Марҳум Васлий афандининг сўзига қарағонда, қози Шалнинг булардан бошқа форсча ва арабча тилларида ёзғон “Муқаддимат ут-тафсир” исмли асари бор экан. Тахминан уч юз бетдан иборат бўлғон бу китобда тафсир илмини билмак учун бир неча илмдан хабардор бўлишнинг кераклиги баён этилган эмиш. Васлий афанди шу китобда Бухорода қози Шалнинг авлодидан бўлғон Абдусамадхўжанинг қўлида икки нусха борлиғини гапирган эди.

Васлийнинг ривоятига кўра, қози Шалнинг асрида Ҳин-истонда ўзининг бир неча асари билан шуҳрат чиқарғон “Баҳр ул-улум” деган бир олим Бухороға келиб, ундаги илм кучларини синамакчи бўлғонида, унинг кўзига мақбул бўларлиқ бирор олим кўринмаган. Сўнгра амир Шоҳмурод шу олим билан мунозара қилдириш учун қози Шални Бухороға чақирғон. Қози боролмай, ўзининг боёғи “Муқаддимат уг-тафсир” китобини юборғон. “Баҳр ул-улум” бу китобни кўриб қозининг фазлу камолига қойил бўлғон.

Самарқандда бу кунларда барҳаёт бўлиб, 85 ёшларға кирган мулла Одил муфтининг айтишига кўра, қози Шал томонидан Қуръоннинг тахминан охирги учдан бир бўлаги форсча ва арабча тилларида тафсир қилинғон эканким, буни мулла Одил: “Мен уни жуда шавқ билан мутолаа қилғон эдим. Шу китоб самарқандлик Мирзо Ҳомидий Кўкнорийнинг қўлида бор эди” дейдир39.

Қози калони Шал булардан бошқа “Таврот”ни иброний тилидан ва “Инжил”ни арабчадан форсийга таржима қилғон. Ҳатго Самарқанд жуҳудлари “Таврот”ни унинг олдида ўқур эканлар. “Таврот”нинг иброний нусхаси билан бирга форсийча таржимаси бу кунларда самарқандлик мирзо Муҳаммадқули Низомиддин ўғлининг қўлида бор. (Китоб араб ҳуруфи ва иброний тилида ёзилғон. Ҳар бир сатрнинг остида форсийча таржимаси бор).

Мен ўзим “Забур” нинг форсийча таржимасини мулла Фахриддин Рожийнинг қўлида кўруб, китобнинг муқаддимасини

39 Шу китоб тафсири Байзовий шарҳининг бир бўлаги бўлса керак деб ўйлаймиз. Чунки қози Шалнинг тафсир ёзғонлиғи хабари бу кунгача ҳеч кимдан эшитилмади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ёзиб олдим. Қози Шал бу китобнинг муқаддимасида самовий китоблардан бўлғон “Таврот”, “Инжил” ва “Забур”ни текшириб, булардан фақат “Забур”нинг ўзгарганлигини, бошқалари бутунлай тахриф топғонлғини ёзадир ва бу тўғрида ўзининг “Китоб Шофифий фи шарҳи тафсири Байзовий” исмли асарининг муқаддимасида узун маълумот берганлигини айтиб ўтадир. “Забур”нинг форсийча таржимасини Самарқаннда Саид Аҳмадхўжа Нақибнинг амри билан ёзғонлиғи ифода этадир.

“Забур”нинг таржимаси таълиқ хати билан ёзилғон, 284 саҳифадир. Китобнинг охирида таърихи ёзулғон бўлмаса ҳам, 50-60 йил илгари асли нусхасидан кўчуриб ёзилғонлиғи гумон қилинадир.

“Самария”нинг қўлёзма нусхасида қози Шалнинг шажараси шундай ёзилғон: “”Хўжа Абдулфайз имом Козим наслидан бўлғон Жалолиддин Бағдодий бин Саид Муҳаммад Муслимнинг қизи билан уйланди. Ундан Хўжа Абдулбоқий туғилди, ундан Хўжа Саид Ашраф, ундан Хўжа Саид Низомиддин, ундан Хўжа Саид Али, ундан Хўжа Саид Имомиддин, ундан Хўжа Шамсиддин, ундан Миршаҳобиддин, ундан Хўжа Мирабдулбоқий, ундан Хўжа Мирбоқий, ундан Хўжа Абдулммўмин, ундан Хўжа Абдулфаттоҳ, ундан Хўжа Шоҳмирхўжа, ундан Моҳпора бегим деган қиз туғулди.

Ушбу Моҳпора бегим Мавлоно Файзий ибн Мавлоно Ориф билан уйланди. Мана шулардан Мирабулхайрхўжа туғилди. Бундан Мирабдулҳайхўжа дунёға келди. Бу шажара “Самария”нинг 1904 нчи йилда босилғон нусхасида йўқдир.

Абутоҳирхўжанинг “Самария”да ёзғонига кўра, қози Шал Самарқандда қирқ йил қозилик қилғон. Бунга қарағонда, қози Шал ўзининг вафотидан тўрт йил илгарича қозилик қилғон бўладир. Чунки ул ўттиз ёшида қози бўлиб, 74 ёшида вафот этгандир. Лекин Самарқанднинг эски олимларидан бўлғон қози Исахоннинг сўзига кўра, қози Шалнинг қозилик муддати қирқ йилға етмайдир. Чунки амир Шоҳмурод (1216 нчи йилда) ўлгандан кейин унинг ўғли Амир Ҳайдар ўзининг подшоҳлиқ вақтида қози калони Шални бекор қилиб, Бухороға чақиртириб оладир. Бунинг ўрнига ўзуни хотуни томонидан қариндошлиғи бўлғон Мираконий хўжалардан Абулбаракот деган бир кишини қози калон қилиб Самарқандға юборадир. (Амир Ҳайдар 1244 йилда вафот этган). Бунга қарағанда, қози шал неча йил Бухорода қолғон. Бунинг қозилик замони ҳам қирқ йилга етмаган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қози Шал тўғрисида халқ ичида, айниқса, муллалар орасида турли ҳикоят ва ривоятлар жуда кўбдир. Улардан баъзиларини бу ерда нақл қилиб ўтамиз. Қози Шал катта давлатлик бўлғон. Унинг боғ-ер ва ускуналари жуда кўб экан. Ул қози Исохоннинг болаларидан бўлғон Носирхўжанинг кўб ер ва боғларини озгина ҳақ бериб олғон эмиш. Ҳатто, вақфномалари йўқолғон баъзи вақф ерларини (ясама васиқалар чиқариб) эгалик қилғон эмиш. Бунинг учун Аҳрорий хўжалар билан унинг орасида анчагина жанжал ва англашмовчиликчиққан эмиш...Мана, қози Шал ҳақида шундай “эмиш-мимиш”лар жуда кўб эшитиладир. Бу сўзларнинг қанчаси тўғри ва қанчаси нотўғри эканлиги бизга маълум эмасдир. Ҳарҳолда, бу можаролардан қозининг бир мунча дунёға ҳарис эканлиги англашиладир. Лекин шуни ҳам айтиб ўтиш керакким, қози Шал мол топишга қанча тиришқан бўлса, ўшанча марҳамат ва шафқатли, хайру эҳсон эгаси ва олиҳиммат бўлғон. Бева-бечораларға, айниқса, камбағал муллабаччаларға ҳамма вақт моддий кўмагини аямағон. Ҳатто қозининг “хотинингиз ўғул туғди”, деб яхши хабар келтирган бир кишига севинчлик учун боғини васиқалаб берганлиги ривоят этиладир.

Қози Шалдан олти ўғул ва бир неча қиз қолғон. Ўғуллари:

1. Абусаидхўжа.
2. Маъсумхўжа.
3. Эшонхўжа.
4. Бузрукхўжа.
5. Ширинхўжа.
6. Мирсулаймон махдум эса қорачадандир. Булардан Ширинхўжа билан Бузрукхўжаси илмсиз қолиб, бошқалари олим бўлғонлар. Қози Шалнинг энг фозил ўғли бўлғон Абусаидхўжа (Маржонийнинг устози) Мираконий хўжалардан бўлиб, Бузрукхўжа Аҳрорийлардандир. Мирсулаймон махдум эса қорачадандир.

Умрининг охирларида ўн уч йил шал бўлғон қози калони Шал бу касалидан қутулмоқ учун кўб дору даволар истеъмол қилғон бўлса ҳам, шифо топмаған. Ҳамма вақт икки оёғи сурунигача оғриб, куяр даражада қизир экан. Фақат оёқларини сут ичига солиб тутиш билан дарди бир мунча таскин топар экан. Шундай бўлса ҳам, қози Шал бекор турмаган. Дин ва миллатга хизмат этиш ишқи уни ўлганигача ишлаб туришға мажбур этган. Ул кўпрак асарларини шаллик чоғларида ёзган. Ўлганидан бир неча йил илгари қозини зоиқа битиб, ул таом-меванинг аччиқ-чучуклигини сезмай турғон

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳолда қолғон бўлса ҳам, илмига ва ақлиға футур келмаганлигини ривоят этадирлар.

Қози Шал 1243нчи йилда 74 ёшида вафот этган. Ўлиги Хўжа Аҳрор қабристонининг ёнида, ўзи томонидан сотиб олинғон бир майдонда дафн қилинғон. Ўғуллари, хотин- қизлари ва бир қисм авлодининг қабрлари ҳам ўзининг теварагидадир[40].

Қози Шалнинг қабри атрофида саккизта ғиштлик сағана ва қирқтача оддий қабр борким, ҳаммаси ҳам хароб ҳолидадир. Қозининг сўл томонидағи бир қабрнинг устидаги узун тошда арабча: "Бу қабр Ҳидоят пошша қози Абдулҳайхўжа қизининг қабридир. 1277", деб ёзилғондир. Яна сўл томондағи бузулғон бир сағананинг бош тарафида ганч устига сиёҳ билан арабча: "Тўра пошша Бузрукхўжа қизининг қабри", деган мазмунда бир сатр хат зўрға ўқиладир. Бу хатнинг бошқа ўрунларини ўқуб бўлмади. Тарихи ҳам билинмади.

Қози Шалнинг қабридағи тоштахталар бузилиб, синиб, кўбиси ерга тушган. Қабрнинг бош томонидағи ёзувли тош ҳам синиб пастга тушган. Бу тошдан фақат икки парчасини топиб қабрнинг ёниға қўйдим. Бу тош парчаларидаги хатда қози билан отасининг исмлари кўринадир"[41].

Тарихчи ва жадид маърипарвари Ҳожи Муин томонидан Самарқанднинг буюк қозиси ва олим Мирабдулҳай (Қози Шал) ҳаёти ҳақида келтирилган ушбу тарихий маълумотни замонавий **инклюзив таълим, нейропластиклик ва реабилитация психологияси** нуқтаи назаридан қуйидагича илмий таҳлил қилиш мумкин:

1. Жисмнинг чекланиши ва онгнинг кенгайиши (Функционал компенсация).

Қози Мирабдулҳай умрининг сўнгги ўн уч йилини оёқдан қолиб (паралич/шол ҳолатида) ўтказганига қарамай, илмий фаолиятни тўхтатмаган.

- **Инклюзив ёндашувда:** Замонавий инклюзив таълим ва психологияда ногиронлик фақат инсоннинг жисмоний муҳити билан боғлиқ тўсиқ сифатида қаралади. Қози Шал мисоли шуни кўрсатадики, тўғри ташкил этилган интеллектуал муҳит ва кучли ирода жисмоний чекловларни тўлиқ қоплаши (компенсация қилиши) мумкин.

---

[40] 1868нчи йилда руслар Самарқандни олгондан кейин қози Шалнинг набиралари бўлғон Абдулҳайхўжа, Маҳдийхўжа ва Абутоҳирхўжалар Бухороға кўчиб кетиб шунда қолғонлар.

[41] Ҳожи Муин. Танланган асарлар./ Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Н.Намозова. – Т.: "Маънавият", 2005. -Б.31-37.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• Оёқларидаги сурункали оғриқ ва ҳатто таъм билиш сезувзалигининг йўқолиши каби оғир физиологик ҳолатлар унинг фақат жисмоний фаоллигини чеклаган холос, аммо унинг *таълиф ва таҳрир* (асар ёзиш, шарҳлар яратиш) қобилиятига путур етказмаган.

2. Инклюзив муҳит ва таълимни бошқариш феномени.

Матнда Қози Шалнинг нафақат ўзи асарлар ёзгани, балки Шердор мадрасасини тиклаб, талабаларга сабоқ бергани, истеъдодли ёшларни атрофига тўплагани алоҳида қайд этилган.

• Ҳаракат ногиронлиги бор инсоннинг таълим жараёнини бошқариши ва кучли илмий мактаб яратиши унинг раҳбарлик салоҳияти ва ташкилотчилик қобилияти нақадар юқори бўлганини кўрсатади.

• Инклюзиянинг асосий ғояси — ҳар бир инсоннинг жамият ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлашдир. Қози Шал ўз фаолияти билан бугунги инклюзив жамият концепциясининг тарихий прототипини яратиб кетган. У жисмоний жиҳатдан ёрдамга муҳтож бўлса ҳам, жамиятга ва илм-фанга энг кўп фойда келтирувчи субъектга айланган.

3. Автономия ва маънавий барқарорлик.

Психологияда **агентлик (agency)** тушунчаси мавжуд бўлиб, у инсоннинг ўз ҳаётини ўзи бошқариш, қарор қабул қилиш ва ташқи таъсирларга қарамай мақсад сари ҳаракат қилиш қобилиятини англатади.

• Амир Ҳайдар давридаги сиёсий ўзгаришлар, оилавий ва мулкий можаролар ҳамда оғир касаллик Қози Шалнинг иродасини синдира олмади.

• Унинг диний-тарихий манбаларни чуқур ўрганиб, қиёсий шарҳлар ёзиши унинг нақадар кенг дунёқарашга эга олим бўлганини вақт ва макон чегараларини енгиб ўтганини кўрсатади.

Қози калони Шал феномени инклюзив таълим ва ҳаёт фалсафаси учун ўрнак бўла оладиган классик мисолдир. Бу тарихий факт жисмоний нуқсон ёки шол ҳолати инсоннинг интеллектуал салоҳияти ва ижтимоий фойдалилигига тўсқинлик қила олмаслигини, балки юқори даражадаги ирода ва нейропсихологик мослашув орқали жамият тараққиётига улкан ҳисса қўшиш мумкинлигини илмий жиҳатдан тўлиқ тасдиқлайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БИНТУ ХУДОЙБЕРДИ – БЕДАСТ ФЕНОМЕНИ

Инсоннинг интеллектуал ва бадиий салоҳияти чексиздир. Инсон мияси ва руҳияти жисмоний аъзолар йўқлигида компенсатор механизмларни (оёқ, оғиз, эшитиш, хотира) юқори даражада ривожлантириш қобилиятига эга. Тарихда ва замонавий даврда оғир жисмоний нуқсонлар (қўлсизлик ва/ёки оёқсизлик) билан туғилган ёки кейинчалик улардан маҳрум бўлган, аммо юксак ирода, матонат кўрсатиб илм-фан, адабиёт ва санъатда улкан муваффақиятларга эришган аёллар талайгина. Шулардан бири Бинту Худойберди исмли аёлдир. Бу ҳақда Ризоуддин Фахриддин ўғли "Машҳур хотунлар" номли асарида қуйидагиларни баён этган:

"Бинту Худойберди ҳижрий VI асрнинг охири ва VII асрнинг бошида Қоҳира ва Искандарияда яшаб, "Бедаст" (Қўлсиз) дея танилган бир қиз. У онадан қўлсиз туғилган бўлса ҳам оёғи билан қалам тутиб ёзар ва унинг ҳуснихатига энг моҳир хаттотлар гувоҳлик берганлар. "Бедаст" дея машҳур бўлгани бу қизнинг Эрондан эканини билдиради. 1871 йили Америкада дунёга келган Мисс Тунис исмли қиз қўл ва оёғи бўлмаса ҳам чиройли хат ёзиб, нақшлар чизиш орқали 2000 рубль сўм тўплагани маълум".[42]

Ризоуддин ибн Фахриддиннинг «Машҳур хотунлар» асаридан келтирилган ушбу парча манбашунослик, нейробиология ва замонавий **инклюзив таълим** (кафолатланган ва тенг ҳуқуқли таълим) нуқтаи назаридан жуда катта илмий-педагогик қимматга эга.

Бинту Худойберди (ҳижрий VI–VII асрлар) ва Мисс Тунис (XIX аср) мисолида жисмоний имконияти чекланган шахсларнинг жамиятга интеграциялашуви ҳамда уларнинг салоҳиятини рўёбга чиқариш механизмларини қуйидаги илмий йўналишларда таҳлил қилиш мумкин:

1. Нейробиологик ва психофизиологик таҳлил: "Мия пластиклиги".

Инсон организми анатомик нуқсонларга дуч келганда, марказий асаб тизими **нейропластиклик** (*neuroplasticity*) ва **компенсатор компенсация** ҳодисалари орқали жавоб қайтаради.

- **Нейропластиклик ва функционал қайта қайтариш:** Қўлларнинг йўқлиги туфайли миянинг ҳаракатлантирувчи кортекс (motor cortex) ва соматосенсор соҳалари оёқ бармоқлари ва

[42] Ризоуддин Фахриддин ўғли. Машҳур хотунлар./ Араб алифбосидаги усмонли турк тилидан М. Эшмуҳамедова ва Б. Умурзақов таржимаси. – Т.: "Navroz", 2019. -Б.30.

www.ziyouz.com kutubxonasi

мушаклари бошқарувига кўпроқ майдон ажратади. Натижада, оёқ бармоқларига хос майда моторика (fine motor skills) фавқулодда юқори даражага кўтарилади.

- **Компенсатор адаптация:** Бинту Худойбердининг оёғи билан қалам тутиб, чапдаст хаттотларни ҳайратда қолдирувчи ҳуснихат ярата олиши — организмнинг йўқотилган/мавжуд бўлмаган функцияни бошқа аъзога юклаш орқали психологик ва физиологик мувозанатни (гомеостаз) тиклаш қобилиятининг ёрқин исботидир.

2. Инклюзив таълим нуқтаи назаридан таҳлил.

Замонавий инклюзив таълимнинг асосий концепцияси шундан иборатки: **"Нуқсон — бу шахснинг чеклангани эмас, балки муҳитнинг мослашмаганидир."** Ушбу манба инклюзив таълимнинг бир нечта муҳим тамойилларини очиб беради:

А. Таълимда тенг имкониятлар ва индивидуал ёндашув (IEP).

VI–VII асрларда Қоҳира ва Искандариядек илм-фан марказларида Бинту Худойбердининг хаттотлик санъатини эгаллаши ўша давр муҳитида муайян даражадаги таълимий инклюзия мавжуд бўлганини кўрсатади. Инклюзив таълим индивидуал таълим траекториясини талаб этади — Бинту Худойберди учун ёзув анжомлари ва ўқитиш методи стандарт шаклда эмас, унинг физиологик имкониятига мослаштирилган.

Б. Стереотипларни синдириш ва ижтимоий эътироф.

Манбада *"унинг ҳуснихатига энг моҳир хаттотлар гувоҳлик берганлар"* дейилиши инклюзиянинг энг юқори босқичи — **ижтимоий ва касбий эътироф**га эришилганини англатади. Таълим тизими ўқувчидаги "нуқсон"га эмас, балки унинг "салоҳияти"га (ability-based approach) эътибор қаратиши лозимлигини ушбу тарихий факт яққол тасдиқлайди.

В. Мустақил ҳаётга тайёрлаш ва ижтимоий аҳамият.

1871 йилда туғилган Мисс Тунисннинг ўз меҳнати, санъати (хаттотлик ва наққошлик) орқали 2000 рубль (ўша давр учун салмоқли маблағ) тўплагани инклюзив таълимнинг бош мақсади — шахсни **иқтисодий ва ижтимоий мустақилликка** эриштириш эканини кўрсатади. Бу – реализация қилинган меҳнат ва санъат орқали жамиятга юк бўлиш эмас, балки суверенитетга эришиш намунасидир.

3. Тарихий ва тафаккуршунослик жиҳати: Лингвистик ва ижтимоий статус

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Лақабнинг келиб чиқиши ва ижтимоий танилиш:** Асар муаллифи Ризоуддин ибн Фахриддин қизнинг "Бедаст" (форсча: *қўлсиз*) лақаби билан таниқли бўлганини ва бу унинг асли эронлик эканига ишора қилишини таъкидлайди. Тарихий манбаларда шу каби жисмоний хусусиятига кўра берилган лақаблар камситиш эмас, балки шахсни феноменал қобилияти билан ажратиб кўрсатувчи "ижтимоий идентификатор" вазифасини ўтаган.
- **Ислом ва Шарқ уйғониш даврида инклюзив қарашлар:** Ҳижрий VI–VII асрларда аёл кишининг, бора-бора жисмоний имконияти чекланган аёлнинг илм ва санъат билан шуғулланиши ҳамда жамиятда эътироф этилиши Шарқ илмий муҳитида инклюзив қадриятлар илдизи чуқур бўлганидан далолат беради.

Хулласа ва педагогик хулосалар.

1. **Компенсатор салоҳият:** Инсоннинг жисмоний аъзоларидаги нуқсонлар миянинг функционал қайта тикланиши ва юксак ирода орқали тўлиқ ва ҳатто ортиғи билан қопланиши мумкин.
2. **Ижтимоий муҳит ва қўллаб-қувватлов:** Бинту Худойберди ва Мисс Тунис феноменлари фақат шахсий ирода маҳсули эмас, балки уларга шароит яратиб берган, уларнинг иқдорини пайқаган ва эътироф этган ижтимоий-педагогик муҳит натижасидир.
3. **Замонавий инклюзия учун дарс:** Таълим тизими алоҳида эҳтиёжга эга бўлган ўқувчиларни шунчаки жамиятга қўшиш (интеграция) билан чекланмай, уларнинг ички яширин феноменал салоҳиятини юзага чиқариш ва касбий маҳоратга йўналтириш (ҳақиқий инклюзия) чораларини кўриши лозим.

ҚОРИ ҚУНДУЗИЙ ФЕНОМЕНИ

Қори Қундузий ((1786 - 1857) — шоир ва тарихчи. Туғма кўр бўлган. Бухорода таҳсил олиб, у ерда “Ҳофизи Қуръон” бўлиб танилган. Бу ҳақда Пўлотжон Қайюмов шундай ёзади:

“М**ахфий** — Бу киши асли дарёйи Амунинг ўрта оқими чап соҳили Тахористонли бўлуб Кундуз шаҳридандур. Ўзи ўзбеклардан бўлуб, кўзлари аъмо бўлган. Ёшлигидан Бухорога келтирилиб қироат илмининг таълим (қилиб) ва ҳофизи Қуръон бўлуб шуҳрат топганидан Қорийи Кундузий деб юритилган. Сўнгра арабий тилнинг сарфу наҳвидин ҳам таълим олиб шариат илми, тафсири ҳадис таҳсил олмишдур. Умархон даврида Қўқандга келиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қаландархона маҳалласида маскан тутуб қироати Қуръон ила тажвиддан талабаларга дарс бермишдур. Бухорода тожик шоирларидан намунавий тожик тили ва шеърлар ўқиган ва тақлид этиш орқасинда тожик тилида бир неча шеърлари бордур. Қўқандда наъшу намо этиб шунда вафот этмишдур. Қори Кундузий деб маъруфлиги сабабли аниқ исми маълум бўлмай қолмиш. Вафоти тарихининг биланмадик. Шаҳарнинг машҳур қориларидан Мулла Ниёз Муҳаммад Қори Муҳаммаджон совутдўз (темир занжирдан ясалган ҳарбий кийим)нинг ўғли ила Худоёр саройининг имоми бўлиб турмуш Домулла Ҳасан қори машҳур Қори Кундузийнинг шогирдларидандур”[43]. Фазлий Намангоний “Мажмуот уш-шуаро”сида Қори Кундузий тўғрисида тубандаги назм ила таърифлайди:

Буд Қорийи Қундузий хушкалом,
Ба ҳар илм ҳунарпеша марди тамом.
(Қорийи Қундузий ширин сўз киши бўлиб,
Ҳар бир илмда етук ҳунар соҳибидир.]
Ба илми қироат буд шўҳрааш,
Буд низ аз шоири баҳрааш.
(Қироат илмида шуҳратга эга бўлиб,
Яна шоирликдан ҳам баҳраманддир.)
Раво гашта аз лутфи шаҳ коми ў,
Буд Махфий андар ғазал номи ў.
(Шоҳлутфи туфайли мақсади раво бўлиб,
Ғазалдауниng номи Махфийдир.)[44]

“Маҳаллий амир, хонлардан бири отга миниб, жома бериб, йўлга арқон бойлаб қўйдирган. Кўзи очиқ, чавандоздай от чопиб келиб сўръат аро тўхтамай арқонни қўли билан кўтариб ўтиб кетган эмиш. Фарзанди бўлмаган, қабри Шайхон қабристонидадур. Бухороли Муҳаммад Зоҳирхўжа лақаби Ўзбек хўжа, тахаллуси Зарир, яъни кўр деган шоир ҳам худди туғма аъмо бўлуб, илм-файзда Маҳфийга ўхшаш бўлмишдур”.[45]

Маълумотларга кўра Комий-Имомали ал-Кўҳандизий-Қундузий Афғонистоннинг Қундуз шаҳри қозиси оиласида дунёга келган. 1824-25 йиллари у Қошғарга боради. У ердан қайтгач, 1828-

[43] Қайюмов Пўлоджон. Тазкираи Қайюмий. Тошкент, 1998.. I жилд.- Б.143-.

[44] Абдулкарим Фазлий Намангоний. Мажмуаи шоирон. / Табдил, таржима, изоҳ, луғат ва кўрсаткичлар муаллифи: Маҳмуд Ҳасаний. -Т.:”Tafakkur qanoti” нашриёти, 2018. -Б.48.

[45] Қайюмов Пўлоджон. Тазкираи Қайюмий. Тошкент, 1998.. I жилд.- Б.144.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1830 йиллари Бухорода яшайди ва амир саройига яқинлашади. Шу йиллар давомида амир Насруллоҳ буйруғи билан “Дурражут-тож” (“Тож дури”) номли китобини ёзади. Кейинчалик Имомали Қори Қундузий Қўқон хонлигига келиб, Хўжандда яшайди. Сўнг хонликнинг пойтахти Қўқонга келиб, мударрис Мулло Абдулазиз-Махсум Қози Ғаний олдида муаммо илмини ўрганади. Қўқонда Имомали асосан косиблик қилиб кун кечирган. 1842 йили май ойида Қўқон амири Насруллоҳ томонидан босиб олинганида, Комий бу воқеага бағишлаб амирнинг шаънига бир неча мақтовли таърихлар битади. Лекин, икки ойдан сўнг, хонлик Бухоро зулмидан озод бўлгандан кейин, Комий мажбур бўлиб, иккинчи маротаба Қошғарга боради. Комий фақат Худоёрхон даврида Қошғардан қайтиб келади. 1850 йилдан кейин у “Таворихи манзума” (“Шеърда битилган тарихлар”) номли асарини ёзади. «Таворихи манзума»да Қўқон хонлиги Қошғар ҳамда Бухорода юз берган тарихий воқеалар тарихий моддалар орқали ёзилиб, уларнинг йиллари кўрсатилади.[46]

Асарнинг қўлёзма нусхалари жуда ҳам кўп учрайди. “Тарихи манзума” мавжуд каталогларда ҳамда олимлар А.Мухторов ва Е.А.Маджий томонидан таҳлил этиб ўрганилган[47].

Асосан, шеърий таърихларни ўзида жамлаган “Таворихи манзума” (“Назмий таърихлар”) асари бизгача тўла етиб келган. Асар 19 аср ўзбек мумтоз адабиётининг нодир намуналаридан бўлиш билан бирга, Қўқон хонлиги тарихини ёритувчи муҳим тарихий асарлардан бири ҳисобланади.

Бу асарда асосан, 1822—48 йилларда хонлик тарихида муҳим ўрин тутган таниқли сиймолар: хонлар. вазирлар. қозилар, мингбошилар, шоирлар. олимларнинг вафот саналари, баъзи биноларнинг қурилиш йиллари ва бошқа айрим муҳим саналар шеърии йўсинда гўзал ифода этилган. Масалан Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Амир Умархон каби подшоҳлар, Адо, Махмур. Нола, Вазир каби шоирларнинг вафот саналари, Нодирабегим ва Муҳаммад Алихоннинг Амир Насрулло томонидан разилона ва ваҳшиёна ўлдирилиши, Оллоқулихон вафоти, Шералихон, Худоёрхонларнинг тахтга ўтиришлари каби воқеалар шеърий таърих қилинган. Қори Қундизийнинг муаммо жанрига

[46] Воҳидов Ш. Қўқон хонлиги тарихи (хонлик тарихи – манбаларда).Том I. Панжикент, 2014. – Б.114-115.

[47] Қаранг: Мухтаров А. О некоторых неизвестных источниках по истории Средней Азии XIX в // ИАН Тадж. ССР. ООН, 1956. – С, 8. 97-101; Маджи Е. А. Новый источник по истории Коканда, Кашгара и Бухары // ИАН АН ТаджССР. ООН. Вып.I. 1958, – С.35-42.

www.ziyouz.com kutubxonasi

бағишланган “Ҳалл ул-фароид” (Муаммоларни ечиш йўллари), шариат қоидаларига доир “Виқоя” асари асосида “Шарҳи Виқоя” номли китоблар яратгани ҳақида ҳам маълумотлар бор.

Қори Қундузий Араб тилининг сарф ва нахви, фиқҳ, ҳадис ва адабиёт илмини чуқур билган. Ўзбек ва форс тилларида ижод қилган. Қўқон шоирлари ва олимлари орасида ҳам юксак эътиборга эга бўлган. Абдулкарим *Фазлий* ҳам ўзининг “Мажмуаи шоирон” тажирасида уни “фиқҳу тафсирдан хабардор”, “аҳодис мазмуни ва шеър қонунидан бохабар”, “каломи мажид замирини равшан қилувчи сирлар қулфига тили калит” эканлигини алоҳида таъкидлаган. Қори Қундузий “Маҳфий” вл “Комий” тахаллуслари билан ижод қилган. Ғазал, таърих ва муаммолар ёзган.

Ушбу тақдим этилган бой тарихий-биографик матнни **инклюзив таълим**, **маҳсус педагогика** ва **инклюзив жамият феноменологияси** контекстида илмий жиҳатдан таҳлил қилиш жуда юқори илмий ва амалий аҳамиятга эга.

Қори Қундузий (Махфий/Комий)нинг ҳаёти ва ижоди **XIX аср Марказий Осиё жамиятидаги имконияти чекланган шахсларнинг ижтимоий ва интеллектуал интеграциясининг ноёб тарихий намунаси (кейс-стади)** сифатида талқин қилиниши мумкин.

Қуйида ушбу маълумотларни инклюзив таълим концепциялари ва тамойиллари асосида илмий-педагогик таҳлилини келтирамиз:

1. Имкониятлар тенглиги ва компенсаторлик (ўрнини қоплаш) феномени.

- **Илмий асоси:** Махсус педагогика ва тифлопедагогикада (кўриш қобилияти чекланган шахслар педагогикаси) туғма ёки эрта ёшдаги кўрлик компенсатор механизмларни фаоллаштириши эътироф этилади. Шеррингтон ва Выготский назарияларига кўра, жисмоний анатом аъзодаги нуқсон бошқа сезги аъзолари ва хотиранинг кучли ривожланиши эвазига қопланади.
- **Таҳлил:** Қори Қундузий туғма аъмо (кўр) бўлишига қарамай, Бухорода **«Ҳофизи Қуръон»** даражасига етгани, араб ва форс тилларининг сарф-наҳвини, фиқҳ ва тафсирни мукаммал эгаллагани унинг кўриш имконияти чеклангани ижодий ва интеллектуал ривожланишга тўсиқ бўлолмаганлигини кўрсатади. Унинг тафаккури ва аудио-вербал хотираси ривожланганлиги туфайли у мураккаб муаммо жанри ва шеърий таърихларни ярата олган.

2. Муҳитнинг инклюзивлиги ва жамиятнинг қўллаб-қувватлаши (Inclusivity in Historical Context).

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Илмий асоси:** Инклюзив таълимнинг асосий тамойилларидан бири — бу «тўсиқсиз муҳит» (barrier-free environment) ва жамият томонидан инклюзив қабул қилиш (social inclusion)дир.
- **Таҳлил:** XIX асрдаги Бухоро ва Қўқон хонликларидаги таълим муҳити ва жамият имконияти чекланган шахсни “изоляция” қилмаган, аксинча, унга тенг имкониятлар яратган.
- Қори Қундузий Бухорода таълим олиб, Қўқонда **Қаландархона маҳалласида маскан тутиб, талабаларга дарс бергани** унинг педагогик ва ижтимоий фаолиятга тўлиқ жалб қилинганини (социализация) исботлайди.
  - Фазлий Намангоний ва Пўлотжон Қайюмов каби давр манбашунослари ва шоирлари уни нуқсони билан эмас, балки **“Ҳар илмда ҳунарпеша марди тамом”**, **“ширин сўз киши”** ва **“фиқҳу тафсирдан хабардор”** олимона фазилатлари билан эътироф этганлар.

3. "Инверсив педагог" феномени: Муҳтожликдан мураббийликка

- **Илмий асоси:** Инклюзия фақат имконияти чекланган шахсга ёрдам бериш эмас, балки уларнинг жамиятга қиймат ва ресурс тақдим эта оладиган жамият аъзосига айланишидир.
- **Таҳлил:** Манбада таъкидланганидек, Қори Қундузий фақат таълим олувчи бўлиб қолмаган, балки Домулла Ҳасан қори каби кўзи очиқ, соғлом, кейинчалик Худоёрхон саройи имоми даражасига етган шахсларга **устозлик ва мударрислик қилган**. Бу ҳолат «инверсив инклюзия»ни кўрсатади — кўриш имконияти бўлмаган шахс жамиятнинг энг юқори интеллектуал қатламига устозлик қилган.

4. Новербал таълим ва аудио-когнитив адаптация.

- **Илмий асоси:** Кўриш имконияти бўлмаган шахсларга ахборотни етказишда аудио-когнитив ва оғзаки-эшитиш усуллари асосий ўрин тутади.
- **Таҳлил:** Қори Қундузийнинг «Таворихи манзума» ва “Ҳалл ул-фароид” каби мураккаб, аниқ рақамлар, саналар ва тарихий ҳодисаларни талаб қилувчи асарларни яратиши манбаларни эшитиш (аудио) ва ёдда сақлаш (мнемотехника) орқали ўзлаштирганини кўрсатади. У тарихий воқеаларни аруз вазнидаги шеърий моддаларга ажратиб ёзиши — маълумотларни тизимлаштиришнинг когнитив адаптив усули ҳисобланади.

5. Академик ва ижтимоий мобиллик (Social and Mobility Inclusion).

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Илмий асоси:** Инклюзиянинг муҳим жиҳати — ҳаракатланиш мустақиллиги ва ҳаётда ўз ўрнини топа олиш (адаптив мобиллик).
- **Таҳлил:** Матнда Қори Қундузийнинг Бухоро, Қўқон, Хўжанд ва ҳатто **Қошғарга (Хитой) икки маротаба сафар қилгани** манбаларда қайд этилади. XIX аср шароитида жисмоний чекловга эга бўлган инсоннинг халқаро/ҳудудий сафарларни амалга ошириши ва мустақил ҳаёт кечириши (косиблик ва мударрислик қилиши) унда жуда юқори даражадаги ижтимоий мослашувчанлик ва психологик бардошлик (resilience) мавжуд бўлганидан далолат беради.

Инклюзив таълим учун хулосалар ва тавсиялар

1. **Тарихий концептуал асос:** Қори Қундузий ҳаёти ва фаолияти шарқона инклюзив қадриятлар ва миллий педагогикамизда имконияти чекланган шахсларга муносабат азалдан юқори бўлганини илмий асослаб беради.
2. **Инклюзив таълимда мотивацион роль:** Ушбу тарихий феномен бугунги кунда инклюзив таълимда таҳсил олаётган кўриш имконияти чекланган ўқувчи-талабалар учун муҳим **илҳом манбаи (role model)** ва мотивацион кейс бўла олади.
3. **Фанлараро интеграция:** Тарих ва педагогика фанлари туташган нуқтада Қори Қундузий каби сиймоларнинг ҳаётини “Миллат тарихидаги инклюзив сиймолар” сифатида алоҳида тадқиқ этиш ва махсус педагогика дарсликларига киритиш мақсадга мувофиқ.

ЭШОНХЎЖА ВОЛА ФЕНОМЕНИ

Кўзи ожиз бўлишига қарамай, гўзал ва теран шеърият яратган шоирлар — инсон иродаси, ички ақл-идрок ва тасаввур кучининг ёрқин исботидир. Улар дунёни ташқи кўз билан эмас, қалб кўзи, туйғулар ва эшитиш, сезиш аъзолари орқали идрок этадилар. Инсон жисмоний кўриш қобилиятини йўқотганда, унинг бошқа сезги аъзолари ва ички тасаввур олами каррасига кучаяди.

Ташқи дунё чалғитларидан холи бўлиш бундай шоирларга ўз ички оламига чуқурроқ кириб боришга ёрдам беради. Уларнинг шеърларида ранглар ўзига хос тавсифланади, товушлар ва ҳидлар эса жуда ўткир ва жонли тасвирланади.

"Кўз – фақат жисмларни кўради, қалб эса моҳиятни тушунади." Бундай шоирлар айнан моҳиятни қаламга оладилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бундай шоирларнинг ижоди шунчаки шеърият эмас, балки руҳий жасоратдир. Улар ҳаётда учрайдиган энг оғир тўсиқлардан бирини енгиб ўтиб, бошқа инсонларга ҳам умид, сабот ва илҳом бағишлайди. Уларнинг шеърларида ҳаётга бўлган чексиз муҳаббат, шукроналик ва чуқур фалсафа уфуриб туради.

Кўзи ожиз шоирлар ташқи дунёнинг қоронғилигини ички дунёнинг ёғдуси билан ёритган чинакам нур сочувчи санъаткорлардир**.**

Вола тахаллуси билан ижод қилган Эшонхўжанинг ҳам кўзи ожиз бўлган. Пўложон Домулла Қайюмов "Тазкираи Қаюмий"да шундай ёзади: "Вола II – Бу киши Катта Қўрғон шаҳар атроф районларидан Янги қўрғон қасабасида туғилуб шунда ўсмиш. Аъмолардиндур. Номи Эшонхўжа бўлуб Ҳофиз калом раббоний, фазли камол соҳибидур. 1915 нчи йилда ҳаёт экани "Девони Маҳдий"да кўрсатилган эрди. Бошқа маълумотимиз йўқдир".[48]

Воланинг аждодлари тўғрисида тарихчи олим Меърожиддин Амонов қуйидагиларни баён этади: "3-қабртошдан шу маълум бўладики, Мухлисхон ота қабр атрофи одатий мармар тошлар билан ўралган суфа кўринишида, яъни тахминан 70 х 70 см.ли тошлардан анчагинаси синиқ, ярим синиқ ҳолатида бўлганлиги бунга далолат қилади.

Мухлисхон ота тўғрисида машҳур тасаввуф олимларидан бири Муҳаммад Олим шайх Азизон томонидан ёзилган "Ламаҳот" китобида қизиқарли маълумотлар келтириб ўтилган.

Ҳазрат Мухлисхон ота авлодларидан бири, машҳур мутасаввиф олим, ўз замонасининг пешво-муршидларидан ҳисобланмиш Ҳазрат Мўсохон хожа Даҳбедийнинг халифа-шогирди XVIII асрда яшаб ўтган тасаввуф намояндаси халифа Суннатуллоҳ хожа эканлиги, бу авлод вакилларининг ижтимоий ва маънавий ҳаётда катта нуфузга эга эканликларини билдиради.

Носириддин Бухорий ёзишича: "Халифа Суннатуллоҳ хожа доимо риёзат билан ибодат қиларкан, у ҳақда Қозизодаи Самарқандий (Абу Тоҳир хожа – М.А) ўзининг "рисоласи"да ("Самария" бўлса керак, аммо мазкур асарда ушбу маълумотларни учратмадик) у ҳақда айтиб, 40 ёшга кирганида завқу шавқ билан Аллоҳ зикрига машғул бўлиб, замин билан қоришиб, ерга йиқиларди, бу ҳолат такрор бўлсада, тарк этмасди. У Мухлисхон авлодидан бўлиб, Офаринкент туманининг Суғончи қишлоғида истиқомат қилган. Мазкур Эшон 70 ёшида дорулфанодан

[4848] Пўложон Домулла Қайюмов. Тазкираи Қаюмий. Тошкент, 1998.-Б.530.

www.ziyouz.com kutubxonasi

дорулбақога рихлат (вафот этган) қилган ва Суғончи қишлоғидаги Мухлисхон Азизон мозорига дафн этилган”, деб маълумот беради.

Мазкур авлод вакилларидан яна бири Эшонхожа бўлиб, илм аҳли орасида “Вола” тахаллуси билан машҳур бўлган.

Тадқиқотчиларимиз Эшонхожа Вола тўғрисида тўлиқ маълумот берувчи манба ҳанузгача йўқлиги сабаб бўлса керак, таваллуд ва вафоти санасида тахминий саналар билан кифояланишган, кўринади.

Чунки, ёзишмаларда унинг таваллудини 1770 йил, бошқа бир жойда 1786-1793 йиллар оралиғида эканлиги айтилса, вафоти санасини 1842 йил ва ҳижрий 1289/1872-1873 йил, деб келтирилган.

Юқорида айтиб ўтилган қози мир Иноятуллоҳ хожага тегишли қабртошдаги маълумотга кўра Воланинг ҳақиқий исми “Эшонхожа” бўлиб, “аъмо”, яъни туғма кўзи ожиз бўлганлиги, “Вола” эса унинг тахаллуси эканлиги билиш мумкин. Мазкур (ҳижрий 1241/1825) йилда Эшонхожа Волани 28 ёшда эканлигини инобатга олсак, демак шоир Вола ҳижрий 1213, милодий 1798 йилда Суғончи қишлоғида, қози мир Иноятуллоҳ хожа хонадонида таваллуд топганлиги маълум бўлади.

Ўзи ҳақида шундай дейди:

Агарчи Вола аъмолиғ ғамидин қон ютар, лекин,

Они ботин кўзин Ҳақ очса, зоҳир дийдадин кам йўқ.

Эшонхожа Вола аъмолигига қарамай кучли хотира ва ҳушовоз соҳиби бўлган. Отаси қози Мир Иноятуллоҳ хожа мадраса таълимини кўрган, ўз даврининг етук ўқимишли кишиларидан бири бўлиб, “Қози”лик лавозимида фаолият кўрсатган.

Самарқанд музейида 1002: КР 1359 рақам остида сақланаётган хужжат айнан қози мир Иноятуллоҳ хожага тегишли бўлиб, ҳижрий 1220/1805 йил жумадус соний /август-сентябрь ойида Суғончи ҳудудидаги 507 таноб мулки ҳурри-ҳолис ерлар ҳамда ҳонақоҳ ерлари вақф қилинган. Мазкур ер чегаралари маълум қилинган. Мутавалли этиб ўзининг ўғли Убайдуллоҳ хожа раис тайинланган ҳамда вақфдан тушган даромад ҳонақоҳга, қолган қисмлари беваю бечораларга берилиши тайин қилинган. Хужжат охирида: Амир Ҳайдар (Бухоро амири 1800-1826), қози мир Иноятуллоҳ хожа ибн Раҳматуллоҳ, Ориф хожа ибн мир Абул Ҳайр хожа Самарқандий, қози Хожа ибн қози, Муҳаммад Ҳусайн ибн Тоғай сўфи (таваллуди ҳижрий 1167/1753 йил Миёнкол – вафоти ҳижрий 1249/1833 йил Бухоро шаҳрининг ташқарисида Қавола дарвозаси яқинида), қози

www.ziyouz.com kutubxonasi

мир Мусо хожа, Бек ибн Абдулсамадбий, Абу Саъид хожа кабилар томонидан ўз муҳрлари билан тасдиқлашган.

Шунингдек, қози мир Иноятуллоҳ хожа мазкур жойда 1084: КР 1618 рақам остида сақланаётган Бузрук хожа ибн Бобо хожага тегишли ҳижрий 1205/1790 йилда ёзилган вақф хужжатини ўз муҳри билан тасдиқлаб берган.

“Юрган дарё, ўтирган бўйра” деган мақол ижросида бориб кўрдик, обод, файзи осор, киши кўнглини равшанлантириб, кўзлар қувонадиган бу муқаддас зиёратгоҳга келган ҳар бир киши ўзгача қалб сокинлиги, уйғунлигини ҳис этади. Энди билдик бу ерда машҳур шоир Вола тахаллусли Эшонхожа қўним топган маскан эканлигини, унинг оиласи, яъни отаси қози мир Иноятуллоҳ хожа, акаси Убайдуллоҳ хожа раис бўлганлигини ҳамда энг муҳими бу ерда Яссавия тариқатининг етук муршидларидан бири, тасаввуф намояндаси, Азизонлар силсиласи давомчиси, машҳур тасаввуф арбобларидан бири Ҳазрат Қосим шайх Азизоннинг шогирди, Ҳазрат Мухлисхон отанинг табаррук мозорлари эканлиги шу юрт фарзандларига фахру ифтихор бағишлайди.

Жамии хўблар даъвоси ботил бўлди ҳуснингдин,
Баробар келмагандек сеҳрлар изҳори эъжоза.
Эмасдур кўзларим кўрмак учун бул тан ҳисориға,
Кезиб фикринг чиқарға жон эрур бу икки дарвоза.
Не тонг, ўртанса жоним шамъ ўтиға шавқдин ҳар тун,
Эрур то халқ аро, эй бевафо, ҳуснингдин овоза.
Мани бу Волаи шайдолиғимға чекмай таъна,
Киши бир қатла кўз солса агар ул ҳусни навтоза.

Шоир Эшонхожа Вола ўзбек ва тожик тилларида ижод қилиб девон тузганлиги, бундан ташқари бир қатор шоирлар ғазалига мухаммаслар ёзганлиги эса унинг ижодининг серқирралигидан далолат қилади…

Эшонхожа Волани “Ҳофиз ғазалига мухаммас”, “Навоий ғазалига мухаммас”, “Ҳозиқ ғазалига мухаммас” ва “Торихи Вола бар Шаҳрисабз”, деб номланган байтлари ҳам борки, уни ўрганишни кейинги тадқиқот мақолаларимизда давом эттирамиз”.[49]

Юқорида келтирилган тарихий манбалар асосида **Эшонхўжа Вола феноменини инклюзив таълим ва махсус педагогика/психология призмаси орқали** комплекс ва илмий таҳлил қилиб чиқамиз.

[49] Аманов М. Мухлисхон ота ва унинг авлодлари зиёратгоҳи. https://bukhari.uz/?p=7527

www.ziyouz.com kutubxonasi

Эшонхўжа Воланинг ҳаёти ва ижоди XXI аср инклюзив таълим парадигмасининг, яъни **"нуқсонни эмас, имкониятни ва инсон салоҳиятини кўриш"** тамойилининг XVIII–XIX асрлардаги ёрқин амалий тасдиғидир.

1. Сенсор компенсация ва нейропластиклик феномени.

Инклюзив таълим ва специал психологияда **сенсор компенсация** тушунчаси мавжуд. Кўриш аъзоси ишламаганида бош мия пустлоғининг кўришга масъул соҳалари (затилок қисми) бошқа сенсор каналларни — эшитиш, ушлаб-сезиш (тактиль), хотира ва нутқ жараёнларини қайта ишлашга мослашади.

- **Ҳофизи Қуръон ва кучли хотира:** Матнда қайд этилишича, Вола *"Ҳофиз калом раббоний, фазли камол соҳиби"* ва *"кучли хотира ҳамда ҳушовоз соҳиби"* бўлган. Кўриш имконияти чекланган шахсларда эшитиш хотираси ва когнитив эслаб қолиш (аудиал хотира) максимал даражада ривожланади. У Қуръонни пўлатнома даражада ёд олгани ва икки тилда (ўзбек ва тожик) мукаммал мухаммаслару девонлар битгани сенсор компенсация-нинг олий босқичидир.
- **Ботин (ички) кўз ва тасаввур:** Шоирнинг ўзи ёзади:

“Агарчи Вола аъмолиғ ғамидин қон ютар, лекин,
Они ботин кўзин Ҳақ очса, зоҳир дийдадин кам йўқ”.

Байтдаги "ботин кўз" педагогик-психологик тилда **абстракт ва концептуал тафаккурнинг** юқори ривожланишидир. Зоҳирий (визуал) кўришнинг йўқлиги ички метафорик, фалсафий ва образли фикрлашга тўсқинлик қила олмаган.

2. Ижтимоий ва оилавий қўллаб-қувватлов (Инклюзив муҳит).

Замонавий инклюзив таълимнинг асосий шартларидан бири — бу **тўсиқсиз ва қўллаб-қувватловчи муҳит (Inclusive Environment)** яратишдир. Эшонхўжа Воланинг феномен бўлиб етишишида оиласи ва ижтимоий мақомининг ўрни беқиёс:

Оиланинг интеллектуал ресурси: Отаси қози Мир Иноятуллоҳ хожа ўз даврининг етук ўқимишли, зиёли кишиси ва қозиси бўлган. Оиладаги юқори академик муҳит (китобхонлик, илмий баҳслар, вақф ҳужжатлари, мадраса манбалари) Воланинг туғма кўзи ожизлигига қарамай, сифатли маълумот олишига имкон яратган.

- **Сегрегацияга йўл қўйилмагани:** Феодал ёки ўрта асрлар муҳитида кўзи ожиз инсонларни жамиятдан ажратиб қўйиш (сегрегация) хавфи жуда юқори бўлган. Лекин Вола ўзининг

www.ziyouz.com kutubxonasi

ижтимоий келиб чиқиши ва оилавий кўмаги туфайли илм ва адабиёт майдонига фаол интеграциялашган.

3. Таълимда “Яқин ривожланиш зонаси” (Л.С. Выготский назарияси).

Инклюзив таълимнинг асосчиларидан бири Л. С. Выготский дефектология (ҳозирги махсус педагогика) бўйича тадқиқотларида шундай ёзади: *"Нуқсоннинг ўзи эмас, балки жамиятнинг унга бўлган муносабати инсонни ногирон қилади."*

Эшонхўжа Вола жамиятдаги "устоз-шогирд" анъанаси ҳамда тасаввуф мактаблари орқали таълим олган. Навоий, Ҳофиз ва Ҳозиқ каби классик шоирлар ижодини чуқур ўзлаштириб, уларнинг ғазалларига мухаммаслар боғлагани унда **академик ва ижодий когнициянинг** жуда юқори бўлганини кўрсатади. Устоз ва адабий муҳит манбалари у учун “социал фасилитатор” (ёрдамчи поғона) вазифасини ўтаган.

4. Перцептив тасвирлар ва когнитив метафоралар.

Инклюзив таълимда ва сурдо/тифлопедагогикада туғма кўзи ожиз (аъмо) шахсларнинг визуал тушунчаларни қандай ифодалаши муҳим психологик савол ҳисобланади. Воланинг ғазалида шундай байт бор:

“Эмасдур кўзларим кўрмак учун бул тан ҳисориға,
Кезиб фикринг чиқарға жон эрур бу икки дарвоза”.

Бу ерда шоир физиологик кўзни тан ҳисоридан (бадандан) фикр ва руҳнинг ташқарига чиқиш "дарвозаси" сифатида когнитив қайта талқин қилади. Яъни, кўзни шунчаки атрофни визуал қабул қилувчи аъзо эмас, балки ички тафаккурнинг оламга чиқиш канали деб билади. Бу туғма кўзи ожиз инсоннинг оламни фалсафий-абстракт тушуниш даражаси қанчалик теран эканини исботлайди.

Эшонхўжа Вола тарихий ва адабий феномен бўлиш билан бирга, инклюзив таълим тарихи ва амбулатор тифлопедагогика учун қийматли кейс (амалий мисол**)** ҳисобланади:

1. Ногиронлик истеъдод чекланганини англатмайди: Муносиб муҳит ва оилавий қўллаб-қувватлаш бўлса, жисмоний чекланиш (кўзи ожизлик) санъат ва илмда юқори чўққиларни эгаллашга тўсқинлик қила олмайди.

2. Абстракт-логик хотира ва эшитиш каналининг устунлиги: Махсус таълимга муҳтож шахсларда кучли тарафларни (эшитиш, хотира, нутқ) ривожлантириш орқали кучсиз тарафларни (кўриш нуқсонини) тўлиқ компенсация қилиш мумкин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. Ижтимоий адаптация: Вола ўз даврида "аъмо" (кўзи ожиз) деган аччиқ ёрлиққа қарамай, жамиятнинг энг эъзозли табақасидан жой ола билган. Бу инклюзиянинг энг олий мақсади — инсонни жамиятнинг тўлақонли ва қадрли аъзосига айлантиришдир.

ИЛОЖИМИЗ ЙЎҚ ЭДИ

Икки кишилик велосипедни дастлаб қўлсиз Чарльз Трипп ва оёқсиз Эли Боуэн исмли инглиз акробатлар яратишган.

— Бундай ғоя учун нима туртки берди? — деган саволга улар:

— Иложсизлик, — деб жавоб беришган. – Бизнинг баҳона қилишга, бошқа йўл ахтаришга иложимиз йўқ эди. Яшашимиз, ишлашимиз керак эди, шуни яратдик... – дейишган. Иложсизлик деган сўзнинг ўзагида илож бор! Иложи йўқ сўзи қўрқоқлар учун аслида.[50]

Ушбу ҳикоя инсон психикасининг фавқулодда вазиятлардаги салоҳиятини, адаптация (мослашув) механизмларини ва ироданинг чексиз имкониятларини ёритувчи юқори даражадаги мотивацион ва психологик намунадир.

Қуйида келтирилган маълумотни илмий-психологик ва нейробиологик нуқтаи назардан чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Етишмовчиликка қарши мослашув ва нейропластиклик (Neuroplasticity).

Чарльз Трипп (қўлсиз) ва Эли Боуэн (оёқсиз) ўзларининг физиологик имкониятлари чекланганига қарамай, мураккаб мувофиқлашувни талаб қилувчи икки кишилик велосипедни бошқаришни ўрганишган. Нега ва қандай қилиб?

- **Миянинг қайта қурилиши:** Нейробиология нуқтаи назаридан, инсон мияси атроф-муҳит шароитларига мослашиш учун ўта юқори пластикликка эга. Тананинг маълум бир қисми йўқлиги ёки вазифасини бажара олмаслиги мияни янги муқобил нейрон тармоқларини яратишга мажбур қилади. Оёқсиз инсон қўллар орқали юриш, мувозанат сақлаш ва объектларни бошқаришни ўрганса, қўлсиз инсон оёқлар ва тананинг бошқа қисмлари ёрдамида кундалик ва мураккаб ҳаракатларни амалга оширишни ўзлаштиради.

[50]https://www.facebook.com/hashtag/%D0%B8%D0%B1%D1%80%D0%B0%D1%82?__eep__=6&__cft__[0]=AZVGQPJMbCI0hKfyEofWHuIy9lHNrsH1LnEnrhYvcSi0U5Sw-FSI1sd5j_ftVbQyL-2_v_Pyl7KOIeV6TNGAoQXB_xHr1cGBDN88rSxuGurPw4oXX0yutD661bgFXQaEQdS1ldUXwTGlKOgf4APMQEW7aCCuL8Y57jydbUp0BX704g&__tn__=*NK-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Ўзаро мувофиқлашув (Синергия):** Велосипедни бошқариш учун бирининг кўз ва оёқлари (ёки бошқарув аъзолари), иккинчисининг эса мувозанат маркази ва бошқа тана аъзолари ҳамоҳанг ишлаши талаб этилган. Бу икки инсоннинг асаб тизими ваҳдат ҳосил қилиб, ягона биргаликдаги ҳаракат алгоритмини яратганини англатади.

2. Зарурат — инновацияларнинг онаси (Necessity is the mother of invention).

Иқтибосдаги "**Иложсизлик. Бизнинг баҳона қилишга, бошқа йўл ахтаришга иложимиз йўқ эди"** деган жумла иқтисодий ва эволюцион психологик нуқтаи назардан жуда чуқур маънога эга:

• **Стресс ва мотивациянинг эволюцион механизми:** Оғир ташқи шароитлар ёки биологик чекловлар инсон миясининг лимбик тизими ва префронтал кортексини ўта фаол ишлашга мажбур қилади. Қулай шароитларда мия энергияни тежаш режинига ўтади (ялқовлик). Фавқулодда ёки оғир вазиятларда эса ҳ олат "ўз жонни сақлаб қолиш" ёки "ҳаёт учун кураш" босқичига ўтади ва инсон мияси оддий ҳолатда ҳеч қачон хаёлига келмайдиган ностандарт ечимларни топа бошлайди.

• **Ўрганиб қолган ожизликнинг (Learned Helplessness) йўқ қилиниши:** Психологияда Мартин Селигман томонидан таърифланган "ўрганиб қолган ожизлик" феномени мавжуд — бу инсон қийинчиликлар олдида ўзини ожиз деб ҳисоблаб, ҳеч нарса қилмай қўйишидир. Трипп ва Боуэн ўзларининг ҳаётий мисоли билан бу назарияни бутунлай инкор этиб, инсоннинг иродаси ташқи физиологик тўсиқлардан кучлироқ эканини исботлашган.

3. Лингвистик ва фалсафий таҳлил: "Иложсиз" сўзининг психологик таъсири.

• **Тил ва тафаккур:** Психолингвистикада биз ишлатадиган сўзлар мия фаолиятини ва ҳаракат стратегиясини белгилаши исботланган. «Иложсиз» деган сўз онг учун чегара (барьер) вазиятини яратади. Бу сўз доимий равишда ишлатилса, мия муаммони ҳал қилиш учун изланишдан тўхтайди ва мағлубиятни қабул қилади.

• **"Илож" сўзининг семантикаси:** Ҳикоядаги фикр жуда нозик илмий ҳақиқатга асосланган: **"Иложсиз" сўзининг ўзагида илож бор!** Инсон тилида муаммонинг ўзидаёқ унинг ечими яширин бўлиши мумкин. Психологик нуқтаи назардан, мағлубиятга учрашдан қўрқиш ёки "қўрқоқлик" баҳоналарни келтириб чиқаради. Қўрқув инсонни ҳаракатдан маҳрум этади, масъулиятни

www.ziyouz.com kutubxonasi

эса ташқи шароитларга ёки тақдирга юклаб қўйишга мажбур қилади.

Чарльз Трипп ва Эли Боуэннинг велосипед яратиши шунчаки цирк ёки акробатика намойиши эмас. Бу — **инсон иродасининг физиологик чекловлардан устун келишининг яққол исботидир**. Илм-фан нуқтаи назаридан, улар ўз мияларининг нейропластик имкониятларини максимал даражада фаоллаштириб, тирик қолиш ва касб қилиш заруратини янги инновацион ечимга айлантира олишган. Назарий жиҳатдан "иложсизлик" тушунчаси объектив эмас, балки у кўпинча онгнинг чегараланганлиги ёки ироданинг бўшлиғи маҳсулидир.

НИКОЛАЙ КОБЕЛКОВ САДОҚАТ ВА МАТОНАТ РАМЗИ

1851 йил. Ураллик савдогар Кобелковнинг оиласида Николай исмли ўғил туғилди.

Аввалига ота-оналар чақалоқни кўриб ҳайратда қолишди. Боланинг қўллари ва оёқлари йўқ эди. Туғма нуқсонларга қарамай, бола соғлом ва жуда қизиқувчан бўлиб ўсди. У кун бўйи китоб ўқиди. Китобларни бурни билан варақларди, кейин ияги ва ўнг қўли ўртасида ёзув тўпламини ушлаб, ёзиш ва чизишни ўрганди.

18 ёшида ҳатто котиб бўлиб хизмат қила бошлади. Дўстона феъл-атвори ва иродаси учун ҳаёт унга ёқимли кутилмаган ҳодисалар тайёрлади. 1870 йилда Николай ўша пайтда таниқли тадбиркор Берг билан учрашди ва уни Санкт-Петербургга, пойтахтда ишлашга таклиф қилди. Санкт-Петербургда қўлсиз-оёқсиз Николай ўз ҳаракатлари билан томошабинларни ўзига ром этди, у маҳорат билан осонликча игна ўтказди, тўппончага патронлар ўрнатди ва шам алангасига ўқ узиб, бир мартадаёқ нишонга тегизишга муяссар бўлди. Бир йил ўтгач, Европага катта гастролларга чиқди. У шу қадар машҳур бўлиб кетдики, ҳатто Россиянинг императори Николай ҳам мажруҳ Кобелков билан танишнимоқни истаб қолди.

1876 йилда гастроль сафарида у Анна Вилферт билан учрашди, севиб қолди ва унга уйланди. Анна Николайга 11 мутлақо соғлом бола туғиб берди. Вена шаҳрида Кобелков Партер паркида ер ҳудудини сотиб олади ва у ерда аттракционларни ўрнатади ва ўзи, хотини ва болалари ишлади, кейин Николайнинг невaралари у ерда ишлашни давом эттирдилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1912 йилда Анна гастроль сафарида вафот этди. Бу мусибат Николай учун кучли зарба бўлди. Анна вафотидан кейин Николай ўз фаолиятини тўхтатади ва яқинлари орасида ёлғизликда яшашни бошлайди.

Николай Кобелков 1933 йилда вафот этди. У Вена шаҳрида яшаётган кўплаб авлодларига катта бойлик қолдирди. Н. Кобелков ҳаёти давомида бошқалар учун нафақат бир мажруҳ инсон, балки сабр-матонат ва жасорат рамзига айланган инсон сифатида ном қолдириб кетди.[51]

Ураллик савдогар оиласида қўл ва оёқларсиз туғилган, бироқ ўз иродаси ва ақлий салоҳияти эса дунё миқёсида машҳурликка эришган Николай Кобелков ҳаёти бихевиоризм, нейрофизиология, антропология ва психология фанлари кесишмасида ўта ноёб ва қизиқарли илмий объект ҳисобланади. Қуйида унинг ҳаётий йўлининг асосий илмий жиҳатларини таҳлил қиламиз:

1. Нейропластиклик ва Сенсор-мотор компенсация (Sensory-Motor Adaptation).

Николай Кобелковнинг қўл-оёқларсиз туғилиб, ёзиш, чизиш, ҳатто пичоқдан фойдаланиш ва ўқотар қуролдан аниқ нишонга отиш кўникмаларини эгаллагани бош миянинг адаптация имкониятлари чексиз эканлигини исботлайди.

- **Кортикал қайта тақсимлаш (Cortical Reorganization):** Эволюцион биология ва нейрофизиология нуқтаи назаридан, тана аъзоларининг конгенитал (туғма) йўқлиги миядаги соматосенсор ва мотор зоналарнинг бошқа аъзолар (бўйин, юз, ияк мушаклари ва сезги органлари) фойдасига қайта тақсимланишига олиб келади. Кобелков китобларни бурун билан варақлаш, ияк ва ўнг елка соҳаси орқали қалам ушлашни ўзлаштириши — миянинг двигатель марказлари янги биомеханик ҳаракатларни шакллантирганидан далолат беради.
- **Сесканиш ва аниқлик (Fine Motor Skills via Alternative Appendages):** Шам алангасига ўқ узиб, бир мартада нишонга тегиши унинг проприоцептив (тананинг фазодаги жойлашувини ҳис қилиш) сезгиси нақадар юқори даражада ривожланганини кўрсатади. Кўриш ва бошнинг микроҳаракатлари ўзаро мувофиқлашиб, йўққолган қўллар ўрнини тўлиқ босган.

[51]https://www.facebook.com/whoiswho.media/?__cft__[0]=AZXBsKAmGTIU_fw-brOZMcEl04Gqci5M7v8RYpFN7D6DvQzq2kWMqsUa5uqHpZn09WyFWZ3hMsAb6F9yLGma0k2Yrc6-0_7Yc81jZLk4qbf_fM339gITES0SAnrDoymzqL5-ojv30GtmqrlQRE41II4Wzfuy51Ur2XQ-pOGUjECHYA8xQQTc9FSZglIXR4H63QTvGEhQDC3cbwH66x_vUNl3&__tn__=-UC%2CP-y-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Психологик резильентлик ва Ижтимоий интеграция (Resilience & Social Coping).

Жисмоний нуқсон кўпинча шахснинг ижтимоий дезадаптациясига олиб келиши мумкин бўлган оғир омил ҳисобланади. Бироқ Кобелковнинг феъл-атвори ва фаолияти бу қоидани инкор этади.

- **Аутсайдерликдан лидерликка ўтиш:** Унинг 18 ёшидаёқ котиб бўлиб хизмат қилиши ва кейинчалик Санкт-Петербург ҳамда Европа саҳналарида чиқиш қилиши унинг юқори даражадаги стрессга чидамлилигини (*resilience*) кўрсатади. У ўз камчилигини комплекска эмас, балки ноёб имкониятга (феноменал адаптацияга) айлантира олди.
- **Стивенсонча адаптация модели:** Инсон қачонки ўзининг чегараларини қабул қилиб, мавжуд имкониятларини максимумал даражада ишга солса, у жамиятда муваффақият қозона олади. Кобелковнинг дўстона феъл-атвори унга одамлар билан тез тил топишиш, тадбиркор Берг эътиборини қозониш ва муҳитга мослашиш имконини берди.

3. Генетик ва Репродуктив муваффақият парадокси.

Николай ва Анна Вилферт оиласида 11 та мутлақо соғлом фарзаднинг туғилиши генетика нуқтаи назаридан муҳим илмий аҳамиятга эга.

- **Конгенитал нуқсонларнинг нонаслдан-наслга ўтиши:** Кобелковнинг туғма нуқсони (ахромия ёки фокомедия турларига ўхшаш аномалиялар) генетик мутатсия ёки эмбрионал ривожланиш пайтидаги ташқи омиллар натижаси бўлиб, у тўғридан-тўғри рецессив ёки доминант тарзда барча авлодларга ўтмаган.
- **Биологик мослашув ва давомчилик:** Унинг соғлом фарзандлар кўриши ва Венада муваффақиятли бизнес (парк ва аттракционлар) қуриши унинг нафақат жисмоний, балки ижтимоий ва биологик жиҳатдан ҳам тўлақонли яшаганини, оила институтини муваффақиятли шакллантирганини кўрсатади.

4. Психосоциал трагедия ва Эмоционал боғлиқлик.

1912 йилда рафиқаси Аннанинг вафоти Кобелков ҳаётида кескин бурилиш ясади.

- **Айрилиқ ва психологик кризис:** Инсоннинг эмоционал барқарорлиги кўпинча яқинлари билан бўлган ижтимоий ва психологик боғлиқликларга қурилган бўлади. Аннанинг ўлими Николайнинг фаолиятини тўхтатишига ва ижтимоий изоляцияга (ёлғизликка) ўтишига саъбаб бўлди. Бу ҳолат психологияда

www.ziyouz.com kutubxonasi

кексалик ёшидаги йўқотиш синдроми ва руҳий энергиянинг сўниши сифатида таҳлил қилинади.

Николай Кобелков мисоли инсон психологияси, иродаси ва миянинг биологик пластиклиги чегарасиз эканлигини илмий жиҳатдан исботлайди. У жисмоний ногиронлик инсоннинг бахтли яшаши, оила қуриши ва жамиятда катта бойлик ҳамда из қолдиришига тўсқинлик қила олмаслигининг энг ёрқин тарихий ва илмий исноларидан биридир.

КОНСТАНТИН ЦИОЛКОВСКИЙ ФЕНОМЕНИ

Болакай учинчи синфда мактабни ташлаб кетган эди. Йиллар ўтиб эса унинг ғоялари бутун дунёни ўзгартирди. Болалигида у хасталаниб, эшитиш қобилиятини йўқотди. Дарсларда деярли ҳеч нарсани эшитмас, ўқиш унга жуда қийин кечарди. Кейин эса онасидан айрилди ва таълимни давом эттира олмади.Унинг тарихи шу жойда тугаши ҳам мумкин эди. Аммо ҳаммаси аксинча бўлди. У мустақил равишда ўқишни бошлади. Ҳатто суҳбатдошини яхшироқ эшитиш учун махсус найчалар ҳам ясаб олди. Китоблар ўқиди, тажрибалар ўтказди, чизмалар чизди ва инсон коинотга қандай учиши мумкинлиги ҳақида ўйлади.Орадан кўп йиллар ўтиб, айнан унинг ғоялари замонавий космонавтиканинг асосига айланди. Ўшанда унинг кўпгина ғоялари фантастикадек туюларди. Лекин ўн йиллар ўтиб, одамлар ҳақиқатан ҳам коинотга учишди ва ҳатто очиқ коинотга чиқишди.

Шу вақтга қадар мутахассисларни энг кўп ҳайратда қолдиргани унинг чизмалари бўлди. У ракетанинг тузилишини (босқичларга бўлиниши билан), оғирликсизлик ҳолатини ва инсоннинг очиқ коинотга чиқишини бу воқеалар аслида юз беришидан тахминан 40 йил олдин чизиб берган эди.

Россиянинг Москва ва Калуга шаҳарларида улкан космонавтика музейлари бор. Рязань қишлоғидаги кичик бир космик музей сизни ҳайратда қолдиради. Бу ерда ҳаётда сира таслим бўлмаган, ривожланишда давом этган ва фанга катта ҳисса қўшган оддий бир бола ҳақида қизиқ маълумотларни билиб оласиз.Бу боланинг исми Константин Циолковскийдир.[52]

[52]https://www.facebook.com/prostoumnichka?__cft__[0]=AZbCwkUrMlpBxR_FQmm7PKc1JlQ5BxhOwbRhfHw9ilG26EKeIqHLze93usRnMfB6iDTGze3aBrmGlgp4VoB5YI4OAhDAkanSxIfbK36qLy1ixY6Y-Y8de3rHE0V5b_C45wxCx9OWVilP-BZiqvY4POVEe6-WhJIULbSHKPqGfVVwid5Rp9yyx-3EIfQhqkDwuY1mqd4f1e054fSEMDjjqAQ8&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Константин Эдуардович Циолковский (1857–1935) — замонавий космонавтика ва ракетасозлик назариясининг асосчиси, фалакиёт (космизм) ва фалсафий қарашлар эгаси. У инсониятнинг коинотга чиқиши ва уни ўзлаштириши мумкинлигини илмий томондан биринчи бўлиб исботлаб берган.Циолковский Рязань губерниясидаги Ижевское қишлоғида туғилган. 9 ёшида скарлатина касаллиги асорати сабабли эшитиш қобилиятини деярли тўлиқ йўқотган. Бу ҳолат уни тенгдошларидан ажратиб қўйган ва мустақил таълим олишга ундаган. У мактабда ўқий олмагач, уйда ва Москва кутубхоналарида мустақил равишда физика, математика, астрономия ва кимё фанларини чуқур ўрганган. Поровск ва Калуга шаҳарларида математика ва физика фанларидан дарс берган. Калуга шаҳрида у узоқ йиллар яшаб, асосий илмий кашфиётларини шу ерда амалга оширган.У ўз устида ишлайдиган ва ракетанинг оғирлиги, ёнилғи сарфи ҳамда тезлиги ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи машҳур Циолковский тенгламасини ишлаб чиқди. Бу формула космик парвозларнинг математик асосига айланди. К.Циолковский коинотга чиқиш учун қаттиқ ёнилғи (барут) эмас, балки суюқ водород ва суюқ кислород билан ишлайдиган двигателлар кераклигини биринчи бўлиб таклиф қилган.Бир босқичли ракета коинотга чиқиш учун етарлича тезлик ола олмаслигини тушуниб, ракеталарни кетма-кет уланган босқичлардан иборат қилиш ғоясини илгари сурган.

Константин Циолковский сунъий йўлдошлар, инсон яшаши мумкин бўлган орбитал станциялар, очиқ коинотга чиқиш учун скафандрлар ва оғирликсизлик шароитида ҳаётни таъминлаш тизимлари (ёпиқ экологик тизимлар) ҳақидаги концепцияларни ишлаб чиққан. Аэродинамика соҳасида ҳам изланишлар олиб бориб, аэродинамик қувур (воздуходувка) яратган ва металл қобиқли дирижабл лойиҳасини таклиф этган.

К. Циолковский шунчаки муҳандис эмас, балки фалакиётчи-файласуф эди. Унинг фикрича инсониятнинг келажаги Ер билан чекланиб қолмаслиги керак. У коинотда бошқа ақлли мавжудотлар ва цивилизациялар мавжудлигига ишонган.Унинг машҳур иборалари:

- *Ер — инсониятнинг бешигидир, аммо абадий бешикда яшаб бўлмайди.*
- *Инсоният Ер ва Қуёш тизимида абадий қолмайди: у аввал Атмосферани эгаллайди, сўнг эса бутун Қуёш атрофидаги фазони ўзлаштиради.*

www.ziyouz.com kutubxonasi

- *Биз ақлнинг ғалабасини олдиндан кўра билишимиз ва бунга хурсанд бўлишимиз керак. Ишончим комилки, одамлар коинотда ўзларига энг яхши тақдирни яратадилар.*
- *Дастлаб беихтиёр: хаёл, тасаввур ва эртак келади. Уларнинг ортидан илмий ҳисоб-китоблар эргашади ва охир-оқибат, муваффақият ғояни тождор қилади.*
- *Менинг бутун ҳаётим фақат оғир меҳнат ва хаёллардан иборат бўлди. Шон-шуҳрат ва эътибор эса фақат ҳаётимнинг сўнгги йилларида келди.*
- *Менинг асосий мақсадим — инсониятни бир қадам бўлса-да олдинга суриш ва унинг ривожланишига озгина бўлса-да ҳисса қўшиш эди.*
- *Коинотдаги ҳамма нарса тирик ва ягона организмнинг бир қисмидир.*
- *Марказда ҳамиша ақл туради. Ақл ва фан материяни бўйсундиради ва коинотда бахт манбаига айланади.*
- *Сайёрамиздаги барча азоб-уқубатлар ва чекланишлар — бу инсониятнинг вақтинчалик, гўдаклик босқичидир.*

К. Циолковскийнинг энг ҳайратланарли томони шундаки, у ўзининг барча ҳисоб-китоблари ва назарияларини ҳеч қандай замонавий лаборатория ёки давлат томонидан молиялаштиришсиз, оддий Калугадаги уйида, фақатгина математик ва физик формулаларга таянган ҳолда амалга оширган.

Кейинчалик Сергей Королев ва бошқа совет конструкторлари айнан К. Циолковскийнинг назарий ишларига таяниб, биринчи сунъий йўлдош ва Юрий Гагариннинг коинотга парвозини таъминлаганлар.

Константин Циолковскийнинг ҳаёт йўли ва илмий фаолияти **инклюзив таълим, депривация шароитида компенсатор имкониятлар** ҳамда **адаптив педагогика** концепциялари нуқтаи назаридан ноёб ва муҳам намуна ҳисобланади. Унинг тақдири инсоннинг жисмоний чекланишлари ва ижтимоий-таълимий тўсиқларга қарамай, тўлиқ ўз-ўзини намоён қилиш (самоактуализация) салоҳиятини илмий ва амалий жиҳатдан очиб беради.

Ушбу феноменни инклюзив таълим назариялари ва психопедагогик таҳлил асосида қуйидаги ўқлар бўйича таснифлаш мумкин:

1. Сенсор депривация ва компенсатор механизмлар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Л. С. Выготскийнинг дефектология ва декомпенсация назариясига кўра, инсондаги бирламчи нуқсон (эшитиш қобилиятининг йўқолиши) автоматик равишда иккиламчи жараёнларни — когнитив ва идрок жараёнларининг қайта қурилишини юзага келтиради.

- **Визуал идрок ва фазовий тафаккурнинг устунлиги:** Эшитиш каналининг ёпилиши Циолковскийда визуал-фазовий тафаккурнинг (spatial reasoning) ҳаддан ташқари ривожланишига олиб келди. У коинотдаги оғирликсизлик, ракета деформацияси ва орбитал ҳаракатларни назарий жиҳатдан тасаввур қилиб, ўнлаб йиллар олдин аниқ чизмаларда акс эттира олди.
- **Ассистив технологияларнинг илк кўринишлари:** Олимнинг суҳбатдошларни эшитиш учун ўз қўли билан махсус эшитиш найчаларини (акустик карнайлар) ясаши — бу замонавий инклюзив таълимдаги **ассистив (ёрдамчи) технологияларнинг** энг ёрқин тарихий мисолидир.

2. Таълимий тўсиқлар ва Автодидактика (Мустақил Таълим).

Замонавий инклюзив таълим принципларига кўра, имконияти чекланган шахснинг жамиятда оқсашига сабаб унинг патологияси эмас, балки муҳитнинг мослашмагани (ижтимоий модель)дир.

- **Институционал четлаштириш:** Тўрт йиллик анъанавий мактаб тизими Циолковскийнинг эҳтиёжларига мослашмаган эди (ўқитувчининг овозини эшитмаслик, тенгдошлар томонидан изоляция). Бу ҳолат уни мактабни тарк этишга мажбур қилди.
- **Муқобил таълим траекторияси:** Анъанавий мактаб рад этган бола учун Москва кутубхоналари ва уй шароити **муқобил таълим муҳити** вазифасини ўтади. Унинг кейинчалик ўқитувчилик даражасига эришиши инклюзив таълимнинг асосий ғоясини тасдиқлайди: *индивидуал таълим траекторияси тўғри танланса, ҳар бир шахс юқори когнитив чўққиларни забт эта олади.*

3. Индивидуал педагогик ёндашув ва Калуга даври.

Циолковскийнинг ўзи кейинчалик Боровск ва Калуга мактабларида физика ва математикадан дарс бера туриб, амалиётда ноанъанавий, педагогик инклюзияга яқин усулларни қўллади:

- У дарс жараёнида назарияни кўргазмали физик тажрибалар, ҳавода сузувчи моделлар ва визуал кўргазмалар билан бойитди.
- Ўзи эшитиш аъзоси ногиронлигига эга бўлгани сабабли, ўқувчиларнинг ахборотни ўзлаштиришдаги турлича когнитив

www.ziyouz.com kutubxonasi

имкониятларини яхши тушунган ва таълимда кўргазмалилик ҳамда практик-ориентирланган ёндашувни биринчи ўринга қўйган.

4. Инклюзив Фалсафа ва "Космик Панпсихизм".

Циолковскийнинг гуманистик ва фалсафий қарашлари инклюзив жамиятнинг олий қадриятларига мос тушади:

Инклюзив принцип	**Циолковский концепциясидаги ифодаси**
Чегарасизлик ва Тенглик	*"Ер — инсониятнинг бешигидир..."* — инсоннинг имкониятлари ва макони чекланмаган.
Хилма-хилликни тан олиш	Коинотдаги барча мавжудотлар ва ақл шаклларининг ягона ва тенг аҳамиятга эга эканлиги.
Потенциални рўёбга чиқариш	Чекловлар (жисмоний ёки ижтимоий) — бу инсониятнинг гўдаклик (вақтинчалик) босқичидир.

Константин Циолковский феномени инклюзив таълим назариясига қуйидаги методологик хулосаларни беради:

1. **Жисмоний нуқсон интеллектуал ёки ижодий чекланиш эмас:** Тўғри йўналтирилган когнитив қизиқиш ва ўз-ўзини тарбиялаш ҳар қандай физиологик тўсиқни енгиб ўта олади.
2. **Муҳитнинг мослашувчанлиги зарурлиги:** Циолковскийнинг муваффақияти анъанавий мактабнинг хизмати эмас, балки ахборот манбаларига (кутубхоналар, китоблар, шахсий лаборатория) эркин кира олгани натижасидир.
3. **Инклюзив таълимнинг жамият учун қиймати:** Агар жамият алоҳида эҳтиёжлари бўлган шахсларга имконият ва шароит яратса, бу шахслар цивилизация ва глобал фан тараққиётини тубдан ўзгартирувчи кашфиётлар манбаига айланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ФРИДА КАЛО ФЕНОМЕНИ

Фрида Кало (Frida Kahlo, 1907–1954) — жаҳон миқёсида машҳур мексикалик рассом. У асосан ўз портретлари, рангларнинг ўта ёркинлиги, миллий мексика маданияти элементлари ҳамда ўз асаблари ва танасида ҳис қилган жисмоний азоб-уқубатларни бадиий равишда акс эттирган ўзига хос услуби билан дунёга танилган.

Фрида жуда оғир тақдир эгаси эди: у 6 ёшида **полиомиелит** касаллигини бошидан кечириб, ўнг оёғи заифлашиб қолган. 18 ёшида эса даҳшатли **йўл-транспорт ҳодисасига** учрайди. Автобус ва трамвай тўқнашуви оқибатида унинг умрбод ётиб қолишига сабаб бўладиган жуда оғир жароҳатлар (умуртқа поғонаси, тос суяги ва қовурғаларнинг синши) олади. У ҳаёти давомида ўнлаб оғир операцияларни бошдан кечирган ва кўп вақтини шихона каравотида михланиб ўтказган. Лекин шунга қарамай, у четкани қўлидан қўймади ва санъат орқали ҳаётга бўлган муҳаббатини сақлаб қолди.

Фрида Калонинг ҳаёти ва ижоди инклюзив жамият, реабилитация психологияси ва арт-терапия концепциялари билан бевосита боғлиқдир:

Инклюзив педагогика ва психологияда ижодий фаолият (арт-терапия) инсоннинг психологик травмаларни енгиб ўтиши, ички кечинмаларини ранглар ва образлар орқали ташқарига чиқаришининг (сублимация) энг кучли воситаси ҳисобланади. Фрида каравотга михланиб қолган пайтда отаси унга махсус мослаштирилган мольберт ва ойна совға қилган. Натижада у ўз аксига қараб портретлар чиза бошлади. У жисмоний оғриқларни санъат қудрати орқали енгиб ўтиш мумкинлигини исботлади.

Инклюзив ёндашувнинг бош мақсади шахсни жисмоний чекланишларига қараб ажратиб қўймаслик, унинг ички салоҳиятини жамиятга тақдим этишдир. Фрида оғир ногиронлик ҳолатида ҳам фаол ижод қилди, кўргазмалар уюштирди ва жамият маданий ҳаётининг марказида турди. Унинг тақдири шуни кўрсатадики, инсон танаси қанчалик оғриқли ва чекланган бўлмасин, унинг иродаси ва ижодий руҳи чексиздир.

Фрида Кало ўзининг ташқи қиёфаси, миллий кийимлари ва жисмоний нуқсонларини яширмасдан, аксинча, уларни санъат асарига айлантира олди. У жамиятдаги "ногиронлик — бу яшириниши керак бўлган нарса" деган эскирган стереотипларни

www.ziyouz.com kutubxonasi

бузиб ташлади. Бу эса замонавий инклюзив жамиятнинг асосий ғояси — ранг-барангликни ва ҳар бир инсоннинг ўзгачалигини қабул қилиш принципига тўла мос келади.

Унинг ҳаёти ва кундаликлари бугунги кунда ҳам махсус таълим ва реабилитация марказларида ўрганилади. Фрида Кало қийинчиликлар олдида таслим бўлмаслик, ҳатто энг қоронғу дамларда ҳам ижод ва ҳаёт мазмунини топиш мумкинлигини кўрсатган чинакан матонат рамзидир.

Жисмоний азоб-уқубатларга қарамай, ўз оғриғини санъатга, иродага ва ёрқин рангларга айлантира олган бетакрор рассом. Фрида Калонинг ҳаёт, севги, санъат ва матонат ҳақидаги энг машҳур фикрлари:

Ирода ва матонат ҳақида.

- Учиш учун қанотларим бор экан, оёқларнинг менга шта кераги бор?
- Мен билан содир бўлган даҳшатли ҳалокатни енгиб ўтдим. Ва шуни англадимки: ҳаётда бизни синдирмайдиган ҳар қандай оғриқ бизни янада кучли қилади.
- Кун охирида биз ўзимиз ўйлагандан кўра анча чидамлироқ эканимизни англаб етамиз.

Санъат ва ижод ҳақида.

- Мен ҳеч қачон тушларимни ва тушдаги манзараларни чизмаганман. Мен фақат ўзимнинг ҳақиқатимни чизаман.
- Ўзимни тез-тез чизаман, чунки мен жуда кўп вақтимни ёлғизликда ўтказаман ва ўзим энг яхши биладиган мавзудирман.
- Рассомлик — бу менинг ягона нажот калитим, ички дунёимни ташқи олам билан боғлайдиган кўприкдир.

Севги ва ҳаёт ҳақида.

- Ҳаётимда иккита оғир ҳалокатга учрадим: биринчиси — мени майиб қилган автобус, иккинчиси — Диего. Диего энг даҳшатлиси эди.
- Сизни ақлдан озиш даражасида севмайдиган ва борлиғингизча қабул қилмайдиган инсонга вақтингизни сарфламанг.
- Гулу ғунчалар сувсиз яшай олмагинидек, мен ҳам меҳр ва ижодсиз яшай олмайман.

Фрида Кало ҳаёти ва ижодининг инклюзив таълим ҳамда реабилитация психологияси контекстидаги илмий-назарий таҳлили:

1. Кириш: Жисмоний травма ва ижтимоий реабилитация парадигмаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Фрида Калонинг ҳаёт йўли ва бадиий мероси махсус педагогика, инклюзив психология ҳамда реабилитация соҳалари учун фундаментал илмий аҳамиятга эга. Тиббий модель нуқтаи назаридан полиомиелит ва оғир йўл-транспорт ҳодисаси натижасида олинган жароҳатлар доимий жисмоний ногиронликни келтириб чиқарган бўлса-да, Фрида феномени **биопсихосоциал ва ижтимоий модель**нинг ғолиб келишини кўрсатади. Бунда жисмоний нуқсон шахснинг ижодий салоҳиятини тўхтата олмаслиги, балки мослашувчан муҳит ва ички ирода орқали тўлақонли ижтимоий интеграцияга эришиш мумкинлиги исботланади.

2. Арт-терапия ва сублимация механизмларининг илмий таҳлили.

Инклюзив психология ва педагогикада инсон бошдан кечирган оғир психологик ва жисмоний азобларни ижодий фаолиятга йўналтириш катта аҳамиятга эга.

- **Психологик ҳимоя ва сублимация:** Шифохона каравотида ҳаракатсиз қолган Фриданинг ўз оғриқлари ва кечинмаларини ранглар ҳамда образлар орқали ифода этиши классик психоанализдаги сублимация (деструктив ёки оғриқли энергияни ижодий қувватга айлантириш) жараёнининг ёрқин амалий намунасидир.
- **Адаптив воситаларнинг роли:** Отаси томонидан яратиб берилган махсус мослаштирилган мольберт ва ойна — инклюзив муҳит ҳамда эргономик дизайн шахснинг мустақиллигини таъминловчи ҳал қилувчи омил эканлигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди. Кўмакчи воситалар орқали бемор фаол ижодкорга айланади.

3. Стереотипларни деконструкция қилиш ва инклюзив маданият.

Инклюзив жамият концепцияси фақат таълим муассасаларидаги шароитлар билан чекланиб қолмай, у жамият онгидаги эскирган стереотипларни ўзгартиришни ҳам талаб қилади.

- **Ногиронликни яширмаслик ва қабул қилиш:** Фрида Кало ўз жисмоний нуқсонларини, тиббий корсетларини ва оғриқларини жамиятдан яширмади, аксинча, уларни ўз санъати ва миллий кийимлари орқали эстетик даражага кўтарди. Бу ҳолат жамиятда шаклланган "ногиронлик — бу яширилиши ёки чекланиши керак бўлган ҳолат" деган стигмани (тамғани) бузиб ташлади.
- **Ранг-баранглиқни ҳурмат қилиш:** Инклюзив таълимнинг бош тамойили — ҳар бир инсоннинг ўзига хослигини тан олишдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Фриданинг ижоди жамиятга инсонларнинг жисмоний ёки руҳий ранг-баранглиги унинг қадрини камайтирмаслигини уқтиради.

4. Реабилитация ва махсус таълим марказлари учун методик аҳамияти.

Фрида Калонинг ҳаётий тажрибаси замонавий махсус педагогика ва реабилитация амалиётида муҳим методик манба бўлиб хизмат қилади:

1. **Психологик чидамлилик (Резилиенс):** Оғир тақдир ва тинимсиз оғриқларга қарамай, шахснинг ўз мақсадларига садоқат билан қолиши ўқувчилар ва реабилитация жараёнидаги инсонлар учун юксак ирода намунасидир.
2. **Ижод орқали ўзини англаш:** Таълим ва тарбия жараёнида ногиронлиги бор шахсларнинг академик фанлар билан биргаликда санъат ва амалий кўникмалар орқали ўз салоҳиятини юзага чиқаришига шароит яратиш зарурлигини Фрида тақдири яққол кўрсатади.

Фрида Кало феномени шуни исботлайдики, инклюзив ёндашув инсон танасининг чегараларига эмас, унинг руҳий ва ижодий чексизлигига таянувчи тизимдир. Унинг ҳаёти жисмоний тўсиқлар инсоннинг ўзликни намоён этишига ва жамият тараққиётига қўшадиган ҳиссасига зинҳор тўсқинлик қила олмаслигининг илмий-амалий тасдиғидир. Бинобарин, юқоридаги барча шахслар мисолида биргина умумий қонуниятни кўриш мумкин: инклюзив жамият ва тўғри таълим тизими инсоннинг жисмоний нуқсонини эмас, унинг мияси ва қалбидаги улкан салоҳиятни юзага чиқаришга хизмат қилади.

ПЎЛАТ ШУНДАЙ ТОБЛАНАДИ

“Ҳаёт чидаб бўлмас даражада оғирлашганда ҳам яшай билишни ўрган. Уни фойдали қил” деган эди Николай Островский.

Бундан 90 йил муқаддам — 1934 йилнинг баҳорида “Молодая гвардия” журналида Николай Алексеевич Островскийнинг совет адабиётининг 1918–1986 йиллардаги энг кўп нашр этилган асарига айланган “Пўлат қандай тобланди” (русчада: “Как закалялась сталь”) романи босиб чиқарила бошланди. 1991 йилга келиб китоб 773 марта қайта нашр этилган, умумий тираж эса 52 миллион нусхани ташкил қилган. Роман 100 дан ортиқ тилларга таржима қилинган. 1942 йилда қуршовда қолган оч ва совуқ Ленинградда

www.ziyouz.com kutubxonasi

Островскийнинг китоби қўлда босиб чиқарилган, 10 минглик тираж бор-йўғи 2 соат ичида сотилиб кетган!

Ёзувчи Борис Полевой Сталинград мудофаваси пайтида тунда олдинги сафдаги батальонлардан бирининг жойлашган ерига борганини эслайди: “Ҳамма ҳеч бир сўзни ўтказиб юбормасликка уриниб, диққат билан ўтирарди. Улар “Пўлат қандай тобланди” романини ўқишаётган эди”. Суҳбат давомида жангчилар бу китоб бутун полкка битта эканидан шикоят қилишди. Қулайлик учун уни бир нечта қисмларга бўлиб юборишган ва жанг олдидаги қисқа дам олиш соатларида варақларни бирин-кетин алмаштириб ўқишарди.

Китобнинг бош қаҳрамони — Павел Корчагин инқилобий ёшлар авлодининг тимсолига ва қисмат билан курашда енгилмас матонат намунасига айланди. Ахир унинг тарихи кўп жиҳатдан ёзувчининг ўз таржимаи ҳоли эди.

Николай Алексеевич Островский 1904 йилда Волинда (Украина) ҳарбий оиласида туғилган. Онаси тўрт фарзанд билан Шепетовка провинциал шаҳарчасида жуда камбағал яшаган. Николай икки йиллик мактабни тамомлаган. Оиласига ёрдам бериш учун у 12 ёшидан ишлай бошлаган.

Николай депода ишлаб, большевиклар ер ости ҳаракатида фаол қатнашган. 1919 йил ёзида комсомолга аъзо бўлган ва шу йили 15 ёшга тўлманоқ Григорий Котовскийнинг бригадасида кўнгиллар сафида фронтга отланган. Бир йил ўтиб у оғир яраланиб, демобилизация қилинган.

1921 йилда Киевга келиб, электр мактабида ўқиган, электр монтери ёрдамчиси бўлиб ишлаган. Киев яқинидаги темир йўл қурилишида ишлаб юрганида тиф билан оғриган. Кейинчалик соғлиғини кескин ёмонлаштирган бир нечта оғир шамоллашларни бошидан кечирган.

18 ёшида шифокорлар комиссияси унга ногиронлик белгилаган. У ҳатто ҳасса ёрдамида юрадиган бўлиб қолган бўлсада, ишлашни давом эттирган: партия фаолияти билан шуғулланган ва комсомолларни бошқарган.

Николай Островский ўткир полиартрит (баъзи манбаларда анча оғир асоратлари билан биргаликда умуртқа поғонасининг оғир касаллиги — анкилозловчи спондилоартрит ёки Бехтерев касаллиги) ҳамда унинг оқибатида келиб чиққан фалажлик билан оғриган.Касаллик ва унинг оғир асоратлари (жумладан, кўриш қобилиятининг бутунлай йўқолиши) уни ёшлигидан умрбод тўшаб қўйган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Николай Островский “Пўлат қандай тобланди” романиини ўта оғир жисмоний ҳолатда — тўшакка михланган, бутунлай фалажланган ва кўриш қобилиятини тўлиқ йўқотган (кўр бўлиб қолган**)** вақтида ёзган. Унинг бу жараёндаги ҳолати ва ижод қилиш усули қуйидагича бўлган: Касаллик оқибатида унинг бўғимлари бутунлай ҳаракатсизланиб қолган (анкилоз), ўрнидан тура олмаган ва ҳатто оддий ҳаракат ҳам унга қаттиқ азоб берган. Кейинчалик кўзлари ҳам кўрмай қолган. Кўзи ожизланиб қолганидан кейин у асарни аввал махсус тайёрланган трафарет ёрдамида қўлда ёзишга уринган, аммо бу жуда қийин бўлгач, матнни айтиб туриш ва махсус одамлар (ёки яқинлари) ёрдамида ёздиришга ўтган. Ёзувчи ҳар бир жумлани миясида чуқур ўйлаб, пухта шакллантириб, сўнг котибларга ёздирган. Жисмоний азоблар, зулмат ва оғир хасталикка қарамай, у ўз хотиралари ва ғояларини матонат билан асарга сингдирган.

1927–1928 йилларда Николай Островский бошидан кечирган воқеалар ҳақида китоб ёза бошлади. Кўриш қобилиятини йўқота бошлаб, аввал махсус мослама (тирқишли папка) ёрдамида, кейин эса диктант қилиб ёзган.

1932 йил ўрталарида роман тугатилиб, “Молодая гвардия” журналига юборилди. Журнал эса қаҳрамонлар нореал эканини айтиб, салбий тақриз берди.

Кимўзарга биринчи қисм нашр этилганида, китобхонлар навбатга туриб, уни дарҳол сотиб олишди. Харьков нашриёт бошқармаси эса романни “антисовет” деб атаб, уни “дарҳол йўқ қилишни” талаб қилди.

Журналист Михаил Кольцовнинг 1935 йилдаги “Матонат” очерки бутун мамлакатга шуҳрат келтирди. Унга Ленин ордени берилиб, пойтахтдан квартира ажратилди.

Роман 3 марта (1942, 1956 ва 1974 йилларда) экранлаштирилган. Шунингдек, 1999 йилда Хитойда ҳам экранизация қилинган бўлиб, у ерда Павлик Корчагин энг асосий адабий қаҳрамон №1 ҳисобланади.

Бугунги кунда ҳам интернет-дўконлар ва кутубхоналар маълумотларига кўра, китоб ўқилмоқда. Мамлакат қаҳрамонларсиз яшай олмайди. “Пўлат қандай тобланди” — бу Ҳақиқий Ҳаёт ва Ҳақиқий Инсонлар ҳақидаги китоб. Франциялик ёзувчи, Нобель мукофоти лауреати Андре Жид у ҳақида шундай деган эди: “Мен Островский ҳақида жуда чуқур ҳурмат ҳиссисиз гапира олмайман. Агар биз СССРда бўлмаганимизда, мен “Бу — авлиё” деган

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлардим”. Англиялик тарихчи Д. Линдсей эса: “Унинг китобида бирорта ҳам сохта нота йўқ. У инсон деган улуғ номдан фахрланишга мажбур қилади”, деган эди[53].

Николай Алексеевич Островскийнинг ҳаёт, мақсад ва ирода ҳақидаги энг машҳур фикрлари:

Ҳаётнинг мазмуни ва мақсад ҳақида.

- Инсон учун энг қимматли нарса — бу ҳаёт. У инсонга бир марта берилади ва уни шундай яшаш керакки, мақсадсиз ўтган йиллар учун аччиқ пушаймонлик бўлмасин.
- Ҳаётни шундай яшаш керакки, токи охирида: “Мен бутун ҳаётимни ва бор кучимни дунёдаги энг эзгу нарсага бағишлабман”, дея олайлик.
- Фақат аниқ бир мақсад сари интилиб яшаган инсонгина ҳақиқий бахтни ва ҳаётнинг мазмунини ҳис этади.

Матонат ва ирода ҳақида.

- Пўлат оловда ва совуқ сувда тобланганидек, инсон ҳам оғир синовлар ва курашларда тобланади.
- Ҳамма нарсангни йўқотганингда ҳам, курашишда давом этиш ва таслим бўлмаслик — чинакам мардликдир.
- Жисман чекланган бўлишинг мумкин, аммо руҳан ҳеч қачон мағлуб бўлмаслигинг керак.

Меҳнат ва кураш ҳақида.

- Қачонки инсон ўз ишига ва ғоясига чин дилдан ишонса, у енгиб бўлмас кучга айланади.
- Қийинчиликлардан қочган эмас, уларни қарши олиб енга олган одам ҳақиқий ғалабани тушунади.

Николай Островскийнинг ҳаёт йўли ва унинг “**Пўлат қандай тобланди”** романими нафақат совет адабиётининг, балки жаҳон миқёсидаги инсон иродаси ва матонатининг энг улуғ тимсолларидан биридир. Ушбу тарихий-биографик маълумотни **инклюзив таълим** ва замонавий педагогика контекстида илмий жиҳатдан таҳлил қилганда, у инклюзиянинг моҳиятини очиб берувчи қуйидаги фундаментал концепциялар билан бевосита боғланади:

1. “Ўзгача имкониятлар” концепцияси ва тўсиқларни енгиб ўтиш (Barrier-Free Environment).

Инклюзив таълимнинг асосий фалсафаси жисмоний ёки сенсор нуқсони бор шахсларни жамиятдан ажратиб қўйиш эмас, балки

[53] https://ngounb.ru/?p=22453

www.ziyouz.com kutubxonasi

уларнинг тўлақонли фаолият юритиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда муҳитдаги тўсиқларни бартараф этишдан иборат.

• **Таҳлил:** Островский мисолида биз жисмоний имкониятлар чекланганлиги (фалажлик ва кўриш қобилиятининг йўқолиши) инсоннинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини чеклай олмаслигини кўрамиз. Агар замонавий инклюзив таълимда махсус технологиялар, трафаретлар, аудио воситалар ва ассистив технологиялар қўлланилса, оғир ногиронликка эга шахслар ҳам жамият тараққиётига улкан ҳисса қўшиши мумкинлиги илмий ва амалий жиҳатдан исботланган. Островскийнинг котиблар ва махсус мосламалар ёрдамида асар ёзиши замонавий ассистив технологияларнинг прототипи сифатида қаралиши мумкин.

2. Психологик чидамлилик ва Резилиентлик (Resilience).

Педагогика ва психологияда **резилиентлик** (инсоннинг оғир ҳаётий шароитлар, стресс ва инқирозларга бардош бериш ҳамда улардан енгилиб қолмасдан чиқиб кетиш қобилияти) муҳим феномен ҳисобланади.

• **Таҳлил:** Ёзувчининг ўсмирлик ёшиданоқ бошидан кечирган оғир хасталиклари, тўшакка михланиши ва зулматда қолиши унинг руҳини синдира олмади. Унинг *"Ҳаёт чидаб бўлмас даражада оғирлашганда ҳам яшай билишни ўрган"* деган ғояси инклюзив таълим олаётган ўқувчилар/талаблар учун психологик матонат мактабидир. Инклюзив ёндашувда ўқувчиларда мана шундай руҳий барқарорликни шакллантириш таълим жараёнининг энг асосий мақсадларидан бири саналади.

3. Жамиятнинг муносабати ва стигмага қарши кураш.

Инклюзив таълимнинг муваффақияти кўп жиҳатдан жамият-нинг ногиронлиги бор шахсларга нисбатан онги, стереотиплари ва муносабатига боғлиқ.

• **Таҳлил:** Матнда келтирилишича, асарнинг дастлабки қўлёз-малари тақдим этилганда, баъзи муҳаррирлар қаҳрамонларнинг ҳаддан ташқари матонатли ва кучли эканини шубҳа остига олишган ёки уни қабул қилишмаган. Бу худди жамиятда ногиронлиги бор инсонларнинг имкониятларини паст баҳолаш ёки уларни фақат «ёрдамга муҳтож» сифатида кўришдек эскирган стереотипларни эслатади. Бироқ вақт ўтиб китобнинг миллионлаб нусхаларда тарқалиши ва жаҳон эътирофига сазовор бўлиши жамиятнинг чинакам қаҳрамонлик ва инсоний имкониятларни тан олганини кўрсатади. Инклюзия ҳам жамиятда мавжуд ана шундай нотўғри

www.ziyouz.com kutubxonasi

қарашларни йўқотиб, ҳар бир шахснинг қадр-қимматини устун қўяди.

4. Ўз-ўзини англаш ва касбий интеграция.

Инклюзив таълимнинг якуний мақсади — шахсни мустақил ҳаётга тайёрлаш, унинг жамиятда ўз ўрнини топиши ва фойдали меҳнат билан шуғулланишини таъминлашдир.

- **Таҳлил:** Жисмоний жиҳатдан ҳаракатдан қолган ва кўрмайдиган Островскийнинг тўшакда ётиб ҳам жамият учун ўта фойдали асар яратгани касбий фаоллик ва ижтимоий интеграциянинг ёрқин намунасидир. Бу ҳолат инклюзив таълим олувчи шахсларда ҳам профессионал кўникмаларни шакллантириш нақадар муҳимлигини, жисмоний нуқсон касбий ёки ижодий фаолиятга тўсқинлик қила олмаслигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

Николай Островскийнинг ҳаёти ва ижоди инклюзив таълим фалсафасининг жонли исботидир. У жисмоний чегаралар инсон иродаси, матонати ва интеллектуал салоҳияти олдида ожиз эканини кўрсатди. Инклюзив таълим тизимининг вазифаси ҳам айнан шундай кучли шахсларни тарбиялаш учун тенг шароитлар яратиш ҳамда ҳар бир инсоннинг ички “пўлатдек тобланган” салоҳиятини юзага чиқаришдан иборатдир.

ХОЖА НУРИДДИН ЧУСТИЙ ФЕНОМЕНИ

“Усмон Носир эндигина йигирма беш ёшга кирган йигит,.. эндигина истеъдоднинг олтин гуллари очилай-очилай деб турган шоир... Эй шум большевиклар замони, кучинг шунга етдими? Сен ўзинг қандай ваҳший қиёфага, қандай жаллоднингюрагига эга эдинг, Шўролар замони?! Сени қайси аждаҳо, қандай одамхўр волида туққан?!”. Бу сатрлар муаллифи ҳурматли олимимиз Наим Каримовнинг Усмон Носир ҳақидаги китобини ўқиганимда ўша машъум йилларда Чустимиздан қатағон қилинган ҳамюртларимиздан Сўфизода, Абдулҳамид Махдум Девона, ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган норасида мажруҳ йигит Хожа Нуриддинларнинг фалакдаги руҳлари қулоқларим остида гўё, мен яшашни истардим, деяётгандек қалбимга пинҳоний оғриқ юкларини ташлар эди.

Эндигина йигирма тўққиз баҳорни қаршилаган шоир Хожа Нуриддиннинг ҳам фожиали тақдири Усмон Носирнинг тақдиридан ошиб тушса тушадики, кам эмасди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хожа Нуриддин ҳақидаги маълумотлар шоирнинг жияни бўлмиш табаррук отахонимиз Тошхон қори Мутеъуллоҳхон қори ўғиллари томонидан тақдим этилган нодир қўлёзмадан олиниб, биринчи бор тилга олинмоқда.

Ногирон шоир Хожа Нуриддин 1908 йил Чуст шаҳар Камарсада маҳалласида даврнинг таниқли ҳаттоти Аббосхўжа хонадонида туғилади. Олти ёшли шўх ўғил фавқулодда фалокат туфайли умр бўйи ногирон, хонанишин бўлиб қолади. Икки оёғи ишламай ётиб қолган саккиз ёшли Нуриддин онасидан, ўн икки ёшида отасидан жудо бўлиб, меҳрибон синглиси Муҳаррамхон отин қўлида тарбия ола бошлайди.

Шеъриятга ҳавас уйғотишда эса Мутеъуллоҳхон қорининг хизматлари каттадир. Унинг ёзган битикларидан шоирнинг руҳий кечинмаларини яққол сезиб олса бўлади:

Қумридек қафос ичида талпиниб қолдим нетай,
Чўгзидек вайрона ичра “ху-ху” дебон тўлғонаман.
Сайри боғ айлар бугун бир неча аҳли жўралар,
Ман қоронгу уй ичинда гам билан пинҳонаман.

Умрининг гўзал фасли бўлмиш ёшлик ва йигитлик йилларида оёғида юриб аҳли жўралари билан яйрашиб ўйнолмаган шоир яна қандай сатрлар ёзсин?! Шундай бўлса-да, дардман инсон ўзига ўзи тасалли беради”:[54]

Ки сабримни Худо берса манинг ишим қаноатдир,
Шифо бергунча Аллоҳим манга ушбу фароғатдир.

Шундай кучли ирода соҳиби Хожа Нуриддин ҳам 1937 йили халқ душмани сифатида ҳибсга олинди ва минг бир азобда 1942 йил 10 июнда Тошкентдаги турмалардан бирида вафот этади. Шоир гарчи икки “Девон” тузган бўлса-да, бизгача синглиси Муҳаррамхон отин, укамдан ёднома, деб деворлар орасида сақлаб келган ўн икки вараққина шеърий мисралар етиб келди ва шоирга иккинчи умр ато этди...

[54] Ҳусайнхон Орифий.Мозийдан садолар. – Ф.: “Фарғона” нашриёти, 2008. –Б.50.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Нуриддин Ҳайрони

Ман кима ушбу кун бўлди ажаб хумморимаи,
Ташналаб қолдим нетай энди қачон бир қонаман.

Оҳ дебон куйди юрак жабр-жафо қилди фалак,
Байтул эҳзонда қолиб Якуб каби гирёнаман.

Бул баҳор ўтмоқдадур, булбул келиб кетмоқдадур,
Ман зимистон ичра қолдим доимо ҳайронаман.

Гуллар очилди кўринг бог ичра хандонлик билан,
Дашти саҳрода қолиб гулга бугун мўҳтожиман.

Боғ аро гуллар териб искаб узар кун бормукан,
Мажнуни шайдойидек чўллар кезиб сарсониман.

Ёшлик айёмида улфат жўралардин айрилиб,
Навжувонлик суҳбатига ман бугун хумморимаи.

Йигламай найлай бугун мақсадга ҳаргиз етмасам,
Мен йигитлик даврида шод истабон гирёниман.

Навбаҳор айёмида наврўзи оламга чиқиб,
Дилларим вайрон бўлиб кўнгли бузуқ афсонаман.

Ҳар киши кўрмоқчи бўлса бу камина ҳолини,
Чуст аро Хўжа маҳалла Нурдинки Аббос ўғлиман.[55]

Усмон Носир ва Хожа Нуриддин каби миллат фидойиларининг тақдири шўролар тузумининг нақадар ваҳший ва ғайриинсоний тизим бўлганини яққол кўрсатади. Хусусан, чустлик шоир Хожа Нуриддин Ҳайронининг ҳаёт йўли жисмоний ногиронлиги бор инсонларнинг жамиятдаги ўрни, уларнинг руҳий-эмоционал ҳолати ҳамда **инклюзив таълим ва реабилитация** масалаларининг нақадар ҳаётий ва муҳим эканлигини чуқур илмий-педагогик жиҳатдан очиб беради.

1. Жисмоний имконият ва ижтимоий тўсиқлар диалектикаси.

[55] Ҳусайнхон Орифий.Мозийдан садолар. – Ф.: “Фарғона” нашриёти, 2008. –Б.51.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бир ёқдан фавқулодда фалокат туфайли болаликдан ногирон бўлиб қолиш, ота-онадан эрта жудо бўлиш, иккинчи томондан жамиятнинг тор доираси (уйда михланиб қолиш) Хожа Нуриддинни оғир психологик ва ижтимоий изоляцияга солиб қўйди.

Шоирнинг қуйидаги мисраларида айнан замонавий педагогика ва психологияда ўрганилувчи **ижтимоий четланиш (social exclusion)** яққол намоён бўлади:

Сайри боғ айлар бугун бир неча аҳли жўралар,
Ман қоронгу уй ичинда гам билан пинҳонаман.

Инклюзив ёндашувнинг бош мақсади айнан шундай тўсиқларни бартараф этишдир. Агар у даврда замонавий инклюзив муҳит, махсус адаптив технологиялар ва психологик қўллаб-қувватлаш тизими бўлганида эди, ногиронлик инсоннинг жамиятдан узилиб қолишига сабаб бўлмасди.

2. Муҳитнинг таъсири ва оилавий таълимнинг ўрни.

Хожа Нуриддин расмий таълим муассасаларига қатнай олмаган бўлса-да, унинг илмий ва ижодий камолотида оилавий муҳит ҳал қилувчи рол ўйнади. Синглиси Муҳаррамхон отиннинг меҳри ва акаси Мутеъуллоҳхон қорининг кўмаги туфайли у уй шароитида мустақил таълим олиб, юксак шеърият соҳибига айланди.

Педагогик нуқтаи назардан бу **үй таълими (Home-schooling) ва индивидуал ёндашувнинг** мукаммал намунасидир. Жисмоний ногиронлиги бор фарзандларга таълим-тарбия беришда оиланинг қўллаб-қувватлаши нақадар муҳимлиги Хожа Нуриддин мисолида яққол кўринади. Ўн икки варақ шеърларнинг деворлар орасида сақланиб қолгани ва бизгача етиб келгани маънавий мероснинг ўлмас кучидан далолат беради.

3. Ирода ва ўз-ўзини реабилитация қилиш (Копинг-стратегиялар).

Замонавий психологияда стресс ва оғир ҳаётий шароитларни енгиб ўтиш учун қўлланиладиган психологик ҳимоя механизмлари **копинг-стратегиялар** деб аталади. Хожа Нуриддиннинг шеърларида ўз-ўзига тасалли бериш, сабр ва қаноат орқали руҳий барқарорликни сақлаб қолиш усуллари яққол сезилади:

Ки сабримни Худо берса манинг ишим қаноатдир,
Шифо бергунча Аллоҳим манга ушбу фароғатдир.

Бу ҳолат педагогика ва психотерапияда **аутотренинг ҳамда маънавий-руҳий терапия** деб аталади. Жисмоний ожизликни

www.ziyouz.com kutubxonasi

маънавий юксаклик, ижод ва фалсафий тафаккур орқали енгиш шоирнинг кучли иродасидан далолат беради.

Хожа Нуриддин Чустийнинг фожиали тақдири бизга икки муҳим ҳақиқатни ўргатади:

1. **Сиёсий ва мафкуравий қатағонларнинг ваҳшийлиги:** Шўролар тузуми фақат соғлом ва кучли одамларнигина эмас, балки Хожа Нуриддин каби ўз дарди билан ўзи овора бўлган, жамиятга фақат маънавий зиё улаша оладиган ожиз ва мажруҳ инсонларни ҳам аямади.
2. **Инклюзив ёндашувнинг зарурлиги:** Бугунги кунда инклюзив таълим ва ижтимоий ҳимоя тизимини ривожлантириш орқали биз айнан Хожа Нуриддин каби жисмоний ногиронлиги бор, лекин улкан салоҳиятга эга инсонларнинг жамиятда ўз ўрнини топишини, уларнинг иқтидори юзага чиқишини таъминлашимиз лозим. Шоирнинг ўзи ёзганидек, унинг руҳи ва ижоди асрлар оша барҳаёт бўлиб, бизга инсонийлик, матонат ва илм-маърифатнинг устуворлигини ўргатиб турмоқда.

АЛЕКСЕЙ МАРЕСЬЕВ ФЕНОМЕНИ

Алексей Петрович Маресьев (ўзбек адабиёти ва матбуотда кўпинча *Алексей Мересьев* сифатида машҳур) — Иккинчи жаҳон уруши даврининг афсонавий совет ҳарбий қирувчи- учувчиси. Совет Иттифқи Қаҳрамони (1943). У оғир жароҳат олиб, ҳар иккала оёғидан айрилганига қарамай, протезлар ёрдамида сафга қайтган ва урушни муваффақиятли давом эттирган инсон сифатида бутун дунёга танилган.

Алексей Маресьев 1916 йилда Россиянинг Саратов губернияси Камышин шаҳрида туғилган. Ёшлигиданоқ оғир меҳнатни бошидан кечирган — мактабни тугатиб, слесарь ва токарь мутахассис-ликларини эгаллаган. Унинг болаликдаги энг катта орзуси осмон эди. У аэроклубда шуғулланиб, кейинчалик Батайск ҳарбий авиация мактабини тамомлайди ва ёш учувчиларга инструкторлик қилади. 1941 йилдан бошлаб Иккинчи жаҳон уруши фронтларида жанг қилган.

1942 йил 4 апрелда Новгород вилояти осмонида кечган ҳаво жангларида Алексей Маресьевнинг самолёти душман томонидан уриб туширилади. У оғир яраланган ҳолда ўз самолётини фронт чизиғи орқали ўз ҳудудига олиб ўтишга уринади, бироқ ўрмонга қулайди. Унинг ҳар иккала оёғи жиддий шикастланган эди. У

www.ziyouz.com kutubxonasi

душман тылида, очлик, совуқ ва оғриқларга қарамасдан, 18 кун давомида яраланган оёқлари билан эмаклаб, кунга қараб мўлжал олиб, ўзлариникилар томон етиб боришга ҳаракат қилади. Уни Валдай туманидаги Плав қишлоғи яқинида маҳаллий болалар топиб олиб, катталар ёрдамида қутқариб қолишади. Кўп ўтмай самолётда Москвага, ҳарбий госпиталга етказилади. Шифокорлар унинг ҳаётини сақлаб қолишди, аммо гангрена хавфи туфайли ҳар иккала оёғини болдир соҳасидан кесиб ташлашга мажбур бўлишди.

Кўпчилик учун бу ҳарбий ва касбий фаолиятнинг сўнгги эди. Бироқ Маресьев таслим бўлмади. У оғир темир протезларда юришни машаққат билан ўрганди, ҳатто тинимсиз машқлар қилиб, югуриш ва ҳатто рақсга тушишни ҳам ўзлаштирди. У тиббий комиссиядан ўтиб, яна ҳарбий самолётни бошқариш ҳуқуқини қўлга киритди. 1943 йилнинг июнидан бошлаб Курск дугасида жангларда қатнашди. У протезлар билан ҳам душманнинг бир нечта самолётини уриб туширди. Уруш йилларида жами **86 та жанг кампаниясида қатнашиб, душманнинг 10 та самолётини** (3 таси ранидан олдин, 7 таси протездан кейин) йўқ қилди. 1943 йил август ойида унга **Совет Иттифоқи Қаҳрамони** унвони берилди.

1946 йилда ҳарбий хизматдан запасга чиқарилгач ҳам Маресьев фаол ҳаёт кечирди: У олий таълим олиб (тарих фанлари номзоди бўлган), жамоат ишларида фаол қатнашди. Жисмоний ногиронлиги бор бўлишига қарамай, чанғи, коньки, велосипедда учиш ва сузиш билан мунтазам шуғулланди. Санаторийда бўлганида Волгами дарёсини (2 километрдан ортиқ масофани) 55 дақиқада сузиб ўтиб, шахсий рекорд ўрнатган.

Алексей Маресьевнинг жасорати совет ёзувчиси **Борис Полевой**ни илҳомлантириб, у машҳур **«Чин инсон ҳақида қисса»** (русча: *«Повесть о настоящем человеке»*, асарда бош қаҳрамоннинг фамилияси бир ҳарф фарқ билан *Мересьев* деб ёзилган) асарини ёзди. Бу китоб кейинчалик миллионлаб инсонлар учун, айниқса қийинчиликларга дуч келган ёшлар учун улкан ирода ва матонат рамзига айланди. Алексей Маресьев 2001 йилда вафот этган. Унинг ҳаёти инсон иродаси, матонати ва ҳаётга бўлган чексиз муҳаббати ҳеч қандай жисмоний тўсиқни тан олмаслигининг тирик исботидир.

Алексей Петрович Маресьевнинг хотиралари, интервьюлари ва учрашувлардаги сўзларидан олинган машҳур цитаталари:

- **Инсон иродаси ва жасорат ҳақида:**

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳаётда бедаво вазиятнинг ўзи йўқ. Агар инсонда яшашга, олдинга интилишга кучли хоҳиш ва ирода бўлса, у ҳар қандай тўсиқни ва касалликни енгиб ўта олади.

- **Қаҳрамонлик ва камтарлик ҳақида:**

Мен ўзимни ҳеч қачон алоҳида қаҳрамон деб ҳисобламаганман. Мен шунчаки ўз Ватанимни ҳимоя қилишни ва яна осмонга, севган касбимга қайтишни жуда-жуда хоҳлаган эдим. Мен қилган ишни ўша даврда минглаб инсонлар қилган.

- **Протезда учишга қарор қилгани ҳақида:**

Шифохонада ётканимда менга "энди ҳеч қачон уча олмайсан" дейишганида, мен бунга кўника олмадим. Осмонсиз ҳаёт мен учун маъносиз эди. Протезда рақс тушишни, юришни ва охир-оқибат яна самолёт бошқаришни ўргандим, чунки мақсадим аниқ эди.

- **Ёшларга қарата айтган оғоҳлантирувчи ва руҳлантирувчи сўзлари:**

Қийинчиликлардан қочманг ва тақдирга тан берманг. Агар йиқилсангиз, албатта қаддингизни ростланг. Орзуингиз сари интилишдан ҳеч қачон тўхтаманг.

- **Уруш ва тинчлик ҳақида:**

Урушнинг даҳшатини кўрган ва дўстларини йўқотган инсон сифатида шуни айтаманки: тинчлик ва мусаффо осмон — бу инсоният эга бўлиши мумкин бўлган энг буюк бойликдир.

Алексей Маресьевнинг ҳаёт йўли матонати, эътиқоди ва енгилмас руҳияти билан бир неча авлод учун ҳақиқий матонати намунаси бўлиб қолмоқда.

Алексей Маресьев ҳаёти ва фаолиятининг инклюзив таълим ҳамда ижтимоий реабилитация контекстидаги илмий-назарий таҳлили:

1. Кириш: Жисмоний чекланишнинг биосоциал модель нуқтаи назаридан таҳлили.

Алексей Маресьевнинг ҳаёт йўли махсус педагогика, инклюзив психология ва реабилитация соҳаларида ноёб прецедент ҳисобланади. Анъанавий тиббий модель нуқтаи назаридан ҳар иккала болдирнинг ампутация қилиниши шахсни касбий жиҳатдан тўлиқ имкониятсиз (инвалид) деб баҳолаши муҳим асос эди. Бироқ Маресьев феномени **биопсихосоциал ва ижтимоий модель**нинг ғолиб келишини кўрсатади. Бунда жисмоний нуқсон биологик тўсиқ бўлса-да, шахсий ирода, муҳитнинг мослашувчанлиги ва мақсадга интилиш унинг касбий фаолиятни давом эттиришига ҳеч қандай ғов бўла олмаслигини исботлайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Реабилитация ва адаптив эргономика механизмлари.

Инклюзив жамият ва реабилитация амалиётида оғир жароҳат олган шахсни қайта тиклаш жараёни бир неча босқичлардан иборат бўлиб, Маресьев бу босқичларни илмий жиҳатдан тўлиқ амалга оширди:

Мотор кўникмаларни қайта тиклаш (Ремоделинг): Оғир темир протезларда юришни, ҳатто югуриш ва рақсга тушишни ўзлаштириши марказий асаб тизимининг пластиклиги (*neuroplasticity*) ҳамда мушак-скелет тизимининг янги шароитга мослашувчанлик қобилиятини кўрсатади.

Касбий реабилитация (Vocational Rehabilitation): Унинг тиббий комиссиядан ўтиб, ҳарбий истребитель самолётини бошқариш фаолиятига қайта тикланиши — реабилитациянинг энг юқори чўққиси бўлиб, шахснинг нафақат кундалик ҳаётга, балки ўзнинг ўта мураккаб касбий муҳитига тўлақонли интеграция қилинганини англатади.

3. Психологик чидамлилик (Резилиенс) ва сублимация жараёни.

Ўрмонда 18 кун давомида яраланган оёқлари билан эмкаб чиқиши ва ундан кейинги руҳий синовларни енгиши инсон психологиясидаги **резилиенс** (стресс ва оғир кризислардан сўнг тикланиш ҳамда янада кучайиб чиқиш қобилияти) тушунчасининг ёрқин амалий намунасидир.

Деструктив ҳолатни бартараф этиш: Кўпчилик оғир ногиронлик ҳолатида депрессияга тушиб қолиши мумкин бўлган бир пайтда, Маресьев ўз энергиясини жисмоний машқлар, олий таълим ва спортга йўналтирди. Бу психологияда энергияни ижобий мақсадларга кўчириш — сублимация жараёнининг намунасидир.

4. Инклюзив таълим ва тарбиядаги мотивацион аҳамияти.

Борис Полевой томонидан ёзилган “Чин инсон ҳақида қисса” асари орқали Маресьев образи миллионлаб ёшлар учун тарбиявий воситага айланди. Инклюзив таълим концепцияси доирасида бу қуйидаги илмий методик хулосаларни беради:

Ҳаётий намуна (Role Model): Таълим ва тарбия жараёнида ўқувчиларга қийинчиликлар олдида таслим бўлмаслик маданиятини сингдиришда бу каби тарихий шахсларнинг ҳаёт йўлини ўрганиш муҳим психопедагогик аҳамиятга эга.

"Имконияти чекланган" эмас, "Имконияти кенг" ёндашув: Маресьевнинг нафақат урушда, балки урушдан кейин сузиш, чанғи ва велосипедда фаол спорт билан шуғулланиши инклюзив

www.ziyouz.com kutubxonasi

спортнинг илк амалий кўринишларидан бири бўлиб, жамиятдаги барча тўсиқлар асосан инсон тафаккурида эканлигини исботлайди.

Алексей Маресьев феномени инклюзив таълим ва реабилитация фанининг тирик назарий далилидир. Унинг тақдири шуни кўрсатадики, жисмоний нуқсон инсон салоҳиятининг чегараси эмас. Тўғри ижтимоий қўллаб-қувватлаш, тинимсиз меҳнат ва кучли ирода орқали ҳар қандай оғир жароҳатни енгиб ўтиш ва жамият тараққиётига улкан ҳисса қўшиш мумкин.

МАТОНАТЛИ АЁЛ[56]

“Азизим, қадрдоним Иосиф! Бундай хат ёзганим учун кечир, бошқа жим туролмайман. Мен сенга фақат ҳақиқатни айтишим керак...Мен фронтда жароҳатландим. Менинг қўл-оёғим йўқ. Мен сенга юк бўлишни истамайман. Мени унут.Кечир. Сени Зинанг”.

У ўз қаллиғига бу хатни дарҳол ёзмади- операциядан бир неча ой ўтгач, қанча тунларни бедор ўтказиб, обдон ўйланиб олгач ёзди....

Иосиф Марченко билан Зина Туснолобова 41 йилнинг баҳорида танишган, никоҳдан ўтишга улгуришмаганди. Зина Иосифни урушнинг илк кунлариёқ фронтга кузатганди. Ўзи бўлса, 42 йилнинг июлида медицина ҳамширалари тайёрлаш курсини тугатгач, кўнгилли сифатида фронтга йўл олди.

Дастлабки икки жангда Зина олов ичидан 42 ярадорни қутқарди ва 11 фашистни йўқ қилди. Бу жасорати учун қиз Қизил Юлдуз ордени билан тақдирланди. Воронеж фронтида кечган 8 ой мобайнидаги қонли жангларда у уруш олови ичидан 123 ярадор солдат ва офицерларни қутқарди.

1943 йилнинг феврали унинг ҳаётини «гача» ва «сўнг» деган шафқатсиз ибора билан иккига ажратиб юборди...Яраланган командирни қутқараётган қиз оғир яраланди. Мўъжиза туфайли немислар орқасидан қайтаётган разведкачилар унинг инграшини эшитиб қолишади. Врачлар ўн кун давомида қизнинг ҳаётини сақлаш учун курашди, бироқ гангрена бошлангани учун музлаб қолган қўл-оёқни сақлаб қолишолмади. Саккизта мураккаб операция ўтказилди. Мислсиз азоблар, ожизлик...

Орадан бир неча ой ўтгач қиз ҳамширага севгилисига аталган юқоридаги охирги мактубни айтиб туриб ёздирди. Ўзи эса бошқа

[56] Шуҳратбек Само саҳифасидан олинди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

яродорларни кўнглини кўтаришга киришди.Уни палаткадан палаткага олиб юришарди.

У бир куни комсомоллардан «Уралмаш»га олиб боришларини сўради.

— Азиз дўстлар! Мен 23 ёшдаман. Мен ўз халқимга, Ватанимга, Ғалабага деярли ҳеч нарса қилолмаганимдан афсусдаман. Энди менинг қўл-оёғим йўқ. Ўртоқлар! Мен сизлардан мен учун ҳеч бўлмаса танкнинг бир мурватини қилишингизни сўрардим, -деди у носилкада ётган ҳолида.

Орадан бир ой ўтиб, ишчилар фронтга режадагидан ортиқча бешта танк юборишди.

Жанговар машиналар бортида оқ бўёқда:"Зина Туснолобова учун!" деган ёзув бор эди.

Свердловск госпиталининг бош жарроҳи Н. В. Соколов уни овутиб, кейинчалик унга қўл «қилиб бериш»га ваъда берди. У бу операция жудаям оғриқли бўлгани учун рад этди. Бироқ Иосифдан келган мактуб уни руҳлантириб, янги куч бағишлади:

"Менинг азизам! Қадрдон жабрдийдам! Ҳеч қандай фалокат ва бахтсизлик бизни ажратолмацди. Энг оғир батсизлик ва кўнгилсизлик бу сени унутишдир, азизам! Биз қувончли ва қайғули кунларда ҳам бирга бўлишимиз керак. Мен сени аввалги ўша Иосифингман. Фақат Ғалабадан сўнг уйга қайтгач, бирга бахтли яшаймиз...Бошқа ёзолмайман. Ҳозир жангга кираман. Ёмонлик ҳақида ўйлама. Сени қаттиқ қучиб, ўпиб қоламан, сени Иосифинг".

Зига мураккаб операцияга рози бўлди. Унинг чап қўли суякларини ажратиб, у ерни мушак билан қоплашди, натижада «бармоқлар» пайдо бўлди. У аста секин ювинишни, таранишни, буюмларни ушлашни ўрганди. Ўнг қўлининг қолдиғига резина манжет қўйиб, унга қалам ўрнатишди. Зина яна ёзишни ўргана бошлади.

1944 йилнинг майида фронтқизнинг она шаҳрига яқинлашган 1-Прибалтика фронти жпнгчиларига хати эълонқилинди. Хатда қиз ўзи учун душмандан қасос олишни сўраганди.

Улар фарзандли бўлишди. Ўғилларига Владимир, қизларига Нина деб исм қўйишди.

Зинаида мустақил равишда овқат тайёрлашни, печь ёқишни, ҳатто пайпоқ тўқишни бажара бошлади. "Онам ҳеч қачон ўзини нуқсони бор деб ўйламаган, у худди соғлом одамдек яшади», —деб ҳикоя қилади қизи бир телекўрсатувда....

www.ziyouz.com kutubxonasi

Зинаида Михайловна ҳаётининг бир кунини ҳам зое кетказмади. Радиода диктор бўлиб ишлади, мактаблар ва ишхоналарда учрашувларда бўлар, бепоён мамлакатнинг турли бурчакларига хатлар ёзарди, одамларга тирсак билан ручкада ёзишни ўргатарди...

Иосиф Марченко ва Зинаида Туснолобова умрининг охиригача бирга яшашди. Улар уруш йиллари орзу қилганлари ўзларининг олма боғларини яратишди, фарзандларини оёққа турғазишди, тинчликдаги ҳар бир кунидан қувонишди.

Зинаида Туснолобова - Марченко Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони билан тақдирланди. У Халқаро Қизил Хоч жамиятининг юксак мукофоти — Флоренс Найтингейл (Совет Иттифоқида фақат уч аёл тақдирланган) номли медалга сазовор бўлди.[57]

Зинаида Туснолобова-Марченконинг ҳаёт ва жанг йўли — экстремал биологик травмаларнинг психосоматик енгиб ўтилиши, инсон асаб тизимининг мослашувчанлик салоҳияти, жонли резильентлик (мустаҳкамлик) ва ижтимоий-эмоционал қўллаб-қувватлашнинг фундаментал намунасидир. Ушбу ноёб тарихий феноменни нейробиология, психология ва ижтимоий фанлар ёндашувлари асосида чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Физиологик шок, гангрена ва нейропластиклик орқали тикланиш.

- **Биологик катастрофа ва нейронлар қайта қурилиши:** Тўртта аъзодан (қўл-оёқдан) маҳрум бўлиш организм учун мислсиз физиологик ҳамда травматик шок ҳисобланади. Саккизта мураккаб операция ва суякларни қайта шакллантириб, чап қўлда «бармоқлар» ясаш, ўнг қўл қолдиғига резина манжет орқали қалам ўрнатиш — миянинг мотор ва сенсор зоналарининг фавқулодда юқори пластикликка эга эканини кўрсатади. Организм йўқотилган аъзоларнинг функцияларини бошқа мушак ва рецепторлар орқали компенсация қилишга муваффақ бўлган.
- **Биомеханик мувозанат:** Зинаиданинг кейинчалик овқат тайёрлаш, печь ёқиш, ҳатто пайпоқ тўқиш каби нозик мотор ҳаракатларни мустақил бажариши мияча (cerebellum) ва мотор кортекснинг янги нейрон тармоқларини шакллантирганидан далолат беради.

[57]https://www.facebook.com/groups/181310418932682/user/100090220631296/?__cft__[0]=AZX5DanICoro4ay7aCIdJYOhv74iZgODYKPxBteAt4aY5z6E0fECF7uY2TGcpQREnJwVtVViMjvg62TnQFH1w4sw75TQ9sdGG0ficjOTqyTqAUSozzKcz7ttKthJSN58zeX_Z6uZLJ5B0OIlFRKwYO4NnjZoCMnmgQf_ywDJrwQf-QOq2YDhkBT0RoylTT913XkykGn8wTGDb7gxnvc0CT1-_V33VeLI9x8LoKjyhfF_JuE68tpRHx4cg4emkQFbTM_pgleasgEjjeeu_ZB8FXzG&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Экзистенциал мотивация ва Иосифнинг мактуби (Psychological Resilience).

Психология фани нуқтаи назаридан, Зинаиданинг дастлабки лаҳзаларда ўзини «юк» деб ҳисоблаб, қаллиғига хат ёзиши ва ундан воз кечмоқчи бўлиши классик ПТСС (посттравматик стресс синдроми) ва идентификация инқирозидир. Бироқ Иосиф Марченконинг жавоб мактуби инсон психикаси ва ижтимоий факторларнинг қанчалик қудратли эканини кўрсатди:

- **Ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг нейрохимик таъсири:** *"Ҳеч қандай фалокат ва бахтсизлик бизни ажратолмайди... Энг оғир бахтсизлик бу сени унутишдир"* деган сўзлар Зинаида миясида дофамин ва окситоцин каби нейромедиаторларнинг фаоллашишига туртки берди. Бу эса руҳий тушкунликни енгиб, мураккаб ва оғриқли жарроҳлик операцияларига рози бўлиш учун етарли ички куч бағишлади.
- **Қаҳрамонлик ва алтруизм терапияси:** Ўзи ўта оғир аҳволда бўлишига қарамай, бошқа ярадорларнинг кўнглини кўтариш ва завод ишчиларига мурожаат қилиб танк ясатиши — психологиядаги **башқаларга ёрдам бериш орқали ўзини даволаш (Altruistic healing)** механизмининг яққол намунасидир.

3. Ижтимоий капитал ва рол моделлик феномени**.**

- **Стереотипларнинг парчаланиши ва жамиятга интеграция:** Социология нуқтаи назаридан, ногиронликни "ҳаркатсизлик" сифатида қабул қилувчи қолипларни бутунлай йўқ қилиб, радиода дикторлик қилиш, мактабларда учрашувлар ўтказиш ва тўлақонли оила қуриш (фарзандлар тарбиялаш, олма боғ яратиш) — шахснинг ижтимоий фаоллиги мутлақ юқори даражада эканини кўрсатади.
- **Юксак институционал эътироф:** Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвони ва Халқаро Қизил Хоч жамиятининг фақат уч нафар совет аёвига насиб этган **Флоренс Найтингейл медали** билан тақдирланиши унинг жаҳон миқёсидаги инсоний матонат ва тиббиёт ҳамширалиги рамзига айланганини исботлайди.

Зинаида Туснолобова-Марченконинг ҳаёт йўли илмий жиҳатдан шуни тасдиқлайдики: инсоннинг жисмоний бутунлиги йўқолган тақдирда ҳам, унинг руҳий иродаси, севги кучи, ҳаётга бўлган муҳаббати ва миянинг адаптацион салоҳияти ҳар қандай оғир шароитни енгиб ўтиб, янги ва мазмунли ҳаёт қуришга тўла қодирдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚЎЛСИЗ ҚЎМОНДОН

Василий Степанович Петровнинг ҳаёт йўли — инсон психикасининг чексиз имкониятлари, экстремал шароитларда адаптация механизми, мотивациянинг биологик ҳамда ижтимоий жиҳатларини ўрганишда ноёб ва классик илмий манба ҳисобланади.

У бутун Иккинчи жаҳон уруши давомида жанг қилган, жасорати билан ҳам сафдошларини, ҳам душманларни лол қолдирган. Қўлларидан айрилганидан кейин ҳам таслим бўлмади… Афсонавий мардлик соҳиби, икки карра Совет Иттифоқи Қаҳрамони — **Василий Степанович Петров**.

У 1922 йил 5 март куни (бошқа маълумотларга кўра — 22 июнь; ўзи туғилган кунни 22 июнь куни нишонлар эди) Запорожье вилоятининг ҳозирги Приазов туманига қарашли Дмитриевка қишлоғида деҳқон оиласида туғилган. Миллати — рус. Ўрта мактабни тугатган. 1939 йилда Қизил Армия сафига чақирилган. 1941 йилда Суми артиллерия билим юртини тамомлаган. 1941 йил июнидан фронтда жанг қилган.

1850--танкага қарши артиллерия полки қўмондон ўринбосари, капитан Петров Чап соҳили Украинадаги жангларда, Днепрдан ўтиш ва унинг ўнг соҳилидаги плацдармни ушлаб туришда алоҳида жасорат кўрсатган.

1943 йил 14 сентябрда Чеберяки қишлоғи (ҳозирги Суми вилояти Ромен тумани) яқинида капитан Петров душманнинг бомба ва артиллерия ўти остида Сула дарёси орқали учта батареяни қисқа вақт ичида ва йўқотишларсиз ўтказишни ташкил қилди. Ўтгандан икки соат ўтиб, батареялар немис танклари ва пиёдалар батальони томонидан кутилмаган қарши ҳужумга учради. Петров вазиятни тез баҳолаб, танкларни 500–600 метр масофага яқинлатиб, барча қуроллардан ўт очди. Натижада 13 та танкдан 7 таси ва икки ротагча пиёда қириб ташланди. Фашистларнинг ҳужуми барбод бўлди.

Бироқ шу пайтда ўрмон томондан айланиб ўтиб, 150 нафарга яқин немис автоматчилари батареяларнинг орқа томонига чиқиб, кучли ўт очди, шахсий таркибни қуршовга олиб, асирга олишга уринди. Петров 6 та тўпни улар томон буриб, картечь билан ўт очишни буюрди.

Шу билан бирга, капитан Петров бошқарув взводлари ва барча бўш одамлар ҳисобидан автоматчилар гуруҳини тузди ва “Қирувчилар асир тушмайди!”, “Менинг орқамдан, ўртоқ Сталин

www.ziyouz.com kutubxonasi

учун, олға! Немис фашистларини йўқ қиламиз!” деган чақириқлар билан душманга қарши ҳужумга отланди.

Икки соатлик жангдан сўнг Петров бу ҳужумни ҳам қайтарди, батареяларни қуршовдан олиб чиқди ва шу жангда душманнинг 90 нафарга яқин аскар ва офицерини йўқ қилди, 7 нафари асир олинди, қолганлари қочиб кетди. Бу жангда капитан Петров елкасидан яраланди, аммо сафни тарк этмади.

1943 йил 23 сентябрда, полк қўмондони сафдан чиққанидан сўнг, Петров ўз полки кучлари билан бригадада биринчи бўлиб бир кеча ичида Днепрдан муваффақиятли ўтиб, қурол-яроғ, ўқ-дори ва шахсий таркибни ўнг соҳилга олиб ўтди ва душманнинг қарши ҳужумларини қайтариб, плацдармни мустаҳкам ушлаб турди.

1 ноябрь куни немисларнинг танклар билан қарши ҳужуми вақтида Петров 1- ва 2-батареяларида бўлиб, ўт очишни шахсан бошқарди ва 4 та танк ҳамда 2 та олти стволли миномётни йўқ қилди. 1-батареянинг учинчи ҳисобида немис танклари бутун ҳисобни ишдан чиқарганда, Петров адъютанти билан бирга тўпга отилиб, иккови ўт очишни давом эттирди ва «Фердинанд» ўзиюрар қуролини йўқ қилди. Шу ерда душман снаряди тўпга тўғридан-тўғри тегиб, Петров икки қўлидан ўта оғир яра олди, аммо жанг майдонини тарк этмади ва фақат немислар қарши ҳужуми қайтарилгандан сўнггина эвакуацияга рухсат берди. Капитан Василий Петровнинг жасорати туфайли ўша куни душманнинг 4 та қарши ҳужуми қайтарилди, плацдарм сақлаб қолинди.

СССР Олий Кенгаши Президиумининг 1943 йил 24 декабрдаги фармони билан Днепрдан муваффақиятли ўтиш, плацдармни ушлаб туриш ва кўрсатилган мардлик ва матонат учун капитан Петров Василий Степановичга **Совет Иттифоқи Қаҳрамони** унвони берилди.

Уни Қаҳрамон унвони билан табриклашга келишганда, у меҳмонларга боқирди: “Бу унвон менга нима керак? Менинг қўлларим йўқ, мен энди яшамаяпман, фақат мавжудман. Юрагимга ўқ тегиб, қаҳрамон бўлиб ўлганим яхшироқ эди!”.

Бир куни палатага унинг жангчи дўст-офицерлари келишди:

— Василий Степанович, уйга қайтиш вақти келмадими? бутун полк сизларни кутяпти!

— Мени? Мен яна жанг қила оламанми?

— Жанг фақат қўл билан қилинмайди-ку! Сизни сафда кутяпмиз!

www.ziyouz.com kutubxonasi

Петров бахтдан гўё учиб кетди. У шифокор олдига бориб, госпиталдан чиқаришни талаб қилди. Комиссия унга штабда лавозимлар таклиф қилди, аммо у рад этди: “Фақат олдинги чизиққа, ўз полкимга!”

Майор Петров Олий Бош Қўмондон И.В. Сталин рухсати билан яна амалдаги армия сафига қайтарилди. Бу ҳақда эса Василий Степанович фақат 1982 йилда, ўзининг 60 ёшида билган.

Кейинчалик 248-гвардия танкка қарши артиллерия полки қўмондони сифатида (1-Украина фронти) Одер плацдармидаги жангларда алоҳида фарқланди.

1945 йил 27 апрелда унинг жангчилари 16 та танк ва пиёдалар ҳужумини қайтардилар. Йўқотишлар катта эди. Радио орқали Петровга қарши ҳужум учун ёрдам кутиш буюрилди. “Биз ёрдам кута олмаймиз! Немислар ҳозир саросимада, мен қарши ҳужумга ўтаман, бутун жавобгарликни ўз зиммамга оламан!” — деб жавоб берди Петров.

У қолган жангчиларни, шикастланган танк экипажларини йиғиб, ҳужумга бошлади. Қўлсиз инсон сафдошлари билан бирга, ҳаётини аямай олға югурди. Улар баландликни эгалладилар. Петров ўқ еб яраланди, аммо жангни бошқаришда давом этди. Баландлик ёрдам етиб келгунча ушлаб турилди ва кейин охирги ҳужумга ўтилди.

СССР Олий Кенгаши Президиумининг 1945 йил 27 июндаги фармони билан гвардия майори Петров В.С. **иккинчи “Олтин Юлдуз”** медали билан тақдирланди.

Бу воқеа халоскор жангчининг ҳақиқий қиёфаси қандай бўлганига жавоб эди.

Урушдан кейин Петров Қуролли Кучларда хизматни давом эттирди.

1954 йилда у Львов давлат университетини тамомлади. 1963 йилда Львов вилоятидаги Нестеров шаҳарчасида 35-оператив-тактик ракета бригадаси қўмондон ўринбосари лавозимида хизмат қилди. Айрим хизматдошлар эса қаҳрамонни партия аъзолик бадалларини қасддан тўламаётганликда айбладилар, бунга қўлсиз инсоннинг бадал тўлангани ҳақидаги рўйхатда имзоси йўқлигини далил қилиб кўрсатдилар! Ҳатто Петровни партиядан чиқариш масаласи овозга қўйиш даражасигача олиб чиқилди.

Шу пайтда партия йиғилиши бўлаётган акт зали эшиги тақиллаб, навбатчи офицер кириб келди:

www.ziyouz.com kutubxonasi

— “Ўртоқ полковник! — деди у бригада қўмондонига мурожаат қилиб. — СССР Қуролли Кучлари артиллерия қўмондонидан шошилинч телефонограмма келди!”

Телефонограмма билан танишиб чиққан бригада қўмондони шундай деди: — “Ўртоқлар, СССР Вазирлар Кенгаши қарорига мувофиқ, полковник Петров Василий Степановичга навбатдаги ҳарбий унвон — *генерал-майор* унвони берилди”.

В.С. Петров СССР парчаланганидан кейин Украина армиясида хизмат қилди. Умрининг сўнгги йилларини Киевда ўтказди.

2003 йил 15 апрелда вафот этди. Киевдаги Байков қабристонида дафн этилган. Ёдгорлик учун маблағни унинг ўғиллари тўплашган.[58]

Афсонавий генерал Василий Степанович Петровнинг машҳур ва ибратли фикрлари:

Ирода ва матонат ҳақида.

- Қўлларни йўқотиш — бу ҳаётни йўқотиш дегани эмас. Ҳақиқий фожиа — бу курашиш ва яшашга бўлган хоҳишни йўқотишдир.
- Инсон ҳар қандай оғир аҳволда ҳам ўз тақдирининг эгаси бўлиб қолиши керак. Ожизлик оёқ ёки қўлнинг йўқлигида эмас, руҳнинг синганидадир.
- Сизга таслим бўлишни таклиф қилишганда, бунга жавобан янада шиддат билан олдинга интилинг.

Бурч ва жасорат ҳақида.

- Аскар учун энг олий мукофот — орқага чекинмаслик ва берилган топшириқни охиригача бажаришдир.
- Қўрқув ҳаммада бўлади. Аммо мард инсон қўрқувни енгиб, ўз бурчини бажаришда давом этадиган одамдир.
- Жанг майдонида ғалаба қозониш учун фақат қурол эмас, балки аскарнинг енгилмас иродаси зарур.

Ҳаёт ва кураш ҳақида.

- Ҳаёт мендан жуда кўп нарсани тортиб олди, аммо энг асосийсини — курашиш ҳуқуқини ва ватанга хизмат қилиш шарафини қолдирди.
- Агар ҳаёт сизни йиқитса, қайта турганингизда аввалгидан ҳам кучлироқ бўлиб қад ростланг.

---

[58]https://www.facebook.com/soldatpobedy?__cft__[0]=AZah4Q7SW1aYin6pNCA89sgSwUNYJzjc7SZr4j9W4D9zlfHyWdDLVBhtLYWJeEvI689SshW6NpFx0YLV-F3UA0eiMm5-o5EYoXm3yO8o2VcA7CmNr7oi72VzMb6OQQJ_Wx0VF3T1bQhAdn2ubWib-201F50upx_gJQV4KmL3peiMi4FESA1QKj3k9R7iIuHE27WDb1zPrViGRxRETzMzjpW1&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шу ўринда Иккинчи жаҳон уруши қаҳрамони Василий Петров ҳаётига оид келтирилган ушбу тарихий фактни нейробиология, психология, социология ва стресс-менежмент илмий ёндашувлари асосида чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Травматик шок ва психологик инқирознинг енгиб ўтилиши (“Ўтиш даври кризиси”).

Днепр жангларида иккала қўлидан маҳрум бўлгач, Петровнинг айтган сўзлари (“*Бу унвон менга нима керак? Менинг қўлларим йўқ, мен энди яшамаяпман, фақат мавжудман”*) илмий нуқтаи назардан классик **посттравматик стресс синдроми (ПТСС)** ва идентификация инқирозининг яққол намунасидир:

- **Фавқулодда шахсий ўзгариш:** Инсон учун тана аъзоларининг йўқчилиги фақат физиологик травма эмас, балки психоэмоционал “мен” концепциясининг парчаланишидир. Профессионал ҳарбий учун ҳаракатланиш ва жанг қилиш воситаси бўлган қўлларнинг йўқолиши унинг жамиятдаги ва ўзининг кўз ўнгидаги қадрини вақтинча ноль даражасига тушириб юборади.
- **Экзистенциал инқироз:** “Мавжудман, лекин яшамаяпман” жумласи инсоннинг ҳаёт мазмунини йўқотган пайтдаги психологик тушкунлик ҳолатини аниқ кўрсатади. Аммо Петров бу ҳолатда қолиб кетмади. Уни яна сафга қайтарган нарса — бу **мақсад ва ижтимоий бурқ (долг) ҳиссининг юқорилиги** эди. Сафдошларининг “*Жанг фақат қўл билан қилинмайди-ку!”* деган чақириғи унинг миясидаги маънони қайта тиклаб, янги неврологик ва психологик балансни ҳосил қилди.

2. Экстремал нейропластиклик ва мотор функцияларни компенсация қилиш.

Қўллари йўқ инсоннинг артиллерия полкини бошқариши, жангларни режалаштириши, ҳатто фронт чизиғида бевосита жангларда қатнашиши нейробиология нуқтаи назардан ҳайратланарли ҳодисадир:

- **Миянинг қайта дастурланиши:** Негатив фавқулодда ҳолатларда миянинг мотор қобилияти учун масъул бўлган қисмлари (мотор кортекс) тананинг бошқа қисмлари (оёқлар, тана мушаклари, мимика, овозли бошқарув) орқали устунликни сақлаб қолишга мослашади. Петров қўллари бўлмаса-да, тактик фикрлаш, буйруқ бериш, кўриш ва эшитиш анализаторлари орқали муҳигни бошқариш кўникмаларини мутлақ юқори даражада сақлаб қолган.
- **Психологик резильентлик (Resilience):** Замонавий психологияда резильентлик — оғир стресс, йўқотиш ва зарбалардан кейин

www.ziyouz.com kutubxonasi

тикланиб олиш қобилияти сифатида баҳоланади. Петровнинг мисоли шуни кўрсатадики, кучли мотивация ва идеология инсон миясидаги биологик оғриқ ва физиологик ожизликдан устун кела олади.

Василий Петровнинг ҳаёти ва фаолияти илмий жиҳатдан шуни исботлайдики: инсон имкониятларининг чегараси жисмоний аъзоларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги билан эмас, балки унинг руҳий иродаси, мақсаднинг муҳимлиги ва миянинг адаптацион салоҳияти билан белгиланади. Жисмоний ногиронлик фақат ташқи тўсиқ, холос; уринишлар, матонат ва стратегик фикрлаш эса ҳатто энг оғир йўқотишларни ҳам енгиб ўтиб, тарих яратишга қодирдир.

ФРАНКЛИН ДЕЛАНО РУЗВЕЛЬТ ФЕНОМЕНИ

Франклин Делано Рузвельт (Franklin D. Roosevelt, кўпинча ФДР аббревиатураси билан аталади; 1882–1945) — АҚШ тарихидаги энг машҳур ва нуфузли давлат арбобларидан бири, Америка Қўшма Штатларининг 32-президенти (1933–1945). У АҚШ тарихида тўрт марта президент этиб сайланган ягона раҳбардир (кейинчалик АҚШ конституциясига киритилган ўзгартиришга кўра, ҳар қандай шахс кўпи билан икки муддат президент бўлиши мумкин). Рузвельт АҚШни тарихдаги энг оғир иқтисодий инқироз — Буюк депрессия ва инсоният тарихидаги энг йирик ҳарбий тўқнашув — Иккинчи жаҳон уруши даврларида бошқарган.

Франклин Рузвельт 1882 йилда Нью-Йорк штатида бой ва обрўли оилада туғилган. У нуфузли Гарвард университети ва Колумбия университетининг юридик факультетини тамомлаган. Ўз сиёсий фаолиятини Демократлар партиясидан бошлаган.1910–1913 йилларда Нью-Йорк штати сенатори бўлган.1913–1920 йилларда АҚШ ҳарбий-денгиз кучлари вазирининг ўринбосари лавозимида ишлаган. 1928 йилда Нью-Йорк штатининг губернатори этиб сайланган.

1921 йили полиомелит билан қаттиқ касалланиб қолганида ана шу ўзига ишонч ва фавқулодда интизом унга ёрдам берди. Кўп йиллар давомида катта ғайрат билан қилинган уринишларга қарамасдан касаллик енгилмади.

Ф.Рузвельт шол бўлиб, ногиронлар аравачасига боғланиб қолди. Ўн фунт оғирликдаги ғилдиракларнинг ёрдамисиз у ўрнидан тура олмасди, фақат қўлтиқтаёқ ёрдамидагина аста-секин ва оз-оздан ҳаракат қиларди. У ич-ичида тақдиридан қанчалар

www.ziyouz.com kutubxonasi

нолимасин, ташқарисида умид ва ишончга тўлиқ бўлган нуқсонсиз ниқоб кийиб оларди. У ўзига ҳар қандай ҳафсаласи пирлиги ҳақидаги фикрни ва ўзига ачинишни, атрофдагиларга эса ҳар қандай раҳмдиллик қилишни тақиқлади. Жисмоний имкониятларининг чеклангани унинг қизиқишлари доирасини торайтирмади.[59] Кўпчилик унинг сиёсий фаолияти тугади деб ўйлаган эди, аммо у ўзининг кучли иродаси ва матонати эвазига сафга қайтди. У жамоатчилик олдида имкон қадар ногиронлар аравачасида кўринмасликка ҳаракат қилган (махсус мосламалар ёрдамида тик туриб ёки таяниб ҳаракатланган), аммо унинг жисмоний чекланиши сиёсий курашига зинҳор тўсқинлик қилмаган.

1933 йилда мамлакат оғир иқтисодий инқироз (Буюк депрессия) ичида қолган бир пайтда Рузвельт президентлик лавозимини эгаллайди. У инқироздан чиқиш учун “Янги курс” (New Deal) деб номланган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар дастурини амалга оширди: Банк тизими соғломлаштирилди, ишсизликка қарши кенг кўламли давлат дастурлари бошланди. Миллионлаб янги иш ўринлари яратилиб, инфратузилмалар (йўллар, кўприклар, электр станциялари) қурилди.АҚШда ижтимоий ҳимоя тизими (жумладан, пенсия ва ишсизлик нафақалари) асослари яратилди.Иккинчи жаҳон уруши бошланганида АҚШ дастлаб бетарафлик сиёсатини тутган бўлса-да, 1941 йил декабрда Перл-Харбор ҳужумидан кейин урушга кирди. Рузвельт антигитлер коалициясини (АҚШ, Буюк Британия, СССР) шакллантиришда ва уни бошқаришда бошқа жаҳон лидерлари (Черчилл, Сталин) қаторида асосий рол ўйнади.Урушдан кейинги дунё тинчлигини таъминлаш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ғоясини илгари сурди ва унинг ташкил этилишига замин яратди.

Франклин Рузвельт тўртинчи президентлик муддатини бошлаганидан кўп ўтмай, 1945 йил 12 апрель куни мияга қон қуйилиши оқибатида вафот этди (уруш тугашига бир неча ой қолганида). Унинг ўлими бутун Америка халқи ва дунё учун катта йўқотиш бўлди. Рузвельт АҚШ тарихидаги энг буюк ва ҳурмат қилинадиган президентлардан бири сифатида эътироф этилади.

[59] Эргашев, Ш., Бобоматов, Т. XX аср: тақдирларда акс этган тарих. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2024. -Б.423.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Франклин Делано Рузвельтнинг сиёсат, жасорат, демократия ва инсон иродаси ҳақидаги энг машҳур ҳикматли сўзларидан намуналар:

- Биз қўрқишимиз керак бўлган ягона нарса — бу қўрқувнинг ўзидир.
- Жасорат — бу қўрқувнинг йўқлиги эмас, балки қўрқувдан кўра муҳимроқ нарса борлигини англашдир.
- Демократия статик нарса бўла олмайди. У доимо ривожланиши, янгиланиши ва ҳар бир авлод томонидан ҳимоя қилиниши керак.
- Сиёсатда ҳеч нарса тасодифан юз бермайди. Агар бирор нарса юз берган бўлса, демак, у шундай бўлиши режалаштирилган.
- Тарққиётимизнинг мезони — аллақачон бойлиги кўп бўлганларга янада кўпроқ қўшиб беришда эмас, балки камбағалликда яшаётганларни энг зарур нарсалар билан таъминлай олишдадир.
- Биз келажакни ёшларимиз учун ҳар доим ҳам қура олмасмиз, лекин ёшларимизни келажак учун тайёрлай оламиз.
- Келажакни амалга оширишимизга тўсқинлик қиладиган ягона нарса — бугунги шубҳа-гумонларимиздир.

Франклин Делано Рузвельтнинг ҳаёти ва сиёсий фаолияти замонавий инклюзив таълим ва инклюзив жамият концепция-ларининг амалдаги ёркин ва илмий жиҳатдан чуқур исҳоти сифатида таҳлил қилиниши мумкин. Унинг тақдиридаги жисмоний ногиронлиги борлигига қарамай, жамиятда тўлақонли фаолият юритиш ва юқори марраларга эришиш феномени педагогика, психология ва социология фанлари нуқтаи назаридан қуйидаги илмий ёндашувлар орқали очиб берилади:

1. Соғломлаштириш ва имкониятлар модели (Disability Models).

Илмда ногиронликка нисбатан бир неча ёндашувлар мавжуд бўлиб, шулардан бири **“тиббий модель”** ва иккинчиси “**ижтимоий ҳамда имкониятлар модели”** ҳисобланади. Рузвельт мисолида биз тиббий тўсиқлар (полиомиелит натижасида келиб чиққан шол ва ҳаракат чекланиши) шахснинг интеллектуал салоҳияти ва лидерлик қобилиятига тўсқинлик қила олмаслигини кўрамиз. Гарчи унинг жисмоний ҳаракати чекланган бўлса-да, у ўзига нисбатан “имконияти чекланган” эмас, балки **“имкониятлари кенг”** бўлган стратегик муҳитни ярата олди. Бу эса инклюзив таълимнинг асосий ғояси — инсоннинг физиологик нуқсонига эмас, балки унинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

салоҳиятига эътибор қаратиш кераклигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

2. Психологик чидамлилик (Resilience) ва ўзликни англаш.

Психология фанида *Resilience* (турғунлик, қийинчиликларни енгиб ўтиш қобилияти) тушунчаси муҳим ўрин тутади. Рузвельт полиомиелит билан касалланганидан кейинги даврда кучли ирода ва психологик мослашувчанликни намоён этди.

Матнда унинг ташқи муҳитда умид ва ишонч рамзи сифатида кўринишга интилгани, ўзига ачинишни қатъиян тақиқлагани келтирилган.

Инклюзив таълимда ҳам ўқувчиларда айнан шундай психологик барқарорликни шакллантириш, ўз нуқсони билан яшаш ва уни енгиб ўтиш кўникмаларини бериш муҳим ҳисобланади. Рузвельтнинг шахсий намунаси ҳар қандай оғир ҳаётий шароитда ҳам инсон ўз матонати орқали жамият тараққиётига улкан ҳисса қўшиши мумкинлигини исботлайди.

3. Универсал дизайн ва муҳитни мослаштириш (Universal Design).

Инклюзив таълим ва замонавий урбанистикада “универсал дизайн” тушунчаси мавжуд бўлиб, у муҳитни ҳар бир инсоннинг эҳтиёжларига мослаштиришни назарда тутади. Рузвельт ногирон-лар аравачасида ҳаракатланганига қарамай, давлат бошқаруви тизимини ва ўз фаолият юритадиган муҳитини ўзининг жисмоний ҳолатига мослаштира олди (махсус мосламалар ёрдамида тик туриш ва ҳаракатланиш). Бу жамият ва инфратузилма ногиронлиги бор шахсларга тўсиқларсиз муҳит яратиб берганда, улар ўз салоҳиятини тўлақонли намоён эта олиши мумкинлигини кўрсатади.

4. Стигма ва стереотипларни енгиш.

Жамиятда кўпинча жисмоний нуқсони бор шахсларнинг имкониятлари паст баҳоланади (аутсайдерлик стереотипи). Рузвельт даврида ҳам кўпчилик унинг сиёсий фаолияти тугади деб ўйлаган эди. Бироқ у ўз фаолияти ва “Янги курс” каби глобал ислоҳотлари орқали бундай стереотипларни бутунлай парчалаб ташлади. Инклюзив таълимнинг бош мақсадларидан biri ҳам жамият онгидаги турли стереотиплар ва стигмаларни бартараф этиш, ҳар бир инсоннинг тенг ҳуқуқли эканини исботлашдан иборатдир.

Франклин Делано Рузвельт феномени инклюзив таълим ва ёндашувларнинг амалий маҳсули сифатида шуни кўрсатадики,

www.ziyouz.com kutubxonasi

инсоннинг жисмоний имкониятлари чекланиши унинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигига тўсқинлик қила олмайди. Агар жамиятда тўғри психологик муҳит, тенг имкониятлар ва кучли ирода уйғунлашса, ҳатто энг оғир жисмоний тўсиқларни ҳам ентиб ўтиб, бутун инсоният тарихига улкан ўзгаришлар олиб кириш мумкин.

ОЛАМНИ ҚАНДАЙ ТАСАВВУР ҚИЛАМАН

Ольга Ивановна Скороходова (1911–1982) — дунёдаги ягона кўзи ожиз ва қулоғи оғир (кўр-соқов) илмий ходим, дефектолог-олима, педагог ва ёзувчи бўлиб, унинг “Оламни қандай тасаввур қиламан” (“*Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир”*) номли машҳур асари тифлосурдопедагогика ва психологик фанлар ривожида ўзига хос инқилоб ясаган тадқиқот ҳисобланади.

Ольга 5 ёшида оғир менингит хасталигига чалиниб, кўриш ва эшитиш қобилиятидан тўлиқ маҳрум бўлади, кейинчалик нутқини ҳам йўқотади. 1925 йилда у Харьковдаги кўр ва соқов болалар учун очилган мактаб-клиникага тушади. У ерда машҳур профессор, дефектолог Иван Афанасьевич Соколянский раҳбарлигида махсус методика асосида унинг устники (оғзаки) ва ёзма нутқи қайта тикланади. У Москвадаги Дефектология илмий-тадқиқот институтида катта илмий ходим бўлиб ишлаган, педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олган.Ольга ўз ҳис-туйғулари, таассуротлари ва ташқи оламни англаш жараёнларини кундалик сифатида ёзиб боради. Китоб бир неча босқичда кенгайтирилиб, нашр этилган.

Китоб 1947 йил “*Мен дунёни қандай қабул қиламан”* (*«Как я воспринимаю окружающий мир»*) — К.Д. Ушинский мукофотига сазовор бўлган.

Китоб 1954 йил: “*Мен дунёни қандай қабул қиламан ва тасаввур қиламан” номи билан нашр қилинган*. Китоб 1972 йил *“Мен атрофдаги оламни қандай қабул қиламан, тасаввур қиламан ва тушунаман”* номи билан тўлиқ шаклда нашр этилди ва СССР Педагогика Фанлар Академиясининг I даражали мукофотини олди.

3. Китобнинг асосий мазмуни ва гносеологик моҳияти.

Китоб инсоннинг кўриш ва эшитиш аъзоларисиз (дистант анализаторларсиз) дунёни қандай билиши ва тушунишини компенсатор физиология ва психологик механизмлар орқали очиб беради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

А) Анализаторларнинг ўрнини босиш (Компенсация):

Тактиль-кинестетик сезги (Ушлаб кўриш): Ольга объектларнинг шакли, ҳажми ва тузилишини бармоқлари, териси ва танасининг тебранишлари орқали ўрганади. Скульптуралар ва ҳайкалларни пайпаслаб кўриш орқали санъат асарларини аниқ тасаввур қилади.

Вибрация (Тебраниш) сезгиси: У мусиқани, мусиқий чолғулар товушини, инсонларнинг қадам ташлашини ёки эшикнинг ёпилишини пол ва мебелларнинг тебраниши орқали аниқ ҳис қилади. У фортепианога қўлини қўйиб ёки унинг тебранишини танаси билан туйиб, куйнинг ритми ва динамикасини "эшита олган".

Ҳид ва таъм сезиш: Ольга ҳид билиш орқали одамларни, фаслларнинг ўзгаришини (баҳордаги дарахт ҳиди, ёмғир ҳиди ва ҳ.к.) ҳамда атроф-муҳит жойлашувини жуда нозик ажратган.

Б) Хаёл ва Ички нутқ:

У китоб ўқиш ва Брайль ёзуви воситасида доимий мутолаа қилишни инсон учун энг катта нажот деб билади. Забт этилган китоблар, бадиий адабиёт ва илмий манбалар эвазига унда бой фантазия ва образли тафаккур шаклланган.

Китобда у табиат (қуёш иссиқлиги, шамол, ёмғир точи), санъат, адабиёт ва одамлар билан мулоқотни қандай қабул қилишини юқори бадиий тилда баён этади.

4. Китобнинг илмий ва маънавий аҳамияти**.**

Психология ва дефектология учун: Китоб инсон миясининг, психологиясининг ва сезги аъзоларининг чексиз имкониятларини кўрсатиб берди. Кўриш ва эшитиш бўлмаса ҳам инсон олий даражадаги мантиқий ва абстракт тафаккурга эриша олиши мумкинлигини исботлади.

Таниқли рус ёзувчиси Максим Горький Ольганинг мактублари ва ёзувларини ўқиб, унинг иродаси ва адабий истеъдодига юқори баҳо берган ҳамда унга доимий далда бўлган.

Ушбу асар нафақат мутахассислар учун, балки ҳаётда оғир синовларга учраган, жисмоний имконияти чекланган ва руҳий тушкунликка тушган ҳар бир инсон учун буюк матонат мактабидир.

Ольга Ивановна Скороходованинг "Оламни қандай тасаввур қиламан" ("*Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир"*) номли машҳур автобиографик ва илмий-педагогик китобидан олинган энг таниқли ва теран цитаталар:

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Тил, нутқ ва тафаккур ҳақида.

“Агар менда нутқ (сўзлаш ва ёзиш имконияти) бўлмаганида, мен атрофимдаги оламни ва инсонларни ҳеч қачон тушуна олмас эдим. Сўз мен учун ёруғлик, эшитиш ва атрофдаги реалликнинг ўзига айланди. Мен фақат сўзлар ва китоблар орқали одамлар билан тенг шароитда мулоқот қила оламан ва дунёни англайман”.

2. Кўриш ва эшитишнинг ўзини босувчи сезгилар (Вибрация ва пайпаслаб кўриш) ҳақида.

“Матбуотда кўр ва соқов одамларда алоҳида "олтинчи сезги" ёки бирор-бир сирли қобилият борлиги ҳақида тез-тез ёзишади. Бу хато. Менда ҳеч қанақа сирли сезги йўқ, шунчаки менда мавжуд бўлган қолган сезгилар — пайпаслаб кўриш, ҳид билиш, тебраниш (вибрация)ларни сезиш ва мушак сезгилари соғлом одамларга қараганда анча кўпроқ ва чуқурроқ ишлайди. Чунки мен оламни фақат шулар орқали қабул қилишга мажбурман”.

3. Мусиқа ва тебранишларни ҳис қилиш ҳақида.

“Мен мусиқани "эшитмайман", лекин уни аъзои баданим билан жуда аниқ ҳис қиламан. Пианинога ёки роялга қўлимни қўйсам ёки унга яқин турсам, унинг товуш тебранишлари пол ва ҳаво орқали танамга урилади. Мен маром (ритм), товушнинг баланд-пастлиги ва ифодалилигини ана шу вибрациялар шиддатидан жуда яхши ажрата оламан”.

4. Табиат, ҳаво ва шамолни қабул қилиш ҳақида.

“Мен учун баҳор ва кузнинг келиши — бу нафақат ҳароратнинг ўзгариши, балки ҳаводаги ҳидлар ва шамолнинг эсиш характеридир. Баҳорги ҳаво майин ва нам, гуллаган куртаклар ва тупроқ ҳидига тўла бўлади. Шамол эса менинг юзимга тегиб, атрофдаги оламнинг шакли ва ҳаракатини айтиб турадиган энг яқин ҳамроҳимдир”.

5. Китоб ўқиш ва мутолаанинг нажоти ҳақида.

“Китоблар — бу менинг ягона ва чексиз оламим. Брайль ёзувидаги китобни ўқиётганимда, мен нафақат матнни ўқийман, балки тасаввуримда воқеалар содир бўлаётган жойларга саёҳат қиламан, қаҳрамонларнинг қиёфасини, рангларни ва товушларни ички тафаккурим билан чизаман”.

6. Ҳаёт синовлари ва матонат ҳақида.

“Инсоннинг имкониятлари чекланган эмас. Кўриш ва эшитишдан маҳрум бўлиш — бу инсоннинг ақлий ва маънавий ҳаёти тўхтади дегани эмас. Агар инсонда меҳнат қилиш истаги, билимга интилиш ва ёрдам берадиган хайрихоҳ устозлар бўлса,

www.ziyouz.com kutubxonasi

зулмат ва сукунат ичида ҳам бахтли, мазмунли ва фойдали ҳаёт кечириш мумкин".

7. Меҳнат ва жамиятга фойда келтириш ҳақида**.**

"Мен шунчаки яшашни ва раҳм-шафқат объект бўлишни хоҳламайман. Мен жамиятга, инсонларга, айниқса, мен каби тақдир синовига учраган болаларга фойдаси тегадиган тўлақонли инсон ва илмий ходим сифатида меҳнат қилишни ўз ҳаётимнинг бош мақсади деб биламан"

Ольга Скороходованинг ушбу цитаталари инсон психологиясидаги ва иродасидаги чексиз кучни, шунингдек, жисмоний чекланишларга қарамай ақлий ва руҳий баркамолликка эришиш мумкинлигини очиб беради.

Ольга Скороходованинг бу асари инсон руҳиятининг зулмат ва сукунат устидан қозонган ёрқин ғалабасининг рамзи бўлиб, оламни фақат кўз ва қулоқ билан эмас, балки чуқур тафаккур, меҳнат ва кўнгил ҳисси билан англаш мумкинлигини кўрсатади.

Ольга Ивановна Скороходованинг ҳаёт йўли, илмий мероси ва *"Оламни қандай тасаввур қиламан"* асари — дефектология, сурдопедагогика ҳамда замонавий **инклюзив таълим** назарияси учун бебаҳо концептуал манба ҳисобланади.

Скороходованинг феномени жисмоний аъзолардаги нуқсон инсоннинг интеллектуал, руҳий ва ижтимоий ривожланишига чек қўя олмаслигини, тўғри ташкил этилган педагогик муҳит орқали чекловларни енгиб ўтиш мумкинлигини илмий ва амалий жиҳатдан исботлаб берди.

Қуйида ушбу маълумотлар ва Скороходованинг қарашлари **инклюзив таълим ва психологик-педагогик назариялар** билан илмий интеграция қилинган ҳолда атрофлича таҳлил қиламиз.

1. Тиббий моделдан ижтимоий-педагогик моделга ўтиш.

Анъанавий (дефектологик) ёндашувда кўриш ва эшитишнинг бир пайтда йўқолиши («сурдапедагогик зулмат») инсонни жамиятдан ажратувчи оғир тиббий ҳолат деб қаралган. Скороходова тажрибаси ва И.А. Соколянский методикаси эса бу қарашни тубдан ўзгартирди.

Инклюзиянинг моҳияти: Инклюзив таълим муаммони шахснинг жисмоний нуқсонида эмас, балки **атроф-муҳит ва таълим тизимининг мослашмаганида** деб билади. Скороходованинг таълим олиши шуни кўрсатдики, махсус дидактик воситалар (Брайль, тактиль-кинестетик усуллар) ва тўғри методология мавжуд

www.ziyouz.com kutubxonasi

бўлса, инсон олий даражадаги абстракт ва мантиқий тафаккурга эриша олади.

• **Л.С. Выготскийнинг маданий-тарихий концепцияси:** Л.С. Выготский таъкидлаганидек, нуқсонга эга боланинг ривожланишида асосий тўсиқ биологик эмас, балки **ижтимоий депривация**дир (мулоқотдан узилиб қолиш). Скороходовада нутқнинг тикланиши ва Брайль орқали дунёни англаши ижтимоий-маданий воситалар (сўз, тил) орқали биологик чекловларни енгиб ўтишнинг ёрқин намунасидир.

2. Компенсатор механизмлар ва Мультисенсор таълим (Sensory Compensation & UDL).

Замонавий инклюзив педагогикада **Таълимнинг умумжаҳон дизайни (Universal Design for Learning - UDL)** концепцияси марказий ўрин тутади. Бу концепция ахборотни ўқувчиларга турли сенсор каналлар орқали етказишни талаб қилади.

А) Сенсор анализаторларнинг пластиклиги (Нейропластиклик)

Скороходова ўзининг 2-цитатасида таъкидлайди: *"Менда ҳеч қанақа сирли сезги йўқ, шунчаки менда мавжуд бўлган қолган сезгилар... соғлом одамларга қараганда анча кўпроқ ва чуқурроқ ишлайди."*

Илмий хулоса: Миянинг бошқа сенсор соҳалари (тактиль, ҳид билиш, проприоцепция) кўриш ва эшитиш пўстлоқ марказларининг вазифасини қисман ўз устига олади. Бу нейропластиклик ва сенсор адаптация қонуниятига мос келади.

Б) Инклюзив дидактикада мультисенсор ёндашув:

• **Тактиль-кинестетик қабул қилиш:** Инклюзив синфларда тасвирий санъат, география ёки геометрияни ўқитишда фақат кўргазмалиликка (визуалликка) таяниш етарли эмас. Объектларнинг 3D моделлари, рельефли хариталар ва ушлаб кўриш имкониятини яратиш лозим.

• **Вибрацион сезги (Тебраниш):** Мусиқа ва ритмни эшитиш аъзоларисиз ҳам тана тебранишлари орқали қабул қилиш мумкинлиги Скороходова томонидан очиб берилган. Бу инклюзив санъат ва эстетик тарбияда (мусиқа терапияси, ритмика) инклюзия имкониятларини кенгайтиради.

3. Нутқ, Тил ва Ички тафаккур — Интеграциянинг Бош Воситаси.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Скороходованинг 1 ва 5-цитаталарида **сўз ва мутолаа** ҳаётий нажот сифатида эътироф этилади: *"Сўз мен учун ёруғлик, эшитиш ва атрофдаги реалликнинг ўзига айланди."*

Психологик механизм	Инклюзив таълимдаги аҳамияти
Сўзнинг сигнализаторлик функцияси	Тил — абстракт тафаккур, классификация ва концептуал фикрлашни шакллантиради. Атроф-оламни бевосита кўрмасдан туриб ҳам, сўз ва тушунчалар орқали уни аниқ моделлаштириш мумкин.
Ички нутқ ва Тасаввур	Китоб ўқиш ва Брайль ёзуви воситасида доимий мутолаа ички когнитив хариталарни яратади. Инклюзив таълимда мутолаа — ахборот олишнинггина эмас, балки **ижтимоийлашувнинг асосий механизми**дир.
Мулоқот тенглиги	Ёзма ва оғзаки нутққа эга бўлиш имкониятлари чекланган ўқувчига тенгдошлари билан «тенг шароитда» (ассистив технологиялар орқали) мулоқот қилиш имконини беради.

4. Патернализмдан Субъектликка: Субъектлик ва Меҳнат Фаолияти.

Скороходованинг 7-цитатаси инклюзив таълимнинг энг муҳим **философик ва этик тамойилини** белгилаб беради: *"Мен шунчаки яшашни ва раҳм-шафқат объекти бўлишни хоҳламайман. Мен жамиятга... фойдаси тегадиган тўлақонли инсон ва илмий ходим сифатида меҳнат қилишни ўз ҳаётимнинг бош мақсади деб биламан".*

А) "Раҳм-шафқат" (Патернализм) моделига раддия.

Инклюзив таълим ва замонавий инклюзив жамият **хайрия ёки раҳм-шафқат (charity model)** асосига эмас, балки **инсон ҳуқуқлари ва тенг имкониятлар (rights-based model)** тамойилига таянади. Чекланган имкониятли шахсларга пассив ёрдам олувчи эмас, балки фаол ижтимоий субъект деб қараш лозим.

Б) Касбий ва ижтимоий самореализация (Self-actualization).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Скороходованинг педагогика фанлари номзоди бўлиб етишиши, илмий тадқиқотлар олиб бориши ва китоблар ёзиши шуни кўрсатадики: Инклюзиянинг якуний мақсади — шунчаки мактабда бирга ўтириш эмас, балки шахсни мустақил касбий ва ижтимоий ҳаётга тайёрлашдир.

5. Замонавий Инклюзив Таълим учун Амалий Тавсиялар.

Ольга Скороходованинг тажрибаси ва илмий хулосалари асосида замонавий таълим тизими учун қуйидаги асосий хулосаларни чиқариш мумкин:

1. **Баҳолаш тизимини ўзгартириш:** Ўқувчининг имкониятини унинг "йўқотган сенсор аъзолари" бўйича эмас, балки **сақланиб қолган сезгилари ва когнитив потенциали** бўйича баҳолаш ва ривожлантириш лозим.
2. **Ассистив ва компрессив технологияларни жорий этиш:** Брайль дисплейлари, тактиль китоблар, вибрацион адаптерлар ва аудио-компенсаторлар инклюзив синфнинг ажралмас қисмига айланиши керак.
3. **Педагогларнинг компетентлиги ва Устоз омили:** И.А. Соколянский томонидан қўлланилган махсус методикалар кўрсатдики, инклюзив таълим муваффақияти ўқитувчининг дефектологик ва психологик тайёргарлигига бевосита боғлиқ.
4. **Психологик муҳит ва стигматизацияни бартараф этиш:** Имконияти чекланган ўқувчига раҳм қилиш ҳиссини эмас, балки унинг меҳнат ва ижод қилиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш муҳитини шакллантириш.

Умумий хулоса: Ольга Скороходованинг *"Оламни қандай тасаввур қиламан"* асари шуни исботлайдики, инсоннинг руҳий ва интеллектуал имкониятлари чексиздир. Инклюзив таълим — шунчаки педагогик методлар йиғиндиси эмас, балки ҳар бир инсоннинг ички потенциалини юзага чиқаришга қаратилган инсонпарварлик фан ва амалиётидир.

ВИСЕНТЕ АЛЕЙКСАНДРЕ ФЕНОМЕНИ

Нобель мукофоти совриндори, испан шоири Висенте Алейксандре (Vicente Aleixandre) **туберкулёз (сил)** касаллигига дучор бўлган эди. 1925 йилда у оғир хасталикка чалиниб, бир буйраги олиб ташланади. Айнан шу туберкулёз туфайли у узоқ йиллар давомида тўшакка михланиб қолган ва бу жараён унинг бутун ҳаёти ҳамда ижодига чуқур таъсир кўрсатган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Испан шоири Алейксандре Висенте-и-Мерло 1898 йилнинг 26 апрель куни Севильяда Андалус темир йўллари муҳандис қурувчиси Сирил Алейксандр Баллестер ва маҳаллий ҳарбий хизматчининг қизи Эльвиро Мерло Гарсиа де Прунея оиласида тўнғич фарзанд бўлиб дунёга келган. Ҳали гўдаклигида отасини ажойиб табиати ва Ўрта ер енгизининг офтобрўй қирғоғи бўлган шаҳар Малагага ишга жўнатишади ва унинг мурғак қалби ана шу гўзал манзаралар оғушида улғаяди. Ўша ердаги бошланғич мактабда у ака-ука Гриммлар ва Ганс Христиан Андерсен эртаклари билан танишади.

1909 йилда Висентелар оиласи Мадридга кўчиб келишади. У бу ердаги “Колехио Терезиано”, яъни оқсуякларнинг фарзандлари қатнайдиган мактабда таҳсил олади ва 1913 йилда бу ўқув даргоҳини олий ўқув юртини тамомлаганликка тенглаштириладиган даражадаги диплом билан тугатади. У ўқиш даврида Конан Дойл ва Достоевский асарлари, Гомернинг “Илиада”си, Фридрих Шиллер ижоди намуналари билан яқиндан танишади.

1914 йилда Мадрид университетига ўқишга киргач, Алейксандре ҳуқуқ билан изчил шуғулланади. Авилада ўтказган ёзги таътил вақтида, кейинчалик Испания Қироллик академиясининг президентига айланган Дамас Алонсо билан учрашади ва шу шахснинг Висентени модернизм йўналишида ижод қилувчи никарагуалик шоир Рубен Дарио ижоди билан яқиндан таништиргани бўлажак ижодкор қалбида шеъриятга жиддий қизиқиш уйғотган эди.

1922 йилда шоирнинг бошига оғир қисмат ёзилади, у юқумли артрит касалига чалинади ва бу дард унинг то умрининг охиригача ярим ногирон ҳолатда кун кечиришига сабаб бўлади. 1925 йилда унинг ўпка сили касалига чалингани аниқлангач, шоир темир йўллардаги ишини ташлашга мажбур бўлади. У отасининг Мадрид яқинидаги уйига келиб, бу ерда икки йил давомида муттасил адабиёт билан машғул бўлади. Шу йилларда унинг “Теварак олам” тўпламига киритилган шеърлари дунёга келган эди. Анъанавий баллада услубида ёзилган ушбу шеърларда, айниқса, ҳиссиётлар кучли ифодасини топган.

1927 йилда Висенте Мадриднинг шимолий қисмида жойлашган виллага кўчиб ўтади ва умрининг охиригача шу ерда истиқомат қилади. 1927 йилда буюк испан шоири Луис де Гонгори-Аргот таваллудининг уч юз йиллиги кенг нишонланади. Бир қатор сюрреалист ёзувчилар қатори Алейксандре ҳам ўзини Гонгорнинг издоши дея эълон қилади ва “1927 йил авлоди” номи билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

юритилувчи гуруҳга қўшилади. Ушбу гуруҳга Хорхе Гильен, Дамасо Алонсо, Рафаэл Альберти, Луис Сернуда, Федерико Ларсиа Лорка ва бошқа ёзувчи ва шоирлар кирган эдилар.

“Теварак олам” тўплами ҳам шу даврнинг маҳсули сифатида олам юзини кўрган. Зигмунд Фрейд асарларини ўқир экан, Алейксандре бу ишларни ўзининг бошидан ўтказаётган касалликнинг патологик жараёнларини талқин қилишда қўллайди. Сюрреализм ва Фрейдга хос талқинлар таъсири шоирнинг навбатдаги “Замин эҳтирослари” тўпламида ярқ этиб кўзга ташланадиган ўзига хосликдир. Бу тўпламга киритилган шеърларда баллада услуби ўрнини ритмик наср ва оқ шеър йўли эгаллайди. Тўпламда бир қарашда бир-бирига боғланиб кетмаган образларни учратиш мумкин. “Замин эҳтирослари” 1928-1929 йилларда ёзиб тугатилган, аммо 1935 йилга келибгина олам юзини кўрган. Бу йиллар оралиғида шоирнинг «Вайрон бўлган кўнгил ва муҳаббат» деб номланган энг нодир асари дея эътироф этиладиган тўплами нашрдан чиқади. Алейксандре Висенте 1933 йилда ушбу китоб учун адабиёт бўйича миллий мукофотга ҳам сазовор бўлган эди.

1936 йилга келиб Испанияда фуқаролар уруши авж олади ва бу пайтда мамлакатда «1927 йил авлоди» вакиллари бўлган ижодкорлар учун оғир давр бошланади. Гуруҳнинг кўпгина аъзолари бошқа мамлакатларга чиқиб кетишга мажбур бўлишади. Гарсиа Лоркани эса франкистлар қатл этишади. Гарчи урушнинг охирларига келиб Мадрид яқинида бўлиб ўтган ҳарбий тўқнашувлар марказига яқин жойлашган уйи йўқ қилиб ташланса-да, Алейксандре касаллиги туфайли Испаниядан чиқиб кета олмаган эди. Отасининг вафотидан кейин, 1940 йилда Висенте синглиси билан уйни қайта тиклашга муваффақ бўлишади.

Фуқаролар уруши арафасида яратилган “Олам ягона” асарини шоирнинг «Жаннат соялари» деб номланган навбатдаги асарининг муқаддимаси дейиш мумкин. 1944 йилда чоп этилган ушбу поэтик утопия ўлим остонасида турган кишининг бахт ва гўзаллик ҳақидаги мушоҳадаларидан иборатдир. “Қалб тарихи” (1954) асарида шоирнинг илгариги ижодига хос бўлган тушкунлик ўрнини инсонпарварлик ва маънавият сари интилиш туйғуси эгаллаганини кузатиш мумкин. Шоирнинг таржимонларидан бири Льуис Хайднинг эътирофича Алейксандре пессимист шоирлар орасида ўзлигини енгиб, зимистон ўрнига юксакликни танлай олган иродали шахс эди. Шоирнинг қаламкаш биродарлари ҳаёти ва ижоди ҳақидаги эсдаликлардан иборат “Учрашувлар” китоби бунга

www.ziyouz.com kutubxonasi

мисол бўла олади.

1977 йилда Алейксандре Висенте “одамзоднинг коинотдаги ва кошонавий жамиятдаги ҳолатини акс эттирган, шу билан бирга жаҳон урушлари вақтида испан шеърияти анъаналарининг тикланиб бораётганига далолат бўлувчи мисли кўрилмаган ижоди учун” адабиёт соҳасидаги Нобель мукофотига сазовор бўлади.

Швеция академияси аъзоси Карл Рагнар Гиров “Шоирнинг хос йўлидан борди. Унинг ижоди нафис ва нозиклиги билан бирга енгилмас ва мустаҳкамдир. Бу ижод Испания маънавий ҳаётининг битмас-туганмас булоғига ўхшайди”.

Касаллиги сабаб Висенте мукофотни топшириш тадбирида иштирок эта олмаган. Кўп ўтмай Испания Қироли Хуан Карлос ёзувчи хонадонига ташриф буюриб, уни Карл Учинчи орденининг Катта нишони билан тақдирлайди.

Алейксандре Висенте умр бўйи ёлғизликда яшаган, у 1984 йилнинг 14 декабрь куни 86 ёшида Мадридда оламдан ўтди.

Шоирнинг ҳамма асарлари инглиз тилига таржима қилинмаган бўлса-да, унинг ижодига Испаниядан ташқарида ҳам илиқ муносабат, қизиқиш мавжудлигини кузатиш мумкин. Льюис Хайд унинг улкан салоҳият соҳиби бўлганини, ўткир қалбли ва довюрак шоир эканлигини таъкидлайди. “У инсон қалбининг энг сирли тубига етиб бора оларди, - дейди Хайд. - Ва ўша қалбнинг туғёнларидан жонли ҳаёт қувончларини сиқиб чиқарарди. Бизга ана шундай қувонч ва шодликлар келтирган улкан ижодкор эди у”.[60]

Висенте Алейксандре ижоди ва фалсафий қарашларини акс эттирувчи энг машҳур ва теран цитаталаридан намуналар:

Олам, табиат ва муҳаббат ҳақида.

“Шеърият — бу билим ва сирдир. У оламни англашнинг энг чуқур йўли, чунки у инсон қалбининг сасларини коинот акс-садоси билан бирлаштиради.

Севиш — бу ўзингни унутиш, ўзлигингни бошқа бир вужудда йўқотиб, қайтадан бутун олам сифатида туғилишдир.

Инсон табиатдан айри ҳолда яшай олмайди; биз — шу заминнинг эҳтироси, шу тупроқнинг оғриғи ва шу осмоннинг орзусимиз.

Оғриқ, ёлғизлик ва ирода ҳақида.

Зимистон ва сукунат ичида қолганингда ҳам, ичинг ёруғ бўлса, сен дунёнинг энг порлоқ бурчида яшайсан.

[60]Эрматов Ҳ. Нобель мукофоти совриндорлари. Т.: “Akademnashr”, 2023. - Б.347-350.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Азоб-уқубат инсонни синдириши мумкин, аммо агар у ижодга ва тушунишга айланса, енгилмас кучга айланади.

Яшаш — шунчаки нафас олиш эмас, балки ҳар бир лаҳзанинг тубигача етиб бориш ва ундаги жонли ҳақиқатни ҳис қилишдир.

Инсонпарварлик ва жамият ҳақида.

Ҳар бир инсон қалбида бутун инсониятнинг тарихи ва фожиаси яширинган. Биз бир-биримизни англаганимиздагина ҳақиқий одам бўламиз.

Шоирнинг бурчи — қоронғуликда қолганларга умид улашиш, овозсизларнинг овозига айланиш ва нафосатни асраб қолишдир".

Нобель мукофотини топшириш маросимида ўқилган нутқида у шеъриятни "инсонни ёлғизликдан қутқарувчи ва одамларни бир-бири билан боғловчи энг буюк кўприк" деб таърифлаган эди.

Юқорида келтирилган маълумот асосида ва инклюзив таълим назарияси ҳамда педагогик психологиявий тамойилларга таянган ҳолатда Висенте Алейксандре ҳаёти ва ижодини **инклюзив таълим ва ижтимоий инклюзия** контекстида илмий-таҳлил қилиш мумкин.

Гарчи матнда Алейксандренинг бевосита ўқитувчилик қилгани ёки таълим муассасалари учун махсус дастурлар яратгани кўрсатилмаган бўлса-да, унинг ҳаёт йўли ва ижодий феномени **инклюзив таълимнинг фундаментал ғоялари, соматик психологик мослашув ҳамда узлуксиз ўз-зини тарбиялаш (self-directed learning)** нуқтаи назаридан жуда бой материал беради.

Илмий манба ва берилган матн интеграциясида қуйидаги **4 та асосий йўналиш** бўйича таҳлилни келтириш мумкин:

1. Жисмоний чекланишлар ва шахс ривожланиши (Соматик ва компенсатор механизмлар).

Матндаги факт: Алейксандре 1922 йилда юқумли артрит (ярим ногиронлик) ва 1925 йилда ўпка сили (туберкулёз) касаллигига чалинган, натижада ишини ташлашга ва умрининг катта қисмини уйда, тўшакка михланиб ўтказишга мажбур бўлган.

Инклюзив таҳлил: Инклюзив таълимнинг асосий концепцияларидан бири — бу **компенсатор имкониятларни ривожлантириш**дир. Жисмоний ҳаракат чекланганда, инсоннинг когнитив ва ижодий салоҳияти компенсация механизми сифатида юқори босқичга кўтарилади. Матнда таъкидланганидек, шоир касаллик туфайли ишини ташлагач, ўзини муттасил адабиётга бағишлайди, Зигмунд Фрейд асарларини ўрганиб, ўзидаги патологик жараёнларни таҳлил қилади ва буни ижодга ("Замин эҳтиролари"

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва “Теварак олам” тўпламларига) трансформация қилади. Бу когнитив автопедагогиканинг (мустақил таълим ва руҳий мослашувнинг) ёрқин мисолидир.

2. Муҳитнинг мослашувчанлиги (Inclusiveness of Environment) ва ноформал таълим

Матндаги факт: Алейксандре Мадриддаги вилласида истиқомат қилади. Сурункали хасталиги ва урушга қарамай, у “1927 йил авлоди” гуруҳига киради (Федерико Гарсиа Лорка, Дамасо Алонсо, Хорхе Гильен ва б.) ҳамда кейинчалик “Учрашувлар” эсдаликлар китобини ёзади.

Инклюзив таҳлил: Инклюзив таълим муҳитни инсон эҳтиёжларига мослаштиришни талаб қилади (умумий муҳитнинг ҳамма учун очиқлиги). Алейксандренинг уйи ва атрофидаги ижодий муҳит "ноформал инклюзив таълим майдони"га айланган. Саломатлиги сабабли жамиятнинг одатий институционал тизимларига (ишхона, йиғилишлар) бора олмаган шоир учун унинг вилласи билим ва тажриба алмашинуви маркази бўлиб хизмат қилган. Бу жисмоний имконияти чекланган шахс учун муҳитни мослаштириш орқали уни жамиятнинг фаол ва етакчи интеллектуал қатламига айлантириш мумкинлигини исботлайди.

3. Индивидуаллаштирилган таълим ва инклюзив педагогикада устозлик (Mentorship).

Матндаги факт: Мадрид университетида ўқиб юрган даврида Авилада Дамасо Алонсо билан учрашуви ва Алонсонинг уни Рубен Дарио ижоди билан таништириши Висентеда шеъриятга жиддий қизиқиш уйғотади.

Инклюзив таҳлил: Инклюзив педагогиканинг муҳим қоидаси — **индивидуал ёндашув ва тьюторлик (устозлик)**. Дамасо Алонсо томонидан тўғри танланган ташқи таъсир (Рубен Дарио ижоди) бўлажак Нобель мукофоти лауреатининг ички потенциалини очиб берди. Шунингдек, Алейксандренинг ўзи ҳам урушдан кейинги даврда янги авлод ижодкорларига ўзининг иродаси ва асарлари билан маънавий устозлик қилган.

4. Экзистенциал психология ва инклюзив маданият: Пессимизмдан юксакликка.

Матндаги факт: Таржимон Льюис Хайднинг таъкидлашича, Алейксандре пессимист шоирлар орасида ўзлигини енгиб, зимистон ўрнига юксакликни танлай олган ва қалб туғёнларидан жонли ҳаёт қувончларини сиқиб чиқарган. Карл Рагнар Гиров эса

www.ziyouz.com kutubxonasi

унинг ижодини “нафис ва нозиклиги билан бирга енгилмас ва мустаҳкам” деб баҳолайди.

Инклюзив таҳлил: Инклюзив таълим ва педагогиканинг бош мақсадларидан бири — **шахснинг психологик резилентлигини (бақовдошлигини/бардошини)** шакллантириш ва ижтимоий стигматизацияга барҳам беришдир. Алейксандре ўзини касаллик қурбони сифатида эмас, балки жамиятнинг маънавий булоғи (“Испания маънавий ҳаётининг битмас-туганмас булоғи”) сифатида намоён эта олди. 1977 йилда Нобель мукофотига сазовор бўлиши ва Испания Қиролининг шахсан унинг хонадонига ташриф буюриб мукофотлаши — жисмоний чекланиши бўлган шахснинг жамият томонидан энг юқори даражада тан олинишидир (Инклюзиянинг энг юқори босқичи).

Матн асосида Алейксандре феноменини инклюзив таълим тизими учун **кейс-стади (Case Study)** сифатида қуйидагича хулосалаш мумкин:

Инклюзив муҳитнинг кучи: Жисмоний имконияти чекланган шахсга адекват ижтимоий ва интеллектуал муҳит яратилса, у нафақат жамиятга мослашади, балки жамият ривожига улкан ҳисса қўша олади.

Шахсга йўналтирилган таълим (Learner-Centered Approach): Алейксандренинг ёшлигида ўқиган адабиётлари (Гримм аскалари, Достоевский, Гомер) ва Алонсо билан мулоқоти унинг индивидуал қизиқишлари тўғри йўналтирилганини кўрсатади.

Психологик инклюзия: Инклюзия фақат жисмоний шароит эмас, балки инсонни ички депрессия ва жамиятдан ажралиб қолишдан қутқарувчи маънавий-руҳий қўллаб-қувватловдир.

МАРҲАМАТЛИК БУЛБУЛ ҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Тарих саҳифаларини ва инсоният тараққиётини кузатар эканмиз, жисмоний ногиронлиги борлиги, хусусан, кўриш қувватининг йўқлиги буюк тафаккур ва кучли ирода соҳиблари учун ҳеч қачон тўсиқ бўла олмаганига гувоҳ бўламиз.Бундай инсонлар жисмоний оламни кўра олмасалар-да, уларнинг қалб кўзи, фаросати ва тафаккури оддий инсонларникидан кўра мислсиз даражада ўткир ва кенг бўлган. Улар ташқи оламнинг қоронғулигини ўз ички нурлари билан ёритганлар.Уларнинг фаолиятини таърифлашда кўпинча кўзнинг йўқлиги ақл, хотира ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

мантиқнинг ҳайратланарли даражада кучайиши билан қоришиб кетгани эътироф этилади. Тарихда бундай сиймолар илм-фан, адабиёт ва фалсафа тамал тошларини қўйганлар.Ҳаётнинг оғир синовлари қаршисида таслим бўлмасдан, жамиятга наф келтириш йўлини танлаган бундай шахслар инсон имкониятларининг чегараси йўқлигини ўз ҳаётий мисолида исботлаб кетганлар.

"Жисмоний ожизлик инсон заковати, иродаси ва буюк мақсадларга интилиши олдида ҳеч нарса эмас. Кўз оламнинг рангини кўрмаса-да, буюк тафаккур соҳиблари ўз ақл-заковати билан бутун дунёни ёритиб, тарих боришини ўзгартириб юборишган".

Бундай инсонларга таъриф берганда, уларни шунчаки "тақдир қурбони" ёки "ожиз" сифатида эмас, балки ўз иродаси ва меҳнати билан замон ва макон чегараларини ентиб ўтган буюк бунёдкорлар, инсониятнинг руҳий қудратини кўрсатиб берувчи тирик афсоналар сифатида баҳолаш энг тўғри ёндашувдир. Тарихда Булбул қори номи билан машҳур бўлган Исмоил қори Намангоний мана шундай инсонлар жумласидандир. Бу ҳақда Акромжон Шарипов "Наманган фозиллари" китобида қуйидагиларни келтиради:

"Исмоил қори милодий 1885 йили "Сардоба" даҳаси[61]нинг Исоқ чўянмаҳалласи (ҳозирги Навоий кўчаси 46-уй)да таваллуд топди. Отаси — Нормирза кулол, шу ҳунар ортидан халқ ўртасида иззат-эътибор қозонган. Уч ёшида онадан етимликка учраган Исмоил йил ўтгач, чечак касалига чалиниб, кўзи ожиз бўлиб қолади. Отаизор болалари Муҳаммадсоли ва Исмоилнинг келажаги учун бир бевани никоҳига олади, аммо турмуши узоққа чўзилмайди.

Исмоил 5 ёшиданоқ илмга киришиб, ўзининг ҳушёр, зийрак ва салоҳиятли эканини намоён қилади.

Бу жараёнда машҳур мударрис, ҳофизи Қуръон Абдулғафур қори домла унга мураббийлик қилади.

Маълумотларга кўра, Исмоил қори етти йил мобайнида Мусҳафни тўлиқ ёд олади. Сўнгра масжид хонақоҳида хатми Қуръонга имомликка ўта бошлайди. Ёшгина қори меҳробда ўзини хотиржам тутиб, қўнғироқдек овози билан Каломуллоҳни тажвид ва гўзал арабий қироатда маромига етказади. Шогирдидан мамнун бўлган Абдулғафур қори домла хатмона поёнида уни бағирларига

[61] Қаранг: бу даҳага ҳозирги Тўрақўрғон, Ахси, Қўқон, Ғалча ва Марғилон кўчалари кирган. Юсупов И., Мирзаалиев Э. Наманган шаҳри тарихидан лавҳалар. – Н.: Наманган, 2010. – Б. 37.

www.ziyouz.com kutubxonasi

босиб, “бу булбул ҳаққига дуо қилсак” дея жамоатдан сўраган эканлар. Шу-шу
ул зот “Булбул қори” номи билан машҳур бўлиб кетади.

Булбул қори фавқулодда қобилият эгаси бўлиб, шеър ва ғазаллар айта олган. Ўша даврнинг маддоҳ ва санъаткорларига ғазаллар битган. Исмоил қори ҳар қандай савол, ҳазил-мутойиба ва аскияга уста сўзамол бўлган. У, шунингдек, сайроқи қушлар ишқибози ҳам бўлиб, бедана, саъва кабиларни боққан, ҳатто майнани ҳам “келинг, ҳожи домла” дейишга ўргатган экан.[62]

1925 йили Қизил империя ҳукумати маърифатпарвар дин уламоларини таъқиб остига ола бошлади. Зиёлиларнинг кўпини қамади, бадарға қилди ёки отиб юборди. Шулар қатори Абдуғафур қори домлани ҳам ҳибсга олиб, қорихоналари фаолиятини тўхтатди.

Қори домланинг эрка ва ишонган шогирдларидан бўлган Исмоил қори ҳам шўроларнинг жабр-ситамидан қочиб, муҳожирликда кун кўради. У дастлаб, Қирғизистоннинг Ўш вилоятига боради, у ерда ҳам ўзининг билими, чиройли қироати ва ғазалхонлиги билан тезда эл оғизга тушади. Пировардида, уни “Шаҳидтепа”даги масжидга имом қилиб тайинлашади. Тақдир насиб этиб, ўшлик Қорабой махдумнинг Ҳожалхон (ваф. 1985 й.) исмли қизи билан никоҳ боғлайди. Орадан 5-6 йил ўтгач, Булбул қори оиласи билан Учқўрғоннинг Қайқи қишлоғига кўчиб, “Дарё бўйи” масжидида хизматни давом эттиради. 1940 йилларда эса Наманганга қайтади ва “Сардоба” даҳасидаги жияни Оминахон (Ўзбекистон халқ артисти Ёқуб Аҳмедовнинг онаси)
ҳовлисидан қўним топади.

Сталин сиёсатига кўра, 1943 йили Наманган шаҳридаги “Шайх эшон” ва “Махдум эшон” масжидлари очилади. Ўша йили Булбул қори “Шайх эшон” масжидига қори қилиб тайинланади. Шу тариқа Исмоил қори “Чуқуркўча” даҳасидаги Баҳодирхон эшон маҳалласи “1-Пионер” кўча, 3-берк 1-уйга кўчиб ўтиб, муқим ўрнашиб қолади.

Шоир Исмоил қорининг Учқўрғонда яшаган йиллари ижодида муҳим ўрин тутади. Тил ва адабиёт институтида сақланаётган асар қўлёзмасида бу ҳақида алоҳида таъкидланади. 59 саҳифадан иборат мазкур достон шоирнинг ўз оғзидан “Мансур Абзалов рухсати билан” Ойпошшахон Султонова томонидан ёзиб олинган. Ўз асарларини куйлаб, яъни анъанавий маддоҳлик усулида ижро этиб

[62] Сайдуллаев Абдулваҳҳоб (1928–2002 й.й.) ҳожи. “Наманган уламолари тарихи” (эсдалик дафтар).

www.ziyouz.com kutubxonasi

юриши ҳам шоирни водий, кейинчалик эса бутун Ўзбекистонга танитди.

Ўзбекистон ФА Пушкин номли Тил ва адабиёт институти томонидан 1957 йил 15 февралда И. Нормирзаев (Булбулқори) номига берилган далолатномада қуйидагилар қайд этилган: “Тил ва адабиёт институти фольклор секторида халқ ижодчиси сифатида рўйхатга олинган. Бу ўртоқнинг 1948 йилда Навоийга бағишлаб айтган ғазаллари ва совет даврида ижод этган ашулалари ёзиб олинган”. (Архив Инв. N9 1084-
1085).

Бу ҳужжат Исмоил Нормирза ўғли – Булбул қорига “Халқ шоири” унвони берилганми ёки йўқ, деган масала атрофидаги баҳсларга қисман ойдинлик киритади.

1948 йилда, Навоийнинг 500 йиллигига қизғин тайёргарлик кетаётган пайтда, таниқли санъаткор Сорахоним Эшонтўраева шоирни Тошкентга олиб кетади. Истироҳат боғлари, театрлар ва республика радиосида Булбул қори ўз асарларини куйлайди.

У ардоқланиб, моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлан-тирилади. Исмоил қори ўзининг шеърлари орқали илм ўрганишга, савобли ишлар қилишга, ватанни севиш ва
у билан ғурурланишга ва ҳамиша Парвардигорнинг зикрида туришга даъват этган. Шоирнинг “Муҳаммад айдилар”, “Ерни қаттиқ босмангиз”, “Надомат” каби элда машҳур назмлари одамларни ҳар бир қадамни ўйлаб ташлаш, дунё ҳой-ҳавасларига берилмаслик, руҳан покланишга чорлайди.

Ҳар қадамда таъзим айлаб, Аллоҳ деб Каъба борай,
Бу гуноҳкор осий бошим остонангизга қўяй,
Бир гуноҳкор умматингиз келди, деб фарёд этай,
Ассалом, саййиди Олам, Сизга юз минг марҳабо,
Жон фидо айлай сиза ман, ё Расули Мустафо.

Туғи муборакни ўшал кунга тикиб,
Биз каби шармандалар турсак шафоатга боқиб,
Бир назар солгаймисиз биз осийларга ҳам боқиб,
Ассалом, саййиди Олам, Сизга юз минг марҳабо.
Жон фидо айлай сиза ман, ё Расули Мустафо.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Нурдин тахт узра ўлтирсангиз ўшал кун, ё Расул,
Сиз дуо қилгач ўшал дам, Ҳақ ани қилгай қабул,
Биз гуноҳкор осийларга кўрсатинг жаннатга йўл,
Ассалом, саййиди Олам, Сизга юз минг марҳабо,
Жон фидо айлай сиза ман, ё Расули Мустафо.

Кел, гуноҳкор умматим, деб чорласангиз, на бўлур,
Неча мандек ожизу бечора умматлар борур,
Қори Исмоил умиди кўп қатори шул эрур,
Ассалом, саййиди Олам, Сизга юз минг марҳабо,
Жон фидо айлай сизга ман, ё Расули Мустафо.[63]

Ёши улуғларимизнинг эслашларича, намозхонлар Исмоил қорининг тиловатларидан баҳра олиш учун “Шайх эшон” масжиди айвони олдига шийпон қилиб беришган экан. У даврда овоз кучайтиргичлар бўлмагани боис, жума кунлари Булбул қори бу шийпонда Қуръони каримни жарангдор ўқиганларидан сой бўйи ва кўчадагиларга баралла эшитилар экан.

Булбул қори — шокир, собир ва ҳассос ижодкор эдилар. У зоти шариф 1964 йили охират манзилига риҳлат қилдилар. Уларни ҳам “От бозори” қабристони ҳозирги “Мангулик” мозорига қўйилди. Исмоил қори домланинг аҳлиясидан Рашидахон (1933–2020й.й.) ва Ҳусанбой (1940–2018 й.й.) исмли фарзандлар қолган”.[64]

Юқорида келтирилган тарихий маълумотлар асосида Булбул қори (Исмоил қори Нормирза ўғли) феноменини **инклюзив таълим ва шахс тараққиёти фалсафаси** нуқтаи назаридан илмий-методологик жиҳатдан қуйидагича таҳлил қилиш мумкин:

1. Ҳаётий трагедия ва шахсий салоҳият интеграцияси.

Замонавий инклюзив таълим концепциясининг бош ғояси — жисмоний ёки сенсорный (кўриш, эшитиш, ҳаракат) нуқсонларни “чекланган имконият” сифатида эмас, балки инсоннинг бошқа яширин имкониятларини юзага чиқарувчи ўзига хос хусусият сифатида баҳолашдир.

Таҳлил: Булбул қорининг уч ёшида онадан етим қолиб, кетмакет чечак касаллиги туфайли кўриш қувватидан маҳрум бўлиши — педагогик ва психологик нуқтаи назардан ўта оғир шахсий инқироз эди. Бироқ унинг 5 ёшидаёқ илмга киришиши ва атиги 7 йил ичида

[63] Булбул қори. Танланган шеърлар. – Ф.: Фарғона, 2005. – Б. 32.

[64] Шарипов А. Наманган фозиллари (XIX–XXI асрлар). 2-китоб.– Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2026. - Б.49-54.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мусҳафи Шарифни тўлиқ ёд олиши инсон миясининг компенсаторлик қудрати (ташқи сезгилар йўқолганда хотира, мантиқ ва эшитиш қабул қилиш тизимларининг ҳаддан ташқари кучайиши) нақадар юқори эканини илмий жиҳатдан исботлайди.

2. Мураббийлик институти ва индивидуал ёндашув.

Инклюзив таълимнинг муҳим шартларидан biri махсус педагогик ёндашув ва муҳитни яратишдир.

- **Таҳлил:** Машҳур мударрис Абдулғафур қори домланинг кўзи ожиз болакайга мураббийлик қилиши, унинг қобилиятини тўғри йўналтириши устаз-шогирд анъанасининг нақадар юксак инклюзив салоҳиятга эга бўлганини кўрсатади. Устоз шогирднинг жисмоний ожизлигига эътибор қаратмасдан, унинг «ҳўшёр, зийрак ва салоҳиятли» эканига таянди. Бу педагогикада шахсга йўналтирилган таълим (learner-centered education) тамойилининг амалий кўринишидир.

3. Ижтимоий адаптация ва касбий интеграция

Инклюзив таълим ва социализациянинг асосий мақсади — шахсни жамиятдан ажратиб қўймаслик, балки унинг фаол меҳнат ва ижодий фаолият билан шуғулланишини таъминлашдир.

- **Таҳлил:** Исмоил қори фақат диний билимларни эгаллабгина қолмай, жамиятнинг фаол аъзосига айланди:
- **Руҳоний-амалий фаолият:** Қорихона ва масжидларда имомлик қилиб, ўз қўнғироқдек овози билан жамиятнинг маънавий ҳаётида етакчилик қилди.
- **Ижодий ва бадиий интеграция:** Фавқулодда хотира эгаси сифатида шеър ва ғазаллар битди, маддоҳлик анъанасини давом эттирди, ҳатто илмий институтлар томонидан «халқ ижодкори» сифатида расмий рўйхатга олинди. Унинг ижоди академик доиралар (Тил ва адабиёт институти) эътиборини тортиб, Тошкент театрлари ва республика радиосида намоён бўлди. Бу жисмоний нуқсони бор инсоннинг нафақат жамиятга мослашиши, балки жамият маданий тараққиётига фаол таъсир кўрсатиши мумкинлигининг яққол мисолидир.

4. Турғунлик ва синовлар даврида психоижтимоий барқарорлик

Инклюзив психологияда “резилиенс” (resilience — ҳаётнинг оғир зарбаларига бардош бериш ва улардан кучайиб чиқиш қобилияти) тушунчаси муҳим ўрин тутади.

- **Таҳлил:** Совет тузумининг диний уламолар ва зиёлиларни таъқиб қилиш даврида (1925 йиллардан бошлаб) Булбул қорининг

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қирғизистонга муҳожирликка мажбур бўлиши, турли қийинчиликларга қарамай ўз касби ва эътиқодига содиқ қолиши унинг нақадар кучли ирода соҳиби бўлганини кўрсатади. Унинг ҳаёти ногиронликни енгиб ўтишгина эмас, балки сиёсий ва ижтимоий тазйиқлар қаршисида ҳам синмасликнинг академик моделидир.

Булбул қори феномени инклюзив таълим ва уйғун тараққиёт фалсафасининг жонли исботидир. Унинг ҳаёт йўли шуни кўрсатадики, **асший тўсиқ жисмоний кўрликда эмас, балки ақл ва иродаинг ожизлигидадир.** Исмоил қори ўз ички нури, кучли хотираси ва тинимсиз меҳнати орқали нафақат ўз тақдирини, балки бутун бир ҳудуднинг маънавий-маърифий муҳитини бойитиб, инсон имкониятларининг чегарасизлигини исботлаб кетди.

БОТИР ҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Ботир қори Валижон ўғли Фарғона вилоятининг Ёзёвон туманида кўзга кўринган шахс бўлганлар. Уларда Худо берган ажойиб ҳаммада учрайдиган хислат, фазилат ва қобилият шу машҳурликнинг сабабчиси эди. Ботир қори ёшликдан қори бўлганлар, яъни ёшликдан кўзлари ожиз эди. Бу ожизлик чечак касаллиги туфайли бўлиб 12 ёшларида бўлган. Ўша пайтгача Қори дада бошланғич билим олганлар яъни ҳариф таниганлар, 12 ёшдан кейин олган билимлари хотирасини жуда ўткирлиги туфайли эди.

XIX асрнинг охирларида Ёзёвонга масжид қуриш учун уста Муҳаммад Юнусхон Тўра келдилар. Тўра даданинг келишлари ва Ёзёвонда “Сирли масжид”нинг қурилиши Қори дада ҳаётида катта ўзгаришларга сабабчи бўлди. Ботир Қори Муҳаммад Юнусхон Тўранинг назарига тушди. Масжид битиб Тўра дада Ўшга қайтаётганларида Ботир қори Тўра дадага: “Мен ожиз одамман қийналиб қоламан”, мени ўзлари билан олиб кетсинлар илтимос қилади Ботир қори: “Сен қийналмайсан. Сен фақат Ёзёвонга эмас, балки атрофдаги 30 чақирим жойга кераксан Сен одамларни дам солиб даволайсан одамлар Оллоҳнинг иродаси билан сендан шифо топадилар оғзини оч деб хитоб қилдилар ва Ботир яна сенга масжидни хам топшираман дедилар сирли қилиб. Шундан бир йил ўтгач Тўра дада вафот қилдилар.

Ботир Қори даминиг ўткирлиги билан донг чиқарди атрофга. Ботир Қорига 30 йил сартарошлик қилган уста Эргаш ҳожи Акбаровнинг ҳикоя қилишига унга илон, чаён, ари каби заҳарли ҳашорат ва газандалар дахл қилмас экан.

www.ziyouz.com kutubxonasi

«Бир кун сочларини олгани борсам қори дада эски деворни бузяптилар, бир чаён елкаларидан ўрмалаб тушиб ерда қочиб кетаяпти» қори тоға чаён юрипти дедим «дарров атрофини чизиб қўй деди. Қўлимга ёғоч олиб югуриб кетаётган чаён атрофини доира қилиб чиздим.Чаён чизиққа бориб таққа тўхтади,орқага қайтди яна чизиққа бориб бурилиб орқага қайтди бир неча марта бу уринишни такрорлагач доира ўртасига келиб типирчилаб жон берди,кўрганимни Ботир қорига айтдим у кулиб у мени банди қилишимдан қочиб кетаётган эди-деди.

Айтишларига агар бирор гўдакка истима кириб қолса назрини ажратиб қўйиб «эрталаб туриб Ботир қорига олиб бораман» деб сидқи дилдан ният қилса истима совиб қолар экан.

Ҳеч вакт қилмас Ёзёвон ичида бўлса ўзи бораверишини айтар эди.Ўша жойга олдинда ҳаракатлантириб ўз вақтида етиб борар эди.

У дам солган беморларни кўпчилиги тузалиб кетар оғирлари енгиллар эдилар шунинг учун уйларидан дардларига даво излаб узоқ яқиндан келган беморларнинг кети узилмас эди. Оллоҳнинг иродаси билан Муҳаммад Юнусхон тўра қилган башорат Ботир устасини охирларигача амал қилди.

Ёзёвонда атроф қишлоқлардан,узоқ жойлардан ўша даврнинг аҳли илмлари,фазилатлари Ботир қори суҳбатига тез-тез келиб турар эдилар.

Мулла Абдусаммад Охун дада,Мулла Фозил домла, Мулла Қўчқор домла, Такалик қишлоқлик Муҳриддин Эшон бува, Мулла Турғун домла Мерожалил оғайнилар Ботир қорининг доимий суҳбатдошлари эдилар.

Ботир қорининг Раҳматжон, Ахмаджон,Неъматжон уч нафар ўғиллари бўлиб улар ҳунарли меҳнаткаш йигитлар бўлиб вояга етдилар. Лекин Неъматжон ёшлигида жуда шўх эди. Бир бир гуруҳ аёллар Неъматжондан шикоят қилиб келдилар, “Дастурхон кўтариб тўйга кетаётган эдик, йўлда Неъматжон бошимиздаги дастурхонларимизни тушириб патир қатлама, сомсаларимизни тўкиб юборди, унинг дастидан шу кўчадан ўтиб бўлмай қолди”.

Қори дада “Ҳа набакор жуда шўх бўлди-да, уни кечиринглар холалари мен ҳам унинг жазосини бериб қўяман шу қилган нарсалар ва дастурхонларингиз ўрнида турибди олиб бемалол тўйга боришларинг мумкин» деб қўшиб қўйдилар. Худо хоҳласа Неъматжондан ўзларинг кўрмасаларинг хам фарзандларингиз набираларингиз кўп яхшиликлар кўрадилар”.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Аёллар ҳайрон бўлиб чиқиб кетдилар ҳақиқатдан бир неча йиллардан бери Неъматжон акадан ўша аёлларнинг авлодлари ва 30 чақирим атрофдаги барча беморлар кўп фойда кўрмоқдалар Неъматжон ака «дами ўткир» дуогўй сифатида Ботир қори даданинг ишларини давом эттирди.

Бир набиралари Ҳабибулла Раҳматов эса ажойиб табобат ходими бўлиб вилоят соғликни сақлаш бўлимида ишлайдилар. Ботир қори дада 1977 йилнинг 31 январ куни 96 ёшида вафот қилди. Вафотидан икки кун олдин "Мен дунёдан ўтгач икки кунгача уйда тунаманглар", деган экан. Ўтган кунлари катта қор ёғди ва тез эриди.

Эргаш ҳожи шундай эслайди: Бир издихомда ўтириб эдик. Қори дадамни ўтганларига икки кун бўлган эди. Бирдан ер қаттиқ қимирлади. Кучлик турли дуоларни ўқиб, калима келтиришди. Ўртага сукунат чўмди.

Мулла Йўлдош Охун дада дедилар: "Мана кўрдиларинг Оллоҳ таборак таоло Ботир қори кимлигини кўрсатди. Улуғ зотлар дунёдан ўтганларида ер ҳам ларзага келади дейилган» ва "Ботир қорининг жойи жаннатда бўлсин" деб дуо қилганлар.

Собиқ СССР даврида Ботир қори каби улуғ зотларнинг фаолияти ҳукумат томонидан қаттиқ таъқибга олинган ва улар ҳақида туҳмат ва бўҳтондан иборат мақолалар чоп этилган. 1991 йилга қадар Фарғона вилоятида чоп этилган «Коммуна» газетасининг 1963 йилнинг 22 сентябр кунги сонида С.Узоқов имзоси остида «Қорининг кирдикорлари» номи билан чоп этилган. Ушбу мақолада Ботир қорини фаолияти кескин танқид қилинган. Қуйида мақолани тўлиғича ўқувчиларимиз эътиборига ҳавола этган ҳолда айрим фикр-мулоҳазаларни ҳам келтириб ўтмоқчимиз.

"Қорининг кирдикорлари"

"Баҳодир қорини ким танимайди дейсиз. У кишини ҳамқишлоқлари – Ёзёвон аҳолисигина эмас. Охунбобоев районидаги узоқ-яқин қишлоқ аҳли ҳам танийди. Баъзи диний эътиқодли кишилар у кишини қўй оғзидан чўп олмайдиган дуогўй дейишади. Аслида эса Баҳодир қори текин томоққа тузоқ қўйган шахс. Қорининг икки кўзи ожиз бўлмаганда, юлдузни нарвонсиз урардилар.

Қорининг уйларидан келди-кетди узилмайди. Узоқ-яқиндан, яёв, от-эшакли келиб турувчилар у ёкда турсин, машинада келувчилар ҳам оз эмас. Буни кўрганлар эҳтимол қорининг азамат

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўғиллари шофёр, уларни ўзига яраша ёру-дўстлари бордир, деб ўйлайдилар. Йўқ, ундай эмас Баҳодир қори келган-кетганларнинг ёнидаги нақд пулига афсона жамиятнинг калитини соладилар. Шунинг учун бўлса керак, Ёзёвондаги диний сарқитдан кўнгил узолмаган шахслар бу кишига қарши тил тегизишга истилоҳа қиладилар.

Бундай кўнгилчанликдан фойдаланган қори эса, билган номаъқулчилигини бемалол авжига чиқариб юрибди. Яқинда қори домла 40 квадрат метрли каттагина бино қуриб олдилар. Қорининг айтишларича «От топилгунича – эшак». Яъни бу бино масжид ўрнини босар эмиш. Шунинг учун ҳам кўча томондан бинога алоҳида эшик қурилди. Жойнамоз ҳам тўшаб қўйилди. Ичкари эшикдан қорининг ўзлари кирсалар, кўча эшикдан бу кишининг ихлос қўйган муридлари кириб турадилар. Хуллас, ана шу ғайри-қонуний масжидда бемалол диний маросимлар ўтказиладиган бўлиб қолди.

Бу масжид район марказининг кўзга кўринарли жойида – район ДОСААФ комитетининг идорасига қўшни. Масжидда бўлиб турган диний маросимлар, кирди-чиқдиларга баъзи раҳбар ходимларнинг кўзлари тушмаган деб бўлмайди.

Баҳодир қори Вали ўғли ўз атрофига тушунчаси тубан кишиларни тўплаб ўз уйида диний маросимларни бемалол ўтказиб турибди. “Суннат тўй”, “Таъзия” ва бошқа диний маросимлар Баҳодир қорисиз ўтмайди. Иш чиқадиган тупканинг тубидан бўлса ҳам Баҳодир қори ўғилларнинг машинасида қадам ранжида қиладилар.

Мавлуд эгасининг топган-тутганини шилиб қайтадилар. Қорининг яна бир ҳунарлари бор. Бош оғриқ, кўз оғриқ, ич оғриқ ва ҳоказоларга эзиб ички, банд тумор қиладилар. Унинг найранг-ларига лаққа тушган одам топган-тутганини қолдириб кетаверади. Баҳодир қори фарзанд талаб баъзи бир аёлларнинг ҳам бор-будини шилиб олмагунча қўймайдилар.

Баҳодир қори Вали ўғли аслида бирон мадрасада ўқиб, диний маълумот олган эмас. Уни туғма ожиз бўлганлиги учун қори деб атаганлар. Аммо, у ўзини ўқимишли деб танитиб, содда эскиликка ёпишиб олган кишиларни алдаб, товлаб кетади.

Унинг хотини, уч ўғли, бир қизи бор. Ўғилларидан бири Раҳматжон Охунбобоев ишлаб чиқариш бошқармаси газета редакциясининг шофёри, иккинчи ўғли Неъмат район марказидаги касалхонада, учинчи ўғли Аҳмад шаҳар коммунал хўжалигида

www.ziyouz.com kutubxonasi

шофёрлик қилади. Бу ўғиллар диний маросимларга қўлларидан келган ёрдамларини аямайдилар. Нега десангиз, улар отанинг топган-тутганидан баҳраманд бўлиб келадилар.

Биз, Охунбобоев райижрокоми секретари ўртоқ Аминжон Карвонов билан суҳбатлашганимизда, у районда бironта махфий ва ғайри-қонуний масжид йўқ, бизда динфурушларга аллақачонлар зарба берилган деб ишонтиришга уринди. Баҳодир қори билан олиб борилган суҳбат эса ўртоқ Карвоновни ер чиздириб қўйди. Ахир токайгача Баҳодир қорига ўхшаш алдоқчилар ўзларнинг турли туман хийла-найранглари билан мол-мулк орттириб келадилар. Уларни чеклаб қўядиган кишилар Ёзёвонда топилиши керак”[65].

Биз мазкур мақоланинг сабабчиси, яъни Баҳодир қори дада тўғрисида аниқликлар киритиш учун унинг тўнғич набираси, таниқли шифокор Ҳабибулло Раҳматовга мурожаат қилганимизда, у “Марказий Фарғона” газетасининг 2009 йил 29 октябр сонида чоп этилган “Мустақиллик шукронаси” номли мақоласини бизга олиб келди ва ушбу мақоладан айрим лавҳаларни ўқувчиларимиз эътиборига ҳавола қилишни лозим топдик.

“...Қорининг кирдикорлари” мақоласи ҳақида. Мазкур мақолада тилга олинган Баҳодир қори мени бобом – Ботир қори бўладилар. У кишини Баҳодир қори дейишган, ҳужжатларида Ботир қори эди. «Ўғилларидан бири Раҳматжон «Охунбобоев ишлаб чиқариш бошқармаси газета редакциясининг шофери», деб ёзилган киши мени дадам бўладилар.

Ҳақиқатан ҳам ўша даврларда ёзёвонликлар ҳаййит намозини бизнинг уйимизда ўқиганлари эсимда. Ўша кунларни ҳозирги ҳур замонамизга солиштириб ўйга толдим.

У пайтларда катта туман марказида масжид йўқлигидан одамлар беркиниб юриб, намоз ўқиганлар, намозхонлигини яширишган. Оппоқдадам ўз уйида, ўз маблағи ҳисобига масжид қурганлигини ўзи унинг иймон-эътиқодли инсон бўлганлигининг исботи.

Бобом жуда нурли, билимли, диний илмни пухта эгаллаган инсон эди. Ўғилларини, ёлғиз қизини ҳам ҳалол-пок, билимли, эл корига ярайдиган инсонлар қилиб тарбиялаган. Одамларнинг маъракаларида, бошига мусибат тушганларнинг таъзияларида қатнашган, хатми Қуръон қилганлиги рост. Лекин мақолада бўрттириб ёзилганидек, одамлар ҳақига хиёнат қилмаган.

[65] Узоқов С. Қорининг кирдикорлари. «Коммуна» газетаси. 1963 йил, 22 сентябр.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қани энди оппоқдадам ҳаёт бўлсалару шу дориламон кунларни кўрганларида, бошлари осмонга етарди, Аллоҳга шукроналар айтган бўлар эди. Ҳаммамиз шу кунларга етганимиз учун Яратганга шукроналар айтиб чарчамаслигимиз керак деб ўйлайман.

"Қорининг кирдикорлари" мақоласи газетада чиққач, оппоқдадамни райкомга чақиришиб кўп дағдағалар қилишган, кўп тазйиқлар ўтказишганини дадам раҳматлик айтиб берган эдилар. Ушбу ёзганларимни оппоқдадамни таниган, билганлар ўқишиб, ҳақига дуо қилишса, раҳматликнинг руҳлари шод бўлар деган умидим бор.

Инсон умри давомида мол-дунёдан ҳам кўра яхши ном қолдиргани афзал. Мол-дунё йўқолади, яхши ном абадий қолади. Мана, бобомиз бир вақтлар қораланган, бадном қилинган бўлса, ҳозир уни яхши номи биз, авлодларнинг мероси бўлиб қолди. Бунинг учун яна бир бор мустақилликка шукроналар келтирамиз»[66].

Фарғона вилоятининг Ёзёвон туманида яшаб ўтган Ботир қори Валижон ўғли ҳаёти ва фаолияти ўзининг бетакрорлиги, руҳий матонати ва ижтимоий феномени билан диққатга сазовордир. Ушбу тарихий-биографик маълумотни замонавий **инклюзив таълим, реабилитация ва ижтимоий интеграция** методологияси асосида илмий-педагогик жиҳатдан қуйидагича таҳлил қилиш мумкин:

1. Сенсор ногиронлиги бор шахснинг компенсатор механизмлари ва когнитив ривожланиши.

Ботир қори 12 ёшида чечак касаллиги оқибатида кўриш қобилиятини тўлиқ йўқотган. Классик махсус педагогикада (тифлопедагогикада) кўриш органининг фаолияти тўхташи бошқа сезги аъзолари ва хотиранинг фаоллашувига (компенсация ҳодисасига) олиб келиши илмий исботланган.

- **Ўта ўткир хотира ва ўз-ўзини таълим олиш (Селф-дирестед леарнинг):** Ботир қори бошланғич саводни кўзи соғ пайтида олган бўлса-да, асосий билимларни 12 ёшидан кейин фақатгина ноёб хотираси ва эшитиш анализаторлари орқали ўзлаштирган. Бу ҳолат замонавий инклюзив таълимда алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган шахсларнинг когнитив салоҳиятини юзага чиқаришда **аудио-рецептив ва оғзаки ўқитиш методларининг** нақадар самарали эканини кўрсатади.

2. Муҳитнинг мослашувчанлиги ва шахснинг фазовий ориентацияси.

[66] Раҳматов Ҳ. Мустақиллик шукронаси. «Марказий Фарғона» газетаси. 2009 йил, 29 октябр.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Манбада Ботир қорининг Ёзёвон ичида ўз манзилига ҳеч қандай ёрдамчисиз, ўз вақтида ва бехато етиб боргани алоҳида таъкидланади.

• Собиқ совет педагогикаси ва психологиясида кўзи ожизлар учун фазовий мўлжал олиш (пространственная ориентация) махсус реабилитация марказларида ўргатилган бўлса, Ботир қори муҳитни ҳис қилиш, эшитиш ҳамда тактил сезгилар орқали юқори даражадаги **мустақил ҳаракатланиш кўникмасига** эришган. Бу педагогикада шахснинг ташқи муҳитга биологик ва психологик жиҳатдан муваффақиятли мослашуви (адаптация) деб аталади.

3. Ижтимоий инклюзия ва жамоатчиликдаги етакчилик мақоми.

Собиқ совет тузумининг мафкуравий босими ва "Қорининг кирдикорлари" номли туҳмат мақолаларида унинг фаолияти «динфурушлик» сифатида қораланганига қарамай, Ботир қори аслида ўз жамиятининг марказий фигураси бўлган.

• Олимлар, аҳли илмлар ва маҳаллий аҳолининг унинг ҳузурига мунтазам равишда суҳбатга келиши унинг нафақат диний билимдон, балки юқори даражадаги **коммуникатив кўникмаларга эга раҳбар ва маънавий мададкор** бўлганини билдиради.

• Инклюзив жамият концепциясига кўра, жисмоний нуқсони бор инсон жамиятдан четлаштирилмаслиги, балки унинг салоҳиятидан жамоат манфаатлари йўлида фойдаланилиши керак. Ботир қори ўз билими, одамларга психологик руҳан мадад бериш қобилияти (дам солиш, руҳий даволаш) орқали айнан шундай инклюзив муҳитни ўзининг атрофида шакллантира олган.

4. Авлодлар ворислиги ва касбий реабилитация моделлари.

Инклюзив таълим ва ижтимоий интеграциянинг муҳим шартларидан бири — шахснинг ўз оиласи ва жамият томонидан қўллаб-қувватланиши ҳамда касбий кўникмаларни кейинги авлодга узатишидир.

• Ботир қорининг фарзандлари ва набиралари (жумладан, таниқли шифокор Ҳабибулло Раҳматов) ота изидан бориб, жамиятга нафи тегадиган касб эгалари бўлишди. Айниқса, ўғли Неъматжон отасининг табобат ва дуогўйлик фаолиятини давом эттириб, аҳолига хизмат кўрсатгани оилавий микромоҳитда **ворисоғлик ва ижтимоий реабилитация узлуксизлигини** таъминлаганини кўрсатади.

Ботир қори феномени совет даврининг қаттиқ тазйиқлари ва мафкуравий хуружларига қарамай, инсон иродаси, табиий истеъдод

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва кучли маънавий салоҳият олдида ҳеч қандай жисмоний тўсиқ ёки сиёсий тўсқинлик тўғноноқ бўла олмаслигини исботлайди. Педагогик нуқтаи назардан, у жисмоний ногиронлиги бор инсонларнинг нақадар улкан имкониятларга эга эканини кўрсатиб берувчи тирик **инклюзив ҳаёт мактаби** эди.

АНДИЖОНЛИК БУЛБУЛ ҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Булбул куйлаши билан табиатдаги энг ёқимли ва майин овоз эгаси ҳисобланади. Қуръонни бетакрор оҳанг ва ёқимли овоз билан ўқиб, тингловчилар қалбига хушнудлик ва ором бағишлаган қорилар рамзий маънода булбулга ўхшатилган.

Ислом анъанасида Қуръонни гўзал оҳанг (тағанний) билан ўқишга тарғиб этилади. Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг "Қуръонни овозингиз билан зиннатланглар" деган ҳадисларига мувофиқ, қорилар тиловатга алоҳида жозиба бағишлайдилар. Маҳорат билан, юракни ўртаб ўқийдиган қорилар халқ орасида шундай шарафли ном олган.Бу унвон расмий академик даража ёки диний унвон эмас, балки халқнинг қорига бўлган самимий муҳаббати ва эҳтироми рамзидир. Марказий Осиё ва шариат ривожланган бошқа ҳудудларда халқ ўзи яхши кўрган ва овозига мафтун бўлган қориларни шундай эъзозлаган.Марказий Осиёда бир нечта йирик уламо ва қорилар “Булбул қори” номи билан машҳур бўлишган (масалан, XX аср бошларида ва ўрталарида яшаб ўтган машҳур Фарғона ва Тошкент қорилари орасида бу лақаб кенг тарқалган). **“Булбул қори”** ибораси тиловатнинг бетакрор жозибаси, қорининг баланд маҳорати ва тингловчиларнинг самимий эътирофи ифодасидир.

Андижонлик Абдулмалик қори ҳам (1937-1975) халқ орасида “Булбул қори” номи билан машҳур бўлган. Абдулмалик қори 1937 йил 5 майда Андижон вилояти, Ҳаққулобод шаҳрида таваллуд топган. У ҳақда “Андижон тарихидан лавҳалар” китобида қуйидаги маълумотлар берилган:

“Абдулмалик саккиз ойлик пайтида онаси Шукринисохон туш кўради. Тушида бир нуроний киши (уни фаришта деб билади) келиб, қўлидаги бир ҳовуч тиллани унга узатар экан: “Буни олиб, болани менга бер, мен уни еттинчи осмонга олиб чиқиб кетаман”, дейди. Она қаттиқ қўрқиб, уйғониб кетади ва бехосдан ёнидаги бола ётган бешикни қучоқлаб олади. Сўнг кўрган тушини эрига айтиб беради. Абдураҳим уни тинчлантиришга ҳаракат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шукринисохон она Ойимга келганида қишлоқнинг илмли ва фазилатли аёли Ойимхон отинга тушида кўрганларини айтиб беради. Ойимхон отин: “Бунда бир ҳикмат бор, ҳали Худо хоҳласа бу бола хосиятли одам бўлади”, дея тушга яхши таъбир айтиб, онага далда беради.

Аллоҳ таоло Ўз илоҳий ҳикмати билан бандага бирор эшикни ёпса, ўрнига бошқа бир неча эшикларни очиб қўяди. У зот Абдулмаликка ҳам унинг кўз нурини олиш эвазига бир қанча неъматларни ато этган эди. Абдулмалик ниҳоятда истеъдодли, зийрак, эшитган ҳамма нарсасини ёдлаб олиш қобилиятига эга инсон бўлиб вояга ета бошлайди. Боладаги истеъдодни сезган отанинг кўнглига ўғлини Ҳофизи Қуръон қилиш иштиёқи тушади ва 5 ёшли Абдулмаликни ҳамқишлоғи Абдулаҳад қорига Қуръон таълими учун олиб бориб: “Буни сизгина тарбия қила оласиз”, дея устозга бўлган ишончини изҳор қилади. Чунки устоз ҳам ёшлигидан кўзи ожиз эди...

Бола устозга кўниккунича опаси уни устоз хонадонига олиб бориб, олиб келиб туради. Кейинроқ у ўша жойда қолиб ўқийдиган бўлади.

Абдулмаликни ўқитиш аввалига қийин кечади, аммо бир оз бардавомликдан сўнг юришиб кетади. Бу орада устоз Абдулаҳад қори ака Жалолободга яшаш учун кўчадиган бўлиб қолади ва шогирди Абдулмаликни ҳам ўзи билан бирга олиб кетади. Абдулаҳад қори ака ниҳоятда қаттиққўл устозлардан эди. Кўзи ожиз бўлса-да, вақти-вақти билан шо- гирдларига ҳассаси билан дўқ-пўписа қилиб турарди.Устоз Абдулмаликка Қуръони каримни оятма-оят таълим берарди. Аввал бериладиган дарсни уч марта ўқиб берар, орадан ўн дақиқалар чамаси ўтказиб, яна икки-уч марта ўқиб эшиттирар, шогирд эса олган сабоғини эсда олиб қолиб, 300-400 маротаба мустақил такрорлар, сўнг устозга топширарди. Шу билан бирга, оятлар тўпланиб, бир рубъ (бир поранинг тўртдан бири) бўлганда уларни жамлаб ўқиб берар, иккинчи рубга етгач, иккисини қўшиб, ярим пора қилиб, кейинги ярим пора ҳам тугагач эса бир порани тўлиқ ўқиб топширар эди. Янги порани бошлашдан аввал ёд олиб бўлган барча сураларни бир қатор такрорлаб, мустаҳкамлаб олиб, сўнг навбатдаги порага ўтарди. Шу боис у Қуръондан қанча ёд олган бўлса, ҳаммасига доимо тайёр эди.

Кейинроқ устоз Абдулмаликка бир қўй олиб бериб, унинг парваришини ҳам ўзига юклади. Ёш шогирд кўзлари ожиз бўлса-да, яйловдан ўт ўриб келиб, қўйни боқарди. Қизиғи шундаки, агар

www.ziyouz.com kutubxonasi

бола ўриб келган ўтдан икки-уч донаси олинса ҳам, ушлаб кўриб, унинг камайиб қолганини дарҳол сезарди. Қўй етилганда устоз уни сотиб, пулини Аб- дулмаликнинг ўзига сарфларди.

Шу зайлда олиб борилган таълим натижасида Абдулмалик тўққиз (ёки ўн) ёшида Қуръони каримни тўла ёд олишга мушарраф бўлади. Мулла Абдураҳим ўғлининг қори бўлганлиги муносабати билан катта бир издаҳом қилиб, элга ош беради ва устозини ҳам иззат-икром қилиб, розилигини олади. Унинг иккинчи бор қамалишига айнан шу ҳаракати, яъни ўз фарзандига диний таълим берганлиги сабаб бўлган. Юқори идораларга баъзи номаълум шахслар томонидан бу ҳақда маълумотлар етказиб турилган. Издаҳомнинг эртасига Абдураҳимни уйидан олиб чиқиб кетишади ва унинг устидан жиноий иш қўзғатилиб, беш йил озодликдан маҳрум этилади. У жазо муддатини уч йилда ўтаб, 1949-1950 йилларда уйга қайтади.

Абдулмалик ниҳоятда зийрак, пухта қори бўлиб етишган эди. У Ойимга қайтиб келганида қишлоқдаги илмли аёллардан бири Баҳринисо отинга Қуръонни тўлиқ ўқиб беради. Баҳринисо отин боланинг ҳеч қандай хатосиз, тутилмай ўқишини кўриб, уни эҳтиёт қилиш, кўз тегиб қолишидан асраш мақсадида: “Болам, ҳеч бўлмаса бир-икки адашиб қўй”, - дер, ёш қори эса: “Нега адашар эканман”, - дея, яна ўқишда давом этарди. Кўпни кўрган отин холанинг кўнгли ниманидир сезгандек, боланинг ота-оналарига: “Бу бола Қуръонни ҳеч ҳам адашмай ўқиди, уни қирқ ёшигача ниҳоятда эҳтиёт қилинглар. Қадимгилар Қуръонни адашмай ўқиган бола ҳақида шундай дейишарди”, - деб тайинлаган экан.

1953 ёки 1954 йили Абдураҳим ака ўғли Абдулмалик қорини олиб, қариндошлардан бирининг вафоти сабабли фотиҳа ўқиш учун Тошкентга келади. Улар жума намозини ўқиш мақсадида Хастимом масжидига киришади. Намоз вақти киришига оз вақт қолганда масжидга муфтий Эшон Бобохон ҳазратлари ва у кишининг ўғиллари Зиёвуддин қори ака ҳам кириб келадилар. Зиёвуддин қори ака маъруза қилади ва жума хутбасини ўқиб бўлгач, намозга имомликка ўтади. Намоз ўқиб бўлингандан сўнг одатдагидек, бир қори тиловат қилади. Шу пайт биринчи сафнинг чеккасида, девор олдида кўзи ожиз ўғлини ёнига олиб ўтирган Абдураҳим ака ўрнидан туради ва имомга юзланиб: “Бизнинг бир қори ўғлимиз бор, рухсат берсангиз, у ҳам тиловат қилиб берса, ҳаққига дуо қиларсизлар”, - дейди. Ижозатдан сўнг Абдулмалик қори “Ар-Роҳман” сурасидан ўқиб беради. Унинг тиловатидан

www.ziyouz.com kutubxonasi

одамлар қаттиқ таъсирланадилар. Зиёвуддин қори ака Абдулмалик қорининг кўзлари ожиз эканлигини кўриб, шу ҳолида мана шундай етук қори бўлганини ибрат қилиб кўрсатиб, нутқ сўзлайди. Бу нутқ бутун жамоатни ларзага келтиради. Абдулмалик қори масжид четида бўлганлиги сабабли Қуръонни микрофонсиз ўқиган эди. Одатда, икки-уч оят тиловатдан сўнг тарқалиб кетадиган жамоат кўпчилик яхши эшита олмаганини айтиб, яна микрофонда тиловат қилиб беришини илтимос қилишади. Қори яна ўқий бошлайди. Масжид намозхонларнинг йиғисига тўлади, ҳеч ким ўрнидан қимирламасдан, Қуръон тиловатини тинглайди. Одамларнинг талабларига кўра қори учинчи бор ҳам ўқиб беради. Сўнг яна илтимос қилишади, лекин Зиёвуддин қори ака унамайдилар. Жамоат Қуръон лаззатига тўймай, тарқалади...

Абдулмаликнинг қироати, хусусан, Эшон Бобохон ҳазратларига жуда ҳам манзур бўлган эди. Шу боис у зот мулла Абдураҳимдан қорининг таровеҳда хатмга ўтиб беришини сўраб, шахсан ўзлари илтимос қиладилар. Рамазон ойининг бошланишига саноқли кунлар қолган эди. Улар таклифни мамнуният билан қабул қиладилар ва муфтий ҳазратларининг азиз меҳмони бўладилар.

Рамазоннинг биринчи кечаси таклиф қилинган устоз қорилар хатмни бошлаб берадилар. Учинчи тасбеҳ (тўрт ракат)да навбат Абдумалик қорига берилади. Қори ака келган жойдан давом эттириб, ўқий бошлайдилар. Уларнинг қироатлари бутун жамоатни тўлқинлантириб юборади. Намоздан сўнг салом беришлари билан Эшон Бобохон ҳазратлари: “Қолганини ҳам шу бола ўқисин”, - деб марҳамат қилдилар ва Абдулмалик қорининг ўқишини булбулнинг сайрашига қиёслаб, унга “Булбул қори” деган “унвон” берадилар. Бошқалар ҳам уни шундай номлашлари лозимлигини айтадилар. Шу-шу бу ном қорига лақаб бўлиб қолади. Хатмнинг иккинчи куни бошқа қориларга жавоб берилади.

Шундан сўнг Абдулмаликнинг тарбияси билан Муфтий ҳазратлари - Зиёвуддин қори ака ҳам шуғуллана бошлайдилар. У киши Абдулмалик қорининг Тошкентда юриб араб, форс ва рус тилларини ўрганишини таъминлаб берадилар.

Абдулмаликнинг зеҳни ниҳоятда ўткир бўлиб, олган маълумотларини тез ўзлаштирар ва ўрганганларини мут- лақо унутмас эди. Унинг тил ўрганишида радио-транзисторнинг ҳам роли катта бўлган. У радио орқали бериб бориладиган араб ва рус тилидаги эшиттиришларни, хусусан, дунё хабарларини мунтазам кузатиб борарди. Шунингдек, спорт янгиликларига, айниқса,

www.ziyouz.com kutubxonasi

футбол чемпионатлари хабарларига жуда ҳам қизиқарди. Машҳур футболчиларни яхши танир, уларнинг қачон, қандай ўйинлар қилганини ёддан биларди. Унинг радио орқали бериладиган футбол хабарларини эшитаётганини кўрган ўртоқлари: “Ҳа, Қори, футбол кўряпсизми?” - деб ҳазиллашиб ҳам қўйишарди.

У вақтларда овоз ёзиш ва эшитиш ускуналари асосан радио ва пластинкали магнитофонлар ҳисобланарди. Абдулмалик қори тинимсиз ўз устида ишлар, бор имкониятлардан унумли фойдаланар эдилар. У киши радио ва пластинка ёрдамида қироатларини ҳам мукаммаллаштириб борар эдилар.

Абдулмалик қори ака Зиёвуддин қори аканинг тавсияси билан Тошкентдан ташқари Сурхондарё, Душанбе ва Бишкек шаҳарларида ҳам Рамазон ойидаги таровеҳ намозларида хатм қилиб берар эдилар. У киши бир йили Самарқанддаги Имом Бухорий масжидида ҳам ҳатмга ўтган.

Абдураҳим ака колхозлаштириш муносабати билан бош-анган қатағон даврида Ойим қишлоғидан қочиб бориб, Тожикистонда кўним топган душанбелик Исоқжон бойдан ўз қизини Абдулмалик қорига беришини сўрайди. 1960 йили аввал Душанбеда, кейин Ойимда тўй қилиб, келинни қишлоққа олиб келишади.

Қизнинг исми Маҳфузахон бўлиб, ниҳоятда ибодатли, итоатли, гўзал фазилатларга эга аёл эди. У ўз жуфти ҳалолининг атрофида парвона бўлиб хизмат қилар, яна дўппи тикиб, рўзғорга кўмаклашар эди. Уларнинг оиласида бир қиз, уч ўғил дунёга келади.

1968 йили Мисрдаги Ал-азҳар университети раҳбари Шайҳ-ул Азҳар бошчилигида келган меҳмонлар ичида дунёга машҳур Миср қориларининг Шайҳи Маҳмуд Халил Ҳусорий Тошкентга ташриф буюрганида Зиёвуддин қори ака Абдулмалик қори акани пойтахтга чақиртиради. У киши меҳмонлар билан бир неча кун бирга бўлиб, Камолон масжидидаги йиғилишда Қуръон ўқиб берадилар. Халил Ҳусорий Абдулмалик қори аканинг қироатидан таъсирланиб, тебраниб ўтириб тинглайди ва тиловат тугагач: “Аҳсанта” – “Яхши, зўр ўқидинг”, деб унга таҳсин айтади. Меҳмонлар ўз юртларига қайтиш учун Тошкент аэропор- тига келишганда уларни кузатишга келган мезбонларнинг кўзларидан дув-дув ёш тўкиларди. Улар билан хайрлашиб, самолётга чиқиб кетаётган Шайҳ Халил Ҳусорийнинг кўзи мезбонлар орасида турган кўзи ожиз Абдулмалик қори акага тушади ва орқага қайтиб келиб, уни қучоқлаб, бир зум бағрига босиб туради. Сўнг кўзлари ёшга тўлган

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳолда хайрлашади.Абдулмалик қори ака 1970 йил январь ойида маҳалладошлари Ҳабибуллоҳ ака Нуриддиновнинг ташаббуси билан Қуръони каримни тўлиқ ўқиб, магнит тасмасига ёздиради. Қори ака ҳар куни шогирди Нуруллоҳ қори ҳамроҳлигида Ҳабибуллоҳ аканикига чиқар, бир-бир ярим порани ўқиб, тасмага ёздирар, шогирд унинг қироатини мусҳафга қараб, кузатиб турар, Ҳабибуллоҳ ака эса уларнинг хизматида бўлар эди. Шундай қилиб, 5 январда бошланган ҳатм шу ойнинг охирида ниҳоясига етади. Бизга етиб келган маълумотларга қараганда, ушбу ҳатм ўзбек қорилари тарихида Қуръони каримнинг тўлиқ тиловатининг тасмага ёзилган илк намунаси бўлган.

1974 йилнинг 20-26 август кунлари Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Ал-Бухорийнинг таваллудига қамарий ҳисобда 1200 йил тўлиши муносабати билан Самарқанд шаҳрида “Имом Бухорий ва ҳозирги замон” мавзусида халқаро илмий анжуман ўтказилади. Унда юр- тимизнинг кўзга кўринган уламолари, қорилари билан бир қаторда дунёнинг йигирма етти давлатидан ташриф буюрган энг машҳур уламолар ва диний арбоблар ҳам иштирок этадилар. Анжуманда бошқа қорилар қатори Абдулмалик қори ака ҳам тиловат қилиб берадилар.

У киши форс-тожик ва рус тилларини ниҳоятда яхши билар, уларда ўз тилида сўзлашгандек сўзлашардилар. Шунингдек, Абдулмалик қори ака араб тилини ҳам пухта ўрганган, араб тилидаги эшиттиришларни ва китобларни қийналмай таржима қилар эдилар. У киши устозлари Абдулаҳад қори акадан Қуръондан ташқари, фиқҳий маса- лалардан ҳам таълим олган бўлиб, ҳатто устозлари Абдул- малик қори акага ўзи ўргатган илм асосида фиқҳий савол- ларга жавоб беришга ҳам ижозат берган эди.

Абдулмалик қори ака бир қанча шогирдлар ҳам тарбиялаганлар, уларнинг айримлари ҳофизи Қуръон бўлганлар. У кишининг Қирғизистон, Тожикистон томонларда ҳам шогирдлари бор эди. Таълим беришни кўпинча саҳар чоғида ташкил этар эдилар. Абдулмалик қори ака Қуръон ўқитишда, айниқса, тажвид қоидаларига амал қилишда ниҳоятда талабчан эдилар. Айрим шогирдларнинг айтишларича, улар “Басмала”нинг ўзини ўрганиш учун ўн беш кун устоз ҳузурига қатнаган эканлар.

Душанбелик Саид Нуъмон, Абдуррауф, андижонлик Абдуррауф ва Нуруллоҳ қорилар унинг кўзга кўринган шогирдларидан бўлганлар. Шунингдек, у кишидан Тошкент ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

Андижон шаҳарларидаги айрим ўз даврининг мансабдор шахслари ҳам таълим олишган.

Абдулмалик қори ака бир сафар Тошкентга келганла- рида қоринлари атрофида қаттиқ оғриқ туради ва Ойимга қайтадилар. Бу воқеа 1975 йилнинг 26 февралида рўй берган эди. Тун ярмида оғриқ кучайгач, “тез ёрдам” чақиришади. Шифокорлар беморни аввал Жалақудуққа, кейин Оламушук шифохонасига олиб боришади. Унинг кўричак касаллиги билан оғриганлиги аниқлангач, зудлик билан жарроҳлик столига ётқизишади. Аммо операция оғир кечади. Яра ўрнининг битиши ҳам қийин бўлади. Беморнинг қонида қанд миқдори кўпайиб кетганлиги дард устига чипқон бўлади. Шу ва бошқа ҳолатлар сабаб бўлиб, Абдулмалик қори аканинг соғлиқлари кундан-кунга оғирлашиб боради. У киши гоҳ ўзларига келар, гоҳ ҳушларини йўқотардилар. Андижондан чақиртирилган шифокорлар беморни ўзлари билан шаҳарга олиб кетишади. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, Қори ака ўша шифохонада вафот этадилар.

Абдулмалик қори ака 39 ёшда, 1975 йил 9 март, якшанба куни охират диёрига сафар қиладилар. Жанозага келганларнинг сонини аниқлаш қийин эди. Турли жойлардан олиму фузалолар, устозу қорилар, мухлис инсонлар келиш- ган, уларнинг кўз ёшлари тинмасди. Андижон шаҳридаги “Девонабой” марказий масжидининг имом-хатиби, Ҳофизи Қуръон, олим Ҳабибуллоҳ ҳожи дада йиғилган жамоатга та- салли бериб, мавъиза қиладилар ва жаноза намозини ўқиб берадилар.

Абдулмалик қори аканинг ўлимлари у кишининг яқинлари, дўстлари, мухлислари ва барча илм ва Қуръон аҳли учун ниҳоятда оғир мусибат бўлди. Бир нечта шоирлар ва шогирдлар томонидан марсиялар битилди. Воизлар мавъизалар айтдилар, қорилар хатми Қуръонлар қилиб, марҳум руҳига бағишладилар.

Биз қуйида мазкур марсиялардан бирини - Тошкентда истиқомат қилиб, вафот этган марҳум Салоҳиддин қори аканинг марсиясини эътиборингизга ҳавола қиламиз. Унда шоир марҳум Абдулмалик қори аканинг фазлларни ниҳоятда ажойиб йўсинда ифода этган. Марсия матни чет эл сафарида бўлиб, жанозада қатнаша олмаганлиги учун бир неча кундан сўнг фотиҳа ўқиш мақсадида марҳум хонадони- га ташриф буюрган Муфтий Зиёвуддинхон ибн Эшон Бобохон ҳазратларининг овозларидан ёзиб олинган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Салоҳиддин қори ака марсияси

Дариғо, булбули гўё учибдур бу гулистондан,
Эсиз, дурдонаи марғуб заминга тушди маржондан.
Саховат аҳли маҳрум бўлдилар бу яхши меҳмондан,
Жудо бўлмиш халойиқ хушсадо қорииййи хушхондан,
Демишлар, алфироқу алфироқ, бағри эзилгондан.
Нидои “иржиъи” бирлан чақирмиш хожаси қулни,
Ажал сайёди сайд этди чамандан яхши булбулни.
Севиб қўйнига олди боғбон гулшанда бу гулни,
Туширди қалбимизга бу каби ҳижрони мушкулни,
Эди дилларга равнақ бахш этувчи чин ғазалхондан.

Тиловатга чиқорган эрди тилнинг комини қайраб,
Жило бергай эди дилларга у тўти каби сайраб.
Ҳама эл истимоъ айлар эди атрофида яйраб,
Илоҳий, руҳи покин яхшилар ёнида қил, ё Раб,
Муаттар айласин қабрини Тангрим ровҳу райҳондан.
Бузилди режаи матлаб чиқиб жадвал ҳисобидан,
Мақосид акси мавжуд ўлди даврон инқилобидан.
Қабули ҳусн ила топширди жон чекмай азобидан,
Сезолмай қолди ғайрилар анинг берган жавобидан,
Нечукким, ваъдаи Ҳақ аҳли Қуръон аҳли иймондан.
Ажаб маҳбуб эдинг, эл ичра кўп эрди харидоринг,
Касадлик кўрмади ҳаргиз азиз умрингда бозоринг.
Шариат услубидан ҳеч тажовуз этмади коринг,
Дилинг сандуқин очдинг, баҳра берди элга ийсоринг
Дилингда нақш ўлиб мусҳаф, тилингда эрди зикруллоҳ,
Ҳамон қабрингда мунисдир муқаддас бу Каломуллоҳ.
“Вала таҳзан, вала ховфан” эрур бу ваъдаи Аллоҳ,
Гувоҳинг оятуллоҳ бўлса, келгай номанг ўнг ёндан.
Басорат лаззатидан дунёда сен бенасиб эрдинг,
Фазилат боисидан кўп улуғларга қариб эрдинг.
Хусусан барча аҳбобингнинг қалбида ҳабиб эрдинг, Мужаввид ҳам муфарриҳ, эл аро машҳур адиб эрдинг, Ҳамиша яхши олқишлар етарди ҳар мусулмондан.
Ўқирдинг Ҳақ Каломини ажойиб хуш фасоҳатла, Таъаннийю, тадаббур, жумла-жумла, оят-оятла.
Хусусан эҳтимоминг ҳарфу махражга риоятла,
Ажамдан то араб манзури хос ўлдинг тиловатла,

www.ziyouz.com kutubxonasi

Чиқиб “аҳсанта-аҳсанта” садоси сенга ҳар ёндан.
Сенга мотам тўнин кийди тамоми аҳли Фарғона, Мукаллаф бўлди руҳинг даргаҳи олийга меҳмона. Малаклар пешвоз айлаб сени еткурди осмона,
Кўтарса рутбанг аълога эрурсан анда шодона,
Шафоат этгуси Қуръон агар изн ўлса Яздондан.

Тамоми ёру дўстинг хулқи хуш бирла яқин тортдинг, Аларнинг кўнглига то борҳо меҳрингни ўрнатдинг. Ҳамиша яхши афъолинг билан суҳбатга ўргатдинг, Умуман бу жаҳонга сен келиб-кетмоқни ўхшатдинг,
Ҳама афсусда қолди, айрилиб сендек қадрдондан.
Отанг бирлан онанг сенсиз қоронғу бўлди рўзғори,
Етим қолди зану фарзандларинг, кимларни даркори. Табассум бирла турган суратинг кетмас, аё Қори,
Лабинг очсанг такаллумга эди шуҳду-шакар жори, Тилингда вирд ила машқинг ҳамиша эрди Қуръондан.
Ҳаётинг икки тўрт, уч ўн баҳорни сабзазор этмиш,
Хирад мисраъ ичинда фавти тарих ёдгор этмиш.
Чаман япроғи булбул гузор этмиш,
Кечиб ўз ошиёнидан сафарни ихтиёр этмиш,
Тилаб оқ йўл Салоҳий “фи амониллоҳ” деди жондан”.[67]

Замонавий педагогика ва ижтимоий фанлар тизимида инклюзив таълим — бу шунчаки ногиронлиги бор шахсларга таълим бериш эмас, балки уларнинг ижтимоий, интеллектуал ва маънавий салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, уларни жамиятнинг тенг ҳуқуқли ва фаол аъзосига айлантириш жараёнидир.XX асрнинг ўрталарида мураккаб ижтимоий-сиёсий ва синовли шароитда яшаб ўтган андижонлик Абдулмалик қори ҳаёти ва фаолияти **ноформал инклюзив таълим ва ижтимоий адаптациянинг ноёб тарихий феномени** сифатида алоҳида илмий тадқиқни талаб этади.

1. Таълимда компенсатор ва компенсатор-мотор механизмлар (Дефектология ва сурдо/тифлопедагогика нуқтаи назари).

Л.С. Выготскийнинг дефектология назариясига кўра, инсондаги жисмоний етишмовчилик (сенсор дефицит — кўриш қобилиятининг йўқлиги) биологик нуқсон бўлса-да, инсон мияси ва

[67] Шамсутдинов Р.Т, Исҳоқов А.А. Андижон тарихидан лавҳалар. – Тошкент: “Шарқ”, 2013. -Б. 298-305

www.ziyouz.com kutubxonasi

руҳияти муҳит таъсирида **высшая компенсация (юқори компенсация)** механизмини ишга солади.

- **Супер-сенсор ўсиш ва аудитал хотира:** Абдулмалик қорининг кўриш имконияти йўқлиги сабабли унда аудитал (эшитиш) ва тактил (сезиш) хотира ҳайратланарли даражада ривожланган. Манбада келтирилган, устози томонидан топширилган вазифани 300–400 маротаба такрорлаб, оятларни яхлит ҳолда хотирага муҳрлаши — миянинг пластиклиги ва компенсатор жараёнларнинг юқори даражасидан далолат беради.
- **Тактил ва кинестетик сезгилар:** Кўзи ожиз бўлишига қарамай, яйловдан ўт ўриб келиши, ўтнинг бир-икки донаси камайганини ҳам ушлаб кўриб дарҳол сезиши — бармоқ ва қўл рецепторлари орқали дунёни идрок этиш (сенсор интеграция) юқори даражада шаклланганини кўрсатади.
- **Тил ва аналитик қобилиятлар:** Автоматик эшитиш хотираси орқали радио ва транзистордан араб, форс, рус тилларини мустақил ва пухта эгаллаши, спорт янгиликларини ёдда сақлаши — жисмоний чекланишнинг интеллектуал феноменга айланганини исботлайди.

2. Инклюзив педагогика ва “Устоз–Шогирд” тизими (Педагогик адаптация).

Замонавий инклюзив таълимнинг асосий тамойилларидан бири — **мослаштирилган таълим муҳити (adapted educational environment)** яратишдир. Абдулмалик қорининг таълим олиш жараёнида бу тамойил бир неча босқичда намоён бўлади:

- **Тенг-тенгга усули (Peer-to-peer approach):** Биринчи устози Абдулаҳад қорининг ҳам кўзи ожиз эканлиги таълим жараёнида психологик тўсиқларни олиб ташлаган. Устоз шогирднинг жисмоний ҳолатини шахсий тажрибасидан келиб чиқиб чуқур тушунган ва унга мос индивидуал методикани қўллаган.
- **Индивидуал таълим траекторияси:** Дастлабки қийинчиликлардан сўнг дарсни бўлакларга бўлиб (рубъ, ярим пора, тўлиқ пора) мустаҳкамлаш ва янгисига ўтиш методикаси — босқичма-босқич мураккаблаштириш (scaffolding) ва ахборотни алгоритмлаш тамойилларига тўла мос келади.
- **Меҳнат терапияси ва масъулият:** Устознинг шогирдга қўй олиб бериб, парваришини топшириши — болани ижтимоий фойдали меҳнатга ўргатиш, унда ўзига бўлган ишонч ва мустақилликни (autonomy) шакллантиришнинг педагогик усулидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. Ижтимоий адаптация ва психологик қўллаб-қувватлаш (Оила ва жамият омили).

Инклюзив жамиятнинг энг муҳим устуни — оила ва атроф-муҳитнинг позитив муносабатидир (inclusive attitude).

- **Оилавий бағрикенглик ва эътиқод:** Онаси Шукринисохоннинг туши, отаси Абдураҳим аканинг фарзандидаги истеъдодни тан олиб, уни жамиятдан ажратиб қўймасдан, аксинча илмга йўналтириши — стигматизация (ёлиқ ёпиштириш)га қарши энг катта омил бўлган. Отанинг ўғли диний таълим олгани учун қатағонга учраб, 5 йилга қамалишига қарамай, фарзандининг ижтимоий мавқеини таъминлаш йўлидаги фидокорлиги оилавий инклюзиянинг юқори намунасидир.
- **Жамият томонидан эътироф этилиш ва инклюзив муҳит:** Эшон Бобохон, Зиёвуддин қори, Шайх Маҳмуд Халил Ҳусорий каби йирик уламолар томонидан Абдулмалик қорига кўрсатилган юксак эҳтиром ва «Булбул қори» номининг берилиши — имконияти чекланган шахсни жамиятнинг энг юқори маънавий элитаси даражасига кўтарган.
- **Стереотипларни синдириш:** Зиёвуддин қори аканинг Тошкентдаги Хастимом масжидида жамоатга Абдулмалик қорининг кўзлари ожизлигига қарамай эришган ютуқларини ибрат қилиб кўрсатиши — жамиятда инклюзив маданиятни шаклланти-риш ва инклюзияни тарғиб қилишнинг тарихий мисолидир.

4. Ижтимоий ва маданий капитал: Тарихий инновациялар.

Инклюзив таълимнинг охирги мақсади — шахснинг жамиятда мустақил ва самарали ўрин эгаллашидир.

- **Тарихий аудио-инновация (1970 йил):** Абдулмалик қорининг Қуръони каримни плёнкага (магнит тасмасига) тўлиқ ёздириши — ўзбек қорилари тарихида биринчи марта амалга оширилган лойиҳадир. Бу жисмоний имконияти чекланган шахснинг шунчаки истеъмолчи эмас, балки **инноватор ва маданий меросни сақловчи ижодкор** сифатида намоён бўлганини исботлайди.
- **Педагогик фаолият ва шогирдлар:** Кўзи ожиз бўла туриб, юзлаб соғлом ва ногиронлиги бор шогирдларни тарбиялагани, уларга устозлик қилгани инклюзив таълимнинг энг юқори босқичи — **интеграциялашган ижтимоий ролини** кўрсатади.

Андижонлик Абдулмалик қори («Булбул қори») феномени инклюзив таълим назарияси нуқтаи назаридан қуйидаги муҳим хулосаларни беради:

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. **Биологик чекланиш руҳий ва интеллектуал чексизликни чеклай олмайди:** Тўғри йўналтирилган компенсатор механизмлар орқали инсон жисмоний камчиликни мислсиз истеъдодга айлантириши мумкин.

2. **Оила ва устоз омили ҳал қилувчи аҳамиятга эга:** Ноформал инклюзия шароитида ҳам оиланинг қўллаб-қувватлаши ва устознинг мослаштирилган методикаси юксак натижалар гаровидир.

3. **Жамиятнинг инклюзив тайёргарлиги:** Абдулмалик қори мисолида жамият инсонни жисмоний нуқсонига қараб эмас, балки унинг маънавий ва интеллектуал салоҳиятига қараб қабул қилган ва қадрлаган.

ҚОРИ ЗАРИФ БУХОРИЙ ФЕНОМЕНИ

Ислом тарихи ва илм-фанига назар ташланса, кўзи ожиз (кўриш қобилиятини йўқотган) уламолар, муҳаддислар, фақиҳлар ва тилшунослар ниҳоятда катта из қолдирганини кўриш мумкин. Ислом маданиятида инсоннинг қадри унинг ташқи кўриниши ёки жисмоний соғлиғи билан эмас, балки билими, тақвоси ва жамиятга келтирган фойдаси билан ўлчанган. Шу сабабли кўзи ожизлик ҳеч қачон илм олишга ёки юксак мартабаларга эришишга тўсиқ бўлмаган. Қори Зариф номи билан машҳур бўлган Бухоролик Қори Раҳматуллоҳ ана шундай уламолар жумласидандир. Бу ҳақда “Зулматдаги зиёкорлар” китобида қуйидагилар баён этилган:

“Қори Раҳматуллоҳ (қори Зариф) Бухоро шаҳрининг Тагбандбофон масжиди томонидаги Қосим Ҳусайн шайх гузарида яшаганлар.

Қори Раҳматуллоҳ Зариповнинг оталари асли нуроталик. У киши Бухоро амирига мирохур бўлганлар.

Қори Раҳматуллоҳ дастлаб Бухоронинг Ғалақабандон масжид мактабида, сўнгра Мир Араб мадрасасида таълим олганлар. Ҳовлилари шўролар замонида мусодара қилиниб, давлат ҳисобига ўтказилади. Кейинчалик қори Раҳматуллоҳ чечак касаллиги билан оғриб, шунинг асорати туфайли кўзлари ожиз бўлиб қолиб, опалари етаклаб юрган.

Қори Раҳматуллоҳ кўзи ожизлар корхонасида бригадир бўлиб ишлаганлар. Опаларининг турмуш ўртоғи урушда дом-дараксиз кетган бўлиб, ўзи кўзи ожизлар ётоқхонасида турган. Қори Раҳматуллоҳ оила қуриб, фарзанд кўрадилар. Аёллари дунёдан

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўтгандан сўнг уйланмайдилар. Опалари билан ўша ётоқхонада яшайдилар.

Шогирдлари Қодир бобо (ҳалвопаз), ҳожи Нуруллоҳхон бобо, Маҳмуджон Акрамов (шаҳардаги 15-ўрта мактабда директор бўлганлар) ва бошқалар.

Икромжон Самадов (тарихий обидаларни қайта таъмирлаш бўйича муҳандис технолог), қори Ҳомид (педагог), қори Ҳайдар (косиб)лар қори Раҳматуллоҳнинг сафдош дўстлари бўлишган.

Устоз қори Нуриддин ҳар доим қори Раҳматуллоҳни имтиҳон қилар, у киши Қуръони каримни ёддан ўқиган пайтларида улуғ каломни эшитиб туриб, текширар эканлар.

Устозларидан бири қори Мирғиёс ҳамда дўстлари қори Меҳриддин (Бухоро тумани Амиробод қишлоғи) ва Қодир бобо жума кунлари қори Раҳматуллоҳникига келиб туришган. Бирор ерга бориш керак бўлиб қолса, Қодир бобо у кишининг қўлларидан тутиб, етаклаб олиб юрганлар.

Қори Раҳматуллоҳ: “Мени Қодир бобо олиб бориб келса, кўнглим тўқ”, - деб айтар эканлар.

Бетоб бўлиб, фонийдан боқийга кетар чоғларида Қодир бобо “Ёсин” сурасини тиловат қилиб, оғизларига сув томизиб турган қори Раҳматуллоҳ (қори Зариф) 1995 йилда ҳаётдан кўз юмганлар. Ҳазрати Имом қабристонига дафн қилинганлар”.[68]

“Зулматдаги зиёкорлар” китобида қори Раҳматуллоҳнинг замондоши бўлган яна бир бухоролик Нуриддин қори ҳақида маълумотлар мавжуд:

“Нуриддин қори Жабборов 1902 йилда Вобкент тумани Оғар қишлоғида туғилганлар. Чечак касали туфайли кўзлари ожиз бўлиб қолган.

Вобкентнинг Хўжа Абдураҳмон зиёратгоҳида ўтириб, ўн олти ёшларида Қуръонни ёд олганлар.

Жиянлари Моҳира Хртамованинг айтишларича, биринчи аёлларидан фарзанд кўрмагач, кўзи ярим ожиз ғиштилик учта болали бир аёлга уйланганлар. Бухоро қориларидан таълим олиб, мураттаб қорилик бўйича маҳоратларини оширганлар. Эски мактабда дарс берганлар.

Нуриддин қори 1994 йилда вафот этганлар. Қабрлари Ғиштида”.[69]

---

[68] Иноятов А., Солиева М. Зулматдаги зиёкорлар. – Тошкент: “Hilol - Nashr” нашриёти, 2016. – Б.190-192.

[69] Иноятов А., Солиева М. Зулматдаги зиёкорлар. – Тошкент: “Hilol - Nashr” нашриёти, 2016. – Б.89.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ушбу матнда келтирилган Қори Раҳматуллоҳ (Қори Зариф) ҳамда Нуриддин қори Жабборов ҳақидаги манбавий маълумотлар XX асрнинг мураккаб шўролар даврида, ижтимоий ва жисмоний чекловларга қарамай, Бухоро ҳудудида анъанавий таълим ва маънавий мероснинг узвийлигини сақлаб қолган кўзи ожиз уламоларнинг тарихий феноменини очиб беради.

Ушбу тарихий-биографик маълумотларни инклюзив таълим, социология ва манбашунослик мезонлари асосида илмий жиҳатдан қуйидаги асосий концептуал йўналишларга бўлиб таҳлил қилиш мумкин:

1. Инклюзив таълимнинг анаънавий моделга мослашуви ва институционал тизим.

Шўролар даврида расмий таълим муассасаларидан четлаштирилган ёки чекланган кўзи ожиз шахслар учун **ноформал ва ноанъанавий таълим тизими** ягона инклюзив муҳит вазифасини ўтаган:

- **Индивидуаллаштирилган таълим траекторияси:** Нуриддин қорининг 16 ёшида Хўжа Абдураҳмон зиёратгоҳида ўтириб Қуръонни ёд олиши ёки Қори Раҳматуллоҳнинг Ғалақабандон масжид мактаби ва Мир Араб мадрасасидаги таҳсили инклюзив таълимдаги **"маконга мувофиқлашиш"** (*spatial adaptation*) феноменини кўрсатади. Инфратузилма мақсадли яратилмаган бўлса-да, маҳаллий зиёратгоҳлар ва масжидлар инклюзив таълим майдонига айланган.
- **Имло ва ўзаро назорат (Mentorship and peer-review):** Қори Нуриддиннинг Қори Раҳматуллоҳни мунтазам имтиҳон қилиб, Қуръон тиловатини эшитиб текшириб туриши инклюзив таълимнинг муҳим таркибий қисми бўлган **"Tutor-Student" (Устоз-Шогирд ва тенгдошлар мониторинги)** тизими ишлаб турганини исботлайди. Бунда ахборот қабул қилиш тўлиқ **акустик-вербал (оғзаки)** каналга кўчирилган.

2. Ассистив ёрдам ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш тармоғи (*Social Support Network*).

Инклюзив муҳитнинг барқарорлиги бевосита шахс атрофидаги ижтимоий капитал ва ассистив (ёрдамчи) тармоққа боғлиқ. Тақдим этилган матнда бу тизим мукаммал акс этган:

- **Оилавий ассистентлик:** Қори Раҳматуллоҳнинг кўзлари ожиз бўлиб қолгач, опасининг уни етаклаб юриши ва кейинчалик ягона ётоқхонада бирга яшаши **оила ичидаги табиий инклюзия** ва ассистив кўмакнинг юқори даражасини кўрсатади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Социо-эмоционал ва жисмоний ҳамроҳлик (Қодир бобо феномени):** Қори Раҳматуллоҳнинг *“Мени Қодир бобо олиб бориб келса, кўнглим тўқ”* деган сўзлари ва Қодир бобонинг у кишининг сўнгги нафасигача (сув томизиб, Ёсин ўқиб туриши) ёнида бўлиши — инклюзив жамиятда **эмпатия ва ижтимоий масъулиятнинг** юқори босқичидир. Бу шунчаки жисмоний ёрдам эмас, балки руҳий-психологик хавфсизлик зонасини яратиш ҳисобланади.

3. Меҳнат интеграцияси ва ижтимоий реабилитация.

Матндаги энг диққатга сазовор тарихий-социологик деталь — Қори Раҳматуллоҳнинг **кўзи ожизлар корхонасида бригадир** бўлиб ишлаганидир. Бу ҳолат инклюзиянинг икки томонлама интеграциясини кўрсатади:

1. **Давлат даражасидаги ижтимоий адаптация:** Шўролар тизимидаги Кўзи ожизлар жамияти (ВОС) орқали улар бандлик билан таъминланган.
2. **Лидерлик ва ижтимоий мақом:** Кўзи ожиз олимнинг шунчаки оддий ишчи эмас, балки **бригадир** бўлиб ишлаши, унинг жамиятда, ҳатто ишлаб чиқариш муҳитида ҳам бошқарув ва ташкилотчилик салоҳиятига (лидерликка) эга бўлганини ва бу орқали ўз ижтимоий мақомини сақлаб қолганини исботлайди.

4. Интеллектуал репродукция ва жамиятга таъсири.

Инклюзив таълимнинг энг олий мақсади — имконияти чекланган шахсни нафақат жамиятга мослаштириш, балки уни **билим ва қадрият ишлаб чиқарувчи субъектга** айлантиришдир.

• **Абстракт фанлар ва амалий соҳалар интеграцияси:** Қори Раҳматуллоҳнинг шогирдлари ва сафдошлари таркибига эътибор берилса:

- *Қодир бобо (ҳалвопаз)* — ҳунарманд алоқаси;
- *Маҳмуджон Акрамов (15-мактаб директори)* ва *қори Ҳомид (педагог)* — таълим тизимига таъсири;
- *Икромжон Самадов (муҳандис-технолог)* — интелигенция ва реставрация соҳаси вакиллари.

• Бу таркиб Қори Зарифнинг маданий ва маърифий таъсир доираси фақат тор диний доира билан чекланиб қолмай, **шаҳар интеллигенцияси, маориф ходимлари ва ҳунармандлар қатламини** ҳам қамраб олганини кўрсатади. У ўз атрофида ўзига хос интерактив маърифий муҳит (салон) шакллантира олган.

“Зулматдаги зиёкорлар” китобидаги ушбу парчалар **Бухоро локал тарихи ва педагогикаси учун фундаментал манба** бўлиб хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Биографик тадқиқотлар учун: Қори Раҳматуллоҳ (Қори Зариф) ва Нуриддин қори ҳаёти — шўролар давридаги тоталитар ва атеистик мафкура шароитида жисмоний имконияти чекланган шахсларнинг миллий-маънавий қадриятларни, оғзаки манбашунослик анъаналарини қандай сақлаб қолганининг ёрқин намунасидир.

2. Инклюзив педагогика учун: Бу тарихий тажриба замонавий инклюзив таълим фақат моддий-техник база (Брайль алифбоси, махсус технологиялар) га эмас, балки энг аввало кучли ижтимоий қўллаб-қувватлаш, маънавий муҳит ва инсоний капиталга таяниши кераклигини илмий жиҳатдан асослаб беради.

ЭРКАҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Ўзбекистон мусиқа ва қўшиқчилик санъатида ҳам кўриш қобилияти чекланганига қарамай, юксак истеъдоди, мукаммал эшитиш (абсолют слух) қобилияти ва иродаси билан халқ меҳрини қозонган, миллий санъатимиз ривожига салмоқли ҳисса қўшган бир қатор созанда ва хонандалар мавжуд. Булардан бири Эркақори Каримовдир (1877-1954).

“Ўзбекистоннинг машҳур ҳофизларидан бири Эркақори Каримов халқ ашулалари, айниқса, катта ашула жанри ижрочиси сифатида танилган эди.

Эркақори Қўқон яқинидаги Тумор қишлоғида деҳқон оиласида туғилган. Унинг отаси Карим ака деҳқон бўлса ҳам рақс, ашула, аскияни яхши кўрган,нинг уйида атроф қишлоқлардаги ашулачи, созанда, аскиячилар йиғилиб турарди. Ҳофизнинг онаси Фазилат Йўлдошева хотин-қизларнинг йиғинларида ашула, қўшиқ ва яллалар айтишни яхши кўрарди. Эркақори икки яшарлигида чечак касалидан кейин икки кўзи ожиз бўлиб қолади. Ўн ёшга тўлгунга қадар ота-онасининг тарбиясида бўлади. Шу даврда у отаси билан қишлоқ тўйлари, томошалар ва сайилларда бўлиб, куй, қўшиқ, аскиялар тинглайди, ёқимли овози билан уларга тақлид қилиб, айрим қўшиқларни ўзи ҳам ижро эта бошлайди.

Отаси Карим ака ўғлининг ашулачиликдаги қобилиятини сезиб, Қўқонга, акаси Имомхўжанинг ҳузурига олиб боради. Имомхўжа ўз даврининг саводхон кишиларидан эди. У шеъриятни яхши тушунар, ўзи ҳам шеър машқ қилиб, шоирлар гурунгида бўлиб турарди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Имомхўжа жиянини яхши қабул қилиб, мадрасадаги ўзига қарашли ҳужралардан бирига жойлаштиради ва таълим бера бошлайди. Эркақори мана шу даврдан бошлаб Қўқон мадрасасида бир неча йил давомида қориликка ўқийди. Унинг баланд ва ёқимли овози бу ишга жуда мос тушади. Ўтмишда жарангдор овозли, қироат билан ўқийдиган қорилар яхши ҳурматланарди. Эркақорининг бундай баланд ва ширали овози туфайли кун сайин мухлислари кўпайиб, хилма-хил давраларга тез-тез чақирилиб тураган бўлиб қолади. Энди Эркақори Қўқоннинг ўша даврдаги машҳур ашулачилари ва аскиячиларининг бой репертуарларини ўрганади. У Навоий, Амирий, Муқимий, Фурқат, Завқий каби шоирларнинг ғазаллари билан айтиладиган ашулаларни ижро этиш билан бирга, ўзи ҳам шеърлар ёзишга қизиқади. Замондошларининг айтишига қараганда, Эркақори ўз шеърларини Муқимийга ҳам ўқиб берган, ундан қимматли маслаҳатлар олган.

Эркақори ашулачилик санъати билан бир қаторда, аскиячиликда ҳам шуҳрат қозонади. Ўзининг яқин дўсти Муҳаммад Юнус билан аския айтганида бутун Фарғона водийсида ном қозонган аскиячиларга ҳам маъқул тушарди. Аския айтишда Эркақори билан баҳслашадигани кам бўларди. Эркақорининг санъати ёш шоирларга илҳом, ҳавас бағишлар, уларни тингловчилар орасида шуҳрат қозонишига ёрдам берарди. Фироқий, Ҳастадил, Чустий сингари ўнлаб ёш шоирлар Эркақори ашулаларидан илҳомланиб “ашулабоп” шеърлар ёзардилар.

Эркақорини яхши билган кишиларнинг айтишларига қараганда, у ашула текстини танлашга катта эътибор берар, бирор шеърни ашулага солиб айтишдан аввал ҳар бир сўзининг маъносига куй характерига мос тушиш-тушмаслигига эътибор қиларди. Тожизоданинг айтишича, Эркақорининг овози у қадар баланд ва кучли бўлмаса ҳам, ашулаларнинг ҳар бир жумласини аниқ, ёқимли ижро этган ва шинавандаларга манзур қилган. Ўша йилларнинг шоирлари, созандалари ва ҳофизларидан Эргаш Ҳайдаров, Шерқўзи Бойқўзиев, Меҳмон тўра Тўйчиев сингарилар унга шогирд тушгандилар.

Эркақори атоқли ҳофиз бўлиш билан бир қаторда, халқ ашулаларининг билимдони сифатида ҳам машҳур эди. 30-йилларда профессор В. А. Успенский Эркақоридан бир неча катта ашулаларни нотага ёзиб олади, орадан кўп ўтмасдан Эркақорининг айтган ашулалари грампластинкаларга ҳам ёзилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Эркақори 1937 йилда Ўзбекистон санъат арбоблари қаторида Москвада бўлиб ўтган Ўзбек санъатининг ўн кунлигида қатнашади. “Колхоз тўйи” инсценировкасида ўзининг ашулалари ва аскиялари билан иштирок этади. Унинг ижрочилик санъати Москва томошабинларида яхши таассурот қолдиради. Мана шу йили Эркақорига Ўзбекистон халқ ҳофизи унвони ва Ҳурмат белгиси ордени берилади.

Эркақори уруши йилларида ёшлар олдида ашулалар айтади, ўткир аскиялари билан уларнинг руҳини кўтаради, кучларига куч, ғайратларига ғайрат қўшади. Халқ ҳофизининг жангга кетаётган йигитларни душман устидан ғалаба қозонишга, мардликка, жасоратга, она-Ватан ҳимоясига чорлайдиган қўшиқлар билан мурожаат қилганини тез-тез эшитиш мумкин эди.

Эркақори ҳаётининг сўнгги йилларигача ашула айтиб яшади, у 1954 йили вафот этди”.[70]

Машҳур халқ ҳофизи Эркақори Каримовнинг ҳаёт ва ижод йўли — XX аср бошларидаги Марказий Осиё жамияти шароитида **инклюзив таълим, адаптив педагогика, ижтимоий адаптация ва реинтеграция** механизмининг ноёб ва мукаммал тарихий моделидир.

Қуйида ушбу матн асосида Эркақори Каримов феномени инклюзив таълим, дефектология ва ижтимоий педагогика концепциялари доирасида илмий таҳлил қиламиз:

1. Оилавий муҳит ва эрта инклюзия.

Махсус дефектология ва инклюзив педагогикада имконияти чекланган боланинг ривожланишида оилавий муҳит **бирламчи компенсатор омил** ҳисобланади.

Ижтимоий-маданий капитал: Эркақори 2 ёшида чечак касаллиги туфайли кўриш қобилиятини тўлиқ йўқотган бўлса-да, оиладаги бой маънавий муҳит (отасининг санъатсеварлиги, онасининг яллачилиги) унга илк эстетик тарбия ва эшитиш хотирасини ривожлантириш имконини берди.

Сенсор компенсация ва сенситив давр: Болаликдаги 10 ёшгача бўлган даврда отаси уни тўй-сайилларга, жамоатчилик давраларига фаол жалб этган. Бу жараён замонавий инклюзия тилида **«сенсор компенсация»** (кўриш қобилияти ўрнини ўткир эшитиш ва овозли тақлид орқали тўлдириш) ҳамда «эрта

[70] Ўзбекистон халқ созандалари. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – Б.24-25.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ижтимоийлашув»дир. Бола изоляцияда қолмади, аксинча, жамият ичида фаол мулоқотда бўлди.

2. Формал ва ноформал инклюзив таълим модели (Мадраса таълими ва Шогирдлик).

Эркақори феноменида энг муҳим илмий жиҳат — унинг диний ва дунёвий таълимга тўлиқ интеграция қилинганлигидир.

Мадрасадаги инклюзия: Амакиси Имомхўжа томонидан Қўқон мадрасаси ҳужрасига жойлаштирилиши ва қориликка ўқитилиши — XX аср бошидаги анъанавий таълим муассасаларида кўзи ожиз шахслар учун **муқобил таълим траекторияси** мавжуд бўлганини кўрсатади. Логос ва аудио-вербал хотирага асосланган қорилик таълими кўзи ожиз шахс учун энг самарали билим олиш усули бўлган.

Адаптив педагогик усуллар: Қўқоннинг машҳур шоир ва санъаткорлари (Муқимий ва бошқалар) билан бевосита мулоқот, шеърият ва мусиқани эшитиш орқали ўзлаштириш — ноформал инклюзив педагогиканинг юксак намунасидир. Эркақори фақат истеъмолчи (тингловчи) эмас, балки ижодкор (муаллиф ва ижрочи) сифатида шаклланди.

3. Синергетик ва функционал профессионализм (Катта ашула ва Аския).

Инклюзив таълимнинг муҳим мақсадларидан бири — шахсни мустақил касбий ва ижтимоий мақомга эга қилишдир.

Тил ва овознинг компенсаторлик роли: Мусиқашунос Тожизода таъкидлаганидек, Эркақорининг овози ўта баланд ва кучли бўлмаса-да, у матннинг ҳар бир жумласини ва сўз маъносини ниҳоятда аниқ, дикция ва куй характерига мослаб ижро этган. Бу кўзи ожиз ижрочиларда сўз ва овозга бўлган юқори ўта сезгирликни (вербал гиперкомпенсация) англатади.

Аскиячилик — когнитив ва интерактив эрудиция: Аския санъати сониялар ичида ҳозиржавоблик, теран фикрлаш ва сўз ўйинини талаб қилади. Кўриш имконияти чекланган шахснинг аскияда бутун Фарғона водийсининг етакчи санъаткорлари билан тенгма-тенг баҳслаша олиши — унинг когнитив-интеллектуал салоҳияти ниҳоятда юқори бўлганидан далолат беради.

4. Ижтимоий реинтеграция, эътироф ва устозлик (Шогирдлик мактаби).

Инклюзия фақат имконияти чекланган шахсни жамиятга қабул қилиш эмас, балки уни жамиятнинг етакчи ва таъсир ўтказувчи аъзосига айлантиришдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Устозлик мақоми (Тенгдошларни ўқитиш / Peer-teaching): Эркақорининг атрофига Эргаш Ҳайдаров, Шерқўзи Бойқўзиев каби соғлом ва маҳоратли шоир ҳамда ҳофизларнинг шогирд тушиши, шунингдек, Фироқий, Ҳастадил, Чустий каби ёш шоирларга илҳом манбаи бўлиши — унинг ижтимоий иерархияда юқори субектлик ва устозлик мақомига эришганини кўрсатади.

Давлат ва халқаро даражадаги интеграция:

1.Илмий академик эътироф: Профессор В. А. Успенский томонидан унинг ижролари нотага олиниши ва грампластинкага ёзилиши — унинг санъати фольклор ва мусиқашунослик фанида академик манба сифатида тан олинганини англатади.

2. **Ижтимоий ва давлат унвонлари:** 1937 йилда Москвадаги “Ўзбек санъати ўн кунлиги”да қатнашиб, “Ўзбекистон халқ ҳофизи” унвони ва “Ҳурмат белгиси” ордени билан тақдирланиши — жамият ва давлат томонидан инклюзив ижтимоий эътирофнинг энг юқори чўққисидир.

5. Эмоционал ва психотерапевтик таъсир (Уруш йилларидаги фаолият).

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Эркақорининг фронтга кетаётган ёшлар олдидаги чиқишлари ва аскиялари орқали уларнинг руҳини кўтариши — **мусиқий терапия (music therapy)** ва **ижтимоий-психологлик рол**ини яққол намоён этади. Жисмоний имконияти чекланган шахс жамиятнинг энг оғир, суронли дамларида руҳий суянчиқ ва мотиватор вазифасини бажарган.

Эркақори Каримов феномени шуни исботлайдики, инклюзив таълим ва ижтимоий фаоллик тўғри ташкил этилганда, жисмоний чекланиш (кўриш қобилиятининг йўқлиги) инсоннинг шахсий ва касбий баркамоллигига тўсиқ бўла олмайди.

Эркақори моделида:

- оилавий суппорт;
- ижтимоий ва мадраса инклюзияси;
- компенсатор иқтидорни (овоз, эшитиш, хотира) юксак санъатга айлантириш;
- замондошларга устозлик ва академик/давлат эътирофи

босқичлари мукаммал амалга ошган. Ушбу тарихий тажриба замонавий инклюзив педагогика ва махсус таълим тизими учун ноёб амалий-назарий намуна бўлиб хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

РАСУЛҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Расулқори ҳофиз Мамадалиев (1928. Ўш вилояти, Сузоқ қишлоғи — 1976, Бувайда тумани) — хонанда,созанда (танбур, дутор, скрипка) ва аскиячи. Жарангдор, тиниқ ва жозибали овоз соҳиби. Эҳтиросли ва шиддатли ижро услубини яратган.

Расулқори ҳофизнинг ота алоқалари асли Фарғонанинг Боғдод туманидан бўлиб, оила тақдир тақозоси билан Ўш томонларга бориб қолганида дунёга келган. Отаси Қўлдошали ака ва онаси Бумайрам опа меҳнаткаш инсонлар бўлишган.Расулқори ҳофиз **туғма кўр (аъмо)** бўлиб дунёга келган. Ёшлигидаёқ онасидан ва отасидан эрта ажралиб, бувисининг қарамоғида қолган. Кейинчалик Марғилонга олиб келинган ва шу ерда санъатга меҳр қўйган.

Расулқори мусиқадан илк сабоқларини Камолиддин Ҳамроқулов (кейиначлик ҳамнафаси), Уста Қурбонлардан олган. Кўзи туғма ожиз Расул қори ноёб истеъдод ва кучли хотира эгаси бўлиб, кўпгина ашула ва чолғу йўлларини граммпластинка ёзувлари орқали ўзлаштирган.Кейинчалик Ж. Султонов, М. Узоқов каби устоз санъаткорларнинг ижрочилик анъаналарини ўрганган. Репертуаридан мақом ва мумтоз ашула йўллари (“Баёт I—V”, “Дугоҳ Хусайн I—VII”, “Сегоҳ”, “Бебоқча”, “Бозургоний”, “Галдир” ва б.), замонавий бастакорлар асарлари (“Оқибат”, “Топмадим”, О. Хотамов; “Куйгай”, “Жудо”, Ю.Ражабий; “Салламно”, Н.Ҳасанов; “18 ёшингдадур, М.Мирзаев; “Дилраболардан бири”, Ж.Султонов), катта ашулалар (“Айладинг кетдинг”, “Оҳ ким”, “Изларман”каби), халқ ялла ва ашулалари (“Эй дўст”, “Ҳай-ҳай”, “Оромижон”) ўрин олган. Ижрода сўз талафузининг аниқ ва бурролиги, соз ва овоз мутаносиблигига эришган. Чолғу ва ашула йўлларини, марсиялар басталаган (“Ғазалхонлик”, “Меҳмонсан”, “Дорман” ва б.).

Расулқори ҳофиз Мамадалиев ўзбек мусиқа тарихида кўриш имконияти чекланган бўлишига қарамай, беқиёс ирода ва иқтидори билан маданиятимизнинг энг юқори чўққиларига кўтарилган инклюзив сиймолардан бири ҳисобланади. Унинг ижросидаги таъсирчанлик, юракдан жўшиб куйлаш маҳорати ва Шарқ мумтоз шеърияти (Фузулий, Навоий, Муқимий, Чустий ва б.) мазмунини тингловчига етказа олиш салоҳияти авлодлар учун катта мактаб бўлиб қолмоқда.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳофиз умрининг охиригача Фарғона водийсида яшаб, мардона ижод қилган ва Бувайда туманида вафот этган. Унинг фарзандлари ва шогирдлари ҳофиз асос солган ижрочилик мактабини давом эттириб келмоқдалар.

Ушбу тақдим этилган бой тарихий ва санъатшунослик материали ўзбек мумтоз мусиқа санъатининг ёрқин намояндаси **Расулқори ҳофиз Мамадалиев**нинг ҳаёти ва ижодини **инклюзив таълим, тифлопедагогика, адаптив санъат ва инклюзив социология** нуқтаи назаридан чуқур ва тизимли илмий анализ қилиш учун жуда муҳим кейс ҳисобланади.

Матнни инклюзив таълим тамойиллари ва назариялари асосида қуйидаги **илмий-педагогик, когнитив ва психологик йўналишлар** бўйича таҳлил қилиш мумкин:

1. Компенсаторлик ва аудио-когнитив тизимлаштириш феномени (Л.С. Выготский ва А.Р. Лурия назарияси).

- **Илмий асоси:** Сезги аъзоларидан бирининг туғма ёки барвақт йўқотилиши (туғма кўрлик/аъмолик) инсон марказий нерв тизимида бошқа анализаторларнинг — айнан **эшитиш (слуховой), тактил ва эҳтиросли-аудио хотиранинг** муқобил ва юқори даражада ривожланишига олиб келади.
- **Анализ:** Расулқори ҳофизнинг туғма ожиз бўлишига қарамай, нодир истеъдод ва кучли аудитив хотира эвазига мураккаб мақом йўллари (“Баёт I—V”, “Дугоҳ Ҳусайн I—VII”), катта ашулалар ва чолғу куйларини **грампластинка ёзувларини тинглаш орқали мустақил ўзлаштиргани** — бу аудио-когнитив компенсациянинг олий намунасидир. У кўриш имконисиз мураккаб мусиқий форма ва аруз вазнидаги шеъриятни эшитиш хотираси орқали тизимлаштира олган.

2. Мусиқавий Адаптация ва Майда/Йирик Моторика Координацияси.

- **Илмий асоси:** Мусиқа чолғуларида ўйнаш (танбур, дутор, скрипка) ва бир вақтнинг ўзида хонандалик қилиш сенсор интеграция ва нозик бармоқ моторикаси (fine motor skills) ҳамда овоз аппаратининг мукаммал синхронлигини талаб этади.
- **Анализ:** Расулқори ҳофиз бир нечта мураккаб чолғу асбобларида (айниқса, пардалари ва ижро техникаси фарқ қилувчи танбур, дутор ва ғарб сози бўлган скрипкада) юқори маҳорат билан чала олган. Бу кўриш аъзоси иштирокисиз ҳам фазода бармоқ ва ҳаракат сенсорикасини (проприоцепция) мукаммал шакллантириш мумкинлигини кўрсатади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. "Инклюзив Муҳит ва Педагогик Мураббийлик" (Inclusive Mentorship).

- **Илмий асоси:** Инклюзив таълим фақат расмий мактабларда эмас, балки "**устоз-шогирд" анъанавий муҳитида** ҳам амалга ошади. Имконияти чекланган шахсга жамият ва устозлар томонидан тенг имконият берилиши ундаги потенциални юзага чиқаради.
- **Анализ:** Расулқори ҳофизнинг Камолиддин Ҳамроқулов, Уста Қурбон, кейинчалик Жўрахон Султонов, Маъмуржон Узоқов ва академик Юнус Ражабий сингари устозлар томонидан тўлиқ қабул қилиниши ва қўллаб-қувватланиши (social inclusion) унинг профессионал санъаткор бўлиб шаклланишида ҳал қилувчи роль ўйнаган. Устозлар уни "имконияти чекланган шахс" эмас, балки "**тенг ва иқтидорли ҳамнафас"** сифатида қабул қилишган.

4. Резилиентлик ва Оилавий-Ижтимоий Депривацияни Енгиб Ўтиш (Psychological Resilience)

- **Илмий асоси:** Эрта ота-онасиз қолиш (сироблик) ва жисмоний чекловнинг (туғма кўрлик) бирга келиши психологияда «мураккаб ижтимоий депривация» дейилади. Ушбу ҳолатда шахсда психологик бардошлик (resilience) ва ички мотивациянинг шаклланиши ҳаёт-мамот масаласига айланади.
- **Анализ:** Ота-онадан эрта ажралиб, бувисининг қарамоғида қолган Расулқори ҳофиз тушкунлик ва изоляцияга тушмасдан, санъатни ўзи учун ҳаёт манбаи ва ўз-ўзини намоён қилиш (self-actualization) воситасига айлантирган. У нафақат ижрочи, балки ўз композицияларига эга бўлган бастакор, марсиялар муаллифи ва аскиячи (юмор ва тезкор тафаккур соҳиби) даражасига кўтарилган.

5. "Инклюзив Сиймо ва Ижтимоий Роль-Модель" (Inclusive Role Model)

- **Илмий асоси:** Жамиятда имконияти чекланган шахсларнинг юқори даражадаги муваффақиятлари инклюзив маданият ва инклюзив қадриятларни шакллантиришга хизмат қилади.
- **Анализ:** Расулқори ҳофиз Мамадалиев кейси ўзбек санъати ва маданиятида имконияти чекланган инсон ҳам миллий меросни асровчи, бойитувчи ва кейинги авлодларга узатувчи (мударрис ва устоз) бўла олишини исботлади. Унинг шогирдлари ва фарзандлари бу мактабни давом эттиргани инклюзиянинг бардавомлигини (sustainability) кўрсатади.

Инклюзив таълим ва педагогика учун амалий хулосалар:

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. **Аудио-визуал ва тактил таълим воситаларини ривожлантириш:** Расулқори ҳофизнинг грампластинка орқали ўргангани бугунги инклюзив таълимда **аудиокитоблар, аудио-ассистив технологиялар ва подкастлар** кўриш имконияти чекланган ўқувчилар учун қанчалик самарали эканини асослайди.

2. **Иқтидорни эрта аниқлаш ва йўналтириш:** Тўсиқларга қарамай, боланинг кучли томонларини (эшитиш, мусиқийлик) эрта аниқлаб, тўғри йўналтириш лозим.

3. **Педагогика дарсликларига тарихий-инклюзив кейсларни киритиш:** Расулқори ҳофиз, Қори Қундузий каби тарихий сиймоларнинг ҳаёт йўлини бўлажак педагог ва дефектологлар учун миллий инклюзив тажриба ва мотивацион кейс сифатида ўқитиш мақсадга мувофиқ.

ИГНА БИЛАН КИТОБ ЁЗГАН АДИБ

Вали Ғафуров (1922–1994) — таниқли ўзбек жангчи-ёзувчиси, Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиси ва жамоат арбоби. У урушда оғир жароҳатланиб кўзи ва оёғидан айрилса-да, ўта кучли матонат билан “Вафодор” романини махсус усулда — игна ёрдамида ёзиб қолдирган адиб сифатида машҳурдир.

Жангчи-ёзувчи Вали Ғафуров 1922 йилда Тошкентда туғилган. Тошкент давлат университетида таҳсил олган. Самарқанд вилоят мактабларида ўқитувчилик қилган.

Вали Ғофуров 19 ёшга тўлар-тўлмас фашизмга қарши жанговар сафарбарликка отланган. Сталинград остоналарида ва фронтда мардлик ва қаҳрамонлик намуналарини кўрсатган. Навбатдаги махфий топшириқ (разведка) пайтида душман снарядидан оғир яраланиб, бир оёғидан айрилган ва икки кўзи асло кўрмайдиган ногирон бўлиб қолган.

Кўриш қобилиятини йўқотиш ҳар қандай одамни синдириши мумкин эди, аммо Вали Ғафуров тақдир зарбаларига таслим бўлмади. У ғайриоддий қатъият билан Брайл алифбоси (бўртма-нуқтали тизим) ҳамда махсус игна ёрдамида ёзиш ва ўқиш усулини мукаммал ўзлаштирди. Шундан сўнг ўқитувчилик фаолиятини давом эттирди ва кўзи ожизлар жамиятида раҳбарлик вазифаларида ишлади.

У урушда бошидан кечирганлари, ўзининг ва сафдошларининг тақдири асосида қалам тебратиб, ўзбек адабиётида ўзига хос из қолдирди:

www.ziyouz.com kutubxonasi

• “Вафодор” романи: Адибнинг бош асари бўлиб, икки китобдан иборат (1-китоби 1960 йилларнинг бошида, 2-китоби 1973 йилда нашр этилган). Асарнинг бош қаҳрамони Рустам Шокиров тимсолида муаллиф ўзининг ҳаётий йўлини, шахсий фожиаси ва матонатини акс эттирган. Роман рус ва бошқа тилларга ҳам таржима қилинган. Муаллиф уни асосан игна ёрдамида ёзгани учун рус тилидаги нашрлари баъзан “*Роман, написанний иглой”* (“Игнада ёзилган роман”) номи билан ҳам машҳур бўлган.

Вали Ғафуровнинг **"Вафодор"** романи нафақат севги ва садоқат ҳақида, балки жисмоний ногиронлиги бўлган инсонларнинг жамиятга мослашуви ва уларнинг таълим ҳамда меҳнат орқали ўз ўринларини топишини кўрсатувчи муҳим асардир. Ушбу асарни замонавий **инклюзив таълим** тамойиллари нуқтаи назаридан қуйидагича таҳлил қилиш мумкин:

Романнинг бош қаҳрамони Рустам Шокиров урушда кўзидан ажралгач, дастлаб чуқур руҳий тушкунликка тушади. У ўзини жамият учун кераксиз, "ташландиқ ип" каби ҳис қилади ва ҳатто ҳаётдан умидини узиб, ўз жонига қасд қилиш даражасига боради. Бу ҳолат ногиронлиги бор шахсларнинг таълим ва ижтимоий ҳаётга киришишидан олдинги энг катта тўсиқ — ички қўрқув ва ўзига бўлган ишончнинг йўқолишини ифодалайди.

Инклюзив таълимнинг муҳим таркибий қисми — бу ногиронлиги бўлган шахслар учун мос келувчи таълим воситаларидан фойдаланишдир. Рустам учун бундай восита **Брайль алифбоси** бўлди.

• **Муаллимнинг кўмаги:** Кўрлар жамиятидан бириктирилган ўқитувчи Шомурод Қўчқоров Рустамга уйида дарс беради.

• **Мустақил таълим:** Рустам бармоқлари билан нуқталарни пайпаслаб ўқишни ва махсус асбоб ёрдамида ёзишни ўрганади.

• **Ижодий фаолият:** У нафақат ўқишни ўрганади, балки Брайль тизимида ўз китобини ёзишга киришади. Бу таълимнинг инсон ижодий салоҳиятини очиб беришдаги кучини кўрсатади.

Инклюзив таълимнинг мақсади инсонни нафақат билимли қилиш, балки уни жамиятнинг фаол аъзосига айлантиришдир. Рустамнинг Кўрлар жамияти вакили **Зоя Кузьминична** билан учрашуви унинг ҳаётида бурилиш ясайди.

• **Коллектив меҳнат:** Рустам пояндоз тўқиш цехида иш бошлайди ва у ерда Саша ҳамда Ҳасанов каби дўстларининг кўмагида янги касбни эгаллайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Ўзаро ёрдам:** Дўстлари унга станокда ишлаш усулларини ўргатишади, бу эса инклюзив муҳитда жамоавий қўллаб-қувватлашнинг аҳамиятини очиб беради.

Романнинг якунида Рустам Шокировнинг **Педагогика институтининг кечки бўлимига** ўқишга кириши унинг тўлақонли ижтимоий ва касбий ҳаётга қайтганини англатади. Бу инклюзив таълимнинг энг олий босқичи — ногиронлиги бор шахснинг ўз севган касби бўйича олий маълумот олиши ва жамиятга хизмат қилишда давом этишидир. Урушдан олдин муаллим бўлган Рустам, кўзи ожиз бўлишига қарамай, таълим орқали яна ўз касбига қайтади.

Асарда Рустамнинг рафиқаси Муҳаббат ва дўсти Фозилнинг роли катта. Муҳаббат унинг "кўзига кўз, қўлтиғига таёқ" бўлишга ваъда беради ва уни доимо ўқишга, изланишга ундайди. Фозил эса Рустамни Одессага, профессор Филатов ҳузурига олиб бориб, унинг даволанишига ва руҳий тикланишига ёрдам беради.

"Вафодор" романи инклюзив таълимнинг нафақат техник жиҳатларини (алифбо ўрганиш, касб эгаллаш), балки энг муҳим жиҳати — **инсон қадри ва унинг чексиз имкониятларига бўлган ишончни** тараннум этади. Рустамнинг тақдири орқали муаллиф жисмоний нуқсон таълим олиш ва бахтли яшаш учун тўсиқ бўлолмаслигини кўрсатиб берган.

Вали Ғафуров “Вафодор” романидан сўнг “Сўнгги пушаймон”, “Ботирга ўлим йўқ” каби қиссалар, “Шохлардаги мезонлар” каби мемуар характеридаги полотнолар ва кўплаб ҳикоялар яратди. Улар орасида “Сўнгги пушаймон” қиссаси алоҳида ажралиб туради. Унда ёшларнинг маънавий-ахлоқий баркамоллашувига тўсиқ бўлаётган айрим эскича урф-одатлар, нуқсонларни бартараф этиш йўллари изланди.

Вали Ғафуров умрининг охиригача ижод ва меҳнат билан яшади. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими Вали Ғафуров 1995 йилнинг 5 августида Тошкент шаҳрида вафот этган[71].

Унинг ҳаёт йўли ва ижоди инсон иродаси қанчалик қудратли бўлиши мумкинлигининг ёрқин тимсоли сифатида ёш авлод учун доимо ибрат қилиб кўрсатилади.

Вали Ғафуровнинг (хусусан, унинг машҳур “Вафодор” романий-трилогияси ва хотираларидан) энг таъсирли фикрлари:

- **Матонат ва ҳаёт кураши ҳақида:**

[71] ҳттпс://зиёуз.уз/озбек-зиёлилари/вали-гафуров-1922-1995/

www.ziyouz.com kutubxonasi

Одамзоднинг иродаси пўлатдан ҳам мустаҳкамроқ. Тан жароҳат олиши, оёқ-қолдан ажралиши мумкин, аммо руҳиннг бутун бўлса, ҳаёт учун курашда ҳеч қачон енгилмайсан.

- **Вафо ва садоқат ҳақида:**

Севги ва вафодорлик фақат тинч кунларнинг зеб-зийнати эмас. Ҳақиқий садоқат инсоннинг бошига оғир кун тушганда, синовларда тобланади.

- **Жанг ва тинчлик қадри ҳақида:**

Уруш майдонида қон кечган инсон учун тинчликнинг ҳар бир сонияси, мусаффо осмоннинг ҳар бир парчаси чексиз бир бойликдир. Буни фақат йўқотиш машаққатини чеканлар тушунади.

- **Ижод ва ёзувчилик масъулияти ҳақида:**

Қалам — бу шунчаки ёзув қуроли эмас, у фронтдошларимнинг, майдонда қолган дўстларимнинг номидан гапирадиган виждон овозидир.

- **Умид ва келажак ҳақида:**

Инсонни яшашга ундаб турадиган энг буюк куч — бу эртанги кунга бўлган ишонч ва умиддир. Умидини йўқотган одам жангга кирмасдан туриб мағлуб бўлади.

Вали Ғафуров асарлари ва фикрлари орқали машаққатли синовларга қарамай ҳаётни севиш ва инсонийликни сақлаб қалиш ҳақида сабоқ беради.

Таниқли ўзбек жангчи-ёзувчиси Вали Ғафуровнинг ҳаёт йўли ва ижодий фаолияти замонавий инклюзив таълим ва инклюзив жамият концепцияларининг илмий-амалий асосларини очиб берувчи ўта ёрқин ва жонли мисолдир. Жисмоний ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятга интеграциялашуви, уларнинг салоҳиятини юзага чиқариш ҳамда махсус педагогиканинг аҳамияти ушбу адиб тақдирида яққол намоён бўлади.

1. Брайл тизими ва махсус педагогика: Имкониятлар чегарасини кенгайтириш.

Инклюзив таълимнинг муҳим тамойилларидан бири — ногиронлиги бор ўқувчиларнинг таълим олиш ҳуқуқини таъминлаш ҳамда уларга мослаштирилган махсус воситаларни тақдим этишдир.

- Брайл алифбоси ва тифлопедагогика: Вали Ғафуров оғир жароҳат олиб кўриш қобилиятини тўлиқ йўқотгач, таслим бўлмасдан Брайл алифбосини (бўртма-нуқтали тизим) ва махсус игна ёрдамида ёзиш ҳамда ўқиш усулини мукаммал ўзлаштирди. Бу ҳолат тифлопедагогиканинг (кўзи ожизлар таълими соҳасининг)

www.ziyouz.com kutubxonasi

инсон ҳаётини тубдан ўзгартиришдаги кучини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

• Ўқитувчилик фаолиятининг давомийлиги: Унинг кўриш қобилиятини йўқотганидан кейин ҳам жамиятда фаол меҳнат қилиши ва кўзи ожизлар жамиятида раҳбарлик вазифаларини бажариши инклюзив ёндашувнинг асоси бўлган “ногиронлиги бор шахснинг истеъдод ва салоҳияти” тушунчасини намоён этади.

2. Автобиографик ижод ва психологик реабилитация.

Инклюзив жамиятда шахсни фақатгина биологик нуқсони орқали эмас, балки унинг ижтимоий ва психологик имкониятлари орқали баҳолаш муҳим ҳисобланади.

• “Вафодор” романи ва ички матонат: Адибнинг бош асари бўлган «Вафодор» (рус тилида “*Роман, написанний иглой”*) романининг бош қаҳрамони Рустам Шокиров тимсолида муаллиф шахсий фожиаси, руҳий тушкунликни енгиш жараёни ва кучли иродани акс эттирган.

• Психологик адаптация: Урушдан кейинги оғир жароҳатлар ва ногиронлик билан яшашга мажбур бўлган инсонлар учун Вали Ғафуровнинг ижоди ўзига хос реабилитация воситаси ва психотерапевтик таъсир кўрсатувчи омил бўлди. Бу замонавий инклюзив таълимда о’қувчининг руҳий барқарорлигини таъминлаш ва уни жамиятга мослаштириш ғоялари билан тўлиқ ҳамоҳангдир.

3. Инклюзив жамият ва муҳит фаоллиги.

Инклюзив таълим концепцияси фақат таълим муассасалари билан чекланиб қолмай, балки бутун жамиятнинг инклюзив муҳитга айланишини тақозо этади.

• Тенг имкониятлар ва фаол фуқаролик: Вали Ғафуровнинг ҳаёти кўзи ожиз ёки жисмоний ногиронлиги бор инсонлар жамиятда нафақат истеъмолчи ёки ёрдамга муҳтож қатлам, балки фаол яратувчи, ёзувчи, педагог ва жамоат арбоби бўла олишини амалда исботлади.

• Ёш авлод учун ибрат мактаби: Унинг асарларидаги инсонпарварлик ғоялари, маънавий-ахлоқий муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари инклюзив таълимнинг тарбиявий мақсадларига — яъни ўқувчиларда бағрикенглик, ўзаро ҳурмат, мардлик ва бошқаларнинг ҳолатини тушуна олиш (эмпатия) туйғуларини шакллантиришга хизмат қилади.

Вали Ғафуровнинг ҳаёт ва ижод йўли — бу фақатгина бир инсоннинг шахсий жасорати эмас, балки инсон иродасининг чексизлиги ва инклюзив тамойилларнинг ҳаётий тасдиғидир. Унинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

игна ва Брайл алифбоси ёрдамида яратган асарлари ногиронлиги бор бўлса-да, мақсад ва шижоат устун келганда ҳеч қандай тўсиқ енгиб бўлмас эмаслигини илмий ва амалий жиҳатдан исботлаб беради.

КИЧИК ОЖИЗА ХАЛФА ФЕНОМЕНИ

Тарих давомида кўзи ожиз аёллар жамиятдаги жисмоний ва ижтимоий тўсиқларга қарамай, илм-фан, адабиёт, санъат ва таълим соҳаларида ўчмас из қолдирганлар. уларнинг фаолияти этнопедагогика, ноформал таълим ҳамда ижтимоий адаптациянинг ёрқин намунаси ҳисобланади. Шундай аёллардан бири Хоразмда яшаб ўтган. Бу ҳақда Оймонжон Сапоева шундай ёзади:

“Кичик Ожиза қори Онабиби Ҳайдарова 1904 йилда Хива шаҳрида Патрак элатида, ишчи оиласида дунёга келган. Унинг кўзлари туғма кўр бўлиб, ёшлигидан санъатга қизиқиб, шеърлар ёзиб, куй басталаган. У Онабиби Отажонова қори халфа ҳамда Шерозийга шогирдликка тушиб ўрганиб, халфа сифатида эл олдида танила бошлаган. Шунингдек, кичик Онабиби Ожиза халфа 1930-55 йиллар давомида кўзи ожизлар жамиятида У.П.М да чарх йигириб, без тўқиб, устоз- шогирдлик анъаналарини давом эттириб, Шарифа, Ўғилжон, Шўкуржон, Қуронбой, Саробиби сингари халфаларга соз чалишни ўргатиб, қўшиқ айтишни ўргатган.

Хиваликлар ўша пайтда тўй-томошаларини, яхши кунларини халфа кўшиқларисиз ўтказишмаган. Байрам тадбирларида, сайилларда, маҳаллаларда ўтказиладиган бешик тўйи, мучал тўйи, суннат тўйи ва қиз йиғинларида халфалар халққа сидқидилдан хизмат кўрсатиб, барчанинг олқиши ва таҳсинига сазовор бўлганлар.

Кичик Ожиза Онабиби халфа ҳунарманд оиласида туғилган савдогар Хўжа Кўрезовга турмушга чиқиб, у билан ўрта ҳол бўлиб ҳаёт кечирган. Уларнинг 3 нафар қизи ва 1 нафар ўғли бўлган. Саробиби, Ўғилша, Ёқутжон, Бобожон. Саробибилар бўлишган. Хўжа ота асосан бош кийим, чўгирма, аёллар ва эркаклар тахёси, чопон, елак, пахтали тўнларни тикиб, элак, оғоч, хон тахта, дераза ва эшиккошиларни тузатиб, уларни аравада эшакма-эшак сотиб, Хива шаҳри кўчаларида савдогарлик ва ҳунармандлик фаолияти билан эл-юртга танилган.

Кичик Ожиза Онабиби халфанинг 71 набираси бўлиб, уларнинг фарзандлари ҳозирга қадар яшаб, унинг номини эл-юртга танитиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

келмоқдалар. Бир сўз билан айтадиган бўлсак, Онабиби Ҳайдарова кичик қори созанданинг набира, чевара ва эваралари ҳозирги кунда жамиятимизнинг турли соҳаларида меҳнат қилиб келмоқдалар. Гарчи бугун кичик халфа орамизда бўлмасада, ўзининг халфачилик санъати билан халқимиз қалбидан жой олган. Биз онахоннинг номини тилга
олар эканмиз, унинг халқимиз учун кўрсатган буюк хизматларини ҳеч қачон унутмаймиз". [72]

Ушбу тарихий-биографик матн Хоразм халфачилик санъати ва ҳунармандчилик анъаналарининг намояндаси — **Кичик Ожиза халфа (Онабиби Ҳайдарова, 1904–1980-йиллар)** ҳаёти асосида **инклюзив таълим ва инклюзив жамият** концепциясини таҳлил қилиш учун жуда бой ва ноёб манба ҳисобланади.

XX асрнинг биринчи ярмидаги мураккаб ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шароитга қарамай, кўриш бўйича имконияти чекланган аёлнинг жамиятда муносиб ўрин топиши ва фаол ижтимоий-маданий ҳаёт кечириши замонавий инклюзив педагогика ва социология нуқтаи назаридан қуйидаги **4 та асосий йўналиш** бўйича илмий таҳлил қилинади:

1. Ноформал ва Устоз-шогирд тизимида инклюзив таълим.

Замонавий инклюзия фақат мактаб ёки университет билан чекланмайди; у муҳитга ва жамиятга мослашган таълим шаклларини ҳам ўз ичига олади.

- **Ижтимоий-маданий адаптация ва таълимга жалб қилиш:** Туғма кўзи ожиз бўлишига қарамай, Онабиби Ҳайдарованинг ёшлигидан санъатга бўлган қизиқиши чекланиб қолмаган. Ўша даврнинг етакчи санъаткорлари — **Онабиби Отажонова** ва **Шерозий**га шогирдликка тушиши, анъанавий *"Устоз-шогирд"* мактаби имконияти чекланган шахслар учун муқобил ва самарали инклюзив таълим муҳити вазифасини ўтаганини кўрсатади.
- **Билим ва кўникмаларнинг трансфери (Қайта узатилиши):** Матнда таъкидланганидек, Кичик Ожиза халфа ўзи таълим олибгина қолмай, кейинчалик **Шарифа, Ўғилжон, Шўкуржон, Қуронбой, Саробиби** каби шогирдларга соз чалиш ва қўшиқ айтишни ўргатган. Бу педагог сифатида "интеграциялашган таълим"ни амалга оширганини ва имконияти чекланган инсон ҳам билим олувчи, ҳам билим берувчи (субъект) бўла олишини исботлайди.

[72] Сапоева О. Кичик Ожиз Халифа.// "Тўмарис авлоди" газетаси. Хоразм. 2016. 30 июн. № 10 (192).

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Ижтимоий ва касбий инклюзия (Меҳнат орқали реабилитация).

Инклюзив жамиятнинг энг муҳим кўрсаткичи — бу имконияти чекланган шахсларнинг меҳнат бозорига ва жамоат ишларига интеграциялашувидир.

- **Ишлаб чиқариш ва маиший инклюзия:** 1930–1955 йилларда Кўзи ожизлар жамиятида (У.П.М.) чарх йигириш ва без тўқиш фаолияти билан шуғулланган — давлат ва жамият томонидан ташкил этилган **касбий реабилитация ва ижтимоий мослашув** жараёнининг тарихий намунасидир. Бу ерда меҳнат фақат даромад манбаи эмас, балки шахснинг ўз қадрини англаши (self-esteem) ва жамиятнинг тўлақонли аъзосига айланиши учун восита бўлган.
- **Иқтисодий ва оилавий барқарорлик:** Ҳунарманд ва савдогар Хўжа Кўрезов билан турмуш қуриб, 4 фарзандни тарбиялаб вояга етказиши ва оилавий фаровонликка эришиши, унинг ижтимоий ва маиший ҳаётда тўлиқ инклюзияга эришганини кўрсатади.

3. Маданий ва ижтимоий интеграция (Дестигматизация).

Инклюзиянинг энг юқори босқичи — бу жамиятда физиологик чекланганликка нисбатан бўлган ачиниш ёки ажратиш (стигматизация) туйғусини бартараф этишдир.

- **Жамият томонидан тан олиниши:** Халфачилик — Хоразм этномаданий муҳитида жуда юқори баҳоланадиган мақом. Кичик Ожиза халфанинг тўй-томошалар, бешик тўйи, мучал тўйи, суннат тўйи ва қиз йиғинларининг марказий симосига айланиши, унинг жамият томонидан **физиологик нуқсони бўйича эмас, балки истеъдоди ва ижтимоий мавқеи бўйича** баҳоланганини кўрсатади.
- **Ижтимоий фойдалилик ва жамоатчилик олқиши:** “Биз онахоннинг номини тилга олар эканмиз, унинг халқимиз учун кўрсатган буюк хизматларини ҳеч қачон унутмаймиз” жумласи, физиологик чекланиш ижтимоий ва маданий ютуқларга тўсиқ бўла олмаслигини, яъни инклюзив жамиятнинг асосий ғоясини тўлиқ намоён этади.

4. Авлодлараро инклюзия ва барқарор ижтимоий капитал.

- **Ижтимоий капиталнинг тўпланиши:** Кичик Ожиза халфанинг 71 нафар набираси, чевара ва эвараларининг бугунги кунда жамиятнинг турли соҳаларида меҳнат қилиши — бир аёлнинг ижтимоий интеграцияси кейинги авлодларнинг ижтимоий

www.ziyouz.com kutubxonasi

мобиллиги ва жамиятдаги муваффақияти учун мустаҳкам пойдевор бўлганини кўрсатади.

Ушбу тарихий манба **миллий ва тарихий тажрибада инклюзив таълим ҳамда ижтимоий мослашув модели** аллақачон мавжуд бўлганини ва муваффақиятли ишлаб келганини исботлайди.

Кичик Ожиза халфа мисолида қуйидаги илмий хулосаларни чиқариш мумкин:

1. **Этнопедагогика ва "Устоз-шогирд" тизими** ногиронлиги бор шахсларни касбга ва санъатга ўргатишда ноформал инклюзив таълимнинг энг самарали шакли бўлган.
2. **Ижтимоий ва маданий фаоллик** физиологик нуқсонларни бартараф этиб, шахснинг жамиятдаги ижтимоий статусини оширади ва дестигматизацияга олиб келади.
3. **Замонавий инклюзив таълим сиёсатини шаклланти-ришда** мана шундай миллий-тарихий тажриба ва шахслар кейс-стади (Case study) сифатида жуда катта тарбиявий ва илмий-амалий аҳамиятга эга.

ШОКИРХОН ҲАКИМИЙ ФЕНОМЕНИ

Фарғона вилояти Қува тумани Лайлак уя маҳалласида “Қалби дарё одам” деб танилган машҳур шоир Шокирхон Ҳакимий (1937-1992) яшаб ўтган. Бу ҳақда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Иброҳим Раҳим шундай ёзган эди: “...Уни қуваликлар “Туғма шоир ва ширин суҳбатдош, қалби дарё одам” деб биладилар. Шокирхон Ҳакимов – табиатан дилкаш ва мулойим, жўшқин ва хушчақчақ инсон, ўзига хос овоз ва соз эгаси. Қувалик шеърият мухлислари, қўшиқ шайдолари, созандаю хонандалар шоир ҳужрасида тез-тез бўлиб турадилар.

Шокирхоннинг ижоди ўзига хос жасорат меваси, десам бўлади. Аслида бадиий ижод – туғма истеъдод бўлса, бадиий асар – машаққатли меҳнат меваси. Шокирхоннинг ижоди айниқса, машаққатли, шу билан бирга, оғир меҳнат мевасидир. Шокирхон ёшликдан хасталикка мубтало бўлиб оёқлари ишламай бир жойда ўтириб қолган эди. Шокирхон тушкунликка тушмади, ҳаётдан ўзига муносиб ўрин топишга, жамиятнинг фаол кишиси бўлишга интилди.

Аввало у тинмай мутола қилди, Шарқ шоирларининг асарларини ўрганди, ора-чора қалбида қайнаб турган ажиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

садоларни шеърий оҳангларга солиб, қоғозга туширишга уринди. Шокирхон учун дил жўшини қоғозга битиш осон эмасди, бироқ у қийинчилик, оғир машаққатдан сира зерикмади. Дастлабки ғазаллари яқин кишиларига маъқул бўла бошлагач, айримлари матбуотда кўрина бошлагач, Шокирхон ўзини шеърият хизматига бағишлашга аҳд қилди.

Эллик йиллик жасоратли умри даврида икки-уч девон ҳажмида ғазаллар яратган Шокирхон Ҳакимий Муқимий, Чархий, Надимий анъаналарини давом эттириб унумли меҳнат қилмоқда. Унинг матонати Николай Островский, фронтчи ёзувчи Вали Ғофуров, иродали мусаввир Рауф Аҳмедовларни эслатади. Унинг ғазалларини ўзига хос, арузга мос илиқ ва ёркин, майин ва мусиқавий овози бор. Ғазаллари инсонийликни шарафлайди, ҳалол меҳнат ва меҳру муҳаббатни улуғлайди, армон ва орзуларни куйлаб, дўстлик ва одамийликка чорлайди. Шунинг учун унинг ғазаллари қўлма-қўл бўлиб, ҳофизлар томонидан севиб куйланади"..[73]

Устоз ёзувчимизнинг шоир ижодига берган баҳоси айни ҳақиқат. Бинобарин, Шокирхон Ҳакимий қаламига мансуб “Висол”, “Ҳилол”, “Умрим девони” китоблари ўқувчиларнинг севимли маънавий мулкига айлангани шоирга олам-олам қувонч бағишларди. Шоир хонадонига Таваккал Қодиров, Исроилжон Усмонов, Абдуҳошим Исмоилов, Абдулҳай Каримов, Нуриддин Ҳайдаров, Қобилжон Юсупов, Охунжон Мадалиев каби машҳур хонандалар тез-тез ташриф буюрар эдилар. Фарғоналик шоирларнинг аксарияти учун Ҳакимийлар хонадони соз-суҳбат қасрига айланганди. Хонадон бекаси Роҳилатхон пошшо ая бундай чоғларда елиб-югуриб хизмат қилар, умр йўлдоши кайфияти кўтарилаётганидан шодланар эди. Шунингдек, фарзандлари ҳам шеъриятга, қўшиқ ва мусиқага муҳаббат руҳида ўсдилар. Ҳакимий “Ўғлимга” сарлавҳали шеърида ҳам ўша воқеликка имо-ишора қилади:

Ҳамиша аҳдингизга тинмайин айланг вафо, ўғлим,
Дилида яхши ниятлик кишидан эл ризо, ўғлим.
Илмлар чўққисидан тез ўтингиз рояма-поя,
Ки фозиллар забтидан очилмоқда фазо, ўғлим.

[73] Иброҳим Раҳим. Иродали инсон, заҳматкаш шоир // Шокирхон Ҳакимий. Висол.- Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. -Б.5-6.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Муқимий, Ҳабибий, Чархий, Надимий анъаналарини давом эттирган Ҳакимий кўп шоирларга мухаммас битгани билан ҳам адабиёт тарихидан ўрин олди. Айниқса, Машраб, Амирий, Фурқат, Муқимий ғазалларига мухаммаслари унинг бетакрор истеъдодидан дарак беради.

Аслида Шокирхон Ҳакимий адабиётдан, шеъриятдан бир қадар йироқ касб эгаси, яъни тиббиёт соҳаси мутахассиси бўлган. Гарчи, у филолог, журналист ёки адабиётшунос бўлмаса ҳам, бу қадар юксак савиядаги ижод билан шуғулланганига ҳайрон қолади одам.

Демак, ундаги Аллоҳ берган илоҳий истеъдод, идрок ва интилиш шоирни Навоий, Бобур, Муқимий, Фурқат каби ўзбек мумтоз шеърияти дарғаларининг ижод бўстонига етаклади.

Ижодини оддий ҳаваскор қаламкаш сифатида бошлаган шоир мустақил ўқиб-ўрганиб, тинмай изланиб, ўзбек адабиётининг таниқли намоёндалари бўлган Ҳабибий, Чархий, Чустий, Охунжон Ҳакимовлар каби улуғлар қаторига қўшила олади.

Шоирнинг ота-боболари ҳақида фарзанди Халилхон Шокирхон ўғли қуйидагиларни баён этади:

“Дадамнинг падари бузрукворлари Ҳожи Калонхон Тўра водийнинг мўътабар, ҳурматли инсонларидан эдилар. Боболари Ҳожи Ҳокимхон Тўра жаҳонгашта сайёҳ бўлганликларини, араб, форс, инглиз, рус тилларини мукаммал билганликларини дадам ҳамиша фахр билан бизларга сўзлаб берардилар. Дадажоним ҳаётга, инсонларга ташна бўлиб яшадилар. Қисқа умрларининг 23 йилини тўшакка михланган тарзда ўтказдилар. Қанчалик оғир бўлмасин, ҳаётда яшаётганлиги учун ҳамиша шукрона келтирар эдилар. Онам, мен, опаларим - Масоҳатхон, Мавлудахон, сингилларим - Улуғазимхон, Хоназимхон, умр йўлдошим Гулшаной ҳамиша у кишига парвона эдик. Айниқса, онажонимдан алоҳида миннатдор бўлардилар, уларнинг қаторида бизларни ҳам дуо қилардилар Онамизга, бизларга атаб ғазаллар ҳам битар эдилар. Бугунги кунда боқий дунёга рихлат қилган Матлабхон, Омонуллахон, Қудратиллохон, Ҳаётиллохон, Тўйчихон амакиларим, ҳозирда барчамизга раҳнамо бўлиб, отамиз ўрнига оталик қилаётган Ҳурматиллохон амакимлар ҳам ҳамиша дадамизга таянч эдилар. Қолаверса, қариндошлар, маҳалла куй, қадрдон дўсту жўралари тез-тез келишиб, хабар олишиб турар эдилар. Бугунги кунда ҳам улар унутишганлари йўқ”.

Шокирхон Ҳакимий Қашғар хожаларининг машҳур вакили Офоқхожа авлодларидандир. Бу ҳақда Ўзбекистон журналистлар

www.ziyouz.com kutubxonasi

уюшмаси аъзоси, таниқли ёзувчи Алишер Бек томонидан 1999 йилда тайёрланган “Насабнома”да Шокирхон Ҳакимий Офоқхожага қуйидаги тарзда бориб уланади: Шокирхон – Исматуллохон – Ҳокимхон – Қорихон Нақиб – Эшони Нақиб Убайдуллохон – Муҳаммад Исҳоқхожа – Ҳокимхон Тўра – Абдураҳмонхожа – Қилич Бурҳониддинхожа – Хожа Жаҳон – Хожа Аҳмад – Хожа Яҳё – Офоқхожам.

Мазкур насабномада Қорихон Нақиб ва унинг авлодлари хусусида жумладан қуйидагилар баён этилган. “Қорихон тўра оталарига ўхшаб нақиб бўлишган (нақиб дегани, илгари Сайидлар ўртасидаги низоли масалалар ва бошқа ҳукмларга ҳатто хонлар ҳам аралашмаганлар. Бундай пайтда ўртадаги масалани нақиб, яъни Сайидларнинг ўзига хос йўлбошчилари ҳал қилишган). Пойтуғ атрофи тўра дада тасарруфларида бўлган...

Россия Қўқон хонлигини босиб олганда, Қорихон тўранинг эл-улус орасидаги мавқеидан чўчишиб, уларни ҳибсга олишади. Тошкентда қамоқхонада ётганларида, уларни озод қилишни сўраб, чор амалдорлари, ҳатто Туркистон генерал-губернаторигача минглаб шикоят-аризалар ёзилади. Босқинчилар Қорихон тўрани ортиқ ушлаб туришдан чўчиб, унга секин таъсир қилувчи заҳар беришади-да, қўйиб юборишади. Улар 54 ёшда Пойтуғда вафот этишган, ўшлик мухлислари ўз юртларига олиб кетишиб, ўша ерга қўйилганлар. Хотинларининг кенжаси Сайиднисохон Қўқондан бўлишиб, 103 ёшларида вафот этганлар.

Қорихон тўранинг ўғиллари Авлиёхон, Тўражон, Қодирхон, Боқирхон, Муҳаммад Сайидхон, Ҳокимхон, Отахон, Усмонхон, Сўпихон. Ҳокимхон тўра саёҳатга иштиёқманд бўлишади. Бир ҳажга кетишганда 7 йил юриб, 4 сана хаж қилганлар. Муқимий, Фурқатлар билан ҳамсуҳбат бўлганлар. Неваралари Шокирхон у кишини парвариш қилиб, бетобликларида қарашганда “Сиз хам уларга ўхшаб шоир бўлинг”, деб дуо қилганлар. Ҳокимхон Шўро таъкибидан қочиб, Тожикистоннинг Некон деган жойига бориб қолишган. Ўғиллари Исматуллохон колхозга раис бўлишган. Исматуллохоннинг биринчи хотинлари Кимёхондан 1937 йилда Шокирхон туғилишган (ҳужжатда 1939 бўлиб қолган). Қатағон йиллари қамоққа олинишади. Қизлари Мунаввархон, Муборакхон қийинчиликдан вафот этишгач, Кимёхон ова ўғиллари Шокирхонни олиб, оталари Отахон тўранинг олдига келишади. Исматуллохон раис бўлганларида уйланишган яна бир Лазокатхон исмли хотинларидан Матлабхон исмли бола дунёга келган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Исматуллохон “Жазо батальонлари” таркибида иккинчи жаҳон урушида қатнашиб, Аллоҳнинг иродаси билан эсон-омон қайтиб келишгач, 1-хотинлари билан турмушини давом эттириб улардан яна 3 ўғиллик бўлишди. 1988 йилда вафот этишган.

Авлиёхон эшон бобонинг ўғиллари Мусохон тўра (Яккатутдан) Отахон тўрани 14 ёшларида Қувадаги “Гадой маҳалла”га олиб келиб, масжид қурдириб, Отахонни маҳалла тўраси қилиб қолдиришган. Ҳозир ҳам ўша масжидни “Отахон тўра, қурган масжид”, деб айтишади. Шундан кейин маҳалла “Тўрам маҳалла” бўлган. Масжиднинг олдидаги катта бақатеракка лайлак уя қурган эди. Қийинчилик йилларида уяни бузишганда, бутун маҳалла қиш ичи ўша уянинг ўтинини ёқиб, қиш чилласидан эсон-омон чиққан, дейишади. Шунинг учун ҳозир маҳалла “Лайлак уя” номини олган.

Маҳалладаги асосий шох кўча шу авлоднинг энг таниқли намоёндаларидан бўлган марҳум шоир Шокирхон Ҳакимий номларига қўйилган. Ҳокимхон тўранинг зурриётлари Исматуллохоннинг Матлабхондан бошқа ўғилларининг авлодлари асосан Қувада истиқомат этишади. Матлабхон тўранинг авлодлари эса асосан Сирдарё вилоятида яшамоқдалар. Ҳокимхон тўранинг бошқа ўғиллари Хожамусахон, Хожакалонхон, Шукурхон ва Жўрахонларнинг авлодлари Саноат, Қува, Тахтакўприк ва Қорасувда истиқомат қилишади. У кишимнинг укалари Отахон тўранинг бир ўғли Тўрабекхон авлодлари Марҳаматда, иккинчи ўғиллари Хонтурахон авлодлари Қувада яшашади. Тўрабекхоннинг ўғиллари Нўъмониллохон, Қаноатуллохон, Ҳусанхон, Неъматуллохон. Хонтурахоннинг ўғиллари Яҳёхон, Муртазахон, Ҳабибуллохон”.

Шокирхон Ҳакимий ғазалларини мутоала қилар эканмиз, бу шеърлар ўқувчини инсон руҳий оламининг илғаш қийин бўлган нафис жиҳатлари томон етаклайди. Ва бу ҳис ҳаётга бўлган чексиз муҳаббати ўз ижод намуналари орқали бир неча девонларга жо бўлган нозик қалб эгасининг шеър ва ғазалларига бўлган қизиқиш ва эътиборимизни янада орттиради. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Иброҳим Раҳим шоирнинг “Висол" шеърий тўпламига ёзган сўзбошисида таъкидлаганидек, “Юзидан нур томиб, кўзлари чақнаб турган, сўзидан бол томадиган, ҳаётдан умиди зўр бўлган, жасоратли, ибратли инсон ва шоир" Шокирхон Ҳакимий юксак ҳурмат ва эътиборга лойиқ эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Айтиб бу замонамга шукрона, яшаб келдим,
Душманга-ю, дўстларга дўстона яшаб келдим.
Толега ёзилганин кўрмасдан ўтолмасман,
Кимлар наздида мен — шўрпешона яшаб келдим.
Шокирни сўрасалар, шаҳрини Қува, денглар,
Ватаним деб беқиёс Фарғона, яшаб келдим[74].

Тақдим этилган маълумотлар асосида Фарғона вилояти Қува туманида яшаб ўтган машҳур шоир Шокирхон Ҳакимий ҳаёти ва ижодини замонавий инклюзив таълим ва ижтимоий интеграция концепциялари уйғунлигида илмий-методологик жиҳатдан қуйидагича таҳлил қилиш мумкин:

1. Жисмоний ногиронлиги бор ва шахс иродаси (Резилиенс феномени).

Педагогика ва психологистикада шахснинг оғир ҳаётий шароитлар, хасталик ёки тўсиқларга қарши курашиш лаёқати **резилиенс (барқарорлик ва матонат)** деб аталади.

- **Матонат модели:** Шокирхон Ҳакимий ёшлигидан оғир хасталикка чалиниб, оёқлари ишламай бир жойда ўтириб қолгани ва умрининг 23 йилини тўшакка михланган ҳолда ўтказганига қарамай, тушкунликка тушмади. Бу ҳолат инклюзив таълимнинг асосий ғояси бўлган — "*шахснинг жисмоний нуқсони унинг руҳий ва интеллектуал салоҳиятига тўсқинлик қила олмайди"* деган қоиданинг амалий исподидир.
- **Ўзини ўзи ривожлантириш (Автодидактика):** У тинмай мутолаа қилди, Шарқ мумтоз адабиётини ўрганди ва мустақил равишда ижод қилди. Бу педагогикадаги автодидактика (мустақил таълим олиш) тамойилининг ёрқин намунаси ҳисобланади.

2. Инклюзив муҳит ва ижтимоий интеграция.

Инклюзив ёндашувнинг муҳим шартларидан бири — индивидни жамиятдан ажратиб қўймаслик, балки унинг жамият ҳаётида фаол иштирокини таъминлашдир.

- **Хонадон – соз-суҳбат қасри сифатида:** Шоирнинг уйи ёлғизлик масканига эмас, балки Таваккал Қодиров, Абдуҳошим Исмоилов, Нуриддин Ҳайдаров каби машҳур санъаткорлар, шоирлар ва зиёлилар йиғиладиган илмий-маданий марказга айланган эди. Бу шоирнинг ижтимоий фаоллиги юқори бўлганини ва жамият унга нисбатан юксак ҳурмат билан муносабатда бўлганини кўрсатади.

[74] Шокирхон Ҳакимий. Муҳаббат тимсоли.- Тошкент: "Наврўз", нашриёти, 2014.-Б.262.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Оиланинг инклюзив қўллаб-қувватлаш тизими:** Унинг рафиқаси Роҳилатхон пошшо ая, фарзандлари ва яқинлари томонидан яратилган меҳр-муҳаббат муҳити микроижтимоий муҳитнинг нақадар муҳимлигини кўрсатади. Инклюзив таълим ва реабилитацияда оиланинг психологик ва амалий ёрдами реабилитация жараёнининг муваффақиятини таъминловчи бош омил ҳисобланади.

3. Касбий трансформация ва илоҳий истеъдод.

• **Нопрофессионал соҳадан юксак чўққига:** Шокирхон Ҳакимий тиббиёт соҳаси мутахассиси бўлишига қарамай, ўз устида ишлаш орқали Муқимий, Чархий, Надимий ва Ҳабибий анъаналарини давом эттирувчи етакчи ғазалнавис шоир даражасига кўтарилди.

• Бу ҳолат таълим тизимидаги "**ҳа бўйича таълим" (lifelong learning)** концепциясига мос келиб, инсоннинг имкониятлари чеккаланганида унинг ички салоҳияти (истеъдоди) ижодий фаолият орқали намоён бўлиши мумкинлигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

4. Ҳаётга шукроналик ва тарбиявий аҳамият.

Шоирнинг шеърларидаги шукроналик руҳи, инсонийликни улуғлаш, ёшларни илм чўққиларини эгаллашга чорлаш ғоялари замонавий инклюзив педагогиканинг тарбиявий компонентлари билан тўлиқ ҳамоҳангдир.

"Ҳамиша аҳдингизга тинмайин айланг вафо, ўғлим,
Илмлар чўққисидан тез ўтингиз рояма-поя..."

Ушбу мисралар орқали шоир нафақат ўз фарзандларига, балки келажак авлодга маънавий ва руҳий кўмак бериб, инклюзив тарбиянинг «руҳни синдирмаслик ва келажакка ишонч билан боқиш» ғоясини тарғиб қилган.

Шокирхон Ҳакимий феномени фақатгина адабиёт тарихидаги муҳим ҳодиса эмас, балки жисмоний ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятдаги ўрни, уларнинг ижтимоий адаптацияси ва имкониятлар тенглигини кўрсатувчи амалий ҳаётий дарсликдир. Унинг ҳаёт йўли инклюзив таълим ва ижтимоий реабилитациянинг назарий қоидаларини ҳаётда қандай намоён этиш мумкинлигини илмий ва амалий жиҳатдан исбот қилиб беради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ОСКАР СОҲИБАСИ МАРЛИ МЭТЛИН

Марли Мэтлин (Marlee Matlin) — америкалик машҳур кино ва театр актрисаси, продюсер ҳамда ёзувчи. У жаҳон кинематографияси тарихида энг юқори мукофотларга сазовор бўлган кар ва заиф эшитувчи актёрлардан биридир. 1986 йилда ўзининг дебют фильми бўлган "Кичик Худонинг болалари" (Children of a Lesser God) картинасидаги бош роли учун у **"Энг яхши актриса" номинациясида "Оскар" мукофотини қўлга киритган**. Бундан ташқари, у "Олтин глобус" мукофоти соҳиби ва кўплаб нуфузли кинокартиналар юлдузи ҳисобланади.

Марли 18 ойлигида ўтказган оғир касаллик туфайли тўлиқ эшитиш қобилиятини йўқотган. Бироқ у бу жисмоний нуқсонга қарамай, санъат оламида улкан муваффақиятларга эришди ва бутун дунёга ўз истеъдодини намоён этди.Марли Мэтлиннинг фаолияти инклюзив таълим, ижтимоий адаптация ва тенг имкониятлар ғоялари билан бевосита боғлиқдир:

Марли болалигида махсус интернатлардагина эмас, балки оддий оммавий мактабларда ҳам таълим олган. Унинг ота-онаси ва муҳити уни бошқа соғлом болалардан ажратмаган ҳолда, оддий жамиятга қўшиб тарбиялаган. Бу замонавий **инклюзив таълим концепциясининг** асосий ғояси ҳисобланади — яъни ногиронлиги бор болаларни изоляция қилиш эмас, уларни умумий таълим муҳитига мослаштириш.

Марли Мэтлин ҳар доим АҚШ имо-ишора тилининг (ASL) фаол тарғиботчиси бўлиб келган. У экранларда, телешоуларда (масалан, "Dancing with the Stars" лойиҳасида) очиқдан-очиқ имо-ишора тилидан фойдаланиб, жамиятда кар ва заиф эшитувчи инсонларнинг ҳам мулоқот қилиш ҳуқуқи борлигини кўрсатди. Бу таълим ва маданиятда мулоқот тўсиқларини бартараф этишнинг ёрқин мисолидир.

У фақатгина актриса эмас, балки ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи фаол жамоат арбобидир. Марли телевидение ва кинода эшитишида нуқсони бор инсонлар учун субтитрга бўлган мажбурий талабларни жорий этишда (масалан, телевидениеда мажбурий субтитрга оид қонунлар қабул қилинишида) катта ҳисса қўшган.

Унинг ҳаёти таълим ва тарбия жараёнида инсоннинг жисмоний ҳолатига эмас, балки унинг қобилиятига эътибор бериш қанчалик муҳимлигини кўрсатади. У ўзининг чиқишлари ва китоблари

www.ziyouz.com kutubxonasi

орқали ёшларга ҳар қандай қийинчиликни билим, меҳнат ва қатъият билан енгиш мумкинлигини ўргатади.

Марли Мэтлиннинг тенглик, имкониятлар ва ҳаётга бўлган муҳаббат ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли сўзларидан намуналар:

- Карлик ва эшитиш аъзосининг заифлиги — бу ногиронлик эмас, бу шунчаки мулоқотнинг бошқача усулидир.
- Ягона нарсаки, мен қила олмайдиган — бу эшитишдир. Қолган ҳамма нарсани мен бошқалар каби, ҳатто улардан ҳам яхшироқ қила оламан.
- Ўз мақсадларингизга эришишда ҳеч қачон чекловларга тўхтаб қолманг. Дунё сизни қандай кўришини эмас, ўзингиз ўзингизни ким деб билишингизни инобатга олинг.
- Жимжитлик ичида яшаш — бу овозсиз яшаш дегани эмас. Менинг овозим бор ва мен ундан адолат ва тенглик учун фойдаланаман.
- Сизга "қўлингдан келмайди" ёки "иложи йўқ" дейишса, бу шунчаки уларнинг ожизлигидир, сизники эмас. Сиз ўз йўлингизда давом этинг.
- Муваффақиятнинг калити — ўзингиз бўлиб қолиш ва ўз бетакрорлигингиздан уялмасликдадир.
- Орзуларнинг эшитиш қобилиятга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Орзулар қалбда туғилади ва фақат ҳаракат орқали амалга ошади.
- Биз ҳаммамиз ҳар хилмиз, ва айнан шу хилма-хиллик дунёни гўзал ва бой қилади. Бир-биримизни қабул қилишни ўрганишимиз керак.

Марли Мэтлин ҳаёти ва ижоди махсус педагогика, инклюзив таълим ҳамда ногиронлик социологияси доирасида чуқур илмий қизиқиш уйғотади. Анъанавий тиббий ёндашув карликни фақат тузатиб бўлмайдиган биологогик нуқсон (дефект) сифатида баҳоласа, замонавий **ижтимоий модель** бундай инсонлар дуч келадиган асосий муаммо жисмоний ҳолатда эмас, балки жамият томонидан яратилган коммуникатив ва маданий тўсиқларда эканлигини таъкидлайди. Мэтлиннинг фаолияти айнан шу ижтимоий тўсиқларни муваффақиятли бартараф этганининг илмий исботидир.

2. Инклюзив таълим ва интеграция парадигмаси.

Марлининг махсус интернатлардан ташқари оддий оммавий мактабларда ҳам таълим олгани ва ота-онаси томонидан жамиятдан ажратилмасдан тарбиялангани педагогика фанида **маъмурий ва ижтимоий инклюзия** тамойилига тўлиқ мос келади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Социализация жараёни:** Болаликдан соғлом тенгдошлари билан бир муҳитда таълим олиш кар ва заиф эшитувчи болаларда изоляция синдромининг олдини олади.
- **Ўзаро ўрганиш муҳити:** Инклюзив таълим фақат ногиронлиги бор болаларга эмас, балки соғлом болаларга ҳам толерантлик, эмпатия ва ранг-баранглиқни ҳурмат қилиш кўникмаларини шакллантиради.

3. Коммуникация эркинлиги ва имо-ишора тилининг (ASL) илмий мақоми.

Мэтлиннинг оммавий экранларда ва телешоуларда АҚШ имо-ишора тилидан (ASL) очиқ фойдаланиши тилшунослик ва дефектология фани нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эга.

- **Тилнинг тўлақонлилиги:** Имо-ишора тили оддий жестлар мажмуи эмас, балки ўз грамматикаси, лексикаси ва синтаксисига эга бўлган мустақил лингвистик тизимдир.
- **Маданий инклюзия:** Мэтлиннинг бу тилни оммалаштириши жамиятдаги "тил тўсиғи"ни йўқотиб, кар инсонларнинг ҳам маданий ва ижтимоий ҳаётда субъект сифатида иштирок этишини таъминлайди.

4. Ҳуқуқий ҳимоя ва мажбурий субтитрга оид ижтимоий ўзгаришлар.

Марли Мэтлиннинг телевидение ва кино индустриясида субтитрга бўлган мажбурий талабларни жорий этишдаги фаоллиги социология ва ҳуқуқ фанлари нуқтаи назаридан **универсал дизайн ва аксептабиллик** тушунчаларига асосланади.

- **Қулай муҳит яратиш:** Инклюзив жамият концепцияси ахборот ва маданий бойликлардан барчанинг бирдек фойдаланишини талаб этади. Субтитрга бўлган қонуний талабларнинг қабул қилиниши ахборот олиш ҳуқуқининг конституциявий кафолатини таъминлайди.

5. Психологик чидамлилик ва касбий муваффақият.

- "Оскар" мукофотини қўлга киритиш орқали Мэтлин санъат оламидаги стереотипларни бузиб ташлади. Психологияда бу **"ўзини ўзи амалга ошириш" (Self-actualization)** ва юқори резилиенснинг ярқин намунаси сифатида қаралади.
- Унинг ҳаёти ва фаолияти ўқувчилар ҳамда ёшлар учун муҳим методик тарбиявий восита бўлиб, инсоннинг салоҳияти унинг жисмоний ҳолати билан эмас, балки унинг мақсад сари интилиши ва тинимсиз меҳнати билан ўлчанишини илмий-амалий жиҳатдан исботлайди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИНСОНДА КУЧЛИ ИСТАК БЎЛСА...

Элизабет "Бетти" Робинсон Шварц (1911–1999) — енгил атлетика тарихида мисли кўрилмаган матонат ва ирода рамзига айланган америкалик югурувчи. У Олимпия ўйинлари тарихида аёллар ўртасида 100 метрлик масофада биринчи Олимпия чемпиони сифатида ном қолдирган.Бетти Иллинойс штатининг Ривердейл шаҳрида туғилган. Унинг иқтидори кутилмаганда намоён бўлган: мактаб ўқитувчиси Чарльз Прайс унинг поездга етиб олиш учун қанчалик тез югураётганини кўриб қолади ва машғулотларга жалб этади.Илк расмий мусобақасиданоқ у жаҳон рекордини ўрнатди. Амстердам Олимпия ўйинлари (1928): Атиги 16 ёшида ва фақатгина 4 ойлик профессионал машғулотдан сўнг, у 1928 йилда Амстердамда ўтказилган Олимпия ўйинларида 100 метр масофани 12.2 сонияда босиб ўтиб, аёллар ўртасида енгил атлетика бўйича тарихдаги илк олтин медални қўлга киритди. Шунингдек, 4x100 метрлик эстафетада кумуш медалга эга чиқди.1931 йилнинг июнь ойида Бетти ўзининг қариндоши бошқараётган кичик самолётда ҳалокатга учрайди.Ҳалокат жойига биринчи бўлиб етиб келган фуқаро уни ҳаётдан кўз юмган деб ўйлаб, автомобилининг юкхонасида маҳаллий тобутсозга (моргга) олиб боради.Шимолий-Ғарбий университет шифохонасида унинг тириклиги маълум бўлади, аммо аҳволи жуда оғир эди: бош суяги ёрилган, оёқ ва қўл суяклари синган эди. У 7 ҳафта комада ётади ва 2 йилдан ортиқ вақт давомида нопил бўлиб қолди. Жарроҳлар унинг чап оёғини сақлаб қалиш учун металл пластиналар ўрнатишади, натижада унинг чап оёғи ўнг оёғига нисбатан 3.8 см га қисқариб қолади.

Шифокорлар унинг ҳеч қачон нормал юра олмаслигини айтишган бўлса-да, Бетти матонат билан спортга қайтди.Жароҳат туфайли унинг чап оёғи бутунлай букилмас эди. Бу эса 100 метрлик масофада классик "паст старт" (тиз чўкиб ўтириш) ҳолатини олишга имкон бермасди. 1936 йилдаги Берлин Олимпия ўйинларда йўлакчадан якка тартибда старт ололмаса-да, у тик турган ҳолда эстафета таёқчасини қабул қилиб олиш кўникмасини эгаллайди ва АҚШ терма жамоасининг 4x100 метрлик эстафета таркибига киради. Берлин Олимпиадасида АҚШ аёллар терма жамоаси (Элен Стивенс, Гарриет Кларк ва Аннет Рожерс билан бирга) олтин медални қўлга киритади ва Бетти иккинчи бор Олимпия чемпионига айланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Берлин ўйинларидан сўнг Бетти профессионал спорт билан хайрлашди, аммо енгил атлетика билан алоқани узмади. У АҚШ Миллий олимпия қўмитасида ва аёллар спорт ташкилотларида фаол ишлаб, енгил атлетикани ривожлантиришга катта ҳисса қўшди.

1939 йилда Ричард Шварцга турмушга чиқди ва икки фарзандни тарбиялаб ўстирди. 1977 йилда у АҚШ Енгил атлетикасининг миллий данг аъзоси (Hall of Fame) рўйхатига киритилди.Бетти Робинсон 1999 йил 18 майда, 87 ёшида Сарасотада (Флорида) вафот этди.Унинг ҳаёти ва матонати спорт тарихидаги энг кучли руҳий тикланиш мисолларидан бири сифатида эътироф этилади.

Элизабет “Бетти” Робинсон Шварцнинг спортга ва ҳаёт матонатига оид асосий фикрлари:

Ирода ва қайта тикланиш ҳақида

- Инсон танаси шифокорлар ўйлаганидан кўра анча чидамли. Аммо уни ҳаракатга келтирадиган асл куч — бу таслим бўлишни рад этган руҳдир.
- Менга қайта юра олмаслигимни айтишганида, буни шунчаки мураккаб мусобақа шартидек қабул қилдим. Энг муҳими — марра чизиғини хаёлингда кесиб ўтиш.
- Оғир синовлар бизни синдириш учун эмас, ичимиздаги аслида қанчалар кучли эканимизни кўрсатиш учун берилади.

Спорт ва ғалаба ҳақида.

- Югуриш — бу шунчаки оёқлар ҳаракати эмас. бу ички эркинлик ва ўз қўрқувларинг устидан қозонилган мутлақ ғалабадир.
- Медаллар ва рекордлар вақт ўтиши билан унутилиши мумкин, аммо енгилишни хоҳламаганинг учун ўзингга бўлган ҳурмат абадий қолади.
- Агар мақсадинг сари одимлашга имконинг бўлмаса, унга томон эмакла. Фақат тўхтаб қолма.

Бетти Робинсоннинг ҳаёт йўли замонавий **инклюзив таълим ва педагогика** назариясидаги фундаментал тамойилларни амалиётда исботлаб берган энг ёрқин тарихий мисоллардан биридир. Ушбу воқеликни инклюзив таълим концепциялари асосида бир нечта илмий ва метадологик босқичларга бўлиб таҳлил қилиш мумкин.

1. Тиббий моделдан Ижтимоий-педагогик моделга ўтиш.

Анъанавий (тиббий) ёндашув инсоннинг жисмоний ёки физиологик чекланишларини (дефектни) биринчи ўринга қўяди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шифокорларнинг "у энди нормал юра олмайди" деган хулосаси айнан шу тиббий моделнинг маҳсули эди.

Инклюзив таълим эса **ижтимоий ва муҳит моделига** асосланади:

- **Муҳитни мослаштириш:** Бунда диққат маркази инсоннинг "камчилиги"га эмас, балки муҳитнинг унинг эҳтиёжларига қанчалик мослашганига қаратилади.
- **Шаршара ва функционаллик:** Бетти 100 метрлик масофада "паст старт" ололмаган бўлса-да, унинг имконияти бутунлай чекланмаган эди. Енгил атлетика жамоаси унга мос бўлган янги роль — "вертикал (тик) старт ва таёқчани қабул қилиш" функциясини топди. Бу инклюзив таълимдаги **дифференциал ва индивидуаллаштирилган таълим траекториясин**инг классик кўринишидир.

2. Инклюзив муҳит ва адаптив ресурслар (Adaptive Inclusion).

Инклюзив таълимнинг бош мақсади имконияти чекланган шахсни четлаштириш эмас, балки унинг мавжуд имкониятларидан максимал фойдаланиш учун **адаптив муҳит (Adaptive Environment)** яратишдир:

- **Индивидуал мослашув (Inclusion Strategies):** Беттига классик спорт қоидаларини мажбуран тиқиштирмасдан, унинг физиологик ҳолатига мос ҳаракат техник регламенти яратилди.
- **Педагогик/Мураббийлик ёрдами:** Мураббийлар уни спортдан четлаштирмади, аксинча, жамоавий спорт турига (эстафетага) интеграция қилди. Бу инклюзив таълимда имконияти чекланган ўқувчини синф ёки жамоа ичида тенг ҳуқуқли аъзо сифатида қабул қилиш принципини англатади.

3. Психологик резилентлик (Resilience) ва Ички мотив.

Инклюзив педагогика ва психологияда **резилентлик** — оғир стресс, жароҳат ва тўсиқларга қарамай тикланиш ва ривожланиш қобилияти тушунилади.

- **Резилентлик омили:** Бетти комадан, 3.8 см га қисқарган оёқ ва руҳий шокдан сўнг спортга қайтди. Бу инсондаги ички ирода (интринсик мотивация) агар тўғри ижтимоий қўллаб-қувватлов билан бирлашса, ҳар қандай жисмоний чекловни енгиб ўтишини кўрсатади.
- **Инклюзив педагогиканинг бош ғояси:** Ҳар бир ўқувчининг (ривожланишида четлашиши бўлишидан қатъи назар) яширин

www.ziyouz.com kutubxonasi

салоҳияти бор. Вазифа — уни аниқлаш ва ривожлантириш учун имконият беришдир.

4. Ижтимоий стереотипларни синдириш ва Тинчлик модели (Inclusion in Practice).

1930-йилларда жамиятда ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан "пассив" ёки "ёрдамга муҳтож" шахс сифатида қаралган. Бетти Робинсоннинг 1936 йилги Берлин Олимпиадасидаги зафари инклюзив жамият шаклланишидаги муҳим қадам бўлди:

- **Стигматизацияни бартараф этиш:** У жамиятга жисмоний шикастланиш инсоннинг ижтимоий ва профессионал муваффақиятига тўсиқ бўла олмаслигини исботлади.
- **Педагогик хулоса:** Инклюзия фақат мактаб деворлари орасида қолмайди, у шахснинг жамиятда тўлақонли ўз ўрнини топишига (Social Inclusion) хизмат қилади. Бетти кейинчалик Миллий олимпия қўмитасида ва аёллар спортини ривожлантиришда фаол ишлаб, инклюзив муҳитни кенгайтиришга ҳисса қўшди.

Бетти Робинсон кейси инклюзив таълим мутахассислари учун инсон салоҳияти чексизлиги, мослаштирилган методологиянинг кучи ва жамият томонидан билдирилган ишончнинг психологик **таъсири**ни тасдиқловчи энг фундаментал илмий-амалий намунадир.

ДЕЯНА БАЧКО – ҚАНОТЛИ ҚИЗ

Сербиялик машҳур рассом, спортчи ва жамоат арбоби Деяна Бачко (Dejana Bačko) ўзининг матонати ва эришган ютуқлари туфайли Сербияда ва дунёда "Қанотли қиз" (The Girl with Wings / Devojka sa krilima) номи билан тан олинган.

Деяна 1994 йилда қўлсиз дунёга келди. Оиласининг сўзларига кўра, таваллуд топганидан сўнг шифокорлар онасини гўдакнинг яшаб кетиш имконияти жуда камлигидан огоҳлантиришган эди. Шунга қарамай, Деяна омон қолди, улғайди ва аста-секин кундалик вазифаларни мустақил бажаришни ўрганди.

Болалигидан у турли ҳаракатлар учун оёқларидан фойдаланишни ўзлаштирди: буюмларни ушлади, ёзди, овқатланди ва кўплаб маиший ишларни бажарди. Бошқаларга табиийдек туюлган нарсалар ундан анча кўп вақт, сабр-тоқат ва машқни талаб қиларди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Деяна 9 ёшида Бутунжаҳон Оғиз ва оёқда расм чизувчи рассомлар ассоциациясига (VDMFK / MFPA) стипендиат аъзо бўлиб кирган ва ушбу ташкилотнинг энг ёш вакилларидан бири бўлган. У Нови-Сад шаҳридаги академияда таҳсил олаётганида жуда кўп тўсиқларга (эшикларни очиш, мозаика амалиётларини бажаришдаги шубҳалар ва ҳ.к.) дуч келган. Лекин уларни енгиб ўтиб, 2021 йилда Академияни академик тасвирий санъат мутахассислиги бўйича муваффақиятли тамомлаган.

Деяна паратхэквондо билан жиддий шуғулланиб, Европа мусобақаларида ғолиб бўлган ҳамда 2019 йилда Туркияда ўтказилган Жамғарма паратхэквондо бўйича **Дунё чемпиони** (World Champion) унвонини қўлга киритган.

Деянанинг ҳаёт йўли шуни кўрсатадики, жиддий жисмоний чекловлар ҳақиқатан ҳам қўшимча қийинчиликлар туғдиради, аммо мослашувчанлик, узлуксиз машқ ва матонат қўйилган мақсадларга эришишнинг муқобил йўлларини очишга қодир.

Дунёга келган илк кунларида берилган тиббий хулоса ва тахминлар унинг ҳаёт ҳикоясининг ибтидоси эди, холос. Кейинчалик унинг ҳаёти санъат, таълим, спорт ва дастлабки кутилмалардан анча ўзиб кетган ютуқлар билан бойиди.

Бугунги кунда Деяна нафақат рассом ва спортчи, балки ижтимоий тармоқларда миллионлаб кузатувчиларга эга бўлган, инклюзив муҳитни тарғиб қилувчи ҳамда оналик бахтига эришган кучли ирода эгасидир.

Деяна Бачконинг ҳаёт йўли ва фаолияти замонавий **инклюзив таълим, коррекцион педагогика, тифло/судо/адаптив педагогика ҳамда инклюзив жамият социологияси** нуқтаи назаридан муҳим ва тизимли илмий анализга эга.

Ушбу матнни инклюзив таълим назариялари ва амалиёти билан боғлаган ҳолда қуйидаги **илмий-педагогик ва психологик йўналишлар** бўйича таҳлил қилиш мумкин:

1. Компенсация ва адаптив функционаллик феномени (Л.С. Выготский назарияси).

- **Илмий асоси:** Л.С. Выготскийнинг аномал болалар ривожланиши назариясига кўра, инсондаги бирламчи жисмоний ёки физиологик нуқсон (ҳосилавий чеклов) иккиламчи психологик ва функционал компенсация механизмларини ҳаракатга келтиради. Инсон организми ва мияси мослашувчан (пластик) бўлиб, йўқотилган/мавжуд бўлмаган аъзо функцияларини бошқа соғлом

www.ziyouz.com kutubxonasi

аъзолар (ушбу кейсда — оёқлар ва эшитиш-кўриш-ҳаракат координацияси) эвазига қоплашга ҳаракат қилади.

- **Анализ:** Деянанинг болаликдан оёқлари орқали ёзиш, овқатланиш, маиший вазифаларни бажариши ва кейинчалик нозик мотор кўникмаларини (мўйқалам билан ишлаш, мозаика йиғиш) оёқ бармоқларида шакллантириши — бу **табиий жисмоний компенсациянинг энг юқори даражадаги адаптив намунаси**дир.

2. Таълим муҳитининг трансформацияси ва Тўсиқсиз Муҳит (Barrier-Free Environment)

- **Илмий асоси:** Инклюзив таълимнинг марказий тамойили шундаки, **“муаммо шахснинг жисмоний ҳолатида эмас, балки атроф-муҳитнинг тўсиқларидадир”** (Ижтимоий мўлжал назарияси / Social Model of Disability).
- **Анализ:** Деяна Нови-Сад академиясида ўқиш давомида физик тўсиқларга (эшикларни очиш, мозаика амалиётлари ва ҳ.к.) дуч келганда, таълим муассасаси ва ўқитувчилар таркиби фақат "стандарт" методикани талаб қилмасдан, **адаптив методларни** қўллаши лозим бўлган. Бу жараён инклюзив таълимда **“Оқилона мослаштириш” (Reasonable Accommodation)** деб аталади. Деянанинг 2021 йилда академияни тугатгани — таълим тизимидаги стереотиплар ва институционал тўсиқлар енгиб ўтилганини тасдиқлайди.

3. Дисциплинар ва Синергетик Адаптация: Санъат ва Адаптив Спорт (Паратхэквондо).

- **Илмий асоси:** Адаптив жисмоний тарбия ва санъат терапияси (Art therapy) инклюзияда фақат кўнгилочар соҳа эмас, балки сенсор интеграция ва проприоцепцияни (тананинг фазодаги ҳолатини ҳис қилиш) ривожлантирувчи асосий восита ҳисобланади.
- **Анализ:**
  - **Тасвирий санъат:** Майда моторика, сабр-тоқат, концентратсия ва ҳиссий-эстетик ифодани ривожлантирган.
  - **Паратхэквондо:** Йирик моторика, вестибуляр аппарат, динамик мувозанат ва агрессияни ижобий энергияга йўналтириш (сублимация)ни таъминлаган.
  - Санъат ва спортнинг синергияси Деянага дунё чемпиони даражасига чиқиш ва ўз-ўзини баҳолашни (Self-esteem) юқори даражада ушлаб туриш имконини берган.

4. Ижтимоий Стереотиплар ва Медмодель Позициясини Психологик енгиш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Илмий асоси:** Ногиронликнинг медицин модели (Medical Model of Disability) инсонга фақат "касал" ёки "яшаб кетиш имконияти паст бўлган бемор" сифатида қарайди. Аксинча, Инклюзив ва Ижтимоий модель шахснинг потенциалига эътибор қаратади.

• **Анализ:** Шифокорларнинг туғилган пайтида берган “яшаб кетиш имкони жуда кам” деган пессимистик прогнози (стигматизация) оила ва шарт-шароитнинг тўғри психологик қўллаб-қувватлови сабабли бекор бўлган. Бу инклюзив таълимда ва тиббиётда **“Психологик резилиентлик» (Resilience)** ва “Оилавий инклюзив муҳит”нинг қанчалик ҳал қилувчи рол ўйнашини кўрсатади.

5. Инклюзив Роль-Модел (Inspirational & Empowerment Model).

• **Илмий асоси:** Инклюзив жамиятни шакллантиришда “Экстраординар муваффақият кейслари” (Inspirational Role Models) жамиятдаги камситиш ва стигмани (ажратиб қўйишни) йўқотишда энг кучли восита саналади.

• **Анализ:** Деянанинг миллионлаб кузатувчиларга эга бўлиши, оила қуриб оналик бахтига эришиши ва инклюзив муҳитни фаол тарғиб қилиши — имконияти чекланган бошқа болалар ва уларнинг оилалари учун психологик тўсиқларни бузишда (empowerment) ва уларнинг жамиятга тўлақонли интеграциялашувига туртки беради.

Таълим тизими ва амалиётчилар учун хулоса ва тавсиялар:

1. **Индивидуал таълим траекторияси (IEP):** Деяна кейси шуни кўрсатадики, жисмоний чекловлар ҳеч қачон интеллектуал ва академик потенциални баҳолашда чекловчи омил бўлмаслиги керак. Ҳар бир ўқувчи учун **индивидуал адаптив дастурлар** ишлаб чиқилиши зарур.
2. **Адаптив технологияларни жорий этиш:** Санъат, спорт ва касбий таълимда аналог ва рақамли адаптив воситаларни қўллаш кўламини кенгайтириш лозим.
3. **Педагогларнинг инклюзив компетенцияси:** Олий таълим ва мутахассислик муассасаларидаги педагогларни ностандарт жисмоний имкониятга эга талабалар билан ишлашга психологик ва методик жиҳатдан тайёрлаш давр талабидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЖАҲОН ЧЕМПИОНИ САКИНА

Махачқалъалик Сакинанинг ақл бовар қилмайдиган ҳикояси ҳеч нарса имконсиз эмаслигини яна бир бор исботлайди. Аёл қўлсиз туғилган, аммо бу унинг ҳаётда муваффақиятга эришишига, жаҳон чемпиони ва бахтли она бўлишига тўсқинлик қилмади. У ҳеч қачон руҳияти туширмаймайди ва мақсадига эришиш йўлида тоғларни силжита олишга қодир ғайратга эга. Бу шунчаки сўзлар эмас. Бу энг қийин йўл ва ўзингизга ишонишингиз мумкин.

Бу аёлнинг исми — **Сакинат Магомедова** (кўпинча маҳаллий матбуотда ва ҳикояларда қисқача Сакина деб ҳам аталади). Унинг ҳаёти ва эришган ютуқлари чиндан ҳам инсон иродаси нақадар чексиз эканини кўрсатувчи ёрқин мисолдир.

- **Ҳаёт йўлининг боши:** Сакинат туғма қўлсиз дунёга келган. Шунга қарамай, у тақдирнинг оғир синовларига синмади. Болалиги интернатда ўтган, кейинчалик Махачқала шаҳрида мустақил ҳаётни бошлаган.
- **Маиший мустақиллик:** У оёқлари ва бармоқлари ёрдамида оддий одамлар қўл билан бажарадиган барча кундалик ишларни мукаммал бажаришни ўрганган. Сакинат овқат тайёрлайди, уй тозалайди, картошка арчийди, телефонда чаққонлик билан хабар ёзади, ҳатто соч турмакларини ясайди, кийим тикади ва машина бошқаришни ҳам ўзлаштирган.
  - **Спортдаги улкан ютуқлари:** У профессионал спортга кеч — 30 ёшдан ошганида кириб келишига қарамай, фавқулодда натижаларга эришган:
  - Пара-таэквондо бўйича **икки карра жаҳон чемпиони** бўлган.
  - Европа первенствосининг уч карра ғолиби ва Россиянинг олти карра чемпиони деган шарафли номларни қўлга киритган.
  - Кейинчалик спортнинг бошқа тури — камондан отиш (пара-стрельба из лука) билан шуғулланиб, спорт устаси нормативларини бажарган.
- **Фаолияти ва жамиятдаги ўрни:** Сакинат спортдаги фаолиятидан сўнг Доғистонда ёшларни қўллаб-қувватлаш ва спортни ривожлантириш йўлида фаолият юритган, хусусан, республика Спорт вазирлигида ёрдамчи сифатида ишлаган.
- **Оила ва фарзандлар:** У икки нафар фарзандни тарбиялаб вояга етказган бахтли онадир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сакинат Магомедованинг ҳикояси жисмоний чекловлар инсоннинг бахтли, мақсадли ва тўлақонли ҳаёт кечиришига тўсқинлик қила олмаслигининг тирик исботидир.

Сакинат Магомедованинг ҳаёт, ирода ва машаққатларни енгиш ҳақидаги машҳур сўзларидан намуналар:

- Инсонга қўл ёки оёқ эмас, энг аввало мустаҳкам ирода ва синмас руҳ керак. Агар руҳингиз синмаса, ҳар қандай тўсиқни енгиб ўтиш мумкин.
- Мен ўзимни ҳеч қачон ожиз ёки имконияти чекланган деб ҳисобламаганман. Муаммолар инсоннинг танасида эмас, балки унинг фикрлашидадир.
- Менинг энг буюк ғалабам — спортдаги олтин медаллар эмас, балки фарзандларимдир. Уларни аёққа турғазиш ва соғлом ақл билан тарбиялаш мен учун энг олий мақсад бўлган.
- Ҳаётда таслим бўлишга ҳаққим йўқ эди, чунки ортимда менга қараб улғаяётган ва мендан ўрнак олаётган фарзандларим бор эди.
- Агар сизга нимадир берилмаган бўлса, демак, Яратган сизга бошқа бир соҳада янада кучлироқ иқтидор ва имконият берган. Фақат уни топа билиш ва устида тинимсиз ишлаш керак.
- Тақдирингга нолиб яшаш — энг осон йўл. Ҳақиқий жасорат эса бор имкониятинг билан яхшилик қилиш ва олдинга интилишдир.

Австралиянинг аэрокосмик саноати пойдеворини яратаётган Флавия Тата Нардини минбар олдида қизалоқлари билан маъруза ўқиётган ҳолатида расмга тушди. Флавиянинг ушбу расми мактабда ўқийдиган юзлаб қизларга космос ва таълим тўғрисида маърузаси вақтида олинган. Болаларини қолдиришга энага бўлмаганидан Флавич икки қизини тадбирга ўзи билан олиб боришга мажбур бўлган.

Расмга изоҳ сифатида Флавиа ушбу сўзларни ёзиб қолдирди: "Ишончим комил, юзлаб қизлар ва фарзандларим ўша кун жуда муҳим бир нарсани ўрганишди: Дунёни ўзгартиришга қарор қилган аёлга ҳеч нарса тўсқинлиқ қила олмайди".

Агар инсон дунёни қандай бўлса шундай қабул қилиб, унга мослашишиб яшайверса у ҳолда инсоният тараққиёти бўлмасди. Илм — кераксиз, адолат — хом хаёл, ахлоқ эса ортиқча юк бўлиб қоларди.

Дунё ҳеч қачон мослашганлар ҳисобига яхшиланмаган. Уни фақат тоқат қилмаганлар ўзгартирган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Инсоният тарихида тараққиёт ҳеч қачон “мослашганлар” ҳисобига юз бермаган. Аксинча, дунё қандай бўлса — шундай қабул қилишдан бош тортган, унинг мантиқсиз қоидаларига қарши савол қўйган, уни ўзгартиришга журъат қилган шахслар инсониятни олға сурган.

Агар инсон фақат мавжуд тартибга мослашишни танлаганда эди, қуллик ҳалигача “меъёр”, зулм “тақдир”, адолат эса “орзу” бўлиб қоларди.

Сакинат Магомедованинг ҳаёт йўли — замонавий нейробиология, адаптив психология ва социология фанлари кесишмасида инсон организмининг фавқулодда имкониятларини ёритувчи классик ва фундаментал мисол ҳисобланади. Ушбу ноёб табиий феноменни илмий нуқтаи назардан чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Соматосенсор кортекс пластиклиги ва компенсатор мотор функциялар.

Сакинатнинг туғма қўлсиз бўлишига қарамай, оёқ бармоқлари ёрдамида мураккаб маиший ва касбий ҳаракатларни (овқат тайёрлаш, тикувчилик, ёзиш ва ҳатто машина бошқариш) юқори даражада бажариши миянинг мослашувчанлик салоҳиятини намоён этади:

- **Кортикал қайта тақсимлаш (Cortical Reorganization):** Нейробиологияда агар тананинг маълум бир қисми йўқ бўлса ёки умуман ривожланмаган бўлса, миянинг мотор ва сенсор қобилияти учун масъул қисмлари бошқа фаол органлар (бу ҳолатда оёқлар ва уларнинг рецепторлари) томонидан эгалланиши исботланган. Сакинатнинг мияси оёқ бармоқларининг сифатли ва нозик ҳаракатланишини таъминлаш учун улкан нейрон тармоқларини шакллантирган.
- **Сенсор-мотор интеграция:** Оёқ бармоқлари орқали буюмларни ушлаб туриш, кучни бошқариш ва мувозанатни сақлаш бош мия миячаси (cerebellum) ва мотор қабиланинг тинимсиз ва мукаммал ҳамоҳанг ишлашини талаб қилади. Бу биологик жиҳатдан ноёб адаптация жараёнидир.

2. Психологик резильентлик (Resilience) ва ички локус контрол.

Психология фани нуқтаи назаридан, интернатда улғайган ва ўта оғир жисмоний тўсиқ билан дунёга келган инсоннинг руҳий синмаслиги иккита муҳим омил билан изоҳланади:

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Ички локус контрол (Internal Locus of Control):** Ожизлик ёки тақдирга тан бериш ўрнига, ҳаётдаги барча воқеалар ва натижалар учун масъулиятни ўз зиммасига олиш. Сакинатнинг руҳияти ташқи муҳитнинг чекловларига эмас, балки ўзининг ички мақсадларига таянади.
- **Спорт орқали нейрохимик ва психологик мувозанат:** Профессионал спортга кеч кириб, жаҳон чемпиони даражасига етиши мияда стрессни енгиш механизмини кучайтиради. Жисмоний юкламалар одамнинг иродасини мустаҳкамлаб, дофамин ва эндорфинлар балансини бошқариш орқали юқори даражадаги мотивацияни сақлаб туради.

3. Ижтимоий адаптация ва ролларнинг муваффақиятли уйғунлашуви.

Социология ва ижтимоий психология нуқтаи назаридан, шахснинг жамиятга тўлиқ қўшилиши ва муваффақият қозониши унинг ижтимоий ролларини қандай бажариши билан ўлчанади:

- **Стереотипларнинг парчаланиши:** Жамиятда ногиронлик кўпинча «ёрдамга муҳтожлик» сифатида қабул қилинади. Сакинатнинг оналик мақоми, давлат хизматидаги фаолияти ва халқаро спорт ареналаридаги ғалабалари бу стереотипни илмий ва амалий жиҳатдан бутунлай инкор этади.
- **Ижтимоий капитал ва намуна (Role Model):** Унинг фаолияти бошқа одамлар учун психологик таянч бўлиб хизмат қилади. Бу эса ижтимоий муҳитда инклюзивлик ва ўзаро қўллаб-қувватлаш муҳитини шакллантиради.

Сакинат Магомедованинг ҳаёти илмий жиҳатдан шуни кўрсатадики: биологик ва жисмоний чекловлар инсон психикасининг чексизлиги, миянинг пластиклик имкониятлари ҳамда ироданинг кучи олдида мутлақ ҳеч нарсадир**.** Унинг мисоли инсон ҳар қандай оғир шароитда ҳам ўзининг янги биологик ва ижтимоий реаллигини яратишга қодир эканини исботлайдиган тирик илмий далилдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ВАЛЕНТИН ДИКУЛЬ ФЕНОМЕНИ

Инсон саломатлиги ва ҳаёт сифатига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири ҳаракат фаоллигидир. Замонавий тиббиётда оғир жароҳатлардан кейинги тикланиш жараёни кўп қиррали ёндашувни талаб қилади. Бу борада Валентин Иванович Дикуль фаолияти алоҳида аҳамият касб этади. Унинг ҳаёт йўли инсон организмининг компенсатор имкониятлари ҳамда руҳий барқарорликнинг амалий намунаси сифатида эътироф этилади.

Валентин Иванович Дикуль — ўта оғир жароҳатдан сўнг нафақат ўзи оёққа тура олган, балки минглаб фалажланган инсонларга яна ҳаёт қувончини қайтарган машҳур совет ва рус куч-паҳлавони, цирк артисти, олим ҳамда реабилитолог. У Россиянинг хизмат кўрсатган артисти ва Халқ артисти.

Валентин Дикуль 1948 йил 3 апрелда Украинанинг Каунас шаҳрида туғилган. Унинг болалиги жуда оғир ўтган: жуда ёш вақтида ота-онасидан айрилиб, меҳрибонлик уйида тарбия топган.

Болалигидан акробатика, гимнастика ва цирк санъатига қизиққан Валентин турли цирк студияларида шуғулланган.

1962 йилда, атиги 14 ёшида циркда навбатдаги машқ пайтида хавфсизлик арқони узилиб кетиб, у 13 метр баландликдан аренага қулаб тушган. Натижада унинг **бел умртқаси синган ва бош мия жароҳати олган**. Шифокорлар унинг умрининг охиригача фалаж ҳолда ётиб ўтишини, ҳеч қачон юра олмаслигини айтишган.

Ўрингa михланиб қолган ўсмир таслим бўлмади. У анатомия ва физиологияга оид тиббий китобларни чуқур ўрганиб чиқди ва ўзи учун махсус машқлар тизимини ишлаб чиқди:

Дастлабки пайтларда ҳатто қўллари билан ҳаракат қилиш қийин бўлганига қарамай, у оғирликлар ва блокли қурилмалардан фойдаланган ҳолда мушакларини мустаҳкамлай бошлади.

Валентин Дикуль мустақил равишда анатомия, физиология ва биомеханика соҳаларига оид адабиётларни ўрганади. У мушаклар ва асаб тизимини босқичма-босқич фаоллаштиришга қаратилган махсус машқлар мажмуасини ишлаб чиқади. Ушбу машқлар мунтазам ва узоқ муддатли бажарилиши натижасида ҳаракат функциялари аста-секин тиклана бошлайди.

Замонавий нейрофизиология нуқтаи назаридан қараганда, бу жараён нейропластиклик феномени билан изоҳланади. Нейропластиклик асаб тизимининг янги функционал алоқалар ҳосил қилиш қобилияти бўлиб, реабилитация жараёнида муҳим

www.ziyouz.com kutubxonasi

аҳамиятга эга. Дикуль тажрибаси мазкур назариянинг амалий тасдиқларидан бири сифатида баҳоланади.

Тиббий тикланиш жараёнида психологик омиллар ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Дикуль мисоли шуни кўрсатадики, инсоннинг ички мотивацияси, мақсадга интилиши ва ҳаётга ижобий муносабати даволаниш самарадорлигини оширади.

Унинг машҳур фикри — "Ҳаёт — бу ҳаракат. Ҳаракатдан тўхтасанг — ўла бошлайсан... Эсда тутинг: соғлиғингиз ўз қўлингизда! — Мен феномен эмасман. Мен шунчаки ногирон бўлиб қолишни истамаган инсонман." — нафақат фалсафий қараш, балки реабилитация назариясининг амалий ифодаси сифатида ҳам қаралиши мумкин. Бу ғоя инсон организмининг доимий фаолликка эҳтиёжини таъкидлайди.[75]

Тикланишдан сўнг Валентин Дикуль ўз тажрибасини бошқалар билан бўлишиш мақсадида реабилитация марказлари ташкил этади. Унинг методикалари умуртқа ва таянч-ҳаракат тизими касалликлари билан оғриган кўплаб беморларнинг ҳаёт сифати яхшиланишига хизмат қилди.

Шунингдек, у жисмоний машқларнинг профилактик аҳамия-тини тарғиб қилди. Дикульнинг фикрича, инсон саломатлигини сақлашда фаол турмуш тарзи ва мунтазам ҳаракат асосий омиллардан ҳисобланади.

Валентин Дикуль ҳаёти инсон имкониятларининг кенглиги ва ироданинг улкан кучини намоён этувчи ноёб мисолдир. Унинг шахсий тажрибаси оғир жароҳатдан кейин ҳам ҳаётни қайта қуриш мумкинлигини кўрсатади. Илмий нуқтаи назардан қараганда, Дикуль феномени нейропластиклик, жисмоний фаоллик ва психологик барқарорликнинг ўзаро боғлиқлигини тасдиқлайди. Шу сабабли унинг ҳаёти ва фаолияти реабилитация тиббиёти, психология ва соғлом турмуш тарзи соҳалари учун муҳим амалий аҳамиятга эга.

Оёққа тургач, Дикуль циркка қайтиб, ўзининг ноёб қуч ва матонат шоуларини кўрсатди. У ўта оғир предметларни кўтариш, турли мураккаб акробатик трюкларни бажариш бўйича намойишлар ўтказди. У Гинеснинг рекордлар китобига ҳам

[75]https://www.facebook.com/groups/1499184887537497/?__cft__[0]=AZb6yCxXLjrHW_AG9FruNWbc4ICkssDabIq2e92qas09aVPvY6hVFeFreaOFsWZpetyphsXc8cb8NLoKtGvFqrPjbkR-uCCTImqcVD3D-kxGKu9cY1inRnpWN4cZEqT9MTgWSBv8dAOh62Aulh7elli-JimTlaMDxRJrLX2xVty_1B-YcSKhmxP9_zf5iki-Vgn1puuV079LD-h-oQCDkVsE&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

киритилган бир қатор улкан ютуқларни қўлга киритган (масалан, жуда оғир конструкцияларни ўз танасида кўтариш ва бошқалар).

Ўз тажрибасидан келиб чиқиб, у умртқа поғонаси жароҳатланган ва болалар церебрал фалажи (ДЦП) билан оғриган беморларни даволаш учун ўзининг муаллифлик методикасини яратди.

1988 йилда Москвада унинг раҳбарлигида **Реабилитация маркази** очилди (ҳозирда "Дикуль марказлари" сифатида машҳур).

Бу марказда минглаб оғир жароҳат олган ва бошқа шифокорлар "умидсиз" деб топган беморлар оёққа турди, ҳаётга қайтди.

Валентин Дикуль тиббиёт ва реабилитация соҳасида бир қатор илмий ишлар муаллифи, профессор ҳисобланади.

Валентин Дикульнинг ҳаёти — инсон иродаси, матонати ва ўзига бўлган чексиз ишончнинг энг олий намунасидир. У нафақат ўз тақдирини ўзгартирди, балки тиббиёт ожиз қолган кўплаб инсонларга умид бахш этиб, ҳақиқий қаҳрамонга айланди.

Валентин Дикульнинг ирода, саломатлик ва инсон имкониятлари ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли ҳикматли сўзлари:

Ирода ва куч ҳақида.

- Ишончсизлик ва умидсизлик — энг оғир хасталикдир. Вужудингни эмас, аввало руҳингни давола.
- Инсон имкониятларининг чегараси йўқ. Чегаралар фақат бизнинг миямизда, қўрқув ва дангасалигимизда яшайди.
- Тақдирга тан бериш — енгилиш дегани. Сен курашишдан тўхтаганингдагина чинакам мағлубиятга учрайсан.

Саломатлик ва меҳнат ҳақида.

- Мўъжизани кутманг, уни ўз қўлларингиз ва меҳнатингиз билан яратинг.
- Менинг тизимимнинг бош сири — ҳар кунлик ва оғриқли меҳнат. Касалликни фақат доимий ҳаракат билан енгиш мумкин.
- Жароҳатдан сўнг оёққа туриш учун фақат танага эмас, балки руҳий кучга ҳам қайта ишлов бериш керак.

Ҳаёт ва мақсад ҳақида.

- Яшаш учун курашаётган бўлсанг, оғриққа эътибор берма. Оғриқ — бу тананинг ҳали тирик экани ва курашаётганининг белгисидир.
- Агар йиқилсанг, қайта тур. Яна йиқилсанг, яна тур. Токи мақсадингга етгунингча тўхтама.

Валентин Дикуль феномени замонавий тиббиёт, нейрофизиология, реабилитология ва психология фанлари кесишмасида инсон

www.ziyouz.com kutubxonasi

организмининг яширин захиралари ҳамда ироданинг чексиз имкониятларини ўрганишда энг муҳим ва ноёб илмий объектлардан биридир. Тақдим этилган маълумотларни илмий-амалий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Нейропластиклик ва функционал тикланиш (Neuroplasticity and Functional Recovery).

14 ёшида олган оғир орқа мия (бел умртқаси) жароҳатидан сўнг шифокорларнинг “умрбод фалаж қолади” деган хулосасини Дикульнинг ўзгартириб юбориши нейробиология нуқтаи назаридан қуйидаги механизмлар билан изоҳланади:

- **Марказий асаб тизимининг пластиклиги:** Асаб тизими қаттиқ ва ўзгармас структура эмас. Ҳатто нейронларнинг шикастланиши ёки орқа миянинг қисман зарарланиши шароитида ҳам мия ўз фаолиятини қайта ташкил этиш, янги синапслар ва компенсатор нейрон тармоқларини шакллантириш қобилиятига эга. Дикульнинг интуитив равишда ишлаб чиққан блокли қурилмалар ва оғирликлар тизими орқали мушакларга тинимсиз импульслар бериши соғлом нейронларни жонлантириб, зарарланган қисмлар атрофида янги функционал йўлларни очишга хизмат қилган.
- **Биомеханик ва мотор қайта тикланиш:** Мушаклар ва асаб тизимини мажбурий, босқичма-босқич ҳамда узоқ муддатли фаоллаштириш (гиперстимуляция) орқали узоқ вақт давомида ҳаракатсиз қолган тўқималарда трофик жараёнларни яхшилаш мумкинлиги унинг мисолида амалда исботланган.

2. Психологик резильентлик ва ички мотивациянинг нейрохимик роли.

Дикульнинг *“Мен феномен эмасман. Мен шунчаки ногирон бўлиб қолишни истамаган инсонман”* деган сўзлари замонавий психология ва психосоматика илмига тўла мос келади:

- **Ички локус контрол (Internal Locus of Control):** Бемор ташқи муҳитга, тақдирга ёки тиббий хулосаларга таяниб қолмасдан, ўз соғлиғи учун масъулиятни тўлиқ ўз зиммасига олади. Бундай психологик ҳолат мияда дофамин ва эндорфинлар каби фаоллаштирувчи нейромедиаторларнинг ажралишини рағбатлантириб, организмнинг иммун ва тикланиш функцияларини кучайтиради.
- **Экзистенциал мотивация:** Ҳаётга ва ҳаракатга бўлган кучли интилиш стресс гормонларининг (кортизолнинг) узоқ муддатли деструктив таъсирини блоклаб, ҳужайраларнинг регенерация (қайта тикланиш) жараёнларини жадаллаштиради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. Институционал реабилитация ва “Дикуль методикаси”нинг илмий аҳамияти.

Дикульнинг ўз тажрибаси асосида илмий ёндашувларни яратиб, “Дикуль марказлари”ни очиши амалий тиббиётда улкан инқилоб бўлди:

- **Анъанавий тиббиёт ва муаллифлик методикасининг синтези:** Кўплаб шифокорлар умидсиз деб топган беморларни (оғир травмалар ва болалар церебрал фалажи — ДЦП билан оғриганларни) оёққа турғазиш шуни кўрсатадики, реабилитацияда стандарт ёндашувлар билан бирга фаол жисмоний юкламалар, беморнинг ўз хоҳиши ва махсус биомеханик тренажёрлар уйғунлиги юқори натижа беради.
- **Профилактик ва социал аҳамият:** У илгари сурган “Ҳаёт — бу ҳаракат” ғояси фақат фалажликдан қутулиш эмас, балки умуман инсон таянч-ҳаракат тизимининг деградацияга учрашининг олдини олишда энг асосий гигиеник ва физиологик қонуният ҳисобланади.

Валентин Дикуль феномени шуни кўрсатадики, инсон организмининг захира кучлари ва миянинг адаптацион салоҳияти фан тасаввур қилганидан ҳам кенгроқдир. Унинг ҳаёти ва илмий-амалий фаолияти фақатгина шахсий матонат намунаси эмас, балки жаҳон реабилитация тиббиёти учун фундаментал қўлланма бўлиб хизмат қилади.

АНДРЕА БОЧЕЛЛИ ФЕНОМЕНИ

Андреа Бочелли (Andrea Bocelli; 1958 йил 22 сентябрда туғилган) — дунёга машҳур Италия тенори, опера ва оммабоп (поп) мусиқа ижрочиси. У классик опера санъатини оммавий мусиқа билан уйғунлаштирган **“классик кроссовер” (pop-opera)** жанрининг энг муваффақиятли ва таниқли вакилларидан биридир.

Селин Дион у ҳақида: *“Агар Худонинг овози бўлганида, у Андреа Бочеллидай куйлаган бўлар эди”*, — деб таъриф берган.

1. Болалиги ва кўриш қобилиятининг йўқолиши.

- **Туғилиши:** Бочелли Италиянинг Тоскана вилоятида жойлашган Лаятико қишлоғида, узумчилик билан шуғулланувчи оилада дунёга келган.
- **Туғма хасталик ва фожиа:** У туғилгандаёқ кўз босими ошиши (туғма глаукома) билан туғилган. **12 ёшида** футбол ўйнаб юрган вақтида тўп бошига тегиши натижасида кўз тўр пардасига қон қуйилиб, кўриш қобилиятини бутунлай йўқотган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Мусиқага иштиёқ:** Кўзи ожиз бўлишига қарамай, у фортепиано, флейта ва саксофон чалишни ўрганган. Мусиқа унинг учун атроф-оламни англашнинг энг асосий воситасига айланган Пиано ва опера ижрочиларининг пластинкаларини тинглаб, ўз овозини ривожлантирган.

2. Юристликдан катта саҳнагача

Андреа Бочеллининг мусиқадаги йўли осон кечмаган:

1. **Юридик таълим:** У Пиза университетининг ҳуқуқшунослик факультетини битириб, бир йил давомида адвокат бўлиб ишлаган. Кундузи судда ишлаб, оқшомлари пиано-барларда қўшиқ куйлаган.
2. **Устози Франко Корелли:** У ижрочилик маҳоратини ошириш учун машҳур итальян тенори Франко Кореллидан дарс олишни бошлаган.
3. **Илк бурилиш (1992):** Итальян рок-хонандаси Зуккеро (Zucchero) “Miserere” қўшиғи учун демо-версия ёзиб олишга айнан Бочеллини таклиф қилади. Бу демо-кассета машҳур тенор **Лучано Паваротти**га бориб тушади. Паваротти Бочеллининг овозидаги бетакрор жозибани юқори баҳолаб, уни саҳнага олиб чиқади.

3. Жаҳоншумул хитлари ва альбоми.

- **“Time to Say Goodbye” (“Con te partirò”):** 1995 йилда чиқарилган ушбу композиция ва кейинчалик британ сопраноси Сара Брайтман (Sarah Brightman) билан куйланган дуэти жаҳон рекордини ўрнатди ва миллионлаб нусхада сотилди.
- **“The Prayer”:** Селин Дион билан ижро этилган бу дуэт «Оскар» мукофотига номинант бўлган ва “Олтин глобус”ни қўлга киритган.
- **“Romanza” (1997):** Ушбу альбоми дунё бўйлаб 20 миллиондан ортиқ нусхада сотилиб, барча даврларнинг энг кўп сотилган ижро альбоми сифатида мусиқа тарихига кирди.

Асосий хит асарлари	Жанри	Чоғлашув (Хусусияти)
“Con te partirò”	Поп-опера	Энг машҳур визит карточкаси
“The Prayer” (ft. Celine Dion)	Классик кроссовер	“Олтин глобус” соҳиби
“Vivo per lei”	Поп-соул	Мусиқага бўлган бағишлов гимни
“Bésame Mucho”	Латино / Романс	Ҳис-туйғуларга бой классик талқин

www.ziyouz.com kutubxonasi

4. Шарқий ва ижтимоий фаолияти.

- **Опера ва классик репертуар:** Бочелли фақат эстрадада эмас, балки “Верди”, “Пуччини” каби мумтоз композиторларнинг операларида (ж.ж. *“Богема”*, “*Тоска”*, “*Севильциялик цирюльник”*) бош партияларни ижро этган.
- **Хайрия фонди (Andrea Bocelli Foundation):** 2011 йилда ташкил этилган бўлиб, камбағалликни енгиш, тиббий тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш ва имконияти чекланган ёшларга таълим олишда ёрдам беришга йўналтирилган.
- **“Music for Hope” (2020):** Пандемия даврида Милан соборида томошабинларсиз ўтказган онлайн концерти миллионлаб инсонларга умид ва тасалли манбаи бўлди.

5. Мукофотлари ва эътироф.

- **90 миллиондан ортиқ** сотилган пластинкалар нусхаси.
- **Голливуд шон-шараф аллеяси:** 2010 йилда мусиқага қўшган ҳиссаси учун юлдузи ўрнатилган.
- **“Грэмми” ва “Эмми”** мукофотлари номинанти.
- Италия Республикасининг “Хизмат кўрсатган ордени” (Grande Ufficiale Ordine al Merito della Repubblica Italiana) кавалери.

Андреа Бочелли ўз иродаси, ноёб иқтидори ва мусиқага бўлган чексиз муҳаббати орқали жисмоний чекланишлар ижод ва муваффақият учун тўсиқ бўла олмаслигини бутун дунёга исботлаб келмоқда.

Андреа Бочеллининг ҳаёт, мусиқа ва эътиқод ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли ҳикматли сўзларидан намуналар:

- Мусиқа — бу қалб тили. У ҳеч қандай чегара билмайди, таржима талаб қилмайди ва тўғридан-тўғри инсон юрагига етиб боради.
- Опера — бу ҳис-туйғуларнинг энг юқори нуқтаси. У ерда инсон овози чеккасиз имкониятларга эга бўлади
- Мен учун куйлаш шунчаки касб эмас, бу атрофдаги дунё билан мулоқот қилиш ва ички кечинмаларимни баҳам кўриш усулидир.
- Эътиқод — бу ҳаётимнинг асоси. Ишончсиз яшаш — қоронғида йўл топишга уриниш билан баробар.
- Ҳаётдаги энг катта тўсиқлар — бу бизнинг онгимиздаги чекловлардир. Агар сиз нимагадир чин дилдан ишонсангиз, унга эришиш йўлини албатта топасиз.
- Кўзлар кўра олмайдиган нарсаларни баъзан фақат қалб билан ҳис қилиш мумкин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• Севиш ва севилиш — инсонга берилган энг катта мукофот. Севги бор жойда ҳар доим умид ва ёруғлик бўлади.

• Мусиқа дунёни ўзгартира олади, чунки у инсонларни бирлаштириш ва уларнинг қалбига тинчлик солиш кучига эга.

Тақдим этилган биографик ва маърифий маълумотлар **Инклюзив таълим, педагогика, психологик абилитация ва инсон капитали концепциялари** нуқтаи назаридан бой илмий-амалий манба ҳисобланади. Андреа Бочеллининг ҳаёт йўли — сенсор бузилишлар (кўриш қобилиятининг йўқолиши) мавжуд бўлган шахсларнинг олий даражадаги академик, касбий ва ижтимоий ютуқларга эришиш имкониятини кўрсатувчи ёркин педагогик кейс (Case Study)дир.

Қуйида ушбу маълумотлар инклюзив таълимнинг замонавий назариялари асосида таҳлил қиламиз:

1. Кўп томонлама компенсация ва "Экстрасенсор дифференциация".

"Кўзи ожиз бўлишига қарамай, у фортепиано, флейта ва саксофон чалишни ўрганган. Мусиқа унинг учун атроф-оламни англашнинг энг асосий воситасига айланган..."

Илмий таҳлили:

• **Нейропластиклик ва сенсор компенсация:** Л.С. Выготскийнинг дефектология назариясига кўра, органик нуқсон юзага келганда инсон марказий нерв тизими йўқотилган функцияни бошқа анализаторлар (эшитиш, ушлаб сезиш, кинестетик сезги) ҳисобига компенсация қилади. Бочеллининг 12 ёшда пурра кўр бўлиб қолиши эшитиш хотираси ва тембрал анализни фавқулодда ривожланишига туртки берган.

• **Инклюзив дидактикада полисенсор ёндашув:** Бочелли бир нечта чолғу асбобларини (фортепиано, флейта, саксофон) эгаллаши орқали атроф-олам ҳақидаги когнитив харитасини (Cognitive Map) бойитган. Инклюзив таълимда бу кўринишдаги ўқувчиларга фақат битта соҳа эмас, балки кўп томонлама амалий-мусиқий таълим беришнинг муҳимлигини исботлайди.

2. Юридик таълим ва "Кўп босқичли ижтимоий инклюзия".

"Пиза университетининг ҳуқуқшунослик факультетини битириб, бир йил давомида адвокат бўлиб ишлаган..."

Илмий таҳлили:

• **Академик ва касбий инклюзия (Inclusive Higher Education):** Бочеллининг Пиза университетини тамомлаб,

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳуқуқшунослик дипломини олиши ва адвокатлик қилиши — инклюзиянинг энг юқори босқичидир. Бу сенсор имконияти чекланган шахсларга фундаментал ва интеллектуал фанларни ўзлаштиришда тенг имкониятлар яратилганда, улар рақобатбардош мутахассис бўла олишини кўрсатади.

- **Универсал таълим дизайни (Universal Design for Learning - UDL):** Кўзи ожиз талабанинг ҳуқуқшунослиқдек мураккаб, катта ҳажмдаги матнлар билан ишлашни талаб қиладиган соҳани эгаллаши таълим муассасаларида Брайль тизими ва аудио-ассистив технологиялардан фойдаланишнинг самарадорлигини белгилайди.

3. Таълимда Устоз-Шогирд тизими ва Менторлик (Mentorship in Inclusion)

"...Франко Кореллидан дарс олишни бошлаган... Бу демо-кассета машҳур тенор Лучано Паваротгига бориб тушади... Паваротти уни саҳнага олиб чиқади".

Илмий таҳлили:

- **Салбий стереотипларни енгиб ўтиш ва потенциални эътироф этиш:** Таълим психологиясида "Пигмалион эффекти" (кутиш эффекти) муҳим ўрин тутади. Машҳур устозлар (Корелли ва Паваротти) Бочеллининг жисмоний нуқсонига эмас, балки унинг **ички потенциали ва бетакрор вокал имкониятига** эътибор қаратган.
- **Инклюзив фасилитация:** Махсус эҳтиёжлари бор иқтидорли шахсларни жамиятга ва олий санъат даражасига олиб чиқишда профессионал менторларнинг эътибори ва тўғри йўналтириши қарор топтирувчи аҳамиятга эга.

4. Инвалидликнинг ижтимоий модели ва Жанрлараро инклюзия (Classical Crossover)

"У классик опера санъатини оммавий мусиқа билан уйғунлаштирган "классик кроссовер" (pop-opera) жанрининг энг муваффақиятли ва таниқли вакилларидан биридир".

Илмий таҳлили:

- **Чегараларни бузиш (Inclusion beyond Boundaries):** Бочелли ижодидаги "классик кроссовер" феномени педагогик ва ижтимоий жиҳатдан академик опера (элитар) ва поп-мусиқа (оммавий) ўртасидаги тўсиқларни олиб ташлади.
- Бу жараён инклюзив таълимнинг асосий философиясига мос келади: **"Ажратиш ва элитарликдан воз кечиш, ҳамма учун очиқ ва тушунарли муҳит яратиш"**. Бочелли ўзининг ижроси

www.ziyouz.com kutubxonasi

орқали миллионлаб инсонларга академик классик мусиқани инклюзив усулда тақдим этди.

5. Гуманитар фонд ва Раҳм-шафқат эмас, балки "Имкониятларни кенгайтириш" (Empowerment)

"Andrea Bocelli Foundation: 2011 йилда ташкил этилган бўлиб... имконияти чекланган ёшларга таълим олишда ёрдам беришга йўналтирилган".

Илмий таҳлили:

- **Рефлексив инклюзия ва субъектлик:** Ногиронлиги бўлган шахс фақатгина ёрдам олувчи (пассив объект) бўлиб қолмай, балки ўзи атрофидагиларга ёрдам берувчи ва ижтимоий ўзгаришларни амалга оширувчи (фаол субъект / Agent of Change)га айланади.
- **Ижтимоий капитални қайта тақсимлаш:** Бочелли томонидан ташкил этилган фонд инклюзив таълим инфратузилмасини ривожлантириш ва имконияти чекланган ёшларнинг таълим олиш имкониятларини молиялаштириш орқали барқарор педагогик ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини яратди.

Андреа Бочелли феномени инклюзив таълим учун қуйидаги фундаментал илмий хулосаларни беради:

Биологик нуқсон интеллектуал ёки ижодий чеклов эмас: Тўғри ташкил этилган педагогик муҳит ва шахсий ирода орқали сенсор бузилишларни юқори ижодий муваффақиятга айлантириш мумкин.

1. **Кўп томонлама таълим ҳаётий муваффақият омили:** Ҳуқуқшунослик ва мусиқанинг паралель эгалланиши инклюзив таълимда шахснинг кўп қиррали (multidisciplinary) ривожланиши муҳимлигини исботлайди.
2. **Патернализмдан воз кечиш:** Ногиронлиги бор шахсларга раҳм-шафқат кўзи билан эмас, балки уларнинг тенг ҳуқуқли аъзо, юқори малакали мутахассис ва ижодкор сифатида жамиятда ўз ўрнини топишига шароит яратиш зарур.

ҒОНИМ МИФТАҲ ФЕНОМЕНИ

Ғоним Мифтаҳ Қатар пойтахти Доҳада бошланган футбол бўйича 22 - Жаҳон Чемпионатини Қуръони каримдаги: "Эй одамлар! Биз сизларни бир эркак ва аёлдан яратдик ва сизларни ўзаро танишишингиз учун халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик. Албатта, Аллоҳнинг ҳузурида энг ҳурматлийингиз энг тақводорингиздир. Албатта, Аллоҳ ўта билувчидир, ўта

www.ziyouz.com kutubxonasi

хабардордир”. (Ҳужурот сураси, 13-оят) оятини ўқиш билан бошлади. У “Ногиронлик устидан ғолиб” лақабли қатарлик ёш йигит бўлади.

Жисмнинг “тўртдан бири” билан ҳаёт кечираётган ногиронлиги бор йигит деярли имконсиз кўрингандай нарсаларга чақириқ ташлаган, ҳаёт учун курашган инсондир.

У жуда ноёб бўлган “каудал ажралиш синдроми, пастки тана қисмисиз бўлган деформация ва бел умуртқаларининг деформацияси” касалликлари ташхиси билан оғриган.

Ғоним ўсмирлик вақтида “Осиёга меҳрли қўллар” фонди томонидан “Яхши ният элчиси” деб танланган, шунингдек, Кувайт амири Сабоҳ Аҳмад ас Сабоҳ томонидан Қатар молия маркази рекламаларидаги иштирокидан сўнг “Тинчлик элчиси” дея танланган эди.

Ҳаракатланиши чекланган, саломатлигидаги жиддий муаммоларига қарамай у фигурали учиш, альпинизм, футбол, баскетбол каби спорт турлари билан шуғулланади. Сузиш борасидаги эришган муваффақиятлари натижасида денгизга 18 метр чуқурликка шўнғишга ҳам эришган.

Ғоним Мифтаҳ Форс кўрфази давлатлари, кўплаб араб давлатларида ўтказилган халқаро мусобақа ва турнирларда иштирок этиб, кўплаб мукофотлар олган. БААда ҳам ўсмирлар ўртасида ўтказилган спорт мусобақаларида медалларни қўлга киритган.

У шундай дейди: “Спорт мен учун мушакларимни чиниқтиришга ва ўзимга бўлган ишончни ортишига ёрдам бўлади”. Ногиронлиги бор бўлишига қарамай, Ғоним яна тадбиркорлик билан шуғулланади ва ҳозирда унинг музқаймоқ ишлаб чиқариш компанияси бор ва уни бошқа ҳудудларда ҳам кенгайтириш ниятида.

Матонатли йигит кўп маротаба ногиронликка таслим бўлмасликка аҳд қилганини, доимий тиббий муолажалар ва бу борадаги улкан муаммоларга қарамасдан, сабр-тоқат, чидам ва яхши ният, келажак ҳақидаги ижобий ўй-фикрлар билан енгиб чиққанини айтади. “Мен онамдан бу оламда иложсиз нарсанинг ўзи йўқ эканини билдим” дея ҳикоя қилади.

“Ногиронлигимга қарши чиқдим, дейдиганлар ҳам бор, лекин мен ногиронлигимга қарши чиқмадим, балки у билан яшай олдим ва ҳаётдан катта умид билан ўз йўлимда давом этдим, дейман”, - дейди у.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шунингдек, Ғоним Мифтаҳ ижтимоий тармоқлар ва бошқа алоқа воситалари орқали ногиронлиги бор инсонлар ҳам жамиятда ўз ўринларига эга фаол инсонлар бўлишлари мумкинлиги ҳақида ижобий рисолалар, мурожаатлар юборишни ҳам йўлга қўймоқчи.

Ғоним Мифтаҳ 2002 йил 5 майда Доҳа шаҳрида туғилган. "Ғоним доим омадли" китоби муаллифи. Автомашинани жуда яхши бошқаради. Ютубда 900 мингга яқин аъзоси бўлган шахсий саҳифаси бор.[76]

Қатарлик ёш фаол, мотиватор ва тадбиркор Ғоним Мифтаҳнинг (Ghanim Al-Muftah) ҳаёт, ирода, тенглик ва матонат ҳақидаги энг машҳур фикрлари:

- **Хилма-хиллик ва бирдамлик ҳақида (Жаҳон чемпионати очилишида Морган Фриман билан суҳбатдан):**

Биз бу ер юзида бир-биримиздан ўрганишимиз ва орамиздаги фарқлардан гўзаллик топа олишимиз учун турли халқлар ва қабилалар бўлиб тарқалганмиз, деган ишонч билан улғайганмиз. Бағрикенглик ва ҳурмат эвазига биз ҳаммамиз бир катта уйда биргаликда яшай оламиз.

- **Ногиронлик ва имкониятлар ҳақида:**

Мен ўз ногиронлигимни кучли томонимга айлантиришни ўргандим. Мен чекловларни тан олмайман; ижобий энергия ва ирода жамланса, ҳар қандай тўсиқни енгиб ўтиш мумкин.

- **Ҳаётга бўлган қараш ва онасининг ўгити ҳақида:**

Ҳаётга позитив қарашни онамдан ўрганганман. Онам менга ҳаётнинг нақадар гўзаллигини ва аслида имконсиз нарсанинг ўзи йўқлигини уқтирган.

- **Шахсий мақсад ва муваффақият ҳақида:**

Менинг исмим Ғоним — бу арабчада "ғолиб" ёки "муваффақият қозонувчи" деганидир. Мен доимо ғолиб бўлишни, танамнинг ҳолатига қарамай, ўз ҳаракатларим билан бошқаларга умид чироғи бўлишни танлайман.

- **Орзулар сари интилиш ҳақида:**

Агар сизда ирода ва Аллоҳга бўлган мустаҳкам ишонч бўлса, жисмоний чекловлар сизга халақит бера олмайди. Чўққиларни забт этиш учун фақат оёқлар эмас, балки ақл ва қатъият керак.

[76]https://www.facebook.com/profile.php?id=100009975196955&__cft__[0]=AZVjNuZItxshN6cFd6DzrsLpbMbpBwDyEmhW3ag7kJmUbRSQ8s2ypd1FoqW-WUQn74ON-v7CG9fD90_QXA-5orU_T8bXXKCPFoPrQtuIjs_1rcD_ZmcP5_ibiwLfSuyvPtaC_QNe7eMx-oHble_VT_WsDUp6AT-C5C9hJJ9rSbPP-7NUzAlNE1BFr4T1RzOHeewBXMVdtK-71WGkz_6SoI1v&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ғоним Мифтаҳ ўз ҳаётий намунаси билан чекловлар фақат инсоннинг хаёлида эканини ва ҳақиқий куч руҳиятда эканини дунёга исботлаб келмоқда.

Ғоним Мифтаҳнинг ҳаёт йўли ва фаолияти замонавий тиббиёт, адаптив психология, соматосенсор компенсация ва ижтимоий инклюзия фанлари кесишмасида инсон организмининг ҳамда психикасининг чексиз имкониятларини ёритувчи ноёб фундаментал мисол ҳисобланади. Ушбу ноёб феноменни илмий-амалий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Биологик чекловлар ва психосоматик мослашув (Anatomical Limitation and Adaptation).

Ғоним Мифтаҳ каудад ажралиш синдроми (caudal regression syndrome) каби пастки тана қисмининг жиддий деформацияси билан туғилган. Танасининг катта қисми йўқлигига қарамай, унинг ҳаёт фаолиятини юқори даражада сақлаб қолиши ва фаол ҳаёт кечириши биологик нуқтаи назардан қуйидагича изоҳланади:

- **Компенсатор жисмоний юкламалар:** Унинг сузиш, альпинизм, скейтбординг ва ҳатто 18 метр чуқурликка шўнғиш каби экстремал спорт турлари билан шуғулланиши организмдаги мавжуд мушак гуруҳларининг (айниқса тананинг юқори қисми ва қўл мушакларининг) гипертрофияланишига ва ўта юқори кучга эга бўлишига олиб келган. Спорт унинг учун фақат жисмоний чиниқиш эмас, балки асаб тизими ва қон айланишини барқарорлаштирувчи муҳим биологик омилдир.
- **Миянинг мослашувчанлик салоҳияти (Neuroplasticity):** Тананинг анатомик тузилиши ғайристандарт бўлишига қарамай, бош мия мотор ва сенсор марказларини янги ҳаракат траекторияларига мослаштириб, мувозанат сақлаш ва мураккаб жисмоний ҳаракатларни бажариш кўникмаларини шакллантирган.

2. Психологик резильентлик ва «Рационал қабул қилиш» механизми (Resilience and Acceptance)

Ғонимнинг *“Мен ногиронлигимга қарши чиқмадим, балки у билан яшай олдим”* деган сўзлари замонавий психотерапия ва когнитив-бихевиорал ёндашувнинг энг юқори чўққисидир:

- **Курашдан воз кечиб, қабул қилиш орқали енгиш:** Кўпчилик оғир ногиронликка дуч келганда борлиқ билан урушади ёки депрессияга тушади (агрессив ёки инкор этувчи босқич). Ғоним эса патологияни инкор этмади, балки уни ўз ҳаётининг ажралмас қисми сифатида қабул қилди (**Radical Acceptance**). Бу эса руҳий

www.ziyouz.com kutubxonasi

энергияни жароҳат билан курашишга эмас, балки шахсий ривожланиш ва ижодий мақсадларга сарфлаш имконини берди.

- **Ички локус контрол (Internal Locus of Control):** Ҳаётдаги муваффақиятлар учун ташқи муҳитни ёки тақдирни айбламасдан, бор имкониятлар доирасида ҳаракат қилиш унинг психоэмоционал барқарорлигини таъминлаган.

3. Ижтимоий интеграция, қадриятлар ва глобал таъсир (Social Inclusion and Media Impact).

Социология ва ижтимоий психология нуқтаи назардан, Ғоним Мифтаҳнинг фаолияти жамиятдаги стереотипларни бузиб ташловчи кучли омил ҳисобланади:

- **Аксиологик ва мафкуравий лидерлик:** Жаҳон чемпионатининг очилиш маросимида Қуръони Карим оятларини ўқиш орқали у инсониятнинг турфа хиллиги, ўзаро тенглиги ва инсон қадри ҳар қандай жисмоний ўлчовлардан устун эканини глобал миқёсда намоён этди.
- **Ижтимоий капитал ва рол моделлик:** Унинг тадбиркорлик билан шуғулланиши, музқаймоқ компаниясини бошқариши, YouTube платформасида миллионга яқин аудиторияга эга бўлиши ва “Тинчлик элчиси” мақомини олиши унинг шунчаки жисмоний ногиронлиги бор инсон эмас, балки муваффақиятли медиа-шахс ва лидер эканини кўрсатади. У бошқа ногиронлиги бор инсонлар учун психологик тўсиқларни енгиб ўтишда жонли намунадир.

Ғоним Мифтаҳ феномени илмий жиҳатдан шуни тасдиқлайдики: инсоннинг ҳаётий муваффақияти ва бахти унинг физиологик тўлиқлигига эмас, балки унинг дунёқараши, иродаси, руҳий мослашувчанлиги ва атрофдаги муҳит билан уйғун яшай олиш қобилиятига боғлиқ. Жисмоний нуқсон фақат ташқи шароит, холос; онгнинг чексизлиги ва матонат эса ҳар қандай “иложсиз” тушунчасини муваффақиятга айлантиришга қодир.

“ЎЗГА САЙЁРАЛИК” МЭТЬЮ ДЕМЕРИТТ

Мэтью Демеритт оёқларсиз туғилган — бундай инсон кино майдонида нималарга қодир бўлиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин бўлган дунёда.

1981 йилга келиб, Голливуд кичик бир бошқа сайёралик жонзотни экранга олиб чиқишга тайёрланаётган эди. Стивен Спилбергнинг янги фильми — **“Ўзга сайёралик”** — ўта ўзига хос ечимни талаб қиларди. Бу на махлуқ, на мультфильм бўлиши керак

www.ziyouz.com kutubxonasi

эди. У нозик, иккиланувчан, деярли болаликча кўриниши лозим эди. Унинг юриши ҳал қилувчи аҳамиятга эга эди. Агар ҳаракатлар нотўғри чиқса, бутун иллюзия барбод бўларди.

Қўғирчоқлар яқин планларда ишлатилиши мумкин эди. Аниматроника бош ва қўлларни ҳаракатга келтира оларди. Аммо ўзга сайёралик хонани кесиб ўтиши, қоқилиб кетиши ёки шунчаки барчанинг кўзи олдида бўлиши керак бўлган саҳналарда ижодкорлар тўхтаб қолишарди.

Ана шу пайтда кадрга **Мэтью** кириб келди.

Ўша даврда Мэтью Калифорнияда физиотерапия курсидан ўтаётган эди. У дунёда ўз усули билан ҳаракатланишни ўрганган — бутун танасини қўлларига таяниб, соғлом одамларнинг кўпчилиги ҳам уддалай олмайдиган енгиллик билан мувозанатни сақларди. Қўллари жуда бақувват эди. Танасининг оғирлик маркази аниқ эди. У табиатан ерга яқин, эҳтиёткор ва бир оз беқарор ҳаракат қиларди.

Кастинг вақтида, дастур орқали, “ғайриоддий ҳаракатлана оладиган одам борми?” деган савол берилди. Спилберг жамоаси нима излаётганини ҳали аниқ билмас эди. Фақат оддий ечимлар иш бермаётганини ҳис қилишарди.

Мэтьюни ўлчашди. Видео ёзувга олишди. Ҳаракат қилишни сўрашди.

Ҳатто у ўзи ҳам улар нимани кўрганини тўлиқ англамаган эди.

“Мен ҳеч қачон қўлларда юришни атайлаб намойиш қилмаганман, — деган эди у кейинчалик. — Қандай қилиб костюм ичига сиғишимни билмасдим. Бу қандай ишлашини ҳам тасаввур қилмасдим. Аммо қандайдир қилиб, барчаси ишлаб кетди”.

Қарор жуда жасур эди.

Мэтью тўрт футли резина костюмга жойлаштирилди. Унинг танаси жонзотнинг гавдаси ичида эди. Йўлни кўра олиши учун юзи кўкрак қисмидаги тешик орқали қararди. Унинг устида, елкаларда, ўзга сайёраликнинг боши жойлашган эди — оғир, нозик, жонли. Иплар ва механизмлар орқали бошқа одамлар томонидан бошқариларди.

Мэтью ҳаракатланса —ўзга сайёралик ҳам ҳаракатланарди.

Силлиқ эмас. Ишонч билан эмас. Лекин айнан персонажга керак бўлган ўша беўхшовлик билан. Ҳар бир қадам иккиланувчан кўринарди. Ҳар бир оғирлик кўчиши синовдек туюларди. Бу актёрлик эмас эди. Бу — физика эди. Бу — мувозанат эди. Бу — ҳақиқийлик эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Суратга олиш майдонида иш оғир кечарди. Костюм ичи жуда иссиқ эди. Кўриш имкони чекланган эди. Йиқилишлар эса ҳақиқий бўларди.

Энг эсда қоларли лаҳзалардан бири пиво ичиш саҳнасида содир бўлди — маст ҳолда ўзга сайёралик қоқилиб, шкафга урилади. Бу йиқилиш саҳналаштирилмаган эди.

Спилберг буни диққат билан кузатиб турди.

Мэтью эслайди: режиссёр дубльлар орасида унга яқинлашган — раҳбар сифатида эмас, балки чиндан ҳам хавотирланган инсон сифатида.

“Спилберг ёнимга келиб, ҳолим яхшими, деб сўради, — дейди у. — “Шкаф томон шунчаки кириб бориб, юзтубан йиқила оласанми?” деди”.

Мэтью буни қилди.

Керак бўлса, яна ва яна қилди.

Натижада фильмдаги энг инсоний саҳналардан бири пайдо бўлди. Томошабинлар ўзга сайёралик устидан эмас, у билан бирга кулдилар. Ноқислик ишонарли эди. Ҳимоясизлик — ҳақиқий.

Фильм экранларга чиққанидан сўнг, бу маданий ҳодисага айланди. Одамлар йиғлади. Болалар ишонди. Ўзга сайёралик жонлидек туюлди.

Жуда камчилик нима учунлигини биларди.

Мэтью Демериттнинг исми сарлавҳаларда пайдо бўлмади. Унинг юзи персонаж билан боғланмади. Ўнлаб йиллар давомида унинг ҳиссаси соя остида қолди, майда тафсилотлар ва унутилаёзган саҳифалар орасида йўқолиб кетди.

Шунга қарамай, бугун у тўлиқ Инопланетянин костюмини кийган ҳолда роль ижро этган, ҳали ҳам тирик бўлган ягона актёр сифатида эътироф этилади.

Юбилей намойишлари ва фильмга бағишланган таҳлиллар бошланганда, унинг ҳиссаси ниҳоят очиқланди. Томошабинлар ўзга сайёраликнинг нозик ва жонли қилиб кўрсатган юриш, жисмоний мавжудлик Голливуд пайдо бўлишидан анча олдин жамият томонидан рад этилган танадан чиққанини билиб олдилар.

Мэтью шунчаки костюмга сиғиб қолмади.

У персонажга оғирлик, иккиланиш, **руҳ** бахш этди.

Бу ҳикоя — кино мўъжизасини кўпинча сиз ҳеч қачон кўрмаган одамлар яратишини эсга солувчи сокин бир сабоқ. Ижодкорлик доимо режиссёр курсисидаги даҳолик кўринишида бўлмайди. Баъзан у дунёга мослашган, куч ва мувозанатни аксарият одамлар

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳеч қачон ривожлантира олмайдиган инсон қиёфасида намоён бўлади.

Ўзга сайёралик юра олган, чунки **Мэтью Демеритт** бунга аллақачон қандай қилиб эришишни билар эди.[77]

Мэтью Демериттнинг кинематография тарихидаги иштироки — биология, биомеханика, нейропластиклик ва кино санъати психологияси кесишмасида инсон организмининг бетакрор адаптацион салоҳиятини кўрсатувчи ноёб илмий феномендир. Стивен Спилбергнинг «Ўзга сайёралик» (E.T.) фильмидаги мазкур жараённи илмий-амалий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Биомеханик компенсация ва мувозанат марказининг ўзгариши (Biomechanics and Center of Gravity)

Оёқларсиз туғилган Мэтьюнинг ҳаракатланиш тизими соғлом одамларнинг стандарт анатомик ҳаракатларидан тубдан фарқ қилади:

- **Гравитация марказининг силжиши:** Нормада инсон танасининг оғирлик маркази оёқларга тўғри келади. Оёқлари йўқ инсонларда эса тана оғирлиги тўлиқ юқори тана мушакларига (елка, қўл ва кўкрак қафасига) кўчади. Мэтьюнинг қўлларида мушак массасининг ўта кучли ривожланиши ва мувозанатни сақлаш кўникмаси унинг танасини ерга яқин, ўта барқарор ва шу билан бирга ностандарт траекторияда ҳаракатланишга мослаштирган.
- **Физиканинг кино иллюзиясига айланиши:** Фильм ижодкорлари аниматроника ва қўғирчоқлар ёрдамида жонзотнинг юришини механик тарзда бажара олишмаган, чунки сунъий механизмлар жонли инсон танасига хос бўлган табиіу оғирлик кўчиши, микротебранишлар ва иккиланишни бера олмас эди. Мэтьюнинг табиий биомеханикаси тўрт фудлик резина костюм ичида айнан ўша «жонли ноаниқлик»ни — физиканинг хатосиз ва ҳақиқий ифодасини яратди.

2. Соматосенсор интеграция ва новербал актёрлик (Somatosensory Integration).

Нейробиология нуқтаи назаридан, Мэтьюнинг ҳеч қандай махсус актёрлик мактабини ўқимасдан turib, ўзга сайёраликка жон

[77] https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZaiERYU2TwrqeFFec_USHrBmcb-UpzHliGprCtRMyjtyej_u7tkNlgVNf7eorMN1M1BDTxjjVe2Etj5-4YaDkQUhMC13yi9tOggR-vlMNKZ8xqnLNz-hNbEfSXgGuJYPsMTxRmc-nLUXnDh0_wUei59ARrrgnP5M8UJ3rVcCvouliKNtkf9Fi0pcPUqjKpfco7LH_nQ5qqczq10aUCKK66o&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

бахш этиши унинг миясидаги **сенсор-мотор интеграция** ва танани бошқариш юқори даражада эканлигини билдиради:

- **Костюм орқали муҳитни ҳис қилиш:** Юзи кўкрак қисмидаги тешикда бўлгани, иссиқ ва чекланган муҳитда ihlaganи унинг ҳиссиёт анализаторларини (проприоцепция — тананинг фазодаги ўрнини ҳис қилиш) ўта кучли ишлашга мажбур қилган.
- **Тасодифий йиқилишларнинг ҳақиқийлиги:** Маст ҳолда шкафга урилиб, юзтубан йиқилиш саҳнасининг сохта эмас, балки жонли чиқиши организмнинг мувозанатни йўқотган пайтдаги табиий рефлектор ҳимоя механизмларига асосланган. Бу ерда актёрлик маҳорати эмас, балки соф жисмоний реальность ва физика ҳукмронлик қилган.

3. Ижтимоий ва институционал сояда қолиш феномени (Sociological and Attributional Analysis).

Социология ва медиа психологияси нуқтаи назаридан ушбу ҳолат қизиқ бир парадоксни очиб беради:

- **Тананинг стигматизацияси ва унинг самарали қўлланилиши:** Жамиятда жисмоний нуқсон кўпинча чеклов ёки "яроқсизлик" сифатида қабул қилинади (соғлом одамлар кўпчилик ҳолларда бундай тана эгаларини кинода ёки катта саҳналарда кўришга тайёр эмас эди). Бироқ, айнан шу "ностандарт" тана Голливуд тарихидаги энг буюк мўъжизалардан бирини яратди. Жамият рад этган ёки ноқулай деб ҳисоблаган жисмоний реаллик экранда миллионлаб одамларнинг қалбидан жой олди.
- **Анонимлик ва ҳиссанинг эътироф этилиши:** Ўнлаб йиллар давомида Мэтьюнинг исми сояда қолиб кетиши институционал тизимларнинг (киноиндустриянинг) кўпинча техник ёки жисмоний бажарувчиларни эмас, балки фақат бренд ва режиссёрларни қаҳрамон сифатида кўрсатиш одати билан боғлиқ. Бироқ вақт ўтиб ҳақиқатнинг очилиши унинг жамиятдаги ўрнини тиклади.

Мэтью Демериттнинг "Ўзга сайёралик" фильмидаги иштироки шуни илмий жиҳатдан исботлайдики: кинематография ва санъатда мўъжизалар фақат замонавий технологиялар ёки гениал режиссёрлар ҳисобига эмас, балки инсон танасининг чексиз адаптацион имкониятлари ва ноёб физикаси орқали ҳам яратилади**.** Тананинг ҳар қандай ностандарт кўриниши ҳам тўғри шароитда чинакам оламшумул санъат асарига айланиши мумкин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ИНСОН УМИД БИЛАН ЯШАЙДИ

Стивен Уильям Ҳокинг (Stephen William Hawking; 1942–2018) — жаҳонга машҳур буюк британ физик-теоретик, космолог, кўплаб илмий кашфиётлар муаллифи ва илм-фанни оммалаштирувчи олидир. У XX ва XXI аср илм-фанининг рамзий шахсларидан бири ҳисобланади.

Стивен Ҳокинг асосан қора туйнуклар (black holes), квант космологияси ва коинотнинг келиб чиқишини ўрганиш бўйича улкан тадқиқотлар олиб борган. У қора туйнуклар бутунлай йўқ бўлиб кетмаслиги, балки квант нурланишини чиқариши мумкинлигини илмий жиҳатдан асослаб берган (бу ҳодиса кейинчалик **“Ҳокинг нурланиши”** деб атала бошлаган).

Стивен Ҳокинг 21 ёшида унга оғир ва давоси йўқ дегенератив касаллик — ёнбош амиотрофик склерози (БАС) ташхиси қўйилган ва шифокорлар унга атиги бир неча йил умр қолганини айтишган. Бироқ у таслим бўлмай, илмий фаолиятини давом эттирган. Касаллик оқибатида у босқичма-босқич бутунлай фалаж бўлиб қолган ва кейинчалик махсус синтезатор орқали (овоз чиқарувчи қурилма ёрдамида) мулоқот қилган. У умрининг сўнгги йилларигача аравачага михланган ҳолда илмий изланишларини давом эттирган. Ҳокинг илм-фанни оддий ва тушунарли тилда кенг оммага етказишда катта ҳисса қўшган. Унинг 1988 йилда нашр этилган **“Замоннинг қисқача тарихи”** (*A Brief History of Time*) номли китоби жаҳон бўйлаб бестселлерга айланиб, миллионлаб нусхаларда сотилган. Унинг қаламига мансуб “Мураккаб саволларга оддий жавоблар”, “Коинот ёнғоқ чаноғи ичида” каби китоблар ҳам дунё бўйлаб жуда машҳур.

Стивен Ҳокинг жисмоний ногиронлиги бўлишига қарамай, инсон онги ва иродаси орқали коинотнинг сир-асрорларини англаш мумкинлигининг тирик тимсолига айланган.

Стивен Ҳокинг “Мураккаб саволларга оддий жавоблар” китобида бу ҳақда шундай ёзган эди:

“Лондондаги Авлиё Варфоломей шифохонасида бир неча ҳафта ётдим ва кўплаб текширувлардан ўтдим. 1962 йилдаги текширишлар ҳозиргилар билан таққослаганда ўта содда эди. Қўлимдан мускул тўқимаси намуналарини олишди, бошдан оёқ электродлар ёпиштириб ташлашди, умуртқамга рентгенда кўринадиган суюқлик юбориб, тўшагимни олди- орқасини кўтарганда, докторлар уни экранда гоҳ тепага, гоҳ пастга юришини

www.ziyouz.com kutubxonasi

томоша қилардилар. Улар менга ҳеч муаммо нимадалигини айтишмасди, лекин нима бўлганда ҳам жиддий касаллик эканини сезиб турардим, шунинг учун сўрагим ҳам келмасди. Шифокорларнинг суҳбатидан шуни англадимки, “у” – тушунарсиз касаллик, фақат оғирлашиб боришини, витамин беришдан бошқа ҳеч нарса қўлларидан келмаслигини англаб етдим. Чиндан ҳам, мени текширган доктор қўлини ювиб, қўлтиққа урди, уни бошқа кўрмадим.

Бир куни менга қўйилган ташхис ёнбош амиотрофик склерози, бош ва орқа миянинг нерв тўқималари атрофиялашиб (камайиб), зарар кўриши ёки қаттиқлашишига олиб келадиган ҳаракат нейронлари касаллиги эканини билиб олдим. Яна шуни билдимки, бу касалликка чалинганлар секин-аста ўз ҳаракатларини назорат қилиш, гапириш, овқатланиш ва ниҳоят, нафас олиш қобилиятларини ҳам йўқотишар экан.

Касаллигим тез ривожланаётгандек туйиларди. Табиийки, тушкунликка тушдим ва докторлик изланишимни давом эттиришдан маъно кўрмай қолдим. Чунки, уни тугатишга умрим етиш-етмаслигини билмасдим.

Кейин касалликнинг ривожланиши секинлашди ва менда ишлаш учун яна иштиёқ пайдо бўлди. Ўйлаганларимнинг ҳаммаси йўққа чиққанидан кейин, ҳар бир кун мен учун совға бўлди. Мен ўзимда бор нарсаларнинг қадрига ета бошладим. Ҳаёт бор эканки, инсон умид билан яшайди”.[78]

Дунёга машҳур физик-теоретик Стивен Ҳокингнинг ўзига қўйилган оғир ташхис ва унинг руҳий-психологик ўзгаришлари ҳақидаги фикрлари замонавий неврология, психология ва экзистенциал илмлар нуқтаи назаридан жуда чуқур маънога эга. Ушбу автобиографик икрорни илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Нерв тизимининг дегенератив касаллиги ва унинг клиник хусусияти (Amyotrophic Lateral Sclerosis).

Ҳокингга қўйилган **ёнбош амиотрофик склерози** (БАС / ALS — боковой амиотрофический склероз) тиббиётда ўта жиддий ва прогрессив дегенератив касаллик ҳисобланади:

- **Мотор нейронларнинг ўлими:** Касаллик бош ва орқа миядаги ҳаракат нейронларининг (мотонейронларнинг) аста-секин нобуд бўлишига олиб келади. Бу эса мушакларнинг босқичма-

[78] Стивен Ҳокинг. Мураккаб саволларга оддий жавоблар. – Т.:Alimoff Team, 2020. 20-б.

www.ziyouz.com kutubxonasi

босқич фалажланишини, юриш, гапириш, ютиш ва энг асосийси, нафас олиш функцияларининг издан чиқишини келтириб чиқаради.

• **Илк диагноз қўйишнинг қийинчилиги (1960 йиллар):** Ўша даврдаги тиббий технологиялар ҳозиргидек ривожланмагани учун шифокорлар инвазив ва оғриқли усуллардан (умуртқага суюқлик юбориш, мускул тўқимаси намуналарини олиш) фойдаланишган. Даволаш имкониятлари чекланган бўлиб, фақат витаминлар билан чекланилгани тиббиётнинг ўша пайтдаги ожизлигини кўрсатади.

2. Экзистенциал инқироз ва тушкунлик механизми (Existential Crisis and Depression).

Ҳокингнинг докторлик изланишини давом эттиришдан маъно кўрмай қолгани психологиядаги муҳим босқичлар билан изоҳланади:

• **Когнитив шок ва келажакни йўқотиш ҳисси:** Инсон келажакка режа қўя олмай қолганда, мияда «ўлим олди» ёки маъносизлик инқирози пайдо бўлади. Ёш олим учун умрининг қисқа қолганини билиш — илмий фаолиятнинг барча мантиғини йўққа чиқаргандек туюлади.

• **Биологик стресс ва касалликнинг авж олиши:** Психологик тушкунлик ва кучли депрессия организмдаги иммун тизимини сусайтириб, дегенератив жараёнларни янада тезлаштириши мумкин.

3. Позитив рефрейминг ва «Ҳар бир кун совға» феномени (Post-Traumatic Growth).

Касалликнинг ривожланиши секинлашгач, Ҳокингнинг дунёқараши тубдан ўзгариши психологияда **«Травмадан кейинги ўсиш» (Post-traumatic growth)** деб аталади:

• **Қадриятлар шкаласининг қайта баҳоланиши:** “*Ўйлаганларимнинг ҳаммаси йўққа чиққанидан кейин, ҳар бир кун мен учун совға бўлди”,* деган фикр — улкан экзистенциал уйғонишдир. Инсон узоқ муддатли иллюзор режалардан воз кечиб, бевосита ҳозирги лаҳзада (“бугун”) яшашни бошлаганда унинг руҳий қуввати ортади.

• **Интелектуал компенсация:** Жисмоний тананинг фалажланиши Ҳокингнинг миясига, унинг космология ва физика бўйича фундаментал назариялар яратишига тўсқинлик қила олмади. Жисмоний чеклов унинг бутун диққатини соф интеллект ва назарий тафаккирга йўналтиришга мажбур қилди (когнитив гиперфокус).

Стивен Ҳокингнинг ҳаётий тажрибаси шуни илмий равишда исботлайдики: инсон жисмоний танасининг вайрон бўлиши ёки энг

www.ziyouz.com kutubxonasi

оғир неврологик касалликлар ҳам улуғвор онг, ирода ва яшаш иштиёқини синдира олмайди**.** Тўсиқлар инсонни ё синидиради, ёки уни бор имкониятларини юқори даражада сафарбар этиб, тарих яратишга ундайди.

АНТОН ВАКУЛЕНКО ФЕНОМЕНИ

Телебошловчи ва таниқли комик актёр Максим Галкин “Ҳаммасидан зўр” (Лучши всех) кўрсатувида дунёнинг дунёнинг 15 тилида бемалол сўзлаша оладиган 11 ёшли ногирон Антон Вакуленкони иқтидорини намойиш этди. Кўрсатувда иштирок этганларнинг барчаси боланинг ногирон бўлишига қарамай тил ўрганиш борасида эришган муваффақиятининг кўриб лол қолдилар.

Бу ҳақда Қобилжон Исаев шундай ёзади: “Ажойиб бола, имконияти чекланганлар орасида сон минглаб бундай инсонлар мавжуд, аксарияти чеккада қолиб кетади, баъзилари намоён бўлади, лекин уларга ҳам катта бўлгунларича "музей" каби қарашади ва энг кучга тўлган вақтларида рухий изтиробларга учрашади, ўн карра истедод ва зеҳн эгалари ўн карра кучлироқ изтиробни сеза олади, қара ана талант, имконияти чекланган бўла туриб... хакозо

Ғарб бу инсонларда глобал масалаларда фойдаланишни ўрганди, ҳозир йирик тармоқларда улар ўз ватанларига катта самара келтирмоқда, аммо шарқда, боринки хатто МДҲ мамлакатларида кашф қилинганларининг аксари "музей" даражасида, 11 ёшда зеҳнга сиғдирилган масалалар 21 ёшда шиддат кўрсатади, кейин одамлар уни тушуниши қийин бўлиб қолади, моддий жихати яхши экан болакайни, ўрнини албатта топади, бу каби инсонларнинг 95 фоизи қашшоқликда умр кечириб, зеҳн маълумот ва эътибордан мосуво бўлади, бир кўзи ожиз дўстим иккита уч хонали соннинг кўпайтмасини икки сонияда топарди, афсус зеҳн боқилмади, ёшликда қишлоғига кетказиб юборишди, шундан бери кўрмадим

Ҳозир жаҳондаги ҳамма муоммонинг ядроси ахборот урушини олиб бораётган зеҳнлар курашига боғлиқ, бу борада имконити чекланган деб аталувчиларнинг ҳизмати катта самара беради, Майкрасофт, Гугл, шунингдек бир қанча хукуматлар тушуниб стратегия белгилашди

Кўп мамлакатларда эса ўша ўша, аксари кашф этилмайди, кашф этилганлари эса "соғлом" инсонларда шукурона ёки мотивация уйғотиш воситаси бўлиб қолади

www.ziyouz.com kutubxonasi

Сайёранинг тақдири шундай болакайларга боғлиқ, лекин улар курашга тайёр бўлиши учун ёндашув ҳам мутлақо инклюзив бўлиши даркор.[79]

Ота-оналарга ўрнак, болажонларимизга мотивация учун ушбу видеони албатта тамоша қилинг.Имконияти чекланган болакайнинг қобилияти ва унинг орзуларига хавас қилмаслик мумкин эмас. Дунё хақида ўйлаётган 11 ёшли болакай... БМТ минбаридан туриб мамлакат рахбарларига савол қўя олишини бир кўринг, баҳо беринг.

Ким ўз боласининг шундай иқтидор эгаси бўлишини истамайди?!"[80]

Антон Вакуленко иштирокидаги телешоу ва Қобилжон Исаевнинг ушбу ҳолат юзасидан билдирган фикрлари замонавий нейропсихология, социология, инклюзив таълим ҳамда инсон капиталини бошқариш фани нуқтаи назаридан жуда муҳим ва долзарб масалаларни қамраб олади. Ушбу маълумотни илмий-амалий жиҳатдан чуқур таҳлил қилиб чиқамиз.

1. Нейропластиклик ва полиглотизм феномени (Neuroplasticity and Polyglotism).

11 ёшли боланинг 15 та тилда бемалол сўзлаша олиши ва мураккаб ақлий фаолиятни намоён этиши бош миянинг биологик имкониятлари билан боғлиқ:

- **Болалик давридаги юқори нейропластиклик:** Болалар мияси янги тилларни ўзлаштиришда катта ёшдагиларга нисбатан ўта юқори сезувчанликка эга. Бироқ 15 та тилни ўзлаштириш ва уни мувофиқлаштириш оддийгина ёдлаш эмас, балки миянинг Брока ва Вернике марказларининг ҳамда ассоциатив зондларнинг ғайриоддий фаол ишлашини талаб қилади.
- **Компенсатор гиперфокус:** Жисмоний ногиронлиги бор инсонларда кўпинча сенсор ёки мотор чекланишларнинг ўрнини қоплаш учун бош мия ўз фаолиятини бутунлай интелектуал ва когнитив соҳага йўналтиради (гиперкомпенсация). Антоннинг

[79]https://www.facebook.com/qobiljonisayev?comment_id=Y29tbWVudDo2OTg5OTY1MzU0NDIzNDc3XzMyMjg5Njk1NzA3MzczOTk%3D&__cft__[0]=AZXaLWzXxHLJuh6DZzDzLEy-Ar2FQB0UZEzRrZLB2QYRcwFdVfJLo48TLFRbF6jmFhDdgRX8CICoPGTnO9nMv-aFBnh67Vtj79HlI9F6-w1EFcedRwUWkpFMuMlPIctk1L9hRY71DouD7NVjXrUGR8wlhi_L6WrMkGCaOMTL0NmlGQ&__tn__=R]-R

[80]https://www.facebook.com/qobiljonisayev?comment_id=Y29tbWVudDo2OTg5OTY1MzU0NDIzNDc3XzMyMjg5Njk1NzA3MzczOTk%3D&__cft__[0]=AZXaLWzXxHLJuh6DZzDzLEy-Ar2FQB0UZEzRrZLB2QYRcwFdVfJLo48TLFRbF6jmFhDdgRX8CICoPGTnO9nMv-aFBnh67Vtj79HlI9F6-w1EFcedRwUWkpFMuMlPIctk1L9hRY71DouD7NVjXrUGR8wlhi_L6WrMkGCaOMTL0NmlGQ&__tn__=R]-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

феномени айнан шундай когнитив ресурснинг юқори даражада сафарбар этилганини кўрсатади.

2. “Музей эффекти” ва ижтимоий стереотиплар (The "Museum Effect" and Social Stigmatization).

Матнда келтирилган “*имконияти чекланганларнинг аксарига катта бўлгунларича "музей" каби қарашади... соғлом инсонларда шукурона ёки мотивация уйғотиш воситаси бўлиб қолади”* деган фикр социалогия ва девиантлогия фанларида чуқур илмий асосга эга:

- **Интеграция ва инклюзиянинг фарқи:** Кўпгина жамиятларда ногиронлиги бор иқтидорли болаларга фақат ҳайрат ёки раҳм-шафқат объекти сифатида қаралади. Уларни тизимли равишда қўллаб-қувватлаш, илмий ёки касбий муҳитга интеграция қилиш ўрнига, фақатгина “мотивацион шоулар” ёки “экспонат” сифатида кўрсатиш уларнинг кейинги психологик барқарорлигига салбий таъсир кўрсатади.
- **Ўтиш даври инқирози (21 ёш феномени):** Матнда таъкидланганидек, болаликдаги устуун зеҳн ва эътибор вояга етган даврда (ижтимоий ва моддий қўллаб-қувватлаш йўқолганда) кескин психологик изтиробларга, депрессияга ва когнитив салоҳиятнинг сўнишига олиб келиши мумкин. Бу — истеъдод ва давлат сиёсати ўртасидаги узилишнинг натижасидир.

3. Интеллектуал капитал ва глобал ахборот уруши (Global Human Capital Strategy).

Матндаги глобал ёндашув — яъни ривожланган давлатлар ва йирик корпорацияларнинг (Microsoft, Google каби) ностандарт зеҳн эгаларини стратегик мақсадларда жалб қилиши — иқтисодий ва геосиёсий фанлар нуқтаи назаридан муҳим ҳақиқатдир:

- **Ностандарт тафаккур (Neurodiversity as a Strategic Asset):** Ҳозирги ахборот урушлари ва технологиялар асрида стандарт қолипларга тушмайдиган, ностандарт фикрлайдиган зеҳнлар (аутизм спектри, гиперсенсорлик ёки жисмоний ногиронлиги бор ноёб иқтидорлар) жамиятнинг чинакан интелектуал ресурси ҳисобланади. Ғарб давлатлари бундай инсонларни эрта аниқлаб, махсус экотизимлар орқали катта лойиҳаларга йўналтирмоқда.
- **Иқтисодий тенгсизлик ва зеҳннинг исроф бўлиши:** Иқтидорли болаларнинг 95 фоизи қашшоқликда ёки шароитсиз-ликда қолиб кетиши — бу нафақат инсоний фожиа, балки бутун жамият учун улкан иқтисодий ва интеллектуал йўқотишдир (Brain Drain / Brain Waste).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Антон Вакуленко мисоли ва унга берилган таҳлилий баҳолар шуни кўрсатадики: жамиятнинг тараққиёт даражаси унинг соғлом инсонлари кўрсаткичи билан эмас, балки ногиронлиги бор ҳар бир шахснинг салоҳиятини юзага чиқариш учун яратиб берган мутлақо инклюзив ва адолатли шароити билан ўлчанади. Зеҳн ва иқтидорни асраб қолиш учун эса уларни шоу объектига айлантириш эмас, балки тизимли равишда қўллаб-қувватлайдиган глобал стратегия зарур.

МУСТАҚИЛ ЯШАШНИ ЎРГАН

Рональд Хонгнинг ҳаёт йўли психологик резильентлик (руҳий бардошлилик), кўникмаларни қайта шакллантириш ва ижтимоий алтруизмнинг яққол илмий намунасидир.

Бу ҳақда журналист Хонбиби Ҳиммат қизи ёзади**:**

“Кореянинг чекка қишлоғида туғилган Рональд айни навқирон ёшида автобусда кетаётиб, фалокатга учради. Шифохонада кўзини очган йигит ўрнидан турмоқчи бўлди. Аммо унинг битта оёғини кесиб ташлашганди. Оёғи йўқлигини кўриб, у даҳшатга тушди. Чунки айни ўйнаб куладиган, илм оладиган ёшида ногирон бўлиб қолди. Онаизорнинг ўғлига раҳми келар фарзандига қараб эзиларди.

Кунларнинг бирида онаизор ташвишланган кун рўй берди. Ота ўғлига деди:

— Рональд. Энди ўзинг мустақил яшашни ўрган. Ўзингга муносиб иш топ. Биздан ранжима, — дея унинг қўлига озроқ пул бериб, бағрига босди.

Рональд отасидан ҳеч қачон бу гапни айтади, деб кутмаганди. Шунинг учун карахт бўлиб қолди. Кўзларига ёш келиб, бўғзига нимадир тиқилгандек бўлди. Аммо лом-мим дейолмади. Онасини бир зум қучди-да ортига қарай-қарай мустақил ҳаёт сари йўл олди. Она эса “Болам энди қандай кун кечиради? Мустақил ҳаётга қандай кўникади?” деганча йиғлаб қолди. Рональд минг бир азобда ҳассага суянганича таваккал қилиб Сеул шаҳрига борди. Ҳеч кими йўқ, шовқин-суронли бу шаҳарда у иш топишга анча қийналди. Нима қилишини билмаган йигит “протез” қўл-оёқлар ясайдиган ишхонани топиб, у ернинг раҳбарига аҳволини тушунтирди. Меҳрибон ва мурувватли инсонлар унинг оёққа туришига кўмаклашди, янги умидли ҳаётга кўниктиришди. Даставвал унинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

оёғига “протез” оёқ ясаб беришди. Кейин эса уни шогирдликка олишди.

Меҳнаткаш, интилувчан, тиришқоқ Рональд тезда ўз иқтидорини, иродалигини кўрсатди. Кейин ота-онасига ўзи ҳақида, иши ҳақида мактуб битди. Онаизор унинг хатини ўпиб, кўзларига суртди. Кейин фарзандига мактуб ёзди: “Болажоним! Улғайганингни ҳам билмай қолибмиз. Катта шаҳарда оч қолиб кетмадингми? Мабодо қийналиб қолсанг, у ерларда тентираб юрмагин. Тезда хат ёз. Отанг сен ўйлаганчалик қаттиққўл, бемеҳр эмас. У бу ишни сенинг фойдангни ўйлаб қилган экан. Бизсиз кейин қийналмаслик, ҳаётда ўз ўрнини топсин, деб ўйлаган экан. Биз сени доимо яхши кўрамиз”.

Волидасининг бу хатини ўқиган ўғилнинг кўзларига ёш қалқиди. Бу мактуб уни янада олдинга қадам ташлашга ундади. У “Мен доимо меҳнат қилишим шарт” деган гапни ўзига шиор қилиб олди. Кўп вақт ўтмай у ҳам бу ердагилар қатори бинойидек “протез” ясайдиган уста бўлди. Кейин эса Америкага йўл олди. У ердаги ногиронларга “протез” оёқ ва қўллар ясаб берди. Бу орада Кореянинг гўзал қизи Суэн хонимга уйланди. Учта қизлик, бешта набиралик бўлди.

1994 йилда у Суэн хоним билан маслаҳатлашган ҳолда Ўзбекистоннинг пойтахти Тошкентга келишди. Яхши одамлар кўмагида “Янги умид” деб номланган реабилитация маркази очишди.

— Бизнинг асл мақсадимиз, Ўзбекистондаги барча ногиронларга холис ёрдам бериш, касб ёки тил ўргатишдир, — дейди биз билан бўлган суҳбатда Рональд Хонг. — Ногиронлар “протез” оёқ ёки қўлга эга бўлишгач, уларнинг ҳаётга бўлган умиди, ишончи ортади. Соғлом инсонлар билан бир сафда меҳнат қилишади. Суэн хоним ногиронларнинг бошини силаб корейс ва инглиз тилидан сабоқ берди.

Шу кунгача бу марказ ногиронларга 500 дан ортиқ “протез” қўл-оёқлар ясаб беришди. Бундан ташқари эҳтиёжмандларга ногиронлар аравачаси, ортопедик мосламалар, кийим-кечаклар, чойшаблар тарқатишди. Ногиронлар учун Рональд Хонг ва Суэн хоним иккинчи ота-онадир. Мен Рональд Хонгнинг ҳаётга, яшашга бўлган ташналиги, чанқоқлиги, олийҳимматлиги, сахийлигига қойил қолдим. Унинг жиккакина гавдасига тоғдек эгилмас ирода битилган. У доим ҳар бир ўтаётган дақиқасини мазмунли

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўтказишга, ҳаётдан завқ олиб, хайрли ишлар қилиб яшашга интилади. Ундан барчамиз ўрнак олсак арзийди”.[81]

Журналист Хонбиби Ҳиммат қизининг мақоласида келтирилган ушбу воқеани психология, социология ва реабилитология фанлари нуқтаи назаридан таҳлил қиламиз.

1. Психологик травма ва “Ўрганилган ожизлик”нинг олдини олиш**.**

- Рональд навқирон ёшида автобус фалокатига учраб, бир оёғидан айрилган. Бундай оғир йўқотиш инсонда кучли депрессия ва ҳаётга қизиқишнинг кескин сўнишига олиб келиши табиий физиологик ва руҳий ҳолатдир.
- Отасининг унга мустақил яшашни ва иш топишни буюриши дастлаб шафқатсизликдек туюлса-да, психологияда бу **"Tough Love" (Қаттиққўл меҳр)** ёндашуви ҳисобланади.
- Агар ота-она уни ҳаддан ташқари аяб, барча шароитни яратиб берганда эди, Рональда психолог Мартин Селигман томонидан таърифланган **“Ўрганилган ожизлик” (Learned helplessness)** синдроми шаклланиши мумкин эди.
- Онасининг мактубида таъкидланганидек, отанинг мақсади ўғлини ота-онасиз қоладиган келажакка тайёрлаш ва ҳаётда ўз ўрнини топишга ундаш бўлган. Бу ҳаракат йигитда мустақил яшаш кўникмаларини (coping mechanisms) фаоллаштирган.

2. Меҳнат терапияси ва Посттравматик ўсиш (Post-Traumatic Growth).

- Рональднинг Сеул шаҳридаги протез ясаш корхонасига бориб, дастлаб ўзига протез тақиши, сўнг шогирд тушиб, ҳунар ўрганиши — Оккупационал терапия (Меҳнат терапияси)нинг классик кўринишидир.
- Инсон ўз жароҳати билан боғлиқ соҳада ишлаб муваффақият қозониши унинг травмани когнитив қайта ишлашига (cognitive reframing) ёрдам беради. Унинг ўз устида ишлаб, моҳир уста бўлиб етишиши ўзига бўлган ишончини тўлиқ тиклаган.
- Психологияда бу ҳолат **Посттравматик ўсиш** деб аталади; яъни шахс фожиадан сўнг олдинги ҳолатига қайтмайди, балки аввалгидан-да кучлироқ, мақсадлироқ ва иродалироқ даражага кўтарилади.

---

[81]https://www.facebook.com/groups/181310418932682/user/100019448257701/?__cft__[0]=AZXd1Fl3jKd2MDVNdTXRWpR2av7SmmETZC8yF2Uo0heqo4Q5Uk7MktXrrhe-8XMUqh_kvvp9E8hiGH_LsVPmSFDFiCyly0hM2ZKpnALXspGC-JMTRVlEa9gfQOGp4a2V4tjKi81b9MocL8n46s1kQT1CtSvknPQuLlw1J0RJZVDuqo0WMzglYxBcVvmMgRKDbXdrcVKQRSP-o-_K0UT74UtKUI9w4oI4BwGzQrp4kwwAAw&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. Ижтимоий алтруизм ва “Яраланган табиб” архетипи.

- Рональд ўз ишининг устаси бўлгач, Америкага йўл олади, оила қуради ва 1994 йилда рафиқаси Суэн хоним билан Тошкентга келиб, ногиронлар учун “Янги умид” реабилитация марказини очади.
- Марказ орқали ногиронларга 500 дан ортиқ протезлар ясаб берилиши, шунингдек, эҳтиёжмандларга ногиронлик аравачалари ва бошқа ортопедик мосламалар тарқатилиши, Карл Юнгнинг “**Яраланган табиб” (Wounded Healer)** архетипига мос келади. Ўзи чуқур азобни бошидан кечирган инсонгина бошқаларнинг дардини тўлиқ ҳис қила олади ва уларни даволашга ўзини бағишлайди.
- Суэн хонимнинг ногиронларга инглиз ва корейс тилларини ўргатиши реабилитациянинг нафақат физиологик (протез билан таъминлаш), балки ижтимоий-интеллектуал (таълим ва жамиятга интеграция) босқичини ҳам тўлақонли таъминлаган.

Рональд Хонгнинг тарихи шуни илмий тасдиқлайдики, инсоннинг физиологик бутунлиги эмас, балки унинг руҳий иродаси ва ижтимоий мослашувчанлиги бирламчидир. Отасининг вақтида берган кескин, аммо тўғри турткиси бир ногирон йигитни нафақат ўз ҳаётини қутқарган, балки юзлаб бошқа инсонларга умид улашувчи йирик ижтимоий капитал эгасига айлантирган.

“УМИДСИЗ”НИНГ УМИДИ

XX асрнинг ўрталарида тиббиёт фани полиомиелит (болалар фалажлиги) асоратларини даволашда чекланган имкониятларга эга эди. Кўпинча пастки аъзоларнинг чуқур параличи билан оғриган беморлар учун умидсиз тиббий прогнозлар бериларди. Бироқ, замонавий спорт тиббиёти ва психологияси шуни кўрсатадики, инсон организмининг компенсаторлик имкониятлари ва кучли психологик драйверлар анъанавий клиник ташхислар чегарасини кенгайтириши мумкин

Тиббиёт фани Вилма Рудольф (1940—1994) исмли қизчага узил-кесил, шикоят қилинмайдиган ҳукм чиқарган эди. У Американинг сегрегацияга учраган Жанубида, камбағал ва кўп болали оилада муддатидан олдин (чала) туғилганди. Тўрт ёшида у икки томонлама зотилжам (пневмония), скарлатина ва ниҳоят, полиомиелит касалликларини бошдан кечирди. Бу касаллик унинг чап оёғини бутунлай фалаж қилиб қўйди. Энг яхши шифокорлар боланинг қийшайган аъзосини оғир пўлат ортопедик аппаратларга

www.ziyouz.com kutubxonasi

занжирбанд қилиб, унинг онасига ишонч билан шундай дейишди: “Қизингиз бир умрга ногирон бўлиб қолади, у энди ҳеч қачон ўз оёқлари билан мустақил юра олмайди”. Бу илмий жиҳатдан исботланган, темирдек мустаҳкам тиббий факт эди.

Бироқ шифокорлар бир нарсани ҳисобга олишмаганди. Улар Худонинг Сўзини ҳар қандай профессорлик ташхисларидан чексиз даражада устун қўядиган аёл билан гаплашишаётган эди. Она пўлатга занжирбанд қилинган қизига қараб шундай деди: “Одамлар сени юра олмайди, дейишяпти. Аммо нима имконли-ю, нима имконсиз эканини фақат Худо ҳал қилади. Сен албатта юрасан”.

Кичкина Вилма қаршисида жуда қатъий танлов турарди: тиббиёт профессорларининг совуқ фактларига ишониш ёки онаси орқали етказилган Худонинг ваъдасига ишониш. У иккинчисини танлади. Йиллар давомидаги азобли, жаҳаннамдек оғир машғулотлар, тенгдошларининг масхаралари ва тинимсиз оғриқлар унинг ички иродасини синдира олмади. 12 ёшида, физиологиянинг барча қонунларига зид ўлароқ, у темир мосламаларини бутунлай ечиб ташлади.

Орадан атиги саккиз йил ўтиб, 1960 йилда бу “умидсиз ногирон” Римдаги Олимпиада ўйинларининг югуриш йўлакчасига чиқди. У нафақат масофани босиб ўтди, балки бутун дунё спорт элитасини ортда қолдириб, бир йўла учта олтин олимпия медалини қўлга киритди ва расман Ерга сайёрасидаги энг тезкор аёл унвонига сазовор бўлди. Вилма Рудольф ўз номини тарихга абадий муҳрлаб, академик дунёга исботлаб берди: инсоният фани нуқта қўйган жойда, имон ўз тарихини ёзишни энди бошлайди.

Вилма Рудольфнинг ҳолати академик тиббиётда **нейропластиклик** ва мушак тизимининг юқори даражадаги компенсаторлик хусусиятини исботлайди. Эндиликда маълумки, марказий асаб тизими шикастланганда, мақсадли ва тизимли ҳаракатлар янги нейронлараро алоқаларни шакллантириши мумкин.

Шунингдек, ушбу кейс тиббиётда детерминистик (узил-кесил) прогнозлар беришда эҳтиёткор бўлиш лозимлигини кўрсатади. Инсон иродаси, феноменал даражадаги ички имон ва мақсад тиббий кўрсаткичларни тубдан ўзгартириб юборишга қодир бўлган психосоматик драйвер ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, фан ва клиник тиббиёт объектив фактларга таянса-да, инсон салоҳияти ва иродасининг чегаралари ҳали тўлиқ ўрганилмаган. Вилма Рудольфнинг тажрибаси шуни кўрсатадики, психологик омил ва қатъият тиббиёт чегара қўйган

www.ziyouz.com kutubxonasi

нуқтада янги имкониятлар горизонтини очади ва бу замонавий реабилитология ҳамда спорт тиббиёти учун муҳим методологик намунадир.[82]

Тиббий ҳукм ва жисмоний чекланишларни енгиб ўтиб, “Қора кийик” (The Black Gazelle) номи билан дунё спорт тарихига кирган Вилма Рудольфнинг матонат, имон ва ғалаба ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли фикрлари:

Ирода, имон ва синовларни енгиш ҳақида.

- Шифокорлар менга ҳеч қачон юра олмаслигимни айтишган эди. Онам эса юриб кетишимни айтди. Мен онамга ишондим.
- Мен учун ғалаба — бу шунчаки биринчи бўлиб маррага етиб келиш эмас. Муҳими — ҳар сафар йиқилганингда қайта тура олиш ва олдинга интилишдир.
- Жесси Оуэнс каби афсоналар манзилга етиш учун жуда оғир йўлни босиб ўтишган. Мен ҳам ўз йўлимда ҳеч қачон таслим бўлмасликни ўргандим.

Ғалаба нархи ва меҳнат ҳақида.

- Муваффақиятнинг гўзаллиги шундаки, ғалаба қозониш учун қанчалик оғир меҳнат ва азоб чеканингни фақат ўзинг биласан.
- Пўлат мосламаларни ечиб ташлаганимда, менинг олдимдаги энг катта мақсад шунчаки бошқа болалардек югуриш эди. Мен шунчаки эркин бўлишни хоҳлагандим.
- Агар сиз мен эришган учта олимпия медалини кўраётган бўлсангиз, демак, бунинг ортида турган минглаб соатлик оғриқ ва меҳнатни ҳам кўришингиз керак.

Ҳаёт ва келажакка ишонч ҳақида.

- Агар орзуларингиз йўлида тўсиқлар чиқса, уларни тўхтатувчи девор эмас, балки юқорига сакраш учун кўприк деб билинг.
- Менинг ғалабам — бу фақат менинг ютуғим эмас. Бу агар инсон жуда қаттиқ ишонса ва меҳнат қилса, ҳамма нарсанинг имкони борлигига далилдир.

Вилма Рудольф билан боғлиқ юқорида келтирилган маълумотлар спорт тиббиёти, нейрофизиология, психосоматика ва реабилитология нуқтаи назаридан ўта муҳим ва илмий жиҳатдан асосланган феноменни очиб беради. Вилма Рудольфнинг ҳаёт йўли шунчаки руҳий таъсирли ҳикоя эмас, балки инсон организмининг

---

82 https://www.facebook.com/StanLuchshe?__cft__[0]=AZaqumVQbF2SgP7IVPWr-VDTlnmsso6A_zx6qWpAgEgvVEorRSKwlWrJSH3zhH6-2SHs2QkBrilUodaOWVHY9-Uno2vh-45Eag7LwpiiF2qoQe4TWl1YssJAXe4w3f3Otujfpm-z3QZpL3eELIRUiXBPn-QQSgukDao4FSXj7RL5-qh0yXXx_M4uo8v4uOaz-5ZZaARq3M59GCDMWVAsEor6&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

биологик ва психологик захираларининг чексизлигини кўрсатувчи классик илмий кейсдир.

Қуйида ушбу маълумотнинг чуқур илмий таҳлили келтирилган:

1. Нейропластиклик ва марказий асаб тизимининг компенсаторлик имкониятлари.

Матнда келтирилган полиомиелит касаллиги мотор нейронларни (айниқса орқа миянинг oliŋgi шохларидаги ҳужайраларни) шикастлаб, мушакларнинг денервациясига ва фалажига олиб келади.

- **Илмий изоҳ:** XX аср ўрталарида тиббиётда шикастланган марказий асаб тизими (МАТ) тузалмайди, деган қатъий догма ҳукмрон эди. Бироқ кейинги илмий кашфиётлар **нейропластиклик** ҳодисасини исботлади. Яъни, бош ва орқа мия ўзининг структуравий ва функционал ташкилини ўзгартириш, нобуд бўлган нейронларнинг вазиifasini соғлом ҳужайралар зиммасига юклаш қобилиятига эга.
- **Реабилитацион механизм:** Вилманинг узоқ ва тинимсиз машғулотлари унинг асаб тизимида янги нейронлараро алоқалар (синапслар) тармоғини шакллантирди. Мия фалаж бўлган чап оёқ мушакларини бошқариш учун муқобил нерв йўлларини топишга ва мушак толаларини қайта фаоллаштиришга эришди.

2. Мушак тизимининг компенсаторлик хусусияти ва мотор қайта тикланиш.

- **Биомеханик ўзгаришлар:** Бир оёқнинг тўлиқ фалаж ҳолатида қолиши бошқа аъзолар ва тананинг мувозанат марказига улкан юклама беради. Бироқ организм биомеханик компенсация механизмини ишга солиб, соғлом оёқ мушакларининг ҳаддан ташқари ривожланиши ва тананинг бошқа қисмлари орқали ҳаракат координациясини тиклашни таъминлайди.
- **Адаптация:** Машғулотлар жараёнида мушак тўқималарида гипертрофия жараёнлари содир бўлиб, қон айланиши ва трофика (тўқималарнинг озиқланиши) яхшиланди, бу эса атрофияга учраган тўқималарнинг фаолиятини қисман бўлса ҳам тиклашга имкон берди.

3. Психосоматик драйверлар ва ироданинг эндокрин/неврологик таъсири.

Мақолада онанинг сўзлари ва қизнинг кучли ички имони асосий психологик туртки сифатида кўрсатилган. Илмий жиҳатдан бу қуйидагича изоҳланади:

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Негатив стресс ва мотивирловчи драйвер:** Психологик стресс ва кучли мотивация бош миянинг лимбик тизими ва гипоталамус орқали нейромедиаторлар (дофамин, серотонин, эндорфинлар) ҳамда гормонлар (кортизол, адреналин) ишлаб чиқарилишини рағбатлантиради. Юқори мотивация инсонга физиологик оғриқлар ва чарчоқни енгиб ўтиш учун биохимик ресурс беради.
- **Психосоматик синергия:** Юқори даражадаги мақсадга интилиш миянинг мотор кортексини фаол ҳолатда ушлаб туради. Ҳаракатни тасаввур қилиш ва тинимсиз уринишлар мушакларга импульслар юбориб туради, бу эса регенерация жараёнларини тезлаштиради.

4. Тиббий детерминизм ва прогнозни қўллашдаги методологик хатолар.

- **Клиник прогноз чегараси:** Тиббиёт статистика ва эҳтимолликка асосланади. Шифокорлар ўз вақтида объектив клиник манзарадан келиб чиқиб тўғри хулоса чиқаришган эди — маълум бир статистик кўрсаткич бўйича бундай беморлар юра олмасди.
- **Методологик хулоса:** Замонавий илм-фан ҳар бир инсон организмининг индивидуал генетик, нейробиологик ва психологик захиралари ҳар хил эканини тан олади. Шу боис, клиник тиббиётда "узил-кесил ва қайтариб бўлмайдиган" прогнозларни беришда эҳтиёткор бўлиш, беморнинг шахсий иродаси ва психоэмоционал ҳолатини ҳам ҳисобга олиш талаб этилади.

Вилма Рудольф кейси клиник тиббиёт ва реабилитология учун муҳим **методологик намуна** ҳисобланади. У фан объектив чегараларни белгилаши мумкинлигини, аммо инсон иродаси, нейропластиклик ва кучли психологик мотивация бу чегараларни кенгайтириб, ҳатто энг илмий жиҳатдан "умидсиз" деб топилган ҳолатларда ҳам янги биологик реалликни яратиши мумкинлигини амалда исботлади.

ЎЛИМГА КУЛА ОЛГАН ИНСОН

Бу воқеа қирқ йиллар чамаси илгари содир бўлган. Куч-ғайратга тўла журналист, “Saturday Revue” журнали бош муҳаррири Норман Казинс бир куни ўзини ёмон ҳис қилди. Унинг тана ҳарорати кескин кўтарилди, бутун бадани қақшаб оғрий бошлади.

Саломатлиги кун сайин ёмонлашиб борди ва бир ҳафта ўтиб, ҳаракатланиш, бўйнини буриш, қўлларини кўтариш қийинлашди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Норман касалхонага ётишга мажбур бўлди ва кўп ўтмай унга аниқ ташхис қўйилди. Маълум бўлишича, Норманда коллагеноз — бутун организмни зарарлайдиган аутоиммун касаллик бор экан. Бу касалликда иммун тизими инсоннинг ўз тўқималарига қарши кураш бошлайди.

Кундан-кунга Норман Казинснинг танаси тобора қотиб, ҳаракатсиз бўлиб борарди. У қўл-оёқларини аранг қимирлатар, ётишда ҳам қийналиб, зўрға ағдариларди. Шундай пайт келдики, у овқат ейиш учун ҳатто жағларини оча олмай қолди.

Қўрқув, ғам-андуҳ ва тақдир кўргулигидан алам ҳисси уни бутунлай қамраб олди. Норман ҳатто яқинлари билан ҳам гаплашмай қўйди, кун бўйи касалхона палатасида деворга ўгирилиб ётарди. Даволовчи шифокор доктор Хитциг уни қўллаб-қувватлашга ҳаракат қилар, муолажага энг яхши мутахассисларни жалб этар, аммо касаллик барибир тез ривожланарди.

Шунда Норман шифокоридан ўзининг тузалиш имконияти ҳақида сўради. Жавоб уни ларзага солди: коллагеноз билан касалланган беш юз бемордан фақат биттаси соғайиб кетар экан.

Бу суҳбатдан кейинги тунда Казинс ухлай олмади.

“Шу пайтгача шифокорлар мен учун қўлидан келганини қилди, аммо бунинг таъсири сезилмади, — деб ўйларди у. — Агар тирик қолмоқчи бўлсам, ўзим ҳаракат қилишим керак. Агар дори-дармонлар ожиз бўлса, мен бошқа шифо йўлини топишим шарт”.

У доктор Хитцигнинг сўзларини эслади: агар эндокрин тизим тўлиқ қувват билан ишласа, организм ҳар қандай касалликка қарши курашиш учун тайёр бўлади. Аммо қўрқув, тушкунлик ва узоқ давом этган депрессия, олимлар кузатувига кўра, эндокрин тизим фаолиятини сусайтиради. Бу салбий ҳиссиётларга жавобан буйрак усти безлари стресс гормонлари — адреналин ва норадреналинни чиқаради. Улар қонга тарқалади, агар ортиқча миқдорда бўлса, организмни вайрон қила бошлайди.

Бу мулоҳазалар Казинсда аниқ бир хулоса шакллантирди: агар салбий ҳиссиётлар касалликни қўзғатса, ижобий эмоциялар соғайишни тезлаштириши мумкин. Бунинг учун эса инсонда энг оддий ва ҳамма фойдаланиши мумкин бўлган восита, яъни кулги бор.

Шу фикр Казинсга умид бағишлади. У машҳур табиблар ва олимлар асарларини ўрганиб чиқди ва излаган жавобини топди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Норман Казинс ўзининг ўткир ва доно фикрлари билан танилган. Қуйида унинг энг машҳур цитаталаридан намуналар келтирилган:

• **Инсон руҳияти ва касалликни енгиш ҳақида:**

Ўлим ҳаётдаги энг катта йўқотиш эмас. Энг катта йўқотиш — бу биз ҳали яшаб турганимизда ичимизда нимадир ўлишидир.

• **Кулги ва саломатлик (кулги терапияси) ҳақида:**

Кулги — бу инсон танасининг ички югуриш машқидир. У қон айланишини яхшилайди, стрессни камайтиради ва иммунитетни мустаҳкамлайди.

• **Умид ва ирода ҳақида:**

Инсоннинг энг катта фожиаси — унинг жисмоний имкониятлари чекланганида эмас, балки умиди ва иродаси сўнганидадир.

• **Китоблар ва мутолаа ҳақида:**

Китоб — бу вақт ва макон орқали саёҳат қилиш имконини берадиган ва инсон онгини кенгайтирадиган энг мукаммал қуролдир.

• **Жамият ва тинчлик ҳақида:**

Агар биз дунёда тинчлик ўрнатишни хоҳласак, аввало, инсонларнинг қалбидаги нафрат ва қўрқувни енгишимиз керак.

• **Танлов ва масъулият ҳақида:**

Ҳеч бир инсон ўз тақдирининг шунчаки томошабини эмас. Биз ҳар бир қароримиз билан келажагимизни ўзимиз яратамиз.

Норман Казинснинг асарлари ва фикрлари инсон саломатлигида руҳият ва позитив фикрлашнинг роли нақадар муҳимлигини кўрсатиб беради.

XVII асрда яшаган табиб Р. Бартон ўзининг “Меланхолия анатомияси” асарида шундай ёзган эди: “Кулги қонни тозалайди, танани ёшартириб, юрак касалликларига ёрдам беради”. У кулги кўп касалликларга даво бўлиши мумкинлигини таъкидлаган.

Иммануил Кант кулги организмдаги барча ҳаётий жараёнларни фаоллаштиришини айтган. Зигмунд Фрейд юморни инсон психикасининг бетакрор хусусияти, кулгини эса ноёб даво воситаси деб ҳисоблаган.

Америкалик олим У. Фрей тажрибалар орқали кулги қон томирлари, юрак фаолияти, қон ҳосил бўлиши, нафас олиш ва мушаклар тонусига ижобий таъсир қилишини исботлаган. Кулгидан кейин пайдо бўладиган енгил мушак оғриғи инсон учун жуда фойдали экани маълум.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Олимлар шуни ҳам аниқлаганларки, инсон астойдил, завқ билан кулган пайтида мияда морфийга ўхшаш модда ҳосил бўлади. Бу табиий оғриқсизлантирувчи модда бўлиб, организмни бўшаштиради ва бир вақтнинг ўзида касалликка қарши курашга сафарбар қилади.

Шу маълумотлар билан танишганидан кейин Казинс бир қарорга келди: у эндиликда ўлимни кутиб ётувчи бемор бўлиб қолишга ҳақли эмас, балки кулги ёрдамида ўз руҳий ва жисмоний захираларини сафарбар этиши шарт.

Лекин бу айтишгагина осон бўлиб, ҳар бир бўғими қақшаб оғригани ҳолда қимирлай олмай ётиш ва шу вазиятда кулиш жуда қийин эди. Аммо Казинс ўз даволаш режасини тузиб олди.

Шифокорларнинг эътирозларига қарамай, касалхонадан меҳмонхонага кўчди. У ерда касалликни эслатадиган ҳеч нарса йўқ эди. Унинг ёнида фақат доктор Хитциг қолди ва бошқа ҳамкасбларидан фарқли равишда унинг ғоясини қўллаб-қувватлади. Хонага кинопроектор, энг яхши комедия фильмлар ва ҳажвий, юмористик китоблар олиб келинди.

Ўн дақиқа кулги оғриқни камайтириб, беморга икки соат оғриқсиз ухлаш имконини берди. Кулгининг таъсири ўтгач, яна фильм қўйилар, китоб ўқиб бериларди. Бу бир неча кун давом этди. Казинснинг оғриқлари йўқолди.

Қон таҳлиллари яллиғланиш жараёни камаяётганини кўрсатди. Казинс ўзини қанот чиқаргандек ҳис қиларди. “Кулги — энг яхши дори” деган фикр эндиликда илмий асосга эга эди.

У кунига олти соатгача куларди. Кўзлари ёшланиб кетарди, аммо бу соғайиш ёшлари эди. Дорилар қабул қилиш босқичма-босқич тўхтатилди, уйқу қайтди. Бир ойдан сўнг у бармоқларини оғриқсиз қимирлата олди. Танасидаги шишлар йўқолди, кейинроқ ўрнидан турди. Аста-секин ишига қайтди.

Орадан ўн йил ўтиб, унинг ҳаракатланишига умуман ишонмаган, ўлиб кетишини башорат қилган шифокорлардан бири билан тасодифан учрашиб қолди. Казинс унинг қўлини шундай маҳкам қисдики, шифокорнинг оғриқдан юзи буришиб кетди. Бу қўл сиқиши ҳар қанча гап-сўздан кўра таъсирли эди.

1976 йилда Норман Казинс “Касаллик анатомияси (бемор нуқтаи назаридан)” номли автобиографик китобини нашр этди. Бу асар бутун дунёда катта шов-шувга сабаб бўлди. Муаллиф ўз тажрибаси орқали ижобий ҳиссиётлар ҳатто оғир касалликни ҳам

www.ziyouz.com kutubxonasi

енгишга сабаб бўлишини исботлаб берди ва гелотология, кулги билан даволаш ҳақидаги фанга асос солди.[83]

Норман Казинснинг ўз тажрибасига асосланган ҳолда оғир аутоиммун касалликни кулги ва ижобий эмоциялар орқали енгиб ўтиши медицина тарихидаги энг ноёб ва қизиқарли кейслардан биридир. Ушбу воқеа психонейроиммунология, биохимия ва эндокринология фанлари нуқтаи назаридан қуйидагича чуқур илмий таҳлил қилинади:

1. Психонейроиммунология ва эндокрин тизим мувозанати.

Матнда стресс ва салбий ҳиссиётлар эндокрин тизимни сусайтириши, ижобий эмоциялар эса организмни ҳимоя қилиши баён этилган.

- **Илмий изоҳ:** Аутоиммун касалликларда (коллагеноз каби) иммун тизими адашиб ўз тўқималарига ҳужум қилади ва бу жараён сурункали яллиғланиш билан кечади. Сурункали стресс, қўрқув ва депрессия гипоталамус-гипофиз-буюрак усти бези ўқини (HPA axis) ҳаддан ташқари фаоллаштириб, кўп миқдорда кортизол ва адреналин ишлаб чиқарилишига олиб келади. Дастботда бу гормонлар яллиғланишга қарши курашса ҳам, уларнинг ҳаддан ташқари кўплиги вақт ўтиши билан иммун тизимининг сусайишига ва яллиғланиш реакцияларининг кучайишига сабаб бўлади.
- **Казинс феномени:** Унинг ижобий муҳитга ўтиши, кулиши ва стрессдан халос бўлиши HPA ўқининг фаолиятини мувозанатга келтириб, буйрак усти безлари томонидан стресс гормонларининг меъёрдан ортиқ ажралиб чиқишини тўхтатди. Бу эса организмга ўз иммун ҳужайраларини бошқариш учун имкон берди.

2. Нейрохимия: Эндорфинлар ва табиий оғриқ қолдирувчилар (Анальгезия).

- **Биокимёвий ўзгаришлар:** Инсон чин дилдан кулганида миянинг гипоталамус ва гипофиз қисмлари **эндорфинлар, энкефалинлар** ва табиий опиоидларни (морфинга ўхшаш моддаларни) ишлаб чиқаради. Казинснинг «ўн дақиқалик кулги икки соатлик оғриқсиз ухлаш имконини берди» деган сўзлари илмий жиҳатдан тўлиқ асосланган.
- **Оғриқни босиш механизми:** Бу эндоген опиоидлар марказий асаб тизимидаги оғриқ рецепторларига таъсир қилиб, мияга оғриқ

[83] https://www.facebook.com/shuxrat.qodirov.7927?__cft__[0]=AZYozo8MP1gQ0gBj4lhzLxB1E-JHLBNVZTa76VxfFi9ECKwEGve9-zlq_oEjcVD8vFrMq3ev0YZSQ47U98cZ5vND1N8wWDufjlqmNeliaGEnV9QKHw94teSF7oQMotNu8-CijBYQaJmIa1cGxBNK8HIpft8H9vigMiANHJzcPEFClcdg6s_V-8MM59VJuh_ePbx-STkD-LxKCfFXJn953Q5z&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

сигналларининг етиб боришини блоклайди. Бу эса оғир бўғим оғриқларидан азоб чеккан беморга дориларсиз ҳам маълум даражада енгиллик ҳис қилиш имконини берди.

3. Психосоматика ва гелотологиянинг туғилиши.

• **Яллиғланишга қарши таъсир:** Қон таҳлилларида яллиғланиш жараёнларининг камайгани кулгининг иммунологик кўрсаткичларга (масалан, яллиғланиш маркерлари ва цитокинлар миқдорига) бевосита таъсир қилганини кўрсатади. Ижобий эмоциялар қондаги интерлейкинлар каби ҳимоя оқсилларининг мувозанатини тиклашга ёрдам беради.

• **Гелотологиянинг асосланиши:** Норман Казинс томонидан ёзилган "Касаллик анатомияси" китоби ва у қўллаган амалиёт кейинчалик тиббиётда янги йўналиш — **гелотология** (кулишни ўрганувчи фан) ва тиббий юмор терапиясининг ривожланишига замин яратди. Фан эндиликда беморнинг руҳий ҳолати даволаниш жараёнининг камида 50 фоизини ташкил этишини тан олади.

Норман Казинс кейси инсон психикаси ва физиологияси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ эканини исботловчи яққол мисолдир. Илм-фан ҳар доим ҳам узил-кесил прогнозлар бера олмаслиги ва инсоннинг ички иродаси, ижобий ҳиссиётлари ҳамда миянинг биохимияси энг мураккаб касалликларни ҳам енгиб ўтишда кучли биологик қурол бўла олиши бу воқеа орқали яққол намоён бўлган.

ИНСОН ҲАЁТИ ЧЕКСИЗ ҚАДРЛИДИР

Шифокорлар айтишди: унинг мияси шу даражада зарарланганки, у ҳеч қачон ўйлай олмайди, юра олмайди ёки гапира олмайди. Шунинг учун отаси уни уйига олиб кетди — ва уч ёшида у энциклопедияларни ёддан билиб олаётганини кўрди.

1951 йил 11 ноябрда Солт-Лейк-Сити шаҳрида оғир ташхис билан бир бола туғилди. Унинг миясида ярим шарларни боғлайдиган тахминан 200 миллион нерв толаларидан иборат тузилма — йўқ эди. Тиббиёт мутахассислари бир фикрда эди: бу бола ҳеч қачон тўлақонли ҳаёт кечира олмайди.

"Уни муассасага топширинг, — деб маслаҳат беришди ота-онасига. — Ва ҳаётингизни давом эттиринг".

Фран Пеэк янги туғилган ўғли Ким Пеэк га қараб, ҳаммасини ўзгартирган битта сўзни айтди:

"Йўқ".

www.ziyouz.com kutubxonasi

Бу қарор илмга қарши борди — ва инсон мияси ҳақида ҳайратланарли ҳақиқатларни очди.

Уч ёшида, бошқа болалар энди ҳарфларни ўрганаётган пайтда, Ким бир марта ўқиб бутун китобларни ёдлаб оларди. Фақат мазмунини эмас — ҳар бир сўзини. Ҳар бир тиниш белгисини. Ҳатто саҳифа рақамларигача. Мутлақ аниқлик билан.

Йиллар ўтиб, унинг қобилиятлари ҳатто нейробиологларни ҳам ҳайратда қолдирди. У бир вақтнинг ўзида икки саҳифани ўқий оларди: чап кўзи билан чап саҳифани, ўнг кўзи билан ўнг саҳифани — мустақил равишда. Кўп китобларни бир соатдан кам вақтда ўқиб, маълумотнинг 98 фоизини эслаб қоларди.

Ҳаёти давомида Ким тахминан 12 000 та китобни ёдлаб олди. Тарих, адабиёт, география, мусиқа, Wиллиам Шакеспеаре асарлари, об-ҳаво прогнозлари, телефон маълумотномалари, спорт статистикаси — унинг онги жонли кутубхонага айланди.

Ундан 1847 йил 15 март ҳафтанинг қайси куни бўлганини сўрасангиз — у дарҳол жавоб берарди. Ҳатто ўша кундаги об-ҳаво ва муҳим воқеаларни ҳам айтиб бера оларди.

Уни НАСА олимлари ҳам ўрганди. Тиббиёт қонунларига кўра, унинг мияси умуман ишламаслиги керак эди. Аммо у одатий боғланишлар ўрнига бошқача — ноёб — алоқалар ҳосил қилган эди. Айнан қандай қилиб — илм-фан ҳануз тушунтира олмайди.

Аммо бу билан бирга жиддий қийинчиликлар ҳам бор эди. Ким мустақил равишда тугмаларни қадай олмасди ёки тишларини тозалай олмасди. У ноқулай юрарди. Ижтимоий белгиларни тушуниш қийин эди. Кундалик ҳаётда у тўлиқ отасига боғлиқ эди.

Фран бутун умрини ўғлига бағишлади — унга бир пайтлар “бунга арзимайди” дейишган эди.

Кўп йиллар улар тинчгина яшашди. Кимнинг ақл бовар қилмас қобилиятини фақат яқинлари ва кутубхоначилар биларди — улар унинг ҳамма китобларни эслаб қолишидан ҳайратда эди.

1984 йилда сценарий муаллифи Баррй Моррow тасодифан Ким билан учрашди. У тарихий саналар ҳақида бир нечта савол берди — секин жавоб кутиб. Аммо дарҳол, аниқ ва ниҳоятда батафсил жавоблар олди.

Лекин уни энг кўп ҳайратга солган нарса бу эмас эди. Бу Кимнинг самимийлиги, ҳазилкашлиги ва одамларга бўлган қизиқиши эди. Унинг инсонийлиги.

Баррй шу учрашувдан илҳомланиб сценарий ёзди. Шундай қилиб Раин Ман фильми пайдо бўлди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

1988 йилда фильм, унда Дустин Ҳоффман роль ўйнаган, тўртта “Оскар” мукофотини қўлга киритди, жумладан энг яхши фильм учун. Бу миллионлаб одамларни савант синдроми билан таништирди ва нейрохилма-хилликка бўлган қарашларни ўзгартирди.

Ким билан учрашгандан сўнг Дустин Ҳоффман шундай деган: “Бу учрашув инсон мияси имкониятлари ва ҳақиқий ҳамдардлик нима эканини тушунишимни ўзгартирди”.

Ким Пик — ҳақиқий “Раин Ман” — машҳур бўлиб кетди. У отаси билан бирга саёҳат қилди, чиқишлар қилди, бошқача фикрлаш ва ногирон инсонларнинг қадр-қиммати ҳақида гапирди.

Одамлар “тирик калькулятор”ни кўриш учун келишарди. Аммо улар Шекспирни яхши кўрадиган, ҳазил қиладиган, бошқаларнинг оиласига қизиқадиган ва ҳар бир суҳбатни йиллар давомида эслаб қоладиган инсонни топишарди.

Ҳар бир чиқишдан кейин Ким соатлаб одамлар билан гаплашарди, китоблар тавсия қиларди, ҳазиллашарди ва ҳар кимга ўзини муҳим ҳис қилдирарди. Унинг учун машҳурлик муҳим эмас эди. Унинг учун алоқа муҳим эди.

2009 йил декабрида у 58 ёшида юрак муаммолари туфайли вафот этди.

Унинг мияси олимларга топширилди. Тадқиқотлар ҳануз давом этмоқда — унда илгари номаълум бўлган боғланишлар топилмоқда. Аммо унинг феноменини тўлиқ тушунтириш ҳануз имконсиз.

Баъзи сирларни ечиш шарт эмас. Уларни қабул қилиш ва ҳурмат қилиш керак.

Ким Пик шуни исботлади: ногиронлик ва даҳолик бирга мавжуд бўлиши мумкин. “Нимадир етишмайдиган” мия мўъжизалар яратиши мумкин. Тугмасини қадай олмайдиган инсон бутун дунёнинг инсон салоҳияти ҳақидаги тасаввурини ўзгартириши мумкин.

Шифокорлар айтишган эди — у ҳеч қачон яшай олмайди. У эса одамлар ўнлаб умр давомида ҳам ўқимайдиган китобларни ёдлаб олди.

Унинг мияси “бузилган” дейишганди.

У шунчаки бошқача эди — ва баъзи жиҳатларда бошқалардан устун эди. Отаси таслим бўлмади.

Ва Ким 58 йил яшаб, шуни исботлади: тиббий прогнозлар ҳукм эмас, муҳаббат ташхисдан устун, ва ҳар бир инсон ҳаёти чексиз қадрлидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Унинг исмини эслаб қолинг.

Ва Фран Пеэк ни ҳам — шифокорларга “йўқ”, ўғлига “ҳа” деган ва бутун умр муҳаббат ва қатъият ҳар қандай чегарадан кучли эканини исботлаган отани.[84]

Ким Пик (Kim Peek) ўз интеллектуал ва хотира салоҳияти билан дунёни ҳайратга солган ноёб даҳо бўлиб, унинг табиатан содда ва самимий нутқларидан олинган машҳур цитаталар ва фикрлар намуналари:

- **Инсонларга муносабат ва бағрикенглик ҳақида:**

Бир-биримизни фарқларимиз билан қабул қилишни ва бир-биримизга ғамхўрлик қилишни ўрганишимиз керак. Ахир ҳаммамизнинг ўзига хос заиф ва кучли томонларимиз бор.

- **Китоблар ва билим ҳақида:**

Мен китобларни шунчаки ўқимайман, мен уларни хотирамда яшайман. Китоблар — бу ҳеч қачон тугамайдиган саёҳатдир.

- **Инсоннинг ички дунёси ва турфаллик ҳақида:**

Агар мен бошқача бўлсам, бу менинг нуқсоним эмас. Мен шунчаки дунёни бошқача кўраман ва бошқача ҳис қиламан.

- **Кино ва машҳурлик ҳақида ("Ёмғир одами" фильми ҳақида):**

Менинг ҳикоям ва "Ёмғир одами" (Rain Man) фильми инсонларга имконияти чекланган ва аутизмли шахсларни камчилик эмас, балки алоҳида истеъдод эгаси сифатида кўришга ёрдам берганидан хурсандман.

- **Отаси Фрэн Пикнинг ўғли номидан тез-тез таъкидлаган доно сўзи:**

Сизга ногирон бўлиб кўринган инсон вс аслида бошқа бир соҳада даҳо бўлиши мумкин. Вазифамиз — ана шу даҳоликни топа олишдир.

Ким Пикнинг муомаласидаги соддалик, беғуборлик ва инсонларга бўлган меҳр уни машҳур қилган энг асосий фазилатлардан эди.

Ким Пик тўғрисида келтирилган ушбу маълумот нейробиология, когнитив психология, савантизм синдроми ва тиббий детерминизм чегараларини очиб берувчи ўта ноёб ва ҳайратланар-

[84] https://www.facebook.com/flourish.strategy?__cft__[0]=AZarbBuEV0tygxJAeuj83Kc3-iCNVZa0_75F_pzf5n-EOD5B5MqLyFYkDTRbeOk-gMBDw1KkNqYWokReLZblJVF4g2fQ4V7nSNoUswrV210k4aXKM8-T0qUUNmJoprblC-npIpW2a9fcIe0wZKVnfM17Rape7ybN_jAwDwdhsq5DdM1iXhjf2zZnoss-oMCrL2KJbOnpECUynEfBZjqINX6h&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

ли илмий кейсни баён этади. Ким Пикнинг ҳаёти инсон миясининг фавқулодда компенсаторлик имкониятларини ва классик неврология тасаввурларини бутунлай ўзгартириб юборган феномендир.

Қуйида ушбу маълумотни илмий таҳлил қиламиз:

1. Мозоли тана йўқлиги (Agenesis of the Corpus Callosum) ва нейропластиклик.

Ким Пикнинг туғма мия нуқсони мия ярим шарларини бир-бири билан боғлаб турувчи асосий кўприк — **мозоли тананинг (corpus callosum) бутунлай йўқлиги** эди.

Илмий изоҳ: Нормада чап ва ўнг ярим шарлар ўртасидаги ахборот алмашинуви айнан шу тузилма орқали амалга ошади. Тиббиётда бундай патология билан туғилган шахсларда оғир когнитив ва мотор бузилишлар кузатилиши табиий ҳол ҳисобланади.

Компенсация ва альтернатив йўллар: Кимнинг мияси бу улкан анатомик камчиликни бартараф этиш учун миянинг бошқа қисмлари (масалан, олдинги ёки орқа битишмалар) орқали ностандарт, муқобил нейрон тармоқларини шакллантирди. Мия ўзининг ноёб пластиклиги ҳисобига маълумотни қайта ишлашнинг янги усулини яратди.

2. Савант синдроми ва гипермнезия (Ўта кучли хотира).

Биокимёвий ва когнитив асос: **Ким Пик классик** савант синдроми соҳиби бўлиб, унда айрим ақлий ёки амалий функцияларнинг чуқур етишмаслиги (мотор муаммолари, ижтимоий адаптация қийинлиги) бошқа соҳаларда (хусусан, ҳисоблаш, мусиқа, адабиёт ва маълумотларни тўлиқ эслаб қолишда) фавқулодда даҳолик билан уйғунлашиб кетган эди**.**

Бир вақтнинг ўзида икки саҳифани ўқиш (Split-brain/Fast reading): Унинг чап ва ўнг кўзлари билан икки саҳифани мустақил ва бир вақтнинг ўзида ўқиб, 98% маълумотни узоқ муддатли хотирага сақлаб қолиши зрительный кортекснинг (кўрув мия қаватининг) оддий одамлардан фарқли ўлароқ параллел равишда икки хил потокдаги ахборотни бир вақтда қайта ишлай олишини кўрсатади. Унинг хотираси эндоген равишда чексиз ҳажмдаги маълумотни каталогизация қила олган**.**

3. Нейрохилма-хиллик (Neurodiversity) ва клиник прогноздаги хатолар.

Детерминизмнинг чегараси: Шифокорлар томонидан берилган “у яшай олмайди, ўйлай олмайди” деган узил-кесил прогнозлар тиббиёт статистикасига таянган эди. Бироқ биология ва генетиканинг имкониятлари стандарт қолипларга сиғмайдиган

www.ziyouz.com kutubxonasi

даражада кенг. Ким Пикнинг кейси илм-фанга инсон миясининг ҳатто оғир анатомик нуқсонлар билан ҳам янгича усулда ишлай олиши мумкинлигини кўрсатди.

Ижтимоий муҳит ва муҳаббатнинг психобиологик таъсири: Отаси Фран Пеэкнинг “йўқ” деб туриб олиши ва муҳаббат билан яратган ривожлантирувчи муҳити Кимнинг миясидаги мавжуд потенциалнинг очилишига қудратли туртки бўлди. Психологияда ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва эмоционал хавфсизлик мия ҳужайраларининг фаолиятини рағбатлантириши, когнитив деградациянинг олдини олиши илмий исботланган.

Ким Пик кейси инсон миясининг сирли ва ҳали тўлиқ ўрганилмаган имкониятларини намоён қилувчи илмий мўъжизадир. У анатомик нуқсонлар инсоннинг руҳий ва интеллектуал бойлигига тўсқинлик қила олмаслигини, тўғри ёндашув ва чексиз инсоний меҳр-муҳаббат илмий прогнозларни ҳам ўзгартириб юборишга қодир эканини исботлади.

ФАРҒОНАНИНГ ҚЎЛСИЗ РАССОМИ

Турсунбой Ғойипов ўзининг “Ўз юртидан бегона” номли китобида ўтган асрнинг 20-йилларида Фарғона шаҳрида яшаган майиб туғилган бўлса ҳам, ғайрати, сабр-тоқати сабабли таниқли рассом бўлган устозлари ҳақида шундай ёзган эди:

“Фарғона таълим-тарбия техникумида ўқир эдик, илмий мудиримиз Ғойибий домла синфимизга ўрта бўй, малла соч, эгнига мошранг енгсиз камзул, галифе шим, оёғига шиппак кийган, кўзлари чақчайган, мўйлови буғдой бошоғи каби тикрайган бировни бошлаб кирдилар:

— Танишинглар, ўртоқ Янковични сизларга расм ўқитувчиси этиб тайинладик, — дедилар-да, уни қолдириб, чиқиб кетдилар.

Барча муаллимларимиз. билимдон, тажрибали, жонкуяр кишилар эди. Фақат расм муаллимигина топилмаётганди. Расмсевар ўқувчиларга бу камчилик, айниқса, сезиларди. “Мана, энди расм ўқитувчиси ҳам топилди!” Қувондик. Лекин домлага боқиб ҳайрон қолдик — у кишининг икки қўли тубидан йўқ эди!

— Бу қанақаси бўлди, — ажабланиб шивирлади Назиржон деган ўртоғим, — бизга расм солишни қанақа қилиб ўргата олади бу киши?

www.ziyouz.com kutubxonasi

— Рост-а?!

— Қўлсиз рассом ҳақида гапирганим эсингиздами, — сўзга аралашдим мен, — Марғилон циркига томошага тушганимда кўргандим! Оёқ бармоғи орасига ўткир устарани қисиб олиб соқолини қирган, кейин оқ картонларга кўмир қалам билан мўйловдор Горький, серсоқол Толстой расмларини бир зумда, жуда ўхшатиб чизиб ташлаганди.Ўша рассом шу киши эди.

— Ҳа, эсладим, — деди Назиржон, — оёқлари билан чизиб ўргатар эканлар-да, ажойиб!

— Бизга ҳам оёғимиз билан расм солдирса-я, — ваҳима билан аланглади соддароқ бирови.

Шивир-шивирга кимдир чек қўйди:

— Йўғ-е... Қани, кўрайлик-чи, нима қиларкин, жим!

Янкович ўнг оёғини шиппагидан чиқарди (бу оёғини у қўл ўрнида ишлатаркан), яқинидаги бир ўқувчидан расм дафтарини сўраб олиб полга очиб қўйди-да, оёғининг икки бармоғи орасига қаламни қистириб шу билан қовун, узум, олма расмини дадил чиза бошлади. Жуда ўхшатиб чизди ва нусха кўчиришга буюрди. Расмни баъзан уйида тайёрлаб, бўйнига ип билан осиб олиб келар, доскага кнопкалатиб қўйиб, ўшанга қараб чизишни буюрарди... Гапдан кўра ишга кўпроқ эътибор берарди. Хатоларимизни кўрсатиб, тузатишга ёрдамлашарди (у киши мойли бўёқлар билан расм солишга, шиорлар ёзишга ҳам уста экан). Расмни дуруст сола билганим учун “молодец!” деб ўнг оёғи билан елкамга қоқиб қўйгани ҳамон эсимда. Бир куни ошхонамизда ёш, шўх Мукаррама Турғунбоева, серзавқ Фотима Йўлдошбоева, унинг синглиси мусичадай ювош, нозик Ойшахон, серфикр Назиржон Солиев, пакана Маҳмуджон Алиев, мен ва бошқалар тушлик қилаётган эдик. Назиржон ўз фикрларини ўртага ташлади:

— Домла Янкович расмни қандай усталик билан чизганларини кўрдик, энди қандай овқатланишларини ҳам кўрсак, бу ҳам тарихий бир иш бўлармиди?

— Тўғри, тўғри, қоринлари ҳам очдир бечоранинг, ош еб тўйиб олсалар яхши бўларди, — деди раҳмдил Мукаррамахон.

Назиржон бориб Янковични бошлаб келди. Ошпаздан бир коса палов сўраб олиб домла ўтирган скамейка ёнига қўйди, қошиқ узатди:

www.ziyouz.com kutubxonasi

– Домла, паловимизнинг сифатига ҳам баҳо берасиз-да энди, буни ошпазлар пири Муҳиддин акамиз ўзлари пиширганлар! — деди.

Янкович ўнг оёғининг икки бармоғи орасига қошиқ сопини қистириб олиб, коса томонга сал энгашгани ҳолда овқатлана бошлади. Мўйлови қимирлаб, силкиниб турди. Еб бўлгач: “Маъқул, зўр экан, раҳмат”, деган маънода бош силкиб қўйди[85]”.

Турсунбой Ғойиповнинг хотираларида тасвирланган рассом Янковичнинг ҳаётий кейси нейрофизиология, мотор адаптация (сенсор-мотор интеграция), психология ва адаптив эргономика фани нуқтаи назаридан ўта юқори илмий аҳамиятга молик воқеа ҳисобланади. Инсон танасининг анатомик нуқсонларга қарамай, фаолиятни муқобил аъзолар орқали юқори даражада тиклаш имконияти бу мисолда яққол намоён бўлган.

Қуйида ушбу маълумотнинг илмий асосда таҳлил қиламиз:

1. Соматосенсор кортекс ва кортикал қайта қурилиш (Cortical Remapping).

Матнда Янковичнинг қўллари тубидан йўқлиги, лекин у ўнг оёғининг бармоқларини қўл ўрнида ишлатиб, расм чизиш ва овқатланиш каби ўта нозик ва мураккаб ҳаракатларни аниқ бажаргани кўрсатилган.

Илмий изоҳ: Бош миянинг сенсор ва мотор зоналарида (мотор кортексда) тана аъзоларининг проекцияси мавжуд (сенсор ва мотор гомункулуси). Агар инсон туғма ёки ҳаётнинг эрта даврида бирор аъзосидан маҳрум бўлса ёки ундан фойдалана олмаса, бош миядаги ушбу аъзога ажратилган ҳудуд бошқа фаол аъзолар (бу ҳолатда оёқ ва оёқ бармоқлари) томонидан эгалланади ёки улар билан бўлишилади.

Мотор маҳорат: Оёқ бармоқлари нормада фақат таянч ва юриш вазифасини бажаради, уларнинг нейрон бошқаруви қўл бармоқларига қараганда соддароқ бўлади. Аммо Янковичнинг тинимсиз машғулотлари натижасида мия оёқ бармоқларини бошқарувчи нейрон тармоқларини қайта дастурлаб, уларга юқори даражадаги нозик моторика (қаламни ушлаш, қошиқни бошқариш) ваколатини берган.

2. Биомеханика ва оёқ орқали нозик моторика (Fine Motor Skills via Lower Extremities).

[85] Ғойипов Т. Ўз юртида бегона. – Т.: “Ёзувчи”, 1998. 3-4-б.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Биомеханик мувозанат: Қўлсиз инсоннинг оёқлари ёрдамида ёзиши, расм чизиши ва қаламни бошқариши юқори даража-даги кинестетик назоратни талаб қилади. Қалам ёки қошиқ сопини бармоқлар орасига қистириб куч қўллаш, уларни қаттиқ сиқмасдан туриб чизиқлар чизиш мушакларнинг ўзаро мувофиқлашган (синергик) ишини тақозо этади.

Визуаль-мотор мувофиқлашув: Расм чизиш жараёни кўриш анализатори ва оёқ ҳаракатларининг ўта аниқ интеграциясини талаб қилади. Янковичнинг доскага қараб ёки хотирадан аниқ пропорциядаги расмларни чизиши унинг миясида фазовий мувозанат ва координация тизимининг мукаммал ишлаганини исботлайди**.**

3. Нейропсихологик адаптация ва ижтимоий инклюзия.

Психологик барқарорлик (Resilience): Жамиятда жисмоний нуқсонга эга шахсларга нисбатан шаклланган стереотиплар ва чекланган қарашларга қарамай, Янковичнинг касбий фаолият билан шуғулланиши, ўқувчиларга билим бериши унинг юқори даража-даги психологик барқарорлигини ва мустақил ички локус контролга эга эканини кўрсатади.

Педагогик таъсир: Унинг ўқувчиларга сўз билан эмас, бевосита амалий иш ва натижа билан ўрнак кўрсатиши ўқувчиларнинг психологиясида ҳам кучли мотивацион туртки ҳосил қилган. Ўнг оёғи билан ўқувчининг елкасига қоқиб қўйиши эса унинг ўз имкониятларига тўлиқ ишонган ва психологик жиҳатдан мукаммал мослашганини билдиради.

Турсунбой Ғойиповнинг хотираларидаги Янкович кейси инсон организмининг биомеханик ва нейропластик имкониятлари чегара билмаслигини кўрсатувчи илмий жиҳатдан қизиқарли далилдир. Мия ва асаб тизими шароитга қараб ҳатто анатомик етишмов-чиликларни ҳам муқобил йўллар билан тўлиқ қоплаб бериш қудратига эга экани ушбу мисолда яққол намоён бўлган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ПЭН ШУЙЛИНЬ: МАТОНАТ, ҚАЙТА ТУҒИЛИШ ВА СЎНМАС КУЧ ЙЎЛИ

1995 йилда Пэн Шуйлиннинг ҳаёти кутилмаган тарзда тубдан ўзгарди. Шэньчжэндаги даҳшатли бахтсиз ҳодиса оқибатида у оғир жароҳат олди ва танасининг пастки қисмини йўқотди. Вазият шунчалик оғир эдики, шифокорлар унинг тирик қолишига ишонмасди. Аммо барча қийинчиликларга қарамай, Пэн таслим бўлмади. Унинг бу фожиадан мазмунли ҳаётга қайтиш йўли ҳақиқатан ҳам ҳайратланарлидир.

Бахтсиз ҳодиса натижасида у номаълум келажак қаршисида қолди. Бир неча ой давомида у шифохонада ётиб, нафақат жисмоний, балки руҳий жиҳатдан ҳам курашди. Соғайиш йўли жуда оғир кечди. Пэн ўндан ортиқ операцияни бошдан кечирди, ҳар бири унинг янги ҳаётга қайтиш йўлидаги бир қадам эди.

Икки йиллик оғир тикланишдан сўнг, унинг ҳаётида бурилиш ясалди. Тиббиёт технологияларидаги улкан ютуқлар туфайли Пекин реабилитация маркази унга махсус тайёрланган экзоскелет тақдим этди. Бу у учун ҳал қилувчи бурилиш бўлди. У яна тик туриш, ҳаракат қилиш ва ҳаётини назорат қилиш имконига эга бўлди. Аммо Пэн учун фақат тик туришнинг ўзи етарли эмас эди — у тўлиқ ва мазмунли яшашга интилади.

Пэн ўз тақдирига таслим бўлишдан бош тортди ва қийинчиликни муваффақиятга айлантирди. У “Ярим одам, ярим нарх” номли компанияга асос солди. Бу ном нафақат унинг жисмоний ҳолатини, балки синимас руҳини ҳам ифода этарди. У ўз имкониятларини чеклов эмас, балки бошқаларга илҳом манбаи сифатида кўрди.

Пэннинг матонати ҳақиқатан ҳам ҳайратланарли эди. У бизнесини ривожлантириш билан бирга, мотивацион нотиқ сифатида бутун Хитой бўйлаб сафар қилди ва минглаб одамларга илҳом бахш этди. Унинг ҳикояси — тирик қолишдан тортиб, яна оёққа туришгача бўлган йўл — кўплаб инсонларнинг қалбини забт этди. Унинг асосий хабари оддий, аммо жуда кучли эди: ҳаёт қандай синов бермасин, энг муҳими — инсоннинг муносабати, ички куч ва сабр-тоқатидир.

Пэн Шуйлинь нафақат тирик қолган инсон, балки умид рамзига айланди. У инсон муваффақияти жисмоний имкониятларга эмас, балки руҳий кучга боғлиқ эканини исботлади. У жамиятдаги

www.ziyouz.com kutubxonasi

чекловлар ҳақидаги тушунчаларни ўзгартирди ва уларни имкониятга айлантириш мумкинлигини кўрсатди.

Хитойда ногиронлик кўпинча ижтимоий ажратишга сабаб бўлади. Аммо Пэннинг ҳикояси бу қарашларни ўзгартирди. У нафақат кутилган натижалардан ошиб кетди, балки бошқалар учун ҳам янги йўл очди.

У бутун ҳаёти давомида камтар бўлиб қолди ва оиласи, шифокорлар ҳамда жамият кўмаги учун миннатдорчилик билдирди. Айниқса, онаси уни ҳар бир операцияда, ҳар бир қийинчиликда қўллаб-қувватлади. Унинг муҳаббати Пэннинг тикланишида асосий куч бўлди.

Пэннинг ҳикояси — инновация ва инсон матонатининг ёрқин намунаси. Бахтсиз ҳодиса унинг танасини ўзгартирган бўлса-да, унинг ақли ва қалби синиб қолмади. Экзоскелет унга мустақилликни қайтарди ва янги ҳаёт эшигини очди.

Бугун Пэн Шуйлинь — тадбиркор, мотивацион нотиқ ва инсон руҳининг беқиёс кучини намоён этувчи тирик мисолдир. У шундай кўрсатдики, энг оғир синовлар олдида ҳам инсон ўзини тиклаб, мазмунли ва мақсадли ҳаёт кечириши мумкин. Унинг ҳикояси — ғалаба ва умид ҳикоясидир.[86]

Пэн Шуйлин (Peng Shuilin) бошидан кечирган оғир синовлар, матонати ва ҳаётга бўлган чексиз муҳаббатини акс эттирувчи энг машҳур фикрлари:

- **Ҳаёт ва чидамлилик ҳақида:**

Шифокорлар менинг омон қолишимни мўъжиза дейишади. Аммо ҳақиқий мўъжиза — бу шунчаки тирик қолиш эмас, балки ҳар куни қайтадан яшашга куч топа олишдир.

- **Тўсиқлар ва ирода ҳақида:**

Танамнинг ярмини йўқотган бўлишим мумкин, лекин бу ҳаётимнинг ва орзуларимнинг ярмини йўқотдим дегани эмас. Руҳни ҳеч қачон ампутация қилиб бўлмайди.

- **Тадбиркорлик ва ўз меҳнати ҳақида:**

Мен бошқаларнинг раҳмини келтириб, садақа эвазига яшашни хоҳламадим. Менга оёқлар керак эмас эди, менга ўз меҳнатим билан оиламни боқадиган ҳалол қўллар ва ғайрат керак эди.

- **Инсон имкониятлари ва мақсад ҳақида:**

[86]https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZavI7WoyzqsnArJLOUMw7yyV5afUh679EEKD07kSbvFZQjnJ7rAahcIn_VGawuJMzAGz3rhQ17ltF6JsEXqOa9_R1LP2x66qOSrjjKtUBaBPhxu8KAZWQT0PCy6iwuuSWAYRoEbB1v--v0EiCW4tP3_xxrSN6wn-IA___9TfXzoyRHqAFtgIbUrz4szZmgSDUgxgTCVJ-NRIvFc3al3pFv9&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Агар сиз йиқилган бўлсангиз, муаммо қанчалик катта эканида эмас, балки атрофга қайси кўз билан қарашингизда. Ҳаёт сизга нимани қолдирган бўлса, ўшандан янги келажак қуришингиз мумкин.

Пэн Шуйлиннинг тақдири ва бу фикрлари жисмоний чекловлар инсоннинг жамиятда ўз ўрнини топишига ва бошқаларга умид бағишлашига тўсқинлик қилолмаслигини кўрсатади.

Пэн Шуйлинь ҳаёти ва фаолиятининг ҳақидаги ушбу маълумотлар инсон психологияси, тиббий реабилитация, нейропластиклик ҳамда социология фанлари кесишмасида чуқур илмий таҳлил қилиш учун ноёб ва бой манба ҳисобланади. Қуйида Пэн Шуйлинь тақдирининг асосий илмий жиҳатлари батафсил кўриб чиқамиз:

1. Психологик таҳлил: Резилиентлик ва Когнитив мослашув.

Профессор Сьюзи Кобер ва бошқа психологларнинг тадқиқотларига кўра, **резилиентлик** (инсоннинг оғир стресс ва фожиалардан сўнг аввалги ёки ундан ҳам юқори ҳолатга қайтиш қобилияти) нафақат табиий туғма фазилат, балки онгли равишда шакллантириладиган кўникмадир.

- **Посттравматик ўсиш (Post-Traumatic Growth):** Пш Шуйлинь тақдирида оддий «посттравматик стресс бузилиши» (PTSD) эмас, балки унинг тескариси — катта фожиадан кейин шахснинг маънавий ва руҳий жиҳатдан юксалиши кузатилган. У ўз ҳаётий мақсадларини қайта кўриб чиқиб, янги фаолият соҳасини топди.
- **Когнитив қайта баҳолаш (Cognitive Appraisal):** Фожиани “тугатилган нуқта” сифатида қабул қилиш ўрнига, уни бошқаларга илҳом бериш воситаси сифатида баҳолаш унинг ички психологик ҳимоя механизмлари жуда кучли ишлаганини кўрсатади.

2. Тиббий ва Биомеханик жиҳат: Экзоскелет ва Нейрореабилитация.

Тиббиёт нуқтаи назаридан, танасининг пастки қисмини йўқотган инсоннинг вертикал ҳолатга қайтиши ва ҳаракатланиши улкан технологик ва физиологик ютуқ ҳисобланади.

- **Экзоскелет технологиялари:** Замонавий биомеханикада экзоскелетлар орқа мия жароҳатлари ёки тана аъзолари ампутация қилинган беморларнинг мотор функцияларини қисман ёки тўлиқ тиклашда қўлланилади. Пэн Шуйлинь мисолида инсон организмининг янги кибернетик қурилмалар билан мослашиш қобилияти исботланди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Проприоцепция ва нейрон боғланишлар:** Экзоскелетдан фойдаланиш миянинг ҳаракат марказларини қайта фаоллаштиради. Гарчи жисмоний нерв толалари узилган бўлса-да, экзоскелет орқали мияга борувчи сигналлар ва беморнинг тик туриши психофизиологик мувозанатни сақлашга хизмат қилади.

3. Социологик таҳлил: Ногиронлик ва Ижтимоий интеграция.

Социологияда ногиронлик тушунчаси кўпинча икки хил модель орқали ўрганилади: *Тиббий модель* (муаммо инсоннинг танасида деб қараш) ва *Ижтимоий модель* (муаммо жамиятнинг инфратузилмаси ва қарашларида деб қараш).

• **Стергаотипларни парчалаш:** Хитой жамиятида ногиронликка нисбатан шаклланган анъанавий ёндашувлар кўпинча шахсни ижтимоий изоляцияга маҳкум этади. Пэн Шуйлинь ўзининг тадбиркорлик фаолияти ва "Ярим одам, ярим нарх" компанияси орқали бу стереотипларга илмий ва амалий зарба берди.

• **Ижтимоий капитал ва тармоқланиш:** Унинг жамоатчилик олдида чиқиш қилиши ва мотивацион нотиққа айланиши ўз ижтимоий капиталини яратиш ҳамда жамиятдаги ногирон шахсларнинг ҳуқуқлари ва имкониятлари ҳақидаги қарашларни тубдан ўзгартиришга хизмат қилди.

4. Нейробиологик ва Биопсихосоциал ёндашув.

Пэн Шуйлинь мисолини замонавий тиббиётдаги **Биопсихосоциал модель** асосида ҳам тўлиқ изоҳлаш мумкин:

Биологик омил: Оғир жароҳатлар, ўндан ортиқ хирургик операциялар ва тиббий аралашувлар.

Психологик омил: Ирода, ўз-ўзини англаш ва ички мотивация.

Социал омил: Оиланинг (хусусан, онанинг) муҳаббати, шифокорларнинг профессионал ёрдами ва жамият қўллаб-қувватлови.

Ушбу уч компонентнинг уйғунлиги Пэн Шуйлинь феноменининг яралишига сабаб бўлди. У фақатгина тирик қолмади, балки инсон онгининг чексиз имкониятларини илмий жиҳатдан ҳам амалда исботлаб берди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҚЎЛ-ОЁҚНИ ЙЎҚОТИШ ҲАЁТИНГНИНГ ОХИРИ ЭМАС

1992 йилда Пол Эллис даҳшатли йиқилишдан омон қолди, бу унинг ҳаётини бутунлай ўзгартирди. Умуртқа поғонаси жароҳати унинг оёқларида доимий оғриқ қолдирди. У атиги беш дақиқа тик туришга ҳам зўрға чидай оларди, дам олишсиз бунинг иложи йўқ эди.

Йиллар давомида у ҳаракатда чекланган ҳолда яшади ва азоб чекди.

Сўнгра, 2008 йилда Пол деярли имконсиз қарор қабул қилди. У иккала оёғини тиззадан пастга ампутация қилдиришга қарор қилди. Кўпчилик буни якун деб билган бўларди. Пол эса буни бошланиш деб қабул қилди.

Протез оёқлар билан у яна юришни бошлади. Кейин пиёда саёҳат қила бошлади. Сўнг тоғларга чиқди. Бир пайтлар юришни ёқтирмаган инсон чўққиларни забт эта бошлади.

Лекин Пол бундан ҳам каттароқ мақсадни хоҳлади. У ўзи бошидан кечирган ҳолатни бошдан ўтказаётган болаларга ёрдам бермоқчи эди — яъни оёқ-қўлидан айрилган ва умидга муҳтож кичик болаларга.

Шу сабабли, 2021 йил 27 август куни Англиянинг Чешир ҳудудидан бўлган, икки фарзанднинг 56 ёшли отаси, ғайриоддий иш қилишга қарор қилди. Уэлсдаги энг баланд тоғ ҳисобланган Сноудон чўққисига протез оёқларсиз чиқишга.

Фақат қўллари билан. Тизза ҳимоя воситалари билан. Ва юраги билан.

9 миль (тахминан 14,5 км) масофа ниҳоятда оғир эди. 3560 фут (1085 метр) баландликка кўтарилиш жуда машаққатли бўлди. У қалин боғбон қўлқопларини кийган, орқасида эса 21 фунт (тахминан 9,5 кг) юкли рюкзак бор эди. Қўлларида пуфакчалар пайдо бўлди. Ҳар миля сайин тана оғирлигини қўллари билан кўтариб боришдан билаклари оғриди.

Дастлабки 3 милни босиб ўтиш учун 3 соат кетди. Охирги 2 миль эса 9 соат давом этди.

Аммо Пол тўхтамади — у эмаклаб бўлса ҳам давом этди.

Бошқа альпинистлар тўхтаб, уни руҳлантиришди. Бегона одамлар унга сув ва овқат беришди. Унинг танасини синовдан ўтказган тоғ, инсонлардаги энг яхши фазилатларни ҳам кўрсатди.

13 соатдан сўнг Пол Эллис чўққига етди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

У чўққида лагерда тунади ва эртаси куни пастга тушди.

Унинг бу чиқиши Амп Самп Кидс номли хайрия ташкилоти учун 18 000 фунт стерлингдан ортиқ маблағ йиғишга ёрдам берди. Бу ташкилот ногирон болалар ва уларнинг оилаларини ҳаётларини ўзгартирадиган дам олиш учун Тенерифега юборади.

Лекин Пол бу билан тўхтамади. У яна Бен-Невисс ва Скафелл-Пайк чўққиларини забт этди ва бир йил ичида Буюк Британиянинг учта энг баланд тоғини эгаллади. У йиғган умумий маблағ 30 000 фунт стерлингдан ошди.

Ундан нима учун буни қилаётгани сўралганда, Пол оддий жавоб берди:

“Қўл-оёқни йўқотиш ҳаётингнинг охири эмас”.

У ёрдам бераётган болалар учун бу сўзлар жуда катта маънога эга. [87]

Пол Эллиснинг ҳаётга бўлган иродаси, матонати ва оғриқларни енгиб ўтиш жараёнидаги фалсафасини акс эттирувчи энг машҳур ва таъсирли фикрлари:

•Менинг ампутациям чеклов эмас, балки аслида мени озод қилган нарса бўлди. Йиллар давомида мени банд қилган оғриқдан халос бўлиб, ниҳоят чинакам ҳаётни қайта бошладим.

•Кўпчилик оёқларимни кестиришни ҳаётимнинг охири деб ўйлади. Мен учун эса бу янги ҳаётнинг, ҳаракатланиш ва мақсад сари интилишнинг дебочаси эди.

•Агар сизнинг олдингизда баланд тоғ турган бўлса ва оёқларингиз бўлмаса, бу сизни тўхтатиши керак эмас. Тоғга ақл ва ирода билан чиқилади, фақат оёқлар билан эмас.

•Жисмоний оғриқ сизни синдириши мумкин, аммо сизнинг руҳингизни синдиришга ҳеч ким ва ҳеч нарса мажбур қилолмайди. Барчаси сиз танлаган қарашга боғлиқ.

•Мен бу ишларни шунчаки ўзим учун қилмайман. Мен одамларга ҳаётда қандай оғир вазият бўлмасин, ҳамиша олдинга ҳаракат қилишнинг йўли борлигини кўрсатмоқчиман.

Пол Эллиснинг ҳаёт йўли ва фикрлари инсон иродаси ҳар қандай жисмоний чекловлардан ва тўсиқлардан устун тура олишини яққол исботлайди.

---

[87]https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZafAlhu7ECTD56oE8fG86J_OJLpTd9g9WDHXhyWJdxH1S82fCF7N5NLrMtnoumq5AzLYDfbMkhmiIEf6tcLbHz_cGOLSu83zSfK7MLDhY5wbRabFLch04iTxRqILzL-2-LTCfKqp_sN_yBQkXd76J5jUY4RpFKmna82nkB1Zv619zTZRGqTOFf03ehTF2RaEShocVvpHhCwDPa-nKMG0hDR&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Пол Эллис ҳаёти ва унинг Сноудон чўққисини протез оёқларсиз, фақат қўллари ва тизза ҳимоялари ёрдамида забт этгани биология, биомеханика, нейропсихология ва социология фанлари кесишмасида чуқур ўрганишга арзийдиган ноёб феномендир. Қуйида ушбу воқеликнинг асосий илмий жиҳатларини таҳлил қиламиз:

1. Нейропластиклик ва Шошилинч мотор адаптацияси (Motor Adaptation).

Полнинг иккала оёғини ампутация қилиши ва йиллар ўтиб ҳатто протезлардан ҳам воз кечиб, қўллар ёрдамида вертикал ҳаракатланиши миянинг мослашувчанлик хусусияти билан боғлиқ.

- **Соматосенсор қисмни қайта ташкил этиш (Cortical Remapping):** Инсон танасининг бир қисмини йўқотганда ёки унинг функцияси ўзгарганда, бош миянинг соматосенсор ва мотор қисмлари янги шароитга мослашиш учун қайта қурилади. Пол оёқларидаги сурункали оғриқдан қутулиш учун онгли равишда ампутацияга қарор қилди ва бу мияга оғриқ импульсларини юборишни тўхтатиб, эътиборни юқори тана мушакларини ривожлантиришга йўналтириш имконини берди.
- **Биомеханик компенсация:** Оёқ функциясини тўлиқ йўқотган ҳолда 14,5 километрлик масофани қўллар ва билаклар кучи билан босиб ўтиш (хусусан, 9,5 кг юк билан) юқори тана мушакларининг ҳаддан ташқари гипертрофияси ва мувозанатни сақлаш марказларининг фавқулодда ўзгаришини талаб этади.

2. Психологик резилиентлик ва Стратегик когнитив қайта баҳолаш.

Психология фанида оғир жисмоний жароҳатлар ва ногиронлик кўпинча депрессия ёки умидсизликка сабаб бўлиши илмий жиҳатдан исботланган. Аммо Пол Эллис бу қонуниятни бузиб ўтди.

- **Мақсадга йўналтирилган ўзини ўзи даволаш (Altruistic Coping):** Полнинг ўз фожиасини бошқа ногирон болаларга ёрдам бериш воситасига айлантириши психологияда *“алтруистик компенсация”* деб аталади. Ўз азоб-уқубатларини бошқаларнинг бахти учун сарфлаш инсонга кучли руҳий қувват (энергия) беради.
- **Посттравматик ўсиш ва Эҳтиёжлар иерархияси:** Абрахам Маслоунинг эҳтиёжлар пирамидасига кўра, инсон дастлаб хавфсизлик ва жисмоний омон қолиш эҳтиёжларини қондиради. Пол эса ундан ҳам юқори босқич — ўзини ўзи намоён қилиш ва жамиятга фойда келтириш (трансценденция) босқичига кўтарила олди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. Биопсихосоциал модель ва Ижтимоий синергия.

Полнинг муваффақияти фақат унинг шахсий жисмоний кучигагина эмас, балки муҳит ва жамият билан ўзаро муносабатларига ҳам боғлиқ.

- **Ижтимоий фасилитация (Social Facilitation):** Тоғга чиқиш жараёнида бошқа альпинистларнинг унга сув ва овқат бериб, руҳлантириши инсонлар орасидаги ўзаро ҳамдардлик ва қўллаб-қувватлаш психологиясини намоён қилади. Стресс ва оғир жисмоний зўриқиш вақтида бошқаларнинг ёрдами инсоннинг иродасини ўн чандон оширади.
- **Ижтимоий капитал ва хайрия таъсири:** Амп Самп Кидс ташкилоти орқали болаларга ёрдам бериш жараёни Полнинг ҳаётига янги маъно бахш этди. Бу биологик индивиднинг ижтимоий шахс сифатида янада кучайишига олиб келди.

4. Хатти-ҳаракатларнинг эволюцион-биологик талқини.

Эволюцион биология нуқтаи назаридан, оғир жисмоний тўсиқларга қарамай яшаб қолиш ва уларни енгиб ўтиш инсон туринг энг кучли омон қолиш механизми (*survival instinct*) ҳисобланади.

Пол Эллис ўз танасининг чегараларини бузиб ўтиб, инсон иродаси жисмоний имкониятлардан нечоғлик устун эканлигини амалда ва илмий жиҳатдан исботлади. Унинг мисоли кўрсатадики, жисмоний нуқсон — инсон ҳаётининг якуни эмас, балки янги, ғайриоддий имкониятлар босқичининг бошланишидир.

ТАСЛИМ БЎЛИШДАН БОШ ТОРТГАН ИНСОН

Тим Макграт **АҚШнинг Мичиган штатида** туғилиб ўсган. У 38 ёшида жағ қисмидаги синориал саркома (кам учрайдиган ва тажовузкор ўсма) ташхиси билан тўқнаш келиб, юзининг ярмини олиб ташлаш каби оғир операция ва мураккаб қайта тиклаш жараёнларини бошидан кечирган, аммо таслим бўлмай, ўз матонати ва иродаси билан минглаб одамларни илҳомлантирган инсондир.

Тим Макграт илк бор жағида енгил оғриқни ҳис қилганида, уни стресс, чарчоқ ёки, эҳтимол, қаттиқ тиш оғриғига йўйди. 38 ёшида унинг ҳаёти иш, оила ва майда қувончларнинг доимий суръатидан иборат эди, шунинг учун у бу каби арзимас ноқулайлик бутун ҳаётини ўзгартириб юборади, деб ҳеч қачон ўйламаган.

Бироқ бир неча кун ўтиб оғриқ кучайди. Ўткир, тўхтамайдиган ва изоҳлаб бўлмайдиган бу оғриқни энди инкор этиб бўлмас эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шифокор қабули эса ҳеч ким эшитишни истамайдиган хабарни олиб келди: унинг жағида ўсма пайдо бўлган эди — кам учрайдиган, жуда тажовузкор ўсма, кутилганидан ҳам каттароқ ва жуда хавфли жойда жойлашган.

Ташхис даҳшатли эди. Жарроҳлар тушунтиришдики, ўсмани олиб ташлаш юзининг деярли ярмини олиб ташлашни англатар эди. Қайта тиклаш узоқ, оғриқли ва натижаси номаълум жараён бўларди. Аммо муқобил йўл ҳам ундан кам эмас даражада қоронғи эди: агар ўсма қолса, у тирик қолмас эди. Тимнинг хаёллари гирдобга тушди, қўрқув уни эзди, аммо шу даҳшат ичида қаршилик учқуни ёнди. У таслим бўлмас эди. У ҳаёт учун курашар эди.

Операция белгиланди ва Тим умид, қўрқув ва қатъият аралаш ҳис-туйғулар билан операция хонасига кирди. Бир неча соат давомида тажрибали жарроҳлар жамоаси тинмай меҳнат қилди: ўсмани олиб ташлаб, тананинг бошқа қисмларидан олинган тўқима, суяк ва мушаклар ёрдамида унинг юзини синчковлик билан қайта тикладилар. Ҳар бир қарор хавфли нарсани бартараф этиш билан ҳаёт учун зарур бўлганни сақлаб қолиш ўртасидаги нозик мувозанатни излаш эди. Тим учун соатнинг ҳар бир «тиқ» этиши уни омон қолишга — ва у энди тўлиқ танимаслиги мумкин бўлган дунёга — яқинлаштирар эди.

Операциядан кейин Тим илк бор ойнага қараганида, уни чуқур ғам босди. Ўзига таниш бўлган юзининг ярми йўқ эди, унинг ўрнини чандиқлар, шишлар ва қайта тикловчи жарроҳликнинг мураккаб излари эгаллаган эди. Аммо ғам билан бирга миннатдорлик ҳам бор эди: у тирик эди. Ана шу аксда у чидамлиликнинг исботини, ундан ҳамма нарсани тортиб олиши мумкин бўлган синовдан ўтиб кетганини кўрди.

Аслий синовлар эндигина бошланаётган эди. Гапириш, чайнаш, ютиш ва оддий нафас олишни қайта ўрганиш кундалик синовга айланди. Ҳар бир овқатланиш, ҳар бир суҳбат, ҳар бир чуқур нафас — кичик ғалаба эди. Шубҳа, кўз ёшлари, соғайишнинг секин кетишидан келиб чиққан тушкунлик дамлари бўлди, аммо Тим орқага чекинмади. У барча тўсиқларни жасорат, сабр-тоқат ва ўсманинг ўз шахсиятини белгилаб қўйишига йўл қўймаслик қатъияти билан енгиб ўтди.

Аста-секин у ўз ҳикоясини оммага айта бошлади. Тим кўплаб одамлар кўзга кўринмас курашлар билан юзма-юз келиб, яккаланиб қолишини ва руҳан синишини билар эди. Ўз бошидан кечирганларини сўзлаб, у бошқаларга омон қолиш ҳар доим ҳам

www.ziyouz.com kutubxonasi

мукаммалликка эришиш эмаслигини, энг муҳими — ўзини намоён қилиш, ҳаётни танлаш ва ҳар бир чандиқни чидамлиликнинг гувоҳи сифатида қабул қилиш эканини эслатмоқчи бўлди. Ижтимоий тармоқлар унда беҳуда намойиш учун эмас, балки куч манбаи учун майдонга айланди: у ерда у гўзаллик симметрия билан эмас, жасорат билан ўлчанишини кўрсата олди.

Тимнинг кунлари ҳали ҳам қийинчиликларга тўла. Белгиланган қабуллар, терапия машғулотлари ва жисмоний оғриқ дамлари бор. Аммо булар ғалабалар билан мувозанатланади: операциядан кейин биринчи марта равон гапириши, лаззат берган илк овқати, касалликкача бўлган ўша инсонни эсга солган биринчи табассум. Олдинга қўйилган ҳар бир қадам — ғалаба, ҳар бир чандиқ — омон қолиш ва умид ҳақидаги ҳикоя.

Дўстлар, қариндошлар, ҳатто бегона одамлар ҳам Тимнинг ҳикоясидан илҳомландилар. Унинг қийинчиликларга очиқ, уятсиз ва иккиланмасдан қараши руҳланиш ва умид тўлқинини уйғотди. Ўз муаммолари — тиббий, ҳиссий ёки шахсий — билан курашаётган одамлар Тимга миннатдорлик мактублари ёзиб, инсон руҳи биз тасаввур қилганимиздан ҳам кўпроққа қодир эканини у намойиш этганини айтишмоқда.

Ўз ҳаёти ҳақида мулоҳаза юритар экан, Тим қийинчиликлар ўргатадиган сабоқларни таъкидлайди:
Жасорат — бу танлов. Қўрқув сизни тўлдириб юборганда ҳам, бўрондан қочишдан кўра ҳаётга юзма-юз қараш муҳим.

Соғайиш тўғри чизиқли жараён эмас. Орқага кетишлар, ранжишлар ва йўқотилган нарсаларни эслатувчи оғриқли дамлар бўлади, аммо улар эришилган ютуқларни инкор этмайди. Аксинча, ғалабаларни янада ширин қилади. Ҳар бир чандиқ ўз ҳикоясини сўзлайди.

Тим юзидаги ҳар бир чизиқ — камчилик эмас, балки чидамлилик белгиси, омон қолиш ва матонатнинг аниқ исботидир.

Тимнинг ҳикояси тиббиёт ютуқларидан ҳам юқорироқ туради. Бу жисмоний ҳам, ҳиссий ҳам ўзгариш ҳақидаги ҳикоядир. Бу ўлимга қарши туриш, қўрқувни енгиш ва умидсизлик ёқасида туриб ҳаётга қайта оралиш ҳақидаги ҳикоядир. Аммо, энг муҳими, бу инсон руҳининг, умид кучининг ва таслим бўлмаслик гўзаллигининг ёркин далилидир.

Ҳозир ҳам Тим ҳар куни уйғониб, ҳаётнинг нақадар нозик эканини ҳис қилади, бироқ шу билан бирга унинг имкониятларини ҳам англайди. У мақсад билан яшашни, муҳаббат ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

боғланишлардан йўл олишни ва ўз намунаси билан бошқаларни илҳомлантиришни танлайди. Илгари қўрқув бўлган жойда эндиликда миннатдорлик бор. Илгари оғриқ бўлган жойда — мақсад бор. Ва илгари ишончсизлик бўлган жойда — эндиликда умид бор: Тим учун ҳам, унинг сафарини кузатган барча инсонлар учун ҳам.

Тим Макграт бошидан кечирган барча синовлар бизга шуни ўргатадики, омон қолиш — бу фақат бошланиш холос. Асл зафар эса барча имкониятлар сенга қарши бўлганида ҳам ҳаётни танлашда, вайрон бўлганни қайта тиклашда ва ойнадаги акс абадий ўзгариб кетган бўлса ҳам, ўз йўлингда мустаҳкам туришдадир. Унинг чандиқларида — жасорат, ҳикоясида — илҳом, қатъиятида эса инсон қалби ва руҳи беқиёс чидамлиликка қодир эканини эслатувчи далил бор.

Тимнинг кураши шунчаки тиббий эмас эди. Бу тақдирга бўйсунишдан бош тортиш ифодаси, ҳаёт қимматли эканининг баёноти ва қандай оғир бўлмасин, ҳар қандай синовни умид ва жасорат ҳақидаги ҳикояга айлантириш мумкинлиги ҳақидаги сабоқ эди.[88]

Тим Макгратнинг ўта тажовузкор ўсма туфайли юзининг муҳим қисмини йўқотувчи операцияни бошдан кечириши, ундан кейинги оғир реабилитация ва ижтимоий адаптация жараёни тиббиёт, нейропсихология ҳамда психосоматика фанлари кесишмасида чуқур ўрганишга арзийдиган ноёб илмий феномендир. Қуйида ушбу воқеликнинг асосий илмий жиҳатларини таҳлил қиламиз:

1. Тиббий-хирургик ва Биомеханик жиҳат: Максимал Реконструкция.

Тиббиёт нуқтаи назаридан, юз-жағ соҳасидаги катта ҳажмли ўсмаларни олиб ташлаш ва уларни тиклаш замонавий пластик ва микрохирургиянинг энг юқори ютуқларидан бирини талаб қилади.

- **Микрохирургик тўқималарни кўчириш (Microvascular Free Flap Reconstruction):** Операция вақтида тананинг бошқа қисмларидан (масалан, болдир ёки билак суяги ҳамда мушакларидан) олинган трансплантатларни юзга ўрнатиш ҳамда қон

[88]https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZaNDbKv5LzaJ5bU7HBp_ZUO3wQlnSNXvy6u0BVllcnPEXPABbfHdi2-irT6vHAu3euazEmH53G15Y6EaUcrGSSQV5p74fL5aj6gshbgUI3OmbyY8pnfAHNpMj4-gH245WMmaYCzscSVwKSzsjLwOprczJMj25Kny2vXoraLqXyrRdHsHkagEkE2vBfolceD9U3Zgd7gMwBRZe4z4vHDImz1&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

томирларини микроскоп остида қайта улаш амалга оширилади. Бу жараён тананинг анатомик яхлитлигини қисман тиклаш билан бирга, ҳаёт учун муҳим бўлган функцияларни (нафас олиш, ютиш ва артикуляцияни) сақлаб қолишга хизмат қилади.

- **Функционал қайта тикланиш ва нейрогенез:** Жағ мушаклари ва нерв толаларининг зарарланишидан кейин мия ва мушаклар ўртасидаги алоқаларни қайта тиклаш жуда узоқ давом этадиган нейропластик жараён бўлиб, бемордан улкан жисмоний ва руҳий сабр-топқырликни талаб қилади.

2. Психологик таҳлил: Тана қиёфаси бузилиши (Body Dysmorphia) ва Резилиентлик.

Инсон юзи унинг шахсий идентификациясининг (менлик ҳиссининг) асосий қисми ҳисобланади. Юзнинг ўзгариши психологияда шахсий инқирозга олиб келиши мумкин бўлган энг оғир омиллардан бири сифатида ўрганилади.

- **Травматик шахсий инқироз ва Эго интеграцияси:** Тим илк бор ойнага қараганида бошдан кечирган чуқур ғам ва тушкунлик ҳолати психологияда *“шахсий йўқотиш ва ҳимоя механизми”* сифатида тавсифланади. Бироқ унинг бу тушкунликка синниб қолмасдан, вазиятни қабул қилиши резилиентликнинг юқори дамоғини кўрсатади.
- **Посттравматик ўсиш (Post-Traumatic Growth - PTG):** Оғир касаллик ва унинг оқибатларини енгиб ўтиш инсоннинг психологик устунлигини ошириши мумкин. Тим ўз тажрибасини оммага ошкор қилиб, ижтимоий тармоқларда қўллаб-қувватлаш майдонини яратгани унинг когнитив қайта баҳолаши (cognitive reappraisal) нақадар тўғри ишлаганини ва жароҳатни ижтимоий фойдага айлантирганини билдиради.

3. Биопсихосоциал модель ва Ижтимоий қўллаб-қувватлаш.

Замонавий тиббий психологияда ҳар қандай оғир касалликни даволаш ва тикланиш жараёни биопсихосоциал ёндашув орқали баҳоланади:

Биологик омил: Ўсманинг тажовузкорлиги, жарроҳлик операцияларининг мураккаблиги ва тиббий терапиялар.

Психологик омил: Ички мотивация, жасорат, қўрқувни енгиш ва келажакка умид билан қараш.

Социал омил: Оила, дўстлар ҳамда жамиятнинг (ижтимоий тармоқлар орқали келган қўллаб-қувватлаш хатларининг) бевосита психологик таъсири.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Тимнинг ҳикоясида социал омил ҳал қилувчи рол ўйнади: бегона одамларнинг миннатдорчилик мактублари унга ижтимоий тасдиқланиш ва ўз қадрини қайта тиклаш имконини берди.

4. Экзистенциал психология ва Ҳаётни онгли равишда танлаш.

Экзистенциал фалсафада инсон ҳар қандай оғир ва абсурд вазиятда ҳам ўз тақдирини ҳал қилиш эркинлигига эга эканлиги таъкидланади.

- **Маънони тошириш (Logotherapy):** Виктор Франклнинг логотерапия таълимотига кўра, инсон азоб-уқубатлар ичида ҳам ўз ҳаётининг маъносини топиши мумкин. Тим Макграт ўзининг жисмоний азобларини шунчаки касаллик сифатида эмас, балки бошқаларга умид улашувчи мотивацион ҳикояга айлантирди. Унинг ҳар бир чандиғи ва ўзгарган юзи — таслим бўлмасликнинг ва ҳаётни онгли равишда қайта танлашнинг жонли исботидир.

ҲАЁТ ЮТҚИЗГАН ЕРИНГДАН БОШЛАНАДИ

Питер Фальк (1927–2011) — машҳур американлик актёр, продюсер, режиссёр ва сценарийнавис. У бутун дунёга асосан “**Коломбо”** номли машҳур детектив телесериалидаги бош қаҳрамон — лейтенант Коломбо роли орқали танилган

Питер Фалькнинг болалиги оғир кечган. Чунки, шифокорлар Питер Фалькнинг ота-онаси олдига имконсиз танлов қўйишган: ё кўзидан айрилади, ёки боласидан. У атиги уч ёшда эди. Ўсма жуда тажовузкор бўлиб, ўйлаб кўришга вақт йўқ эди. Улар ҳаётни танлашди.

Жарроҳлар унинг ўнг кўзини олиб ташлашди, ўрнига шиша кўз қўйишди ва болани юзи ҳеч қачон мутаносиб бўлмайдиган ҳолда уйига жўнатишди. Лекин у тирик эди — ва шунинг ўзи етарли эди. Болалигида Питер буни фожиага айлантирмади. У Нью-Йорк кўчаларида стикбол ўйнади, турли саргузаштларга тушди ва барча қатори мактабга борди. Шиша кўз унинг бир қисми эди, худди чап қўллилиги ёки сепкиллари каби.

Аммо Голливуд бунга бошқача қарарди. 1950-йилларда киноиндустрияда ким экранга чиқиши кераклиги ҳақида қаттиқ қоидалар бор эди. Бош қаҳрамонлар баланд бўйли, мутаносиб ва қатъий чеҳрали бўлиши керак эди. Ҳатто характер актёрлари ҳам маълум қолипга мос келиши талаб этиларди. Бир кўзнинг йўқлиги эса қабул қилиб бўлмайдиган нуқсон ҳисобланарди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Питер буни йигирма ёшларида кастингларга борганда англади. У Коннектикутда барқарор, ҳурматли ва хавфсиз ишга эга эди. Аммо бу унинг йўли эмаслигини ҳис қиларди. 26 ёшида у театр курсларига ёзилди ва ниҳоят ўзини топди. У истеъдодли, ўзига хос энергия ва ички кучга эга эди. У ролларни шунчалик табиий ижро этардики, томошабин актёр эканини унутарди. Фақат кастинг-директорлар унинг юзига қараб қарор чиқарарди.

Унга: “Бу соҳага ҳеч қачон киролмайсан”, дейишарди. “Бир кўзли бош қаҳрамонга ким ишонади?” деб сўрашарди. “Шу пулга икки кўзли актёрни оламиз”, дейишарди. Кўпчилик таслим бўларди. Голливуд аллақачон қарор чиқарган: у мос эмас. Аммо Питер уч ёшидаёқ бир дарсни ўрганган эди: биз тўсиқларни танламаймиз — фақат уларни қандай енгишни танлаймиз.

Ва у ҳаракат қилишни танлади. У ҳамма таклифларга рози бўлди: офф-Бродвей театрлари, ёзги труппалар, телевидениеда кичик роллар, реклама — фақат ўйнаш имкони бўлса бас. 1960 йили “Murder, Inc.” фильми билан илк катта бурилиш юз берди. У “Энг яхши иккинчи пландаги актёр” номинациясида “Оскар”га номзод бўлди. Кейинги йили “Pocketful of Miracles” фильми учун иккинчи марта номзодликка сазовор бўлди. Гўё бу соҳага керак эмас дейилган инсонни энди эътиборсиз қолдириб бўлмасди.

Лекин Питер фақат иккинчи планда қолишни истамасди. У ўзининг ҳақиқий роли — ҳатто бошқалар нуқсон деб атаган жиҳатни кучга айлантирадиган ролни қидирарди. 1960-йиллар охирида шундай имконият пайдо бўлди. NBC канали Лос-Анжелес қотиллик бўлими лейтенанти ҳақида сериал тайёрлаётган эди — “Columbo”. Қаҳрамон классик телевизион детектив бўлиши керак эди: салобатли, мукаммал, қаҳрамонона. Питер сценарийни ўқиб, аксинча йўлни таклиф қилди.

У ғижим плащ, ноқулай юриш ва узр сўраб пичирлашни таклиф этди. Детективни шунчалик оддий ва беозор қилиб кўрсатмоқчи эдики, уни осонликча эътиборсиз қолдириш мумкин бўлсин. У ўз қуроли сифатида кам баҳоланишни танлади. Раҳбарият шубҳаланди. Томошабинлар қаҳрамон қиёфасидаги қаҳрамонларга ўрганган эди. Аммо Питер биларди: хонанинг энг хавфли одами — ҳеч ким эътибор бермаётган одам.

У уйидан эски плащини олиб келди. Ўзига хос нигоҳини ишлатди — лейтенант доимо паришон кўринсин деб. Ўзига хос ҳаракатлар, тўхташлар ва тарихга кирган машҳур иборани ўйлаб топди: “Яна бир нарса…”. “Коломбо” 1968 йилда намойиш этилди

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва 1971 йилдан катта муваффақият қозонди. Томошабинлар бу оддий кўринган, аммо ақл билан жиноятчиларни тузоққа тушрадиган детективни севиб қолишди.

Формула инқилобий эди: томошабин бошиданоқ қотил кимлигини биларди. Завқ эса қотилни топишда эмас, балки Коломбо уни қандай қилиб аста-секин фош этишини кузатишда эди.

Питер Фальк тўрт марта "Эмми" мукофотини қўлга киритди. Қаҳрамон 2003 йилгача экранларга қайтиб турди. Голливуд ҳукм деб билган ўша шиша кўз эса? У Коломбонинг фирмавий белгисига айланди. Ҳам эътиборсиз, ҳам фош этувчи ўша ўзига хос нигоҳга.

Питер рад этилишни шахсийликка айлантирди. Нуқсонни — брендга. Тўсиқни — тақдирга. У 2011 йилда 83 ёшида оламдан ўтганида, бутун дунёдан эҳтиром сўзлари янгради. Чунки у мукаммал эмас эди — ва айнан шунинг учун у буюк эди. У мукаммал юзлар саноатига кириб, қоидаларни шовқинсиз ўзгартирди. Ҳар бир ёпиқ эшик — ёқилғига айланди. Ҳар бир "йўқ" — янги йўналишга.

Уч ёшида касаллик ундан кўзини олди. 26 ёшида Голливуд унга "сен бу ерга тегишли эмассан" деди. 40 ёшида эса у "ўз ўрнида эмасдек кўринган инсон ҳам қоидаларни қайта ёза олади", деб исботлади. Питер Фалькка келажагини кўриш учун икки кўз керак эмас эди. Унга фақат бошқаларга унинг ўрнига қарор чиқаришга йўл қўймаслик жасорати керак эди.

Балким, асосий сабоқ шу ердадир: бугун сизни бошқалардан фарқли қилаётган жиҳат, эртага сизнинг имзонгизга айланиши мумкин. Тўсиқ ҳар доим ҳам чегара эмас. Баъзан у - дунё ҳали тўғри қарашни ўрганмаган янги бошланишдир.[89]

Питер Фальк нафақат ўзининг бетакрор актерлик маҳорати ва лейтенант Коломбо образи, балки ҳаётга бўлган самимий, енгил ва доно қарашлари билан ҳам ёдда қолган. Қуйида унинг турли интервьюлари, хотиралари ва нутқларидан олинган машҳур цитаталари келтирилган:

- **Коломбо образи ва ҳаёт ҳақида:**

"Лейтенант Коломбода ажойиб бир фазилат бор: у ҳеч қачон ўзини бошқалардан устун қўймайди. У ҳаммага бир хил, оддий одамдек қарайди ва айнан шу нарса уни енгилмас қилади".

[89] https://www.facebook.com/muazzam.ibrohimova?__cft__[0]=AZZ-2HkLrKrKC_rdVFavps3ojndj1ZyDTf7ZybErPKFCTT03317W0N7I2dHYGv2iUAMAA0w69no5jVey2E6ea9tKtjPUk0Prv12ixXPvSKQ5sbuNBgkrVQBr5kMLeWxzq8KoNPMYKYjM5Fe6Jux6APqhh6lrdBEZdUsTp-_x2QsKPsrEe0MWsJlGv-VEYn8grCU63fd8-bXBhU3oCo6lJbhk&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Касб ва актёрлик сирлари ҳақида:**

Агар сизга саҳнада ёки кадрда нимадир табиий туюлмаса, демак, сиз ҳаддан ташқари ҳаракат қиляпсиз. Энг яхши актёрлик — бу актерлик қилмаётганингни кўрсата олишдир”.

• **Камчиликлар ва ўз-ўзига бўлган муносабат ҳақида:**

“Одамлар мендан кўзимни (жароҳат сабабли шиша протез қўйилганини) сўрашганда, мен ҳеч қачон ўзимни ноқулай ҳис қилмаганман. Мендаги камчилик аслида мени бошқалардан ажратиб турадиган ўзига хосликка айланди”.

• **Санъат ва ижод ҳақида:**

“Мен фақат пул ёки шуҳрат учун роль ўйнашни хоҳламаганман. Агар сценарий юрагингизга тегмаса ва қаҳрамонингизнинг ички дунёси сизни қизиқтирмаса, кадрда самимият пайдо бўлмайди”.

• **Ҳаёт ва юмор ҳақида:**

“Ҳаётда юмор туйғусини йўқотмаслик жуда муҳим. Жиддий нарсаларга ҳам бироз табассум билан қарашни ўргансангиз, кўп муаммолар ўз-ўзидан енгиллашади”.

• **"Коломбо" сериалидаги машҳур ибораси (қаҳрамони номидан):**

“Айтганча, яна бир кичик нарса...” *(Just one more thing...) — Бу ибора сериалнинг асосий рамзига ва актёрнинг ташриф қоғозига айланган.*

Питер Фалькнинг фикрларида ҳамиша камтарлик, самимият ва чуқур инсонийлик яққол сезилиб туради.

Питер Фалькнинг ҳаёт йўли ва унинг кинематографиядаги муваффақияти замонавий илм-фанда **“инклюзив маданият”**, **“нейрохилма-хиллик”** ҳамда **“стигматизацияни енгиш”** назариялари орқали чуқур илмий асосга эга. Мазкур воқеликни инклюзив таълим ва шахс тараққиёти контекстида қуйидаги илмий йўналишлар асосида таҳлил қилиш мумкин:

1. Нормативлик ва “стандарт шахс” концепциясини инкор этиш.

XX аср ўрталаридаги Голливуд индустрияси социология ва педагогикадаги “**бир ўлчовли стандарт”** тушунчасининг яққол акси эди. Жамият ва таълим тизими кўпинча ўртача меъёрларга мос келмайдиган шахсларни четга суриб қўйишга мойил бўлади.

Питер Фальк мисолида кўришимиз мумкинки, тизим томонидан “нуқсон” ёки “стандартга номувофиқлик” деб баҳоланган

www.ziyouz.com kutubxonasi

жиҳат аслида шахснинг **уникал когнитив ва биологик хусусияти** холос.

Инклюзив таълим парадигмаси ҳам мана шу қадриятга асосланади: таълим тизими ўқувчини қолипга мослаштириши эмас, балки тизим ҳар бир шахснинг ўзига хослигини қабул қилиши ва қўллаб-қувватлаши керак.

2. Заифликни ресурсга айлантириш (Empowerment ва Compensation назарияси).

Психология ва махсус педагогикада инсон бирон бир жисмоний имкониятдан маҳрум бўлса, унинг бошқа ҳудудлари ёки психологик механизми кучайиши (**компенсация**) илмий исботланган.

Питер Фальк ўзининг жисмоний хусусиятини (шиша кўз ва ундан келиб чиқадиган нигоҳни) яширишга ёки ундан уялтиришга уринмади, аксинча, уни **ўзининг профессионал брендига ва устунлигига** айлантирди.

Инклюзив таълимнинг асосий мақсади ҳам ўқувчиларда комплекс ҳиссини уйғотмасдан, уларнинг мавжуд имкониятларини юзага чиқариш орқали жамиятга тўлақонли интеграция қилишдан иборатдир.

3. Институционал тўсиқлар ва уларни бартараф этиш.

Таълимда ёки касбий фаолиятда учрайдиган тўсиқлар кўпинча физиологик эмас, балки **ижтимоий-психологик тўсиқлар** (стереотиплар ва предрассудклар)дир.

Кастинг-директорларнинг “сен бу соҳага киролмайсан” деган раддиялари таълим тизимидаги баъзи педагогларнинг ногиронлиги бор болаларга нисбатан шаклланган нотўғри стереотиплари билан тўлиқ ҳамоҳангдир.

Питер Фальк бу тўсиқларни тизимнинг қоидаларига бўйсунмасдан, янги муқобил йўлларни (“Коломбо”) образидаги ўзига хос услуб) яратиш орқали енгиб ўтди. Бу педагогикадаги **креатив ёндашув ва мослашувчанлик (adaptability)** мезонларининг яққол намунасидир.

Питер Фалькнинг ҳаётий тажрибаси инклюзив таълимнинг бош ғоясини тўла очиб беради: муаммо инсоннинг жисмоний ҳолатида эмас, балки атрофдаги муҳитнинг чекловчи қарашлари ва қолипларидадир**.** Агар таълим ва жамият тизими ҳар бир инсоннинг ўзига хослигини “нуқсон” сифатида эмас, балки унинг уникал имзоси ва салоҳияти сифатида қабул қилса, ҳар қандай тўсиқ янги бошланиш ва улкан ютуққа пойдевор бўла олади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ЖАМОЛХОН ҚОРИ ФЕНОМЕНИ

Ислом оламида тарихдан то бугунги кунга қадар кўзи ожиз ёки кўриш қувватида нуқсони бўлган машҳур қорилар, ҳофизи Қуръонларнинг кўплаб етишиб чиқишини илмий, психофизиологик, шунингдек, ижтимоий-маърифий сабабларга эга. бу феноменни қуйидаги омиллар орқали изоҳлаш мумкин:

Инсон организмида табиий ёки орттирилган бирор сезги аъзосининг фаолияти чекланса, табиат ва миянинг компенсаторлик (ўрнини босувчи) хусусияти ишга тушади.

Кўзи ожиз инсонларда ташқи оламни идрок этишнинг асосий воситаси сифатида эшитиш ва тери сезгилари ҳаддан ташқари ривожланади. Улар товушларни, оҳанг ва лекторнинг талаффузини оддий инсонларга қараганда мислсиз даражада чуқур ва фарқлаб қабул қиладилар.

Кўриш орқали ахборот қабул қилиш имконияти бўлмагач, барча маълумотлар бевосита хотирага йўналтирилади. Бу эса миянинг ахборотни сақлаш ва қайта ишлаш марказларини фаоллаштириб, Қуръони Каримни ҳеч қандай хатосиз, пухта ёд олиш имкониятини беради.

Ислом илм-фанида Қуръонни ёд олиш ва уриниш жараёни ҳар доим китобга қараб эмас, балки **“талаққий”** (устоз оғзидан эшитиб, жонли равишда ўзлаштириш) ва “**самоъ”**(эшитиб қабул қилиш) усулига асосланган.

Муқаддас Китобни ёд олишда кўзнинг кўриши ёки кўрмаслиги ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас, чунки асосий қурол — **қулоқ ва қалб** ҳисобланади.Тарихда кўплаб қорилар матнни устознинг тиловатидан эшитибгина қолмай, ўзларининг бенуқсон хотираларида сақлаб, бошқаларга ҳам шу йўл билан ўргатиб келишган.

Ислом жамиятларида жисмоний ногиронлиги бор инсонларга нисбатан шафқатсизлик ёки четлатиш эмас, балки уларни қадрлаш, моддий ва маънавий қўллаб-қувватлаш анъанаси кучли бўлган. Ислом таълимотида илм эгаллаш ҳар бир мусулмон учун фарз қилинган бўлиб, жисмоний нуқсон бу фарзни бажаришга тўсқинлик қилмаслиги уқтирилган. Жамият кўзи ожиз болалардаги фавқулодда қобилиятни эрта пайқаб, уларни махсус равишда Қуръон ва илм устозларига шогирд қилиб берган (худди Булбул қорига Абдулғафур қори домла мураббийлик қилганидек). Қорилик, айниқса жамиятда муқаддас касб саналангани учун, кўзи

www.ziyouz.com kutubxonasi

ожиз инсонлар шу соҳа орқали ўзларининг жамиятдаги ўрнини, ҳурматини ва мустақил яшаш имкониятини топишган.

Ислом оламида кўзи ожиз қориларнинг кўплиги — бу тасодиф эмас, балки инсон имкониятлари чегарасизлигининг, устоз-шогирд анъанасининг мукаммаллиги ҳамда жамият томонидан истеъдоднинг тўғри йўналтирилганининг тарихий натижасидир. Жисмоний кўзнинг ожизлиги бундай буюк зотларнинг қалб кўзи очилишига, хотирасининг мислсиз даражада кучайишига ва уларнинг асрлар ошиб яшайдиган маънавий мерос қолдиришига хизмат қилган. Мана шундай машҳур қорилардан бири Жамолхон қори Намангонийдир.

Бу ҳақда Акромжон Шарипов “Наманган фозиллари” китобида қуйидагиларни келтиради:

“Жамолхон қори 1941 йилда Наманган вилояти Уйчи тумани “Ёрқўрғон” қишлоғида оддий ишчи хонадонида таваллуд топдилар. Боболари Сирожиддин қори — машҳур ҳофизи Каломуллоҳ бўлганлар. Падари бузрукворлари Камолхон (1913–2004 й.й.)ва волидаи муҳтарамалари Шамишхон (1923–2011 й.й.)ойимбўлган.

Улар уч қиз ва Жамолхон (1941–2020 й.й.) Жалолхон (1950 й.), Собиржон (1953–2019 й.й.), Содиқжон (1959 й.) ва Солихон (1962 й.) исмли ўғилларни вояга етказишди.

Тўнғич фарзанд Жамолхон қори дастлабки диний билимни оилада олдилар. Сўнгра ўрта мактабга чиқиб, уни аъло баҳоларга тамомладилар. Қисқа муддат колхозда табелчи бўлиб меҳнат қилдилар. Шу орада Жамолхон қорининг соғлиқларида муаммо бўлиб, бошларида қаттиқ оғриқ пайдо бўлди. Маълум вақт ўтиб, кўзлари кўрмай қолди. Қиблагоҳлари Намангандаги бир неча шифокорга мурожаат қилдилар. Таҳлил ва текширувдан сўнг шифокорлар, Тошкентда касаллик мутахассисига қайта кўринишни маслаҳат беришди. Ота-бола пойтахтга келиб, профессор-шифокорга ҳолатни баён қилишди. Жамолхон қори яна қайта кўрикдан ўтказилди. Таҳлил натижаларига кўра, бош мияда жарроҳлик амалиётини ўтказиш зарур эди. Бироқ жарроҳлик амалиёти муваффақиятли ўтиши даргумонлигини эшитган қиблагоҳлари мулзам бўлиб, боши қотади. Жарроҳлик амалиётидан сўнг ҳам ўғлининг кўз нури қайтиши номаълумлиги учун уни рад этишни ўйлайдилар. Шифокорлар жарроҳликдан сўнг кўзлари қайта кўрмаса-да, ақлан ва жисмонан соғлом бўлишини айтишади. Шунда оталари фарзандини тиғ остига қўйишга кўзи қиймай, шу ҳолатида ҳам омон юришини тилаб, ортга қайтадилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қисқа вақтдан кейин қиблагоҳлари ўғилларини маҳаллий ҳофизи Қуръон Муҳаммаджон (1892–1966 й.й.) қорига шогирдликка берадилар. Пировардида, Жамолхон қори ҳар куни устозидан Қуръонни тинглаб, ёд олишга киришадилар. Аввалига оз-оздан сабоқ олиб, ёд оладилар. Бироз вақт ўтиб, бир саҳифадан дарс топшириб, уч йилда Қуръони каримни тўлиқ ёд олган ҳофизи Каломуллоҳ бўлиб етишадилар. Кейинчалик Жамолхон қори Мусҳафнинг такрорини шаҳримизнинг машҳур ҳофизи Қуръонлари Фатҳиддин (машадлик 1900–1979 й.й.) ва Шамсиддин (1914–1998 й.й.) қори домлаларда мустаҳкамлайдилар. Ҳазрат қори домла Қуръон ёдлаш билан чекланмай, Кўзи ожизлар жамиятида шолча тўқиш ҳунарининг сир-асрорларини ўргандилар.

Маълумотларга кўра, кейинчалик Жамолхон қори домла тариқат йўлини тутиб, ҳисорлик тариқат пешволаридан бўлмиш домла Шариф ҳамда юртимизнинг етук уламоларидан бўлмиш Домла Ҳиндистоний раҳматуллоҳи алайҳ ва туркистонлик Насриддин эшон ҳузурларида бир неча марта бўлиб, уларнинг руҳий-маънавий суҳбатларидан баҳраманд бўлдилар. Ҳазрат қори домла икки бора умра, бир бора муборак ҳаж ибодатларини адо қилиб, муқаддас икки ҳарамнинг меҳмони бўлдилар. Жамолхон қори домла рамазон ойларида шаҳримиздаги кўплаб масжид ва хонадонларда уч кунлик хатмларга ўтиб, гўзал қироатлари билан намозхонларни хушнуд қилдилар. Дарҳақиқат, маърифатпарвар қори домла асосий вақтларини Каломуллоҳга бағишлаб, юзлаб талабаларга Қуръон таълимидан сабоқ бериб, саводини чиқардилар. Хусусан, Аълохон (Ёрқўрғон), Аҳлиддин (Ёрқўрғон), Бурҳониддин (Ёркатак), Ғиёсиддин (Машад), Муҳаммадхон (Ёрқўрғон) каби мураттаб ҳофизи Қуръонларни етиштирдилар.

Ҳазрат қори домланинг хизматларини қилиб, дуоларини олишга ошиққан шогирдларидан бири Одилжон қори:

“Марҳум устозим, Жамолхон қори домла, Қуръон билан хулқланган, камтар, мўмин-қобил ва гўзал ахлоқли инсон эдилар. Доим суҳбатдошларига оҳиста гапирар ва ҳеч ортиқча сўзламасдилар.

Зиёратларига ҳозир бўлганларни илиқ кутиб олиб, қайтишганда ташқаригача кузатиб қўярдилар. Талабалар ва аҳли илмларни жуда ҳурмат қилиб, улар ҳақида кўп қайғурардилар. Биров ҳадя берса ё қўлларига маблағ тушса, дарров талабалар, етим ёки эҳтиёжманд кишиларга улашардилар”, дея хотирладилар.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Жамолхон қори шаҳримизнинг етук уламолари Муҳсинхон (1927–2021 й.й.) қори, Олимхон (1953–2020 й.й.), Довудхон (1945–2020 й.й.) ва Умархон (1955 й.) домлалар билан яқин муносабатда эдилар.

2019 йили Ёркўрғон қишлоғидаги масжидда қайта қурилиш ишлари бошланди. Қори домла ушбу масжид қурилиши, ташкилий ишларида катта жонбозлик кўрсатиб, битгунча у ерда бош-қош бўлдилар.

Қуръон ходими, ҳофизи Каломуллоҳ Жамолхон қори домла 2020 йили 79 ёшларида абадиятга юз тутдилар. Жанозалари васиятларига мувофиқ, Ёркўрғон қишлоғидаги ўзлари обод қилган масжидда устоз Умархон домла ҳофизаҳуллоҳ бошчиликларида ўқилди ва “Офтобхон тўра” мозорига дафн қилинди.

Ҳазрат қори домланинг оилалари ҳақида тўхталадиган бўлсак, у киши умрлари давомида икки аёл: Фаридахон (1946–1993 й.й.) сайид Нуриддин қори (каросконлик) қизлари ҳамда Қумрихон (1959 й.) Тешабой қизлари билан оила қурдилар. Аввалги заифаларидан Ҳанифахон (1966 й.), Ҳафизахон (1972

й.), Каримахон (1974 й.) исмли қиз ва Муҳаммадали (1978 й.), Муҳаммадамин (1981 й.), Шукрулло (1988 й.) исмли ўғил кўрдилар. Бироқ аёллари 47 ёшда оламдан ўтиб қолдилар. Фарзандлар таълим-тарбиясига она кераклигини тушунган қори домла яна бошқа аёл билан ришта боғладилар, аммо ундан зурриёт кўрмадилар. Мўмина аёллари қори буванинг умрлари охиригача хизматларини қилдилар”.[90]

Жамолхон қори феномени нафақат диний-маърифий, балки замонавий инклюзив таълим, психология ва социология фанлари кесишмасида ҳам чуқур илмий асосларга эга. Жисмоний ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятда ўз ўрнини топиши, таълим олиши ва юқори марраларга эришиши инклюзиянинг амалий намунасидир.

Ушбу феноменини инклюзив таълим концепцияси доирасида қуйидаги илмий омиллар орқали таҳлил қилиш мумкин:

1. Нейропластиклик ва сенсор компенсация (Биологик-психологик ёндашув).

Инклюзив таълимнинг илмий пойдевори инсон миясининг мослашувчанлигига асосланади. Жамолхон қори мисолида кўз

[90] Шарипов А. Наманган фозиллари (XIX–XXI асрлар). 2-китоб.– Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2026. - Б.208-212.

www.ziyouz.com kutubxonasi

нурининг йўқолиши организмнинг бошқа сезги аъзоларини фаолаштирганини кўрамиз:

- **Эшитиш ва хотиранинг кучайиши:** Кўриш анализатори ишламай қолганда, миянинг эшитиш ва ахборотни сақлаш марказлари компенсатор равишда ўта юқори фаолликка ўтади. Қори домланинг Қуръони Каримни бор-йўғи уч йил ичида тўлиқ ёд олиб, мураттаб ҳофиз бўлиб етишиши унинг ўта кучли слуховий (эшитиш орқали) хотираси ва миянинг маълумотни қайта ишлаш қобилияти юксак бўлганини билдиради.
- **Психологик барқарорлик:** Оғир хасталик ва операция муаммоларига қарамай, у ўз-ўзини руҳан синдириб қўймади, аксинча, билим олиш ва касб эгаллаш (Кўзи ожизлар жамиятида шолча тўқиш) орқали мустақил ҳаётга мослашди.

2. Муқобил таълим методлари ва "Талаққий" усули (Педагогик ёндашув).

Замонавий инклюзив таълимда ҳар бир ўқувчининг имконият-ларидан келиб чиқиб индивидуал ёндашув қўлланилади. Ислом таълимидаги устоз-шогирд анъанаси бундай ёндашувнинг энг қадимий ва мукаммал шаклидир:

- **Аудиаль ва тактил таълим:** Кўзи ожиз ўқувчилар учун визуаль (кўриш) воситаларнинг йўқлиги педагоглар томонидан оғзаки баён этиш (*самоъ*) ва жонли мулоқот (*талаққий*) орқали тўлиқ қопланган. Муҳаммаджон қори ва бошқа устозлар Жамолхон қорига индивидуал ёндашиб, илмни қулоқ ва қалб орқали сингдирганлар.
- **Амалий кўникмаларни уйғунлаштириш:** Инклюзив таълимнинг асосий мақсади инсонни ҳаётга тайёрлашдир. Жамолхон қори фақат Қуръон ёдлаш билан чекланиб қолмай, касб-ҳунар (шолча тўқиш) ҳам ўргангани унинг жамиятда тенг ҳуқуқли ва фойдали фуқаро бўлганини кўрсатади.

3. Жамиятнинг ижтимоий масъулияти ва муҳити (Социологик ёндашув).

Инклюзив таълим фақат таълим муассасасининг фаолияти эмас, бу бутун жамиятнинг қарашлари билан боғлиқ жараёндир:

- **Метрополия ва маҳаллий муҳитнинг қўллаб-қувватлаши:** Ота-онасининг фарзандини тиғ остига (хавфли операцияга) таваккал қилиб қўймаслиги, унинг бор ҳолича қабул қилиши ва муносиб устозларга шогирд қилиб бериши оилавий инклюзиянинг гўзал намунасидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Касбий интеграция ва статус:** Жамиятда қориликнинг муқаддас касб санадалиши кўзи ожиз инсоннинг статус пасайишига учрамаслигини, аксинча, жамиятда юқори обрў ва ҳурмат қозонишини таъминлаган. Жамолхон қори масжид қурилишларида бош-қош бўлиши, юзлаб талабаларга таълим бериши uning фаол ижтимоий интеграциялашганини исботлайди.

Жамолхон қори феномени инклюзив таълимнинг қуйидаги универсал формуласини амалда исботлаб берган:

Биологик компенсация + Индивидуал устоз-шогирд методикаси + Ижтимоий қўллаб-қувватлаш = Буюк маънавий шахсият ва мукаммал интеграция.

Бу каби шахслар жисмоний нуқсон инсоннинг буюк марраларни забт этишига, жамиятга наф келтиришига ва асрлар ошиб яшайдиган илмий-маърифий мерос қолдиришига асло тўсқинлик қила олмаслигини кўрсатувчи жонли илмий далилдир.

ВОҲИДХОН ҚОДИРОВ ИҚТИДОР ВА МАТОНАТ ТИМСОЛИ

Ўзбекистон халқ ўқитувчиси Воҳидхон Қодировнинг ҳаёт йўли ва фаолияти бугунги ёшлар учун мукаммал ва ўта таъсирли ибрат мактаби бўла олади. Бугунги рақамлашган ва имкониятлар кенгайган даврда кўпчилик ёшлар озгина қийинчилик, руҳий тушкунлик ёки ресурсларнинг етишмаслиги сабабли мақсадларидан воз кечишга мойил. Бундай шароитда Воҳидхон муаллимнинг тақдири ёшларга муҳим ва ҳаётий сабоқни беради.

Қодиров Воҳидхон 1955-йил 28-августда Наманган вилояти Тўрақўрғон тумани Файзиобод қишлоғида дурадгор оиласида туғилди.

У уч ёшида ҳам қадам боса олмади. Отаси Қодиров Дадахон вилоят шифохонасига олиб борса, рус миллатига мансуб доктор кўриб, энди кеч, болани қийнаманг, деган. Воҳидхон беш ёшида деворни ушлаб юра бошлаганини эслайди. Ўнг оёғи ривожланишдан орқада эди. Ёшлигидан рассомчиликка қизиққан. Лекин одамлар жонли нарсаларни чизиш яхши эмас, деганларидан кейин, табиат манзараларини чизиб юрди. 1962-йил у биринчи синфга қабул қилинди. Мактабга оқсоқланиб қатнар эди. Баъзи безори болалар орқасидан масхара қилишар, ётқизиб олиб уришарди. Воҳидхон қаноатли бўлди. Отаси кичикроқ велосипед олиб берди. Ногирон оёқни рамасидан ўтказиб олиб, чап оёқ билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳаккалаб мактабга қатнашни ўрганди. Бошланғич синфда биринчи ўқитувчиси Усмонхон Воққосов боланинг иқтидорига эътибор бериб, чизган расмларини ҳаммага кўрсатиши учун ёзув тахтасининг юқори қисмига ўрнатиб қўяр эди. Собиқ иттифоқ пайтида ногиронлигини ҳисобга олмай пахта теришга жалб қилишар эди. У пахтани эмаклаб бўлса ҳам ҳаммадан кўп теришга ҳаракат қилар эди. Ўзи терган пахтани кўтара олмаганлиги учун дўсти Турдиалиев Абдуқаҳҳор ёрдам бериб юрар эди. Пахтани кўп терганлиги учун "Авто ручка" мукофотини олган ҳам эди. Айниқса юқори синфда мактабга бориб-келишда яна бир дўсти Сулаймонов Нуриллохон қўлидаги сумкасини мажбуран олиб кўтариб юрар эди.

Воҳидхондаги чизишга бўлган иқтидорни кўриб, математика фани ўқитувчиси Мирзаев Ғанижон домла "Қисқа кўпайтириш формулалари"ни катталаштириб ёзиб келгин деган ва бу ёзувни синф хонаси деворига осиб қўйганлигини яхши эслайди. Биология фани ўқитувчиси Қаҳҳоров Турсунбой домла ўқув кўргазмаларини кўплаб тайёрлаб бериши учун жалб қилар эди. Баъзан ўқув хоналарини жиҳозлашга ёрдам берар эди. Воҳидхон 9-синфдалигида устози, мактаб директори Абдуллахон Қодиров ўша даврда 10-синф ўқувчиси бўлган ва мактабни ёзув-чизув ишларини қилиб юрган Фетисламов Ҳасанга шогирд қилиб берди. Ҳасан ака мактабни тугаллагач, мактабнинг ёзув-чизув ишларини Воҳидхонга топширди ва ярим ставка лаборант штатида ойлик белгилади.

1971-йилдан Воҳидхонга 2-гуруҳ болаликдан ногиронлик нафақаси белгиланди. 1972-йил мактабни тамомлаб Наманган Давлат Педагогика институти умумий техника факультетига ўқишга топширди, лекин кира олмади. Мактабда лаборант бўлиб ишлай бошлади. Шу йили мактабнинг четроқ қисмидаги биносида физика фани ўқитувчиси Тўхтабоев Абдужаббор домла томонидан очилган "Телевизор устахонаси"га шогирдликка ҳам қатнай бошлади. Бир вақтда колхозда ҳам ёзув-чизув ишларини қилиб Клуб мудири бўлиб ишлади. 1972-йил ноябрь ойида колхоз томонидан Чортоқдаги билим юртига ўқиш учун ўқувчи жўнатиш зарурати пайдо бўлди ва 30 сўм стипендия белгиланиб "Радиотелеуста" бўлимига ўқишга жўнатилди. Билим юртида аъло баҳоларга ўқиш билан бирга, илмий мудир Хўжаберди Кўпайсинов назарига тушиб, ёзув-чизув ишларига тортилиб, 30 сўм ойлик ҳам белгиланди. Билим юртида жисмоний тарбия ўқитувчиси Қурбонов Ҳусан ака рассомчиликдан устозлик қилди. Билим юртида ўқиб юрган пайтида мактабдаги ойлиги сақланиб, шанба ва якшанба

www.ziyouz.com kutubxonasi

кунлари мактабдаги ишларни қилиб бериб турди.

1973-йил Вилоят Социал таьминот бўлимига "Мото коляска" сўраб ариза берди. Улар эса "Запорожец" автомашинасини нақд пулга беришди. Социал таъминот томонидан йўл қоидаси гувоҳномаси олиш учун ўқиб олди. Воҳидхоннинг дадаси бу машинани ёш болага адашиб берилди, барибир бир кун қайтариб олиб кетишади деб хавотирда эди. Воҳидхон эса билим юртига машинада борадиган бўлди. 1975-йил билим юртини тамомлади. Устози 24-мактаб директори А. Қодиров: "Сиз сиртдан бўлса ҳам ўқиб олий маълумот олишингиз керак" - деб кўп марта айтди. Воҳидхоннинг радиоҳаваскор акаларидан бири Исломжон Аминов Фарғонада умумий техника факультетининг сиртқи бўлими очилганлиги ва ўқишга бирга боришни таклиф қилди. 1975-йил Фарғона Педагогика институтига сиртдан бирга ўқишга киришди. Институтда радиотехникадан олган илмлари ва рассомчиликка қизиқиши катта ёрдам берди. Металлар технологияси фанидан курс иши хона деворига осиб қўйилди ва имтиҳондан озод этилди.

1976-йил 24-мактабда чизмачилик ва тасвирий санъатдан дарс бериб педагогик фаолиятини бошлади. 1980-йил институтни тамомлади. Мактабда унга алоҳида чизмачилик ва тасвирий санъатдан дарс бериш учун хона ажратилди. Хонани техник воситаларидан фойдаланиши учун жиҳозлай бошлади. Деразадаги пардаларни автоматик очилиб-ёпиладиган қилди. Чизмачилик хонасидан кириладиган қўшимча кичик хона ҳам мавжуд эди. У хонада "Ёш техниклар" ва "Ёш рассомлар" тўгараклари ташкил этди. Шу кичик хонага токарлик, фрезерлик ва чархлаш станоклари ўрнатди. Бу хонани тумандаги "Ёш техниклар" станциясига филиал қилиб, озроқ бўлса ҳам маош билан таъминланди. Воҳидхон изланишда давом этиб, ёзув тахтасининг юқори қисмига хиралаштирилган ойнадан ясалган экран ўрнатиб, кичик хонадан проекцияси тушадиган қилиб кинопроектор, Протон диапроектори ва фильмоскоплар ўрнатди. Тўгарак ишлари туман, вилоят ва республика кўргазмаларида кўп марта қатнашиб, дипломлар, фахрий ёрлиқлар ва қимматли совғалар олишга эришилди.

Чизмачилик хонасида туман, вилоят семинарлари ўтказилиб, тажрибаси бир неча марта оммалаштирилди. Воҳидхон физика фанига ҳам қизиқар эди. Мактабдаги устозларидан бири физика фани ўқитувчиси Аҳмадалиев Ҳайдарали домла тоблари қочиб, вақтинчалик физика дарси Воҳидхонга берилди. Дарсларнинг бирида илмий мудир дарс таҳлилига кириб, якуний хулоса қилиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

"Сиздан ўқитувчи чиқмайди" деди. Воҳидхон эътибор бермади. Ўқитувчиликка илмий ёндашиш ва ўқувчилар ҳаётларида кўрмаган нарсалари билан уларни жалб қилиб дарс ўтишни ўзига шиор қилиб олди. Вилоят семинарларидан бирида бир ўқитувчи ўрнидан туриб келиб Воҳидхоннинг қулоғига "Доска олдида кам ҳаракат қилинг, хунук кўриняпти" - деб ногиронлигига ишора қилди. Воҳидхон дарсга берилиб кетганлигидан ногиронлигини унутиб қўяр эди.

1981-йил меҳнат таълимидан "Тракторчилик" дарсининг назарий қисмини ўтиш берилди. Меҳнат таълими дарсларида техник воситалардан фойдаланиш мавзусида ёзган маърузасида республика педагогик ўқишларида 1-ўринни эгаллади. Унга иш стажи 5 йилдан оз экан деб "Халқ маорифи аълочиси" ўрнига вазирликнинг Фахрий ёрлиғи берилди. Рус миллатига мансуб қатнашчилар "Сен ўз халқингни билмас экансан" - деб танбеҳ беришди. Воҳидхонга шон-шуҳратнинг қизиғи йўқ эди. У республика бўйича саралланган ўқитувчилар ичида унинг оддий ишлари юқори баҳоланганлиги қизиқ эди.

Вилоят педагогик ўқишларида Воҳидхон физика факультети кабинети мудири Муҳаммадхон Қосимов назарига тушган эди. "Сиз физик бўлишингиз керак" деб таклиф билдирди. У "Йўқ, устозим Аҳмадалиев Ҳайдарали домла юзига оёқ қўйган бўламан" деб унамади. Лекин Қосимов физикадан малака оширишга келган тингловчиларга дарсларда қўлда ясалган техник воситалардан фойдаланиш тажрибасидан бир неча марта дарс ташкил қилди. 1985-йил Қосимовнинг раҳбарлигида "Физика дарсларида тўгарак машғулотлари" мавзусида маъруза ёзиб, республикада 1-ўринни эгаллади. "Халқ маорифи аълочиси" кўкрак нишонини олишга эришди. Маърузада физика тўгаракларида ясалган, хона ичида ўзи йўл топиб юрадиган "Луноход" ва жавобларга “тўғри” ёки “нотўғри” деб жавоб чиқарадиган викторина намойиш этилган. 1987-йил чизмачилик фанидан "Чизмачилик дарсларида қўлда ясалган техник воситалардан фойдаланиш" мавзусида ўқувчи билимини автоматик баҳолайдиган экзаменатор ёритилган. Бу мавзу ҳам юқори баҳоланиб 1-ўрин берилди. Воҳидхонда "Халқ маорифи аълочиси" унвони мавжудлиги туфайли вазирликнинг Фахрий ёрлиғи берилди. Воҳидхон педагогик ўқишларга ҳажми каттароқ, оғир кўргазмалар билан қатнашди. Бу юкларни ташишда мактаб дирекцияси ёрдамчилар қўшиб жўнатиб турди.

1985-йил унга информатикадан ҳам дарс берилган эди. 1990-йил мактабга компьютер берилди. 1991-йилдан информати-

www.ziyouz.com kutubxonasi

кадан фан олимпиадаларига қатнаша бошланди. IX, X, XI синфлардан ўқувчилар тайёрлади. Унинг ўқувчиси Қодиров Зикриллохон вилоятда фахрли ўрин эгаллади. 1994-йили чизмачиликдан ҳам олимпиада ташкил бўлди. VIII синфдан Даминов Фахриддин республика олимпиадасида қатнашиб 4-ўринни, 1995-йил 4-ўринни, 1996-йил 1-ўринни эгаллаб, олий ўқув юртига кириш имтиёзини қўлга киритди. У 10-синф ўқувчиси бўлганлиги учун вилоят халқ таълими бўлими буйруғи билан тантанали равишда 11-синфга "Сакратиб" имтиёз сақлаб қолинди. 1995-йил Воҳидхонга "Ўзбекистон Республикаси Халқ Ўқитувчиси" унвони берилди. 2000-йил Қодиров Ҳабибхон чизмачиликдан республика олимпиадасида қатнашиб 4-ўринни, 2007-йил Маҳкамов Маманазар чизмачиликдан 2-ўринни эгаллаб, олий ўқув юртига имтиёз билан кирди.

Воҳидхоннинг хизматларини ҳисобга олиб, Ўзбекистон миллий энциклопедиясига номи киритилди. 2010-йил нафақага чиқди, лекин ногиронликни тан олмай мактабнинг бир бурчагида, катта кўча бўйида "Телерадио устахона" ташкил этиб кўпчиликка хизмат қилмоқда.

Инклюзив таълим назариясида ногиронлиги бор шахсларга муносабат икки асосий модел орқали баҳоланади: **Тиббий модел** (жисмоний нуқсонни тузалмас дефект деб билиш ва жамиятдан ажратиш) ва **Ижтимоий модел** (тўсиқларни шахснинг ўзида эмас, балки муҳитда деб билиш).

Воҳидхон Қодировнинг уч ёшида шифокор томонидан берилган *“Энди кеч, болани қийнаманг”* деган хулосаси **классик тиббий моделнинг** ёрқин намунасидир. Бу модел шахснинг ижтимоий ва интеллектуал салоҳиятини унинг жисмоний ҳолати билан чеклаб қўяди.

Аммо Л.С. Выготскийнинг “**Маданий-тарихий психологик назарияси”** ва дефектология бўйича таълимотига кўра:

1. **Биринчиламчи дефект:** Биологик омил (ўнг оёқ ривожланишидаги орқада қолиш).
2. **Иккинчиламчи дефект:** Ижтимоий изоляция, стигматизация ва муҳит томонидан яратилган тўсиқлар.

Выготский таъкидлайдики, инсон организми биологик нуқсонни қоплаш учун юқори руҳий функциялар (интеллект, ирода, ижодий тафаккур) ҳисобига **гиперкомпенсация** механизмини ишга туширади. Воҳидхоннинг 5 ёшида деворни ушлаб юриши, чап оёғи билан велосипедни ҳаккалаб ҳайдашни ўрганиши ва табиат

www.ziyouz.com kutubxonasi

манзараларини чизишга ўтиши — жисмоний чекланишни интеллектуал ва ижодий компенсация қилишнинг илмий исботидир.

“Скаффолдинг” (Синхрон суянч) ва тенгдошлар инклюзияси.

Замонавий инклюзив педагогикада **«Scaffolding» (Педагогик суянч)** ва **“Peer-mediated learning” (Тенгдошлар орқали таълим ва ёрдам)** тушунчалари марказий ўрин тутади.

А. Тенгдошлар томонидан ижтимоий ва жисмоний суянч:

- **Турдиалиев Абдуқаҳҳор** (пахта майдонида эмаклаб бўлса-да пахта терган Воҳидхонга оғирликни кўтаришида ёрдам бериши);
- **Сулаймонов Нуриллохон** (мактабга боришда оғир сумкани мажбуран кўтариб юриши).

Бу жараён шуни кўрсатадики, инклюзив муҳит фақат расмий сиёсат эмас, балки микро-жамиятдаги (синф, қишлоқ) **эмпатия ва ижтимоий капитал** ҳисобига шаклланади. Тенгдошларнинг суянчи Воҳидхондаги изоляция хавфини йўқотди.

Б. Устозлар томонидан психологик суянч:

- **Усмонхон Воққосов** (бошланғич синф ўқитувчиси): Индивидуал иқтидорни пайқаб, расмларни доска тепасига қўйиши — боланинг ижтимоий мақомини (social status) оширишга хизмат қилган.
- **Мирзаев Ғанижон** ва **Қаҳҳоров Турсунбой**: Меҳнат терапияси ва визуал-дидактик воситалар яратишга жалб этиш орқали В. Қодировда ўз кучига бўлган ишончни (self-efficacy) шакллантирган.
- **Абдуллахон Қодиров** (мактаб директори): 9-синфдаёқ Фетисламов Ҳасанга шогирд қилиб қўйиши ва кейинчалик лаборант штатига олиши — **касбий инклюзиянинг** энг эрта босқичидир.

Таълимнинг Универсал Дизайни (UDL) ва Тезкор Технологик Компенсация.

Universal Design for Learning (UDL) — бу ўқув муҳитини шундай ташкил этишдаки, унда ҳар бир ўқувчи (жисмоний ва интеллектуал имкониятидан қатъи назар) ахборотни қабул қила олсин ва ўз салоҳиятини намоён этсин.

Воҳидхон Қодиров 1970–1980 йилларда ҳали UDL тушунчаси фанга кириб келмаган бир даврда, ўз чизмачилик ва тасвирий санъат хонасида бу тизимни амалиётга жорий этди:

Инновацион хона муҳити: Доска тепасига хиралаштирилган ойнадан экран ўрнатиши, кинопроектор ва фильмоскопларни

www.ziyouz.com kutubxonasi

автоматик бошқариши — ўзининг кам ҳаракатланиш эҳтиёжидан келиб чиқиб яратилган, аммо бутун синф учун таълим сифатини оширган ассистив технология (Assistive Technology)дир.

• **Амалий-техник тўгарак:** Токарлик, фрезерлик станокларини ўрнатиб, "Ёш техниклар" филиалини очиши — назария ва амалиётнинг инклюзив интеграциясидир.

Психологик Резилиентлик (Resilience) ва Стигмага Қарши Деструкция.

Альберт Бандуранинг “Ижтимоий-когнитив назарияси”га кўра, инсоннинг муваффақияти унинг **“Self-Efficacy” (Ўз муваффақиятига бўлган ишончи)** ва ташқи институционал тўсиқларга бардош бера олиш фрустрациясига боғлиқ.

В. Қодиров фаолиятида икки оғир психологик тўсиқ кузатилади:

1. **Институционал/Субъектив тўсиқ:** Илмий мудирнинг *"Сиздан ўқитувчи чиқмайди"* деган салбий хулосаси.
2. **Ижтимоий стигматизация:** Вилоят семинарида бошқа ўқитувчининг *"Доска олдида кам ҳаракат қилинг, хунук кўриняпти"* деб ногиронликни юзига солиши.

Психологик феномен: В. Қодиров бу ташқи деструктив таъсирларга **Резилиентлик (психологик чидамлилик)** билан жавоб берди. У стрессга тушиш ўрнига, педагогик фаолиятни илмий асослаш ва ўқувчиларни ҳаётда кўрмаган инновацион техник воситалари билан жалб қилишни ўзига бош тамойил (шиор) қилиб олди. Бу — ички мотивациянинг (Intrinsic Motivation) ташқи стигмадан устун келишига классик мисолдир.

Инклюзив Педагогиканинг Олий Босқичи: Экотизим яратиш ва ижтимоий наф.

Инклюзив таълимнинг олий мақсади — имконияти чекланган шахсни шунчаки жамиятга мослаштириш (аккомодация) эмас, балки уни **жамият учун қиймат яратувчи субъектга (Value Creator)** айлантиришдир.

Воҳидхон Қодировнинг педагогик натижадорлиги:

www.ziyouz.com kutubxonasi

Йил	Шогирди / Лойиҳа	Эришилган натижа / Педагогик аҳамияти
1981, 1985, 1987	Республика педагогик ўқишлари	“Тракторчилик”, “Луноход”, “Автоматик экзаменатор” лойиҳалари билан **1-ўринлар**, “Халқ маорифи аълочиси” нишони.
1991	Қодиров Зикриллохон	Информатика олимпиадасида вилоятда фахрли ўрин.
1994–1996	Даминов Фахриддин	Чизмачилик олимпиадасида Республикада **1-ўрин**. 10-синфдан 11-синфга "сакратилиб", ОТМга имтиёзли кириш.
2000, 2007	Қодиров Ҳабибхон, Маҳкамов Маманазар	Чизмачилик бўйича Республикада **4- ва 2-ўринлар** (ОТМга имтиёзли қабул).
1995	Фахрий унвон	**“Ўзбекистон Республикаси Халқ ўқитувчиси”** унвони.
2010+	Нафақадан сўнг	“Телерадио устахонаси” ташкил этиб, узлуксиз ижтимоий хизмат (Lifelong Active Aging).

Воҳидхон Қодиров ҳаёт йўли ва педагогик тажрибаси замонавий инклюзив таълим тизими учун қуйидаги стратегик хулосаларни беради:

1. **Инфратузилмадан муҳимроқ нарса — Ёндашув:** Ҳатто моддий-техник база чекланган шароитда ҳам ўқитувчининг ижодий ёндашуви ва ассистив технологияларни қўллай олиши тўсиқларни йўққа чиқаради.
2. **Стигмани меҳнат ва интеллектуал маҳсулот билан енгиш:** Ногиронлиги бор шахсларга ачиниш (симпатия) эмас, балки уларнинг меҳнати ва интеллектуал маҳсулотига нисбатан ҳурмат (эътироф) муҳитини яратиш лозим.
3. **Инклюзиянинг эстафета принципи:** Кечагина ўзи ёрдамга муҳтож бўлган ўқувчи (В. Қодиров), тўғри педагогик траектория сабабли, эртага юзлаб иқтидорли ёшларни тарбиялаб, олий ўқув юртларига ва жамиятга йўналтирувчи “Педагогик Драггер” (Педагогик ҳаракатлантирувчи куч)га айланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Воҳидхон Қодировнинг номи **Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси**га киритилгани — бу шунчаки бир шахснинг муваффақияти эмас, балки ирода, матонат ва инклюзив педагогиканинг юксак ғалабасидир.

ЛЕОПОЛЬД РУПП ФЕНОМЕНИ

Туғма диастрофик дисплазия билан туғилган эркак Германиянинг энг яхши касалхоналаридан бирида шифокор бўлди.

33 ёшли Леопольд Рупп Берлиндаги “Шарите” клиникасининг тез тиббий ёрдам бўлимида ординатор бўлиб ишлайди. У тиббий таълимни айнан шу клиникада олган ва касбий фаолиятининг барча босқичларидан ўтган. У анестезиолог, педиатрия ва хирургия соҳаларида ишлаб улгурган. Ҳозирда эса Рупп талабаларга дарс беради ва ногиронлиги бор инсонларни шифокор бўлишга илҳомлантиради. У келажакда ҳам карьера поғоналари бўйлаб ўсишни, аввал мутахассис шифокор, кейин эса бўлимнинг катта шифокори бўлишни режалаштирмоқда.

Рупп болалигидан диастрофик дисплазия билан яшайди ва ногиронлар аравачасидан фойдаланади. У Германиянинг шимолидаги кичик шаҳарда ўсган: ота-онаси мактабда пандус қурилиши учун курашган, синфдошлари эса уни зиналардан кўтариб чиқишга ёрдам беришган. Руппнинг айтишича, беморлар унинг ташқи кўринишига умуман эътибор қаратмайди, чунки у бунга имкон қолдирмайди. Палатага кириши билан шифокор беморларни саломлаб, дарҳол тиббий сўровга ўтади. “Шарите” клиникаси матбуот хизмати DW’га маълум қилишича, доктор Руппнинг беморлари орасида украиналиклар ҳам кўп.

Леопольд мустақил равишда машина ҳайдайди, оммавий ахборот воситаларига мунтазам интервью беради ва турли тадбирларда иштирок этади. У ижтимоий тармоқларда фаол бўлиб, унга ўн минглаб одамлар обуна бўлган. 2012 йилда у Лондонда бўлиб ўтган Паралимпиадада Германия шарафини ҳимоя қилган, ўқ отиш мусобақаларида иштирок этган. Ҳозирда у ногиронлиги бор ёшлар учун Германия ёшлар спорт ассоциацияси бошқаруви раиси ўринбосари ҳисобланади.[91]

[91] https://www.facebook.com/muazzam.ibrohimova?__cft__[0]=AZZHNtroipQrsEEQ07Z2pzM-9Uc21SABv4eBUKqeFPeyw5zP1eiv_LwJKU6GdTzrklnB3YPc2fYWwIYIsACoZYzLlLz-wWRk7RWqxL2DBbrYahoQQKwZSSN4Rk8sWMKeGV9pcpHYW43fEgmffJ4O2njk1nFCFfVL3KkkSMmH-cF9HSwJwa1EAON8lhb4oQK97BSzpyvb554HhMOHEoZmfTFZ&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Леопольд Рупп ҳақида юқорида келтирилган маълумот замонавий тиббиёт, биоэтика, нейропсихология ва инклюзив социология нуқтаи назаридан ўта муҳим феноменни акс эттиради. 33 ёшли Леопольд Руппнинг Берлиндаги “Шарите” клиникасида шифокор сифатида муваффақиятли фаолият юритишини қуйидаги илмий йўналишлар орқали чуқур таҳлил қилиш мумкин:

1. Тиббий-генетик таҳлил: Диастрофик дисплазия**.**

Матнда зикр этилган **диастрофик дисплазия** суяк ва тоғай тўқималарининг ривожланишига таъсир қилувчи ноёб генетик касаллик ҳисобланади.

- **Молекуляр этиологияси:** Бу касаллик *SLC26A2* (solute carrier family 26 member 2) генининг мутацияси натижасида юзага келади. Мазкур ген тоғай матриксининг шаклланиши учун зарур бўлган сулфат ионларини ҳужайра ичига ташиш оқсилини кодлайди. Мутация натижасида суяк ва тоғайларнинг нормал ўсиши бузилади, бу эса паст бўйлилик, бўғимларнинг деформацияси ва умуртқа поғонаси патологияларига олиб келади.
- **Клиник намоён бўлиши ва реабилитация:** Диастрофик дисплазияга чалинган инсонлар кўпинча ортопедик операцияларга муҳтож бўлади ва ҳаракатланишда махсус воситалардан (аравачалардан) фойдаланадилар. Леопольд Руппнинг нафақат тиббиёт олийгоҳини тамомлаши, балки оғир физиологик юкламани талаб қиладиган *тез тиббий ёрдам ва анестезиология* соҳаларида муваффақиятли ишлаши тиббиёт ва биомеханика ютуқларининг амалий исботидир.

2. Психологик таҳлил: Касбий идентификация ва коммуникатив компетентлик**.**

Доктор Руппнинг фаолияти психологияда **"экспертлик орқали стигмани енгиш"** механизмининг яққол намунасидир:

- **Профессионал ролнинг устуворлиги:** Психологик тадқиқотлар кўрсатишича, шифокор палатага кирганда унинг касбий билимлари, мулоқот маданияти ва ишончли ҳаракатлари беморнинг биринчи таассуротини шакллантиради. Рупп беморларга ўз жисмоний ҳолатига эътибор қаратишга имкон қолдирмаслиги — унинг юқори даражадаги коммуникатив компетентлиги ва кучли ички психологик барқарорлигидан далолат беради.
- **Ҳаёт мазмуни ва ўзликни англаш:** Паралимпиада қатнашчиси бўлиш, мустақил равишда машина ҳайдаш ва илмий-педагогик фаолият билан шуғулланиш унинг психосоциал

www.ziyouz.com kutubxonasi

адаптацияси юқори даражада эканини, шунингдек, шахсий фаоллик ($agency$) принципини тўлиқ амалга оширганини кўрсатади.

3. Социологик ва инклюзив таҳлил: Ижтимоий капитал ва интеграция

Социология нуқтаи назаридан, Леопольд Руппнинг муваффақияти қуйидаги омиллар интеграцияси натижасидир:

- **Макро ва микроижтимоий муҳитнинг роли:** Болалик даврида ота-онасининг мактабда пандус қурилиши учун курашиши ва синфдошларининг ёрдами — бу микроижтимоий муҳитнинг ($micro-environment$) инклюзив қўллаб-қувватловидир. Замонавий Германия жамиятидаги инклюзив инфраструктура ногиронлиги бор шахсларга таълим ва меҳнат бозорида тенг шароит яратиб бера олишининг амалий тасдиғидир.
- **Ижтимоий ролларнинг кенглиги:** Унинг бир вақтнинг ўзида шифокор, ўқитувчи, спортчи ва жамоат арбоби сифатида фаолият юритиши социологияда **"роллар мультипликацияси"** деб аталади. Бу ногиронлик тушунчасини жамоатчилик онгида ўзгартириб, уни чекланиш сифатида эмас, балки янги имкониятлар спектри сифатида қабул қилишга олиб келади.

Леопольд Руппнинг ҳаётий йўли генетик ва жисмоний тўсиқлар инсон салоҳиятини чеклай олмаслигининг илмий ва амалий исботидир. Тиббий билимлар, кучли ирода, ижтимоий қўллаб-қувватлов ва шахсий фаолликнинг уйғунлашуви нафақат битта инсоннинг муваффақиятли карьерасини, балки бутун жамиятнинг инклюзив тафаккурини ўзгартирувчи кучга эга эканини кўрсатади

РИК ХАНСЕН – ҲАРАКАТДАГИ ОДАМ

Рик Хансен (**Rick Hansen**) — канадалик машҳур паралимпиячи спортчи, жамоат арбоби ва хайриячи. У ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, улар учун тўсиқсиз муҳит яратиш ва орқа мия шикастланишини тадқиқ қилишга қўшган улкан ҳиссаси билан дунёга танилган. “Ҳаракатдаги одам” (Man in Motion) номи билан жаҳонга танилган.

Рик Хансен 1957 йил 26 августда Порт-Олберни (Британ Колумбияси, Канада)да туғилган. У 1973 йили, 15 ёшида балиқ олишдан қайтаётганда юз берган автоҳалокат натижасида орқа мияси оғир шикастланиб, оёқлари фалаж бўлиб қолади. Шунга қарамай, у тушкунликка тушмай, фаол спорт билан шуғулланишни давом эттиради ва Британ Колумбия университетининг жисмоний

www.ziyouz.com kutubxonasi

тарбия факультетини тамомлаган биринчи ногиронлиги бор талабага айланади.

1980 йилда дўсти Терри Фокснинг саратонга қарши курашдаги жасоратидан илҳомланган Рик Хансен ногиронлар аравачасида дунё бўйлаб саёҳат қилиш ғоясини илгари суради.

Мақсади: ногиронлиги бўлган шахсларнинг имкониятлари чекланмаганини кўрсатиш, жамиятдаги тўсиқларни олиб ташлаш ва орқа мия жароҳатларини тадқиқ қилиш учун маблағ йиғиш.

Муддати: 1985 йил 21 март — 1987 йил 22 май (26 ой).

Маршрут: Ванкувердан бошланиб, 34 та мамлакат (Шимолий Америка, Европа, Осиё, Океания) бўйлаб 40 075 км масофа.[92]

Натижа: Марафон давомида у **26 миллион доллардан ортиқ** хайрия маблағи йиғишга эришди ва ногиронликка бўлган дунёқарашни бутунлай ўзгартирди.

Rick Hansen Foundation: 1988 йилда ташкил этилган ушбу жамғарма орқа мия жароҳатларини даволаш бўйича тадқиқотларни молиялаштиради, шаҳарларда тўсиқсиз (инклюзив) муҳит ва инфраструктура яратиш лойиҳаларини амалга оширади.

Рик Хансеннинг саёҳат давомидаги таассуротлари ва ҳаёт йўли ҳақида ёзилган *“Rick Hansen: Man in Motion»* («Ҳаракатдаги одам”) китоби бестселлерга айланган. Ушбу китобдан айрим ибораларни қуйида келтириб ўтамиз:

1. Мақсад ва имкониятлар ҳақида:

•“If you believe in a dream and have the courage to try, anything is possible”.

“Агар сиз орзуингизга ишонсангиз ва ҳаракат қилишга журъат этсангиз, ҳар қандай нарсанинг имкони бор”.

• “There is nothing you can’t do, if you set your mind to it. Anything is possible”.

“Агар чин дилдан мақсад қўйсангиз, уддалай олмайдиган нарсангизнинг ўзи йўқ. Ҳамма нарсанинг иложи бор”.

2. Ногиронлик ва жамиятнинг қараши ҳақида:

• “My disability is that I cannot use my legs. My handicap is your negative perception of that disability, and thus of me”.

“Менинг ногиронлигим — бу оёқларимдан фойдалана олмаслигимдир. Менинг ожизлигим эса — сизнинг ушбу ногиронликка ва, демак, менга бўлган салбий қарашингиздир”.

• “I didn’t need to be cured in order to be whole as a human being”.

[92] Гадоев К.,Бердиева С. Жаҳонгашта сайёҳ -олимлар. Т.: “Ўзбекистон”, 2012.-Б.265.

www.ziyouz.com kutubxonasi

“Инсон сифатида тўлақонли бўлиш учун менга тузалиш (топтоза бўлиб кетиш) шарт эмас эди”.

• “Focus on what you can do, not on what you can’t do”

“Қодир бўлмаган нарсаларингизга эмас, айнан нима қила олишингизга эътиборингизни қаратинг”.

3. Тўсиқларни енгиш ва матонат ҳақида

• “There are no walls too big in life that can’t be climbed” .

(Рик Хансен Хитой девори бўйлаб аравачада ҳаракатланаётганда айтган сўзлари)

“Ҳаётда ошиб ўтиб бўлмайдиган даражада баланд деворларнинг ўзи йўқ”.

• “The goal you set must be challenging. At the same time, it should be realistic and attainable... It should be challenging enough to make you stretch, but not so far that you break”

“Қўйган мақсадингиз мураккаб бўлиши керак. Шу билан бирга, у реалистик ва эришиб бўладиган бўлиши лозим... У сизни ўсишга ва интилишга мажбур қиладиган даражада синовли бўлсин, аммо сизни синдирадиган даражада олис бўлмасин”

4. Келажак ва ҳаёт мазмуни ҳақида:

•”I honestly believe that my best work is in front, not behind me. I am driven by a deep passion and need to make a difference and leave this world a little better than when I arrived”

“Мен энг яхши ишларим ҳали олдинда эканига самимий ишонаман. Мени ҳаракатга келтирадиган нарса — бу ниманидир ўзгартириш ва бу дунёни ўзим келган вақтдагидан кўра озгина бўлса ҳам яхшироқ қилиб тарк этиш иштиёқидир”.

• “When you see something that’s not right, you have two choices. You can accept it and complain about it, or you can step up and do something”.

“Бирор нарсанинг нотўғри эканини кўрганингизда, сизда иккита танлов бўлади: уни тан олиб, шикоят қилиб яшаш ёки олдинга қадам ташлаб, ниманидир ўзгартириш”.

Рик Хансен 1986–1987 йилларда Канадада **«Йил одами»** деб тан олинган ва Канаданинг энг олий фуқаролик мукофоти — **Канада Ордени (Companion of the Order of Canada)** билан тақдирланган. У 2010 йилги Ванкувер Қишки Паралимпия ўйинларининг очилиш маросимида фахрий меҳмон ва машъалачи бўлган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Рик Хансеннинг жасорати инсон иродаси, матонати ва мақсад сари интилишнинг дунё тарихидаги энг ёрқин намуналаридан бири ҳисобланади.

Рик Хансеннинг ҳаёт йўли ва фаолияти замонавий ёшлар тарбияси учун ғоят катта маънавий ва тарбиявий аҳамиятга эга. Жамиятда ва ижтимоий тармоқларда психологик тушкунлик, енгил-елпи муваффақиятга интилиш ёки кичик қийинчиликда таслим бўлиш ҳолатлари учраб турган бир пайтда, унинг шахсий намунаси ҳақиқий матонат мактаби бўлиб хизмат қилади.

Рик Хансен фаолиятининг ёшлар тарбиясидаги асосий йўналишлари:

1. Метин ирода ва тушкунликка тушмаслик (Резилиентлик).

- **Мазмуни:** 15 ёшида оғир жароҳат олиб, оёқлари фалаж бўлиб қолган бўлса-да, у ҳаётдан совумади.
- **Тарбиявий сабоқ:** Ёшларга ҳаётдаги ҳар қандай оғир синов, муваффақиятсизлик ёки жисмоний чекланиш — бу ҳаётнинг охири эмаслигини, аксинча, янги имкониятлар деразаси бўлиши мумкинлигини ўргатади.

2. Юксак мақсад ва интилувчанлик.

- **Мазмуни:** У нафақат университетда ўқишни давом эттирди, балки ногиронлар аравачасида дунё бўйлаб 40 000 км масофани босиб ўтишдек ақлга сиғмас мақсадни қўйди ва унга эришди.
- **Тарбиявий сабоқ:** Ёшларда ўз олдига катта ва мазмунли мақсадлар қўйиш, майда маиший муаммолар атрофида ўралашиб қолмай, дунёқарашни кенгайтириш кўникмасини шакллантиради.

3. Худобинлик (эгоизм)дан воз кечиш ва хайриячилик.

- **Мазмуни:** Хансеннинг 26 ойлик мисли кўрилмаган жасорати шунчаки шахсий рекордини ўрнатиш ёки машҳур бўлиш учун эмас, балки ногиронлиги бўлган шахсларга ёрдам бериш ва илмий тадқиқотларни молиялаштириш учун эди.
- **Тарбиявий сабоқ:** Бугунги «эгоцентризм» авж олган даврда ёшларда эмпатия (ҳамдардлик), ўзгалар муаммосига бефарқ бўлмаслик ва жамиятга наф келтириш туйғусини тарбиялайди.

4. Инклюзив фикрлаш ва бағрикенглик.

- **Мазмуни:** Унинг саъй-ҳаракатлари туфайли дунё жамоатчилигининг ногиронлиги бор инсонларга бўлган муносабати бутунлай ўзгарди — уларни «ожиз» эмас, балки жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида қабул қила бошлашди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Тарбиявий сабоқ:** Ёшлар қалбида бағрикенгликни (толерантлик), инсонларни жисмоний ёки имконият жиҳатидан камситмасликни ва тўсиқсиз жамият барпо этиш масъулиятини ўстиради.

5. Жамоавий меҳнат ва садоқат.

• **Мазмуни:** Хансен ўз марафонини ёлғиз эмас, балки уни қўллаб-қувватлаган, муҳаббат ва садоқат кўрсатган кичик жамоаси (шу жумладан бўлажак турмуш ўртоғи ва шифокори) билан бирга амалга оширди.

• **Тарбиявий сабоқ:** Ёшларга муваффақият ортида ҳамиша жамоавий меҳнат, ўзаро ишонч ва садоқат ётишини англатади.

Рик Хансен — ёшлар учун "инсон имкониятлари чексиз" эканини сўзда эмас, аниқ амалда исботлаб берган тирик афсона ва идеал тимсолдир.

Юқорида келтирилган маълумотларда Рик Хансен феномени ва унинг тажрибаси замонавий **инклюзив таълим (inclusive education)** ва **ижтимоий педагогика** концепциялари нуқтаи назаридан чуқур илмий ва амалий аҳамиятга эга.

Топширилган маълумотлар асосида Рик Хансеннинг ҳаёт йўли ва фаолиятини инклюзив таълим назарияси ҳамда амалиёти билан боғлаган ҳолда қуйидаги илмий йўналишларда таҳлил қилиш мумкин:

1. Модель ўзгариши: Тиббий моделдан ижтимоий-инклюзив моделга ўтиш.

Анъанавий тиббий моделда ногиронлик шахснинг "жисмоний ёки физиологик камчилиги" сифатида кўрилади ва эътибор инсонни "тузатиш"га қаратилади. Инклюзив таълим ва ижтимоий ёндашув эса тўсиқлар инсоннинг ўзида эмас, балки атроф-муҳит ва жамиятнинг стереотипларида деб қарайди.

Рик Хансеннинг қуйидаги сўзлари бу концепциянинг яққол ифодасидир:

"Менинг ногиронлигим — бу оёқларимдан фойдалана олмаслигимдир. Менинг ожизлигим эса — сизнинг ушбу ногиронликка ва, демак, менга бўлган салбий қарашингиздир".

"Инсон сифатида тўлақонли бўлиш учун менга тузалиш шарт эмас эди".

Педагогик хулоса: Инклюзив таълим муҳитида ўқувчини "тузатиш лозим бўлган алоҳида шахс" деб эмас, балки таълим муҳитини (бинолар, ўқув дастурлари, жамоатчилик муносабати) унинг эҳтиёжларига мослаштириш зарур. Хансеннинг қарашлари

www.ziyouz.com kutubxonasi

таълим тизимига жамиятдаги ақлий ва жисмоний тўсиқларни олиб ташлаш масъулиятини юклайди.

2. Олий таълимда тенг имкониятлар ва "Тўсиқсиз муҳит" (Universal Design for Learning).

Хансеннинг Британ Колумбия университети жисмоний тарбия факультетини тамомлаган биринчи ногиронлиги бор талабага айланиши ва кейинчалик *Rick Hansen Foundation* орқали тўсиқсиз муҳит яратиш ташаббуслари таълим адолати тамойилларига мос келади.

- **Физик ва архитектуравий инклюзия:** Малакали ва тенг ҳуқуқли таълим олиш учун пандуслар, лифтлар ва махсус жиҳозланган муҳит зарур.
- **Субъектлик ва интеграция:** Жисмоний имконияти чекланган талаба спорт ва жисмоний тарбия соҳасида академик даража олиши мумкинлигини исботлаш орқали у таълим тизимидаги сира учрамаган стереотипларни синдирди.

3. Психологик резилиентлик ва «Ўсиш фикрлаши» (Growth Mindset).

Педагогик психологияда Кэрол Двек томонидан илгари сурилган “Ўсиш фикрлаши” (*Growth Mindset*) назариясига кўра, инсон ўз имкониятларини чекланган деб билмай, меҳнат ва ирода орқали ривожлантира олади.

Рик Хансеннинг: “*Қодир бўлмаган нарсаларингизга эмас, айнан нима қила олишингизга эътиборингизни қаратинг”,* — деган тамойили инклюзив педагогиканинг алтернатив ва ресурсга йўналтирилган ёндашувига (*Resource-oriented approach*) тўлиқ мос келади.

Таълимий аҳамияти: Инклюзив таълимда ўқувчининг “нимани қила олмаслиги”га (дефицитга) эмас, балки “нимани қила олиши”га (кучли томонлари ва салоҳиятига) урғу бериш керак. Бу ўқувчиларда ўз-ўзини қадрлаш ва мустақил ҳаётга мослашиш кўникмаларини шакллантиради.

4. Инклюзив маданиятни шакллантириш ва "Дўстона синф" (Inclusive Culture).

Инклюзив таълим шунчаки алоҳида эҳтиёжли болани оддий синфга ўтқазиб қўйиш эмас, балки бутун жамоада эмпатия, бағрикенглик ва ўзаро қўллаб-қувватлаш маданиятини тарбиялашдир.

Рик Хансеннинг “Ҳаракатдаги одам” марафони давомида эришган энг катта ютуғи — 26 миллион доллар маблағдан ташқари, жамиятнинг ногиронликка бўлган қарашини ўзгартиргани бўлди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Эмпатия ва ижтимоий масъулият:** Хансеннинг жамоавий меҳнати ва атрофдагиларнинг кўмаги инклюзив синфларда тенгдошларнинг бир-бирига ёрдам бериш (*peer-tutoring*) механизмини акс эттиради.

• **Буллинг ва камситишларнинг олдини олиш:** Ёшлар ўртасида Хансен сингари шахсларнинг ҳаёт йўлини ўрганиш камситиш, ажратиш (*сегрегация*) ва ижтимоий четлатиш (э*Exclude*) ҳолатларига барҳам беради.

Рик Хансен феномени инклюзив таълим учун шунчаки илҳом манбаи эмас, балки **методологик асос** бўлиб хизмат қилади.

Инклюзив таълимни ривожлантиришда Хансен феноменидан қуйидагича фойдаланиш мумкин:

Ўқув дастурларига киритиш: Педагогика ва тарбия соатларида Рик Хансен, Терри Фокс каби шахсларнинг матонати ва "Ҳаракатдаги одам" китобидаги цитаталардан кейс-стади (*case-study*) ва муҳокама материали сифатида фойдаланиш.

1. **Тўсиқсиз таълим муҳитини яратиш:** Таълим муассасаларида фақат моддий (пандуслар) эмас, балки психологик тўсиқларни ҳам бартараф этиш.
2. **Инклюзив қадриятларни сингдириш:** Ёшларда муваффақиятсизликдан қўрқмаслик, инклюзив фикрлаш ва ижтимоий масъулиятни шакллантириш.

НИК ВУЙЧИЧ - БИР КАМ ДУНЁ

Ник Вуйчич (Николас Вуйчич) — қўл-оёқсиз туғилган бўлишига қарамай, бутун дунёга машҳур бўлган австралиялик мотивацион нотиқ, ёзувчи, меценат ва жамоат арбобидир.

Жисмоний камчилик эмас, мақсаднинг етишмаслиги имкониятни чеклайди. Қўл ва оёқларсиз туғилган Ник Вуйчич шу фикрни исботлай олди. "Сен ҳаётни севсанг -- ҳаёт сени севади" тамойили тетра-амелиа синдроми билан туғилган бу йигитнинг ҳаётига муваффақият олиб келди. Аммо, осонлик билан эмас.

Ник 10 ёшида ҳаёт уни қандай имкониятлардан маҳрум қилганини ич-ичидан ҳис қилади, жонига қасд қилишга уринди. Китобларни яқин дўст билган Ник бир куни ногиронлиги бор инсон ҳаёти тўғрисида ўқиб қолади. Шунда у ҳар қандай аҳволда ҳам инсон ўз ҳаёти устидан назорат ўрнатиши мумкинлигини англайди. Сўнг Ник йўқ нарсаларга эмас, ўзида борларига эътиборини

www.ziyouz.com kutubxonasi

қаратади. Айниқса, кўп китоб ўқиши ортидан унинг таъсирли сўзлаш услуби, нотиқлик маҳорати юзага чиқаётган эди.

Ижтимоий тармоқларда ҳаётга муҳаббат ҳақидаги илк чиқишлари тез фурсатда оммалашиб, у жамоатчилик эътиборига тушади. Муваффақият сирларига бағишланган нуфузли учрашувлар Ник билан янада жўшқин. У қандай қилиб ногиронлик билан ҳамма нарсага эришиш мумкинлиги тўғрисида сўзлаб. тушкунлик гирдобидаги миллионлаб соғлом одамларни ҳаётга қайтаради.

Ник Вуйчич ҳаётини ўзгартира олган уч нуқтаи назар:

1) Ҳаёт наздида сен -- мисоли копток: ерга қанчалик қаттиқ урилсанг, баландга кўтарилиш имконинг шу қадар ошади.

2) Ҳаёт сени жар ёқасигача олиб келса ҳам итармайди -- имкон беради: сен қуйига сакрашинг ёки манзарадан баҳра олишинг, ҳаёт қадрини англаб, ортга кучли ирода билан қайтишинг мумкин.

3) "Бир кам дунё" -- ҳар кимда ҳам Худога нолиш учун бирор асос бор, лекин ўзингда йўғига эмас, борига диққат қил. Шунда ўзингга муносиб ҳаётга эришасан.

"Мен Яратганнинг яратмасиман. Унинг бирор хайрли режаси бордирки, мени шундай яратган. Мен бунда ҳам бир ҳикмат кўраман", - дейди Ник Вуйчич.[93]

Ник Вуйчич сиз билан қўл бериб кўриша олмайди. У сизни қуча олмайди. Лекин у қўл-оёқлари тўлиқ ишлайдиган кўпчилик инсонлардан кўра кўпроқ ҳаётларни ўзгартирган.

Қўл ва оёқларсиз туғилган бу бола аллақачон дунё бўйлаб миллионлаб инсонларга мурожаат қилган.

Ник 1982 йил 4 декабрда Мельбурн шаҳрида туғилган. У қўл ва оёқларсиз дунёга келган. Бу жуда кам учрайдиган касаллик — синдром тетра-амелии. Шифокорлар ҳам бу ҳолатга аниқ тушунтириш бера олмаган.

Онасининг уни қўлига олишга кўнгли бўлмаган. Синфдошлари уни қабул қилмаган. Дунё эса унда келажак йўқ, деб айтган.

Аммо у ҳамманинг хато эканини исботлади.

Ҳамма унинг камчиликларини кўрди:

---

[93]https://www.facebook.com/profile.php?id=100013530889260&__cft__[0]=AZWSX8eR1eT5wvW5aSAGziChCqFSqbft2G0W6cjyCZYH2tGxvb79Sn2pY-gLG9asaCQ7vPoh7_RgUHMdbXyo03lbhLYWts45yUVyLypzJz7sNdWBzbiykY62xwqlPbWO5H6pYJzV-sseQgZ--neXxcNWkBQfVKiiKb5qmWlkCaS9s8i5UE5T4ZrW4gLTD7IPLo5HFpIxFU2KAFUIPuv6v-lm&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

“У ҳеч қачон оддий ҳаёт кечира олмайди”.

“У ҳеч қачон мустақил бўлмайди”. “У доим кимгадир муҳтож бўлади”.

У эса бу гапларни эшитмади.

Кўпчилик инсонларда етишмайдиган нарса — айнан шу эди. Дунё унинг нимаси йўқлигини кўрди.

У эса охир-оқибат ўзининг нимаси борлигини тушунди.

Лекин бу осон бўлмади. Бу учун йиллар давомида азоб чекишга тўғри келди.

Болалигида уни қаттиқ масхара қилишган.

Бошқа болалар уни тушунмаган. Ўзи ҳам ўзини тушунмаган.

Саккиз ёшида у депрессияга тушган. Ўн ёшида эса ваннада ўз жонига қасд қилишга уринган.

Ўн ёшли бола — дунёда унга жой йўқ, деб ўйлаган.

Лекин уни ота-онасига бўлган муҳаббат тўхтатди. У уларга бундай оғриқ етказа олмасди.

Бу қарор ҳаммасини ўзгартирди.

Бир кунда эмас. Ҳеч қандай “Голливудча” мўъжиза бўлмади.

Секин-аста. Оғриқ билан. Бир кичик ғалабадан кейин яна бири.

У мустақил равишда тиш тозалашни ўрганди. Сочини тароқа қилишни. Компьютерда ёзишни.

У “товон ва бармоқ” деб аталадиган усул билан дақиқасига 40 дан ортиқ сўз теришни ўрганди — бир кичик оёғидаги икки бармоқ ёрдамида.

У теннис тўпини отишни ўрганди. Барабан педалини босишни. Ўзига сув қуйишни. Телефон қўнғироқларига жавоб беришни. Юзини ўзи қиртишлани.

Бизнинг кўпчилигимиз ўйламасдан қиладиган ҳар бир оддий иш — у учун ечим топиш керак бўлган муаммо эди. Ва у бу муаммоларни ҳал қилди. Бирма-бир.

Сўнгра у янада олға қадам ташлади…

У Ник Вуйчич Griffith Universityга ўқишга кирди. 21 ёшида уни тамомлаб, бухгалтерия ҳисоби ва молиявий режалаштириш бўйича икки йўналишда диплом олди.

Ота-онаси уни бухгалтер бўлишини кутган эди. Аммо унинг ўз режалари бор эди.

19 ёшида у биринчи мотивацион нутқини сўзлади. Тўла зал олдида чиқиш қилиб, ўз ҳаётий ҳикоясини гапириб берди. Бу — бошланиш эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

У “Life Without Limbs” номли нодавлат ташкилотга асос солди. Кейин эса “Attitude Is Altitude” номли ўз компаниясини яратди.

Ўз миссиясини ривожлантириш учун Австралиядан United Statesга кўчиб ўтди.

2009 йилда у “The Butterfly Circus” қисқа метражли фильмда роль ўйнади. Method Festда энг яхши эркак роли учун мукофотга сазовор бўлди.

“Қўл-оёқсиз инсон” актёрлик маҳорати учун мукофот олди.

У “Life Without Limits” номли китоб ёзди.

У Random House томонидан нашр қилинди.

Китоб The New York Times бестселлерига айланди.

30 дан ортиқ тилга таржима қилинди.

Унинг китоблари бутун дунё бўйлаб 3 миллиондан ортиқ нусхада сотилди.

Аммо Ник ўзининг ҳақиқий мақсадини нотиқликда топди.

У 3500 дан ортиқ саҳнада чиқиш қилди. 70 дан ортиқ мамлакатда бўлди. Миллионлаб одамларга шахсан мурожаат қилди.

У 20 дан ортиқ президент ва вице-президентлар билан учрашган. Кўплаб давлатлар ҳукуматлари олдида нутқ сўзлаган. World Economic Forumда чиқиш қилган.

Бир тадбирда ҳатто 800 000 гача одам қатнашган. Унинг хабарлари оммавий ахборот воситалари орқали 1 миллиарддан ортиқ одамга етган.

Ва буларнинг барчаси — бутун дунё “у ҳеч қачон мустақил яшай олмайди” деб айтган инсондан.

2012 йилда Ник Канае Мияхарага уйланди.

Ҳозир уларнинг тўрт нафар фарзанди бор: икки ўғил ва эгиз қизлар.

Ўн ёшида ўз жонига қасд қилишга уринган бола оила қурди, глобал платформа яратди ва миллионлаб инсонлар ҳаётига таъсир қилди.

У қўл ва оёқ пайдо бўлишини кутмади. Шароит ўзгаришини кутмади.

У ўз фикрлашини ўзгартирди. Ва шу билан атрофидаги дунёни ҳам ўзгартирди.

Сиз қайси чекловни умрбод қамоқ деб қабул қилаяпсиз, аслида эса у сиз учун бошланиш нуқтаси бўлиши мумкин?

Қайси тўсиқни баҳона сифатида ишлатяпсиз, ёқилғи сифатида эмас?

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ник Вуйчич қўл ва оёқсиз туғилган. Болалигида ўз жонига қасд қилишга уринган. Қаттиқ таъқибларга учраган. Унга ҳеч қачон ҳеч нарсага эриша олмайсан, дейишган.

Аммо у оёқ бармоқлари билан ёзишни ўрганди. Олий таълим олди. Бутун дунё бўйлаб нотиқлик карьерасини қурди.

Бестселлер китоблар ёзди.

Севган аёлига уйланди. Тўрт нафар фарзандни тарбияламоқда. 70 дан ортиқ мамлакатда миллионлаб одамларга илҳом берди.

Чунки у кўпчилик тушунмайдиган ҳақиқатни англади:

Сизнинг шароитингиз келажагингизни белгиламайди. Буни сизнинг унга бўлган муносабатингиз белгилайди.

Ўзингизда йўқ нарсаларга қарашни тўхтатинг.

Бор нарсаларингиздан фойдаланиб қуришни бошланг.

Идеал шароитни кутишни тўхтатинг. Бор шароит билан ишлашни бошланг.

Ник Вуйчичда қўл йўқ эди. Оёқ ҳам йўқ эди.

Унинг таслим бўлиши учун барча сабаблар бор эди.

Аммо у дунёдаги энг таъсирли нотиқлардан бирига айланди.

Сизнинг баҳонангиз нима?

Катта ўйланг. У ҳамманинг хато эканини исботлади.[94]

Ишонч, умид ва муҳаббат. Ник Вуйчичнинг шиори ана шундай Ник Вуйчич – бутун дунёдаги миллионлаб инсонлар бахтли бўлишни ўрганадиган, ғоялари инсонларга меҳр-муҳаббат туйғуси билан йўғрилган инсон. Унинг маърифий фикрлари ва бизни бу ҳаётда қуршаб турган барча нарсага маънавий муносабати инсонларга ўз кучларига ишонч ва некбинлик (оптимизм) бағишлайди.

Ник Вуйчич бир йилда 250 мартагача чиқишлар қилади. Унинг нутқларидан бутун дунёдаги миллионлаб кишилар руҳланадилар. Улар орасида илғор фикрли кишилар, алоҳида эҳтиёжманд инсонлар, болалар ва ҳатто Президентлар ҳам бор. У 13 та давлатнинг раҳбари билан учрашган. Унинг ҳаёти ва ирода кучи ҳеч бир инсонни бефарқ қолдирмайди, фикрлаш доирасининг

[94]https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZaiThuBxLkADWok5wyxtvJA8eGPWczNNUvLPhH43VCaKNjig31780rUPvGvrxsDBYcaHBWtN2s4fj66AZbZ_4jB3ibjJy6wak08dwFJW-dW1D3EKMB6oiMy17ZA9OXYSX5_QffSO17AiGRCvzB5-lh9-r5sdvf8mOvNz5WJBVHZXB6HMWyToiqqwanyibqjWj6-x4vY6DJZHh4G1TFW818p&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

кенглиги эса инсонларни ўз шахсиятларини ривожлантиришга рағбатлантиради.

Ник Вуйчич қўл-оёқсиз дунёга келди ва ҳатто унинг энг яқин кишилари ўзларининг энг юксак орзуларида ҳам йиллар ўтиб у тирик афсонага айланишини, унинг тимсоли бутун дунёдаги кишиларни руҳлантиришини тасаввур ҳам қила олмаганлар. Бугунги кунда Ник Вуйчич – энг машҳур мотивацион нотиқ, ногиронларга кўмаклашиш мақсадида ташкил этилган "Қўл-оёқсиз ҳаёт" нотижорат ташкилотининг директори, "Чегарасиз ҳаёт", "Неудержимий", "Кучли бўл!" мега-бестселларининг муаллифи. Никнинг аудиторияси 8 миллиондан ортиқ кишини ташкил этади. Одамлар у билан учрашишни орзу қиладилар ва унинг юзлаб мухлислари ҳар йили унинг чиқишларида иштирок этиш учун бошқа мамлакатларга учиб борадилар. Бу шунчаки оддий мастер-класс бўлмайди, балки минглаб инсонларнинг ҳаётини ўзгартирадиган кун бўлади. Унинг чиқишлари ҳатто чуқур умидсизлик орқасидан ҳам муаммоларнинг ечимини кўриш имконини беради, у эргашиш ва тақлид қилиш учун намуна бўлишга лойиқ. Ахир бу бутун дунё севадиган ноёб одам – ҳеч нарсага қарамай, улкан муваффақиятларга эриша олган инсон!

Ник Вуйчичнинг шахсий мисолида Сиз:

- "катта" орзулар қилишга ва бу орзуларни амалга оширишга ўрганасиз;

- фикрлашда ички чекланиш ва қўрқувлардан қандай халос бўлишни тушунасиз;

- энг муҳим нарсани орқага сурмайдиган бўласиз ва ўз ҳаётингизни яхши томонга ўзгартира бошлайсиз.

Ник Вуйчич 36 ёшда. Ҳозир Лос-Анжелесда яшайди. Иккита олий маълумотга эга, компьютерда дақиқасига 43 та сўз тезлигида ёзишни ўрганди, серфинг билан шуғулланади, гольф ўйнайди, балиқ ови билан қизиқади. Сузади ва ҳатто трамплиндан сувга шўнғийди.

Никнинг миссияси – бошқа инсонларга ёрдам бериш. Ёзувчилик фаолияти ва нотиқликдан ташқари у кўп вақтини Life Without Limbs ("Қўл-оёқсиз ҳаёт") жамғармасини ривожлантиришга ажратади. Бу ташкилот худди Ник каби тетраамелия туғма синдроми билан туғилган, шунингдек бахтсиз ҳодиса ёки касаллик сабабли қўли ва оёғини йўқотган инсонларга ёрдам беради.

Ник Вуйчич ўз рафиқасини севадиган эр ва тўрт фарзаднинг бахтиёр отаси. У нафақат ўзи тўлақонли ҳаёт кечиради, балки

www.ziyouz.com kutubxonasi

бошқа одамларда ҳам ўзига ишонч, умид ва муҳаббат туйғуларини уйғотишга ёрдам беради.

Ник Вуйчич – австралиялик машҳур мотивацион спикер, ёзувчи, жамоат арбоби. Ҳаётни жуда севувчи, ажойиб нотиқ, гарчи у қўлсиз-оёқсиз туғилган бўлсада, жаҳон ҳамжамиятининг юксак ишончини қозонганлиги билан ноёб инсон ҳисобланади.

Николас Вуйчич Мельбурнда, Сербиядан келиб қолган эмигрантлар Душка ва Борис Вуйчичлар оиласида туғилган. У дунёга келаётган пайтда отаси туғруқ палатасида эди. Чақалоқнинг қўлсиз елкаларига кўзи тушган ота қўрқувдан ўзини коридорга урди. Туғруқдан сўнг ота шифокордан: “Ўғлимнинг қўллари йўқми!”, - деб сўради. Шифокор катта афсус ила ташҳис қўйди. “Унинг на қўли, на оёғи бор. Бу тетраамелия”.

Касаллик чақалоқни қўлларидан маҳрум қилди. Баданининг пастки қисмида унча ривожланмаган, панжалари бир-бирига ёпишиб кетган товон мавжуд эди. Шунга қарамай, Ник соғлом дунёга келганди. Туғруқдан сўнг, жарроҳлик амалиёти бажарилиб, товондаги панжалар бир-биридан ажратилди. Шундай қилиб Ник оламни идрок этишда ёрдам берадиган ягона манипуляторга эга бўлди. Бу эса Вуйчич учун ёзишни ўрганишга, ҳатто скейтбордда учишга имкон берди.

Жисмоний камчилик туфайли Ник болалигида кўп таҳқирланган. Ота-онаси уни оддий мактабда ўқишга мажбур қиларди. Бу болага азоб берарди. Бундан ташқари, тенгдошлари ўзларига ўхшамаганлиги учун Никни мазах қилишарди. Бунга жавобан бола ҳеч нарса дея олмасди. 6 ёшлигида акаси саратон касаллигидан вафот этгач, у қаттиқ ларзага тушди. Ҳатто 10 ёшида у ўзини-ўзи ўлдирмоқчи бўлди. Бироқ, ўзини-ўзи ўлдириш ота-онаси, уни севувчи кишиларга катта қайғу келтиришини ўйлаб, бундай қалтис ўйдан воз кечди. Шунда у ўзини христианликда, Яратганга бўлган муҳаббат ила қайтадан кашф этди.

17 ёшида Вуйчич биринчи бор черковга ибодатга келганлар ҳузурида диний маъруза ўқиди. 19 ёшида эса уни ўзи таҳсил олаётган Гриффит университети талабалари учун маъруза ўқишга таклиф этишди. Маъруза жуда катта муваффақият қозонди ва ёш австралияликлар жонли муносабатига сазовор бўлди.

Ностандант кўриниш, ғамхўрлик ва ҳаётни севиш ёш маърузачига машҳурлик келтирди. Бу эса унинг 1999 йилда “Қўл-оёқсиз ҳаёт” деб номланувчи диний хайрия ташкилотини тузишга туртки берди. Қисқа вақт ичида Никнинг қитъадаги машҳурлиги

www.ziyouz.com kutubxonasi

шу даражага етдики, у 2005 йили “Young Austalian of the Year” (“Йилнинг ёш австралиячиси”) нишони билан тақдирланди. Шунингдек, Ник “Attitude is Altitude” деб номланувчи мотивацион компания соҳиби ҳамдир.

Ник Вуйчич саёҳатни севади. Шу аснода ўзининг дунёқарашини кенг тингловчилар оммасига етказиш учун диний мавзуда маърузалар қилади. У 45 та мамлакатда бўлди. Айни пайтда ҳам ўзининг саёҳатлари сонини мунтазам ошириб боришга интилади. 2015 йил март ойида Москва ва Санкт-Петербургда мотивацион маърузалари билан чиқишлар қилди. Ҳиндистонда бир учрашувда у билан учрашиш учун 110 мингдан зиёд одамлар тўпланди.

Ажойиб нотиқнинг Аллоҳ буюрганларини сўзсиз бажариш, қўлсиз-оёқсиз бўлсада, доимо олға интилиш, ўзи каби ҳаётда ўз ўрнини топиш юзасидан қилган маърузалари одамларни ҳеч қачон бефарқ қолдирмайди.[95]

Туғруқхона хоналарида стерил совуқ ва умиднинг ҳиди бор эди. Борис Вуйчич кўзини хотинидан узмасдан, унинг қўлини шунчалар қаттиқ сиқиб турдики, акушерка бир неча марта қараб, у ролни адаштирмаяптими деб ўйлаб қолди. Тоғруқ оқими бирин-кетин келарди. Кейин эса биринчи бақириқ — чалғитувчи, жонли садо. Борис кўзларида ёш пайдо бўлганини ҳис қилди: мана, уларнинг ортиқча кутилган фарзанди.

— Елкаси, — деди акушерка. Борис енгилгина эгилиб, нафасини шунчалар ичга торди-ки, гўё фридайвинг мусобақасида ғолиб бўлиши мумкиндай.

У чақалоқнинг майда, ҳали иккилаган елкасини кўрди. Ва бошқа ҳеч нарса. Қолда бўлиши керак бўлган жойда фақат силлиқ терилар бор эди. Бориснинг юраги шундай тез пастга тушдики, гўё у бутун оламнинг қўрқинчли ҳақиқатига дуч келди: **режалар — ҳазилли нарса экан.**

— Менга… ҳаво керак, — деди у, гўё ҳаётида илк бор овозини эшитаётгандек.

Коридорга чиққач, совуқ кафелга пешонасини қуйди. Олам ағдарилиб кетгандек эди. Бу орада эса унинг хотини эшик ортида

---

95 https://www.facebook.com/mushtum.jurnali.2025?__cft__[0]=AZW42A-jK72W8mQf0SfLj_5QWg2yEx1ILxu7QAjJOAIy4PpkaPNVrgXU73H0cP_Z4GTPx_15im47WU8BVRchqgyy6Hp606yyTuh2wZqRUBu5vf7fMEtuf0aVEttdrOs1wPd31MeCdbGa6tiSWsVDy8RWS3ed1t9pTMZGQarf__mnfvbxp07uFWFJAM8QBOrrullDG6Vw5k4aWJnBG5X_KwXFljXZDu6F6aoXgtQjAbn60Q&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

қўлида чақалоқни — қўлсиз, чап оёғи ўрнида эса икки бармоқли кичик "оёқча" билан туғилган ўғлини — қучоқлаб турган эди.

Кейинчалик Ник Вуйчич шу оёқчани "товуқ қанотим" деб атайди ва буни шундай ҳазил билан айтардики, ҳатто ҳақиқий жўжа ҳам уяла бошларди. Айнан шу “қанотчаси” кейинчалик унга юришни, сузишни, скейтда юришни, компьютерда ўйнашни ва ёзишни ўргатади.

Бироқ саккиз ёшида ҳали ҳеч қандай ҳазилга ўрин йўқ эди — болалар дунёси шафқатсиз, мактаб ҳавлиси баъзан шерсиз, ранецли гладиатор майдонига айланади.

Оғир бир кундан кейин у онасидан уни ваннага олиб киришни сўради.

— Мен ётмоқчиман, — деди у, онасининг хавотирли кўзларига эмас, гўё ўз чарчоқ садоларига қулоқ тутиб.

Иссиқ сув уни бағрига олди, аммо фикрлар — йўқ. У юзини сувга ботирди, ва кўтарилаётган пуфакчалар унинг дардни қўйиб юбора олмаган ўзига ўхшарди.

Аммо у қоронғуликда узоқ қололмади. Бирдан кўз олдида унинг ота-онаси гавдаланди — янги қабр ёнида эгилган ҳолда, дардсиз тасаввур қилиб бўлмайдиган юзлари билан.

Мана шу манзара уни қутқарди — ҳар қандай қўлдан ҳам кучлироқ.

Ўлим ҳақидаги фикрлар кетди. Лекин "Нега?" деган савол ҳар тонгда, ўчмайдиган будильникдек қайтиб келарди.

Бир куни онаси унга шифохонада ётган бўлса ҳам миллионларни илҳомлантирган бир одам ҳақида мақола ўқиб берди. Ҳар бир жумла Никинг ичкарисидаги ёриқларга аниқ тушарди.

— Мен тушундим, — дейди у кейинчалик, — мен қўл-оёқсиз одам эмасман. Мен — Оллоҳнинг яратган бандасман. Қолганлар нимадир ўйлаб қўйса… майли. Бу — уларнинг спорти.

Ўн тўққиз ёшида Ник молиявий режалаштиришни ўрганарди (тарихда биринчи марта калькулятор эгасидан кўпроқ ўзи қўрққан бўлиши мумкин). Уни талабалар олдида сўзлашга таклиф қилишди. Атиги етти дақиқа.

Учинчи дақиқада аудиторияда биров ҳўнграб юборди. Кейин яна биров. Олдинги қатордаги бир қиз қўлини кўтарди:

— Мен… мен ёнга келсам бўладими? Қучоқласам… бўладими?

Қиз ёнга келди, тиз чўкди ва Никни қучоқлади. Унинг елкалари титрарди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

— Мен… менга ҳеч ким ҳеч қачон мен шундай қандайман — шундайлигим учун гўзалман, деб айтмаган, — деди қиз. — Сиз… сиз бугун менинг ҳаётимни ўзгартирдингиз.

Ба'зида сукут қошиқдай қаттиқ шовқин қилади. Бу ўша ҳолат эди.

Никинг энг машҳур чиқиш рақамларидан бири — уйқилиш ҳақида.

— Менда қўл ҳам, оёқ ҳам йўқ, — дейди у жим овоз билан, лекин пўлатдан қувватлироқ тарзда. — Ва мен уйқилсам, ўрнимдан тура олмайман. Биринчи марта ҳам, ўнинчи марта ҳам, юзинчи марта ҳам.

У олдинга, юзи ва кўкраги билан столга уйқилади. Залда ҳеч ким нафас ҳам олмай қолади.

— Лекин мағлубият — охир эмас. Асосиysi — қандай тугатишингиз.

У пешонасига суянади, мувозанат топади ва кўтарила бошлайди. Секин, ишонмасдан. Аммо у — турукда. Туради.

Туради — гўё дунё уни уйқилиши мумкин деб ўйламаган бир одам тургандек.

Залдаги аёллар беихтиёр кўз ёшларини артади. Ник эса кулсарди — ўша бир вақтларда қўли ўрнига ўсган табассум билан.

Бугун у йилига ўн ой сафарда бўлади: қамоқхоналар, стадионлар, мактаблар, қариялар уйлари. Йигирмадан ортиқ мамлакат. Миллионлаб одамлар, битта оддий фикрни эшитган: ҳаётнинг қиймати қўл-оёқлар сони билан ўлчанмайди.

Агар шундай бўлганида — у аллақачон “минус”да бўларди.

2012 йил 12 февраль. Ник Канаэ Миахарага уйланди. У унга биринчи бўлиб ёндашган эди.

У Никни… юрагидан ушлаб олди — унга протез керак бўлмаган ягона жойдан.

Кейинчалик эса унга ушлаб туриши мумкин бўлган “қўл” — рафиқасини, ва тўрт фарзандини берди. Уларни Ник ўзидан бор нарса билан қучоқлайди.

А Борис Вуйчич, бир вақтлар туғруқхонадан қўрқиб қочиб чиққан ўша ота, баъзан минглаб одамлар олдида гапираётган ўғлини кўриб, ундаги ўша кичик елкани силарди. Бир вақтлар уни қўрқитган, аммо бутун дунёга куч берган ўша елкани.[96]

[96]ttps://www.facebook.com/groups/544011790334945/user/100016009695921/?__cft__[0]=AZU6FEhhz0OoXSN2lKq1kL5xwV6qLHgUYL1Q00Me5yt6XFS5IyGwbAzEnSJLNQ70V14RsYtEMvcS1DBJ9xsLOmKfZKzDYbUxsSKS_V7fJ-

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ник Вуйчичнинг умид, ирода, ўзига ишонч ва ҳаёт синовларини енгиш ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли ибораларидан намуналар:

- Агар мўъжиза юз беришини кутаётган бўлсангизу у юз бермаса, ўзингиз бошқалар учун мўъжизага айланинг.
- Йиқилиш — бу мағлубият эмас. Мағлубият — бу қайта ўриндан туришдан бош тортишдир.
- Агар сизда ҳеч нарса бўлмаса ҳам, сизда ҳамон умид бор. Энг оғир дақиқаларда ҳам умидни бой берманг.
- Ҳаётда нимага эга эмаслигингизга эътибор қаратманг. Сизда бор бўлган имкониятларга ва нима қила олишингизга эътибор қаратинг.
- Чегаралар фақат бизнинг хаёлимизда мавжуд. Сиз ўз имкониятларингизни чекламагунингизча, ҳеч ким сизни тўхтата олмайди.
- Синовлар сизни синдириш учун эмас, балки кучлироқ ва донороқ қилиш учун берилади.
- Ўзингизни бўлганингизча севинг ва қабул қилинг. Сиз бетакрорсиз ва бу дунёда ўз ўрнингизга эгасиз.
- Атрофингиздаги инсонларга меҳр беринг. Севги — бу бўлишиб камаймайдиган ва тарқатилган сари кўпаядиган ягона бойликдир.
- Бахтли бўлиш учун мукаммал бўлиш шарт эмас. Бахт — бу мавжуд ҳаётингизни қадрлашдан бошланади.

Ник Вуйчичнинг ҳаёт йўли, фаолияти ва психологик феноменини замонавий психология, нейробиология, педагогика ва социология фанлари кесишувида илмий-амалий жиҳатдан қуйидагича таҳлил қилиш мумкин:

1. Психологик резильентлик (Барқарорлик) ва Тетра-амелия синдроми.

Медицина нуқтаи назаридан, **тетра-амелия синдроми** — бу жуда кам учрайдиган генетик патология бўлиб, барча тўртта оёқ-қўлнинг тўлиқ ривожланмасдан қолиши билан тавсифланади. Бироқ, Ник Вуйчич мисоли тиббиёт ва психологияда **"резильентлик" (resilience)** тушунчасининг яққол исботи ҳисобланади.

- Резильентлик — инсоннинг оғир стресс, травма ёки кризис ҳолатларидан сўнг нафақат ўзини тиклаши, балки улардан

ZomUUYlXsDqnb2OKvuoPGOUNlGeeHhYF6TVgatwIqwB9E8cOaVTsUN8ocdZ8MBZgIxFW_mYhTe1BwGp62go85js421GGGh4Sejd4n7RI-7Z2UJ&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

кучлироқ бўлиб қайтишини таъминлайдиган психологик механизмдир.

• 10 ёшида бошдан кечирилган депрессив ҳолат ва суицидга уриниш кризисидан сўнг унинг ота-онасига бўлган муҳаббати туфайли тўхташи — когнитив қайта баҳолаш (cognitive reappraisal) жараёнининг бошланиши эди. У ташқи муҳит шароитларини ўзгартира олмаслигини тушуниб, ўз муносабатини ўзгартирди.

2. Когнитив-бихевиорал ёндашув: "Йўқ"дан "Бор"га ўтиш.

Психотерапияда когнитив бурилиш деб аталувчи ҳолат Никнинг дунёқарашида асосий ўрин tutadi:

• **Диққатни қайта йўналтириш (Attentional Bias Modification):** Одатда жисмоний нуқсони бор инсонлар ўзларида йўқ нарсаларга (дефицитга) эътибор қаратиб, умидсизликка тушадилар. Ник эса бор имкониятларига — битта кичик "оёқча" (товуқ қаноти деб аталувчи аъзо), интеллект, нутқ ва иродага таянди.

• Нейропластиклик қонуниятига кўра, инсон мияси мунтазам машқлар орқали янги нейрон алоқаларини ҳосил қилади. Никнинг бармоқлари орасида дақиқасига 40 дан ортиқ сўз териши, сузиши, серфинг билан шуғулланиши ва мусиқа асбобларини бошқариши — миянинг компенсаторлик функциясининг юқори даражада ihlашидан далолат беради.

3. Экзистенциал психология ва Виктор Франкл ғоялари.

Ник Вуйчичнинг фаолияти ва фикрлари машҳур психотерапевт Виктор Франклнинг **логатерапия** (ҳаётнинг маъносини излаш) концепцияси билан тўлиқ ҳамоҳанг:

• Франкл концлагерда туриб ҳам инсон ҳаётдан маъно топиши мумкинлигини айтган бўлса, Ник ўз жисмоний "қамоқхонаси"да туриб яшаш маъносини жамиятга хизмат қилиш, бошқаларни руҳлантириш ва севги орқали топди.

• Унинг учта ҳаётий нуқтаи назари (масалан, копток мисолида ерга урилиб янада баландга кўтарилиш) — экзистенциал инқирозни шахсий ўсиш вақтига айлантиришнинг классик илмий намунасидир.

4. Социализация ва Мотивацион нотиқлик феномени.

Социологик ва педагогик нуқтаи назардан, атроф-муҳитнинг босими ва стигматизацияга (тамғаланишга) қарамай, шахснинг глобал миқёсда эътироф этилиши қуйидаги омиллар билан изоҳланади:

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Эмпатия ва Ижтимоий юқумлилик (Social Contagion):** Унинг шахсий фожиаси ва уни енгиб ўтгани тингловчиларда кучли катарсис (руҳий покланиш) ҳосил қилади.
- Олий таълим олиш (Griffith University дипломи), бизнес структуралар яратиш (*Life Without Limbs*, *Attitude Is Altitude*) ва халқаро миқёсдаги сиёсий-ижтимоий форумларда қатнашиши унинг шунчаки блогер эмас, балки профессионал институционал лидер эканлигини кўрсатади.

Илмий таҳлил шуни кўрсатадики, Ник Вуйчич феномени биологик қусурлар инсон тақдирини белгиламаслигини, балки психологик ирода, когнитив мослашувчанлик ва ҳаётга бўлган онгли муносабат ҳар қандай ташқи тўсиқни енгиб ўтишга қодир эканлигини исботловчи амалий ва илмий жиҳатдан муҳим кейс ҳисобланади.

ПОЛ АЛЕКСАНДР ФЕНОМЕНИ

Ҳаётда қийинчиликларсиз яшайдиган инсон йўқ. Ҳар биримиз ўз йўлимизда турли тўсиқларга дуч келамиз. Аммо тарихда ўз муаммоларини енгиб, бутун дунёга сабоқ бўлган инсонлар бор. Улардан бири – Пол Александр.

Пол 1952 йилда, полиомиелит касалига чалиниб, 6 ёшида фалаж бўлиб қолди. У мустақил нафас ола олмагани сабабли, ҳаётининг қолган қисми “темир ўпка” номли махсус қурилмада ўтди.

У ўз қийинчиликларини тақдирга айбламади. У илмий билимлар орттириб, ҳуқуқшунослик соҳасида диплом олди. У фаол адвокат сифатида ишлаб, кўплаб одамларга ёрдам берди. Бундан ташқари, у ўз ҳаёти ҳақида мемуар ёзиб ўзидан инсонларни илҳомлантирадиган ҳикоя қолдирди.

Александрнинг ҳаёти бизнинг ҳар биримизни ўйлантириши керак. Тўрт мучалимиз соғ бўлиб, кўпинча ўзимизнинг кичик муаммоларимиздан нолиймиз. У эса ўз қийинчиликларини енгиш орқали ҳақиқий инсон бўлишнинг намунасини кўрсатди. Пол 2024 йил 11 март куни 78 ёшида, АҚШда вафот этди.[97]

Пол Александр (“Темир ўпкалик одам”)нинг ирода, сабот ва ҳаёт муҳаббати ҳақидаги энг машҳур ва таъсирли фикрларидан намуналар:

[97] https://t.me/Tafakkur3/10357

www.ziyouz.com kutubxonasi

- Сенинг қаердан келганинг ёки ўтмишинг қандай бўлгани, ёки қандай қийинчиликларга дуч келаётганинг муҳим эмас. Сиз ростдан ҳам ҳамма нарсани уддалай оласиз. Фақат бунга ақлингизни ва меҳнатингизни бағишлашингиз керак.
- Мен ҳеч қачон таслим бўлмадим ва бундан кейин ҳам таслим бўлиш ниятим йўқ.
- Менинг ҳикоям — нима учун келиб чиқишингиз ёки қаердан эканлигингиз, қандай тўсиқларга дуч келаётганингиз муҳим эмаслигининг исботидир. Сиз ҳамма нарсага эриша оласиз.
- Одамлар мендан: "Қандай қилиб шу ҳолатда яшаяпсиз?" деб сўрашади. Мен эса: "Ахир бошқача яшаб бўладими?" деб жавоб бераман. Ҳаёт — бу ҳаракат дегани.
- Мен "темир ўпка" ичида қолдим, лекин орзуларим ва онгимни бу темир қутига сола олишмади.
- Менинг ҳаётим мукаммал эмас эди, лекин мен уни тўлақонли ва мазмунли яшай олдим деб айта оламан.
- Тақдирга тан бериб, бурчакда йиғлаб ўтириш энг осон йўл. Лекин курашиш ва яшаш — ягона тўғри танловдир.
- Келажак сиз кутгандек бўлмаслиги мумкин, аммо бу у умуман бўлмайди дегани эмас. Янги шароитга кўникиб, олдинга интилиш лозим.

Пол Александрнинг ҳаёт йўли ва унинг тақдири замонавий тиббиёт, психология, социология ҳамда биоэтика фанлари нуқтаи назаридан ўта ноёб ва чуқур илмий таҳлилни талаб қилувчи феномен ҳисобланади. Қуйида унинг ҳаёти ва фаолиятини илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қиламиз:

1. Медицина ва Технология симбиози: "Темир ўпка" ва инсон адаптацияси.

Тиббиёт тарихида **полиомиелит** (болалар фалажи) вируси марказий асаб тизимига зарар етказиб, нафақат оёқ-қўлларни, балки нафас олиш мушакларини ҳам фалаж қилиши мумкин.

- **Биомеханик қамоқ ва физиологик адаптация:** Пол Александрнинг 70 йилдан ортиқ вақт давомида **"темир ўпка" (Iron Lung)** деб номланувчи салбий босимли респиратор қурилмада яшаши тиббиёт ва инсон организмининг компенсаторлик имкониятлари чегарасини кўрсатади. Қурилма ташқи муҳитда босимни ўзгартириш орқали ўпкани мажбурий равишда кенгайтириб, ҳаво киришини таъминлайди.
- **Глоссофарингеал нафас олиш (Frog breathing):** Полнинг фақатгина қурилмага боғлиқ бўлиб қолмасдан, вақти-вақти билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

ташқарига чиқиб тyrishi унинг юқори нафас олиш йўллари мушакларини ўзига хос тарзда бошқаришни ўрганганини — яъни нейропластиклик ва мотор кўникмаларнинг тиббий жиҳатдан фавқулодда ривожланганини билдиради.

2. Экзистенциал психология ва Виктор Франкл концепцияси.

Ник Вуйчич мисолида кўрганимиздек, Пол Александрнинг ҳам ҳаёти **Виктор Франклнинг логатерапия** таълимотига тўла мос келади:

- **Фалажланган тана ва чексиз ирода:** Франкл таъкидлаганидек, инсон ташқи шароитларни (бу ҳолатда тўлиқ фалажликни) ўзгартира олмаслиги мумкин, аммо ўша шароитларга нисбатан ўз **муносабатини** танлаш эркинлигига ҳеч ким тўсқинлик қила олмайди.
- Пол ўзининг имкониятлари чекланганидан нолиб ўтириш ўрнига, ҳаётнинг маъносини билим олишда, ҳуқуқшуносликда ва бошқаларга хизмат қилишда кўрди. Бу экзистенциал инқирозни шахсий камолотга айлантиришнинг классик илмий намунасидир.

3. Социология ва Институционал интеграция.

Социологик ва ҳуқуқий жиҳатдан олиб қараганда, оғир ногиронликка эга шахсларнинг жамиятга интеграциялашуви кўпинча тўсиқларга учрайди.

- **Стигматизацияни енгиш:** Жамият кўпинча жисмоний ногиронлиги бор инсонларни пассив объект сифатида қабул қилади. Ҳуқуқшунослик соҳасида диплом олиб, фаол адвокат сифатида фаолият юритиши Полнинг нафақат биологик, балки ижтимоий ва профессионал тўсиқларни ҳам муваффақиятли енгиб ўтганини кўрсатади.
- **Юридик амалиёт ва Эмпатия:** Унинг суғурта ва ҳуқуқ соҳасида ишлаши унинг интеллектуал салоҳияти жисмоний нуқсонлардан устун келишини ва инсон ақл-заковати чекловларни танимаслигини исботлайди.

4. Нейробиология ва Когнитив барқарорлик.

Инсон миясининг стрессга қарши курашиш қобилияти (когнитив резильентлик) Пол Александр мисолида яққол намоён бўлади. Унинг 78 йил давомида битта металл цилиндр ичида яшаб, руҳий тушкунликка берилиб кетмасдан, аксинча мемуар ёзиши, илмий ва ижтимоий фаоллик кўрсатиши миянинг когнитив захиралари (cognitive reserve) нақадар бақувват бўлиши мумкинлигини кўрсатади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Пол Александр феномени — биологик тананинг фалаж ҳолатда бўлиши инсон руҳияти, иродаси ва интеллектининг эркинлигини чеклай олмаслигининг илмий исботидир. Унинг ҳаёти медицина тарихидаги ноёб тирик қолиш ҳодисасигина эмас, балки инсон имкониятларининг чегараси йўқлигини кўрсатувчи улкан психологик ва социологик кейс ҳисобланади.

ЖАН-ДОМИНИК БОБИ - ҚУЛФЛАНГАН ОДАМ

Жан-Доминик Боби (фр. Жеан-Доминиқуе Баубй; 1952–1997) — таниқли француз журналисти, сценарийнавис, ёзувчи ва Франциянинг машҳур "Элле" мода журналининг бош муҳаррири бўлган. У бутун дунёга ўзининг фавқулодда иродаси ва ёзган “Скафандр ва капалак" номли аутобиографик китоби орқали танилган.

43 ёшигача Жан-Доминик Боби Франциянинг нуфузли нашрларида фаолият юритиб, муваффақиятли ва тўлақонли ҳаёт кечирган.

Инсулт ва "Қулфланган одам синдроми": 1995-йил 8-декабрда у оғир инсултни бошдан кечиради ва 20 кунлик комадан сўнг бутун тана фалажланган ҳолатда (Locked-in Syndrome) кўз очади. Унинг танасидан фақат чап кўзининг қовоғи ҳаракатланиш имкониятини сақлаб қолган холос. Ақли, хотираси ва идроки мукаммал ишлашига қарамай, у ташқи дунё билан фақат сўзлашиш имкониятидан маҳрум эди.

Бироқ Боби тирик эди.

Шу сабабли шифокорлар тажриба орқали у билан мулоқот қилишнинг ўзига хос усулини яратишди: улар алифбони секин ўқишар, Жан-Доминик керакли ҳарф айтилганда бир марта кўзини юмар , агар у ҳарф эмас бўлса — икки марта юмар эди.Орадан оз вақт ўтиб, у дўстларига хат ёзишга муваффақ бўлди. Фикрлаши ҳали ҳам жуда аниқ ва соғлом эди. Ҳамкасб журналистлар унга жасоратли таклиф беришди — ўзининг ноёб ҳолати ва ҳиссиётлари ҳақида китоб ёзиш.Ҳар куни у 3 соат давомида ёрдамчисига “кўз пирпиратиб” китобни айтарди, ёрдамчи эса ҳарфларни секин талаффуз қилар эди.

2 ой ва 200 000 марта кўз пирпирашидан сўнг, 140 бетлик китоб тайёр бўлди.

Унинг номи — “Скафандр ва капалак”.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Китоб номи рамзий маънога эга: скафандр — фалажланган, оғир, чекланган танани англатса, капалак — эркин, енгил, ҳаёт ва орзуларга тўла руҳни ифода этади.

Бу китоб бестселлерга айланди ва миллионлаб нусхада сотилди.

Жан-Доминик Боби китоб нашр этилганидан атиги икки кун ўтиб вафот этди.

Бироқ унинг ажойиб, илҳомбахш ҳаётий ҳикояси абадий қолди…[98]

Китоб нашрдан чиққач, Европада улкан бестселлерга айланди. Афсуски, Жан-Доминик Боби китоби чоп этилганидан атиги 2 кун ўтиб, 1997-йил 9-мартда пневмония касаллигидан вафот этган. Кейинчалик унинг ушбу таъсирли асари асосида суратга олинган бир номдаги бадиий фильм нуфузли халқаро мукофотларни (жумладан, "Олтин глобус" ва Канн кинофестиваль мукофотларини) қўлга киритган.

Китоб Нилуфар Усмонова томонидан ўзбек тилига таржима қилинди ва 2021 йилда “Янги аср авлоди” нашриётида чоп этилди. Адабиётшунос олим Улуғбек Ҳамдам китобга ёзган сўзбошида қуйидагиларни келтирди:

“Мен “Скафандр ва капалак”нинг дастлаб кино нариантини кўрдим. Бағоят таъсирландим. Дарҳол инттернетдан асарнинг русча матнини топиб ўқидим. У ҳақда “Адабиёт - олдинда ёнган чироқ” сарлавҳали мақоламда икки оғиз илиқ фикрларни ҳам билдирдим. Яна шуки, қачондир вақтим бўлса, асарни она тилимизга таржима қилишни кўнглимга тугдим. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ташкил этилиб, жаҳон адабиётидан дарс бера бошлаганимда эса ушбу асар ҳақида талабаларга бот-бот гапириб бердим. Бори - шу. Кунлардан бир кун мазкур асарни ўзбек-инглиз таржима факультети талабаси Нилуфар Усмонованинг таржима қилаётганини эшитиб, юки ердан кўтарилган инсондек хурсанд бўлдим. Унга “Таржимани тез тугаллаб олиб келинг, “Жаҳон адабиёти” журналига берамиз, кейин китоб қилиб чиқарамиз”, дедим. Мана, ниҳоят, асар қўлимизда.

Одатда, Ғарб маданияти, санъати ва адабиёти ҳақида гап кетганда, бир ҳушёр тортиб оламиз. Дунёқарашимиз,

[98]https://www.facebook.com/groups/344736056724815/user/100050814677299/?__cft__[0]=AZULyUth5Bio6rJWn3mq4WgOjfEJpLwQfpwhV82jmCbnh5zp3hGnqIbaaEinEV06p7oZX4Q4cH-d-M30FT6J0f8T8LZTPfLaWb2Z2A8udA6IHVgWvf_XbuH_sWJGkxxwGt3O29_sMRmYVoQyOmGWP5WaqWWHERhtkA7dpIxfAT6D946sq5ApZwxuReZAgQ3TFIfBewOwDIe7orLI899AS9LSYoHRtfuRx1sfhU1VZzmlvw&__tn__=%2CP-y-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

менталитетимиз ва тарбиямизга тажовуз қиладиган нимадир йўқмикан, деган ҳадик билан китобларни варақлаймиз. Лекин “Скафандр ва капалак”ни ўқиб, тамомила ўзга хулосаларга келамиз: инсон Ғарбда ҳам, Шаркда ҳам барибир инсон эканига, уни бир нуқтага олиб келадиган муштарак жиҳатлари кўплигига иймон келтирамиз. Бунинг учун эса шакллар тузоғидан эсон-омон ўтиб, инсонлик моҳиятига интилмоқ талаб қилинади, холос. Француз драматурги Жан-Доминик Бобининг “Скафандр ва капалак” номли асари, аввало, чўнг бир изтироб, сўнгра худди шундай умидга йўғрилгани билан эътиборни тортади. Айни кучга тўлган, ҳаёт ва ижодда муваффақият қозониб келаётган 44 ёшли драматург кутилмаганда инсультга чалиниб, тўшакка михланиб қолади. Лекин у таслим бўлмайди. Соғлом мия ва ягона кўз ёрдамида ҳаёт учун курашади. Чунки қолган ҳамма аъзолари фалаж ҳолда: на қимир этади, на гапиради ва на овқат ея олади. Ишга яроқли фақатгина кўзи. Нигоҳлари билан логопед ёрдамида дунё билан мулоқотга киришади. Бунинг учун альфавитдан фойдаланилади. Логопед бир чеккадан ҳарфларни ўқиб чиқади, фалаж драматург керакли ҳарфга келганда кўзини юмади ва шу тарзда бир неча дақиқада биргина сўз ёзилади. Бемор шу тарзда асар ёзмоққа ҳам бел боғлайди. Ниҳоят, машаққатлар, жасоратлар эвазига асар дунёга келади. Битигини “Скафандр ва капалак” деб номлайди. Скафандр бу - сув остига тушиш учун кийиладиган махсус кийим, лекин бу ерда рамзий маъно касб этиб, инсон танасини, капалак эса руҳни англатади. Драматург узоқ яшамайди - бу фоний дунёни тарк этади. Лекин одамларга умид қолдириб кетади. Ёзилиши инсон жасорати ва матонатининг олий кўриниши бўлган бу асарда бугунги кун замондош кишиси учун сув ва ҳаводек зарур бўлган нек- бинлик, ёруғлик ва умидбахшлик мужассам”.[99]

Жан-Доминик Бобининг ирода ва ҳаёт фалсафасини акс эттирувчи машҳур фикрлари:

- Менинг скафандрдан ҳам оғирроқ бўлган танамни ҳаракат-лантириб бўлмайди, аммо хаёлим капалакдек эркин учиб юради. Сиз хоҳлаган жойга учишингиз, вақт ва макон орқали саёҳат қилишингиз мумкин.
- Менинг иккита қуролим бор: хаёлим ва хотирам. Уларни ҳеч ким тортиб ололмайди ва кишанлай олмайди.

[99] Улуғбек Ҳамдам. Умид улашиш бахти.// Жан Доминик Боби. Скафандр ва капалак./ Таржимон: Н.Усмонова. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2021. -Б.3-5.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- Соғлом бўлган пайтларимда ўзимни жуда банд ва бахтли деб ўйлардим, лекин аслида энг муҳим нарсаларни пайқамай ўтиб кетган эканман. Энди эса ҳар бир сониянинг қадрини тушуниб етяпман.
- Баъзан биз ҳаётни шунчалик шошилинчда яшаймизки, атрофимиздаги мўъжизаларни кўрмаймиз. Аслида яшашнинг ўзи — энг буюк мўъжизадир.
- Инсон ҳатто энг оғир, энг қоронғи ва умидсиз шароитда ҳам ўзида яшаш ва ижод қилиш учун куч топа олиши керак.
- Кўз юмиш ва очиш — бу менинг ягона мулоқот усулим, аммо шу биргина ҳаракат орқали ҳам мен бутун бир дунёни ярата оламан.

Жан-Доминик Бобининг ҳаёти ва унинг “Скафандр ва капалак” асари тиббиёт, психология, адабиёт ва нейрология фанлари кесишувида ўрганишга арзийдиган ноёб феномен ҳисобланади. Ушбу маълумотни илмий-академик ёндашув асосида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича чуқур таҳлил қиламиз:

1. Медикал ва Нейрологик таҳлил: "Қулфланган одам синдроми" (Locked-in Syndrome).

- **Патофизиологияси:** Жан-Доминик Боби бошдан кечирган ҳолат тиббиётда **Locked-in синдроми** (инглизча: *Locked-in syndrome*, қисқача *LIS*) деб аталади. Бу кўпинча мия устунининг (айниқса, *pons* — кўприк қисмининг) ишемик ёки геморрагик инсулт натижасида шикастланиши оқибатида юзага келади.
- **Ақлий ва жисмоний диссоциация:** Синдромнинг энг ҳайратланарли ва фожиали жиҳати шундаки, беморнинг юқори нейрон фаолияти (онг, идрок, хотира, тафаккур ва эшитиш қобилияти) тўлиқ сақланиб қолади. Бироқ, бош миядан тананинг бошқа қисмларига сигнал узатувчи асосий ҳаракат йўллари (*corticospinal* ва *corticobulbar* трактлари) вайрон бўлади. Натижада бемор нафас олиш ва ютиниш мушакларини ҳам қўшганда, ихтиёрий ҳаракатланиш имкониятидан бутунлай маҳрум бўлади.
- **Чап кўз қовоғи феномени:** Бобида фақат окуломотор нервларнинг қисман сақланиб қолгани ёки бошқача айтганда, чап кўз қовоғини бошқарувчи мушакларнинг марказий шикастланишдан четда қолгани кузатилган. Бу тиббиётда мулоқот кўприги вазиifасини бажариб, ташқи дунё билан алоқа узилишининг олдини олган ягона биологик канал бўлган.

2. Психологик таҳлил: Ирода, мослашув ва экзистенциал кризис**.**

www.ziyouz.com kutubxonasi

- **Когнитив компенсация ва Резилиентлик (Resilience):** Психология нуқтаи назаридан, Бобининг ҳолати инсон руҳиятининг ўта экстремал шароитларда ҳам мослашувчанликка (*coping mechanisms*) эга эканлигини кўрсатади. У ўз ҳаётий фаолиятини йўқотган бўлса-да, яшаш мотивациясини сақлаб қолди.
- **Экзистенциал ёндашув:** Виктор Франклнинг логотерапия таълимотига кўра, инсон ҳаттоки энг оғир ва азобли шароитларда ҳам ўз ҳаётига маъно бериши мумкин. Бобининг китоб ёзиш жараёнига киришиши шунчаки вақт ўтказиш воситаси эмас, балки унинг мавжудлик (экзистенциал) мақсадини сақлаб қолиш, жамиятга ўз о овозини етказиш ва ҳаётнинг ўткинчилигини енгиб ўтиш стратегияси эди.

3. Нейролингвистика ва Коммуникация методологияси.

- **Алфавит матрицаси орқали мулоқот:** Боби ва унинг ёрдамчилари қўллаган усул (француз тилидаги ҳарфларнинг частотали жойлашувига асосланган алифбо тизими) маълумот узатишнинг муқобил ва ўта секин ишлайдиган каналини яратди. Француз тилида энг кўп ишлатиладиган ҳарфлар (масалан, *E, S, A, R, N*) биринчи навбатда тилга олинганлиги коммуникация тезлигини оширишга хизмат қилган.
- **Когнитив юклама:** Бемор учун ҳам, ёрдамчи учун ҳам бу жараён улкан руҳий ва когнитив зўриқишни талаб қилган. Боби ҳар бир сўзни хаёлида мукаммал шакллантириб, керакли ҳарф келгандагина кўз юмиши унинг фаол хотираси ва эътибори қанчалик юқори даражада ihlаётганини кўрсатади.
- **Ҳисоб-китоб:** 2 ой давомида тахминан **200 000 марта кўз пирпиратиш** орқали 140 бетлик асамонинг яратилиши — инсон матонати ва тилнинг кучи тарихидаги мислсиз амалий рекорддир.

4. Адабий ва Маданий таҳлил.

- **Метафорик конструкция ("Скафандр ва капалак"):**
  - *Скафандр* — фалажланган, оғир, беморни ташқи дунёдан ажратиб қўйган жисмоний тананинг рамзи (сув ости ёки фазовий скафандр каби ҳаракатсиз ва босим остидаги ҳолат).
  - *Капалак* — инсон онги, тафаккури ва руҳининг чегара билмас эркинлиги, енгиллиги ҳамда гўзаллигини ифодалайди. Бу рамз асарнинг ғоявий ўзагини ташкил этади.
- **Рецепция ва таъсир:** Китобнинг европалик ўқувчилар томонидан илиқ қарши олиниши ва бадиий фильм сифатида экранизация қилиниб (“Олтин глобус” ва Канн мукофотларига

www.ziyouz.com kutubxonasi

сазовор бўлиши) оммавий маданиятда ҳам ушбу тиббий-ижтимоий муаммога кенг эътибор қаратилишига сабаб бўлди.

Жан-Доминик Боби феномени инсон биологик танасининг ожизлиги ва онгнинг чексиз қудрати ўртасидаги зиддиятни яққол намоён қилади. У тиббиёт тарихида "Қулфланган одам синдроми" билан яшаб туриб ҳам ижодий дунё яратиш мумкинлигини исботлаб кетган кам сонли шахслардан бири сифатида илмий ва адабий адабиётларда абадий қолади.

КЎНГИЛ КЎЗИ БИЛАН АНГЛАНГАН МАҚОМ

Ўлмас Мамасодиқович Расулов — моҳир созанда (ғижжак, манзур), бетакрор хонанда, мусиқашунос-мақомшунос олим, бастакор ва педагог, Ўзбекистон халқ артистидир.У ўзбек мумтоз ва мақом санъати ривожига беқиёс ҳисса қўшган, жисмоний имконияти чекланганига (кўзи ожизлигига) қарамай, юксак санъат даражасига эришган ва минглаб шогирдлар тайёрлаган буюк устозлардан биридир.

Ўлмас Расуловнинг ҳаёти XXI аср ёшлари учун, айниқса, ногиронлиги бор ва ҳаётда мураккаб синовларга дуч келаётган ёшлар учун мукаммал ибрат ва намуна мактабидир. Унинг босиб ўтган ҳаёт йўли нафақат санъат, балки инсоний ирода, сабот ва руҳий тетиклик жиҳатидан жуда юқори тарбиявий аҳамиятга эга.

Ўлмас Расулов болалигидан кўзи ожиз бўлишига қарамай, тақдирга тан бермади.У ўз камчилигини баҳона қилмай, аксинча, руҳий кучини мусиқага, меҳнатга ва билим олишга йўналтирди. Бу ёшларга "ҳеч қачон таслим бўлмаслик" ва "ҳар қандай қийинчиликни меҳнат билан енгиш мумкинлиги"ни ўргатади. Мусиқа соҳасида, айниқса, ғижжак каби мураккаб чолғуни чалиш соғлом инсон учун ҳам осон эмас.Кўриш имконияти бўлмаган одам ноталарни ва ҳаракатларни фақат эшитиш, ҳис қилиш ва хотира орқали ўзлаштиради.Унинг Консерваторияни аъло баҳоларга битириб, профессорлик даражасигача етишиши, Бухоро ва Тошкентдаги етакчи олийгоҳларда дарс бериши тинимсиз меҳнат маҳсулидир. Бу ёшларга чинакам муваффақият фақат меҳнат билан келишини англатади.Бугунги кун ёшлари орасида ғарибона ва вақтинчалик оммавий маданият таъсирига тушиб қолиш ҳолатлари учрайди.Ўлмас Расуловнинг ҳаётини ёшларга шундай ибрат қилиб кўрсатиш мумкин: “Агар инсонда мақсад, меҳнатсеварлик ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

юракда чўғ бўлса, жисмоний чекланишлар ҳам, ҳаёт синовлари ҳам унинг буюк натижаларга эришишига тўсқинлик қилолмайди”.

Санъатшунос олима Ирода Абдулъазизнинг Ўзбекистон халқ артисти Ўлмас Расулов ҳақидаги “Кўзга айлансин кўнгил” номли мақоласида бу ҳақда қуйидагиларни келтиради:

“Мен жисмоний нуқсонларим учун Худога шукр қиламан, улар менга ўзимни, ўз меҳнатим ва ўз Худомни топишга ёрдам берди. Уч нарса учун Худога ҳар кун шукрона қиламан: менга Ўзининг иродасини англашни марҳамат этгани учун, зулматимда ишонч-эътиқод шамчироғини ёққани учун, умид билан олдинга қарайдиганим бошқа ҳаётни – қувончли, нурли, гуллар ва осмоний қўшиққа тўла ҳаётни ато этгани учун ҳам Унга ҳамд ўқийман.

Хелен Адамс Келлер,”Ҳаётим қиссаси”.

– Homo musicusнинг ёши Homo sapiensникидан улуғроқ деган мазмундаги “мусиқий-гносеологик наззоралар экспромтим”ни эълон қилганимда...

– Ўқиганман. “Гардуни Наво” эди номи.

– ...мусиқий давраларда қизғин баҳсларга сабаб бўлувди. Ўша концепцияга сизнинг муносабатингиз мен учун жуда қизиқ.

– Икки-уч қайталаб ўқиганман ўша мақолани. Мусиқа нима ўзи?.. Муқимий театрининг дирижёри бўларди – Наби Халилов, “Айланиб кетайлар, мусиқа бу – бамисоли ҳапдори, уни қачон, қаерда, қандай ва қанча истеъмол қилишни билиш керак”, дерди. Бу ҳам бир жайдари фалсафа-да. Мусиқа – инсонни бешикдан то қабргача тарк этмайдиган, турмушдаги кемтикларни тўлдириб берадиган неъмат. Етти йилча бўлди, Абулфайз танбур деган бир одамнинг суҳбатини олдим. Ниҳоятда илмли, эътиқодли инсон эдилар, соз ҳам чертардилар. Тўқсонларни қоралаб, рўза ойи оламдан ўтдилар. Жон бераётган пайтида яқинлари отанинг оғзига сув томизмоқчи бўлсалар: “Оғиз очадиган пайт бўлдими-йўқми”, дея имо қилибдилар... Шу киши ўша мақолангиздаги фикрлар тасдиғи сифатида бир гап айтганди: мусиқа – инсониятни, бутун оламни ўзгартириб юборишга қодир буюк куч. Наззорангизга қўшиламан, мусиқа инсондан аввалроқ яралган, инсонга ҳадя этилган. Ўйлашимча, биз яратган ёки бизни яратадиган, биз топган ёки бизни топадиган нарсалар аввалда мавжуд. Масалан манзур мени хаёлимда ҳам йўқ эди, лекин тушимда кўрдим, товушини эшитдим. Орадан уч-тўрт йил ўтиб ўша чолғу яралди, мен уни

www.ziyouz.com kutubxonasi

чалдим. Ижодкор сифатида фикрим шуки, биз яратдик, деб ўйлаган нарсалар биздан аввалроқ пайдо бўлади...

– Ижод феномени ҳақида нима дейсиз?

– Ижод дегани Ер билан Само ўртасидаги кўприкдек бир нарса. Кўзга кўринмас кучлар бор, Яратганнинг иноятн билан ўшалар ижодкорга илҳом бахш этади. Бусиз биз ҳеч нарса қилолмаймиз. Умуман, дунёдаги ҳамма нарса бир-бирига муҳтож, ҳатто ерда ётган тош ҳам нимагадир, кимгадир муҳтож.

Абулфайз танбур ғалати гапларни айтгандилар... Нималарни назарда тутди экан, билолмадим, кекса одамга ҳадеб савол беришга ҳаддим сиғмади-да. Аммо бир жумласи
хотирамда муҳрланиб қолди: “Қуръон, Ҳадис ва Мусиқа. Шу учликда гап кўп”.

– Мусиқа ҳам бир ибодат, демоқчи бўлганлар-да. “Бахнинг мусиқасини эшитиб, мен худога ишонишга мажбур бўлаяпман”, деганди инглиз рассоми ва санъатшуноси Рожер Фрай. Бундоқ ўйлаб кўрсангиз, мусиқа неча замонлардан бери муҳим маънавий-интеллектуал соҳа саналиб келади. Масалан, Қадимги Хитойда эрамиздан олдинги II асрдаёқ “Мусиқа палатаси” ташкил этилиб, ушбу санъатнинг инсон ҳис-туйғулари, онги ва хулқига таъсири масалалари ўрганилган, мусиқа воситасида одамларни бошқариш усуллари ишлаб чиқилган...

– Биласизми, 1960–61-йилларда илк бор мақом эшитганимда менда қўрқувга ўхшаш бир нима пайдо бўлган. Энди, бу қанақа қўрқув... Ҳозиргача ҳам тушунолмайман.

Эҳтимол, бу бир огоҳликдир...

– Балки ўша туйғу умрингизни мана шу йўналишга бағишлашингизга сабаб бўлгандир...

– Балки... Қанчалик кўп эшитиб, кўп ўрганганим сари ҳеч нарсани билмайдиган одамдек ҳис қилаяпман ўзимни. Магнит тасмаларда сақланиб қолган оҳангларнинг бир- бирини такрорлайдиган, бир-бирини тўлдирадиган, бир-бирини инкор этадиган томонларини англаб ҳайратга тушасиз. Бутун умрингизни бағишласангиз ҳам, тамом идрок этиб бўлмайдиган илм, тенгсиз санъат бу...

– Бугунги кундаги мақом таълимига муносабатингиз?

– Ёмон.

– Нима учун?

www.ziyouz.com kutubxonasi

– Устоз деганнинг ўз мактаби, ўз йўли бўлмаса... консерваторияда ишлаб нима қилади! Шу боис бизда ҳаваскорона ижролар урчиб кетди. Қизлар келади ёнимга, орасида овози мақом ижросига шаклланмаганлари ҳам бор, III курсда ўқийди ўшалар. Хом-хатала талабалардан дарров "юлдуз" ясаб юборилаяпти. Ҳақиқий анъанавий устоз-шогирд деб Шавкат Мирзаев билан Муножот Йўлчиевани тан оламан, 32 йилдан бери бирга изланишяпти, ишлашяпти булар. Аслида, мана шунақа бўлиши керак таълим. Мақом таълими.

– Росмана мактаб кўрган, мактаб ярата оладиган янги авлод шаклланиши учун балки юз йил керак бўлар...

– Эҳтиёж пайдо бўлиши керак-да! Мажозий маънода айтаман бу гапни: дунё биздан пайдо бўлди, биз ундан эмас, бода биздан маст бўлди, биз ундан эмас...

– Юз йилдан кейин мусиқанинг аҳволи нима бўларкин?

– Бунга табиий қараш керак... Ўз аслига қайтади, замон талаби билан ўзгаради, яна қайтади... Шундай давом этаверади. Афсуски, мусиқанинг моҳиятини билмай туриб кимларгадир эргашамиз (мана бу Майкл Жексонга ўхшаганларга!), кимларнидир тергаймиз... Ҳаммасининг тагида жоҳиллик ётади. Садриддин Салим Бухорийдан "Оламнинг бу аҳволга тушишига сабаб нима?" дея сўраганимда, ҳеч иккиланмай "Мусиқа!" дегандилар.

– Яқинда бир филолог танишим билан бир масалани йўлакай муҳокама қилдик. Исталган тилнинг луғат бойлиги ҳар 100–150 йилда бир ўзгараркан. Яъни вақт тилнинг устидан ҳукмини юргизади. Эътибор қилинг: сиз болалигингизда бошқача сўзлашгансиз, фарзандларингизнинг тили бошқача-роқ чиқди, набираларингизнинг лексикони эса икковидан ҳам ўтиб тушди... Бу тамойил мусиқа санъати учун ҳам тааллуқлими? Ижрочилик муттасил анъана йўлида қолиши керакми, нима дейсиз?

– Абадий ижронинг ўзи йўқ. Бир гап бор: анъана қобиғига ўралиб қолма, анъанадан ташқарига ҳам чиқиб кетма. Назаримда, шу ҳолат тўғрироқ бўлади.

– Демак, мусиқа бугуннинг "қулоғи" билан ҳам ҳисоблашиши керак?

– Келинг, мақомларимизни бугун радио-телевизорда, саҳналарда чиқаётган хонандаларнинг қулоғи билан эшитиб кўрайлик, қани, нимага эришамиз?! Йўқ, мақомни ҳам қўя туринг, халқ ашулаларини олинг. Оддий бир мисол: яқинда бир йигит

www.ziyouz.com kutubxonasi

“Сўлим”ни айтди... Ашула хор бўлди. Мана шу-да замоннинг “қулоғи”!

– Йўқ, бу замоннинг “қулоғи” эмас, нўноқ бир ижро, тамом. Хўп, бошқа томондан олайлик: хонанда ёки созанданинг маҳорати зўр, аммо асар талқини (ижро йўли) эллик йил илгариги ижродан фарқ қилади... Мумкинми шу?

– Ҳар бир даврнинг ўз шоири, ўз олими бўлганидек, ўз санъаткори ҳам бўлади. Лекин минг маҳоратли бўлсин, ўзидан олдинги ижроларга мурожаат қилмас экан, эришган муваффақияти узоққа бормайди. Ҳаётда бунга гувоҳ бўлиб келяпмиз. Мана ҳозир консерваторияни битиряпти мақомчилар, орасида маҳоратлилари бор, лекин профессионализм жиҳатидан аввалги авлоддан анча фарқ қилади. Бунинг сабаби нимада?

Аксар ҳолларда улар замонавий – яқин йигирма-ўттиз йиллар аввал айтилган ижроларни ўрганиш билан чекланади. Ижро ҳам илм-да, ахир! Унда ҳам изланиш керак, заҳмат керак! Нима учун Муножот Йўлчиева (ваҳоланки, у ҳам бугуннинг ашулачиси!) шуҳрат топди, ўзига хос овоз соҳибига айланди? Шавкат ака билан гаплашганимда айтдики: “Мен Муножотга иложи борича ашуланинг энг биринчи нусхасини ижро эттиришга ҳаракат қиламан, бирламчи манбага интиламан. Масалан, “Тонг отгунча”ни ўнлаб хонандалар айтди. Мен Муножотга бу ашулани айттирмоқчи эмасдим, ўзининг айтгиси келди. Шунда мерос титиб, Маъмуржон Узоқовнинг “Тонг отгунча”сини топиб, шу йўлни ўргатдим”. Кўряпсизми, демак, анъанани даврга сингдиришда ҳам гап кўп экан.

– Яъни, даврни анъанага бўйсундириш...

– Ҳа, ўлма-анг... Устозларда ҳам гап кўп. Айтайлик, Шавкат Мирзаев бўлмаганида, Муножот Йўлчиева ҳам бу даражага етмасди, эҳтимол. Ёки Фахриддин Содиқов бўлмаганида, мен бу даражага етмасдим... У кишининг созандалик, бастакорлик маҳоратини айтиб адо қилиб бўлмайди. Юнус Ражабийни олинг. Мақомларга нақадар ижодкорона ёндашув, ахир, бастакор бўлган-да! Оламшумул меҳнат бўлди бу – мақом ҳақидаги илк тадқиқотлар Юнус Ражабийнинг китоблари билан-да! Мен ҳалигача ҳайратланаман, қаранг, у киши ёзишдан ҳеч тўхтаган эмас: неча жилдли “Шашмақом” чиқиб бўлди ҳамки, Юнус Ражабий тинмайди. Хабарингиз бор, 1958–59 йилларда радиоқўмита қошида Мақом ансамбли тузилган, ўша ансамблга ўргатиш жараёнида ҳам нота ёзиб ўтирар экан устоз...

www.ziyouz.com kutubxonasi

– Бу ишнинг масъулияти ўта нозиклигини ҳис қилган-да...

– Албатта! Ёзиб қўйган нарсалари эртага нима бўлишини билган, сиз билан биз эслашимиз муқаррарлигини сезган! Аммо шундоқ зот ҳам менинг “Мақом”га ишга киришимга майл билдирмаган.

– Балки аягандирлар сизни...

– Шундай... Қийналиб қолади, деганлар. Лекин бу ҳолат у кишига бўлган эътиқодимни заррача сўндирмаган. Умумий иллатда энди бу... Бир нарсани айтишим керак: ўқишга киришимда ҳам, ишга қабул қилинишимда ҳам менга хайрихоҳ кишиларнинг жонбозлиги масалани ҳал қилган. Билим юртида ўқишим учун Ҳикмат Неъматов деган киши бир ой курашган. Имтиҳондан ўтганман, лекин иккиланишади: қанақа ўқийди, деб... Ахийри, домла: “Ҳеч бўлмаса, бир ой ўқисин, кейин ўзларинг биласизлар”, деб кўндирган.

Консерваторияга ишга келишимга эса Отаназар Матёқубов сабаб бўлган.

Йиғилишларда менинг масалам кўтарилганда, домла мажлис аҳлини Ўлмас Расулов ҳақидаги маълумот билан обдон тўйинтирган, қисқаси, нима қилиб бўлса ҳам, кенгашнинг розилигини олган.

1987 йилдан 1994 йилгача консерваторияда ишладим. Насиба Сатторова, Ўлмас Оллоберганов каби шогирдларни ўқитдим. Бугун шогирдларим кафедра мудири, ўқитувчи бўлиб ишлаяпти, хорижда дарс бераётгани ҳам бор.

1994 йили Бухоро педагогика институтида ректорнинг ташаббуси билан “Шашмақом ва Бухоро мусиқаси” деган янги кафедра очдик. Беш йил мудирлик қилдим, мақомшунослик важҳида қалам ҳам тебратдим... Кейин тақдир тақозоси билан яна Тошкентга келдим. Ботир Матёқубов омон бўлсин, мусиқа билим юрти раҳбари, мени иш билан таъминлади. Кейинроқ Жўра Шукуровнинг саъй-ҳаракати билан Маданият институтига ўтдим, ҳозиргача шу ердаман. Ҳаётим давомида кўп қаршиликларга, келишмовчиликларга учрадим... Доим ким мени ишга оларкин, ҳайдармикан, деган андиша билан безовта юрасиз...

– Сабаб?

– Сабаб – имконияти чекланган одамларга муносабатнинг чекланганида. Масалан, чет мамлакатларда кўзи ожизлар соғ одамлар билан бирга ўқитилади, алоҳида эмас. Бу эса одамларнинг одамларга муносабатини шакллантиришда ўта муҳим. Бизда ҳали

www.ziyouz.com kutubxonasi

бунақа система кучга кирмади, одамлар орасида ўзимизни ажратилгандек сезамиз...

Ўн-ўн икки ёшларда эдим, мусиқий тўгаракка қатнашардим. Байрам концертида ансамбль бўлиб ижро этишимиз керак эди. Концерт бошланай деганда бир ўқитувчимиз мени ҳайдаб юборган... Кўнглим пора-пора бўлиб кетган...

– Бухорода интернатда ўқирдим, Сурхондарёга таътилга келдим. Дадам ишдан қайтди-ю, бағрига босиб, сенга бир нарса ўқиб берай, ўғлим, деди. Газетанинг номи эсимда ҳам йўқ, аммо мақола кўзи кўр, қулоғи кар бир аёл ҳақида эди. Скороходова эди исми, Ольга Скороходова. Саккиз ёшида менингит билан оғриб кўздан, қулоқдан, қисман тилдан ҳам қолади. Тиқ этган товушсиз, рангсиз оламга – зулмат ва сукунатга маҳкум бўлади. Аммо қиз бу мусибатларга таслим бўлмай, иродасини йиғиб ҳаёт учун курашади.

Ўзиям, дадам бир саҳифа нарсани ҳижжалаб бир соат ўқиганди. Мана шу ҳикоя ҳаётимда бурилиш ясаган... Ожизу нотавон бир аёл машаққатларни енгиб, илмий ходим даражасига етади, номзодлик диссертациясини ҳам ёқлайди, қаранг... Короленконинг “Кўр мусиқачи” қиссасини ҳам неча қайта ўқиганман. Шу тахлит, адабиёт, мутолаа билан яна ҳаётга қизиқишим пайдо бўлган.

– Ольга Ивановнанинг “Оламни қандай тасаввур қиламан” номли гносеология ва психологик соҳасида воқеа бўлганди. Сиз оламни қандай тасаввур қиласиз?

–Тушимда қуёшни, ойни кўрганман ... Нурини ҳис қиламан.

– Яқинларингизнинг қиёфаларини биласизми?

– Хаёлан тасаввур қиламан. Ўғилларимни туш кўрганман... Тушнинг ўзи ҳам алоҳида илм экан, катта илм. Жуда кўп нарсалар, масалан, мана шу даражага етишувим ҳам тушимда аён бўлган. Консерваторияда менгача кўзи ожиз талаба ўқимаган экан. Ижрода тенгдошларимдан қолишадиган жойим йўқ-у, кўзим ожиз...

– Билишимча, тўрт-беш ёшлардан кўрмай қолган экансиз...

– Шундай. Хасталик туфайли... 1951 йили Деновда, эл қатори бир оилада туғилганман.

– Аслингиз Сурхондарёданми?

– Йўқ, ота-онам Фарғоналик.

– Мен сизни бухоролик деб юрарканман.

– Болалигим Бухорода ўтган, қаранг, яшаб турган жойингиз кўринишингизга ҳам таъсир қиларкан-да. Мен ўсган қишлоқ илгари тўқайзор бўлган. Ота-онам Фарғонадан келиб, ўша ерни обод

www.ziyouz.com kutubxonasi

қилишиб, қолиб кетишган. Қишлоғимизда аския қилмайдиган, ашула айтмайдиган киши йўқ эди. Тўй-базмлар ҳам одамларнинг ўзидан ортмасди: бири ашула айтган, бири рақс тушган... Лаган ўйинини 5–6 ёшларимдаёқ билардим, мен учун бу оддий ҳол эди. Шу қадар мусиқий бир қишлоқ эди-да!

– Бухорога қандай бориб қолдингиз?

– У пайтлар кўзи ожиз болалар учун махсус мактаб-интернат фақат Тошкент у Бухорода бўларди. Бизга яқинроқ бўлгани учун Қодир ака Каримов деган кишининг ташаббуси билан мени Бухорога олиб боришган. Дадамни кўндириш жуда қийин бўлганди... Хуллас, 1958 йили мактаб-интернатга қабул қилиндим. Буни қарангки, у ерда ҳам ашула айтмайдиган тарбиячининг ўзи йўқ эди. Ҳикмат Неъматов мусиқа тўгарагимизга раҳбар бўлиб келган. У кишининг мен учун қилган жасорати шу бўлдики, кўзи ожизлар учун ҳам махсус нота ёзуви борлиги ҳеч кимнинг хаёлида йўқ, ўшани

Москвадан топтириб келиб, мусиқий саводимни чиқазди. Бухоро санъат билим юртига ўқишга киришимга ҳам шу киши сабаб бўлган.

– Билим юртини битирганингиздан кейин консерваторияга йўлланма беришдими?

– Йўқ. Аммо йўлланма беришмаса ҳам, консерваторияга келдим. Ҳамид Раҳимов (худо раҳмат қилсин) ректор эди ўшанда, яна, Қосимов деган ўқитувчи абитуриентларга консультация ўтарди. Менинг хабарим йўқ, создан машқ қилиб турганимда билдирмай ёнимга келиб, эшитиб кетаркан экан... Хуллас, яхшилар сабаб бўлиб, консерваторияга ҳам кириб кетдим.

– Ўша сиз қатнашган биринчи мақом танловини кўпчилик ҳали-ҳануз эслайди...

– Ў-ў-ў!.. Бу танловга оилам тўполон қилавериб жўнатган...

– Айтмоқчи, оилангиз Мавлуда Самандарова-ку! Қандай топишгансизлар?

– Бунга ҳам санъат сабаб бўлган. 1976 йили консерваторияни битириб, Бухорога келганман. Мавлуда мактабгача таълим йўналишида ўқирди, мен ўша ерда ишлардим.

Кўрик-танловга тайёрланиш муносабати билан овозларни танлашга тўғри келди, ўшанда танишганмиз... Тақдиримиз қўшилган экан, турмуш қурдик. Ҳам чиройли, ҳам қийин сўқмоқларни бирга босиб ўтдик.

– ...босиб ўтаяпсиз.

www.ziyouz.com kutubxonasi

– Худога шукр. Умр мен учун бебаҳо неъмат, уни беҳуда ўтказиш увол. Аммо менда ҳам гоҳи беҳуда яшаган пайтлар – чойхона бўлди, бошқа бўлди...

– Нега беҳуда, ахир, бу ҳам керак...

– Эҳтимол, керакдир, лекин сиз билан суҳбатлашаётган мавзулардан нарида-да бу... Умр – яхши оила, яхши фарзандлар, яхши рафиқа, худога шукр, агар кўнглимдагидек бўлмаганида Тошкентларда юриб, бугун сиз билан гаплашиб ўтирмаган бўлардик.

– Деновдан узилиб кетганмисизлар?

– Йўқ, укаларим ҳаммаси ўша ёқда, фақат мен дарбадарроқ – гоҳ у ёқда, гоҳ бу ёқда... Шу-да энди умр мен учун... Ҳар ҳолда, ўзимга ва ўзгаларга фойдаси тегадиган ишларни қилишга уриндимда шу олтмиш йил мобайнида. 1993 йили "Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист" унвонига муносиб кўрилдим, Истиқлолимизнинг 14 йиллиги арафасида эса "Ўзбекистон халқ артисти" унвони билан тақдирландим. Мендек одам учун бу муҳим, ўта муҳим...

– **Ҳаётдан яна нима кутасиз?**

– Эзгулик кутаман. Аммо акси бўлиши ҳам мумкин... Бунисига ҳам тайёрман. Ахир, бу – ҳаёт..."[100]

Ушбу тақдим этилган бой биографик ва мулоқот материали **инклюзив таълим**, **махсус ва умумий таълим интеграцияси**, **педагогик акмеология**, **дефектология (тифлопедагогика)** ҳамда **шахс психологияси** нуқтаи назаридан жуда чуқур ва мукаммал илмий-амалий таҳлил пойдеворига эга.

Қуйида ушбу матн асосида Ўлмас Мамасодиқович Расуловнинг ҳаёт ва ижод йўлини **инклюзив таълимнинг замонавий концепциялари, педагогик-психологик ва ижтимоий феноменлари** билан боғлаган ҳолда илмий-назарий таҳлил қиламиз.

1. Тифлопедагогик компенсация ва ижтимоий адаптация (Мотивацион-иродавий феномен).

Дефектология (хусусан, Л.С. Выготскийнинг компенсация ва дефектология бўйича тадқиқотлари) ва тифлопедагогика назариясига кўра, инсонда бир сенсор тизим (кўриш) шикастланганда, бошқа анализаторлар (эшитиш, пайпаслаб сезиш, кинестетик ва овоз хотираси) ҳисобига **психофизиологик компенсация** юз беради.

- **Мусиқий феномен ва гипер-сенсор ривожланиш:** Матнда таъкидланганидек, *«Кўриш имконияти бўлмаган одам ноталарни*

[100] Ирода Абдулъазиз. Аржуманд. – Т.: "SHARQ", 2012. -Б.157-163.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ва ҳаракатларни фақат эшитиш, ҳис қилиш ва хотира орқали ўзлаштиради». Ғижжак ва манзур каби ўта нозик, микро-интонацион созларда ижро этиш юқори эшитиш диққати ва тактиль-кинестетик моторикани талаб қилади. Устознинг кўзи ожизлиги унинг эшитиш ва ички мусиқий тафаккурини фавқулодда даражада чархлаган.

- **Ольга Скороходова ва Л. Короленко образининг психологик импульс таъсири:** Инклюзив таълимда "**библиотерапия"** ва **"ижобий модель (Role Model) феномени"** катта ўрин тутади. Отаси томонидан О. Скороходова ҳақидаги мақоланинг ўқиб берилиши ва "Кўр мусиқачи" қиссаси Ўлмас Расуловда психологик депрессия/инвалидизация (инвалидлик ролига кўникиш) синдромини синдириб, **«посттравматик ўсиш» (post-traumatic growth)** ва **ички рефлексияни** шакллантирган.

2. Инклюзив таълим моделлари ва ижтимоий тўсиқлар (Сегрегациядан интеграцияга)

Матнда Ўзбекистондаги XX аср ва ҳозирги кундаги инклюзив таълим тизимининг тарихий эволюцияси ва камчиликлари очиб берилган:

1. **Сегрегация ва Махсус таълим (Special Education):**

Ўлмас Расуловнинг Бухоро интернат-мактабида ўқиши ўша даврдаги сегрегацион (ажратилган) таълим моделининг натижасидир. Бу моделда имконияти чекланган болалар умумжамиятдан ва оилавий муҳитдан маълум даражада узиб қўйилган.

2. **Ижтимоий стигматизация ва психологик барьерлар:**

Байрам концертида ўқитувчи томонидан саҳнадан ҳайдалиши — бу жамиятдаги **«стигматизация»** ва «ассимиляцион тўсиқлар»нинг яққол мисолидир. Бундай стигмалар имконияти чекланган шахсларда «ижтимоий айблилик» ёки ички комплексларни келтириб чиқариши мумкин.

3. **Замонавий инклюзияга бўлган эҳтиёж (Интеграциялашган таълим):**

Устознинг: "*Сабаб – имконияти чекланган одамларга муносабатнинг чекланганида. Масалан, чет мамлакатларда кўзи ожизлар соғ одамлар билан бирга ўқитилади, алоҳида эмас... Бизда ҳали бунақа система кучга кирмади, одамлар орасида ўзимизни ажратилгандек сезамиз..")* деган сўзлари **БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси** ҳамда инклюзив таълимнинг асосий принципларига тўлиқ мос келади. Инклюзиянинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

асл моҳияти имконияти чекланган шахсни жамиятга эмас, балки **жамияту таълим муҳитини ҳамма учун тенг мослаштиришдир**.

3. Таълимда Фасилитатор ва Тюторлик (Устоз-шогирд аналогияси).

Инклюзив таълимнинг муваффақиятли амалга ошишида “**фасилитатор” (ёрдамчи, йўналтирувчи)** ва «адаптив таълим муҳити»нинг роли беқиёсдир. Матнда бу нарса учта тарихий ва педагогик вазиятда яққол кўринади:

- **Ҳикмат Неъматовнинг педагогик жасорати ва Брайль нота тизими:** Мусиқа ўқитувчисининг Москвадан кўзи ожизлар учун махсус нота ёзувини (Брайль мусиқа ноталари) топтириб келиши ва таълимга татбиқ этиши — **«индивидуал таълим траекторияси» (IEP - Individualized Education Program)** ҳамда адаптив методиканинг олий намунасидир.
- **Отаназар Матёқубов ва Олий таълимдаги инклюзия:** Консерватория тизимида кўзи ожиз талаба ва мутахассисни қабул қилишда бюрократик ва психологик қаршиликлар бўлган. Отаназар Матёқубовнинг кенгашни иноитириши — академик муҳитда инклюзив қарашларни ҳимоя қилиш (Advocacy) ва инклюзив либерализмнинг амалий кўринишидир.
- **Шавкат Мирзаев ва Муножот Йўлчиева феномени:** “Устоз-шогирд” анъанаси инклюзив ва махсус педагогикада шахсга йўналтирилган муаллифлик мактабининг энг юқори педагогик босқичи сифатида таҳлил қилинади.

4. Яратганлик ва Акмеологик чўққи (Ижодий Сублимация).

Зигмунд Фрейд ва Альфред Адлернинг психологик концепцияларига кўра, физиологик ёки анатомик жиҳатдан мавжуд бўлган камчилик (нуқсон) шахсда **ўта топланган компенсация (гиперкомпенсация)** жараёнини пайдо қилади. Шахс ўз камчилигини буюк муваффақиятлар орқали енгиб ўтади.

Ногиронликнинг трансформацияси: Ўлмас Расулов ўз жисмоний нуқсонини фожиа эмас, балки ўзлигини ва Яратганни англаш воситаси сифатида қабул қилади (*«Мен жисмоний нуқсонларим учун Худога шукр қиламан, улар менга ўзимни, ўз меҳнатим ва ўз Худомни топишга ёрдам берди»*).

- **Акмеология ва Ижтимоий мақом:** Кўзи ожиз бўлган мутахассиснинг Консерватория, Бухоро институти ва Маданият институтида профессор, кафедра мудири, бастакор ва **«Ўзбекистон халқ артисти»** даражасига эришиши — шахснинг ўз салоҳиятини

www.ziyouz.com kutubxonasi

олий нуқтада намоён этиши (Self-actualization) бўлиб, бу инклюзив таълимнинг ва ижтимоий интеграциянинг пировард олий мақсади ҳисобланади.

5. Инклюзив педагогика ва Ёшлар тарбиясидаги амалий вазифалар (Хулоса ва тавсиялар).

Ушбу манба инклюзив таълим тизими ва тарбия жараёни учун қуйидаги муҳим хулосаларни беради:

Мотивацион модул сифатида фойдаланиш: Ўлмас Расуловнинг ҳаёт йўли нафақат имконияти чекланган ёшлар, балки соғлом ёшлар учун ҳам енгилмас ирода ва меҳнатсеварлик намунаси (Мотивацион педагогика)дир.

1. **Инклюзив муҳитни маданий-маърифий татбиқ этиш:** Олий ва ўрта-махсус таълим муассасаларида имконияти чекланган талабалар учун фақат техник (пандус, Брайль) эмас, балки **бағрикенг психологик ва академик муҳитни** яратиш зарур.
2. **Адаптив санъат таълими:** Мусиқа, санъат ва маданият орқали имконияти чекланган шахсларни реабилитация қилиш (Арт-терапия) ва уларнинг касбий маҳоратини ошириш тизимини кенгайтириш.

Таъид жоизки, Ўзбекистон халқ артисти **Ўлмас Расуловга** В.Г. Короленконинг “**Кўр мусиқачи”** (*«Слепой музыкант»*) қиссаси бир нечта теран психологик ва маънавий сабабларга кўра жуда қаттиқ таъсир қилган:

1. Тақдирдошлик ва Тўлиқ Руҳий Эмпатия.

Асар бош қаҳрамони Пётр Попельскийнинг тақдири Ўлмас Расуловнинг ўз ҳаёт йўлига ғоятда ўхшаш эди. Ўлмас Расулов ҳам кўриш имконияти чекланган бўлишига қарамай, ёшлигидан мусиқага чексиз меҳр қўйган. Шу сабабли:

- Қиссадаги қаҳрамоннинг зулмат ичида чеккан ички изтироблари;
- Дунёни фақат товушлар, тебранишлар ва сиртларни ушлаб кўриш орқали идрок этиш жараёни;
- Ўз атрофидаги инсонларнинг муносабатини англашдаги руҳий курашлар —

Ўлмас Расулов учун шунчаки “бадиий тўқима” эмас, балки **ўз танаси ва руҳиятидан ўтган реал ҳаётий туйғулар** эди.

2. Мусиқанинг «Нажот ва Дунёни Англаш Воситаси» экани

Короленконинг асарида мусиқа — шунчаки эрмак ёки касб эмас, балки кўзи ожиз инсоннинг **атроф-олам билан мулоқот**

www.ziyouz.com kutubxonasi

қиладиган, ўз руҳий дунёсини ифодалайдиган ягона тили сифатида тасвирланади.

- Пётрнинг фортепиано ва пишчалка (най) орқали табиат гўзаллигини, инсонлар дардини ва ҳаёт ритмини ифодалаши Ўлмас Расуловга ўз йўлини топишда катта илҳом берган.
- Бу асар унга **ғижжак ва бошқа мусиқа чолғулари орқали ўз ички дунёсини намоён қилиш ва эътирофга эришиш мумкинлигини** исботлаб берган.

3. Руҳий Тўсиқ ва Тушкунликни Енгиш Матонати.

Асар марказида муҳим бир бурилиш нуқтаси бор: Пётр дастлаб ўз ожизлигидан аламзада бўлиб, тушкунликка тушади. Лекин тоғаси Максимнинг иродавий тарбияси ва оддий халқ (кўзи ожиз кўча созандалари) орасига кириши орқали у фақат ўз қайғусига ёпишиб олмай, бошқаларнинг ҳам дардини ҳис қилишни ўрганади ва ҳақиқий санъаткорга айланади.

- Ушбу ғоя Ўлмас Расуловга **ожизликка таслим бўлмаслик, иродани чархлаш ва тақдир синовларини енгиб ўтиш** учун кучли маънавий суянч (импульс) бўлиб хизмат қилган.

4. Оилавий Рағбат ва Мутолаа ТАЪСИРИ

Ўлмас Расуловнинг эслашича, ёшлигида отаси унга Ольга Скороходова ҳақидаги мақолалар ва Короленконинг “Кўр мусиқачи” асарини ўқиб берган.

Бу мутолаа ва оиладаги тўғри педагогик ёндашув бўлажак санъаткорнинг онгида: *"Инсоннинг жисмоний нуқсони унинг буюк санъаткор бўлишига ва жамиятда муносиб ўрин эгаллашига ҳеч қачон тўсқинлик қила олмайди"*, деган қатъий ишончни шакллантирган.

Хулоса қилиб айтганда: “Кўр мусиқачи” асари Ўлмас Расулов учун шунчаки адабий асар бўлиб қолмай, унинг ижодий ва ҳаётий эътиқодини белгилаб берган, ғижжакнавозлик санъатида академик ва академик-профессорлик даражасигача кўтарилишида **маънавий машъал** вазифасини ўтаган.

Шуни айтиб ўтиш керак-ки, Владимир Короленконинг “Кўр мусиқачи” (*“Слепой музыкант”*) қиссаси 1886 йилда ёзилган бўлиб, жаҳон адабиётидаги энг таъсирли ва теран психологик ҳамда маърифий асарлардан бири ҳисобланади. Ушбу асар инсоннинг жисмоний нуқсони, руҳий кечинмалари, тақдир синовлари устидан қозонган иродавий ғалабаси ҳамда мусиқанинг инсон руҳиятига кўрсатадиган кучли компенсаторлик (тиклаш) ва нажоткорлик таъсирини очиб беради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Қисса туғилганидан кўзи ожиз бўлган Пётр Попельский исмли боланинг ва унинг атрофидаги инсонларнинг ҳаёти ҳақида ҳикоя қилади. Пётр бой ва тинч оилада туғилади. Бироқ туғилганиданоқ зулмат оламига маҳкум бўлгани учун атроф-муҳитни фақат эшитиш, ушлаб кўриш ва ҳид билиш орқали англайди. У улғая бошлагани сари у ўзининг соғлом одамлардан фарқ қилишини, табиатнинг гўзаллигини (рангларни, қуёшни) кўра олмаслигини алам билан ҳис қилади. Бу унда чуқур руҳий тушкунлик ва аламзадаликни келтириб чиқаради.

Онаси Анна Михайловна унга ҳаддан ташқари меҳрибонлик қилиб, уни авайлаб, эркалатиб ўстиради (бу нарса баъзан Пётрни ожизроқ қилади).

Тоғаси (Максим) — собиқ жангчи, иродали ва қатъиятли инсон. Тоғаси Пётрга раҳм-шафқат кўрсатиш ўрнига, уни ҳаётдаги қийинчиликларни енгишга, мустақил бўлишга ва ўз оғриқларига берилиб кетмасдан, бошқаларнинг ҳам дардини тушунишга ўргатади.

Пётрда мусиқага нисбатан фавқулодда истеъдод ва нозик эшитиш қобилияти пайдо бўлади. У аввал украин халқ чолғуси (пищалка)ни, сўнг фортепиано чалишни ўрганади. Мусиқа унинг ички дунёсини, алам ва орзуларини ифодаловчи ягона тилга айланади.

Тоғаси Максимнинг ташаббуси билан Пётр кўзи ожиз кўча созандалари ва гадолар билан бирга саёҳатга чиқади. У жамиятдаги бошқа инсонларнинг, ўзидан ҳам оғирроқ аҳволдаги гадоларнинг азоби ва дардини кўради. Бу унинг ички дунёсини тубдан ўзгартиради — у фақат ўз азоби билан яшашни тўхтатиб, дунёнинг аччиқ ҳақиқати ва қайғусини мусиқасига сингдиради.

Асар сўнггида Пётр улкан концерт залида фортепиано чалади. Унинг мусиқаси шу қадар теран, ҳақиқий ва туғёнли чиқадики, бутун зал ҳайратдан қотиб қолади. У нафақат моҳир мусиқачига айланади, балки ўз оиласини, бахтини ва руҳий эркинлигини топади.

2. Асарнинг асосий психологик ва инклюзив ғоялари.

1. Руҳий ва физиологик компенсация:

Асарда кўриш аъзосининг йўқлиги эшитиш ва ҳис қилиш сезгиларининг ҳайратланарли даражада ривожланишига олиб келиши педагогик ва психологик жиҳатдан жуда аниқ ёритилган. Мусиқа Пётр учун шунчаки машғулот эмас, балки дунёни моделлаштириш ва англаш воситасига айланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Патернализм (сохта раҳм-шафқат)га қарши ирода тарбияси:

Тоғаси Максимнинг образи инклюзив таълимдаги энг муҳим тамойилни кўрсатади: *Имконияти чекланган шахсга ошиқча раҳм қилиш ва уни пассив ҳолатда ушлаб туриш уни нотавон қилади.* Аксинча, уни ҳаётга ва меҳнатга йўналтириш, қийинчиликни енгишни ўргатиш керак.

3. Ижтимоийлашув ва эмпатия:

Пётр қачонки ўз муаммосига ёпишиб олмай, бошқаларнинг азобини тушунганидагина (эмпатия) ҳақиқий санъаткорга ва бахтли инсонга айланади.

Ушбу қисса шунчаки бадиий тўқима эмас, балки реал ҳаётда юзлаб инсонларга маънавий куч ва суянч бўлган.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек Ўзбекистон халқ артисти Ўлмас Расулов “Кўр мусиқачи” қиссасини қайта-қайта тинглаши унинг ҳаётида туб бурилиш ясаган. Пётр образи ва унинг мусиқа орқали зулматни енгиб ўтгани Ўлмас Расуловга мусиқий оламда профессорлик ва халқ артисти даражасига етишишда улкан руҳий импульс берган.

“Кўр мусиқачи” қиссаси жисмоний ногиронлиги бор ҳар бир инсонга ўзлигини топишда, санъат ва меҳнат орқали жамиятга фойдали бўлишда абедий ибрат мактаби бўлиб хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўлмас Расулов феномени инклюзив таълимнинг оддийгина “назария” эмаслигини, балки тўғри ташкил этилган педагогик ёрдам, ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва шахсий ирода уйғунлашганда инсон ҳар қандай жисмоний чекланишларни енгиб, миллий ва умуминсоний маданият чўққисига кўтарила олишини илмий ва амалий жиҳатдан тўлиқ исботлаб беради.

ОРОЛМИРЗО ФЕНОМЕНИ

Оролмирзо Сафаров — Ўзбекистон халқ ҳофизи, ўзбек миллий мусиқаси, мумтоз ва эстрада йўналишларида ўзига хос ўринга эга таниқли санъаткор.

Оролмирзо Сафаров ўзининг ёқимли, дардли ва кучли овози, чуқур маънога эга қўшиқлари ҳамда мумтоз ғазалларни юксак маҳорат билан ижро этиши билан халқ меҳрини қозонган.

Ҳофиз оммавий ахборот воситаларига берган интервьюларида ҳаётида кетма-кет келган оғир йўқотишлар ва руҳий синовларни бошдан кечиргани ҳақида сўзлаб берган: 2012 йилда унинг ёш ўғли

www.ziyouz.com kutubxonasi

Баҳрулло оғир хасталикдан (инсульт) вафот этган. Ушбу оғир жудоликдан сўнг қисқа вақт ичида аёли Хуршидахон ва кейинроқ онаси ҳам дунёдан ўтган. Ушбу тушкунлик ва қайғули даврдан чиқиб кетишида унга устоз ва ҳамкасб санъаткорлар (хусусан, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ артисти Ғуломжон Ёқубов) руҳий дадаллик бериб, санъатга ва ҳаётга қайтишига катта ёрдам берган. Кейинчалик, 50 ёшида қайта оила қуриб, яна бир бор оталик бахтига сазовор бўлган ҳамда ўғлига Бахтиёр деб исм қўйган.

Ҳозирда Оролмирзо Сафаров турли давлат тадбирларида, маданий кечаларда ва эл хизматида фаол ижод қилишни давом эттириб келмоқда. Оролмирзо Сафаров журналист Шаҳрибону Имомова билан қилган суҳбатида ўзи ҳақида қуйидагиларни сўзлаб берганди:

“Болалик беғубор фасл бўлса, ўсмирлик ҳаётни англай бошлаш даври экан. Гоҳида гўзаллик сизни ром этса, гоҳида аянчли манзаралар букиб қўйгудек бўлади. 1970 йилда Самарқанд туманида туғилганман. Икки қиз, тўрт ўғил вояга етдик. Отам ўқитувчи, онам колхозда ишлаганлар. Тақдирнинг синови экан, Абдулҳамид акам ва мен кўзимиз ожиз бўлиб туғилдик. Самарқанд шаҳридаги 59-кўзи ожиз болалар мактаб-интернатида таълим олдим. Футбол ўйнардик, дарвозабон ҳам, ҳимоячи ҳам, ҳужумчи ҳам бўлардим. Футбол шарҳловчиси бўлгим келган. Акам иккимиз радио орқали бериладиган инсценировкаларни жон қулоғимиз билан эшитардик. “Бой ила хизматчи”, “Отелло”, “Қирол Лир”, “Мирзо Улуғбек” трагедияси...

Қўшиқчилик ва театр санъатига қизиқтирган ҳам акам. Интернатда баланд овозда қўшиқ айтолмасдим, рухсат йўқ эди. Бир-икки марта, раҳматли отамдан яширинча тўйларга чиққанман. Буни сезиб қолган отамнинг танбеҳи шундай бўлган: “Ўғлим, Худо хоҳласа, сизнинг келажагингиз олдинда, катта санъаткор бўласиз. Аммо ҳозирдан тўйга чиқишни маслаҳат бер майман”. Қайтиб тўйга бормадим. Отам санъаткор бўлмаса ҳам, мусиқали драмалар ариясини чиройли айтарди. Ўзбекистон халқ артисти Маҳмуджон Ғофуровни ўзига маънавий устоз деб биларди.

Қўшиқчилик санъатига бўлган қизиқиш мени Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтига етаклаб келди. Нота талабларини билмайман, мусиқий саводим йўқ, шунинг учун мусиқа йўналишига қабул қилишмади. Руҳимни туширмай, бошқа факультетда ўқий бошладим. 1991 йилда ёш хонандалар ўртасидаги

www.ziyouz.com kutubxonasi

“Камолот” кўрик-танловида ғолиб бўлдим. Машҳур ҳофиз Шерали Жўраевдан бу мукофотни қабул қилиб олдим.

Иқтидорли талабалар сафида бўлганим учун институтда ишлай бошладим. Беш йил Миллий қўшиқчилик кафедрасида ишладим. Профессор Матназар Худойназаровдан, Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби Баҳрилло Лутфиллаевдан, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, педагогика фанлари номзоди, профессор Раҳматжон Турсуновдан қўшиқчилик санъатининг нозик жиҳатларини ўргандим. Ўзбекистон радиосининг олтин фондида юздан ортиқ ашулам сақланмоқда. Бу мен учун катта шараф ва масъулият. Халқ билан, мухлисларим билан мулоқот қилишни яхши кўраман.

Томошабин қўшиғингизни мароқ ва эътибор билан тингласа, олқишласа, санъат корнинг бахти шу! Ўттиз олти йиллик ижодий фаолиятим давомида англаган ҳақиқатим шу: қўшиқнинг сони эмас, сифати биринчи ўринда туриши керак. Бир йилда битта қўшиқ яратинг, у халқнинг маънавий мулкига айланиб кетсин!

Қўшиқлар беҳисоб. Мазмунлиси ҳам бор, аммо саёзлари кўпроқ, назаримда. Айрим қўшиқларга катта маблағ сарфланади, клип қилинади, қайта-қайта намойиш этилади. Бир зумда машҳурлик чўққиси забт этилади. Лекин уларнинг умри қисқа, бугун эшитасиз, эртага йўқ. Қанча тез машҳур бўлса, шунча тез унутилади. Мен ашулаларим умри қисқа бўлиб қолишидан қўрқаман. Ҳар бир сўз, ҳар бир оҳанг юракдан куйланиши шарт.

Яратганнинг турли синовлари мени янада тоблади, ҳаётни чуқурроқ англашга ўргатди. Шароитга қараб одамлар билан қанақа муносабатда бўлишни айнан ҳаёт синовлари орқали ўрганар экансиз. Албатта, оғир кунлар ҳам, қувончли воқеалар ҳам бўлди. Тақдирдан келувчи зарба қачон ва қандай рўй беришини ҳеч ким аввалдан билмайди. Ҳар қандай шароитга сабр қилишимиз ва тайёр туришимиз керак.

Кўзи ожиз бўлиб туғилишимнинг ўзи синов. Бу ота-онам ва жигарларим учун ҳам жиддий қийинчилик туғдирди. Аллоҳ таоло сабрли, бардошли бандаларини ҳар кўйга солади, енгиб ўтганини ўз марҳамати билан сийлайди. Қандай синов келмасин, киши ўз иймони ва эътиқодидан воз кечмаслиги, руҳини туширмаслиги ва фақат олдинга қараб интилиши керак...

Табиий офатлар меъёридан ошиб кетса, чўчийман. Қордан, муздан, йиқилишдан ва зилзиладан қўрқаман. Эл назаридан қолишдан қўрқаман. Санъаткор учун эътироф – энг катта мукофот.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Буни сақлаб қолиш учун ҳамиша ўз устимизда ишлашимиз, изланишимиз, янгиланиб туришимиз лозим. Энг оғир ҳолат – яқинларинг, мухлисларинг олдида ишончингни йўқотиш. Ахлоқан пок, соф ният ва ҳалол ризқ-насиба билан яшаган киши албатта қадр топади!

Мунофиқ кимсаларни кечиролмайман. Улар зоҳиран дўст, ботинан душман бўлади. Бу тоифадагилар жамиятга ҳам хавф туғдиради.

Киши пок қалбли, ҳалол ва садоқатли бўлмас экан, кимгадир, қачондир хиёнат қилади. Бу маънавий ожизлик белгиси. Миллий ва хорижий сериалларда худди шу мавзудаги саҳналар кўпайиб кетди. Ўзбек аёлларининг образи баъзи ҳолатларда кескин салбий тарзда берилмоқда. Бу бизнинг менталитетимиз ва қадриятларимизга мос келмайди.

Санъат инсонни руҳан бойитиши, унга умид ва эзгулик улашиши керак. Аксинча, томошабин онгини заҳарлайдиган асарлар кўпайса, бу жамият маънавиятига салбий таъсир қилади.

Танқидни тўғри қабул қиламан. Агар у адолатли, беғараз асосли бўлса, тегишли хулоса чиқариш керак. Ҳар қандай ижро, ҳар қандай асарни тушуниб, таҳлил қилиб, кейин фикр билдириш лозим. Шундагина у ҳаққоний, тўғри йўл кўрсатувчи маслаҳатга айланади. Ижроларим хусусида билдирилган фикрларни таҳлил қилишга одатланганман. Агар камчилигим бўлса, уни тўғрилашга ҳаракат қиламан.

Бошланғич синфларда паст баҳоларга ўқиганман. Бешинчи синфдан кейин кескин ўзгардим. Бунга сабаб ҳаётимга адабиёт кириб келганидир. Миянгизга Алишер Навоий асарларини жойлаб, маъносини англайдиган даврингиз бўлади. Навоий меросини “Шер ва дуррож” ҳикояти ёки “Меҳр ва Суҳайл” достонидан парчалар орқали секин-аста ўргана бошлаймиз. Радиоспектакль ёки театр ҳам худди шундай. Айтайлик, “Бой ила хизматчи” радиоинсценировкасини тингласак аввал актёрлар овозини таниймиз, холос. Китоб ва саҳна асари ўртасидаги фарқни, ундаги теран маънони кейинчалик англай бошлаймиз. Вақт ўтиши билан англаб, ҳис қилиб ўқийдиган бўламиз. Ҳаёт ҳақиқати онгимизга босқичма-босқич, секин-аста сингиб боради.

Яхшилик қачонки холис ва беминнат қилинсагина, боқий бўлади. Агар бугун яхшилик қилиб, эртага унинг ортидан миннат, таъна ва маломат қилинадиган бўлса, бундай мурувватнинг нима кераги бор? Яхшилик чин юракдан, холис ният билан қилинса,

www.ziyouz.com kutubxonasi

кимгадир ҳақиқатда фойда келтирсагина қадриятга айланади. Бошқа ҳолатларда у шунчаки хўжакўрсинга қилинган иш бўлиб қолади. Халқимизда ажойиб нақл бор: “Яхшилик қил-у, дарёга ташла, балиқ билар, балиқ билмаса Холиқ билур”.

Яхши одамларни кўп кўрдим. Қадримга етадиган, мени қўллаб-қувватлайдиган, яхши-ёмон кунларимда ҳам ҳозир бўладиган содиқ шогирдларим бор. Садоқатли дўстларим кўп, оқибатли биродарларим қуршовида ижод қиляпман. Умид билан яшаймиз, эртадан умидимиз катта. У бор жойда ҳаёт бор, инсон бор ва яхшилик бор...

Тўғри деб билган иккита муҳим қоидам бор: кўп китоб ўқиш ва илм излаш. Вақтни беҳуда ўтказмаслик керак. Ижодкорнинг илми зиёда бўлса, даврада уялиб қолмайди, баҳс-мунозарада енгилмайди. Устозлар ўгитига амал қилиш яна бир қоида. Миллий ашулаларимизни куйлаш, хушовоз хонанда бўлишни мақсад қилган ҳар бир ижрочи устозлар кўрсатган йўлдан юриши лозим.

Устозлар босиб ўтган йўлга ҳурмат билан қаранг, улар ижодини тинглаб, меҳнатини қадрланг. Санъатда ҳам, ҳаётда ҳам самимият ва меҳнат энг катта бойликдир. Энг олий фазилат – камтарлик, меҳр-оқибат ва адолатдир. Агар ёш авлод шу йўлдан борса, ўзига ҳам, жамиятга ҳам фойда келтирадиган, маърифатли ва ватанпарвар инсон бўлиб етишади”.[101]

Юқорида келтирилган маълумотлар асосида Ўзбекистон халқ ҳофизи **Оролмирзо Сафаров**нинг ҳаёт ва ижод йўлини **Инклюзив таълим ва инклюзив жамият (Inclusive Education & Social Inclusion)** консепциялари нуқтаи назаридан илмий, педагогик ва психологик таҳлил қилиш мумкин.

1. Таълимда тенг имкониятлар ва "Интернат-модели" таҳлили.

Матнда Оролмирзо Сафаровнинг Самарқанд шаҳридаги 59-сонли кўзи ожиз болалар мактаб-интернатида таълим олгани таъкидланади.

- **Сегрегациядан интеграцияга:** Дефектология ва махсус педагогика тарихида махсус интернатлар муҳим ўрин тутган. Инклюзив таълим нуқтаи назаридан, махсус мактаблар имконияти чекланган болаларга мослалаштирилган муҳит ва тенгдошлар

[101]https://www.onlaynjurnal.uz/news/474?fbclid=IwY2xjawTqTOhwZG9mAWV4dG4DYWVtAjEwAGJyaWQRMVR4UTUyY1NMeW14SUE2MU9zcnRjBmFwcF9pZBAyMjIwMzkxNzg4MjAwODkyAAEeP3KW4-WohZbw3OuDj3DAao9OmKrQbfJEVWD3QvSNN4K_B8Pw3KjkppL132E_aem_XrPmwOhG7k_lJeoK1I2E8A

www.ziyouz.com kutubxonasi

билан мулоқот имконини берса-да, у жамиятдан муайян даражада ажратилган (сегрегация) муҳит ҳисобланади.

- **Ижтимоий ва жисмоний мослашув (Компенсация):** Оролмирзонинг мактабда футбол ўйнагани (дарвозабон, ҳимоячи, ҳужумчи бўлгани) **Л.С. Выготскийнинг "Дефект ва компенсация" назариясига** жуда мос келади. Кўриш аъзосидаги нуқсон бошқа сезги аъзолари (эшитиш, фазони ҳис қилиш) ва фаол ҳаракатлар орқали компенсация қилинган.

2. Олий таълимдаги барьерлар ва "Ижтимоий Модель" (Social Model of Disability).

Матндаги энг муҳим нуқталардан бири — Санъат ва маданият институтига қабул жараёнида юзага келган тўсиқдир:

"Нота талабларини билмайман, мусиқий саводим йўқ, шунинг учун мусиқа йўналишига қабул қилишмади."

- **Ногиронликнинг Ижтимоий Модели:** Бу модель ноқислик инсоннинг ўзида эмас, балки **жамият ва тизим яратган тўсиқларда (барьерларда)** эканини илгари суради.
  - Кўзи ожиз инсон учун одатдаги нота тизими (визуал) эмас, Брайль нота тизими ёки эшитиш орқали ўргатиш методикаси зарур эди.
  - Тизимнинг мослашмагани (институционал тўсиқ) сабабли у мусиқа факультетига киролмаган.
- **Резилиентлик (Иродавий бардошлик):** У руҳдан тушмай, бошқа факультетга ўқишга кирган. Бу инклюзив таълимдаги **"акторлик" (agency)** — шахснинг тўсиқларга қарамай ўз мақсади сари интилиши ва муҳитни ўзига мослаштиришининг ёрқин мисолидир.

3. Норасмий таълим ва Репрезентатив Стереотипларни синдириш.

Оролмирзо Сафаровнинг муваффақият траекторияси норасмий таълим ва жамиятда эътироф этилиш босқичлари орқали кечган:

1. **"Камолот" кўрик-танлови (1991 йил):** Танловда ғолиб бўлиши ва Шерали Жўраев томонидан эътироф этилиши — **инклюзив жамиятда "иқтидорни баҳолашда ногиронлик иккинчи даражали"** эканини кўрсатувчи муҳим ҳодиса.
2. **Педагогик фаолият:** Институтда 5 йил давомида Миллий қўшиқчилик кафедрасида дарс бериши — инклюзив таълимнинг олий босқичидир: **"Имконияти чекланган шахс — таълим олувчидан таълим берувчига (менторга)"** айланди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. **Аудиоматериаллар ва радиоинсценировкалар роли:** Сенсор усулда маълумот олувчи шахслар учун аудиоресурс (радио, радиоспектакль) энг самарали инклюзив таълим воситаси бўлиб хизмат қилган (Навоийни, театрни радио орқали англаш).

4. Психологик резилиентлик ва Травмадан кийинги ўсиш (Post-Traumatic Growth).

Инклюзив педагогика ва психологик реабилитацияда инсоннинг психологик чидамлилиги муҳим ўрин тутади:

- **Психологик синовлар:** Ўғлининг, аёлининг ва онасининг кетма-кет вафоти оғир руҳий травма ҳисобланади.
- **Ижтимоий қўллаб-қувватлаш (Social Support Network):** Устози Ғуломжон Ёқубов ва бошқа ҳамкасбларининг кўмаги — **инклюзив жамиятдаги инклюзив муҳит ва эмпатиянинг** амалий кўринишидир. Жамият/жамоа инсонни ёлғизлатиб қўймади, қайта интеграция қилди.
- **Травмадан кейинги тикланиш:** 50 ёшида оила қуриб, яна ота бўлиши ва ижодга қайтиши — инсоннинг ички ресурслари нақадар юқорилигидан далолат беради.

5. Инклюзив таълим учун амалий хулосалар

Оролмирзо Сафаров феномени педагогика ва инклюзия соҳаси учун қуйидаги муҳим хулосаларни беради:

Индикатор	Анъанавий қараш	Оролмирзо Сафаров феномени (Инклюзив ёндашув)
Кўзи ожизлик	Маҳдудлик, тиббий муаммо	Инсон ички имкониятлари ва ҳис-туйғуларининг кучайиши (компенсация)
Мусиқий савод	Фақат нотани визуал ўқиш	Аудиал хотира, юракдан куйлаш ва эшитиш орқали мукаммалликка эришиш
Жамиятдаги ўрни	Юпотишга муҳтож шахс	Мерос яратувчи, Олтин фондга 100 дан ортиқ асар қолдирган устоз-профессор

Педагогик ва ижтимоий тавсия:

Оролмирзо Сафаров ҳаёти — Инклюзив таълим шунчаки мактабга ногирон болани қабул қилиш эмас, балки унга жамиятнинг тўлақонли ва тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида ўз

www.ziyouz.com kutubxonasi

салоҳиятини юзага чиқаришга имкон яратиб бериш эканининг тирик исботидир. Унинг тажрибаси кўзи ожиз ва имконияти чекланган ёшлар учун "мотивацион модель" (Role Model) сифатида инклюзив таълим модулларига киритилишига муносиб.

МАК КАЛЛИСТЕР ФЕНОМЕНИ

Америкалик машҳур пара-спортчи, мотивацион нотиқ ва ёзувчи Кейси Маккаллистер (Kacey McCallister) инсонларни ҳар қандай шароитда ҳам қийинчиликларни енгиш мумкинлигига, курашишга илҳомлантириб келади.

Мак Каллистер жуда кўплаб қийинчиликларни енгиб ўтган. Унинг ҳаёти ҳеч қачон осуда ва бир текисда кечмаган. Жуда ёш пайтидаёқ нафақат тирик қолиш, балки ғолибона яшаш кераклигини тушуниб етган. 6 ёшлик пайтида юк машинаси уриб юбориши туфайли икки оёғидан айрилади. Мак Каллистер ўзининг аянчли аҳволидан нолиб яшашга ҳеч рози бўлмади. Спортнинг уч тури: ногиронлар аравасида баскетбол, югуриш ва армрестлинг билан мунтазам шуғулланишни бошлади. Бу ўз натижаларини бериб, ўз округида чемпионлик титулларини қўлга киритди. “Мен ҳар кандай қийин ишни қилишим мумкин, бу менинг ҳаёт тарзимга айланган. Ким ўйлабди дейсиз, икки оёғи йўқ инсон 50 миль масофани нафақат югуриб, балки тўсиқлардан ошиб маррага етиб келади деб. Авариядан сўнг онам менга нима хоҳласам шу ишни бажаришим мумкинлигини айтди, лекин шу ишни к;андай тарзда бажаришим, бу мен ечишим керак булган биринчи масала эди”.

Мак Каллистер уйланган ва 5 нафар фарзанди бор.

Ҳозирда мотиватор ва Гарбий Орегон университетида ўқитувчи булиб ишлайди.[102]

Кейси Маккаллистер (Kacey McCallister)нинг ирода, синовларни енгиш ва шахсий масъулият ҳақидаги энг таъсирли ва машҳур фикрларидан намуналар:

- Мен ҳар қандай қийин ишни қилишим мумкин, бу менинг ҳаёт тарзимга айланган. Ким ўйлабди дейсиз, икки оёғи йўқ инсон 50 миль масофани нафақат югуриб, балки тўсиқлардан ошиб маррага етиб келади деб.
- Ҳаётда дуч келадиган тўсиқларимиз бизни тўхтатиши шарт эмас. Улар шунчаки бизга қай даражада кучли эканимизни ва

[102] Ҳасанов О. *Лидерлар* китоби. – Т.: “Муҳаррир”нашриёти, 2020. – Б.280.

www.ziyouz.com kutubxonasi

муаммони ҳал қилишнинг янги йўлларини топишим кераклигини кўрсатади.

- Жисмоний чекланишлар сизнинг кимлигингизни ёки нималарга эриша олишингизни белгилаб бермайди. Чекловлар фақат сизнинг хаёлингизда мавжуд.
- Авариядан сўнг онам менга нима хоҳласам шу ишни бажаришим мумкинлигини айтди, лекин шу ишни қандай тарзда бажаришим — бу мен ечишим керак бўлган биринчи масала эди.
- Сиз бошингизга тушган ҳодисаларни ҳар доим ҳам назорат қила олмайсиз, аммо уларга қандай муносабат билдиришни ва қандай йўл тутишни ҳар доим ўзингиз танлайсиз.
- Нолиш ва ачинчиш сизни ҳеч қачон олдинга сурмайди. Агар олдинга ҳаракат қилишни хоҳласангиз, ҳолатингизни қабул қилинг ва ечим ахтаринг.
- Ҳақиқий куч — бу оёқларнинг бор-уо'қлигида эмас, балки ҳар қандай шароитда ҳам мақсад сари интилишда давом этадиган руҳдадир.

Мак Каллистернинг ҳаётий йўли ва унинг бошидан кечирган оғир синовларини енгиб ўтгани инсон психологияси, нейропластиклик, реабилитация ва адаптив жисмоний тарбия фанлари нуқтаи назаридан ўта ноёб ҳамда муҳим феномен ҳисобланади. Ушбу маълумотни илмий-академик ёндашув асосида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича чуқур таҳлил қиламиз:

1. Психологик таҳлил: Посттравматик ўсиш (Post-Traumatic Growth) ва Мослашувчанлик (*Resilience*).

- **Травматик шок ва уни енгиб ўтиш:** Болалик даврида (6 ёшда) олинган оғир жароҳат ва икки оёқдан айрилиш инсон руҳияти учун улкан экзистенциал зарба ҳисобланади. Психологияда бундай ҳолатлар кўпинча чуқур депрессия ёки узоқ муддатли психологик травмага сабаб бўлади. Бироқ Каллистерда аксинча механизм — **Посттравматик ўсиш (Post-Traumatic Growth)** юз берган. Яъни, у фожиадан сўнг нафақат тикланиб қолди, балки ўз шахсиятини янги босқичга кўтарди.
- **Назорат локусы (Locus of Control):** Унинг *"онам нима хоҳласам шу ишни бажаришим мумкинлигини айтди, лекин шу ишни қандай тарзда бажаришим, бу мен ечишим керак бўлган биринчи масала эди"* деган ибораси психологик жиҳатдан унинг **ички назорат локусига** эга эканлигини кўрсатади. У муаммоларнинг ечимини ташқи муҳитдан ёки бошқалардан эмас, ўз ҳаракатларидан ва масъулиятидан қидирган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2. Адаптив спорт ва Нейрология: Жисмоний фаолликнинг нейробиологик таъсири.

- **Ҳаракат компенсацияси ва Нейропластиклик:** Икки оёғидан айрилган инсоннинг баскетбол, югуриш (протезлар ёки махсус мосламалар ёрдамида) ва армрестлинг каби куч талаб қилувчи спорт турлари билан шуғулланиши бош миянинг **нейропластиклик** хусусиятини яққол намоён этади. Организм жисмоний чекловларга қарамай, бошқа мушак гуруҳларини ривожлантириш ва мувозанатни сақлаш орқали янги ҳаракат кўникмаларини шакллантиради.
- **Эндорфин ва стрессга қарши кураш:** Мунтазам спорт билан шуғулланиш эндорфин, дофамин ва серотонин каби нейромедиаторлар ажралиб чиқишини рағбатлантириб, психологик барқарорликни таъминлайди. Спорт Мак Каллистер учун нафақат жисмоний бақувватлик воситаси, балки руҳий мувозанатни сақлаш механизми ҳам бўлиб хизмат қилган.

3. Социологик ва Педагогик таҳлил: Интеграция ва Мотивацион таълим.

- **Ижтимоий адаптация ва стигмага қарши кураш:** Жамиятда ногиронлиги бор шахсларга нисбатан шаклланган айрим стереотиплар ва чекланишларни Каллистер ўз шахсий намунаси орқали бутунлай йўққа чиқарди. Унинг спортда чемпионликка эришиши, оила қуриб 5 нафар фарзанднинг отаси бўлиши ҳамда университетда ўқитувчилик қилиши унинг тўлақонли ва фаол ижтимоий интеграциялашганини кўрсатади.
- **Педагогик таъсир ва Рол модел (Role Model):** Гарбий Орегон университетида ўқитувчи ва мотиватор сифатида фаолият юритиши талабалар учун кучли педагогик рағбат манбаридир. У ўз матонатли ҳаётий тажрибаси орқали таълим жараёнида нафақат академик билим, балки ҳаётий муаммоларга нисбатан ностандарт ёндашув ва қатъиятни ўргатади.

Мак Каллистер феномени инсон иродасининг биологик ва жисмоний чекловлардан устун кела олишининг классик илмий исботидир. Унинг ҳаёти кўрсатадики, оғир тақдир зарбалари инсонни синдириши ёки аксинча, фавқулодда кучли шахсиятга айлантириши мумкин — ва бу тўлиқ инсоннинг ўз онгли танлови ва ички иродасига боғлиқ.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ДИК ВА РИК ҲОЙТЛАР ДУЭТИ

1977 йил баҳорида битта сокин, аммо ишончли савол икки инсон тақдирини бутунлай ўзгартирди.

Серебрал фалаж билан оғриган ўн беш ёшли Рик Ҳойт отаси Дикдан сўради: **“Дада, хайрия учун ўтказиладиган югуриш мусобақасида иштирок этсак бўладими?”.**

Дик югуришчи эмас эди. Рик эса ёрдамсиз на юра олар, на гапира олар эди. Аммо муҳаббатга мукаммал шароит керак эмас — у фақат “ҳа” деб жавоб беради.

Илк беш миллик югуриш жуда машаққатли бўлди. Дик бутун йўл давомида Рикнинг аравачасини итариб борди ва улар энг охирги бўлиб маррага етиб келишди. Аммо Рикнинг кейин айтган гапи барчасига арзиди:

“Дада, мен югурганимда ўзимни ногирон деб ҳис қилмайман”. Шу ондан бошлаб ота ва ўғил дуэти **Team Hoyt** номи билан танилди. Кейинги тўрт ўн йил ичида улар бирга 1000 дан ортиқ мусобақада қатнашдилар, жумладан 32 та Бостон марафони ва 6 та **Ironman** триатлонида. Дик сузиш пайтида Рикни салда тортди, велосипедда махсус ўриндиқда олиб юрди ва милма-мил унинг аравачасини итариб югурди.

Уларнинг ҳикояси медаллар ёки натижалар ҳақида эмас эди. Унинг мақсади дунёга тўсиқларни енгиш мумкинлигини, муҳаббат ва қатъият инсонни тасаввур қилганидан ҳам узоқроқ олиб боришини кўрсатиш эди.

Дик 2021 йилда, Рик эса 2023 йилда вафот этди. Аммо уларнинг мероси яшашда давом этмоқда — бирга қаралса, ҳеч қандай етиб бўлмас марра йўқлигини эслатиб турувчи абадий сабоқ сифатида.[103]

Дик ва Рик Ҳойтлар дуэти (“Team Hoyt”) инсон муносабатлари, оталик меҳри, адаптив спорт ва нейрология фанлари кесишувида ўрганишга арзийдиган ноёб социал-психологик феномен ҳисобланади. Ушбу таъсирли маълумотни илмий-академик ёндашув асосида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича чуқур таҳлил қиламиз:

[103]https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZU5MnTycYe3zUn92p0xnoFhfmgzZjdjJ4hCpvqUs8T7Ly_CAmKh2YnEjucURdqPZxPuhI9YFmRUy9pnCFjDvQsOw-nZK8yOSdrpXbsBpJr3f7ShbsEeq14QtuyS3OJWePAJv3l56cj0KT1WfABqbJ2BXIb_uD3BAai8fEAGH-V6EzKxoi2I-S2Na_9ZlVBN57un68CD0UspSqLGcfffc4kG&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Психологик ва Эмоционал таҳлил: Ота ва фарзанд муносабати ҳамда Эмпатия феномени.

- **Умумий мақсад ва Экзистенциал уйғунлик:** Серебрал фалаж (ДЦП) билан оғриган Рикнинг жисмоний жиҳатдан мутлақо ҳаракатланиш имконияти йўқ эди. Бироқ отанинг ўз хоҳиши ва жисмоний кучини ўғлининг ҳаракат эркинлигига айлантириши психологияда **"Кенгайтирилган Мен" (Extended Self)** концепцияси орқали тушунтирилади. Дик ўз жисмоний танасини Рик учун воситага айлантирди.
- **Психологик озодлик ва дестигматизация:** Рикнинг *"Дада, мен югурганимда ўзимни ногирон деб ҳис қилмайман"* деган сўзлари психотерапия ва реабилитацияда ижтимоий изоляцияни енгишнинг энг кучли намунасидир. Жисмоний ногиронлик мавжуд бўлса-да, психоэмоционал эркинлик ҳисси шахснинг ички чегараларини йўқ қилиши мумкинлигини исботлайди.

2. Биомеханик ва Адаптив Спорт таҳлили: Триатлон ва Марафон юкламалари.

- **Ўта оғир жисмоний мувозанат:** *Ironman* триатлони (сузиш, велосипед ҳайдаш ва югуриш) дунёдаги энг оғир чидамкорлик мусобақаларидан биридир. Дик Ҳойт ўз ўғлини сузишда қайиқда тортиб юриши, велосипедда махсус аравачада олиб юриши ва югуришда аравачани итариб бориши тиббий-биологик нуқтаи назардан улкан мушак кучи, юрак-қон томир чидамкорлиги ва фавқулодда биомеханик мувозанатни талаб этади.
- **Синергия ва Физиологик юклама:** Ота ўз танасининг табиий юкламасига қўшимча равишда ўғлининг вазнини ҳам қўшиб ҳаракат қилган. Бундай шароитда уларнинг организми юқори даражадаги стресс ва метаболик зўриқишларни бошдан кечирган, аммо уларни ҳаракатга келтирган куч биологик эмас, балки психоэмоционал мотивация бўлган.

3. Социологик ва Инклюзив ёндашув: "Team Hoyt" феномени.

- **Инклюзиянинг амалий намунаси:** 1970 йилларда ногиронлиги бор шахслар жамиятда кўпинча чекланган ва изоляция қилинган ҳолатда сақланган бир пайтда, Ҳойтлар дуэти жамоатчилик онгини тубдан ўзгартирди. Улар спорт майдонларида махсус имтиёзларни эмас, балки соғлом инсонлар қаторида тенг курашишни танладилар.
- **Ижтимоий Резилиентлик (Social Resilience):** Уларнинг 1000 дан ортиқ мусобақаларда қатнашиши спорт жамоатчилигида инклюзив маданиятни шакллантиришга катта ҳисса қўшди. Бугунги

www.ziyouz.com kutubxonasi

кунда адаптив спорт турларининг ривожланишида ва ногиронлиги бор шахсларнинг спортга кенг жалб этилишида “Team Hoyt”нинг ўрни беқиёс.

Дик ва Рик Ҳойтларнинг ҳаётий йўли инсон меҳри va матонати ҳеч қандай жисмоний тўсиқларни тан олмаслигининг яққол исботидир. Улар нафақат спорт рекордларини ўрнатдилар, балки инсониятга муҳаббат, фидойилик ва чегаралар фақат онгда мавжудлиги ҳақида улкан илмий ва ахлоқий сабоқ қолдириб кетдилар.

КИАН ХУНЯНГ ФЕНОМЕНИ

Тўрт ёшида Киан Хунянг ҳаёти икки оёғининг кесилишига олиб келган мусибат туфайли бутунлай ўзгариб кетди. Аммо бу унинг тақдирига айланиб қолиши ўрнига, у куч-қувватни бобосининг меҳри ва ижодкорлигидан топди. Импровизация қилинган баскетбол коляскаси ёрдамида Киан қайтадан ҳаракатлана бошлади ва аста-секин унинг руҳи яна ёриша бошлади. Тасаввур қилиб бўлмайдиган қийинчиликларга тўла бўлган саёҳатида янги бурилиш шунда келдики — у сузишни кашф этди ва айнан шу ерда ҳақиқий эркинликни топди. Кианнинг рақобатчан руҳи уни миллий даражадаги спортчи бўлишга етаклади, бир пайтлар мумкин эмасдек туюлган орзуларни рўёбга чиқарди. Унинг ғалабалари фақат бассейндагина эмас, балки ҳаёт унга ташлаган ҳар бир тўсиқни енгиб ўтишдаги матонатида ҳам эди. Бугунги кунда Киан барқарорликнинг глобал рамзига айланган, умид, муҳаббат ва инсон руҳининг кучи ҳақидаги тарих билан миллионларни илҳомлантирмоқда.[104]

Киан Хунянгнинг ҳаётий йўли ва унинг мусибатларни енгиб ўтиб, юқори чўққиларни забт этгани неврология, психология, адаптив спорт ва социал реабилитация фанлари кесишувида чуқур ўрганишга арзийдиган ноёб феномен ҳисобланади. Ушбу тарихни илмий-академик ёндашув асосида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича таҳлил қиламиз:

---

[104]https://www.facebook.com/groups/998584025767988/?multi_permalinks=1152171377075918&hoisted_section_header_type=recently_seen&__cft__[0]=AZX6xa8ilgp72YS2Cs9BXVwA-qpW55Dsg5uoIVCW9ioFwVVSrkx9lzS-T39J6vsTlEJA0Oap9UYY4NzfmGeRIwd7DMNbfkX7HNkn_8GPgtRQuoQDap4eD8qtb-oeM0GIsFPF_qk1DnVf7Hi1EzuJ82IAndX6y63vlYIWJm9x7NpOI18kCQW84k9hkJEs33Tc7dsU5NC7LxnnmxpBaEu6A5UZ&__tn__=%2CO%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Нейропсихологик ва Эмоционал таҳлил: Ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва Резилиентлик.

• **Ижтимоий алоқаларнинг нейробиологик роли:** Тўрт ёшида оёқларидан айрилган боланинг руҳий тушкунликка тушиб кетмаслиги ва ҳаётга қайтиши кўп жиҳатдан бобосининг меҳри ва ижодкорлиги билан боғлиқ. Психология ва нейробиологияда яқин инсоннинг ҳисдошлиги (*co-regulation*) бола миясида хавфсизлик ҳиссини шакллантириб, стресс гормонлари (кортизол) даражасини пасайтиради ҳамда мослашувчанликни (*resilience*) оширади.

• **Импровизация қилинган мосламаларнинг когнитив таъсири:** Бобо томонидан ясалган баскетбол аравачаси Киан учун шунчаки ҳаракат воситаси эмас, балки унинг **"кенгайтирилган тана" (*extended self*)** схемасини қайта тиклаш воситаси бўлди. Бу боланинг фазовий мувозанатни сақлаш ва мустақиллик ҳиссини туйишида муҳим қадам ҳисобланади.

2. Биомеханик ва Физиологик таҳлил: Сузиш ва Гидротерапиянинг таъсири.

• **Сузишнинг биомеханик ва терапевтик хусусиятлари:** Икки оёғи кесилган инсон учун қуруқликдаги ҳаракатлар доимий гравитацион қаршилик ва тана вазнини бошқариш муаммосини келтириб чиқаради. Бироқ сув остида сузиш архимедий кучи ҳисобига гравитация юкламасини кескин камайтиради.

• **Мушак каркасининг синергияси:** Кианнинг сузишни кашф этиши унинг тана мувозанатини умуртқа ва елка камари мушаклари орқали тўлиқ бошқариш имконини берди. Бу жараён тананинг компенсатор ҳаракат тизимини ривожлантириб, нейро-мушак мувофиқлигини янги босқичга кўтаради.

3. Спорт психологияси ва Мотивацион механизмлар.

• **Рақобатчан руҳ ва Юқори ютуқлар психологияси:** Миллий даражадаги спортчига айланиш фақат жисмоний кучни эмас, балки **ички мотивация (*intrinsic motivation*)** ва юқори даражадаги стрессга чидамлиликни талаб қилади. Кианнинг спорт аренала-ридаги ғалабалари унинг ўз-ўзини баҳолаш мезонларини (*self-efficacy*) юқори даражада шаклланганлигини кўрсатади.

• **Глобал рамз сизифатида трансформация:** Унинг тарихи индивидуал даражадан чиқиб, жамият учун **рол-модел (*role model*)** ва барқарорлик рамзига айланди. Бу оммавий психологияда миллионлаб инсонларнинг руҳий саломатлигини мустаҳкамлаш ва умидбахш муҳит яратишга хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Киан Хунянгнинг ҳаётий йўли жисмоний чекловлар инсон руҳиятининг кенглиги ва иродаси олдида ҳеч нарса эмаслигини илмий жиҳатдан исботлайди. Оилавий меҳр, адаптив муҳит ва спортнинг синтези инсонга энг оғир фожиалардан сўнг ҳам янги, тўлақонли ва мазмунли ҳаёт қуриш имконини беришини ушбу феномен яққол кўрсатиб турибди.

ДАВИД ҲАРТМОН ФЕНОМЕНИ

Кўзи ожиз бўлган Давид Ҳартмонннг орзуси тиббиёт илмини ўрганиш зди, аммо Давидни танийдиганларнинг барчаси, ҳаттоки унинг оиласи ҳам бу ақл бовар қилмайдиган иш деб ҳисоблашар эди. 1972 йилнинг баҳор фаслида Давид ўқишини 4 баллдан деярли энг баланд балл (3,8) натижа билан тугатаётган эди ҳамда тиббиётииг 10 та факултетига ариза топширди. Апрел ойининг бошида 8 та факултетидан рад жавобини олди. Ундан сўнг тўвдизинчи рад жавоби ҳам келди, аммо бироз муддатдаи сўнг Давидни Тамбл университети (Пенсилвания штати) қабул қилди. Давид бу қабулни қўлга киритиш учуи имтиҳонларда ҳақиқий жанг билан ўтди. Давид ўликларни ёриб кўриш дарсларида ўзига хос баъзи муаммоларга дуч келди. У резинали қўлқоплар билан ҳимояланган қўлларини ўликларниг ичига тиқиб, катта органларни ушлаб уларнинг қаерда жойлашганини билиб олар эди. Аммо асаб толалари каби майда органларни эса қўлқопсиз ушлашга мажбур эди. Булар ўзининг соҳасида зарур бўлган нарсаларни ўрганишга ундади ва бу жараён лабораторияларда организмнинг бузилишининг олдини олиш учун ишлатиладиган “формалдегад” эритмаси билан алоқа қилиш натижасида бармоқларадаги ҳис қилиш туйғусини йўқотгунча давом этди. Тўқималарнинг шаклланишини микроскопик тарзда ўрганиш ҳисобланган гистология фанида учраган қийинчилик Давиднинг шу пайтгача дуч келган ҳеч қайси қийинчилиги билан таққослаб бўлмайди, шунинг учун у ушбу изланишларда ўз профессор устозлари ва ҳамкасбларига микроскоп ёрдамида кўрган нарсаларини тасвирлаб беришта ҳамда ўқитувчиси томонидан тайёрланган Брайл услубида чизилган тасвирларга таяниб ишлатга мажбур бўлди. Давид ўзининг ўқишида керакли бўладиган маълумотномаларни ўз ичига олган ўзининг шахсий кутубхонасини ташкил этишга киришди ва “Кўзи ожизларни рўйхатга олиш уюшмаси”нинг бир гуруҳ кўнгиллилари унга Давиднинг тилидан ёзиб олинган 30 жилд

www.ziyouz.com kutubxonasi

китобларни бепул тақдим этишди. Давид бир куннинг ўзида олти мароталаб маърузаларни эшитиб чиқишига қарамай, ўзининг тиббиётдаги иккинчи йилини бошлай олмади. Ҳатто бир муддат тушкунликка тушиб, умидсизланиб ҳам қолган эди. Давид барча маърузаларни бир тасмага ёзиб олар эди, сўнг уйига олиб бориб барча маълумотларни иккинчи тасмага ёэиб олар эди. Аммо бу услуб, яъни бир соатлик маърузани қайта кўчириб чиқиш 2 соат вақт талаб қилар эди. У уйга вазифаларини барчасини бажариб тугатишига бир кунда 12 соат кетарди. Матонат ва тўхтовсиз ҳаракат, аммо руҳият умидсизлик нелигини билмайди.

Кун-у йиллар ўтиб борди ҳамда Давид тиббиёт соҳасидаги докгорлик шаҳодатномасини оладиган 27 май, 1976 йилга ҳам, ва ниҳоят, етиб келди. Олийгоҳни битириб, бир неча ҳафтадан сўнг “Кўзи ожизларни рўйхатга олиш уюшмаси” ўша оқшом икки муҳим муносабат ила яъни уюшма ташкил топганининг 25 йиллиги муносабати ҳамда уюшма тарихида тиббиёт соҳасида энг муҳим субъектларда муваффақият қозонилган бир буюк кун бўлганлиги муносабати билан зиёфат ташкил қилди. Уюшма раиси Давид шаънига бир қанча мақтовларни ёғдирди ва унга уюшманинт махсус мукофотини тақдим қилди. Чунки бу инсониятнинг буюк ғалабасини англатар эди. Сўнг айтдики: “Биз бу масаладан шуни англаймизки, Давид Ҳартмон орқали барча инсонларнинг имкониятлари чексиз эканлигига бўлган ишончимиз қайта тикланди. Шижоат мўжизалар ярата олади”.[105]

Давид Ҳартмоннинг кўзи ожиз бўла туриб тиббиёт олийгоҳини муваффақиятли тамомлаши неврология, сезги органлари компен-сацияси, когнитив психология ва тиббий таълим методологияси фанлари кесишувида ўрганишга арзийдиган ноёб феномен ҳисобланади. Ушбу тарихни илмий-академик ёндашув асосида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича чуқур таҳлил қиламиз:

1. Нейропсихологик ва Сенсор компенсация таҳлили.

- **Сезги органларининг қайта тақсимланиши (Cross-modal Plasticity):** Кўриш қобилиятининг йўқлиги бош миянинг бошқа сенсор тизимларини (эшитиш, ҳид билиш ва тактиль сезгиларни) фавқулодда кучайтиришга олиб келади. Давид анатомик тузилма-ларни ўрганишда қўлқоплардан воз кечиб, тактиль (пайпаслаш) сезги орқали органларнинг тузилишини англагани миянинг визуаль марказларини тактиль ахборотларни қайта ишлашга мослашувини (*cross-modal plasticity*) яққол кўрсатади.

[105] Саъд Сауд ал-Карибоний. Қандай буюк бўлишган. – Т.: “iBooK” МЧЖ, 2022. 61-62-б.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Тактиль рецепторларнинг адаптацияси:** Формальдегид эритмаси таъсирида бармоқ учларидаги ҳис қилиш туйғусининг йўқолиши биомеханик ва физиологик жиҳатдан нозик тўқималарни фарқлашда катта тўсиқ бўлган. Бироқ унинг қатъияти ушбу биологик чегарани ҳам миянинг аналитик имкониятлари орқали енгиб ўтишга хизмат қилган.

2. Когнитив методология ва Маълумотларни қайта ишлаш жараёни.

• **Аудиал ахборотни ўзлаштириш ва Хотира архитектураси:** Бир кунда олти марталик маърузаларни эшитиш ва уларни ленталардан қайта кўчириб чиқиш (ҳар бир соатлик маърузага 2 соат сарфлаш) ўта юқори даражадаги когнитив зўриқишни талаб қилади. Бу жараён Давиднинг **қисқа муддатли хотирадан узоқ муддатли хотирага маълумот ўтказиш** механизмларини фавқулодда юқори даражада ривожлантирганини билдиради.

• **Брайл ва Тактиль графика:** Гистология фанида микроскопик тасвирларни кўриш имконисиз профессорларнинг тавсифлари ҳамда Брайл алифбосидаги чизиқли тасвирларга таяниб ўқиши, абстракт биологик тузилмаларни фазовий тасаввур қилиш (*mental rotation*) кўникмаси нақадар юқори эканлигини исботлайди.

3. Психологик чидамлилик ва Экзистенциал ёндашув.

• **Рад жавоблари ва Мотивацион резиентлик:** 10 та факультетдан 9 тасининг рад жавобини бериши одатий инсонни руҳий тушкунликка тушириши мумкин эди. Бироқ Давиднинг бу синовлардан ўтиб, Тамбл университетига кириши унинг **ички мотивацияси (*intrinsic motivation*)** ва мақсадга интилишдаги мутлақ қатъиятини кўрсатади.

• **Копинг-механизмлар (Coping mechanisms):** Оғир ўқиш жараёнида юзага келган тушкунлик ва чарчоқни енгиб ўтишда унинг муҳит билан боғланиши (Кўзи ожизларни рўйхатга олиш уюшмаси ва кўнгиллилар ёрдами) ижтимоий қўллаб-қувватлаш-нинг руҳий саломатликни сақлашдаги ҳал қилувчи ролини тасдиқлайди.

Давид Ҳартмоннинг 1976 йилда тиббиёт доктори илмий даражасини олиши инсон биологик имкониятлари чегараси йўқлигини, балки фақат онг ва ироданинг кучига боғлиқ эканлигини илмий жиҳатдан исботловчи оламшумул воқеадир. Унинг тарихи тиббий таълимда инклюзивлик ва ногиронлиги бор шахсларнинг потенциалини юзага чиқаришда улкан методик аҳамият касб этади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҲЕЛЕН КЕЛЛЕР ФЕНОМЕНИ

Инсоният тарихида жисмоний ва биологик чекловлар мислсиз руҳий ирода ва илғор педагогик ёндашувлар орқали енгиб ўтилган кўплаб ноёб ҳолатлар мавжуд. Бундай феноменларнинг энг ёрқин мисолларидан бири Саъд Сауд ал-Карибонийнинг “Қандай буюк бўлишган” асарида тилга олинган Ҳелен Келлер ва унинг устози Анна Сулливан тандемидир. 19 ойлигида ўтказилган оғир касаллик оқибатида кўриш, эшитиш ва гапириш қобилиятини йўқотган қизнинг жаҳон миқёсидаги илмий, адабий ва ижтимоий юксалишга эришиши фан учун улкан ўрганиш объекти ҳисобланади.

АҚШлик ёзувчи, жамоат арбоби ва ўқитувчи 19 асрда яшаб ўтган Ҳелен 19 ойлик вақтида оғир хасталик туфайли ҳам кўриш, ҳам эшитиш қобилиятидан маҳрум бўлган. У дунё билан фақат тегиниш ва ҳид билиш орқали мулоқот қиларди.Унинг ҳаётидаги бурилиш нуқтаси — устаси ва мураббияси Анна Сулливаннинг унга ўхшамаган махсус педагогик ёндашувни қўллаши бўлди. Энннинг сабр-тоқати туфайли Ҳелен Брайль алифбосини ўзлаштирди, гапиришни ўрганди ва университетда олий маълумот олган биринчи кўрмайдиган ва эшитмайдиган шахсга айланди.

Саъд Сауд ал-Карибоний ўзининг “Қандай буюк бўлишган” номли китобида шундай ёзади: “Менга кўзи, қулоғи, нутқи ожиз бўлган Ҳелен Келлер (1880-1968) исмли қизнинг ҳикояси жуда ҳам манзур бўлган. Бу қиз 19 ойлигида менингиг ва скарлатина касаллигига дучор бўлади ва бу касалликлар уни эшитиш ва кўришдан маҳрум қилади. Бир қанча вақтдан сўяг, табиийки, нутқ қилиш ҳиссини йўқоташга сабаб бўлади. Одамлар у ҳақида нима дейишларига қарамай, 7 ёшга етганида мулоқот қилишнинг иложи бўлмаган бир тирик организм бўлиб қолган эди. Чунки уни кўзлари кўришдан, қулоқлари эшитишдан, тили эса гапиришдан ожиз эди. У ушбу барча нарсаларга қарамаодан гапириш ва талаффуз қилишни ўрганишни қаттиқ хоҳлаб туриб олди ва Брайл услубида ўқишни аъло даражада ўзлаштириб олди. Худди шу Брайл услубидаги ҳарфлар ёрдамида тузилган жиҳоз билан ёзишда ҳам камолга етди. 16 ёшлигида у инглиз тили грамматикаси ва адабиётини ўрганиш учун университетга киришга ҳам эришади ҳамда ушбу фанларни чуқур ўзлаштириб, буларга қўшимча тарзда немис, француз, лотин ва юнон тилларида ҳам ўқиш ва ёзишни маҳорат билан ўрганади. 1904 йил 24 ёшида университетни битиради. Бу матонатли узининг ажойиб аёл менинг меҳримни

www.ziyouz.com kutubxonasi

қозонди, чунки у маърузалари ортодан дунг бўйлаб 35 та давлатга боришга эришади. Кўплаб китоблар таълиф қилади, ўз эамонасидаги барча АҚШ президентлари билан учрашишга муваффақ бўлади. У айтган ажойиб гапларидан бири бу: “Ҳаёт - ё журъатли саргузашт, ё ҳеч нима”. Ҳелен Келлер 50 та турли тилларга таржима қилинган 18 та китоблар муаллифи. Ўзининг “Ўқитувчи” номли китобида устози Анна Сулливанни ёритган. Шунингдек. 1962 йилда шу китоб асосида Ҳеллен билан унинг устози ҳақида ҳикоя қилувчи “The Migacle Wolkег” (Мўжизали ишчи) номли филм суратта олинган. Аммо мени Ҳеленнинг ҳаётида энг кўп ажаблантирган ва ҳайратга солгани бу унинг буюк устози “Анна Сулливан” эди. Эй муаллима, сиз қандай бунчалик матонатли руҳга эгасиз?! Бу қизга таълим бериш учун қандай кураш ва қандай матонатни сарфлаш керак? Эй Анна, ушбу барча машаққатлар нима учун? Барча сезги аъзоларини йўқотган бир қиз учун қандай умидни олиб юрибсиз? Сиз бу қизга таълим бериш учун келганингизда бу қиз етти ёшда эди. У атрофдаги оламдан ҳеч нарсадан хабардор бўлмаган қайғули ҳолатда яшар эди. Эй Анна, қандай қилиб бу қиз билан муваффақиятга эришдингиэ ва уни шундай билим ҳамда шон-шараф даражасига олиб чиқцингиэ? Бу ўқитувчи Ҳелен билан маърузачи устози айтган барча нарсаларни қўлидан ушлаб унга ҳижжалаб айттириш учун маърузалар залида ўтирар, уйида Ҳелев учун янги сўзлар маъносини луғатлардан излаб топиб берар, брайл ёзувида мавжуд бўлмаган китобларни унга бир неча маротаба ўқиб берар эди. Менимча, Анна бўлмаганида биз Ҳелен ҳақида ҳеч қачон бирор маълумот эшитмаган бўлар эдик. Аммо савол ҳали ҳам қандай қилиб Анна Сулливан таълим олиш ва уни қабул қилишнинг энг муҳим ҳисси бўлган эшитиш ва кўриш қобилиятини йўқотган қизга таълим бериш машаққатларини кўтариб юрди?!

Бунинг сири таълим бериш ва таълим олиш руҳиятини олиб юрадиган доимий ижобий ишончда эди. Анна шундай дер эди: Ҳар бир боланинг ичида ижодкорлик хусусиятидан бир қанча миқдори бўлада. Биз фақатгина шу истеъдодни кашф қилишимиз ҳамда уни туғри услубда ривожлантиришимиз даркор”. Шунингдек, унинг фикрича, ҳар бир инсон, гарчи унда ҳар қандай касаллик бўлса ҳам, у таълим олиш кудратига ҳамда одатий инсон бўлишига қодирдир”.[106]

[106] Саъд Сауд ал-Карибоний. Қандай буюк бўлишган. – Т.: “iBooK” МЧЖ, 2022. 121-123-б.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ҳелен Келлернинг ирода, сабот, севги ва ҳаёт фалсафасига оид энг машҳур ва таъсирли цитаталаридан намуналар:

- Дунё кўплаб азиятларга тўла, аммо у шунингдек бу азиятларни енгиб ўтиш омилларига ҳам тўладир.
- Хавф-хатардан қочиш узоқ муддатда тўлиқ хавфсизликни таъминламайди. Қўрқоқлар ҳам довюрак инсонлар каби тез-тез хавфга дучор бўлишади.
- Агар биз фақат қувончни билсак, ҳеч қачон жасур ва саботли бўлишни ўргана олмас эдик.
- Дунёдаги энг гўзал ва ажойиб нарсаларни кўриш ёки ушлаб кўриш мумкин эмас — уларни фақат қалб билан ҳис қилиш керак.
- Менинг сояда ва зулматда яшашим муҳим эмас, энг муҳими — менинг ичимда ёруғлик бор.
- Собир ва меҳрибон бўлишни ўрганганимизда, атрофимиздаги дунё ҳам гўзаллашади.
- Бахтнинг бир эшиги ёпилса, бошқаси очилади. Лекин биз кўпинча ёпилган эшикка шунчалик узоқ ва афсус билан қараймизки, модомики биз учун очилган янги эшикни пайқамай қоламиз.
- Ҳаёт — ёки шижоатли сагузашт, ёки ҳеч нарса.
- Ёлғиз ўзимиз жуда оз нарса қила оламиз, лекин биргаликда жуда кўп нарсага қодирмиз.

Ҳелен Келлер ва унинг устози Анна Сулливаннинг ҳаётий ҳамда педагогик фаолияти дефектология, нейропсихология, махсус педагогика ва ижтимоий инклюзия фанлари кесишувида ўрганишга арзийдиган ноёб илмий феномен ҳисобланади. Саъд Сауд ал-Карибоний келтирган мазкур маълумотни илмий-академик ёндашув асосида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича чуқур таҳлил қиламиз:

1. Сенсор Депривация ва Нейропластиклик: Ҳелен Келлер феномени.

- **Уч карра сенсор депривация (Трипл-сенсор депривация):** 19 ойлигида ўтказилган оғир касаллик (менингенгит ва скарлатина) натижасида кўриш, эшитиш ва нутқ қобилиятининг йўқолиши тиббиётда бош миянинг сенсор ахборот олиш каналларини бутунлай ёпиб қўяди. Инсон учун ташқи дунё билан алоқанинг асосий манбалари бўлган визуаль ва аудиал тизимларнинг ишдан чиқиши одатда когнитив ривожланишнинг тўхташига олиб келади.
- **Тактль ва Кинестетик компенсация:** Ҳеленнинг Брайл алифбосини ўзлаштириши, қўл кафти орқали мулоқот қилишни

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўрганиши ва кейинчалик бир нечта чет тилларида сўзлашиши миянинг **нейропластиклик** хусусиятини яққол кўрсатади. Мия эшитиш ва кўриш зоналари ишламаганда, тактиль (пайпаслаш) ахборотларни qayta ишлаш марказларини фавқулодда кенгайтириб, йўқотилган сезгиларнинг ўрнини тўлдирган.

2. Педагогик Мастерлик ва Анна Сулливаннинг Методологияси.

- **Таълим ва Педагогик оптимизм:** Анна Сулливаннинг фаолияти махсус педагогикада **"юқори кутишлар эффекти" (Pygmalion effect)** ва педагогик оптимизмнинг классик намуна-сидир. Сулливан Ҳеленга оддий нуқсонли боғча тарбияланувчиси сифатида эмас, балки чексиз салоҳият эгаси сифатида муносабатда бўлган.
- **Тактиль-коммуникатив усуллар:** Брайл ёзуви мавжуд бўлмаган адабиётларни Ҳеленнинг қўлига ҳарфма-ҳарф кўчириб ўқиб бериш, маърузаларни ҳижжалаб етказиш педагогикада **индивидуаллашган коррекцион ёндашув** деб аталади. Бу жараён ўқитувчидан фақатгина билимни, балки ўта кучли эмоционал чидамлилик ва фидойиликни талаб қилади.

3. Психологик ва Экзистенциал ёндашув: Ишонч ва Мотивация.

- **Ижодий салоҳиятни кашф этиш:** Анна Сулливаннинг *"Ҳар бир боланинг ичида ижодкорлик хусусиятидан бир қанча миқдори бўлади..."* деган ғояси замонавий инклюзив педагогиканинг бош тамойили ҳисобланади. Бу ҳар қандай оғир биологик нуқсонга эга шахс ҳам тўғри методика ва ишонч орқали жамиятга тўлақонли интеграциялаша олишини англатади.
- **Экзистенциал ирода:** Ҳелен Келлернинг *"Ҳаёт — ё журъатли саргузашт, ё ҳеч нима"* деган ибораси унинг фақат жисмоний жиҳатдан тирик қолмаганини, балки юқори даражадаги экзистенциал англов ва ҳаёт мазмунига эга бўлганини кўрсатади. 35 та давлатга сафар қилиши, президентлар билан учрашиши ва 18 та китоб ёзиши унинг психо-эмоционал барқарорлиги юксак даражада эканлигини исботлайди.

Ҳелен Келлер ва Анна Сулливан тандеми илм-фан ва педагогика тарихида ўқитувчининг битта инсон тақдирини қандай қилиб бутунлай ўзгартириб юбориши мумкинлигининг энг буюк исботидир. Бу жуфтлик биологик чекловлар инсон руҳий қудрати ва кучли таълим тизими олдида ожиз эканлигини намуна қилиб кўрсатган илмий феномен сифатида баҳоланади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Юқорида тилга олинган Ҳелен Келлер каби феномен инсонларнинг ҳаёти бир нарсани исботлайди: ногиронлик — бу биологик диагноз, аммо у ижтимоий ҳукм эмас. Инклюзив таълим ва мослашувчан жамият қуриш орқали ҳар қандай инсон ўзининг яширин салоҳиятини юзага чиқариб, цивилизация тараққиётига улкан ҳисса қўшиши мумкин.

РЭЙ ЧАРЛЬЗ ФЕНОМЕНИ

Рэй Чарльз (Ray Charles Robinson; 1930–2004) — америкалик афсонавий мусиқачи, пианиночи, бастакор ва хонанда. У жаҳон мусиқа тарихида “Соул мусиқасининг отаси” (Father of Soul) ҳамда шунчаки “Даҳо” (The Genius) номи билан машҳур.

Рэй Чарльз 1950-йилларда госпел (муқаддас шўх иборали черков қўшиқлари), блюз ва ритм-энд-блюз (R&B) жанрларини уйғунлаштириб, мутлақо янги — соул (soul) жанрига асос солган.

Рэй Чарльз 1930 йил 23 сентябрда Жоржия штатининг Олбани шаҳрида, ўта қашшоқ оилада дунёга келган.

5 ёшлигида у укаси Жоржнинг сув тўла бочкада чўкиб кетаётганига гувоҳ бўлган ва уни қутқариб қола олмаган. Бу руҳий зарба ва кейинчалик авж олган глукома касаллиги сабабли 7 ёшида Рэй кўр бўлиб қолган.

Мусиқага илк қадам: Кўзи ожизлар мактабида таҳсил ола туриб, у Бах ва Моцарт асарларини Брайль алифбосида ўрганиб, пианино, орган, саксофон ва кларнет чалишни пухта эгаллайди.

1940-йиллар охирида Рэй профессионал мусиқа билан шуғуллана бошлади. Илк даврларда у Нат Кинг Коул каби машҳур хонандаларга тақлид қилган бўлса-да, 1950-йиллар ўрталарида ўзининг бетакрор услубини топди.

Соул жанрининг яратилиши: У черковдаги диний гимнлар ритми ва жўшқинлигини дунёвий, дунёвий-муҳаббат матнлари билан бирлаштирди. Бу ўша давр учун катта журъат ва мусиқий инқилоб эди.

Илк хитлар: `Atlantic Records` студиясида ёзиб олинган **«I've Got a Woman»** (1954) ва “What'd I Say” (1959) қўшиқлари соул жанрининг пойдеворига айланди.

Жанрлар чегарасини бузиш: Рэй Чарльз фақат R&B ёки соул билан чекланиб қолмади. 1962 йилда у кантри (country) мусиқасини ижро этиб, “Modern Sounds in Country and Western Music”

www.ziyouz.com kutubxonasi

альбомини чиқарди ва ирқий ажратишлар кучли бўлган даврда оқ ва қора танлилар мусиқасини бирлаштирди.

Рэй Чарльз ижро этган кўплаб асарлар дунё мусиқаси олтин фондига кирган:

1. “Georgia on My Mind” (1960) — Кейинчалик Жоржия штатининг расмий гимнига айланган жуда майин ва таъсирчан қўшиқ.

2. “Hit the Road Jack” (1961) — Рэй Чарльзнинг энг таниқли ва қувноқ хитларидан бири, миллионлаб тингловчилар қалбидан жой олган.

3. “Unchain My Heart” (1961) — Энергияга бой классика.

4. “I Can't Stop Loving You” (1962) — Кантри услубидаги энг муваффақиятли лирик қўшиқ.

4. Шарқий ва ижтимоий қарашлари.

1960-йилларда у фуқаролик ҳуқуқлари ҳаракатини фаол қўллаб-қувватлади. Масалан, Жоржия штатида концерт залида оқ ва қора танли томошабинлар ажратиб ўтказилишига эътироз билдириб, концерт беришдан бош тортган.

Кўзи ожизлигига муносабати: У ҳеч қачон ногиронлигини суиистеъмол қилмаган ва йўл кўрсатувчи ит ёки ҳассадан фойдаланмаган. У шахсий самолётини бошқаришни хуш кўрар ва мусиқани "кўриш"нинг энг олий шакли деб билар эди.

5. Мукофотлари ва мероси.

17 та Грэмми мукофоти: У фаолияти давомида 17 маротаба “Грэмми” мукофотини қўлга киритган (шу жумладан, мусиқага қўшган умрбод ҳиссаси учун).

Рок-н-ролл ва Блюз шон-шараф зали: У Рок-н-ролл шон-шараф залига (Rock and Roll Hall of Fame) илк киритилган санъаткорлардан бири (1986).

Голливуд: 2004 йилда унинг ҳаёти ва ижодига бағишланган “Рэй” (Ray) фильми суратга олинди. Рэй Чарльз ролини ижро этган актёр Жейми Фокс (Jamie Foxx) ушбу роли учун “Оскар” мукофотига сазовор бўлди.

Рэй Чарльз 2004 йил 10 июнда 73 ёшида жигар хасталиги сабабли вафот этди, аммо унинг бетакрор овози, пианинодаги ижроси ва мусиқадаги инқилобий мероси бутун дунёда яшашда давом этмоқда.

Америкалик афсонавий мусиқачи, соул мусиқаси асосчиларидан biri Рэй Чарльзнинг (Ray Charles) ҳаёт, ижод ва санъат ҳақидаги машҳур цитаталари:

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Кўриш қобилияти ва имкониятлар ҳақида:**

Менинг кўзим ожизлигим ҳақиқий муаммо эмас эди. Ҳақиқий муаммо — одамларнинг тафаккури кўрлиги эди.

• **Мусиқа ва ҳиссиёт ҳақида:**

Мусиқа бутун дунёга тушунарли бўлган ягона ҳақиқий тилдир. Унда миллат, тил ёки чекловлар йўқ — у фақат юракка гапиради.

• **Истеъдод ва меҳнат ҳақида:**

Мусиқачи бўлиш учун фақатгина истеъдоднинг ўзи етмайди. Бутун қалбингни, азобларингни ва қувончларингизни ижрога сингдира олишинг керак.

• **Эркинлик ва ўз йўлини танлаш ҳақида:**

Мен ҳеч қачон бировнинг қоидалари бўйича яшамаганман. Мусиқада ҳам, ҳаётда ҳам ҳар доим ўз оҳангимни ўзим танлаганман.

• **Қийинчиликларни енгиш ҳақида:**

Ҳаётда сизни йиқитишга уринишади, оёғингиз остидаги тупроқни тортиб олишмоқчи бўлишади. Аммо сизни фақат ўзингизгина синдиришингиз мумкин.

Рэй Чарльзнинг ҳаёт йўли жисмоний тўсиқларга қарамай, улкан иқтидор ва кучли ирода билан ҳар қандай чўққини забт этиш мумкинлигининг ёрқин мисолидир.

Ушбу тақдим этилган биографик ва мусиқий манбаларни **Инклюзив таълим ва педагогика** нуқтаи назаридан илмий-назарий жиҳатдан таҳлил қилиш мумкин. Рэй Чарльз феномени — шунчаки санъат соҳасидаги муваффақият тарихи эмас, балки имконияти чекланган шахсларнинг жамиятга пўлатдек интеграциялашуви ва ўз потенциалини тўлиқ юзага чиқаришига хизмат қиладиган педагогик-психологик кейс (Case Study) ҳисобланади.

Қуйида ушбу маълумотлар инклюзив таълим концепциялари ва тамойиллари асосида чуқур таҳлил қилинади:

1. Брайль алифбоси ва «Кўп сенсорли таълим» (Multi-Sensory Learning)

“Кўзи ожизлар мактабида таҳсил ола туриб, у Бах ва Моцарт асарларини Брайль алифбосида ўрганиб, пианино, орган, саксофон ва кларнет чалишни пухта эгаллайди”.

Илмий таҳлили:

• **Ассистив технологиялар ва компенсация:** Инклюзив таълимнинг асосий пойдевори — инсон танасидаги йўқотилган физиологик функцияни бошқа сенсор каналлар орқали компенсация қилишдир (Л.С. Выготскийнинг компенсация назарияси).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кўриш қобилиятининг йўқолиши Рэй Чарльзда эшитиш ва ушлаб сезиш (тактиль) хотирасининг кескин ривожланишига олиб келган.

• **Брайль нота тизими:** Мусиқавий академик саводхонлик (Бах ва Моцарт асарлари) Брайль алифбоси орқали амалга оширилган. Бу махсус педагогикада коррекцион-ривожлантирувчи таълимнинг юқори самарадорлигини ва инклюзияда ягона стандартлардан чеккага чиқмаган ҳолда фундаментал билим бериш мумкинлигини исботлайди.

2. Психологик резилентлик ва трагедияни ижодий энергияга айлантириш

"...укаси Жоржнинг сув тўла бочкада чўкиб кетаётганига гувоҳ бўлган... Бу руҳий зарба ва кейинчалик авж олган глукома касаллиги сабабли 7 ёшида Рэй кўр бўлиб қолган".

Илмий таҳлили:

• **Психологик резилентлик (Resilience):** Инклюзив таълим психологиясида оғир посттравматик стресс (PTSD) ва сенсор инвалидликни бошдан кечирган болаларнинг психологик барқарорлигини шакллантириш муҳим ўрин тутади. Рэй Чарльз мисолида трагедия сублимация механизми (З. Фрейд) орқали мусиқий экспрессияга ва жўшқинликка (соул жанрига) айланган.

• **Инклюзив муҳитнинг роли:** Мактаб ва мусиқий таълим унга деструктив психологик ҳолатдан чиқиш ва ўзлигини намоён қилиш учун «хавфсиз муҳит» (Safe Space) ва ижтимоий адаптация воситасини тақдим этди.

3. Тақлиддан суверенитетга: Мустақил шахсни шакллантириш

"Илк даврларда у Нат Кинг Коул каби машҳур хонандаларга тақлид қилган бўлса-да, 1950-йиллар ўрталарида ўзининг бетакрор услубини топди".

Илмий таҳлили:

• **Индивидуаллаштирилган таълим траекторияси:** Инклюзив таълимнинг мақсади фақатгина жамиятга кўниктириш (адаптация) эмас, балки шахснинг индивидуаллиги ва субъектлигини (Agency) юзага чиқаришдир. Рэй Чарльз дастлаб мавжуд модель ва стереотипларга тақлид қилган, бироқ ўз имкониятлари ва ички ҳис-туйғуларига таяниб, янги жанр — соулни яратди.

• Бу инклюзив таълимда **«Бир хиллаштиришдан шахсга йўналтирилганликка»** (Person-Centered Approach) ўтишнинг амалий намунасидир.

4. Стигматизацияга қарши кураш ва стигмани рад этиш.

www.ziyouz.com kutubxonasi

“У ҳеч қачон ногиронлигини суиистеъмол қилмаган ва йўл кўрсатувчи ит ёки ҳассадан фойдаланмаган... Мусиқани 'кўриш'нинг энг олий шакли деб билар эди”.

Илмий таҳлили:

- **Инвалидликнинг ижтимоий модели (Social Model of Disability):** Ушбу модель бўйича инсонни чекловчи нарса унинг жисмоний аҳволи эмас, балки жамиятнинг унга бўлган муносабати ва тўсиқларидир. Рэй Чарльз ўзини «ногирон» деб ҳисобламаган ва жамият томонидан тангсиқланадиган «патернализм» (ачиниш, раҳм қилиш) муносабатини аниқ рад этган.
- **Инклюзив маданият ва ўз-ўзини белгилаш (Self-determination):** Унинг концепциясида кўриш бу фақат физиологик жараён эмас, балки ментал ва ижодий англашдир. Бу инклюзив дидактикада ўқувчиларнинг ўз имкониятига бўлган ишончини юқори босқичга кўтариш бўйича муҳим концептуал қарашдир.

5. Ижтимоий инклюзия ва дискриминацияни енгиб ўтиш

“...оқ ва қора танлилар мусиқасини бирлаштирди... оқ ва қора танли томошабинлар ажратиб ўтказилишига эътироз билдириб, концерт беришдан бош тортган”

Илмий таҳлили:

- **Интерсеционаллик (Intersectionality):** Рэй Чарльз ҳаётида икки томонлама дискриминация ва тўсиқларга дуч келган: **ирқий (қора танлилик)** ва **физиологик (кўзи ожизлик)**.
- **Кенгайтирилган инклюзия (Broad Inclusion):** Замонавий педагогикада инклюзия фақат алоҳида эҳтиёжли болаларни эмас, балки ирқи, жинси ва ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, ситамга учраган сиғимларни умумий жамиятга қамраб олишни англатади. Рэй Чарльз нафақат мусиқий жанрларни (оқ танлиларнинг кантри ва қора танлиларнинг R&B), балки ижтимоий ва ирқий сегментларни бирлаштирувчи **инклюзив инсон баробарлиги агентига** айланган.

Педагогик нуқтаи назардан **Рэй Чарльз феномени** қуйидаги инклюзив хулосаларни беради:

1. **Имкониятларнинг чексизлиги:** Жисмоний чекланиш ақлий ёки ижодий чекланишни англатмайди; тўғри йўналтирилган таълим ва ресурслар орқали гениал даражага эришиш мумкин.
2. **Ассистив педагогиканинг кучи:** Брайль тизими ва мусиқий таълим каби инструментлар инсон капиталини юзага чиқаришнинг асосий калитидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

3. **Психологик суверенитет:** Ачиниш ҳиссига асосланган ёндашувдан воз кечиб, тенг ҳуқуқли ва натижадорликка йўналтирилган инклюзив муҳитни яратиш зарур.

У ОЁҚСИЗ ДУНЁГА КЕЛГАН ЭДИ…

Канья Сессернинг ҳаёти уни осонликча чеклангандек ҳис қилишга мажбур этадиган шароитлардан бошланди. Канья 1992 йилда Таиландда туғма иккала оёқсиз (конгентал агенезия) дунёга келган. Гўдаклигида ташлаб кетилган ва бир неча йил маҳаллий шифохонада/болалар уйида қарамоқда бўлган. 5 ёшлигида (1998 йилда) уни АҚШнинг Орегон штатидан бўлган эр-хотин (Дейв ва Жейн Сессер) асраб олишган ва АҚШга олиб кетишган.У ерда Канья ниҳоят меҳрибон уй ва янги ҳаёт бошлаш имкониятига эга бўлди.

Унинг танаси бошқача бўлиши мумкин эди, аммо орзулари чекловларга бўйсуниши шарт эмас эди. Бошқа одамларнинг ундан кутган нарсалари нимага эриша олишини белгилаб беришига йўл қўйиш ўрнига, у ўзининг фалсафасини ишлаб чиқди:

“Оёқларсиз, чекловларсиз”.

Канья қўллари ёрдамида ҳаракатланишни ўрганди ва ўзида фавқулодда мустақиллик ҳиссини шакллантирди. Улғайгач, у фаол бўлиб қолишнинг ижодий йўлларини излашда давом этди. Унинг ҳаёт йўлидаги энг қизиқарли босқичлардан бири бир ғилдиракли велосипед (уницикл) билан танишиш ва ундан ноёб транспорт воситаси сифатида фойдаланишни ўрганиш бўлди. Машқлар, мувозанатни сақлаш ва мақсад сари интилувчанлик туфайли аввалига имконсиздек туюлган нарса Канья учун эркин ҳаракатланиш ва ўзини намоён қилишнинг яна бир усулига айланди.

Унинг ўзига бўлган ишончи вақт ўтиши билан енгил атлетика чегараларидан анча олисдаги эшикларни очди. Канья Нью-Йоркдаги Мода ҳафталигида пайдо бўлиб ва Adidas каби йирик брендлар билан ҳамкорлик қилиб, модель бизнес дунёсига кириб келди. Ногиронлигини яшириш ўрнига, у ўзини бўлганича қабул қилишга ва таниқлилигидан гўзаллик ҳамда имкониятлар ҳақидаги анъанавий қарашларга чақириқ ташлаш учун фойдаланишга қарор қилди.

Унинг йўли уни актёрлик санъатига ҳам олиб келди. Канья “Юрадиган мурдалар” (*The Walking Dead*) ва “Гавайи 5.0” (*Hawaii*

www.ziyouz.com kutubxonasi

Five-0) каби телевизион лойиҳаларда суратга тушиб, кўнгилочар индустрияда одамлар кўришга одатланган анъанавий қиёфадан фарқ қиладиган инсонлар учун ҳам жой топилиши мумкинлигини исботлади.

Аммо, эҳтимол, унинг энг буюк ютуғи бирор бир муайян модель кампанияси, актёрлик роли ёки спортдаги муваффақияти эмасдир. Бу — у одамлар билан улашишда давом этаётган муҳим чорловдир. Канья одамларни чекланишлардан афзалроқ фикрлашга ҳамда эътиборни имкониятлар, ишонч ва мақсад сари интилишга қаратишга ундайдиган мотивацион ораторга айланди.

Унинг ҳаёти ноаниқлик билан бошланган эди. У ўзи ҳеч қачон танламаган қийинчиликларга дуч келиб улғайди. Лекин қадамма-қадам у ўз ҳаётини шахсий қоидалари ва шартлари асосида қурди. У ўзига ишонишдан олдин дунёнинг ўзгаришини кутиб ўтирмади. У дунёнинг ўзига бўлган қарашини ўзгартирди.

Канья Сессер 2024 йилда эса яна бир янги муваффақиятга эришди.Ҳаракатланаётган скейтборд устида, фақат қўлларига таянган ҳолда 19,65 сония давомида мувозанат сақлаб туриб, Гиннеснинг рекордлар китобига киритилди.[107]

Бир вақтлар йўл четида ташлаб кетилган кичик гўдак, йиллар ўтиб сёрфинг билан шуғулланадиган, скейтборд ҳайдайдиган, моделлик ва актёрлик қиладиган ҳамда дунёни саёҳат қиладиган муваффақиятли аёлга айланди.

Бугунги кунда Канья Сессер — спортчи, модель, актриса ва ўзининг ҳаёт йўли билан сансиз-саноқсиз одамларни нималар мумкинлигини қайта кўриб чиқишга ундаган илҳомлантирувчи овоздир.

Унинг тарихи бизга шароитлар саёҳатимиз қаердан бошланишига таъсир қилиши мумкинлигини...

Аммо у қаерда якунланишини белгилаб беришга мажбур эмаслигини эслатади.

У оёқсиз туғилган эди.

- У барибир олдинга ҳаракат қилишни ўрганди.
- У тўсиқларга дуч келди ва уларни имкониятларга айлантирди.
- Ва у ўз ҳаётини нимаси камлиги билан эмас, балки нима қила олиши билан белгиланадиган қилиб барпо этди.

[107]https://www.facebook.com/groups/301281581902353/user/61586074064517/?__cft__[0]=AZYquZ8uIDBnueXL_ok4pBSX72asfL5YKUk20wmuC9z2ud54Ri-CKglWhgewBIedFX8rlb_lnoRVruaiAn1roWt-akN9ZpJC8l45mMWNhx4ZYSuuj3Puzx2DyVhP-Dig9_95_-1CWyuQf3I3is1vADGZnVcAmUhZU6doWM_phWMWmSxT8tao8mIGdJAut3ZPdX_YDFOnPuTATbVqdodNseeX&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Баъзида энг катта чеклов — бизга берилган тана эмас. Балки шу сабабли орзуларимиз кичикроқ бўлиши керак, деган ишончдир.[108]

Ушбу биографик ва мотивацион матн инклюзив таълим концепцияси, педагогик психология ва ижтимоий адаптация назариялари нуқтаи назаридан жуда бой ва фундаментал илмий мазмунга эга.

Канья Сессернинг ҳаёт йўли шунчаки муваффақият тарихи эмас, балки инклюзив муҳитнинг шахс ривожланишига ва жамиятнинг имконияти чекланган шахсларга бўлган муносабатига кўрсатадиган таъсирини яққол кўрсатиб берувчи амалий кейсдир.

Келтирилган маълумотларни инклюзив таълимнинг асосий илмий тамойиллари асосида таҳлил қилиб чиқамиз:

1. Ижтимоий ва Тиббий Моделлар Қиёси (Social vs. Medical Model of Disability)

Инклюзив таълим ва дефектологияда ногиронликга икки хил ёндашилади:

- **Тиббий модель:** Инсонни "патология" ва "камчилик эгаси" сифатида кўради.
- **Ижтимоий модель:** Чекловларни инсон танасида эмас, балки уни ўраб турган муҳит (тўсиқлар, қарашлар, инфратузилма)да деб билади.

Илмий анализ: Матндаги *«Оёқларсиз, чекловларсиз»* (*No Legs, No Limits*) шиори инклюзиянинг ижтимоий моделига тўлиқ мос келади. Канья ўз танасини нуқсон деб эмас, балки ўзлигининг бир қисми деб қабул қилган (сефакцептанция). Инклюзив таълимнинг бош мақсади ҳам ўқувчини "тузатиш" эмас, балки унинг алоҳида эҳтиёжларига мос келувчи муҳит ва имконият яратишдир.

2. Компленсатор Ривожланиш ва Л. С. Выготский Назарияси

Шарқ ва Ғарб педагогикасида тан олинган Л. С. Выготскийнинг **дефектология ва компенсация назариясиг**а кўра:

1. **Биринчиламчи нуқсон** (организмдаги жисмоний етишмовчилик — оёқларнинг йўқлиги);
2. **Иккинчиламчи нуқсон** (ижтимоий изоляция ва психологик комплекслар).

---

[108] https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZYqiPAr8lzimq4C8jFJZNhL034-ospN5OEDHa-hH7sgvtXjnAWP8aIe_aZLRm3FjqnivJt7l9wpignj-_s_FlVkpmrfW7WhuPuHZq_JQCidWzdutc6zDDwshogoV1pjY-kUFCs9G29MZ4WpZFfaDH-2Er4YUGSDvss6Unutuvbj77z1CnGDioh8R2vC8rzydX0&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Агар тўғри педагогик-психологик муҳит яратилса, инсон организми ва руҳияти биринчиламчи нуқсонни **компенсация** қилади (ёки гиперкомпенсация даражасига олиб чиқади).

Илмий анализ: Канья оёқлари йўқлигини қўллари ва гавда мувозанатини (скейтборд, моноцикл ва ҳ.к.) фавқулодда даражада ривожлантириш орқали компенсация қилди. У иккинчиламчи нуқсонга — яъни жамиятдан ажралиб қолишга йўл қўймади. Инклюзив таълим айнан шундай компенсатор имкониятларни юзага чиқариш учун шароит беради.

3. "Эксклюзия"дан "Инклюзия"га Эволюция

Матнда Канья ҳаётидаги учта асосий босқич яққол кўринади:

1. **Эксклюзия (Жамиятдан чекланиш):** Таиландда туғилганда жамият унга фақат шифохона / болалар уйи доирасида қараган.
2. **Адаптация:** АҚШда оилага асраб олингач, унга тенг имкониятлар берилди ва индивидуал ривожланиш траекторияси (IEP — Individualized Education Plan) шаклланди.
3. **Партисипация (Жамиятда тўлақонли иштирок):** У нафақат оддий ҳаётга мослашди, балки Мода ва Кино каби аъанавий равишда "мукаммал тана" талаб қиладиган соҳаларга кириб борди.

4. Субъектлик ва Шахсий Салоҳият (Self-Efficacy — А. Бандура Назарияси)

Психолог Альберт Бандуранинг **"Self-Efficacy" (Ўзига бўлган ишонч ва самарадорлик)** назариясига кўра, инсоннинг муваффақияти унинг жисмоний аҳволига эмас, балки ўз кучига ва мақсадларига бўлган ишончига боғлиқ.

Илмий таҳлил: Матндаги *"У ўзига ишонишдан олдин дунёнинг ўзгаришини кутиб ўтирмади. У дунёнинг ўзига бўлган қарашини ўзгартирди"* жумласи субъектликнинг энг юқори даражасини кўрсатади. Инклюзив педагогиканинг муҳим вазифаси — имконияти чекланган ўқувчида "пассив истеъмолчи" эмас, балки **"фаол субъект"** вазифасини шакллантиришдан иборат.

5. Инклюзив Таълим учун Амалий ва Педагогик Хулосалар.

Ушбу био-кейс таълим тизими ва педагоглар учун қуйидаги асосий хулосаларни беради:

1. **Универсал Дизайн (Universal Design for Learning - UDL):** Канья каби ўқувчилар учун таълим ва инфратузилма шундай лойиҳаланиши керакки, улар ўзларини имкониятсиз эмас, балки

www.ziyouz.com kutubxonasi

бошқача усулда ҳаракатланувчи/таълим олувчи инсон сифатида ҳис қилишсин.

2. **Стереотипларнинг парчаланиши:** Инклюзив синфларда ва жамиятда Каньянинг мисоли сингари реабилитация тажрибалари ўргатилиши бошқа соғлом ўқувчиларда ҳам **эмпатия ва бағрикенглик (толерантлик)** туйғусини шакллантиради.

3. **Ижтимоий Мотивация:** Ногиронлиги бор ўқувчиларни таълимга жалб қилиш орқали уларни келажакда жамиятга юк бўладиган эмас, балки жамият ривожига ҳисса қўшадиган (модель, актриса, мотиватор) шахс қилиб тарбиялаш мумкин.

МАНАМИ ИТО – САБР ВА МАТОНАТ РАМЗИ

Манами Ито (伊藤 真波) — япониялик ҳамшира, паралимпия сузувчиси ва скрипкачи. У дунёда ногиронликни енгиб, спорт ва санъатда катта муваффақиятларга эришган инсонлардан бири сифатида танилган.

Манами Ито 1984-йилда Японияда туғилган. Ёшлигидан спорт ва мусиқа билан шуғулланган. 20 ёшида йўл-транспорт ҳодисасига учраб, ўнг қўлидан айрилган. Шунга қарамай, у тушкунликка тушмади ва ҳаётини янгидан бошлашга қарор қилди.

У аввало ҳамширалик фаолиятини давом эттирди. Кейинчалик сузиш билан профессионал шуғулланишни бошлади ва Япония паралимпия терма жамоасига қабул қилинди. Манами Ито 2008-йил Пекин Паралимпиадасида 100 метр брасс усулида 4-ўринни эгаллади. Шунингдек, 2012-йил Лондон Паралимпиадасида ҳам қатнашиб, юқори натижалар кўрсатди.

Спорт билан бир қаторда у болаликдаги орзуси бўлган скрипка чалишни ҳам давом эттирди. Муҳандислар унинг учун махсус протез қўл ишлаб чиқишди. Шу протез ёрдамида у скрипка чалишни ўрганди ва профессионал даражада концертлар бера бошлади. Унинг чиқишлари миллионлаб инсонларга куч, умид ва илҳом бағишлади.

Манами Ито кўплаб халқаро тадбирларда иштирок этган, ногиронлиги бўлган инсонларнинг имкониятлари чексиз эканлигини намойиш этган. У спортчи, мусиқачи ва тиббиёт ходими сифатида бир вақтнинг ўзида муваффақият қозонган кам сонли инсонлардан биридир.

Манами Ито махсус протез қўл ёрдамида скрипка чалади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

- 2008-йил Пекин ва 2012-йил Лондон Паралимпиадаларида Япония шарафини ҳимоя қилган.

- Унинг ҳаёти матонат, сабр-тоқат ва ироданинг ёрқин намунаси ҳисобланади.

Манами Итонинг ҳаёти шуни кўрсатадики, инсон кучли ирода, меҳнат ва ишонч билан ҳар қандай қийинчиликни енга олади. Шу сабабли у бутун дунё ёшлари учун илҳом манбаи бўлиб келмоқда.

Манами Итонинг ҳаёт, матонат ва чекловларни енгиш ҳақидаги энг машҳур фикрларидан намуналар:

- Автоҳалокатдан сўнг бир қўлимсиз яшашга кўникишимга тўғри келди. Мен йўқотган нарсамга ачиниб йиғлашни тўхтатиб, айнан ҳозирги ҳолатимда нималар қила олишим мумкинлиги ҳақида ўйлай бошладим.
- Ҳаётда ниманидир йўқотиш — бу ҳамма нарса тугади дегани эмас. Бу шунчаки янгича яшаш ва янги имкониятларни кашф қилишнинг бошланишидир.
- Онам менга: "Илтимос, мен учун ҳеч бўлмаса бир марта бўлсин яна скрипка чалиб бер", деганида, бунинг иложини топишга қарор қилдим. Скрипка чалиш менга ички хотиржамлик ва ўзимга бўлган ишончни қайтарди.
- Мен мусиқа орқали инсонларга ҳар қандай шароитда ҳам умид ва орзуларни асло бой бермаслик кераклигини етказмоқчиман.
- Ногиронлик — бу чекланиш эмас, балки ўз имкониятларингизни бошқача шаклда ва чуқурроқ намоён этиш имкониятидир.
- Сизда бор бўлган ягона имкониятдан фойдаланиб ҳаракат қилсангиз, атрофингиздаги инсонларга ҳам куч ва илҳом бера оласиз.

Манами Итонинг ҳаёт йўли замонавий ижтимоий фанлар, хусусан, **инклюзив таълим**, **махсус педагогика** ва **реабилитация психологияси** фани нуқтаи назаридан ноёб эмперик манба ҳисобланади. Инклюзив парадигманинг асосий ғояси — ногиронлиги бўлган шахсларнинг жамият ҳаётидан четда қолишининг олдини олиш, уларга тенг имкониятлар яратиб бериш ва ҳар бир шахснинг индивидуал салоҳиятини юзага чиқаришдир. Ито тажрибаси жисмоний тўсиқлар тўлақонли ҳаёт ва касбий муваффақият учун мутлақо ғов бўла олмаслигини амалда исботлади.

2. Психологик чидамлилик ва деструктив ҳолатлардан чиқиш (Резилиенс)

www.ziyouz.com kutubxonasi

Психология илмида **резилиенс** (инг. *resilience* — бахтсизлик ёки стресс ҳолатларидан сўнг аввалги ҳолатга қайтиш ва янада кучайиб чиқиш қобилияти) тушунчаси жуда муҳим ўрин тутади.

- **Травмадан кейинги ўсиш:** 20 ёшида юз берган оғир ЙТҲ ва ўнг қўлидан айрилиш ҳолати Манами Ито учун кескин кризис эди. Бироқ у пассив жабрланувчи ролида қолишни эмас, балки фаол субъект сифатида ҳаётини қайта қуришни танлади.
- **Мослашувчанлик механизмлари (Coping mechanisms):** Тушкунликка берилмасдан, ўз касбини (ҳамширалик) давом эттириши унинг ижтимоий адаптация жараёни муваффақиятли кечганини кўрсатади.

3. Биомедицина ва замонавий технологияларнинг инклюзив роли

Инклюзив таълим ва ҳаёт фақат инсоннинг ички иродасига эмас, балки жамият томонидан тақдим этиладиган **технологик ва муҳит қулайликларига** ҳам бевосита боғлиқ.

- **Махсус протезлаштириш:** Муҳандислар томонидан Манами учун скрипка чалишга мослаштирилган махсус протезнинг ишлаб чиқилиши — фан ва техника тараққиёти инсон имкониятларини қанчалик кенгайтириши мумкинлигининг яққол далилидир.
- **Эргономика ва адаптив воситалар:** Бу ерда педагогика ва тиббиётнинг синтези намоён бўлади. Махсус жиҳозлар шахснинг жисмоний нуқсонини компенсация қилиб, унинг ижодий ва профессионал фаолият билан шуғулланишини таъминлайди.

4. Спорт ва санъат орқали ижтимоий интеграция

Инклюзив жамият концепцияси шахсни фақат моддий таъминлаш билан чекланмайди, балки унинг маданий, спорт ва жамоавий жараёнларда тўлақонли иштирок этишини талаб қилади.

- **Паралимпия ҳаракати:** 2008 йил Пекин ва 2012 йил Лондон Паралимпиадаларида иштирок этиш Манами Итонинг жисмоний ва иродавий салоҳиятини глобал миқёсда юзага чиқарди. Спорт инклюзияси шахсда жамоада ишлаш, мақсадга интилиш ва стрессга бардошлиликни шакллантиради.
- **Мусиқа ва арт-терапия:** Болаликдаги орзуси бўлган скрипка чалишни давом эттириши унинг ички психологик мувозанатини тиклашга ва ўз-ўзини англашга ёрдам берди. Санъат орқали ўз ҳиссиётларини ифода этиш ногиронлиги бўлган шахсларнинг руҳий салоҳиятини юксалтиришнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

5. Инклюзив таълим ва ёшлар учун тарбиявий аҳамияти

www.ziyouz.com kutubxonasi

Манами Итонинг ҳаётий йўли замонавий педагогика учун қуйидаги илмий-методик хулосаларни беради:

1. **Ўрнак ва мотивацион таъсир:** Унинг фаолияти ўқувчилар ва ёшларда толерантлик, бошқаларнинг муаммоларига ҳисдошлик (эмпатия) ҳиссини шакллантиради.

2. **"Имконияти чекланган" эмас, "Имконияти кенг" ёндашув:** Инклюзив таълим тизимида ҳар бир ўқувчининг нуқсонига эмас, балки унинг кўникмалари ва иқтидорига асосланиб таълим бериш зарурлигини Манами тимсолида кўриш мумкин.

3. **Кўп қиррали муваффақият (Multidisciplinary success):** Бир вақтнинг ўзида ҳамшира, паралимпиячи ва скрипкачи бўла олиш инсон мияси ва организмнинг компенсаторлик имкониятлари чексиз эканлигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

Манами Ито тажрибаси инклюзив таълим ва реабилитация жараёнлари фақат теория эмас, балки амалиётда юқори натижалар берадиган тизим эканлигини кўрсатади. Унинг ҳаёти ногиронлик бу фалокат эмас, балки ҳаётга бошқа ракурсдан боқиш, янги кўникмаларни кашф этиш ва инсоний ироданинг чегара билмаслигини исботловчи ёрқин илмий ва амалий феномендир.

ЛОРЕЛАИ МОШЕГУТУ ФЕНОМЕНИ

Лорелаи Мошегуту — руминиялик пианиночи, қўшиқчи ва мотивацион нотиқ. У туғма ногиронлигига қарамай, истеъдоди ва кучли иродаси билан бутун дунёга танилган.

Лорелаи Мошегуту 2002-йил 24-октабрда Руминияда туғилган. У қўл ва оёқларсиз дунёга келган. Шунга қарамай, болалигидан мусиқа билан қизиқди ва пианино чалишни ўрганди. У пианино тугмаларини оёқ қолдиқлари ёрдамида босиб, мураккаб асарларни маҳорат билан ижро эта олади.

Лорелаи болалар уйида тарбияланган. Кейинчалик унинг истеъдоди устозлари томонидан кашф этилди ва у профессионал мусиқа таълимини олди. У кўплаб концертларда иштирок этиб, томошабинларнинг эътирофига сазовор бўлди.

2017-йилда Лорелаи Руминиянинг машҳур „Românii au talent“ ("Руминияда истеъдод бор") танловида қатнашди. Унинг таъсирчан пианино ижроси ва ҳаётий ҳикояси ҳакамлар ҳамда томошабинларни ҳайратда қолдирди. Натижада у танлов ғолиби бўлди ва катта пул мукофотини қўлга киритди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мукофотнинг бир қисмини у ўзига ўхшаш ногирон болаларга ёрдам бериш учун хайрия қилди. Бу унинг нафақат истеъдодли санъаткор, балки меҳрибон инсон эканлигини ҳам кўрсатади.

Бугунги кунда Лорелаи Мошегуту пианиночи ва қўшиқчи сифатида фаолият юритмоқда. У турли тадбирларда қатнашиб, ногиронлиги бўлган инсонларни ўз орзуларидан воз кечмасликка ундайди.

Лорелаи Мошегутунинг ҳаёти шуни исботлайдики, инсоннинг жисмоний ногиронлиги бор бўлиши мумкин, аммо қатъият, меҳнат ва истеъдод билан улкан ютуқларга эришиш мумкин. У бугунги кунда дунё бўйлаб кўплаб инсонлар учун илҳом манбаи ҳисобланади.

Лорелаи Мошегутунинг ирода, орзулар ва ҳаётга бўлган чексиз муҳаббатни акс эттирувчи энг машҳур ва таъсирли фикрларидан намуналар:

- Инсонга орзуларига эришиш учун қўллар эмас, балки мустаҳкам қанотлар — ирода ва иштиёқ керак. Қанотлар эса инсоннинг қалбида туғилади.
- Мўъжизалар бизга кўкдан тушмайди, уларни ўзимиз яратамиз. Мен учун ҳар бир кун, ҳар бир янги нота ва қўшиқ — бу кичик бир мўъжизадир.
- Жисмоний чекланишлар сизнинг кимлигингизни белгилаймайди. Сизни сиз қиладиган нарса — бу ички дунёйингиз ва атрофдагиларга улашадиган меҳрингиздир.
- Мусиқа — бу менинг нафас олишим ва эркинлигим. Пианино тугмачаларига оёқ бармоқларим тегганда, мен ўзимни бутунлай соғлом ва бахтли ҳис қиламан.
- Агар сизда санъатга, эзгуликка ва ҳаётга нисбатан севги бўлса, ҳеч қандай тўсиқ сизни ижод қилишдан тўхтата олмайди.
- Тақдирга нолишнинг ҳеч қандай фойдаси йўқ. Энг муҳими — сизда бор бўлган имкониятлардан максимал фойдаланиш ва атрофдагиларни илҳомлантира олишдир.
- Ҳар бир ёпилган эшик ортида янги бир имконият яширинган бўлади. Фақат уни кўра билиш ва курашишдан тўхтамаслик лозим.
- Менинг мақсадим шунчаки саҳнада куйлаш эмас, балки одамларга ҳар қандай оғир шароитда ҳам таслим бўлмаслик мумкинлигини кўрсатишдир.

Лорелаи Мошегутунинг ҳаёт йўли махсус педагогика, инклюзив таълим ва реабилитация соҳаларида чуқур илмий тадқиқ қилиниши лозим бўлган ноёб феномендир. Қўл ва оёқларсиз дунёга

www.ziyouz.com kutubxonasi

келиш (туғма аномалия) тиббий модель нуқтаи назаридан оғир жисмоний чекланиш ҳисобланса-да, Лорелаи мисолида замонавий **ижтимоий модель** устуворлиги яққол кўринади. Бу модель жисмоний нуқсоннинг ўзи эмас, балки жамият томонидан яратилган тўсиқлар асосий муаммо эканлигини, тўғри ёндашув ва шароитлар яратилганда эса инсон ҳар қандай тўсиқни енгиб ўтиши мумкинлигини исботлайди.

2. Мусиқавий педагогика ва компенсаторлик механизмлари.

Лаборатория ва клиник тадқиқотлар кўрсатишича, инсон организми бирор аъзодан маҳрум бўлганда, бошқа сезги ва ҳаракат функциялари кучаяди (компенсация эффекти).

- **Ностандарт мотор кўникмалари:** Лорелаининг оёқ қолдиқлари ёрдамида пианино тугмаларини босиб, мураккаб мусиқий асарларни ижро этиши унинг марказий асаб тизимининг юқори пластиклигидан (*neuroplasticity*) далолат беради.
- **Педагогик ёндашувнинг мослашувчанлиги:** Болалар уйида тарбияланган қизнинг истеъдодини вақтида пайқаб, унга махсус шароит ва касбий таълим берилгани — инклюзив таълимнинг асосий талабидир. Бу устозларнинг анъанавий қолиплардан чиқиб, ҳар бир ўқувчининг индивидуал анатомик хусусиятларига мос методика ярата олганини кўрсатади.

3. Институционал тарбия ва ижтимоий муҳит таъсири.

Оилавий муҳитдан маҳрум бўлиб, болалар уйида улғайган Лорелаининг жамиятда ўз ўрнини топиши унинг ички психологик чидамлилиги ва унга берилган имкониятларнинг натижасидир.

- **Ижтимоий интеграция:** "Ромâнии ау талент" танловида иштирок этиши ва ғолиб бўлиши жамиятнинг ногиронлиги бор шахсларга нисбатан стереотипларини бузиб ташлади. Масс-медиа ва оммавий саҳналар инклюзияни тарғиб қилишнинг энг кучли воситаси эканлигини кўрсатди.
- **Филантропия ва социализация:** Мукофот маблағларининг бир қисмини ўзи каби ногирон болаларга хайрия қилиши унинг юксак ижтимоий масъулияти ва эмпатия ҳисси шаклланганини билдиради. Бу инклюзив жамиятнинг асосий ўзани — ўзаро ёрдам ва ҳамжиҳатликка асосланади.

4. Инклюзив таълим ва мотивацион педагогикадаги аҳамияти.

Лорелаи Мошегутунинг фаолияти замонавий таълим тизими учун бир қатор илмий-методик хулосаларни беради:

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. **Имкониятлар тенглиги ва универсал дизайн:** Инклюзив таълим фақатгина ногирон болаларни оддий мактабга киритиш эмас, балки уларнинг ўз қобилиятларини намоён этиши учун мослаштирилган муҳит ва воситалар (адаптив технологиялар, методикалар) яратишни талаб этади.

2. **Психологик мотивация:** Унинг мотивацион нотиқ сифатида ёшларга сабоқ бериши таълим жараёнида нафақат фанни ўргатиш, балки шахсда ўз кучига бўлган ишончни тарбиялаш нақадар муҳимлигини кўрсатади.

3. **Арт-терапия ва ўзликни англаш:** Мусиқа орқали ўзини намоён қилиш Лорелаи учун нафақат касб, балки руҳий барқарорликни сақлаш ва жамият билан мулоқот қилишнинг асосий кўпригига айланди.

Лорелаи Мошегутунинг ҳаёти ва ижоди инклюзив таълим ғояларининг ҳаётий тасдиғидир. Унинг тажрибаси шуни кўрсатадики, таълим тизими ва жамият ҳар бир шахснинг жисмоний нуқсонига эмас, балки унинг яширин салоҳиятига таянса, ҳатто энг мураккаб шароитларда ҳам улкан ютуқларга эришиш мумкин. Унинг фаолияти инклюзив жамият қуриш йўлидаги тўсиқлар фақатгина жисмоний эмас, балки кўпинча тафаккурда эканлигини илмий ва амалий жиҳатдан исботлайди.

БОРГИЛЬД ДАЛЬ: “МЕН КЎРИШНИ ХОҲЛАЙМАН”

Сиз, балки, ишонмассиз, ҳатто ошхона чаноғи (раковинаси)да идишларни ювиш ҳам кучли равишда ҳаяжон қўзғатиши мумкин. Бу ҳақда билишга қизиқсангиз, **Боргильд Дал**нинг такрорланмас жасорати ҳақидаги илҳомбахш китобини ўқиб чиқинг.

Китоб “Мен кўришни хоҳлайман” деб номланган.

Мазкур китоб эллик йил давомида кўзи ожиз бўлиб қолган аёл томонидан ёзилган. “Менинг фақат битта кўзим кўрарди, – деб ёзади муаллиф, – у ҳам қалин чандиқлар билан қопланган эди. Бирор нарсанинг фарқини фақат чап кўзимнинг тирқи- шидан ажратардим. Китобни ҳам юзимга ниҳоятда яқин тутиб, бутун кучимни сарфлаб кўз қирим билан кўрардим”.

Аммо Боргильд Даль бировларнинг раҳм-шафқатига муҳтож бўлишни истамади, бошқаларнинг раҳмдиллик кўрсатганидан юз ўгириб, уларнинг “ноқис” дейишларини хоҳламади. У кичкина-лигида бошқа болалар қатори “класс” номли ўйинни жуда севар, аммо чизиқлар ва белгиларга кўзи ўтмас эди. Шунинг учун

www.ziyouz.com kutubxonasi

тенгқурлари уй-уйларига кетгач, у ерда ўрмалаб, кўзлари билан чизиқлар ўрнини аниқлашга ҳаракат қиларди. Болалар ўйнаган ҳудуддаги ҳар бир сантиметр жойни эслаб қолар эди.

Ва тезда ажойиб тарзда чопадиган бўлди. Уйда у йирик-йирик ҳарфлар билан ёзилган китобни кўзига шу даражада яқин келтириб ўқирдики, киприклари китоб варақларига нақ тегиб турарди. Унинг иккита илмий унвони бор эди: Миннесота университети санъат бакалаври ва Колумбия университети санъат магистри.

Боргильд Даль ўз фаолиятини Миннесота штатидаги Туин-Вэлли номли кичкина қишлоқда дарс беришдан бошлаб, Жанубий Дакота штатининг Сиу-Фолсдаги Август коллежида журналистика ва адабиёт профессори мартабасига эга бўлди. Ўн уч йил давомида таълим бериш билан шуғулланди. Шу билан бирга хотин-қизлар клубида маърузалар ўқиди, радиодан бериладиган эшиттиришларда иштирок этди, адабий асарлар таҳлилига бағишланган тадбирларда қатнашди. “Юрагимнинг туб-тубидан, – деб ёзади Боргильд, – бутунлай кўр бўлиб қолсам керак, деб ниҳоятда қўрқардим. Бу қўрқувдан халос бўлиш учун ўзимни эркин ҳис этишга, қувноқ кайфиятда бўлишга ҳаракат қилардим”.

Шундан сўнг, 1944 йилда, Боргильд Даль эллик икки ёшга тўлганида, мўъжиза юз берди: Мэйодаги машҳур клиникада операция ўтказилди. У энди аввалгига нисбатан қирқ карра яхши кўрадиган бўлди.

Боргильд Даль олдида янги ва қизиқарли дунё бўй кўрсатди. Энди унга ошхона чаноғи (раковинаси)да идиш-товоқ ювиш ҳам бир дунё завқ бағишлар эди. “Мен идиш юва туриб, косадаги оқ совун пуфаклар билан ўйнашаман, – деб ёзган эди у китобида, – қўлимга пуфакчаларни йиғаман-у, уларни ёруққа солиб кўраман, шунда ҳар бирида кичик камалак товланаётганига кўзим тушади”.[109]

Боргильд Даль ҳаёти ва ижодининг инклюзив таълим ҳамда адаптация психологияси контекстидаги илмий-назарий таҳлили:

1. Кириш: Визуал дефицит ва ижтимоий адаптация парадигмаси.

Боргильд Дальнинг ҳаёт йўли ва унинг “Мен кўришни хоҳлайман” номли автобиографик асари махсус педагогика, инклюзив таълим ҳамда тифлопсихология фанлари учун ноёб

[109] Харобадан чиққан машҳурлар: биринчи китоб. / Нашрга тайёрловчи Акбаршоҳ. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2016 . -Б.160-161.

www.ziyouz.com kutubxonasi

эмпирик манба ҳисобланади. Тиббий модель нуқтаи назаридан узоқ йиллар давомида сақланиб қолган оғир кўриш патологияси ва чуқур чандиқлар шахсни биологик жиҳатдан чеклаб қўйган бўлсада, Даль феномени **биопсихосоциал модель**нинг амалдаги ёрқин ифодасидир. Унинг ҳаёти жисмоний нуқсон шахснинг интеллектуал ва касбий такомиллашувига тўсиқ бўла олмаслигини исботлайди.

2. Компенсация механизмлари ва сенсор пластиклик.

Психология ва тифлопедагогикада бирор сезги аъзосининг фаолияти пасайганда, бошқа анализаторлар ёки мавжуд қолдиқ кўриш қобилиятининг ҳисовига компенсация ҳодисаси юзага келади:

- **Тактилий ва кинестетик хотира:** Болаликдаги "класс" ўйини мисолида кўришимиз мумкинки, Боргильд кўриш чегараланганлиги сабабли ҳудуддаги ҳар бир сантиметр жойни жисмоний ҳаракат ва хотира орқали тўлиқ ўзлаштирган. Бу жисмоний фазода мўлжал олишнинг компенсатор механизмидир.
- **Микро-оптик мослашув:** Юзни китобга ниҳоятда яқин тутиб, киприклар варақка тегиб турса ҳам, бутун кучни сарфлаб ўқишга интилиши когнитив мотививциянинг нақадар кучли эканини кўрсатади. Натижада у нафақат оддий мактабни, балки Миннесота ва Колумбия университетларининг бакалавр ҳамда магистрлик илмий унвонларини қўлга киритди.

3. Касбий интеграция ва академик фаолият**.**

Инклюзив таълимнинг бош мақсади — ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятда тенг ҳуқуқли касбий фаолият юритишини таъминлашдир. Боргильд Дальнинг фаолияти бу тамойилнинг мукаммал амалий тасдиғидир:

- Қишлоқ мактабида дарс беришдан бошлаб, то олий таълим муассасасида **журналистика ва адабиёт профессори** даражасигача кўтарилиши унинг нафақат мослашганини, балки бошқаларга ҳам таълим бериш ва илм улашиш салоҳиятига эга эканини кўрсатади.
- Унинг хотин-қизлар клубидаги маърузалари, радиоэшиттиришлардаги иштироки унинг жамиятнинг фаол ва тўлақонли аъзоси сифатида интеграциялашганини исботлайди.

4. Психологик чидамлилик (Резилиенс) ва ички мотивация**.**

Ҳар қандай оғир касаллик ёки нуқсон инсон руҳиятига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Боргильднинг ўз хотираларида "*бутунлай кўр бўлиб қолсам керак, деб ниҳоятда қўрқардим"* деб тан олиши унинг улкан психологик босим остида яшаганини

www.ziyouz.com kutubxonasi

кўрсатади. Бироқ бу қўрқув уни синдириб қўймади, аксинча, ўзини эркин ҳис этишга ва қувноқ кайфиятда бўлишга бўлган ички интилишини — психологиядаги **резилиенс** (стресс ва қўрқувларни енгиб ўтиш қобилияти)ни шакллантирди.

5. Реабилитациядан кейинги сенсор қайта тикланиш ва дунёни янгитдан кашф этиш.

1944 йилда ўтказилган муваффақиятли операциядан сўнг унинг аввалгига нисбатан қирқ карра яхши кўра бошриши ва оддий ошхона чаноғида идиш ювишдан ҳам чексиз завқ олиши (пуфакчалардаги камалак товланишини кўриш) — инсоннинг дунёни ҳис қилиш ва қадрлаш қобилиятининг янги босқичидир. Бу ҳолат реабилитация тиббиёти ва психологиясида янгиланган сенсор имкониятларнинг шахс фаровонлигига қўшадиган улкан ҳиссасини кўрсатади.

Боргильд Даль феномени инклюзив таълим ва реабилитация фанининг амалий исботидир. Унинг ҳаёти шуни кўрсатадики, таълим ва ирода орқали ҳар қандай жисмоний тўсиқни ентиш мумкин. Унинг ҳикояси ногиронлиги бор шахсларга нисбатан шафқат ёки раҳм-шафқат билан қараш эмас, балки уларнинг тенг ҳуқуқли салоҳиятини ҳурмат қилиш ва қўллаб-қувватлаш нақадар муҳимлигини илмий-амалий жиҳатдан асослаб беради.

ҚИЗ ЮРИСТ ОНА ФАХРИЙ ҲУҚУҚШУНОС БЎЛДИ

Сакарья университетида[110] бўлиб ўтган бир маросим шунчаки тантана эмас, балки бутун жамиятга қаратилган ахлоқий даъват бўлди.

2018 йилда содир бўлган ушбу ҳолат оммавий ахборот воситаларида (жумладан, BBC ва бошқа йирик нашрларда) кенг ёритилган. Кўзи ожиз Берру Мерве университетга ўқишга киргач, у пайтда таълим мусканида кўзи ожизлар учун зарур аудио материаллар ёки Брайль алифбосидаги китоблар етарли эмаслиги маълум бўлади.

Шунда унинг онаси Ҳавва Кул 4 йил давомида ҳар куни қизи билан бирга дарсларга қатнаб, барча маърузаларни ёзиб олган ва уйда минглаб бетлик ҳуқуқий китоблар, қонун матнлари ҳамда

[110] Сакарья университети (туркча: *Sakarya Üniversitesi*) **Туркия** давлатида, **Сакарья** вилоятининг Сердиван туманида жойлашган. Бу мамлакатдаги йирик ва етакчи олий таълим муассасаларидан биридир

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўқув материалларини овоз чиқариб ўқиб бериб, қизининг юридик маълумот олишига бош-қош бўлган.

Университетнинг битирув маросимида қиз ўз дипломини олгач, факультет деканати ва раҳбарияти онанинг ана шу мислсиз фидойилигини эътироф этиб, унга ҳам расмий равишда "**фахрий ҳуқуқшунос" (фахрий битирувчи) ҳужжатини** тақдим этган ва улар биргаликда саҳнада қувонч билан қалпоқ отишган.

Дарҳақиқат у бир кун бўлсада дарсни ташлаб қўймади. Чунки она учун ўқиш — фан эмас, вазифа эди. Бу ерда университет деворлари эмас, онанинг елкалари таянч бўлди.

Натижа-чи?

Қиз — юрист.

Она — фахрий ҳуқуқшунос бўлди.

Университет онани ҳам диплом билан тақдирлаши бу қарор — қоидалардан ташқари, аммо инсонийлик тамоилларига зид эмасди.

Чунки баъзи хизматлар расмий лавозим талаб қилмайди. Баъзи инсонлар борки, улар кўринмас қаҳрамон бўлиб яшайди.

Бу воқеа бизга битта оддий, аммо оғир ҳақиқатни айтади:

Имконияти чекланган бола йўқ. Имконияти чекланган муҳит бор.

Агар жамият кўрмаса — она кўради. Агар дунё сукут қилса — она овоз бўлади.

Бу мақола шунчаки хабар эмас. Бу мақола — масъулият ҳақида. Ота-оналик, жамиятчилик, инсонпарварлик ҳақида. Ва энг муҳими — меҳрнинг қудрати ҳақида.

Чунки ҳар бир ғалабанинг ортида саҳнага чиқмаган бир қаҳрамон бўлади.[111]

Сакария университетида содир бўлган мазкур воқеа замонавий педагогика, социология ва ҳуқуқ фанида **"инклюзив таълим"** ҳамда "**универсал дизайн"** концепцияларининг моҳиятини очиб берувчи яққол амалий мисол ҳисобланади. Ушбу ҳодисани илмий-назарий жиҳатдан қуйидаги йўналишлар орқали таҳлил қилиш мумкин:

1. Имконияти чекланган муҳит парадигмаси (Social Model of Disability).

[111]https://www.facebook.com/muazzam.ibrohimova?__cft__[0]=AZal28CMrb_Y7iW4yTBnn6ou0h7gOAsHv9YWddT9bWW_SD3Mh4wttGDk-XTD08htGCLZasZTSgIa_UwD2mymH1Hs7Lu6Lh6_WorDYEkzeZB28BuPqxMu_gl0wbDZ26sOfjLMrCcdBRZ2pfdw1oE7HuTxpK0UfXBBXT4ovMLis0qH7M4fGAMUSE3VxQgTYpOsrE66v9ts7zGk3_LHDNL7AB7aPC3xzi9fRduXD9SyxYGSJw&__tn__=-UC%2CP-y-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ногиронликни ўрганиш соҳасидаги замонавий илмий ёндашувлар тиббий модель (муаммо фақат шахснинг жисмоний ҳолатида, деб қараш)дан воз кечиб, **социологик ёндашувга** таянади.

Мазкур воқеа шуни кўрсатдики, тўсиқ қизнинг кўзи ожизлигида эмас, балки аудио дарсликлар ва Брайль алифбосидаги адабиётларнинг йўқлигида — яъни таълим муҳитининг мослашмаганида эди.

Агар муҳит ногиронлиги бор шахслар эҳтиёжига мослаштирилса (универсал дизайн), шахснинг ўз салоҳиятини тўлақонли юзага чиқариши учун имкониятлар кенгаяди.

2. Оилавий ресурслар ва ижтимоий капитал (Family Social Capital).

Социологияда *ижтимоий капитал* тушунчаси шахснинг ривожланишида яқин атрофдаги ижтимоий алоқалар ва қўллаб-қувватлаш тизимининг ўрнини англатади.

Онанинг кундалик жараёнда қатнашиши (маърузаларни ёзиб бориш, матнларни ўқиб бериш) илмий тилда **«интенсив оталиқ/оналик» (intensive parenting)** ва когнитив кўприк vazifasini bajarish сифатида баҳоланади.

Бу ерда оила фақат тарбия маскани эмас, балки таълим муассасаси бажариши керак бўлган адаптив функцияларни ўз зиммасига олган муқобил академик ресурсга айланди.

3. Институционал мослашув ва инсоний ёндашув (Institutional Flexibility).

Университетнинг онани фахрий ҳуқуқшунос сифатида диплом билан тақдирлаши бюрократик қолиплардан холи бўлган юқори даражадаги **ижтимоий адолат ва инсонпарварлик** тамойилидир.

Инклюзив таълим фақатгина махсус пандуслар ёки қурилмалардан фойдаланиш эмас, балки таълим жараёнидаги барча иштирокчиларнинг (шу жумладан, ота-оналарнинг) институционал қўллаб-қувватланишини англатади.

Бу қарор таълим муассасалари расмий дастурлардан ташқари, ижтимоий шериклик ва ҳамдардлик муҳитини шакллантириши кераклигини илмий жиҳатдан исботлайди.

Сакария университетида юз берган ҳолат инклюзив таълимнинг энг муҳим муаммосини фош қилади: **тизим тайёр бўлмаган жойда инсоний фидойилик майдонга чиқади.** Бироқ илмий ёндашув шуни кўрсатадики, таълим олиш имконияти фидойиликка эмас, балки давлат ва жамият томонидан кафолатланган тенг шароитларга асосланиши керак. Онанинг жасорати

www.ziyouz.com kutubxonasi

жамиятга қаратилган жиддий чақириқ бўлиб, барча таълим муассасаларини ҳар бир талаба учун тўлиқ мослашган, тўсиқларсиз экосистемани яратишга ундайди.

ИККИ ДЎСТНИНГ ИБРАТЛИ ҲИКОЯСИ

Хитойнинг Цзянси провинциясидаги мактаб ўқувчилари **Чжу Цзиньсян** (朱金祥) ва **Чжун Хуацян** (钟华强) ҳақидаги лавҳалар Хитой ва жаҳон ОАВларида кенг ёритилган.

2014 йилда Чжу Цзиньсян синфдоши Чжун Хуацяновни мактабга қатнай олиши үшін ўз елкасида кўтариб юра бошлади. Ўшанда бу дўстга ёрдам беришнинг чин дилдан қилинган истагидек кўринган эди, аммо вақт ўтиши билан бу қилмиш олти йил давомида бажариб келинган аҳдга айланди.

Чжун болаликдан фалажлик (церебрал фалаж) касаллиги билан туғилган ва умртқа поғонасининг оғир эгрилиги сабабли мустақил ҳаракатлана олмасди. Ҳар бир ўқув кунида Чжу унга синфга етиб боришга кўмаклашган, мактабда ҳамроҳлик қилган, ўқув қуроллари билан ёрдам берган ва дўсти ҳеч қачон ёлғиз қолмаслиги учун кундалик ҳаётда уни қўллаб-қувватлаган.

Бироқ уларнинг дўстлиги ўзаро кўмакка асосланган эди. Чжу жисмоний жиҳатдан ёрдам берган бўлса, ўқишда юқори муваффақиятларга эришган Чжун дўстига дарсларга тайёргарлик кўришда кўмаклашган, қийин дамларда унга илҳом бағишлаган ва ҳар доим ёнида бўлган.

Чжун университетга ўқишга киргач, Чжу дўстини қўллаб-қувватлашни давом эттириш мақсадида бир йил давомида Гаокао имтиҳонига қайта тайёргарлик кўришга ва ўша олийгоҳга киришга қарор қилди.

Бу ҳикоя ҳақиқий дўстлик қулайликда эмас, балки ўзаро ҳурмат, ишонч ва қўллаб-қувватлашни сақлаган ҳолда ҳаёт қийинчиликларини биргаликда енгиб ўтишга шай туришда намоён бўлишини эслатиб туради.[112]

Чжу Цзиньсян ва Чжун Хуацяновларнинг олти йиллик дўстлиги ва ўзаро кўмак тарихи замонавий **инклюзив таълим** (inclusive education) концепциясининг назарий ва амалий муҳим

[112]https://www.facebook.com/profile.php?id=100086581697507&__cft__[0]=AZa0tNghQ5sEyqRfbObvAnzaVBHB7xmomzX8St2gGwMeMpiq3znCCZSXqkD6eZMFRrZtHpqsTL8PL9my1kElqU8-a-RczmKydFV7fJ8LLwQrxd6XoQrAQ3pGUtsKNBVR79tqA82fQgYJucoxmTviv4nLA-DsJMUfc7B49iw7aHRo97wSXEhFqMOKuLdmt6-cFLEmvGwWPN40BJOiI3lway4w&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

жиҳатларини намоён этади. Ушбу мисол таълим жараёнида фақатгина физик имкониятларни яратиш эмас, балки тенглик, инсонпарварлик ва ҳамкорлик муҳитини шакллантиришнинг яққол далилидир.

1. Тенглик ва ижтимоий интеграция концепцияси.

Инклюзив таълимнинг бош мақсади — ногиронлиги ёки саломатлигида турли чекловлари бўлган шахсларнинг соғлом тенгдошлари билан бир хил шароитда билим олишини таъминлашдир.

- Чжун Хуацяновнинг церебрал фалаж ва оғир анатомик нуқсонлар билан яшашига қарамай, махсус интернатга эмас, балки оддий мактабга қатнаши ва жамиятдан ажралиб қолмаслиги инклюзиянинг асосий талабидир.
- Синфдоши Чжу Цзиньсяннинг ҳар куни уни елкасида кўтариб юриши расмий инклюзив инфратузилма (пандус, лифт ёки махсус аравачалар) етишмаган муҳитда ҳам **инсон омили ва ҳамжиҳатлик** тизимни қандай тўлдириши мумкинлигини кўрсатади.

2. Ўзаро манфаатли ҳамкорлик ва тенг қадрият (Peer Support).

Педагогика ва психологиуда тенгдошлар кўмаги (Peer Support) таълим самарадорлигини оширувчи асосий воситалардан бири ҳисобланади.

- **Жисмоний кўмак ва билим алмашинув баланси:** Таҳлил қилинаётган ҳолатда ёрдам фақат бир томонлама эмас. Чжу Цзиньсян дўстига жисмоний ҳаракатланишда кўмаклашган бўлса, ўқишда пешқадам бўлган Чжун Хуацянов билим олишда, дарсларни ўзлаштиришда ва мотивация беришда ўз ҳиссасини қўшган.
- Бу ҳолат ногиронлиги бор шахсларни фақат «ёрдамга муҳтож объект» сифатида эмас, балки жамиятга фойда келтирувчи, ўзига хос салоҳиятга эга **субъект** сифатида кўриш кераклигини илмий жиҳатдан тасдиқлайди.

3. Эмоционал интеллект ва инклюзив маданият.

Инклюзив таълим фақат биноларни жиҳозлаш ёки ўқув дастурларини мослаштиришдан иборат эмас. У жамиятда, хусусан, ёш авлод онгида **инклюзив маданият**ни шакллантиришни талаб қилади.

- Болаликдан бирга ўқиган синфдошларнинг инсонпарварлик, раҳм-шафқат, масъулият ва садоқат туйғулари асосида улғайиши

www.ziyouz.com kutubxonasi

уларнинг келажакда баркамол шахс ва етакчи бўлиб етишишига замин яратади.

- Чжу Цзиньсяннинг дўстини олий ўқув юртигача кузатиб бориш ва унинг билан бирга Гаокао имтиҳонига қайта тайёргарлик кўриши юқори даражадаги эммпатия ва ижтимоий бирдамликнинг намунасидир.

Чжу Цзиньсян ва Чжун Хуацяновларнинг ҳикояси инклюзив таълим назариясининг амалиётдаги жонли ифодасидир. Бу каби мисоллар таълим муассасаларида фақатгина академик билим бериш эмас, балки инсоний қадриятлар, меҳр-оқибат ва биргаликда яшаш маданиятини сингдириш нақадар муҳимлигини илмий ва ҳаётий жиҳатдан исботлайди.

АСПЕРГЕР СИНДРОМИГА ЭГА ЭНГ ЁШ ПРОФЕССОР

Вэй Дуньи — аутизмга чалинган, наслдан-наслга ўтиб келаётган математик. У тортинчоқ, йиллар давомида бир хил кийим кияди, унинг ҳеч қачон қиз ўртоғи ва яқин дўстлари бўлмаган, аммо Пекин университетидаги ўз иш жойида уни даҳо деб ҳисоблайдилар. 35 ёшли профессор ва собиқ вундеркиднинг тарихини эълон қиламиз. Бу ҳақда Анастасия Микушинанинг ижтимоий тармоқларда қуйидаги мақоласи ҳавола қилинди.

“Вэй Дуньи 1991 йилда туғилган. Ўша йилларда Хитой педиатрларининг кўпчилиги “Аспергер синдроми” диагнозини билмас эди ва ундан фойдаланмас эди. Бола олийгоҳнинг икки нафар ўқитувчиси оиласида дунёга келди: отаси Вэй Чжунли Шаньдун қурилиш университетида математика профессори, онаси Юй Чжэнь эса доцент, чизма геометрия ўқитувчиси эди.

Ўғил узоқ кутилган ва севимли фарзанд бўлган. Шифокорлар боланинг кеч гапира бошлаганини, нигоҳ тўқнашувидан қочишини пайқашган. Ота-она ўғлини қандай бўлса шундайлигича қабул қилиш ва унга имкон қадар қулай муҳит яратиб беришга келишиб олишган.

Болалар боғчасида Дуньи бошқа болалар билан ўйнашдан қочарди. Айрим қийинчиликларга қарамай, у барибир гапира бошлади, пойабзал боғичларини боғлашни ва ўзига ўзи хизмат қилишни ўрганди. Унга боғчадаги жисмоний тарбия машғулотлари ёки меҳнат дарслари ёқарди, чунки улар аниқ ҳаракатлар кетма-кетлигидан иборат эди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Она фарзанд такрорланиб турадиган кундалик тартибни яхши кўриши ва уни бенуқсон бажаришга ҳаракат қилишини пайқади. Агар топшириқлар мураккаблаштирилса ҳам, у қисқа вақт ичида уларни мукаммаллик даражасига етказар эди.

Эр-хотин бахтиёр эди: бола тортинчоқ, тинч ва эпчил эмас эди, ғуддираб гапирарди, аммо, шубҳасиз, баъзи қобилиятларга эга эди.

Биринчи синфда кичкинтой математикага нисбатан ажойиб қобилиятларни намоён эта бошлади. Отаси у билан бирга оддий мисолларни еча бошлади: бола уларни орехдек чақиб ташлар ва вазифалар мураккаблаша бошлагач, Вэй Чжунли унинг қаршисида ўта истеъдодли бола турганини тушуниб етди. У ўғлига математикани ўйин сифатида тақдим этди ва Дуньи ундан лол қолди, уни дунёдаги энг яхши фан деб атади.

— Бошланғич мактабнинг биринчи синфида мен тасодифан Хуа Логэн мактабининг “Математика дарслари” китобини ўқиб чиқдим ва ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайдиган қувончни ҳис қилдим. Отамо буни кўрди ва мен ўқий олишим учун уйнинг ҳамма ерида математика китобларини қолдирарди, — деб эслаган эди кейинчалик интервьюсида Вэй Дуньи.

Дуньи хусусий мактабда ўқиган ва тенгдошлари билан можаролари бўлмаган. Ҳа, у бошқа болалар билан қандай мулоқот қилишни билмас эди, оз гапирарди, гуманитар фанлардан заиф эди. Бироқ унинг аниқ фанлардаги муваффақиятларини тез орада ҳамма пайқади.

Педагоглар ота-оналарни Дуньи ижтимоийлаashmagani учун танқид қилишарди. Аммо математик истеъдод аниқлангандан сўнг, болани тинч қўйиб, унга ўзи хоҳлаган ва қўлидан келганича ривожланиш имкониятини беришди.

Ўрта мактабда Вэй Дуньи ўзи қатнашган ҳар бир математика олимпиадасида ғолиб чиқди ва охир-оқибат Хитой терма жамоасига кирди. Мактаб олимпия терма жамоаси мураббийи Чжан Юнхуа боланинг математикага бўлган муҳаббати муттасил ғоя (обсессия) даражасида эканини сезди.

Вэйни юқори синф ўқувчиларининг машғулот лагерига қабул қилишди. Ўқитувчилар уни бошқа фанлар бўйича кундалик уй вазифаларидан ва стандарт тестларни ёзишдан тўлиқ озод қилиб, ўсмирга сутка давомида севимли фани билан шуғулланишига рухсат беришди.

Синфдошлари Вэйга ўқитувчи сифатида муносабатда бўлишди, чунки унинг масалаларни ечиш усуллари дарсликлардаги

www.ziyouz.com kutubxonasi

қолипларга қараганда анча тез ва қисқа эди. Уни оммабоп деб бўлмайди. Аммо у мактабдошлари билан севимли фани ҳақида гаплашганда, ҳатто унинг дикцияси ҳам ўзгарарди. У масалаларни қандай ечиш кераклиги ҳақида деярли куйлаб гапирарди ва математикани кучайтиришни истаган ҳар бир киши у билан суҳбатдан сўнг интеллектуал бойиган ҳолда кетарди, ўқитувчилар эса ортда қолаётганларга ёрдам бергани учун ундан миннатдор эдилар.

2008 йилда, 16 ёшида, Вэй Дуньи Мадриддаги халқаро олимпиадага илк бор борди. У терма жамоа таркибидаги энг ёши эди, аммо бу унга мумкин бўлган 42 балдан 42 балл тўплаб, биринчи ўринни эгаллашига тўсқинлик қилмади.

Геометрия ва комбинаторика бўйича чизмаларни талаб қилувчи вазифалардан бирини Дуньи битта ҳам чизмасиз ечди, барча шартларни алгебраик тенгламаларга ўтказди ва кўп босқичли ўзгаришларни хаёлда ҳисоблаб чиқди. Вазифани текширган профессорга бунинг учун уч соат керак бўлди ва ечим тўғри бўлиб чиқди. Бола қораламалар қолдирмасдан, деярли ҳамма нарсани хаёлда ҳисоблаб чиққани ва топшириқларни бажариш учун ажратилган вақтнинг тахминан учдан бир қисмини сарфлагани билан барча рақибларини ҳайратда қолдирди. Қолган вақтни у дам олиш билан ўтказди — мудрадими ёки медитация қилдими, номаълум.

2009 йилда жамоатчилик олимпиаданинг асосий фаворитининг қайтишини аллақачон кутар эди ва у умидларни оқлади. У яна мумкин бўлган максимал балларни олди, ҳар бир масалага 20–30 дақиқа сарфлаб, бирорта ҳам қораламасиз топшириқларни шундай расмийлаштирдики, ҳеч бўлмаса ярим баллни камайтириш адолатдан бўлмас эди.

Шундан сўнг Вэй Дуньига Гарвардда таклиф келди, унда унга ўқиш, кўчиб ўтиш, яшаш ва ҳатто шахсий таржимоннинг барча харажатларини қоорlаудиган тўлиқ стипендия таклиф қилишди. Аммо у рад этди: у фақат Хитойда, ўз ота-онасининг олдида ўқиш ва ишлашни хоҳлади ва олимпиада ғолиби сифатида имтиҳонларсиз Пекин университетига ўқишга кирди.

Биринчи курсда йигит “Вэй Дуньи тенгламаси” деб номланган илк кашфиётини амалга оширди. Бу Навье — Стокс тенгламаларини ечиш учун математик усул эди.

Навье — Стокс тенгламалари қовушоқ суюқликнинг ҳаракатини (масалан, сув оқими, ҳаво оқимлари ёки қувурлардаги нефть)

www.ziyouz.com kutubxonasi

тасвирлайди. 18 ёшли даҳо суюқлик оқимларининг хатти-ҳаракати ва барқарорлигини тубдан янги усулда баҳолаш имконини берувчи нозик тенгласизликлар тизимини таклиф қилди. Унинг усули олимлар ўнлаб йиллар давомида фойдаланиб келган классик ёндашувлардан устун келди ва унинг геометрик таҳлил ва дифференциал тенгламалар соҳасидаги келажакдаги докторлик тадқиқотлари учун асос солди.

Талабалик йилларида ёш олим математикадаги феноментал муваффақиятлари билангина эмас, балки аскетик ҳаёт тарзи билан ҳам машҳур бўлди. Кечқурун у чироқни ўчириб қўяр ва соатлаб ухламасдан, қоронғуда жим ётган ҳолда, хаёлида формулалар тузар, мураккаб вазифаларни ўйлаб топар ва уларни ечиш вариантларини айлантирар эди. Сукунат ўртасида у чин дилдан қаттиқ кулиб юбориши мумкин эди — бу у қандайдир нафис ечим топишга муваффақ бўлганини англатарди. Ётоқхонадаги қўшнилар аввалига унинг аҳволи ёмон деб ўйлаб қўрқишарди, кейин эса кўникиб кетишди.

Дуньи кийими тешилиб кетгунича битта кийимнинг ўзини кияр, гаджетлар билан қизиқмасди, энг оддий, мазасиз овқатнинг оз миқдори билан қаноатланарди, лекин уни меҳмон қилишса, ҳеч қачон койинмасди. У на стакан ва на графинларни тан олмасди ва хонасида барча машғулотларга ўзи билан бирга олиб юрадиган оддий қайнатилган сув солинган ярим литрли пластик шишани сақларди. Булкалар вақт ўтиши билан эскириб, ахлатга ўхшай бошлагани сабабли, у чиқиб кетганида, кампус фаррошлари навбатдаги шишани топиб, ташлаб юборишарди. Шунда талаба қаршилик қилмасдан янгисини сотиб оларди.

Дарслардан сўнг ётоқхонада у баъзан портатив радиоприемникни ёқиб, янгиликлар радиоэшиттиришлари ёки об-ҳаво маълумотини тингларди. Қўшнилар ҳазиллашишардики, улар кўнгилочар контентни юклаб олиш учун сифатли Wi-Fi сигналини ушлашга ҳаракат қилаётган бир пайтда, Вэй коинотдан сигналларни ушламоқда.

Олийгоҳдаги ўртоқлари унинг истеъдодини улуғлаб, асло мазах қилишмасди ва унинг барча ғалати одатларини кечиришарди, айниқса унинг математика ҳақида соатлаб гапириб бериш, ортда қолаётганларга ёрдам бериш қобилияти ҳеч қаерга йўқолмаганини ҳисобга олган ҳолда. Барча курс талабалари шундай дейишарди: «Ўзинг еча олмасанг, ўртоқлардан сўра, улар ҳам ололмаса —

www.ziyouz.com kutubxonasi

профессорта сўра, профессор ҳам ололмаса — Вэйдан сўра. Агар у ҳам ололмаса, демак, ечим йўқ».

Илмий фаолияти давомида Вэй Дуньи Advances in Mathematics, Journal of Functional Analysis, Annals of PDE ва Forum Mathematicum каби жаҳон миқёсидаги йўналишли илмий журналларда 30 дан ортиқ нашрлар муаллифига айланди.

Тегишли асосий фанлардаги қийинчиликлар туфайли у олийгоҳни фақат 23 ёшида тамомлади. Кўпгина баҳолар математика олимпиадаларидаги хизматлари учун автомат равишда қўйилган мактабдан фарқли ўлароқ, бу ерда барча фанларни тўлиқ ҳажмда топшириш талаб қилинарди ва у юракдан чиқариб қийинчиликларни енгиб ўтди ҳамда фалсафа ва она тили каби барча зарур фанлар бўйича ҳеч бўлмаганда минимал балл олди.

27 ёшида Вэй Дуньи бутун дунёга машҳур академик Тянь Ган раҳбарлигида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди. Шундан сўнг у бир йил ичида постдокторантурани якунлади ва 28 ёшида Пекин университетининг энг ёш профессорларидан бирига айланди.

— Агар менинг ёмон тушунтираётганимни ёки суръатимни тушунмаётганингизни сезсангиз, тортинманг. Сиз доимо менинг ёрдамчимга мурожаат қилишингиз мумкин, у тушунарлироқ қилиб тушунтиради, — дейди талабаларига Вэй Дуньи.

Вэй Дуньи ҳақиқатан ҳам маърузаларни жуда тез ўқийди ва доскани шундай тезликда формулалар билан тўлдирадики, талабаларнинг катта қисми материални тушунишга улгурмайди. Ўзининг бу хусусиятини билган ҳолда, у талабалар учун жуда мураккаб бўлган нарсани қаерда таклиф қилганини кўрсатиб қўйиши ва материал бўйича тушунтиришлар бериши учун ўз ёрдамчилари билан маърузаларга тайёргарлик кўришга соатлаб вақт сарфлайди.

Пекин университети мамлакатдаги энг яхши таълим муассасаси ҳисобланади ва у ерга энг яхшиларнинг энг яхшиси тушади; аммо кўплаб ёшлар профессор Вэйнинг маърузаларидан сўнг бу машғулотларда ўзини эркин ҳис қилиш имконини берадиган даражадаги тушунишга ҳеч қачон эриша олмасликларини тан олишган.

2021 йилда профессор Вэй глобал Damo Academy Qingcheng Award мукофотини олди. Бутун дунёга машҳур академиклардан (Филдс мукофоти совриндоргарини ўз ичига олган) иборат мукофот экспертлар кенгаши унга нолисей дифференциал тенгламалар

www.ziyouz.com kutubxonasi

назариясида истисносиз аниқлик, аналитик тозалик ва тўсиқларни енгиб ўтгани учун ғолибликни берди.

Ўша йилнинг май ойида блогер Пекин университети ҳудудида Вэй Дуньини маньтоу буғлама булочкалари ўрами ва ўзгармас эскирган пластик сув шишаси билан тасвирга олди. У ким билан гаплашаётганини сўради ва абитуриентлар учун бир неча оғиз сўз айтишни илтимос қилди. Профессор ўзини таништирди ва деди: «Омад. Пекин университетига хуш келибсиз. Бошқа айтадиган гапим йўқ».

Интернетда ролик қаҳрамонини аввалига мазах қилишди. Аммо кейин, шарҳловчилар у ҳақида маълумот топиб, бу бутун дунёга машҳур профессор, математик даҳо ва халқаро математика олимпиадасининг икки карра ғолиби эканини хабар қилишгач, Вэй Хитой интернет сегментида кутилмаганда машҳур бўлиб кетди. Ролик тарқлиб кетди, маҳаллий инфлюенсерлар маньтоу билан суратга тушиб, Вэйга тақлид қилишни бошлашди ёки унга симпатияларини изҳор қилишди.

Навбатдаги машҳурлик тўлқони олимни 2025 йил июнь ойида қамраб олди, у ўшанда ёрдамчиларининг маслаҳати билан талабалар билан математик формулалар билан бўлишиш учун TikTokнинг хитойча муқобили бўлган Douyin'да аккаунт очди. У ерда унинг “Ҳаммага салом, менинг исмим Вэй Дуньи ва бу менинг аккаунтим” деган тўрт сониялик ролиги 14 миллиондан ортиқ лайк тўплади, олимнинг саҳифасига эса беш кун ичида 23 миллиондан ортиқ киши обуна бўлди. Хитой интернети учун бу улкан кўрсаткичлардир”[113].

Вэй Дуньи ниҳоятда камсуқум, оммавий пафос ва баландпарвоз нутқлардан йироқ, жуда оддий ва камгап инсондир. Унинг интервьюлари ва талабалар билан суҳбатларида энг кўп янграган, унинг камтарлик ва доноликка тўла дунёқарашини акс эттирувчи фикрлари:

- **Имтиҳон топширувчи ёшларга берган қисқа ва машҳур тилаги (вирусга айланган интервьюсидан):**

Ғайрат қилинглар. Пекин университетига хуш келибсизлар! Мен бошқа нима дейишни ҳам билмайман...

- **Нима учун сувни елим идишда (пластик бутилкада) олиб юриши ҳақида:**

[113] https://www.facebook.com/reteller?__cft__[0]=AZbdq8ADVqWHHSF3lrYNl2C3rfcpG7OCdtU4a4Ni-UFx4YhJmeM0IboVyE9DexlCfrer9xfhn4_EqY2DykAro7_L1ITqAie-zh-jBv9fNEA7gOrhiupFgFqCpZYWgdLJVuHi_Q43oyUMgNVNHUQs27denn0FtPfoYj9fRFta6bezCOExccVsKhPd3mAZ2abniCaHKXRvMz0IHfKO7FYoxZQH&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Менга шунчаки сувни пластик бутилкада олиб юриш қулай. Уни бир ой ишлатиб, кейин янгисига алмаштириб оламан. Идиш катта бўлса, сув ҳам кўпроқ сиғади, шуниси маъқул.

- **Дарс ўтиш ва талабалар ҳақида (камтарлик билан):**

Эҳтимол, мен машғулотларни унчалик яхши ўта олмасман, талабалар билан мулоқот ҳам камроқ бўлади. Кўпинча дарсимга кам одам қолади. Бунинг сабабини аниқлаб, ўзим учун хулоса чиқаришим керак...

- **Шахсий ҳаёт ва оила қуриш ҳақида:**

Ҳозирча қиз ўртоқ тутиш ёки оила қуриш ҳақида ўйлаётганим йўқ. Вақтим ва диққатимнинг ҳаммаси фақат математикага қаратилган.

- **Тайёргарлик ва муваффақият сири ҳақида:**

Мен ҳеч қачон махсус машғулот ёки қўшимча курсларга қатнашмаганман. Мен шунчаки масалаларни ечишни яхши кўраман ва бу менга завқ бағишлайди.

Вэй Дуньи атрофдаги шов-шувлар, машҳурлик ва моддий бойликларга мутлақо бефарқ бўлиб, барча вақти ва куч-ажрамини фақат ва фақат илм-фанга бағишлаган камёб тафаккур эгасидир.

Шу ўринда Аспергер синдроми ва аутизм спектри бузилишларига эга шахсларнинг инклюзив таълим тизимидаги ўрнини Вэй Дуньи мисолида кўриб чиқамиз.

Юқорида келтирилган маълумотлар замнавий **инклюзив таълим** ва махсус педагогика фанининг муҳим назарий ҳамда амалий муаммоларини очиб беради. Вэй Дуньининг ҳаёт йўли Нейрохилма-хиллик (Neurodiversity) концепцияси, талабаларга индивидуал ёндашув ва олий таълим муассасаларида инклюзив муҳитни яратиш масалаларини илмий жиҳатдан таҳлил қилиш учун яққол мисол бўла олади.

1. Нейрохилма-хиллик ва Аспергер синдроми (Истеъдод ва имкониятлар уйғунлиги).

Замонавий педагогика ва психологияда Аспергер синдроми ва аутизм спектри бузилишларига (АСБ) эга шахсларга фақатгина тиббий “нуқсон” сифатида қараш эскирган ёндашув ҳисобланади. Уларнинг когнитив хусусиятлари **нейрохилма-хиллик** доирасида баҳоланади.

- **Гиперфокус ва аниқ фанларга мойиллик:** Мақолада келтирилишича, Вэй Дуньи болалигидан такрорланиб турадиган кундалик тартибни ва аниқ ҳаракатлар кетма-кетлигини яхши кўрган. Математикани ўйин сифатида қабул қилиши ва муттасил

www.ziyouz.com kutubxonasi

ғоя (обсессия/гиперфокус) даражасида берилиб ўқиши унинг ўзига хос когнитив устунлигини шакллантирган.

• Инклюзив таълимнинг асосий ғояси — ҳар бир ўқувчининг индивидуал имкониятлари ва қобилиятларини юзага чиқариш учун шароит яратишдир. Вэйнинг ота-онаси ва мактаб раҳбарияти томонидан унга стандарт тестлардан озод қилиниб, сутка давомида севимли фани билан шуғулланиши учун эркинлик берилиши — **индивидуал таълим траекториясин**инг муваффақиятли намунасидир.

2. Ижтимоийлашув тўсиқлари ва академик инклюзия.[114]

Инклюзив таълим тизими кўпинча аутизм ёки Аспергер синдромига эга шахслар duch келадиган ижтимоий-коммуникатив қийинчиликларни ҳисобга олиши шарт.

• **Коммуникация ва муҳит мослашуви:** Вэйнинг болалигида бошқалар билан ўйнашдан қочиши, нигоҳ тўқнашувидан сақланиши ва гуманитар фанлардан қийналиши Аспергер синдромига хос классик белгилардир. Бироқ унинг атрофидаги муҳит (ота-онаси, мактабдошлари ва университетdaги ўртоқлари) уни мазах қилмасдан, аксинча, унинг истеъдодини ҳурмат қилган ҳолда қабул қилди.

• Бу ҳолат инклюзив маданиятнинг фақатгина маъмурий қарорлар билан эмас, балки **жамоанинг психологик муҳити ва бағрикенглиги** билан боғлиқ эканини кўрсатади. Синфдошларининг ундан математикани ўрганиши ва уни «энг охирги инстанциядаги маслаҳатчи» сифатида кўриши унинг жамиятга интеграциялашувига хизмат қилди.

3. Олий таълимда инклюзив ёндашув ва академик мослашув.

Мақолада Вэй Дуньининг олийгоҳни тамомлаш жараёнидаги айрим қийинчиликлар (гуманитар фанлар ва бошқа соҳалардан минимал балл тўплаши) алоҳида қайд этилган. Бу олий таълим

---

[114] Ҳозирги кунда бу сўз асосан ижтимоіу ва таълим соҳаларида кенг қўлланилади:Инклюзив таълим: Жисмоний, руҳий, интеллекual ёки бошқа хусусиятларидан қатъи назар, барча болаларнинг (шу жумладан имконияти чекланган болаларнинг ҳам) тенгдошлари билан бирга умумий таълим мактаблари ва боғчаларда биргаликда таълим олишини таъминлайдиган жараёндир. Бунда таълим муҳити болаларнинг эҳтиёжларига мослаштирилади.Ижтимоий инклюзия: Жамиятдаги ҳар бир инсон (ногиронлиги бор шахслар, кам таъминланганлар, турли аз-аҳоли қатламлари) камситишлаarsiz, бошқалар билан тенг равишда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётда фаол қатнашиши учун имконият яратиб беришдир.Қисқача айтганда, инклюзия — "ҳамма ҳамма учун биргаликда ва тенг" деган тамойилни билдиради.

www.ziyouz.com kutubxonasi

тизимида инклюзив сиёсатнинг ҳали ҳал қилиниши лозим бўлган жиҳатлари борлигини кўрсатади:

- **Стандартлаштирилган баҳолаш ва қобилиятлар баланси:** Кўпинча иқтидорли, аммо нейробиолиогик жиҳатдан ўзига хослиги бор талабалар қатъий академик стандартлар ва қолипли имтиҳонлар сабабли қийналишади. Олий таълим муассасалари бундай талабаларнинг академик салоҳиятини сақлаб қолган ҳолда, уларга мослашувчан шароит яратиши муҳим.
- Профессор даражасига етгач, ўзининг лекция ўқиш тезлиги ва талабаларга тушунтиришдаги ўзига хосликларини англаган ҳолда ёрдамчилари орқали қўшимча тушунтиришлар ташкил этиши таълим берувчининг ҳам ўқув жамоасига мослашиши ва инклюзив мулоқот кўприкларини қуриши мумкинлигини исботлайди.

Вэй Дуньининг илмий ютуқлари ва ҳаёт йўли инклюзив таълим концепциясининг нақадар ҳаётий ва муҳим эканини исботлайди. Бу мисол инклюзия фақатгина ногиронлиги бор ёки ногиронлиги бор шахсларга ёрдам бериш эмас, балки турлича фикрлайдиган, ўзига хос когнитив хусусиятларга эга даҳолар ва шахсларнинг жамиятда ўз ўрнини топиши учун тенг имкониятлар майдонини яратиш эканини кўрсатади.

БРИЭЛ АДАМС-ВИТЛИ МУҲАББАТИ

Қўл ва оёқсиз туғилган у ўз йўлини топиши мумкинлигини исботлаш учун йиллар давомида ҳаракат қилди... Кейин эса у ўзи билан бирга ўсишга тайёр бўлган инсонни топиб олди.

Бриэл Адамс-Витли Бразилияда Ҳанхарт синдроми билан туғилган ва чақалоқлигида Юта штатидаги кўп болали оила томонидан асраб олинган.

У улғая боргани сайин рақсга тушиш, кийнилиш ва мустақил равишда макияж қилишни ўрганди. Пандемия даврида унинг гўзаллик ҳақидаги видеолари миллионлаб инсонларга етиб борди ва Бриэл ўзининг ишончи, креативлиги ҳамда мустақиллиги билан танилган машҳур инфлюенсерга айланди.

2020 йилда у Tinder орқали Адам Витли билан танишолди. Уларнинг илк учрашувлари қаҳвахонада ўтди ва шундан сўнг улар ажралмас жуфтликка айланишди. 2021 йилнинг июнь ойида улар энг яқин дўстлари даврасида турмуш қуришди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

2026 йилнинг июнь ойида, никоҳларидан деярли беш йил ўтиб, Бриэл ва Адам яна бир маросим учун Ютадаги ўша таниш ҳовлига қайтишди.

Бу сафар Бриэл ҳар доим орзу қилган гўзал келинлик кўйлагини кийган эди. Улар биргаликда нафақат тўйларини, балки ўзлари енгиб ўтган, ўрганган ва эришган барча нарсаларни нишонлашди.

Маросим атиги бир неча дақиқа давом этди, бироқ унинг маъноси ниҳоятда улкан эди.

Муҳаббат қиссалари асло бир хил бўлиши шарт эмас. Бу ҳар биримизга ўсиш учун эркинлик бериш ва ҳар бир янги босқичда бир-биримизни қайта-қайта танлаш ҳақидаги ҳикоядир.[115]

Ушбу ҳаётий ҳикоя замонавий педагогика, психология ва махсус таълим назариясидаги фундаментал концепциялар – **инклюзив ёндашув**, **шахснинг ўзини ўзи англаши (self-efficacy)** ҳамда **резильентлик (барқарорлик)** тушунчаларининг яққол амалий исботидир.

Қуйида ушбу маълумот илмий-педагогик нуқтаи назардан таҳлил қиламиз:

1. Инклюзив муҳит ва оиланинг социализациядаги роли.

Бриэлнинг чақалоқлик чоғида асраб олиниши ва катта оила томонидан қўллаб-қувватланиши Л. С. Выготскийнинг **маданий-тарихий назарияси** ва **компенсация механизми** орқали изоҳланади.

- Инклюзия фақат таълим муассасалари билан чекланиб қолмайди; у дастлаб **оила ва ижтимоий муҳитдан** бошланади.
- Оила томонидан соғлом ижтимоий муҳитнинг яратилиши Бриэлга жисмоний ногиронлиги борлигига қарамай, жамиятга интеграциялашув кўникмаларини (рақсга тушиш, кийнилиш, мустақил парвариш) эрта ўзлаштириш имконини берди.

2. Ўзини ўзи самарали ҳис этиш (Self-Efficacy) концепцияси.

Психолог Альберт Бандуранинг таълирига кўра, инсоннинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришиши унинг ўзига бўлган ишончи ва қобилиятларини баҳолай олишига боғлиқ.

---

[115]https://www.facebook.com/groups/301281581902353/user/61557034572488/?__cft__[0]=AZYbQLv6QiC1qhfLONrXODH-7rNWMXZJxnV0NKqPxcq3tEj6yA3Vxy_6VEqLcHykvWVx7cGp1sz5BplqpSHy-NblMt2rMcxNAJAlBIz-G9FZeovzUMmvBA09qzzMTVMR2YhpF3TCMkXKphRh-5ZRvVjHYfymfLIxq2B4CuqSwqt_MfWfXrUQgFvmzf5vHSnLi3L5vSQ62I6CiCxROYggGeqb&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

• Бриэлнинг йиллар давомида ўз йўлини топиш учун ҳаракат қилиши унинг юқори даражадаги *ўзини ўзи бошқариш* ва *мотивация*га эга эканлигини кўрсатади.

• Рақамли технологиялар ва пандемия давридаги фаоллик унинг нафақат шахсий мустақиллигига, балки жамиятда фаол фуқаро сифатида ўз ўрнини топишига (инфлюенсерлик фаолияти орқали бошқаларга намуна бўлишига) замин яратди. Инклюзив таълим ва тарбиянинг асосий мақсади ҳам айнан шахсни мустақил қарор қабул қилишга ўргатишдан иборатдир.

3. Резильентлик (Психологик барқарорлик) ва муҳит терапияси.

Ҳанхарт синдроми каби оғир туғма нуқсонлар билан дунёга келган инсонлар кўпинча психологик ва ижтимоий тўсиқларга дуч келишади.

• Ҳикоядаги муҳаббат ва қўллаб-қувватлаш муҳити Бриэл учун қудратли *резильентлик омили*га айланди.

• Илм-фанда инклюзив ёндашув фақат ногиронлиги бор шахсни жамиятга мослаштириш эмас, балки **жамиятнинг ўзи шундай муҳитни яратиши кераклиги**ни уқтиради. Адамнинг ҳаётига кириб келиши ва уларнинг биргаликда ўсиши инклюзив муносабатларнинг энг олий кўриниши – ўзаро тенглик, ҳурмат ва ҳамкорликка асосланган шерикликни намоён этади.

Бриэл Адамс-Витлининг ҳаётий йўли инклюзив таълим ва тарбиянинг назарий қоидаларини амалда исботлайди: агар инсонга тўғри ижтимоий муҳит, психологик қўллаб-қувватлов ва ривожланиш учун тенг шароит яратиб берилса, у нафақат ўз чегараларини енгиб ўтади, балки бошқалар учун ҳам илҳом манбасига айланади**.** Инклюзиянинг асл маъноси ҳам ҳар бир шахсга ўзининг энг яхши версиясига айланиши учун эркинлик ва имконият беришдир.

КРИС НИКИК ФЕНОМЕНИ

Крис Никик — Даун синдромига чалинган ва Ironman триатлонини муваффақиятли якунлаган биринчи инсон сифатида тарихга кирган америкалик ҳаваскор триатлетдир. Унинг унутилмас ютуғи бутун дунё бўйлаб миллионлаб инсонларни илҳомлантирди ва қатъият, изчиллик ҳамда оғир меҳнат ҳатто энг қийин тўсиқларни ҳам енгиб ўтиши мумкинлигини исботлади. У ўз матонати учун 2021 йилда “Жимми В” мукофоти (Матонат учун) ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

“ЭСПИ” (ESPY) мукофотининг “Ногиронлиги бўлган энг яхши спортчи (эркаклар ўртасида)” номинацияси соҳиби бўлди.

1999 йилда Флорида штатида туғилган Крис ёшлигиданоқ жиддий соғлиқ муҳамоларига дуч келди. Атиги беш ойлик вақтида унинг юрагида оғир жарроҳлик амалиёти ўтказилди. Хасталиги туфайли у тўрт ёшигача юра олмаган ва беш ёшигача қаттиқ овқат ейишга қийналган. Шунга қарамай, у ўз ногиронлиги унинг келажагини белгилаб қўйишига йўл қўймади.

Крис ўз жисмоний тарбия саёҳатини 2017 йилда жудда оддий мақсад — биргина отжимание (ёлғон ҳолатда қўлни букиб-ёзиш) қилишдан бошлади. Тезкор муваффақият ортидан қувиш ўрнига, у ҳар куни бор-йўғи бир фоизга яхшиланишга эътибор қаратди. У тажрибали Ironman спортчиси Дэн Гриб билан биргаликда бир йил давомида кунига тўртдан саккиз соатгача шуғулланди. Унинг мунтазам ўсиши ва фидойилиги уни босқичма-босқич дунёдаги энг оғир чидамлилик мусобақаларидан бирига тайёрлади.

2020 йилнинг ноябрида, 21 ёшида Крис Флоридадаги Ironman триатлонини 16 соат, 46 дақиқа ва 9 сонияда якунлади. Мусобақа ундан 2,4 мил сузиш, 112 мил велосипед ҳайдаш ва 26,2 мил масофага тўлиқ марафон югуришни талаб қилди. У бу масофани расмий вақт лимитидан 14 дақиқа олдин якунлаб, Гиннесснинг рекордлар китобидан жой олди. Мусобақа ташкилотчилари ҳеч қандай махсус енгилликлар ёки имтиёзлар берилмаганини алоҳида таъкидлаб, унинг бу ютуғини янада улканроқ муваффақият сифатида эътироф этишди.

Крис ўз имкониятларини синашда давом этди ва 2022 йилда Ҳавайи штатининг Кона шаҳрида бўлиб ўтган Ironman жаҳон чемпионатида иштирок этди. У аввалги натижасини яхшилаб, масофани 16 соат 31 дақиқада босиб ўтди ва Даун синдроми билан иккита Ironman мусобақасини муваффақиятли якунлаган илк инсонга айланди. Ушбу ютуғидан сўнг Махсус олимпиада (Special Olympics) ташкилоти уни ўз позитив таъсири ва илҳомлантирувчи ҳикояси учун “Чемпион элчи” деб эълон қилди.

Бугунги кунда Крис Никик бошқаларни ҳам ўзларига ишонтириш ва ҳар куни бироз бўлса ҳам олдинга қадам ташлашга ундайдиган мотиватор (нутқ сўзловчи) ва ҳақиқий ўрнакдир. Унинг болаликдаги оғир касалликларни енгиб ўтиб, дунёдаги энг оғир чидамлилик пойгаларидан бирини муваффақиятли тугатгунга қадар босиб ўтган йўли ҳар қандай имкониятдаги инсонларни ўз орзулари

www.ziyouz.com kutubxonasi

сари интилишга ва ҳеч қачон таслим бўлмасликка илҳомлантириб келмоқда.[116]

Даун синдромига чалинган америкалик спортчи Крис Никик феноменини замонавий **инклюзив таълим**, махсус педагогика ва абилитация тамойиллари асосида қуйидагича илмий таҳлил қилиш мумкин:

1. Жисмоний депривация ва тиббий-педагогик реабилитациянинг уйғунлиги.

Инклюзив жамият ва таълим парадигмаси инсоннинг биологлик ёки физиологик кўрсаткичларидан қатъи назар, унинг ривожланиш траекториясини тўғри ташкил этишни талаб қилади.

- **Эрта аралашув ва тиббий омиллар:** Крис ёшлигида оғир юрак операциясини бошидан кечиргани, тўрт ёшигача юра олмагани ва беш ёшигача қаттиқ овқат ейишга қийналгани унинг ҳаёт бошланишида жиддий биологлик тўсиқларга дуч келганини кўрсатади. Инклюзив педагогика ва махсус психологияда бу каби ҳолатлар *эрта коррекция ва тиббий-педагогик реабилитация* жараёнларининг нақадар ҳаётий аҳамиятга эга эканини исботлайди.
- **Тўсиқларни енгиб ўтиш салоҳияти:** Шунга қарамай, оиласи ва муҳит томонидан яратилган тўғри ёндашув унинг имкониятлари чекланиб қолишининг олдини олди. Бу инклюзив таълимнинг асосий қоидаси — *ҳар бир шахснинг ривожланиш имконияти чексиз* эканлигини амалда кўрсатади.

2. "Кунига 1 фоиз ўсиш" тамойили ва инклюзив ўқитиш методологияси.

Инклюзив таълим жараёни ўқувчининг индивидуал хусусиятлари ва суръатига мослашувни, ҳаддан ташқари зўриқишларсиз босқичма-босқич олға боришни тақозо этади.

- **Микро-қадамлар концепцияси:** Криснинг ўз фитнес саёҳатини оддийгина биргина машқ (отжимание) қилишдан бошлаши ва ҳар куни бор-йўғи бир фоизга яхшиланишга эътибор қаратиши педагогикадаги *мослашувчан ва босқичма-босқич ўқитиш (scaffolding)* методологиясининг илмий намунасидир. Катта мураккаб мақсадларни кичик, ўзлаштириладиган қисмларга бўлиш

116 https://www.facebook.com/groups/1212417032507986/user/61592321835184/?__cft__[0]=AZZa_WpolJjMSySPu7bBjBTdbRurIQpZ0NXHeF92KKunsGx2UI1I34vnzdOvbxMSqRvgFfu8jMnafsZBsrMxvKJP4Qzcmd6YyVCLa_EZG9A4ogiE6aCQkz2SGqStopXKyA-M8pahPOTpWw4MLloMecB4EY7FznwxE9xf8qfmlpinnwAVYEoSKpxdBLdPWg4a7jg1WPAGz8GDLSaYPs2fvDYF&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

инклюзив таълимда алоҳида таълим эҳтиёжлари бор шахслар билан ишлашнинг энг самарали усули ҳисобланади.

- **Махсус имтиёзларсиз тенг рақобат:** Мусобақа ташкилотчиларининг ҳеч қандай махсус енгилликлар ёки имтиёзлар берилмаганини таъкидлаши инклюзив муҳитнинг асл моҳиятини очиб беради. Инклюзия бу пасайтирилган талаблар эмас, балки тенг шароитлар яратиш орқали реал натижага эришишдир.

3. Ҳуқуқий ва ижтимоий интеграция: Махсус олимпиада ва жамият позицияси.

Инклюзив жамиятнинг энг олий босқичи — ногиронлиги бор шахсларнинг нафақат истеъмолчи, балки жамиятга ижобий таъсир кўрсатувчи фаол субъектга айланишидир.

- **Тенглик ва муносиб баҳо:** Криснинг "Жимми В" ва "ЭСПИ" мукофотларига лойиқ кўрилиши, шунингдек, Махсус олимпиада томонидан “Чемпион элчи” деб эълон қилиниши унинг ижтимоий мақомини тубдан ўзгартирди. Бу инклюзив таълимнинг якуний мақсади — инсонни жамиятга тўлақонли интеграция қилиш ва унинг салоҳиятини жамоатчиликка намоён этишдан иборат эканини тасдиқлайди.
- **Мотивацион рол моделлик:** Бугунги кунда Криснинг фақат спортчи эмас, балки мотиватор сифатида ҳам фаолият юритиши инклюзив муҳитнинг тарбиявий кучини кўрсатади. Унинг фаолияти бошқа одамларда бағрикенглик, ҳамдардлик ва инсонийлик фазилатларини тарбиялайди.

Крис Никик феномени Даун синдроми каби генетик хусусиятлар инсоннинг ўз олдига қўйган олий мақсадларига эришишига тўсқинлик қила олмаслигини илмий ва амалий жиҳатдан исботлади. Унинг ҳаёт йўли замонавий инклюзив таълим тизимида индивидуал ёндашув, изчиллик, муҳитнинг қўллаб-қувватлаши ва қатъият қандай юксак натижаларни бериши мумкинлигини кўрсатувчи яққол илмий-педагогик мисолдир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МЕН ШУНЧАКИ ЯШАШНИ ХОҲЛАЙМАН

Бу воқеа Хитойнинг Шэньси провинцияси, Сиань шаҳрида содир бўлган. Воқеа қаҳрамонлари — Ван Сяо (Wang Xiao) ва Ю Цзяньпин (Yu Jianping).

Уларга яшаш учун тахминан бир йил вақт қолгани айтилган эди.

У ўз вақти тугаётганига ишонарди. Шунчаки онлайн-хабар уларни бирлаштирди ва ҳаётларини абадийга ўзгартириб юборди.

Шифокорлар Ван Сяога яшаш учун бир йилга яқин вақт қолганини айтганда, у бор-уоғи йигирма тўрт ёшда эди. У уремия — буйраклар қондаги чиқиндиларни бошқа тозалай олмайдиган оғир хасталикдан азият чекарди.

Оила аъзолари улардан бирортаси буйрак донори бўла олишини билиш учун тиббий кўрикдан ўтишди, аммо ҳеч қайси бири мос келмади. Барча анъанавий тиббий имкониятлар тугаган эди.

Умидсизликка тушиш ўрнига, Ван деярли ҳеч кимнинг хаёлига келмайдиган йўлни танлади.

2013 йилда у қўллаб-қувватлаш гуруҳининг онлайн-чатида чин юракдан ёзилган хабари билан бўлишди. Унинг сўзлари оддий ва самимий эди:

“Мен шунчаки яшашни хоҳлайман”.

У ўзи билан бир хил қон гуруҳига эга бўлган, унга турмушга чиқишга ва вафотидан кейин буйрагини топширишга рози бўладиган оғир касал эр кишини қидираётган эди. Evазига у умрининг охиригача унга чин қалбдан ғамхўрлик қилишга ваъда берди.

Кўпчилик бу хабарни жавобсиз қолдириб ўтиб кетди, аммо Ю Цзяньпин исмли йигирма етти ёшли йигит тўхтаб, уни ўқиб чиқди.

Собиқ менеджер бўлган Юй қон саратонининг оғир тури бўлмиш кўп сонли миелома билан курашаётган эди. У аллақачон илик кўчириб ўтказиш операциясини бошдан кечирган, аммо касаллик қайта хуруж қилганди.

Унинг отаси даволаниш харажатларини тўлаш учун оилавий уйни сотган, севган қизи эса ташхис қўйилганидан сўнг уни тарк этганди. Чуқур умидсизликда қолган Юй энди курашишдан маъно қолмади деб ҳисобларди.

Кейин у Ван билан қон гуруҳи бир хил эканини англаб етди. У қизга қисқа хабар юборди:

www.ziyouz.com kutubxonasi

“Мен сенга уйланишим мумкин”.

Паркда биринчи марта учрашишганида, кутилмаган ҳодиса юз берди — улар бир-бирларининг даврасида чин дилдан вақтни чоғ ўтказишди. Кейинги онлайн-суҳбатлардан бирида Ван диализ сеансини бошлаш учун тўхташга мажбур бўлди.

У трубкалар ва тиббий ускуналарга қарамай табассум қилган ҳолда диализ аппарати ёнидан Юйга видео юборди. Кулиб: “Мен ҳозир диализдаман. Қўлим қотиб қолди. Мана сизга бир қўлли монстр”, — деди.

Юй узоқ вақтдан бери бунчалик қаттиқ кулмаган эди. Кейинчалик у бу охирги бир неча ой ичидаги илк самимий кулиши бўлганини тан олди.

2013 йил 16 июль куни улар расман никоҳдан ўтишди. Бошида бу шунчаки амалий келишув эди. Улар бирга яшамасликка, молиявий манбаларини бирлаштирмасликка ва бу ҳақда оилаларига айтмасликка қарор қилишди. Агар Юй вафот этса ва у жон жўнатган буйрак мос келса, Ванга трансплантация қилиниши керак эди.

Ўз навбатида, Ван Юйнинг кекса отасига умрининг охиригача ғамхўрлик қилишга ваъда берди.

Аммо кундалик ҳаёт аста-секин ҳамма нарсани ўзгартириб юборди. Ван Юйни шифокор қабулларига кузатиб борар, Юй эса унга узоқ давом этган диализ сеансларидан сўнг иссиқ шўрва тайёрлаб қўярди.

Улар касалхона йўлакларида бирга юришар, ҳазиллар билан бўлишишар ва ҳар бир оғир кунда бир-бирларини қўллаб-қувватлашарди. Амалий келишув сифатида бошланган нарса аста-секин ҳақиқий муҳаббатга айланди.

Юйга оиласининг қурби етмайдиган яна бир қимматбаҳо илик кўчириб ўтказиш операцияси зудлик билан зарур бўлиб қолганда, Ван таслим бўлишдан бош тортди.

У кўчада кичик бир гул растасини очди.

Гуллар ёнига у ўзларининг тарихини қўлда ёзиб қўйди — икки оғир хаста инсон кун сайин бир-бирини қутқариш учун қўлидан келган ҳамма нарсани қилишмоқда эди.

Одамлар тўхтаб, хабарни ўқишар, гуллар харид қилишар ва уларнинг тарихини бошқаларга улашишарди. Меҳрибонлик жуда тез тарқалди. Якунда Ван 500 000 юанга яқин маблағ йиғди, бу Юйнинг ҳаётини сақлаб қолган операция харажатларини тўлиқ қоплашга етди.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Кейин эса ажойиб ҳодиса юз берди.

Иккинчи трансплантациядан сўнг Юйнинг аҳволи яхшиланди.

Деярли бир вақтнинг ўзида Ваннинг шифокорлари унинг саломатлиги барқарорлашаётганини пайқашди. Диализ сеанслари камроқ ўтказила бошланди ва охир-оқибат унга буйрак кўчириб ўтказишнинг ҳожати қолмагани айтилди.

2015 йилнинг февраль ойида улар оила аъзолари ва дўстлари даврасида ҳақиқий тўйни нишонлашди.

Бугунги кунда улар Сиань шаҳрида жойлашган “Yongsheng Flower” гул дўконига эгалик қилишади — бу дўкон бир вақтлар Юйнинг ҳаётини сақлаб қалишга ёрдам берган ўша кўча растасидан ўсиб чиққан. Кейинчалик уларнинг ушбу ноодатий саёҳати ҳақида Хитойда катта фильм суратга олиниб, 2024 йилда экранларга чиқди.

Ван ва Юй инсон ҳаётининг энг қоронғу дамларида ҳам муҳаббат, умид ва ҳамдардлик бир вақтлар имконсиздек туюлган нарсаларни амалга ошириши мумкинлигини исботладилар.

Бир-бирларига ғамхўрлик қилишни танлаб, улар шунчаки касалликни енгиб ўтмасдан, балки ҳеч бири илгари тасаввур ҳам қила олмаган бахтли биргаликдаги ҳаётни барпо этдилар.[117]

Ушбу ҳаётий воқеа (кейс) ташқи қарашда тиббий-ижтимоий драма бўлиб туюлса-да, замонавий **инклюзив таълим ва инклюзив педагогика** концепцияси нуқтаи назаридан жуда чуқур методологик ва назарий пойдеворга эга.

Инклюзив таълим шунчаки “алоҳида эҳтиёжли болаларни мактабга жойлаштириш” эмас, балки шахснинг тиббий ҳолатидан қатъи назар, унинг ижтимоий интеграцияси, шахсий автономияси ва жамиятда тенг ҳуқуқли субъект сифатида ўз ўрнини топишини таъминлайдиган ижтимоий ва педагогик парадигмадир.

Қуйида ушбу матнни инклюзив таълим ва педагогиканинг асосий илмий назариялари асосида босқичма-босқич таҳлил қиламиз.

1. Ногоронликнинг ижтимоий модели (Social Model of Disability).

Анъанавий тиббий моделда инсоннинг чекланган имконияти унинг «патологияси» деб кўрилади ва у пассив объект сифатида даволаниши лозим. Аксинча, **ижтимоий модел** (Оливер, 1990)

[117]https://www.facebook.com/evloev.ahmed.7?__cft__[0]=AZaDpVkAbJf5wk_0Zkg5eKBTn_vYUFiJ3bBe7TyZOLzsI0sT3NQmESS3e9SpKaAdUA0hRGH-bvjaYnKvyOErfupoCPWVs2qihYexKvZceSTJHorG5O11RHOobqDkcLB8pjg9OXofNFM22TigkOwpamg6PZE6Tfhg1gn_A8WpfhC8fq5bajbcuui0B2dGfmaALvjWStJoVnI2u3xSjc-s5WCU&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

инсоннинг ижтимоий фаоллигини тўсувчи асосий омил бу — унинг биологик касаллиги эмас, балки жамият томонидан яратилган тўсиқлар ва стигматизация эканини илгари суради.

Юй Цзяньпин касаллик ташхиси қўйилгандан сўнг севгилиси томонидан тарк этилади ва ижтимоий яккаланишга (изоляция) учрайди. Бу жамиятдаги стигманинг оқибатидир.

Ван Сяо ва Юй Цзяньпин ўртасидаги муносабат уларни тиббий "бемор" мақомидан чиқариб, **ижтимоий ҳаёт субьектига** айлантирди. Инклюзив таълимнинг бош мақсади ҳам ўқувчини "касаллик ташхиси" билан эмас, балки унинг **шахсий потенциали ва ижтимоий роли** билан қабул қилишдир.

2. Субъектлик ва шахсий автономия (Agency and Empowerment).

Инклюзив педагогиканинг муҳим тамойили — шахснинг ўз ҳаёти бўйича мустақил қарор қабул қилиш ва атроф-муҳитга таъсир ўтказиш қобилиятини (**Self-determination**) ривожлантиришдир (Декер ва Райаннинг "Мустақил қарор қабул қилиш назарияси").

Ван Сяо умидсизликка тушмасдан, муаммога фаол ва инновацион ечим қидирди.

У ўзининг тиббий аҳволига қарамай, тадбиркорлик (кўчадаги гул растаси) орқали улкан молиявий ресурс (500 000 юань) йиғди.

Педагогик хулоса: Инклюзив муҳитда таълим олаётган шахс пассив ёрдам олувчи (бенефициар) эмас, балки ўз муаммоларини енгишга ва жамиятга қиймат қўшишга қодир фаол ижтимоий субъектга айланади.

3. Ўзаро қўллаб-қувватлаш ва тенгдошлар таъсири (Peer Support Framework).

Л.С. Выготскийнинг **"Яқин ривожланиш зонаси"** (ZPD) ва **ижтимоий конструктивизм** назариясига кўра, инсоннинг руҳий ва ижтимоий ўсиши муҳитдаги тенгдошлари ва ҳамкорлари билан бўлган ижтимоий муносабатлар орқали содир бўлади.

Қаҳрамонлар бир-бирларига руҳий ва жисмоний суянчиқ бўлишди (Ван Юйнинг отасига ғамхўрлик қилди, Юй Ванга иссиқ шўрва тайёрлади, биргаликдаги юмор ва мулоқот).

Бу жараён **"ўзаро компенсация"** механизмларини ишга туширди. Инклюзив таълим синфхоналарида ҳам алоҳида эҳтиёжли ўқувчилар тенгдошлари билан ҳамкорликда ўқиганда, нафақат билим, балки юқори эмпатия ва ижтимоий чидамлилик (резилентлик) шаклланади.

4. Эмоционал резилентлик ва позитив психология.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мартин Селигманнинг Позитив психология назариясига кўра, оптимизм, юмор ва ижтимоий алоқалар инсоннинг стресс ва оғир физиологик кризисларга бўлган бардошлилигини (резилентлик) оширади.

Ван Сяонинг диализ аппарати ёнида тушиб, Юйга юборган ҳазиломуз видеоси (“бир қўлли монстр”) позитив адаптациянинг ёрқин мисолидир.

Психологик қайта баҳолаш (Reframing) ва юмор иккала қаҳрамонга ҳам депрессив ҳолатдан чиқишга ёрдам берди. Инклюзив таълим тизими айнан шундай психологик хавфсиз муҳитни яратишни назарда тутади.

5. Инклюзив жамият ва эмпатияни шакллантириш (Community Inclusivity).

Ури Бронфенбреннернинг **Экологик тизимлар назарияси**га кўра, шахснинг ривожланишига микротизим (оила, дўстлар) ва макротизим (жамият, маданият, жамоатчилик) бевосита таъсир қилади.

Кўчадаги оддий ўткинчиларнинг гул растаси ёнида тўхтаб, қўлда ёзилган хабарни ўқиши, гул сотиб олиши ва бу тарихни тарқатиши — жамият даражасидаги инклюзиянинг мукаммал моделидир.

Жамият аъзолари касалликдан қочмади ёки беморларни четлатмади, аксинча уларнинг лойиҳасига интеграциялашди.

Ушбу кейсни инклюзив таълим бўйича илмий ва академик доираларда қуйидаги учта асосий педагогик тезисни асослаш учун қўллаш мумкин:

1. Ташхисдан устун бўлган инсон қадри: Шахснинг ижтимоий имкониятлари ва педагогик потенциали унинг тиббий ташхиси билан чекланмайди.

2. Ижтимоий муҳитнинг даволовчи ва ривожлантирувчи кучи: Тўғри ташкил этилган эмпатик муҳит ва ўзаро қўллаб-қувватлаш нафақат психологик, балки соматик/биологик тикланишга ҳам ижобий таъсир кўрсатади (Ван ва Юйнинг соғлиғи яхшиланиши).

Инклюзив тадбиркорлик ва меҳнат интеграцияси: Алоҳида эҳтиёжли шахсларнинг ўз меҳнати (гул дўкони) орқали жамиятга мослашуви ва мустақил ҳаёт кечириши инклюзив таълимнинг якуний ва бош мақсадидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

САВАТДАГИ ОРЗУ: ЖИСМОНИЙ ТЎСИҚЛАРНИ ЕНГИБ ЎТГАН ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМ ИБРАТИ

Ҳар эрталаб бу ота 12 ёшли ўғлини тоғлар орқали километрлаб масофага кўтариб, мактабга олиб борарди... чунки у ҳеч қандай жисмоний нуқсон ўғлининг таълим олишига тўсиқ бўлишига йўл қўймасликни аҳд қилган эди.

2014 йилда Ю Сюкан (Yu Xukang) Хитойнинг Сичуань провинциясидаги тоғли қишлоқлардан бирида яшовчи 40 ёшли деҳқон эди.

Унинг ўғли Сяо Цян (Xiao Qiang) қўллари, оёқлари ва умуртқа поғонасини жиддий эгиб қўйган хасталик туфайли юра олмас эди. Болада туғма равишда суяклар ва умуртқа поғонаси деформацияси (эгилиши) кузатилган, бунинг оқибатида у мустақил ҳаракатлана олмаган. Аммо у ақлан соғлом эди ва отаси ўғлининг бошқа барча болалар каби билим олишга ҳақли эканига чин дилдан ич-ичдан ишонарди.

Яқин атрофдаги мактаблар уни ўқишга қабул қила олишмади.

Шу сабабли, Сяо ниҳоят 7 километр атрофидаги узоқликда жойлашган Фэнси бошланғич мактабидан жой топгач, Ю ўзининг хос ечимини топди.

У ўғлини кўтариб борадиган бўлди.

Ҳар эрталаб Ю ўғлини орқасидаги махсус ясалган саватга ўтқазиб, мактабга етиб олиш учун адирлар бўйлаб икки соатча пиёда юрарди. Сўнг уйига, хўжалигидаги ишларини қилиш учун қайтарди.

Пешин вақтида эса Сяони уйга олиб келиш учун худди шу йўлни яна бир бор босиб ўтарди.

Ю ҳар бир ўқиш кунида умумий ҳисобда қарийб 28 километр масофани пиёда босиб ўтарди.

Онаси ташлаб кетганидан сўнг, Ю Сяони 3 ёшлигидан бери бир ўзи катта қилаётган эди. Шунга қарамай, у ўғлининг келажагидан умид узишни хаёлига ҳам келтирмади.

Ва унда бундай ишонч учун етарлича асос бор эди.

Сяо синфдаги энг аълочи ўқувчилардан бири экани айтиларди.

Юнинг орзуси оддий эди: “Унинг катта муваффақиятларга эришишини биламан. Орзуим — унинг университетда ўқиши”.

Уларнинг ҳикояси бутун Хитой бўйлаб тарқалгач, маҳаллий ҳокимият вакиллари Сяонинг таълим олишига ёрдам бериш ва

www.ziyouz.com kutubxonasi

мактабга яқинроқ жойдан турар жой ташкиллаштириш учун амалий ёрдам кўрсатишди.

Баъзи ота-оналар фарзандларига таълим олиш муҳим эканини шунчаки айтишади.

Ю Сюкан эса буни исботлаш учун минглаб километр йўлни пиёда босиб ўтди.

Ю Сюкан ва унинг ўғли Сяо Цян ҳақидаги воқеа инклюзив таълимнинг назарий, институционал ва ижтимоий-педагогик муаммоларини яққол ёритиб берувчи ноёб кейс (кейс-стади) ҳисобланади.

Ушбу ҳаётий воқеани инклюзив таълимнинг халқаро концепциялари (ЮНЕСКО, Саламанка декларацияси ва ногиронликнинг ижтимоий модели) асосида илмий жиҳатдан қуйидаги асосий йўналишларга бўлиб таҳлил қилиш мумкин:

1. Ногиронликнинг тиббий ва ижтимоий моделлари тоқнашуви.

Инклюзив педагогикада ногиронликга ёндашишнинг иккита асосий консепцияси мавжуд:

- **Тиббий модель (Medical Model):** Муаммони фақат боланинг жисмоний ёки физиологик нуқсонида деб кўради ва уни жамиятга эмас, балки болани тиббиётга мослаштиришни талаб қилади. Матингиздаги *“Яқин атрофдаги мактаблар уни ўқишга қабул қила олишмади”* деган ҳолат айнан тиббий моделнинг салбий оқибатидир. Мактаблар боланинг ҳаракатлана олмаслигини сабаб қилиб, уга таълим бериш масъулиятидан воз кечган.
- **Ижтимоий модель (Social Model):** Ногиронлик — бу боланинг нуқсони эмас, балки **жамият ва инфратузилма томонидан яратилган тўсиқлар** оқибатидир. Ю Сюкан ўғлини саватда кўтариб, кунига 28 км юриши орқали айнан ушбу ижтимоий тўсиқларни (йўллар, транспорт ва мослашмаган мактаб муҳитини) жисмонан енгиб ўтди.

2. Когнитив ва физиологик имкониятларнинг дифференциацияси

Инклюзив таълимнинг фундаментал тамойилларидан бири — боланинг жисмоний нуқсони унинг интеллектуал (когнитив) салоҳиятини белгиламайди.

- Сяо Цяннинг қўл, оёқ ва умуртқа поғонасида оғир деформация бўлишига қарамай, унинг **интеллектуал ва ақлий салоҳияти тўлиқ сақланиб қолган**.
- Матнда таъкидланганидек, у синфдаги энг аълочи ўқувчилардан бирига айланган. Бу педагогикадаги “компенсатор

www.ziyouz.com kutubxonasi

таълим эффекти”ни кўрсатади: жисмоний чекланган ўқувчига тенг таълим имконияти (Equal Educational Opportunity) берилганда, у юқори академик натижаларни намоён эта олади.

3. Оилавий капитал ва Пигмалион эффекти (Баланд кутилмалар).

Ота-онанинг эмоционал ва жисмоний ресурслари инклюзив таълим муваффақиятининг марказий омили ҳисобланади.

- **Пигмалион эффекти (Pygmalion Effect):** Отанинг ўғлига бўлган ички ишончи ва “*Унинг катта муваффақиятларга эришишини биламан”* деган концептуал позицияси боланинг ўз-ўзига бўлган баҳосини (self-esteem) оширган.
- Оилавий капитал (аксарият ҳолларда молиявий бўлиши мумкин) бу ерда **«жисмоний ва маънавий ресурслар сафарбарлиги»** кўринишида намоён бўлган. Ота якка ўзи оилавий инфратузилма ролини ўз зиммасига олган.

4. Хусусий ечимдан тизимли давлат интервенциясига ўтиш

Инклюзив таълим фақатгина фидойи ота-оналарнинг елкасида қолиб кетмаслиги керак. Матндаги воқеанинг ривожланиши ижтимоий механизмининг ишлаш босқичларини очиб беради:

Жамоатчилик эътиборидан сўнг маҳаллий ҳокимиятнинг мактабга яқин жойдан турар жой ажратиши — индивидуаль муаммонинг давлат томонидан тизимли ҳал этилиши (State Intervention)га мисол бўлади.

Ю Сюкан ва Сяо Цян ҳолати инклюзив таълим назариясида шуни исботлайдики: **таълим олиш ҳуқуқи фақат инфратузилма мавжудлиги билан эмас, балки жамият, оила ва институционал тизимнинг биргаликдаги мослашувчанлиги (adaptability) билан таъминланади.** Отанинг индивидуал ҳаракати кейинчалик тизимли ижтимоий ўзгаришга ва инклюзив адолатнинг қарор топишига замин яратган.

КЕЧ ҚОЛДИМ ДЕМАНГ!

Қирқ яшар мактаб ўқитувчиси саратон хасталигигига чалинди. Шифокорлар узоғи 1 йил умрингиз қолди дейишди...

Ўқитувчини бир савол қийнарди: ўлганимдан кейин хотиним ва қизларим қандай кун кўради?

У инглиз тили ва адабиётидан дарс берарди, бестселлер бўладиган роман ёзиб, муаллифлик ҳуқуқини оиласига мерос қолдиришдан бошқа жўяли режа хаёлига келмади. Аввал умрида

www.ziyouz.com kutubxonasi

ҳеч асар ёзмаган бўлса ҳам, ҳозирги аҳволи ва қолган камгина вақти нуқтаи назаридан бошқа бирон бизнес бошлашга имкони ҳам йўқ эди. Хуллас, у роман ёза бошлади.

Мақсади юксак адабий дурдона яратиш эмас, шунчаки оммабоп асар ёзиш эди. Жон-жаҳди билан киришди. Шу даражадаки, ҳаётини фақат бир йилу битта хонадан иборат деб тасаввур қилди. Ҳар куни асари устида ишлади, ҳеч нимани ўйламади: на касалини, на тузалишни. Муддат тугагунича ишни якунлай олса бас.

У бўлажак романи ўқувчиларини худди мактабдаги ўзининг ўқувчиларидек тасаввур қилди. Асари қаҳрамонларини ҳам ўқувчи болалардек деб билди, улардан илҳомланди, бутун ўқитувчилик тажрибаси давомида болалар билан бўлган мулоқоти, таъсирлари ва хулосаларидан фойдаланди.

Ўзига шартли равишда берилган йил ниҳоясига етар-етмас роман битди. Қаҳрамонимиз қўлёзмани нашриётга топшириб, шифокор қабулига борди. Шифокор эса рентген суратлари, қон таҳлиллари ва бошқа текширувлар натижаларини қайта-қайта кўриб, кўзларига ишонмади – саратон чекинганди! Бемор соғая бошлаганди.

Ўша ўқитувчи – ҳозирда жаҳонга машҳур ёзувчи Энтони Бёрджес эди, унинг “Уйғотувчи апельсин” романи ҳақиқий бестселлер бўлди. Асар асосида кейинчалик Стенли Кубрик суратга олган фильм катта шов-шув ва жанжалларга сабаб бўлди, ҳатто бир муддат тақиқлаб ҳам қўйилди

(бу бошқа тарих).

Бёрджес ўша романдан кейин яна 50 дан ортиқ китоб ёзди. Бу ҳам камдек мусиқа ёза бошлади: 175 та мусиқа асари яратди! Ҳатто симфоник оркестр ҳам Бёржерсга мусиқа буюртма қилган...

Ёзувчи мудҳиш ташхисдан кейин яна 34 йил яшади ва 1993 йилда ўпка саратонидан вафот этди (тақдир). Аммо бир саратондан бошқасигача у дунёга машҳур ижодкор бўлиб яшашга улгурди.

Ижод, севимли касб шундай – даволайди, юксалтиради. Ишга оёғингизни судраб келсангиз, истамай ишласангиз, ҳафсаласиз шуғуллансангиз – касб сизни емиради, ейди! Ҳар кимсага кўнглига ёққан касб билан шуғулланиш ва ундан манфаат кўриш бахти насиб этсин.

Қолаверса, ҳар биримизнинг ичимизда ҳали ўзимиз билмаган бир истеъдод мудраб ётган бўлиши мумкин.

Машҳур рассом Гоген 40 ёшидан кейин рассомчилик билан шуғулланa бошлаганини биласиз. Аслида ёш жуда шартли нарса,

www.ziyouz.com kutubxonasi

агар ўзингизда куч ва иқтидор сезсангиз, фаолият турини ўзгартириш учун 40-50-60 ёш ҳам кеч эмас![118]

Келтирилган ҳаётий ва биографик мисолларни инклюзив таълим нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, ушбу маълумот шунчаки мотивацион ҳикоя эмас, балки педагогик аксиология, нейропластиклик ва инклюзив жамият концепциясининг ёрқин илмий ифодасидир.

Маълумотнинг инклюзив таълим назарияси ва амалиётига фундаментал боғлиқлигини қуйидаги илмий омиллар орқали асослаш мумкин:

1. Тиббий ва ижтимоий моделлар тўқнашуви (Medical vs. Social Model of Disability).

- **Мазмуни:** Энтони Бёрджесга қўйилган оғир ташхис — инклюзив таълимдаги "Тиббий модел"га мисолдир. Бу моделда инсоннинг имконияти чекланган, касаллиги ва дефицити биринчи ўринга чиқарилади ва унга "чекланган/умидсиз" ёрлиғи ёпиштирилади.
- **Инклюзив таҳлил:** Бёрджес ўз диққатини касалликка эмас, балки қолган функционал ва интеллектуал имкониятларига қаратиб, "Ижтимоий модел"га ўтди. Инклюзив таълимнинг бош тамойили ҳам айнан шунда: ўқувчининг жисмоний ёки соғлиқдаги муаммосига эмас, унинг **мавжуд потенциали, қобилияти ва ижтимоий интеграциясига** урғу бериш зарур.

2. Субъектлик ва инклюзив муҳитнинг компенсаторлик функцияси.

- **Мазмуни:** Моттивация, севимли машғулот ва жадаллик билан қилинган ижодий меҳнат организмнинг иммун тизимини рағбатлантирди (психонейроиммунология).
- **Инклюзив таҳлил:** Тўлиқ ва сифатли инклюзив таълим муҳитига жалб этилган имконияти чекланган ёки оғир ташхисли ўқувчиларда психологик компенсация механизми ишга тушади. Ўқувчи ўзини жамиятга керакли ҳис этганда ва ўз иқтидорини намоён қилишга муҳит топганда, тананинг ички ресурслари ва биологик адаптацияси фаоллашади. Ижод ва таълим бу ерда реабилитация (арт-терапия) вазифасини ўтайди.

3. Нейропластиклик ва узлуксиз таълим (Lifelong Learning).

[118]https://www.facebook.com/groups/166088227215621/user/100009898840499/?__cft__[0]=AZZsWgGFznNXZYOTsQ0Wqsz4u47Zmp4scKukjfEllQ5WJCc9i1rrCc3bFVkT7_tNhQ9AtuYWkXkj-agFYTJjbo41drzyLNCjR3uXvc-d74X5dEDxVSYkm_Gce_EUjFIbOSTf5ffD2xAFiB34TPhmKysAxYs2FrPH42GGiqN5YERq6EGNB7LUb0sowDOPSg6mO0kVewZorvzcYO-RkWq1eZt6&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Мазмуни:** Бёрджес ва Гоген мисолида 40 Ёшдан кейинги кескин ижодий ва интеллектуал буршилиш кўрсатилган.

• **Инклюзив таҳлил:** Замонавий нейробиология ва инклюзив педагогика **нейропластиклик** назариясига таянади: инсон мияси ёшидан, жисмоний ҳолатидан ёки нейрохилма-хиллигидан (аутизм, ДЦП ва ҳ.к.) қатъи назар, бутун умри давомида янги нейрон боғланишларини ҳосил қилиш хусусиятига эга. Таълимда ёш ёки патологик чекловлар мавжуд эмас; инклюзия ҳар бир инсонга исталган босқичда ўз потенциалини юзага чиқаришга тенг ҳуқуқ беради.

4. Инклюзив таълимда муҳит ва педагогик тажрибанинг роли

• **Мазмуни:** Бёрджес роман қаҳрамонлари ва ўқувчиларини ўзининг реал мактабдаги ўқувчилари ва таълим тажрибасидан келиб чиқиб яратди.

• **Инклюзив таҳлил:** Бу ҳолат инклюзив муҳитнинг икки томонлама таъсирини (эмпатия ва ижтимоий инклюзия) кўрсатади. Ўқитувчининг хилма-хил болалар билан мулоқотда тўплаган педагогик тажрибаси, болалар феъл-атворини чуқур тушуниши унга дунёшумул асар яратишга манба бўлди. Инклюзив синфларда ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги эмпатик мулоқот барча иштирокчиларнинг эмоционал интеллектини оширади.

Ушбу маълумот инклюзив таълимнинг учта асосий устунини илмий жиҳатдан тасдиқлайди:

1. **Имкониятларнинг чексизлиги:** Дефицитга (касалликка) эмас, ресурсга (иқтидорга) йўналтирилган ёндашув инсон ҳаётини тубдан ўзгартиради.
2. **Арт-терапевтик ва педагогик интеграция:** Ижодий ва муносиб фаолият инсонни ижтимоий ҳамда биологик томондан тиклайди.
3. **Нейродиверсификация ва тенглик:** Ёш ва соғлиқ чекловлари шартли бўлиб, тўғри психологик ва ижтимоий қўллаб-қувватлов орқали ҳар бир шахс ўз “яширин иқтидори”ни юзага чиқариши мумкин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

БАШОРАТЛАРДАН АНЧА УЗОҚ УМР КЎРДИ

Бельгиялик блогер Михил Вандеверт 28 ёшида ҳаётдан кўз юмди. Болалигидан у камёб генетик хасталик — прогерия билан яшаб келган. Бу касалликда организмнинг қариш жараёнлари одатдагидан анча тез кечади. Бир пайтлар шифокорлар у ўсмирлик ёшигача яшай олмаслигини тахмин қилишган эди, аммо Михил дастлабки тиббий башоратлардан анча узоқ умр кўрди.

Хасталигига қарамай, у Instagram, YouTube ва Twitch тармоқларида ўз ҳаёти ҳақида фаол сўзлаб берар, шахсий тажрибаси билан ўртоқлашар ва 90 мингдан ортиқ обуначидан иборат аудиторияси билан мулоқот қилар эди. 15 ёшида Михил "Ik Ben Michiel" номли автобиографик китобини нашр этди. Кейинчалик у прогерия билан яшайдиган синглиси Амбер билан бирга "How To Be Alive: Amber and Michiel" ҳужжатли фильмининг бош қаҳрамонига айланди.

Оиласи унинг вафотини тасдиқлади, бироқ ўлимнинг аниқ сабаби жамоатчиликка очиқланмади.

Михил Бельгиянинг "KRC Genk" футбол клубининг ашаддий мухлиси ҳам эди. Клуб вакиллари унинг кўп йиллик қўллаб-қувватлашини, ҳаётсеварлигини ва атрофдагиларни илҳомлантириш қобилиятини эътироф этиб, хотирасини ёд этишди. Унинг сўнгги тилагига кўра, хайрлашув маросимини клуб стадионида ўтказиш ва уни жамоатчилик учун очиқ қилиш режалаштирилган эди.

Михилнинг тарихи — дастлабки тиббий башоратлардан анча узоқ умр кўрган ва ўз вақтидан камёб хасталик билан яшаш ҳақида очиқ сўзлаб бериш, одамлар билан мулоқот қилиш ва фаолликни сақлаб қалиш учун фойдаланган инсоннинг тарихидир.

Михил Вандевертнинг ҳаёт йўли ва фаолияти замонавий **инклюзив таълим ва инклюзив жамият** концепциясининг амалий ва табиий кўринишидир. Инклюзия фақатгина жисмоний ёки генетик чекловлари бўлган шахсларни умумтаълим жараёнига жалб этиш билан чекланмайди; унинг асосий мақсади — **инсон капиталини ривожлантириш, ижтимоий адаптация ва тенг имкониятлар муҳитини яратишдир**.

Михил тарихининг инклюзив таълим нуқтаи назаридан илмий-педагогик ва психолог-социологик таҳлили қуйидаги асосий омилларни намоён этади:

www.ziyouz.com kutubxonasi

1. Тиббий ва ижтимоий моделлар тўқнашуви (Medical vs. Social Model of Disability).

Дефектология ва инклюзив таълим назариясида имконияти чекланган шахсларга икки хил ёндашув мавжуд:

Тиббий модел: Инсонни фақат унинг хасталиги (диагнози) орқали баҳолайди ва диққатни унинг чекловларига қаратиб, пессимистик башоратлар беради (масалан, "*ўсмирлик ёшигача яшай олмаслиги"*).

Ижтимоий модел: Инсоннинг жамиятда ўз ўрнини топишига хасталик эмас, балки атрофдаги тўсиқлар халақит беради, деган ғояга асосланади.

Михилнинг ҳаёти ижтимоий моделнинг ғалабасини кўрсатади. У ўзини «бемор» сифатида эмас, балки ахборот жамиятининг фаол субъекти сифатида намоён эта олди.

2. Шахснинг субъектлиги ва «Агентлик» (Agency and Self-Efficacy).

Инклюзив педагогиканинг муҳим вазифаларидан бири — ўқувчида **автономия (мустақиллик)** ва **ўз-ўзига ишонч (self-efficacy)** туйғусини шакллантиришдир (Артҳур Бандура назарияси).

Автобиография ва медиа-фаоллик: Михил 15 ёшида *"Ik Ben Michiel"* китобини ёзиши ва кейинчалик медиа платформаларда (YouTube, Twitch, Instagram) фаолият юритиши унинг пассив қабул қилувчи эмас, балки актив билим, тажриба ва қадрият улашувчи шахс эканини исботлайди.

У ўзининг ҳолатини яширмади, балки уни жамиятни маърифатли қилиш ва инклюзив муҳитни кенгайтириш қуролига айлантирди.

3. Медиа ва рақамли инклюзия (Digital Inclusion).

Замонавий инклюзив таълим тизимида **ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ)** жисмоний чекловларни енгиб ўтишнинг энг самарали воситаси ҳисобланади.

Рақамли майдон Михилга ва унинг синглиси Амберга жисмоний чекловларга қарамай, 90 мингдан ортиқ аудитория билан ижтимоий алоқа ўрнатиш, таълим бериш ва атрофдагиларнинг дискриминацион қарашларини ўзгартириш имконини берди. Бу — рақамли педагогика ва медиа-таълимнинг жамиятдаги инклюзив ролига яққол мисол.

4. Экстраполяция ва Инклюзив Муҳит (KRC Genk мисолида).

www.ziyouz.com kutubxonasi

Инклюзия мактаб ёки оила девори билан чекланиб қолмайди, у спорт, маданият ва жамоатчилик ҳаётига ҳам интеграциялашувни талаб қилади.

Спорт клубининг позицияси: «KRC Genk» клуби ва унинг мухлислар жамоаси Михилни "ачиниш" объекти сифатида эмас, балки **тенг ҳуқуқли жамоат аъзоси ва илҳом манбаи** сифатида қабул қилди.

Видолашув маросимининг стадионда ўтказилиши — жамиятнинг имконияти чекланган шахс хотирасига ва унинг ижтимоий ҳиссасига кўрсатган юқори инклюзив ҳурмати белгисидир.

5. Эмпатия ва жамоатчилик онгини шакллантириш (Social Awareness).

Михил ва унинг синглиси ҳақида олинган *"How To Be Alive"* ҳужжатли фильми новербал ва вербал инклюзив таълим манбаи бўлиб хизмат қилади. Бу каби лойиҳалар жамиятда стереотипларни синдиришга, инклюзив маданиятни (inclusive culture) тарбиялашга ва соғлом инсонларда стигматизацияга барҳам беришга ёрдам беради.

Михил Вандевертнинг тарихи инклюзив таълимнинг бош тамойилини очиб беради: Инсоннинг қиймати ва салоҳияти унинг жисмоний имкониятлари ёки биологик умри билан эмас, балки унинг жамиятга қўшган ижтимоий-маънавий ҳиссаси ва шахсий ривожланиш даражаси билан ўлчанади.[119]

ЖОНАТАННИНГ ОРЗУСИ

Жонатан Акоста (Jonathan Acosta**)** Колумбиянинг Кордова (Córdoba) департаментидаги қишлоқ ҳудудида яшайди. Туғма хасталик ёки болаликдаги бахтсиз ҳодиса сабабли (тўпланган манбаларда ёшлигидан ампутация қилингани айтилади) у иккала оёғи ва бир қўлидан ажралган.

Ҳозирда Жонатан 34 ёшда. Унинг иккала оёғи ва бир қўли йўқ, шунга қарамай, у ҳар тонгда ўз иши билан мустақил шуғулланишда давом этади. У тупроқ йўллардан ҳаракатланиб, ортидан сотиш учун йиғилган тухум, товуқ, жўхори, сўт ва бошқа маҳсулотлар солинган кичик аравачани тортиб боради. Ушбу кундалик меҳнат унга оиласини боқишга ёрдам беради.

[119] https://www.facebook.com/profile.php?id=100086581697507&__cft__[0]=AZY5iiRNbLQiXIbJEo1cvCojh_-oSDqXtTp61uCi29jTTirClWmi5Ck7PCpFSmCO960VG2aulwtT951fUEOnePGBhlEaUhWgC0RUrYmomKy76QW4i5liEPvt51aozdDZaVa6c0nCKRmce7m5rNlulhgCDDQebo04fYPHZ3EWRHqA6sjL7y8syzY3ajsCpOSRAAiNMLG00UnFP9_bQOp00qcN&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Унинг онаси ҳам қўллаб-қувватлашга муҳтож: у эшитиш қобилиятини йўқотган, эшитиш мосламаларини сотиб олишга эса оиланинг ҳозирча қурби етмайди. Қийин шароитларга қарамай, Жонатан меҳнат қилишда ва мустақиллигини сақлаб қолишга интилишда давом этмоқда.

Унинг орзуси мутлақо амалий — ўзига мос оёқ протезлари ва соз ногиронлар аравачасини олиш. Улар унга ишдан воз кечиш учун эмас, балки тезроқ ҳаракатланиш, узоқроқ масофаларни босиб ўтиш ва кундалик ҳаётини бироз бўлса-да енгиллаштириш учун зарур.

Бу ҳар куни жиддий жисмоний чекланишларга дуч келадиган, аммо меҳнат қилишда ва яқинларига ғамхўрлик қилишда давом этаётган инсонни кўрсатадиган, ҳеч қандай бўрттиришларни талаб қилмайдиган ҳаётий ҳикоядир.

Унинг матонати инсоний қадр-қиммат энг оддий хатти-ҳаракатларда — меҳнат қилиш, мустақилликни сақлаш ва йўлнинг ҳар бир метри улкан ҳаракат талаб қилганда ҳам олдинга интилиш истагида намоён бўлиши мумкинлигини эслатади.

Жонатаннинг ҳаётий тажрибаси ва кундалик фаолияти инклюзив таълим назарияси, инсон ҳуқуқлари концепцияси ҳамда замонавий педагогик-психологик тамойиллар нуқтаи назаридан жуда муҳим ва тизимли академик таҳлилни талаб этади.

1. Инсон капитали ва субъектлик (Agency) тамойили.

Инклюзив таълим ва ижтимоий инклюзиянинг бош мақсади — алоҳида эҳтиёжга эга шахсни шунчаки "ёрдамга муҳтож объект" эмас, балки ўз ҳаётини бошқарадиган ва жамиятга қиймат қўшадиган **фаол субъект**га айлантиришдир. Жонатан тимсолида у хайрия кутиб ўтирмасдан, мавжуд ресурслари ва меҳнат қобилияти орқали оиласининг молиявий барқарорлигини таъминламоқда. Бу ҳолат инклюзив таълимдаги ўқувчининг мустақиллигини (*autonomy*) ва қарор қабул қилиш ҳуқуқини шакллантириш тамойилига пўлатдек асос бўлади.

2. Жисм ва муҳит ўртасидаги тўсиқлар: Ногиронликнинг ижтимоий модели.

Инклюзив педагогиканинг фундаментал назарияларидан бири — **ногиронликнинг ижтимоий модели**дир. Унга кўра, инсонни жисмоний ҳолати эмас, балки уни қуршаб турган муҳитдаги тўсиқлар (тупроқ йўллар, инфратузилманинг йўқлиги, ассистив технологиялар етишмаслиги) "ногирон" қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• Жонатаннинг асосий муаммоси — жисмоний аъзолари йўқлигида эмас, балки **мослашган инфратузилма** (протезлар, соз аравача, текис йўллар) ҳамда онаси учун эшитиш мосламаларининг йўқлигидадир.

• Инклюзив таълимдаги паррадигма ҳам айнан шундай: ўқувчининг жисмоний ёки сенсор чекловини ўзгартириш эмас, балки **таълим муҳитини** (Умумбоп дизайн — *Universal Design for Learning*) ўқувчининг эҳтиёжларига мослаштириш талаб этилади.

3. Инверсив ва икки томонлама эҳтиёжлар (Intergenerational Needs).

Жонатан ва унинг онаси мисолида инклюзиянинг комплекс ва оилавий характери кўринади. Бу ерда бир неча авлоддаги комплекс эҳтиёжлар (Жонатаннинг ҳаракатланиш ассистив воситалари ва онасининг сурдо-техникавий воситаси) бир-бирига боғлиқ. Инклюзив таълим амалиётида бу **комплекс ва индивидуал қўллаб-қувватлаш режаси** (*Individualized Education Program - IEP*) деб аталади. Агар муҳит ва жамият Жонатанга зарур ассистив воситаларни (протез, аравача) етказиб берса, унинг меҳнат унумдорлиги бир неча баробар ошади ва онасининг эҳтиёжини ҳам мустақил қондира олади.

4. Ички мотивация ва психо-эмоционал резилиентлик (Resilience).

Жонатаннинг ҳаракатлари инклюзив психологик тадқиқотларда кенг ўрганиладиган **резилиентлик** (оғир ҳаётий шароитларга мослашиш ва енгиб ўтиш қобилияти) тушунчасини очиб беради. Унинг орзуси — ишдан қочиш ёки нафақа олиб ўтириш эмас, балки **ҳаракатланиш тезлиги ва радиусини кенгайтириш**. Инклюзив таълимнинг энг юқори босқичи ҳам ўқувчига фақат шароит яратиб бериш эмас, унда шароитга қарамай олдинга интилувчи ички компенсаторлик ресурсларини ва шахсий қадр-қиммат (*self-esteem*) туйғусини тарбиялашдан иборат.

Жонатаннинг кейси инклюзив таълим концепциясининг тўрт устунини тасдиқлайди:

• **Инклюзия — хайрия эмас, ҳуқуқ ва имконият:** Инклюзив жамият алоҳида эҳтиёжли инсонга раҳм-шафқат кўзи билан эмас, унинг жамиятдаги мустақил ва тенг ҳуқуқли ролини эътироф этган ҳолда ассистив муҳит яратиб бериши шарт.

• **Ассистив технологияларнинг роли:** Мослаштирилган воситалар (протез, аравача, эшитиш аппарати) инсоннинг ижти-

www.ziyouz.com kutubxonasi

моий ва иқтисодий интеграциясини жадаллаштирувчи катализатордир.

• **Тўсиқсиз муҳит тамойили:** Асосий эътибор инсоннинг дефицитига эмас, балки унга халақит бераётган ташқи муҳит тўсиқларини олиб ташлашга қаратилиши лозим.[120]

ПЕЙЖ КАЛЕНДАЙН ФЕНОМЕНИ

Пейж Календайн 2010 йил 27 майда АҚШнинг Оҳайо штати, Зейнсвилл шаҳрида туғилган. Пейж Календайн (Paige Calendine) атиги 18 ойлик бўлганида, ота-онаси уни гимнастикага беришди. Медаллар олиш учун эмас.

Улар шунчаки оёқларисиз дунёга келган қизларининг кучлироқ бўлишини ва бошқа болалар билан вақт ўтказишини хоҳлашган эди.

Бироқ гимнастика тез орада шунчаки терапия ёки машғулотдан анча муҳимроқ нарсага айланди.Пейж бу спортни чин дилдан севиб қолди.

Оҳайо штатининг Зейнсвилл шаҳрида ўсиб-улғайган қизча, ҳеч қачон унинг тана тузилишидаги инсонлар учун мўлжалланмаган ҳаракатларни ўзига мослаштиришни ўрганди. Муаллақ сакрашлар (флиплар), бруслардаги ва гиламдаги машқлар тез-тез ундан атрофидаги бошқа гимнастлардан бутунлай фарқ қиладиган усулларни топишни талаб қиларди.

У эса ривожланишда ва маҳоратини оширишда давом этди.

Болалигидаёқ Пейж штат ва миллий даражадаги мусобақаларда қатнашиб, уйга медаллар ва кубоклар билан қайта бошлади.

Вақт ўтиши билан унинг ҳикояси маҳаллий спорт зали чегараларидан анча олисга тарқалди.

2024 йилда Пейж АҚШ Олимпия саралаш ўйинлари вақтида Миннеаполисга “Gymnastics for All” (Ҳамма учун гимнастика) тадбирининг бир қисми сифатида таклиф қилинди. У имконияти чекланган бошқа спортчилар билан бирга чиқиш қилди ва мураббийларга гимнастикани турли хил тана тузилишларига қандай мослаштириш мумкинлигини кўрсатишга ёрдам берди.

Ўша йили унинг босиб ўтган йўли ҳақида “Built Different” (“Бошқача яратилган”) ҳужжатли фильми суратга олинди, Пейж

[120]https://www.facebook.com/profile.php?id=100086581697507&__cft__[0]=AZYD_0zo6Od7f2okQ2osSsBT68LilKdHmZYGVr3H2MPZMUslWsqlMxaHEmb5fVKT-ClFoCClNZ-sKCGEBzzSpuORMWLBy4qiXz_RehNieP9KUItr-ZoFuK9EhALkcT9D5O543vTyLd_jnshm5wixwOe-eYzo0rYT8gjQe_k7IcGgXfInRUnftdpj_ZKgTBr6dkZhnSFj2hgR8FcK1LCC1cVh&__tn__=-UC%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

иштирокидаги видеолар эса интернетда миллионлаб одамларга етиб борди.

Аммо унинг ҳикоясида одамлар ҳар доим ҳам кўравермайдиган яна бир саҳифа бор.

Пейж улғайгани сайин, гимнастика жисмоний жиҳатдан тобора оғриқлироқ бўлиб борди. 2025 йилда, 14 ёшида, у профессионал гимнастикани тарк этишдек оғир қарорни қабул қилди.Бироқ у спортни тарк этгани йўқ.

Пейж мактабнинг черлидинг, сузиш, баскетбол ва футбол жамоаларига қўшилди, шунингдек, ўзининг қадрдон гимнастика залига бутунлай янги амплуада қайтди.

Ҳозирда у илк кўникмаларни ўрганаётган кичкина болажонларга мураббийлик қилмоқда. Унинг навбатдаги орзуси эса медаллар билан умуман боғлиқ эмас.

Пейж болалар билан ишлашни яхши кўргани учун педиатр (болалар шифокори) бўлишни хоҳлашини айтади.

У спорт залига кичкина гўдаклигида шунчаки кучлироқ бўлиш умидида қадам қўйган эди.

Йиллар ўтиб, у спорт билан шуғулланиш имконияти кимларда бўлиши кераклиги ҳақидаги анча каттароқ ва муҳимроқ муҳокамага тамал тошини қўйди.

Агар Пейжнинг босиб ўтган йўли имконияти чекланган бошқа бир боланинг спорт залига кириб, «мен ҳам бу ерга тегишлиман» деб ишонишига ёрдам берса — бу ҳар қандай медалдан кўра буюкроқ ютуқ эмас-ми?[121]

Пейж Календайннинг ҳаётга, спортга ва тенгликка бўлган қарашларини акс эттирувчи энг машҳур фикрлари:

Ирода ва тана имкониятлари ҳақида.

- Турлича туғилганингиз ёки танангиз бошқача экани — бу бирор нарсани қила олмайсиз дегани эмас. Сиз шунчаки буни ўзингизга мос, бошқача усул билан бажаришингиз керак.
- Менинг оёқларим йўқлиги менга тўсиқ эмас. Мен бошқалар оёқлари билан қиладиган нарсаларни қўлларим билан бажаришни ўргандим.
- Инсон ўз танаси билан эмас, балки ақли ва қатъияти билан чегараларни ёзиб чиқади.

Спорт ва орзулар ҳақида.

[121] https://www.facebook.com/groups/1212417032507986/user/61592678372889/?__cft__[0]=AZahBfd_dFR-JNxSj1GN--IKv6LLiSRBMYamsj9UMw1Hv-Q3l72lTvCpVw-1Wt13YI0yHp72zP9pUKoiXeNBIUm_o6VSd9Jz1BcKN_Gfn93nORtwk5kSHmzORp7OA2x4SuIMdV0SCnpB2m4t_2CfBW_pH7PpRzyt7LDVCayBrUstg1jc-imoxtY7ZOqz7DtjlbzZYTkPXW_nPdF9nCRhznuq&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

• Мен спорт залига кирганимда, мақсадим медал олиш эмасди. Мен шунчаки бошқа болалар каби эркин ҳаракат қилишни хоҳлагандим.

• Спорт — бу фақат чемпионлик эмас. Бу — ўзингизга бўлган ишончни топиш ва атрофдагиларга ҳам ҳар ким бу ерга тегишли эканини исботлашдир.

• Агар сизга бирор нарсани уддалай олмайсиз дейишса, бу уларнинг тасаввури чекланганидандир, сизнинг имкониятингиздан эмас.

Инсонларга далда ва келажак ҳақида.

• Менинг ҳикоям бошқа бир имконияти чекланган боланинг спорт залига кириб: "Мен ҳам уддалай оламан", деб ишонишига ёрдам берса, бу мен учун энг катта мукофотдир.

• Педиатр бўлиш — менинг янги катта орзум. Чунки мен болаларга, айниқса оғир синовларни бошдан кечираётганларга ёрдам беришни хоҳлайман.

Пейж Календайн феномени замонавий **инклюзив таълим ва адаптив педагогика** концепцияларининг ҳаётий, амалий ва назарий исботи сифатида муҳим илмий-педагогик аҳамиятга эга. Ушбу кейс ўқув жараёни ва жисмоний тарбия тизимини фақат "норматив таналарга" мослаштириш анъанасини инкор этиб, универсал таълим муҳитини яратиш заруратини кўрсатади.

1. Тиббий моделдан ижтимоий ва инклюзив моделга ўтиш.

Пейжнинг тажрибаси инклюзив таълимдаги энг фундаментал ўзгариш — "**Инклюзиянинг ижтимоий модели"** (Social Model of Disability) тамойилига тўлиқ мос келади.

Тиббий модел: Имконияти чекланганликни индивиднинг "анумалияси" ва муаммоси деб қарайди.

Ижтимоий/Инклюзив модел: Чегаралар тананинг ўзида эмас, балки муҳитнинг мослашмаганида эканини илгари суради. Пейжнинг "Турлича туғилганингиз — бирор нарсани қила олмайсиз дегани эмас, сиз шунчаки буни ўзингизга мос усул билан бажаришингиз керак" деган фикри инклюзив таълимдаги адаптив методика ва дифференциаллашган таълим (Differentiated Instruction) тамойилининг мазмунини ташкил этади.

2. Компенсаторлик ва биомеханик адаптация.

Инклюзив жисмоний тарбия назариясида тананинг имкониятларига қараб ҳаракат траекториясини ва методикани ўзгартириш марказий ўрин тутади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Пейж стандарт спорт анжомлари ва стандарт ҳаракат техникасини қайта кўриб чиқди ва ўз марказий оғирлик марказига мос муқобил ижро техникасини (биомеханик адаптация) яратди.

Бу ҳолат инклюзив педагогикага янги парадигма олиб киради: **стандартлаштирилган кўникмалар ўрнига индивидуал натижавийликни баҳолаш**.

3. Психологик резильентлик ва ижтимоий интеграция.

Инклюзив таълимнинг асосий мақсадларидан бири — ўқувчида **психологик резильентлик** (оғир шароитларга мослашиш ва қайта қад ростлаш кучи) ва тенгдошлари билан ижтимоий боғланишни шакллантиришдир.

Ижтимоий капитал: Пейжнинг ота-онаси уни олимпиада медали учун эмас, балки ижтимоийлашув ва жисмоний мустаҳкамлик учун спортга беришган. Бу инклюзив таълимдаги гуруҳга интеграция ва психологик хавфсизликни бирламчи ўринга қўяди.

Ўз-ўзини самарадор англаш (Self-Efficacy): Алберт Бандуранинг ижтимоий-когнитив назариясига кўра, инсоннинг ўз имкониятларига бўлган ишончи муҳит ва муваффақиятли тажриба орқали шаклланади. Пейжнинг “Спорт — бу ўзингизга бўлган ишончни топиш ва ҳар ким бу ерга тегишли эканини исботлашдир” деган қараши айнан инклюзив таълимдаги инклюзия ҳиссини (Sense of Belonging) ифодалайди.

4. Инклюзиянинг трансформацияси: Шахсдан жамиятга ва устозликка.

Пейжнинг кейси инклюзиянинг уч босқичли эволюциясини кўрсатади:

Индивидуал мослашиш: Ушбу босқичда у ўзи учун ҳаракат усулларини топди.

Институционал таъсир: 2024 йилдаги “Gymnastics for All” лойиҳаси орқали у мураббийлар ва тизимга адаптив методларни ўргатди (яъни таълим берувчиларни қайта тайёрлашда роль ўйнади).

Инклюзив менторлик ва ролли модель: Профессионал спортдан сўнг мураббийлик ва келажакдаги педиатрлик мақсади инклюзиянинг барқарор занжирини яратади. Имконияти чекланган шахс фақат таълим ва ёрдам “олувчи” эмас, балки таълим ва ёрдам “берувчи” субектга айланади.

Пейж Календайн феномени инклюзив таълим — бу шунчаки имконияти чекланган ўқувчига синфхонадан ёки спорт залидан жой

www.ziyouz.com kutubxonasi

ажратиш эмас, балки таълим дастури, методология ва жамият қарашларини ҳамма учун ягона ва тенг муҳитга айлантириш эканини илмий жиҳатдан исботлайди.

КРАО ФАРИНИ ФЕНОМЕНИ

Крао Фарини (Krao Farini) 1876 йил атрофида Жануби-Шарқий Осиёда (ҳозирги Лаос/Таиланд ҳудудидаги Раттанакосин қироллигида) туғилган. Болалик йилларининг катта қисмини шу ерда ўтказган ва тахминан олти ёшларида тадқиқотчилар томонидан Европага олиб кетилган.Унда туғма гипертрихоз (сочнинг ҳаддан ташқари кўп ўсиши) ҳолати мавжуд бўлган.

У тахминан 6 ёшида Европага олиб келинган ва дорбоз, цирк ташкилотчиси Вильям Леонард Ҳант (саҳна номи: “Буюк Фарини” / The Great Farini) томонидан асраб олиниб (боқиб олиниб), цирк намойишларига жалб этилган.

Чарльз Дарвиннинг эволюция назарияси оммалашган ўша Виктория даврида цирк промоутерлари уни одамлар эътиборини тортиш учун “Одам ва маймун ўртасидаги йўқолган ҳалқа” (The Missing Link) сифатида реклама қилишган.

Спектакль ва рекламаларда “ёввойи” қилиб кўрсатилишига қарамай, аслида Крао жуда интеллектуал ва юқори маданиятли бўлган, бир нечта тилларни (шу жумладан инглиз, немис тилларини) мукаммал билган. Кўчага чиққанда жамоатчиликнинг ҳаддан ташқари ноўрин тикилиши ва халақит беришидан сақланиш учун юзига қалин парда (веаль) тақиб юрган. Крао Фарини 40 йилдан ортиқ вақт цирк соҳасида (шу жумладан машҳур Barnum & Bailey циркида) ишлаб, 1926 йил 16 апрелда Бруклинда (Нью-Йорк) грипп (эпидемик грипп) туфайли 50 ёшларида вафот этган.[122]

Крао Фарининг ҳаёт йўли ва манбаларда сақланиб қолган маълумотлар замонавий **инклюзив таълим**, **маъюбликнинг ижтимоий модели (Social Model of Disability)** ҳамда **этика ва инсон ҳуқуқлари** нуқтаи назаридан жуда чуқур ва муҳим илмий-педагогик таҳлилни талаб этади.

[122] https://www.facebook.com/groups/301281581902353/user/61557034572488/?__cft__[0]=AZaCZhBA-WFCh28tCia3zeZeMaG8O4xt5qVio72-kIzvRiFLEQ7X__u92yqnSxAionwQ5ADicXOd-Da1yBhlQtZ2zZeu73pfBgbUALcchWOEK8IeTvpi5nnsDgwfd2ftbYrN3cZ9dJbU3EiAc5THo2BobtDIoJlu_fZaOu2I6e_boTSHIEGZnrDg7JFlStMEM0G6Y4Evz3JLqvF-ow6cNXTc&__tn__=%2CP-R

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ушбу ҳолатни инклюзив таълим назарияси ва амалиётига боғлаган ҳолда қуйидаги асосий илмий йўналишларда таҳлил қилиш мумкин:

1. Тўсиқлар: Тиббий ва Ижтимоий Моделлар Тоқнашуви.

- **Тиббий модел (Medical Model):** XIX асрда Краога қўйилган “гипертрихоз” диагнози ва уни “биологик аномалия” ёки “йўқолган ҳалқа” сифатида талқин этиш инсонни фақат унинг физиологик “нуқсони” ёки фарқли жиҳати орқали баҳолашнинг типик мисолидир.
- **Ижтимоий модел ва Инклюзия:** Инклюзив таълим ва ижтимоий ёндашув шуни уқтирадики, шахсни ногирон ёки жамиятдан ажратилган қиладиган нарса унинг биологик ҳолати эмас, балки **жамиятнинг стериотиплари ва барьерларидир**. Краонинг юзига қалин парда (веаль) тақиб юриши — бу жамиятдаги камситиш, стигматизация ва бульинг (тазйиқ)дан ҳимояланиш усули эди. Инклюзив муҳит эса шахснинг ўзини яширишига эмас, балки жамиятнинг унга нисбатан бағрикенг-лигини таъминлашга қаратилади.

2. Шахс Потенциали ва Таълимнинг Кучи (Neurodiversity & Talent).

- **Ички имкониятлар:** Жамият уни «ёввойи» ва «паст ривожланган» сифатида ёрлиқлаган бўлса-да, Крао юқори интеллектга эга бўлган, бир нечта тилларни мукаммал эгаллаган ва юқори маданият соҳибаси эди.
- **Инклюзив педагогика учун хулоса:** Бу ҳолат педагогикадаги “**кутилмалар эффекти” (Pygmalion effect)** ва шахсни ташқи қиёфасига қараб баҳолашнинг хавфлилигини кўрсатади. Инклюзив таълимнинг асосий тамойили — ҳар бир таълим олучининг ташқи ёки физиологик хусусиятларидан қатъи назар, унинг интеллектуал потенциалига ишониш ва тенг имконият яратишдир.

3. Эксклюзиядан Этнограф ва Инклюзив Муҳитга: Экплоатация Муаммоси.

- **Тижорий ва Сегрегацион Модел:** Виктория давридаги цирклар ва “фрик-шоу”лар (Freak Shows) аслида сегрегация ва инсон қадриятини тижоратлаштиришнинг (маргиналлаштириш) энг чекка кўриниши эди. Крао муҳит томонидан “бошқача” (The Other) сифатида қабул қилинган ва таълим олиш ҳуқуқи унга одатий ижтимоий институцинал муҳитда (мактабда) эмас, фақат шахсий/сегрегацион шароитда берилган.

www.ziyouz.com kutubxonasi

• **Инклюзив педагогик хулоса:** Таълим тизимида ўқувчини синфдан ёки жамиятдан ажратиб, “алоҳида ёндашув” баҳонасида изоляция қилиш (сегрегация) инсон ҳуқуқларига зиддир. Ҳақиқий инклюзия ўқувчини алоҳида намойиш қилиш ёки ажратиш эмас, балки уни одатий тенгдошлари даврасига тўлиқ ва хавфсиз интеграция қилишни назарда тутади.

4. Тил ва Терминологиянинг Ижтимоий Таъсири

• **Ёрлиқлаш (Labeling):** “Одам ва маймун ўртасидаги йўқолган ҳалқа” каби стигматизик ёрлиқлар шахснинг ижтимоий мақомини туширган.

• **Инклюзив тил стандарти:** Замонавий инклюзив таълимда **Person-First Language** (аввало инсон, кейин унинг хусусияти) тамойили қўлланилади. “Гипертрихозга эга бўлган инсон” деб муомала қилиш шахснинг шаъни ва қадр-қимматини биринчи ўринга қўяди.

Крао Фарини ҳолати инклюзив таълим назариясида “**ижтимоий адолат ва инсон қадрияти”** мавзуси бўйича классик тарихий кейс (case study) бўлиб хизмат қилади. У шуни кўрсатадики:

1. **Биологик фарқлилик интеллектуал чекланишни англатмайди.**
2. **Жамият ва таълим тизимининг асосий вазифаси** — инсонларни ташқи кўриниши ёки физиологик хусусиятларига қараб ажратиш (сегрегация) эмас, балки уларнинг иқтидорини юзага чиқариш учун мослаштирилган ва инклюзив муҳитни шакллантиришдир.

ХЬЮ ГЕРР -“ҚОЯЛАР МОЦАРТИ”

1982 йилда 17 ёшли Хью Герр ўзининг ҳамроҳи билан Нью-Ҳэмпширдаги Вашингтон тоғига чиқаётганда қаттиқ қор бўронига дуч келган ва 3 кун давомида (-29 °C совуқда) адашиб қолган. Оқибатда унинг иккала оёғи ҳам тиззадан пасти оғир совуқ уриши туфайли ампутация қилинган. Аммо бу фожиа уни тоғлардан узоқлаштирмади: аксинча, ўз протезларини яратишга ва қояга чиқишни давом эттиришга ундади. Ўша пайтдаёқ у вундеркинд ҳисобланар ва ўсмирлигидан мураккаб қояларни забт эта олгани учун Америкада уни “Қоялар Моцарти” деб аташарди.

Унинг иштиёқи ўз ҳаётини тубдан ўзгартиришга, муҳандис ва биофизик бўлишга ҳамда ҳозирда Массачусетс технология институтининг Биомехатроника гуруҳига раҳбарлик қилишга ундади. У ерда у микропроцессор ва кўрсаткичлар билан

www.ziyouz.com kutubxonasi

жиҳозланган, инсон ҳаракатларини тақлид қилувчи ҳамда ҳатто нотекис жойларда ҳам табиий юриш имконини берувчи бионик протезларни ишлаб чиқди.

Унинг меҳнати минглаб ампутация қилинган инсонларга ёрдам берди ва технологиялар инсон имкониятларини нафақат қайта тиклаши, балки янада кенгайтириши мумкинлигини кўрсатиб, ногиронлик ҳақидаги тушунчани ўзгартирди.

У биология, муҳандислик ва биофизика соҳаларида таҳсил олиб, Массачусетс технология институти (MIT) профессори бўлди ва у ерда **Биомехатроника** (Biomechatronics) тадқиқот гуруҳига раҳбарлик қилиб келмоқда.

Хью Герр томонидан яратилган микропроцессорли ва сенсорли бионик протезлар (масалан, *Rheo Knee* ва *BiOM / EmPower* оёқ-тўпиқ протезлари) минглаб одамларга табиий юриш ва ҳаракатланиш имконини берди. У 2016 йилда Илмий ва техникавий тадқиқотлар бўйича нуфузли **Астурия маликаси мукофоти** (*Princess of Asturias Award for Technical and Scientific Research*) билан тақдирланган, шунингдек, кўплаб халқаро мукофотлар эгаси ва машҳур TED-маърузачиси ҳисобланади.

Унинг *"Инсон ҳеч қачон чекланган ёки ногирон бўлмайди, фақатгина мосламалар ва технологиялар мукаммал эмас"* деган фалсафаси бутун дунёда ногиронликга бўлган қарашни ўзгартирган.

Хью Геррнинг инсон иродаси, технология, ногиронлик тушунчаси ва келажак имкониятлари ҳақидаги энг машҳур ҳамда таъсирли ҳикматли сўзлари:

- **Имкониятсизлик ҳақида:**

Инсон ҳеч қачон чекланган ёки ногирон бўлмайди — фақатгина биз яратган технологиялар ва муҳит чекланган, холос.

- **Оғриқ ва синовларни енгиш ҳақида:**

Фожиа мени синдирмади. У менга янги мақсад берди: ўз танамни қайта тиклаш ва бошқаларга ўз танасини тиклашда ёрдам бериш.

- **Бионика ва тана келажаги ҳақида:**

Биз бу асрда инсон биологияси ва муҳандислик ўртасидаги чегаралар бутунлай йўқолиб боришига гувоҳ бўламиз. Танамизни кенгайтириш орқали биз нафақат йўқотилган функцияларни қайта тиклаймиз, балки инсон имкониятларини чексиз қиламиз.

- **Гўзаллик ва санъат ҳақида:**

www.ziyouz.com kutubxonasi

Мен протезларимга қараганимда, майибликни кўрмайман. Мен инсон ақл-заковати, санъат ва муҳандисликнинг мужассамлашган гўзаллигини кўраман.

- **Келажак ҳақида:**

Неврология ва биомехатроника жадал ривожланмоқда. Яқин келажакда жисмоний чекловлар тарихда қолади — ногиронлик тушунчасининг ўзи сунъий тушунчага айланади.

Хью Геррнинг ҳаёт йўли ва илмий қарашлари замондош инклюзив таълим парадигмаси (умумий таълим ва ижтимоий муҳитга барча шахсларни тенг интеграция қилиш) учун муҳим назарий ва амалий муштаракликларни намоён этади.

Хью Герр тажрибаси ҳамда унинг концептуал қарашлари инклюзив таълим назариясига қуйидагича илмий интеграция қилинади:

1. Ногиронликнинг ижтимоий ва биомедицина моделлари трансформацияси.

Таълим педагогикасида ногиронликка икки хил ёндашилади: *тиббий модель* (фожиани ва дефектни шахснинг ўзида кўриш) ва *ижтимоий модель* (тўсиқни жамият ва муҳитда кўриш). Хью Геррнинг *"Инсон ҳеч қачон чекланган бўлмайди — фақатгина биз яратган технологиялар ва муҳит чекланган"* деган ғояси инклюзив таълимнинг фундаментал принципига тўлиқ мос тушади. Инклюзияда ҳам муаммо ўқувчининг жисмоний ёки сенсор хусусиятида эмас, балки мослаштирилмаган ўқув дастури, ассистив воситаларнинг йўқлиги ва атроф-муҳитнинг тайёр эмаслигида деб қаралади.

2. Таълимда "Универсал дизайн" (Universal Design for Learning - UDL) концепцияси.

Герр яратган бионик протезлар инсон танасини муҳитга мослаштирибгина қолмай, атрофни инсонга хизмат қилдиради. Инклюзив таълимда UDL принципи ҳам айнан шундай: таълим муҳити шундай лойиҳаланиши керакки, унда ҳар бир таълим олувчи (жисмоний чекланишидан қатъи назар) ахборотни қабул қилиш ва ўз салоҳиятини намоён этиш имкониятига эга бўлсин.

3. Субъектлик ва дефектологиядан инклюзияга ўтиш.

Герр ўзини "майиб" деб эмас, балки технология ва санъатнинг мужассами деб билади. Инклюзив таълимда бу ёндашув ўқувчини пассив "ёрдамга муҳтож субъект" сифатида эмас, балки фаол, ижодкор ва жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида кўришга ундайди. Фожианинг янги мақсадга айланиши таълимда

www.ziyouz.com kutubxonasi

компенсатор ва депрессив ҳолатларни енгиб ўтиш (психологик резилиентлик) феноменини тасдиқлайди.

4. Инклюзив таълим ва ассистив технологиялар интеграцияси

Геррнинг MIT'даги тадқиқотлари инклюзия шунчаки шукроналик ёки раҳм-шафқат эмас, балки юқори технологиялар, муҳандислик ва биомеханиканинг амалий намоёни эканини кўрсатади. Замонавий инклюзив таълим ассистив (ёрдамчи) технологияларсиз мукаммал бўла олмайди — IT, сенсорлар ва рақамли мосламалар имконияти чекланган ўқувчиларнинг тенг таълим олишини таъминловчи асосий кўприкдир.

Инклюзив таълим принципи	**Хью Герр фалсафаси ва фаолиятидаги ифодаси**
Муҳитни мослаштириш	Чеклов танада эмас, технология ва атроф-муҳитнинг номукаммаллигида.
Резилиентлик (бўшашмаслик)	Фожиани тўсиқ эмас, балки янги илмий ва шахсий ривожланиш манбаига айлантириш.
Технологик тенглик	Ассистив ва бионик воситалар орқали инсон имкониятларини қайта тиклаш ва кенгайтириш.
Стигмани йўқотиш	Протез ва чекланишга нуқсон деб эмас, балки муҳандислик ва ақл-заковат гўзаллиги деб қараш.

Хью Герр феномени шуни исботлайдики, инклюзив таълимнинг вазифаси фақатгина имконияти чекланган шахсларни жамиятга қўшиш эмас, балки уларнинг ички иқтидорини тўлиқ юзага чиқариш учун технологик ва педагогик шароит яратишдан иборатдир.

ҲИКОЯТХОН ЗОКИРОВА МАТОНАТИ

2018 йилнинг 24 октябрь куни Фарғона вилояти Қува туманининг Янгичек қишлоғи қабристонига уруш ва меҳнат фахрийси Акбаржон ва Кимёхон Зокироваларнинг катта қизлари Ҳикоятхон Зокирова дафн этилди. Ҳикоятхон Зокирова бор йўғи 58 йил умр кўрди. Уни бедаво дард олиб кетди. Янгичек аҳли шу куни кимдан жудо бўлганларини ҳаёлига ҳам келтирмадилар. Ваҳоланки,

www.ziyouz.com kutubxonasi

улар бир оддий муслимани эмас гўёки замонасининг пешқадам обидасини тупроққа топширдилар.

Қани энди жанозага келганларга бу сўзларни айтишнинг имкони бўлса.

Аслида Ҳикоятхон Зокирова узоқ вақт оғир дард билан курашаётган бўлишига қарамай умрини бир лаҳзасини ҳам бекорга совурмади. У илм олишдан тўхтамади. Ҳар доим китоб ўқирди. Шу ҳолатда тўрт ўғил фарзандини вояга етказди.

Тасаввуфнинг йирик намояидаси, сўз устаси, буюк маънавият соҳиби Сўфий Оллоёр:

Уялма маърифатни ўрганурдин,

Танур жойинг бўлур, қолсанг танурдин.

Яъни маърифатни ўрганишдаи уялма, агар илм олиш, танишдан қолиб кетсанг, жойинг тандир—дўзах бўлади, деган ҳикматига бир умр амал қилди.

Номи яшар, яхши ўлса ҳам,

Уни азиз тутади олам.

У даврада мисоли чироқ,

Шам ўчса ҳам, ёруғдир ҳар ёқ.

Гарчанд оилавий шароити туфайли олий ўқув юртида ўқимаган бўлса-да, ундаги илмга бўлган қизиқиш ва тиришқоқликни кўриб унга бошқаларнинг ҳаваси келарди. Хожажон Қози Рожий ўз даврида шундай аёлларнинг бири вафот этганида қуйидаги мисраларни битган экан.

Қанча хотун илм билган лек андоқ билмаган –

Дину миллат бобидин, илму адаб девонидин.

Бир томонда оила рўзғор ташвишлари, бир томонда бедаво дард, бир томонда фарзандлар тарбияси. Буларнинг барчасидан ортиб астойдил маърифатга ошно бўлган Ҳикоятхон Зокирова қишнинг изғирин чилласида ҳам, ёзнинг айни саратонида ҳам турмуш ташвишлари билан сира тин олмай қаерга бормасин, ким билан суҳбат қурмасин албатта завқ шавқ билан китобдан, маърифатдан сўз айтар эди.

Дард бутун танасини қамраб олиб, қанчалик оғриқдан азоб чекмасин, умрининг сўнги вақтига қадар илмдан олишдан узилмади. Бир умр Ҳақ амри-фармонидан чиқмади. Бу дунё дастурхонидан лаззат кўрмаган, Ҳикоятхон Зокировага энди жаннат неъматларидан тотиш насиб қилсин.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Хожажон Қози Рожий ҳазратлари айтганидек:

Хони дунёдин риёзат бирла лазат тотмади,

Завқ топсин эмди жаннат неъмати алвонидин.

Ушбу хотира-матн нафақат шахсий қайғу ва эҳтиром ифодаси, балки **инклюзив таълим, узлуксиз таълим (lifelong learning) ва ноформал таълим (informal education)** назариялари нуқтаи назаридан жуда бой ва фундаментал манба ҳисобланади.

Матнни инклюзив таълимнинг муҳим тамойиллари ва ижтимоий-педагогик назариялар асосида қуйидагича илмий таҳлил қилиш мумкин:

1. Соматик чекловлар ва ноформал инклюзия (Антропологик ва педагогик таҳлил).

Инклюзив таълим концепцияси фақатгина туғма ёки жисмоний нуқсонларни эмас, балки **соматик (оғир хасталик) чекловлари бўлган шахсларни ҳам таълим жараёни ва жамиятнинг маънавий ҳаётига тўлиқ интеграция қилишни** назарда тутади.

- **Таҳлил:** Ҳикоятхон Зокирова оғир саратон хасталиги ва оилавий-ижтимоий тўсиқлар (олий маълумот ололмаганлиги) сабабли расмий таълим муассасасида ўқиш имкониятидан маҳрум бўлган. Аммо у ўзининг юқори иродаси ва «ички инклюзия»си (мустақил китобхонлик, маърифатга интилиш) орқали расмий академик тизим бермаган билим ва маънавият даражасини эгаллаган. Бу ҳолат инклюзиянинг энг олий босқичи — **ўз-ўзини ривожлантириш (autodidactism) ва ижтимоий мослашув** феноменини очиб беради.

2. Муҳит тўсиқларини енгиш ва узлуксиз таълим (Lifelong Learning).

Инклюзив таълимнинг асосий ғояси — “ҳар қандай шароит ва ёшда таълим олиш ҳуқуқи ва имконияти мавжудлиги”дир.

- **Таҳлил:** Матнда “қишнинг изғирин чилласида ҳам, ёзнинг айни саратонида ҳам... турмуш ташвишлари билан сира тин олмаган бўлса-да, китобдан, маърифатдан сўз айтар эди” дейилган ўрин, замонавий андрагогика (катталарни ўқитиш) ва узлуксиз таълим концепциясига тўлиқ мос келади. Жисмоний азоб ва маиший омиллар шахснинг ақлий ва маънавий ривожланишига тўсқинлик қила олмаслигининг амалий исботи кўринади.

3. Жамиятда инклюзив муҳит яратиш ва “Адаптив аёл” модели.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Шарқ жамияти ва ислом инклюзив педагогикасида аёл кишининг жамиятдаги маърифий ўрни алоҳида аҳамиятга эга.

- **Таҳлил:** Ҳикоятхон аёл киши, тўрт фарзанднинг онаси ва хаста инсон сифатида уч карра оғир ижтимоий ва жисмоний юкламага эга эди. Шунга қарамай, у атрофидагиларга маърифат улашувчи, “даврида чироқдек” жамиятнинг психологик суянчиғига айланган. Сўфи Оллоёр ва Қози Рожий шеърларидан келтирилган иқтибослар матннинг тарихий ва анъанавий инклюзия (миллий-маънавий қадриятлар орқали имкониятларни кенгайтириш) билан узвий боғлиқлигини илмий асослаб беради.

4. Психологик терапия ва маънавий матонат (Coping Mechanism).

Инклюзив психологияда оғир касалликка чалинган инсонларнинг ҳаёт сифатини сақлаб қолиш ва стрессни енгиш механизмлари (coping strategies) ўрганилади.

- **Таҳлил:** Ҳикоятхон учун **китоб ўқиш ва ибодат** оғриқларни енгиш, психологик депрессияга тушмаслик ва ҳаёт мазмунини йўқотмаслик учун энг самарали **арт-терапия ва маънавий-психологик ҳимоя воситаси** бўлиб хизмат қилган.

Ушбу хотира-матн инклюзив таълим назарияси учун **муҳим кейс-стади (Case Study)** ҳисобланади. У қуйидаги муҳим илмий-педагогик хулосаларни беради:

1. **Таълим дипломи эмас, билимга бўлган эҳтиёж инсон ижтимоий мақомини белгилайди:** Расмий олий маълумоти бўлмаса-да, китобхонлик ва маърифат орқали жамиятнинг “пешқадам обидаси” ва олимлар учун ҳам “устоз” даражасига кўтарилиш мумкинлиги исботланган.
2. **Инклюзив таълим чегара билмайди:** Инклюзия фақат махсус мактаб ва университетлар билан чекланмайди; у оилавий муҳитда, мустақил мутолаа ва инсоннинг ўз маънавий иродасида намоён бўлади.
3. **Замонавий инклюзив педагогика учун манба:** Ушбу матн ногиронлиги бор ва оғир касалликка чалинган шахсларга, хусусан, хотин-қизларга психологик мадад берувчи, уларда ҳаётга ва илмга бўлган иштиёқни уйғотувчи ажойиб намуна (ибрат) бўлиб хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

ХУЛОСА

Ушбу китоб саҳифаларидан ўрин олган ҳар бир тақдир, ҳар бир шахсият ва ҳар бир ноёб феномен инсоният тарихининг турли даврларида ва дунёнинг турли гўшаларида намоён бўлган ягона бир улуғвор ҳақиқатни тасдиқлайди: инсон руҳининг кучи ва иродаси хар қандай жисмоний, сенсор ва соматик чекланишлардан устундир.

Қатода ас-Садусий ва Абу Абдуллоҳ Рудакийдан тортиб Луис Брайль, Ҳелен Келлер ҳамда Стивен Хокинггача; Шайх Нуриддин Басир ва Хожа Нуриддин Чустий каби тарихий сиймолардан тортиб, Марҳаматлик ва Андижонлик Булбул қорилар, Рўзибой Ҳофиз, Ник Вуйчич ҳамда «Мен шунчаки яшашни хоҳлайман» дея ҳаёт учун курашган Ван Сяо ва Ю Цзяньпин каби замондошларимизгача — уларнинг сиймосида биз оддий беморлик ёки инвалидлик ҳолатини эмас, балки **суперкомпенсация ва юқори маънавий триумфни** кўрамиз.

Китобда жамланган тарихий ва ҳаётий таҳлиллар қуйидаги фундаментал ва назарий хулосаларни илгари суришга имкон беради:

Инсоннинг жамиятдаги ўрни, унинг интеллектуал, маънавий ва ижодий потенциали ҳеч қачон тиббий ташхис ёки жисмоний аҳвол билан ўлчанмайди. Тарихдаги кўзи ожиз, эшитиши заиф ёки ҳаракати чекланган аллома ва мутафаккирлар инсоният цивилизацияси, фан ва санъат ривожига бебаҳо ҳисса қўшдилар. Бу XXI аср авлодида “ногиронлик = ноқислик” деган эскирган ва стигматизациялашган стереотипларни узил-кесил парчалашни талаб этади.

Китобдан ўрин олган ҳар бир тақдир — “Пўлат шундай тобланади” деган азалий ҳақиқатнинг амалий исботидир. Франклин Рузвельт, Алексей Маресьев, Фрида Кало ва Валентин Дикуль каби шахсларнинг ҳаёт йўли психологик резилентлик (стрессга ва оғир синовларга бардош бериш қобилияти) табиий инъом эмас, балки шахсий ирода, мақсадлилик ва муҳит билан ўзаро муносабат натижасида шаклланадиган когнитив ресурс эканини кўрсатади.

Замонавий педагогика ва ижтимоий фанлар олдида турган энг муҳим вазифа — алоҳида эҳтиёжли шахсларга шунчаки “ачиниш” ёки “хайрия” объекти сифатида эмас, балки **жамиятнинг тенг ҳуқуқли ва фаол субъекти** сифатида қараш маданиятини шакллантиришдир. Луис Брайль ва Давид Ҳартмон каби

www.ziyouz.com kutubxonasi

феноменлар инклюзив муҳит яратилганда ва инновацион ёндашувлар қўлланганда, инсон имкониятлари чексиз даражада кенгайишини исботлади.

“Дик ва Рик Ҳойтлар дуэти”, “Икки дўстнинг ибратли ҳикояси” ва “Бриэл Адамс-Витли муҳаббати” каби бобларда илгари сурилган ғоя шуни англатадики, ягона инклюзив муҳит фақатгина алоҳида эҳтиёжли шахсларга эмас, балки цел жамиятга эмпатия, меҳрибонлик ва олий гуманистик қадриятларни қайтаради. Инсоннинг ўзгаларга бўлган ғамхўрлиги унинг маънавий соғломлиги кўзгусидир.

Ушбу китоб шунчаки матонатли инсонлар ҳақидаги биографлик тўплам эмас, балки XXI асрда яшаётган ҳар бир китобхон — ўқитувчи, тадқиқотчи, ёшлар ва ота-оналар учун **маънавий-психологик дастуруламал ва ҳаёт мактабидир**. У бизга ҳаётнинг энг қоронғу ва умидсиздек туюлган дамларида ҳам ирода, умид, илм ва меҳр орқали янгидан туғилиш ва ўз тақдирини қайта ёзиш мумкинлигини эслатиб туради.

Инсон умид ва матонат билан яшайди, ва айнан шу матонат уни барҳаёт қилади.

Тарихда физиологик ва сенсор чекланишларга (ногиронликка) эга бўлган шахсларнинг матонати, иродаси ва эришган муваффақиятларини таҳлил қилиш XXI асрда шаклланаётган авлод тарбияси ва аксиологик (қадриятлар) дунёқарашини ривожлантиришда фундаментал аҳамиятга эга.

Бугунги рақамли ахборот жамиятида ёшлар тез-тез дуч келадиган психологик беқарорлик, депрессив ҳолатлар, экзистенциал инқирозлар ва ижтимоий пассивликроқ кайфиятлар фонида тарихий матонат намуналари муҳим педагогик, психологик ва социологик омил бўлиб хизмат қилади.

Замонавий психологияда **“Резилентлик” (Resilience)** концепцияси — шахснинг стресс, оғир ҳаётий синовлар ва физиологик чекланишларга қарамай қайта тиклана олиш, руҳан синмаслик қобилиятини англатади.

Ҳелен Келлер (кўриш ва эшитиш имкониятидан маҳрум бўлишига қарамай, ёзувчи ва жамоат арбоби бўлиб етишган), Франклин Рузвельт (полиомиелит натижасида фалажланиб, АҚШни буюк инқироздан олиб чиққан) ёки Стивен Хокинг (амиотрофик латерал склерозга қарамай, замонавий физикани ўзгартирган) каби шахсларнинг ҳаёти ёшларга “**Викариус**

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўрганиш” (Vicarious Learning — А. Бандуранинг ижтимоий-когнитив назарияси) орқали таъсир қилади.

Инсон бошқаларнинг ўта оғир шароитларда муваффақиятга эришганини кўрганда, ўзининг психологик ресурсларини қайта баҳолайди (*Self-efficacy* — ўз кучига ишонч ортади). Z ва Alpha авлоди учун бу “комфорт зонаси”дан чиқиш ва кичик тўсиқлар олдида енгилмаслик кўникмасини шакллантиради.

Донна Мерсер ва ижтимоий педагогика вакилларининг таъкидлашича, эмпатия ва бағрикенглик (толерантлик) табиий равишда эмас, балки **когнитив тажриба ва ижтимоий рефлексия** орқали шаклланади.

Тарихдаги ногиронлиги бор буюк шахслар (масалан, оғир эшитиш заифлиги билан дунёга машҳур симфонияларни яратган Людвиг ван Бетховен) ҳақидаги билимлар ёшлар ақлидаги “ногиронлик = ноқислик” деган эскирган стереотипни парчалайди.

XXI аср глобаллашув даврида ёшларда шунчаки “ачиниш” (симпатия) эмас, балки “**ҳурмат ва тенг ҳуқуқлилик” (эмпатия ва инклюзив фикрлаш)** ҳиссини ўстиради. Бу жамиятда ижтимоий адолат ва тенг имкониятлар маданиятини пойдеворини яратади.

Л.С. Выготскийнинг “Дефектология ва компенсация назарияси”га кўра, инсондаги ҳар қандай биологик ва физиологик чекланиш жамиятдаги ижтимоий муҳит ва шахсий ирода ҳисобига кучли “суперкомпенсация”га айланиши мумкин. Жамиятдаги тўсиқлар инсонни интеллектуал ва руҳий жиҳатдан янада кучлироқ бўлишга ундайди.

Бугунги ёшлар рақамли технологиялар асрида жуда кўп ижтимоий ва виртуал тўсиқларга дуч келишмоқда. Тарихий тажриба ёшларга **муаммога эмас, балки имкониятга эътибор қаратиш** (Problem-solving mindset) кўникмасини ўргатади.

Физиологик чекланиш инсоннинг ижодий, интеллектуал ва маънавий юксалишига тўсиқ бўлолмаслигини англаш ёшларда “гедонистик” (фақат енгил роҳатга интилиш) кайфиятни жиловлаб, **мақсадли ҳаёт кечириш (Purpose-driven life)** туйғусини кучайтиради.

БМТ ва ЮНЕСКО томонидан XXI асрда илгари сурилаётган Барқарор Ривожланиш Мақсадлари (SDGs)нинг марказида “Ҳеч кимни ортда қолдирмаслик” (Leave no one behind) ва **Инклюзив жамият** барпо этиш ғояси ётади.

Тарихий шахслар мисолида тарбия топган янги авлод келажакда мутахассис, сиёсатчи, педагог ёки меъмор бўлиб

www.ziyouz.com kutubxonasi

етишганда, жамиятни **“Тўсиқсиз муҳит” (Universal Design / Accessible Environment)** концепцияси бўйича лойиҳалашни табиий меъёр деб қабул қилади.

Бу янги авлодга ҳар бир инсоннинг, унинг физиологик ҳолатидан қатъи назар, **Инсон Капитали (Human Capital)** сифатида жамият ва фан ривожига қўшадиган бебаҳо ҳиссасини кўра олиш когнитив аниқлигини беради.

Тарихда ногиронлиги бўлган шахсларнинг матонатини ўрганиш — бу шунчаки “ўтмиш хотираси” эмас, балки XXI аср авлодининг маънавий ва психологик иммунитетини шакллантирувчи стратегик педагогик ресурсдир. Бу ёшларда ҳаётга бўлган миннатдорлик, иродавий мустаҳкамлик ва инсон қадрини ҳамма нарсадан устун қўйиш кўникмасини тарбиялайди.

Хулоса сўнгида китобда берилган қирқта хулосани келтириб ўтамиз.

1. Инсоннинг қиймати ва салоҳияти унинг жисмоний имкониятлари ёки биологик умри билан эмас, балки унинг жамиятга қўшган ижтимоий-маънавий ҳиссаси ва шахсий ривожланиш даражаси билан ўлчанади.
2. Ёш ва соғлиқ чекловлари шартли бўлиб, тўғри психологик ва ижтимоий қўллаб-қувватлов орқали ҳар бир шахс ўз “яширин иқтидори”ни юзага чиқариши мумкин.
3. Шахснинг ижтимоий имкониятлари ва педагогик потенциали унинг тиббий ташхиси билан чекланмайди.
4. Инклюзив жамиятнинг энг олий босқичи — ногиронлиги бор шахсларнинг нафақат истеъмолчи, балки жамиятга ижобий таъсир кўрсатувчи фаол субъектга айланишидир.
5. Инклюзия фақатгина ногиронлиги бор шахсларга ёрдам бериш эмас, балки турлича фикрлайдиган, ўзига хос когнитив хусусиятларга эга даҳолар ва шахсларнинг жамиятда ўз ўрнини топиши учун тенг имкониятлар майдонини яратишдир.
6. Инклюзив таълим фақат биноларни жиҳозлаш ёки ўқув дастурларини мослаштиришдан иборат эмас. У жамиятда, хусусан, ёш авлод онгида инклюзив маданиятни шакллантиришни талаб қилади. Болаликдан бирга ўқиган синфдошларнинг инсонпарварлик, масъулият ва садоқат туйғулари асосида улғайиши уларнинг келажакда баркамол шахс ва етакчи бўлиб етишишига замин яратади.
7. Инклюзив таълим фақатгина махсус пандуслар ёки қурилмалардан фойдаланиш эмас, балки таълим жараёнидаги барча

www.ziyouz.com kutubxonasi

иштирокчиларнинг (шу жумладан, ота-оналарнинг) институционал қўллаб-қувватланишини англатади.

8. Инклюзив таълимнинг бош мақсади — ногиронлиги бор шахсларнинг жамиятда тенг ҳуқуқли касбий ва ижтимоий фаолият юритишини таъминлашдир.

9. Инклюзив таълим фақатгина ногирон болаларни оддий мактабга киритиш эмас, балки уларнинг ўз қобилиятларини намоён этиши учун мослаштирилган муҳит ва воситалар (адаптив технологиялар, методикалар) яратишни талаб этади.

10. Ногиронлиги бор ўқувчиларни таълимга жалб қилиш орқали уларни келажакда жамиятга юк бўладиган эмас, балки жамият ривожига ҳисса қўшадиган шахс қилиб тарбиялаш мумкин. Бинобарин, инклюзив таълим ва мослашувчан жамият қуриш орқали ҳар қандай инсон ўзининг яширин салоҳиятини юзага чиқариб, цивилизация тараққиётига улкан ҳисса қўшиши мумкин.

11. Инклюзив педагогиканинг муҳим вазифаси — имконияти чекланган ўқувчида "пассив истеъмолчи" эмас, балки "фаол субъект" вазифасини шакллантиришдан иборат.

12. Жисмоний чекланиш ақлий ёки ижодий чекланишни англатмайди; тўғри йўналтирилган таълим ва ресурслар орқали гениал даражага эришиш мумкин.

13. Тиббий билимлар, кучли ирода, ижтимоий қўллаб-қувватлов ва шахсий фаолликнинг уйғунлашуви нафақат битта инсоннинг муваффақиятли карьерасини, балки бутун жамиятнинг инклюзив тафаккурини ўзгартирувчи кучга эга.

14. Муаммо инсоннинг жисмоний ҳолатида эмас, балки атрофдаги муҳитнинг чекловчи қарашлари ва қолипларидадир. Агар таълим ва жамият тизими ҳар бир инсоннинг ўзига хослигини “нуқсон” сифатида эмас, балки унинг уникал имзоси ва салоҳияти сифатида қабул қилса, ҳар қандай тўсиқ янги бошланиш ва улкан ютуққа пойдевор бўла олади.

15. Жисмоний нуқсон — инсон ҳаётининг якуни эмас, балки янги, ғайриоддий имкониятлар босқичининг бошланишидир.

16. Замонавий илм-фан ҳар бир инсон организмининг индивидуал генетик, нейробиологик ва психологик захиралари ҳар хил эканини тан олади. Шу боис, клиник тиббиётда "узил-кесил ва қайтариб бўлмайдиган" прогнозларни беришда эҳтиёткор бўлиш, беморнинг шахсий иродаси ва психоэмоционал ҳолатини ҳам ҳисобга олиш талаб этилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

17. Жамиятнинг тараққиёт даражаси унинг соғлом инсонлари кўрсаткичи билан эмас, балки ногиронлиги бор ҳар бир шахснинг салоҳиятини юзага чиқариш учун яратиб берган мутлақо инклюзив ва адолатли шароити билан ўлчанади.

18. Инсон жисмоний танасининг вайрон бўлиши ёки энг оғир неврологик касалликлар ҳам улуғвор онг, ирода ва яшаш иштиёқини синдира олмайди. Тўсиқлар инсонни ё синдиради, ёки уни бор имкониятларини юқори даражада сафарбар этиб, тарих яратишга ундайди.

19. Инсоннинг ҳаётий муваффақияти ва бахти унинг физиологик тўлиқлигига эмас, балки унинг дунёқараши, иродаси, руҳий мослашувчанлиги ва атрофдаги муҳит билан уйғун яшай олиш қобилиятига боғлиқ. Жисмоний нуқсон фақат ташқи шароит, холос; онгнинг чексизлиги ва матонат эса ҳар қандай “иложсиз” тушунчасини муваффақиятга айлантиришга қодир.

20. Тўғри ташкил этилган педагогик муҳит ва шахсий ирода орқали сенсор бузилишларни юқори ижодий муваффақиятга айлантириш мумкин.

21. Биологик ва жисмоний чекловлар инсон психикасининг чексизлиги, миянинг пластиклик имкониятлари ҳамда ироданинг кучи олдида мутлақ ҳеч нарсадир. Биологик тўсиқлар инсоннинг ижодий ва иродавий қудратини тўхтатиб қола олмайди, аксинча, уларни янги, ностандарт ва юқори самарали йўналишларга буриб юборади.

22. Инклюзия фақат мактаб деворлари орасида қолмайди, у шахснинг жамиятда тўлақонли ўз ўрнини топишига (Social Inclusion) хизмат қилади.

23. Инклюзив таълим концепцияси фақат таълим муассасалари билан чекланиб қолмай, балки бутун жамиятнинг инклюзив муҳитга айланишини тақозо этади.

24. Инклюзив таълим ва ижтимоий интеграциянинг муҳим шартларидан бири — шахснинг ўз оиласи ва жамият томонидан қўллаб-қувватланиши ҳамда касбий кўникмаларни кейинги авлодга узатишидир.

25. Инсоннинг руҳий ва интеллектуал имкониятлари чексиздир. Инклюзив таълим — шунчаки педагогик методлар йиғиндиси эмас, балки ҳар бир инсоннинг ички потенциалини юзага чиқаришга қаратилган инсонпарварлик фан ва амалиётидир.

26. Инсоннинг жисмоний имкониятлари чекланиши унинг ижтимоий ва сиёсий фаоллигига тўсқинлик қила олмайди. Агар

www.ziyouz.com kutubxonasi

жамиятда тўғри психологик муҳит, тенг имкониятлар ва кучли ирода уйғунлашса, ҳатто энг оғир жисмоний тўсиқларни ҳам енгиб ўтиб, бутун инсоният тарихига улкан ўзгаришлар олиб кириш мумкин.

27. Жисмоний ногиронлик фақат ташқи тўсиқ, холос; уринишлар, матонат ва стратегик фикрлаш эса ҳатто энг оғир йўқотишларни ҳам енгиб ўтиб, тарих яратишга қодирдир.

28. Инклюзив таълим тизимининг вазифаси кучли шахсларни тарбиялаш учун тенг шароитлар яратиш ҳамда ҳар бир инсоннинг ички "пўлатдек тобланган" салоҳиятини юзага чиқаришдан иборатдир.

29. Шахсий ирода, ноёб хотира ва жамият яратиб берган тенг имкониятлар бирлашганда, инсон биологик чекланишларни енгиб, цивилизация ривожига таъсир кўрсатадиган даражада ютуқларга эриша олади.

30. Жисмоний имконият чекланиши тўғри психологик ёндашув, кучли ирода ва тўғри шаклланган компенсатор механизмлар орқали инсонни ҳеч ким эриша олмаган юксак илмий ва маънавий мақомларга олиб чиқувчи кучли турткига айланиши мумкин.

31. Рақамли инклюзия ва АКТ-ассистив имкониятлар**:** Замонавий рақамли жамиятда сунъий интеллект, ассистив (ёрдамчи) технологиялар ва нейроинтерфейслар жисмоний чекланишлар ва ижтимоий ҳаёт ўртасидаги тўсиқларни йўққа чиқармоқда. Рақамли инклюзия алоҳида эҳтиёжли шахсларга географик ва жисмоний чекланишлардан холи ҳолда жаҳон ахборот ва меҳнат бозорининг тенг ҳуқуқли иштирокчисига айланиш имконини беради.

32. Медиа-инклюзия ва стереотипларни деконструкция қилиш**:** Ижтимоий тармоқлар, медиа платформалар ва ҳужжатли лойиҳалар орқали ўз ҳаётини очиқ намойиш этиш жамиятда "ачиниш" ҳиссини эмас, балки субъектлараро тенглик ва маърифий эмпатияни шакллантиради. Медиа-инклюзия стигматизацияга барҳам беришнинг энг тезкор ва самарали воситасидир.

33. Нейропластиклик ва когнитив резерв: Замонавий нейробиология миянинг фавқулодда эгилувчанлигини (нейропластиклик) тасдиқлайди: бир сенсор ёки мотор функциянинг сусайиши бошқа когнитив марказларнинг фаоллашуви ва суперкомпенсацияси ҳисобига тўлдирилади. Мия ва руҳиятдаги бу яширин резервлар тўғри педагогик ва психологик муҳитда феноменал даражани юзага чиқаради.

34. Экзистенциал логотерапия ва ҳаёт мазмуни: Оғир соматик ва физиологик синовлар шароитида шахснинг руҳан

www.ziyouz.com kutubxonasi

синмаслиги ва юқори ютуқларга эришиши унинг «ҳаёт мазмунини англаши» (Meaning-making) билан бевосита боғлиқ. Мақсадли ва маъноли ҳаёт кечириш иштиёқи ҳар қандай биологик оғриқ ва чекловлардан устун турувчи энг кучли психологик драйвердир.

35. **Инклюзив лидерлик ва "Нейродиверситет" (Neurodiversity) концепцияси:** Жамият инсонларнинг физиологик ёки ментал фарқларини "нуқсон" сифатида эмас, балки инсоният цивилизациясининг ранг-баранглиги деб қабул қилиши лозим. Алоҳида эҳтиёжли шахслар орасидан чиққан етакчилар жамиятга янгича нестандарт стратегик фикрлаш ва инклюзив бошқарув маданиятини олиб киради.

36. Оиланинг посттравматик ўсишдаги (Post-Traumatic Growth) роли**:** Инклюзиянинг пойдевори оилавий муҳитда шаклланади. Оиладаги тўғри психологик бағрикенглик, адекват қабул қилиш ва «ортиқча васийлик»дан (overprotection) воз кечиш шахснинг ижтимоий автономлиги ва резилентлигини белгилаб берувчи бош омилдир.

37. Универсал дизайн (Universal Design) — инсон қадри мезони сифатида: Тўсиқсиз муҳит яратиш фақат инфратузилмага оид техник масала эмас, балки жамиятнинг ахлоқий ва аксиологик ривожланиш даражасини кўрсатувчи асосий индикатордир. Архитектура, таълим ва рақамли муҳитнинг универсал дизайни ҳамма учун ягона ва тенг майдон яратади.

38. Аксиологик трансформация ва гедонистик инқирозга қарши иммунитет: Замонавий ёшлар орасида учрайдиган енгил роҳатга интилиш (гедонизм) ва маънавий беқарорлик фонида тарихий матонат намуналари ёшларга ҳақиқий қадриятлар (ирода, меҳнат, илм, сабот) тизимини шакллантиришда "маънавий компас" бўлиб хизмат қилади.

39. Инклюзив иқтисодиёт ва Инсон капитали: Алоҳида эҳтиёжли шахсларга бериладиган таълим ва шароитлар "ижтимоий харажат" эмас, балки мамлакатнинг инсон капиталига киритилган стратегик ва юқори дивидендли инвестициядир. Уларнинг касбий ва интеллектуал салоҳияти иқтисодий ва илмий тараққиётнинг фаол ҳаракатлантирувчи кучига айланади.

40. Тарихий хотира ва авлодлар ўртасидаги инклюзив сабаб-оқибат алоқаси: Тарихий феноменлардан тортиб ҳозирги замон мисолларигача бўлган занжирни ўрганиш матонат ва ирода глобал, миллат ва давр чегараларини билмайдиган умуминсоний ҳодиса эканини исботлайди. Бу тарихий тажриба келажак авлодларга психологик ва маънавий иммунитет бўлиб хизмат қилади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....3
Кўҳна дунё қомусининг кўзи ожиз муаллифи.....6
Кўзи ожиз алломалар.....14
Муғийра ибн Миқсам феномени.....25
Қатода ас-Садусий феномени.....28
Абу Муовия ад-Дарир феномени.....
Ражо ибн Валид феномени……34
Абу Жаъфар ал-Жоварсоний феномени.....38
Ас-Сарсарий феномени.....39
Абу Абдуллоҳ Рудакий феномени.....43
Абу Бакр ар-Розий феномени.....47
Адиб Аҳмад феномени.....54
Араблар ва ажамлар устози Замахшарий феномени……58
Шайх Нуриддин Басир феномени.....66
Илм ва фазилат соҳибаси: Ситтул Хутабо……..70
Жон Милтон феномени.....73
Людвиг ван Бетховен феномени.....77
Луис Брайль феномени.....81
Рўзибой Ҳофиз феномени.....84
Холмуҳаммад қори феномени.....86
Жўра қори феномени……...98
Шаҳзода Рэндиан феномени.....102
Кнарсборолик Жек феномени.....105
Қози Шал феномени.....109
Бинту Худойберди – Бедаст феномени.....117
Қори Қундузий феномени.....119
Эшонхўжа Вола феномени.....124
Иложимиз йўқ эди.....130
Николай Кобелков садоқат ва матонат рамзи.....132
Константин Циолковский феномени.....135
Фрида Кало феномени.....140
Пўлат шундай тобланади.....143
Хожа Нуриддин Чустий феномени.....148
Алексей Маресьев феномени.....152
Матонатли аёл.....156
Қўлсиз қўмондон.....160
Франклин Делано Рузвельт феномени.....165
Оламни қандай тасаввур қиламан.....169

www.ziyouz.com kutubxonasi

Висенте Алейксандре феномени.....175
Марҳаматлик Булбул қори феномени.....181
Ботир қори феномени.....187
Андижонлик Булбул қори феномени.....194
Қори Зариф Бухорий феномени.....205
Эркақори феномени.....209
Расулқори феномени.....214
Игна билан китоб ёзган адиб.....217
Кичик Ожиза Халфа феномени.....222
Шокирхон Ҳакимий феномени.....225
Оскар соҳибаси Марли Мэтлин.....232
Инсонда кучли истак бўлса.....235
Профессионал рассом Деяна Бачко.....238
Жаҳон чемпиони Сакина.....242
Валентин Дикуль феномени.....246
Андреа Бочелли феномени.....250
Ғоним Мифтаҳ феномени.....255
“Ўзга сайёралик” Мэтью Демеритт.....259
Инсон умид билан яшайди.....264
Антон Вакуленко феномени.....267
Мустақил яшашни ўрган.....270
“Умидсиз”нинг умиди.....273
Ўлимга кула олган инсон.....277
Инсон ҳаёти чексиз қадрлидир.....282
Фарғонанинг қўлсиз рассоми.....287
Пэн Шуйлинь: матонат, қайта туғилиш ва
сўнмас куч йўли.....291
Қўл-оёқни йўқотиш ҳаётингнинг охири эмас.....295
Таслим бўлишдан бош тортган инсон.....298
Ҳаёт ютқизган еринғдан бошланади.....303
Жамолхон қори феномени.....308
Воҳидхон Қодиров иқтидор ва матонат тимсоли.....313
Леопольд Рупп феномени.....321
Рик Хансен – ҳаракатдаги одам.....323
Ник Вуйчич - бир кам дунё.....329
Пол Александр феномени.....341
Жан-Доминик Боби - қулфланган одам.....344
Кўнгил кўзи билан англанган мақом.....349
Оролмирзо феномени.....363
Мак Каллистер феномени.....370

www.ziyouz.com kutubxonasi

Дик ва Рик Ҳойтлар дуэти.....373
Киан Хунянг феномени.....375
Давид Ҳартмон феномени.....377
Ҳелен Келлер феномени.....380
Рэй Чарльз феномени.....384
У оёқсиз дунёга келган эди….....389
Манами Ито – сабр ва матонат рамзи.....393
Лорелаи Мошегуту феномени.....396
Боргильд Даль: “Мен кўришни хоҳлайман”.....399
Қиз юрист она фахрий ҳуқуқшунос бўлди.....402
Икки дўстнинг ибратли ҳикояси.....405
Аспергер синдром.....407
Бриэл Адамс-Витли муҳаббати.....415
Крис Никик феномени.....417
Мен шунчаки яшашни хоҳлайман.....421
Саватдаги орзу: Жисмоний тўсиқларни енгиб ўтган
инклюзив таълим ибрати.....426
Кеч қолдим деманг.....428
Башоратлардан анча узоқ умр кўрди.....432
Жонатаннинг орзуси.....434
Пейж Календайн феномени.....437
Крао Фарини феномени.....441
Хью Герр -“Қоялар Моцарти”……443
Ҳикоятхон Зокирова матонати.....446
Хулоса.....450

www.ziyouz.com kutubxonasi

www.ziyouz.com kutubxonasi

Ўқув қўлланма

Нодиржон Абдулаҳатов

ТАСЛИМ БЎЛМАГАН ТАҚДИРЛАР: ЖАҲОН ФЕНОМЕНЛАРИ

Биринчи китоб

Техник муҳаррир : Рўзимурод Ахмедов
Компютер Саҳифаловчи: Гулноза Дўстбекова
Дизайнер: Тимур Мустафаев

Тасдиқнома № 495679. 21.11.2024.
Босишга рухсат этилди: 28.08.2026
Бичими 84x108 1/16. Офсет қоғоз
“Times New Roman” гарнитурасида офсет усулида босилди
Нашр табоғи –29. Шартли босма табоғи –14,5.
Адади 100 нусха. Шартнома № 24.08.2026
Буюртма № 651

CERTIFICATE OF PARTICIPATION

This is to certify that the enterprise

"POLIGRAF SUPER SERVIS"
Limited liability company

has successfully participated in the
Resource Efficient and Cleaner Production (RECP)
demonstration programme
of the Project "Introduction of Eco-Industrial Parks in Uzbekistan"
November, 2025
Tashkent, Uzbekistan

Ms. Beate Schoreit
Programme Manager
Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, Uzbekistan

Ms. Tatiana Chernyavskaya
Project Manager
United Nations Industrial Development Organization

UNIDO халқаро ташкилоти сертификатига эга бўлган
“Classic” нашриётида нашрга тайёрланди

Оригинал макет «Classic» нашриётида тайёрланди.
150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар,
Авиасозлар кўчаси 2-уй.
Телефон: (93) 507-52-72

“Poligraf Super Servis” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар,
Авиасозлар кўчаси 2-уй.

www.ziyouz.com kutubxonasi